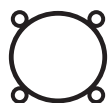


PÉNZ, POSZTÓ, PIAC

Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról



MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

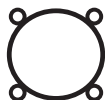


Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2016

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Pénz, posztó, piac
Gazdaságtörténeti tanulmányok
a magyar középkorról

Szerkesztette:
Weisz Boglárka



MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2016

A kötet megjelenését
az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport
(Lp 2015-4/2015) támogatta



© A szerzők, 2016
© MTA BTK, 2016

ISBN 978-963-416-028-1
ISSN 2063-3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító: Böhm Gergely
Tördelés: Horváth Imre
Térképek: Nagy Béla
Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

A KIRÁLYI HATALOM SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN

Csermelyi József: A soproni ispánság és városkapitányság késő középkori elzálogosításai	11
Kádas István: Nógrád megye adójegyzéke 1457-ből	31
C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése.	83
Tóth Csaba – V. Székely György: Pénzleletek a középkori Magyarországon (1000–1437/1440).	149
Körmendi Tamás: Zsigmond király heraldikai reprezentációja a pénzein.	167
Weisz Boglárka: A tárnokmester jogköre az Anjou-korban	181
Draskóczy István: Belkereskedelem és sókamarak a 15. század második felében	201
Lővei Pál – Weisz Boglárka: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon	217

A VÁROSOK SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN

Zsoldos Attila: Károly és a városok	267
Szende Katalin: Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt	285
Kovács Viktória: A pozsonyiak vámmentessége az Anjou- és a Zsigmond-korban	341
Skorka Renáta: A budai jogkönyv lerakatra vonatkozó artikulusainak keletkezési története.	367
Nyárádi Zsolt: Régészeti nyomok Székelyudvarhely piacteréről ...	383
Benda Judit: Marhakereskedelem és mészárszékek a késő középkori Budán, Pesten, Óbudán	407
Mordovin Maxim: Sziléziai posztó Magyarországon a régészeti leletek tükrében	439
Péterfi Bence: Egy hajdani „locus communior” és ami belőle megmaradt. Grafitos kerámia az Árpád-kori Óbudán	455
Arany Krisztina: A cipész, a céhszolga, és a szövőmester. Magyar származású családfők Firenzében az 1427. évi firenzei Catasto anyagaiban	493

Földrajzinév- és személynévmutató.	513
---	-----

Előszó

A kötet két nagyobb témakörben tár az olvasó elé tanulmányokat, egyrészt a királyi hatalom, másrészt a városok gazdasági életben betöltött szerepét mutatja be. A központi hatalom a középkorban háttérrel biztosított a gazdasági élet működéséhez, ehhez azonban nélkülözhetetlenek voltak a kincstári bevételek és a pénzverés. Csermelyi József a soproni ispánság és városkapitányság elzálogosításainak bemutatásával egy olyan jövedelemforrással foglalkozik, mely ugyan hirtelen nagyobb pénzösszeghez juttatta az uralkodót, de egyúttal nehézségeket is teremtett számára. Kádas István egy, a kutatók figyelmét ez idáig elkerülő forrás kiadására vállalkozott Nógrád megye 1457. évi adójegyzékét adva közre, a szöveget bevezető tanulmányából pedig az adó meghatározását, az adószedés körülményeit ismerhetjük meg. C. Tóth Norbert átfogó tanulmánya részletes elemzés révén az 1522. év bevételeit és kiadásait, azaz egy egész év költségvetését rekonstruálja, miközben a pénzügyigazgatási rendszer s kiváltképpen a rendi kincstartói intézmény működését is megismerhetjük az adott évben. A pénzveréshez kapcsolódóan két tanulmány található a kötetben. Tóth Csaba és V. Székely György a későbbiekben általuk elkészítendő, a Kárpát-medence egységes szempontok szerint összeállított letétkataszterének (1000–1437/1440) forrásbázisát, módszertani háttérét mutatják be, kisebb esettanulmányokon keresztül pedig azokat a nehézségeket is felvázolják, melyekkel munkájuk során meg kell birkóznuk. Körmendi Tamás nem numizmatikai, hanem heraldikai szempontból szólaltatja meg Zsigmond király pénzeit, elsősorban az uralkodó heraldikai reprezentációjára helyezve a hangsúlyt.

A kincstári bevételek és a pénzverés természetesen nem nélkülözhetette az intézményi háttérrel: a felső vezetést, illetőleg az alsóbb szintet alkotó kamarai szervezetet. Az előbbi Weisz Boglárka, utóbbit Draskóczy István veszi górcső alá. Weisz a tárnokmesteri hivatal működését vizsgálja az Anjou-korban, kitérve e tisztség gazdaságirányítói feladata mellett a városokkal kapcsolatos bíráskodásban játszott szerepére is. Draskóczy tanulmányából a 15. század végi sókamarák területi hatáskörét, működését ismerhetjük meg, miközben a sőt mint árucikket is bemutatja a szerző. Lővei Pál és Weisz Boglárka közös tanulmányukban a pénzügyigazgatás különböző szintjein hosszabb vagy rövidebb ideig megjelenő személyek síremlékeit elemezik, miközben e személyek gazdaságirányítói szerepvállalását is feltárják.

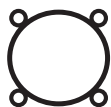
A Magyar Királyság gazdasági életében nem volt olyan terület, melyben ne jutott volna kulcsszerep a városoknak. A tanulmánykötet második szerkezeti egysége a király városoknak adományozott kiváltságait, a városok saját rendelkezéseit, a kereskedelem városi színtereit, továbbá egyes árucikkait mutatja be. Zsoldos Attila és Szende Katalin egyaránt a városok létét, működését, kiváltságait vizsgálják I. Károly korában, azonban más-más nézőpontból. Míg Zsoldos arra a kérdésre keresi a választ, volt-e I. Károlynak várospolitikája, addig Szende Katalin az uralkodó által adott kiváltságok jellegét, valamint azok utóéletét tekinti át. Kovács Viktória egy város, Pozsony példáján keresztül mutatja be az Anjou- és Zsigmond-kori vámmentességi kiváltságot. A további tanulmányok a kereskedelem témakörében tárnak új kutatási eredményeket az olvasó elé. Skorka Renáta, Nyárádi Zsolt és Benda Judit a kereskedelem különböző színtereit vizsgálják: Skorka munkájából a nagykereskedelem intézményei közül a budai lerakat működését ismerhetjük meg; Nyárádi Zsolt a kiskereskedelem világába kalauzolja el olvasóit bemutatva a székyudvarhelyi piacteret, nem feledkezve meg az ott előkerült régészeti leletekről sem; Benda tanulmánya a Pesten, Budán és Óbudán működő mészárszékeket veszi sorra, miközben a marhakereskedelem szereplőit is élénk tárja. A következőkben az ipar árucikkei és az iparosok kerülnek a középpontba. Mordovin Maxim és Péterfi Bence importárukat elemezik: Mordovin a Sziléziából a Magyar Királyságba behozott posztófajtákat a fennmaradt plombák segítségével rekonstruálja, Péterfi a grafitos kerámia óbudai leleteit elemzi, így állítva előtérbe a település kereskedelmi tevékenységét. Az adásvétel azonban nemcsak azt eredményezte, hogy az egyes árucikkek gazdát cseréltek, a kereskedelmi tevékenység során idegenek választották a Magyar Királyságot lakhelyüknek, magyarok viszont hazájuktól távol telepedhettek le, ott keresve boldogulásukat. Arany Krisztina a 15. század eleji Firenzében dolgozó magyar származású iparosokkal foglalkozik tanulmányában, rámutatva arra, hogy indokolatlan csupán a firenzei kereskedők magyarországi jelenlétével számolni a két terület kapcsolatrendszerének vizsgálatakor.

A tanulmánykötet az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport szerteágazó programjának valamennyi területét érinti, ügyelve arra, hogy az egyes témák szorosabb vagy lazább szálakkal kötődjenek egymáshoz. Az olvasó az Árpád-kortól a 16. század elejéig terjedő időszak gazdaságtörténetének különböző részterületeit feldolgozó, együttesen mégis szerves egységet alkotó tanulmányok közül szemezgethet, a kötet egésze így a Magyar Királyság középkori és kora újkori gazdaságtörténetéről ad átfogó képet.

Szalkszentmárton, 2016. április 11.

Weisz Boglárka

A KIRÁLYI HATALOM SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN



A soproni ispánság és városkapitányság késő középkori elzálogosításai¹

Mielőtt rátérnénk a címben felvetett téma vizsgálatára, illő, hogy egy pontosítással kezdjük a tanulmányt, ugyanis az ispánságnak két jelentése is lehetséges a korszakban, egy területi (ebben az esetben megyét jelent) és egy intézménytörténeti (ez esetben a megye élén álló személy tisztségét). A címben ezt a második jelentést alkalmazzuk, késő középkori királyaink ezt adták több esetben is zálogba. Ugyanígy határozottan különbséget kell tenni a városkapitányi tisztség zálogba vetése és a város területének elzálogosítása között. A rendek az 1504. évi dekrétumban Sopron város és a soproni ispánság visszaváltását követelték a királytól.² Valójában nem arról volt szó, hogy a város és a megye területileg kerültek volna idegen kézbe (bizonyos királyi felségjogok megmaradása mellett), csak az élükön álló tisztségviselőket, a városkapitányt és a megyéispánt nem lehetett leváltani, mert az uralkodó pénz fejében korlátozta a saját kinevező és leváltó jogkörét.

Mindkét tisztséget a király töltötte be, döntéseit a kiadott törvények a 15. század végéig csak minimálisan korlátozták.³ Ezek értelmében nem nevezhetett ki külföldit, csak magyart (ezt azonban meg lehetett oldani honfiúsítás-

* A szerző PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest–Piliscsaba), külső munkatárs (Egyházmegyei Levéltár, Győr). Jelen tanulmány a szerzőnek az ELTE Középkorral foglalkozó doktoranduszok konferenciáján 2015. május 22-én megtartott előadásának bővített és jegyzetekkel ellátott változata.

1 Grazi kutatásaimat a CEEPUS CIII-HU-0908. sz. pályázata és az Österreichischer Austauschdienst GmbH tette lehetővé, korábbi bécsi kutatásaimat pedig a Magyar Ösztöndíj Bizottság Collegium Hungaricum és Campus Hungary ösztöndíjai. Köszönöm mindazoknak, akik külföldi kutatásaimat lehetővé tették, illetve előmozdították, név szerint Domokos György katonai delegátus úrnak, Stephan Erdődynek, Fazekas Istvánnak, Forgó Andrásnak, Wolfgang Göderlének, valamint az Österreichisches Staatsarchiv és a Steiermärkisches Landesarchiv munkatársainak. Köszönöm továbbá Bagi Dániel, C. Tóth Norbert, Majorossy Judit, Péterfi Bence és Tringli István hasznos észrevételeit, és Baráth Dóra segítségét az angol nyelvű rezümé elkészítésében.

2 1504. évi 22. tc.: civitatem Soproniensem una cum comitatu – Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1526. évi törvényczikkek. Szerk. Márkus Dezső et al. Budapest 1899. (a továbbiakban CJH) 684.

3 Ez csak a szűken vett Magyarországra igaz közvetlenül. Erdélyben és Szlavóniában két, a király által kinevezett tisztségviselő, a vajda, illetve a bán gondoskodott az ispánságok betöltéséről. Engel Pál: Szent István birodalma. Budapest 2001. 131–132.

sal).⁴ Az ispánnak nemesnek kellett lennie, később ezt tovább szűkítették a bárók és a jómódú nemesek körére, de ez valójában nem jelentett változást az eddigi gyakorlathoz képest.⁵ Bár a törvény előírta, hogy a kinevezéseknek a főpapok és a bárók tanácsával és akaratával megegyezően kell megtörténniük, ez még nem jelentette azt, hogy a király elveszítette volna a tekintélyét, vagy hogy ne tudta volna keresztülvinni a neki megfelelő személy kinevezését.⁶ 1492-ben előírták, hogy Pest és Pilis megyék élére nem kell ispánt állítani, de ez akkor már régóta így volt szokásban.⁷ A legnagyobb megkötéseket egy kései, 1498. évi dekrétum tette, amelyben előírták, hogy immár nemcsak az alispánnak, de az ispánnak is az illető megye birtokosai közül kell kikerülnie, és ott kell tartania székhelyét is, valamint egyháziak nem nevezhetők ki ispánnak, az örökös ispánságokat pedig fel kell számolni.⁸ Az örökös ispánságok ettől még nem tűntek el, hiszen az 1504. évi dekrétumnak is foglalkoznia kellett, ugyancsak sikertelenül, a megszüntetésükkel.⁹ Az ispánok leváltását akkor írta elő törvény, ha azzal összeférhetetlen tisztségre nevezik ki,¹⁰ vagy megtagadja feladatainak elvégzését,¹¹ illetve a már említett 1498. évi cikkek megkövetelték a frissen hozott törvényeknek nem megfelelő ispánok le-

4 1439. évi 5. és 12. tc.: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai.* Budapest 1976. (a továbbiakban DRH 1301–1457.) 288., 290. E rendelkezést később többször is megismételték új királyok trónra lépése után, például 1458. évi 4. tc.: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke.* Budapest 1989. (a továbbiakban DRH 1458–1490.) 92.; illetve 1492. évi 8. tc.: *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of Medieval Hungary 1490–1526. From the manuscript of Ferenc Döry edited and translated by Péter Banyó and Martyn Rady.* Budapest–Idyllwild 2012. (a továbbiakban DRMH 1490–1526.) 6. Magyar személyek kinevezésekor a király szabadon dönthetett, 1439. évi 15. tc.: DRH 1301–1457. 291. A honfűsítésre példa Sigmund von Weispriach esete 1466-ból, aki így már magyar nemesként lehetett Sopron megyésispánja. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 24 740.

5 1471. évi 15. tc. és 1486. évi 60. tc.: DRH 1458–1490. 197., 299.

6 1486. évi 60. tc.: *regia maiestas cum consilio et voluntate dominorum prelatorum et baronum suorum* – DRH 1458–1490. 299. Az Anjouk idején is belefolytak az országnagyok a kinevezésekbe. Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Századok* 116. (1982) 885.

7 1492. évi 100. tc.: DRMH 1490–1526. 44. Vö. Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I.* Budapest 1996. 163. E szokást az 1495. évi 24. tc. egyenesen libertasnak nevezte. DRMH 1490–1526. 66. Pest és Pilis megyék e sajátosságáról lásd *Tringli István: Pest és Pilis megye sajátos viszonyai a török hódítás előtt. Hasonlóság és különbözőség a középkori megyék történetében.* In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* Szerk. Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 377–385.

8 1498. évi 44. és 57. tc.: DRMH 1490–1526. 118., 124–126.

9 1504. évi 3. tc.: DRMH 1490–1526. 161.

10 Az 1498. évi 70. tc. a nádor, az országbíró és a horvát-szlavón bán kivételével megtiltja több tisztség viselését. DRMH 1490–1526. 132.

11 1454. évi 15. tc.: DRH 1301–1457. 382.; 1495. évi 11. tc.: DRMH 4. 60. Bizonyos mulasztásokat csak pénzbüntetéssel sújtottak. Például 1492. évi 80. tc.: DRMH 1490–1526. 36.

váltását (de ez nem valósult meg), egyébként érvényesülhetett a *durante beneplacito* elve. Mégis voltak olyan esetek, amikor a király nem válthatta le szabadon tisztségviselőjét, mert lemondott erre vonatkozó jogainak egy részéről. Ilyen helyzet állt fenn az örökös ispánságoknál, ám ezzel most nem tisztünk bővebben foglalkozni.¹² Szintén ez érvényesült, amikor az uralkodó pénz fejében, ideiglenesen mondott le a tisztségviselő leváltásának, illetve kinevezésének jogáról, amelyet csak bizonyos időbeli vagy anyagi feltételek teljesítése ellenében kaphatott vissza. Ilyen zálogszerződésre találunk példát Temesvár és a temesi ispánság esetében 1456-ból. V. László jövedelmeit Hunyadi János országos főkapitány ellenőrzés nélkül kezelte, a királynak pedig csak annyit juttatott, hogy udvartartását szűkösen fenntarthassa, éppen ezért az uralkodónak többször is nagy összegű kölcsönért kellett folyamodnia a volt kormányzóhoz. Ennek eredményeként 20 000 forint adósság gyűlt össze, amelynek fejében Hunyadi megkapta a temesvári *honort*, amelyet az oklevél szerint egészen addig kezében tarthat, amíg a kölcsönt a király teljes egészében vissza nem fizeti, ráadásul Hunyadi az ispáni hivatalt örökíthette is.¹³ Jelentős különbség van egy-egy királyi uradalom elzálogosítása és egy ispáni tisztség elzálogosítása között, hiszen utóbbi nem csupán magánjogi aktus. A zálogbirtokos hivatalt is kapott, el kellett látnia a tisztségéből fakadó feladatokat, és élvezhette az ezzel járó jogokat is, hivatalt pedig, amennyiben az egyezmény erre lehetőséget adott, örökíthette is, ilyen módon sérült az idoneitás elve, amely fontos (bár el kell ismerni, nem mindig kizárólagos) követelménye a hivatalok betöltésének.¹⁴

Mindezek után rátérhetünk a tanulmány témáját képező megyére. Sopron egyike az ország legrégebbi megyéinek, története Szent István koráig vezethető vissza, bár a legkorábbi ispánja, akit ismerünk, 1071-ben állt a megye élén. Innentől (de inkább a 12. század végétől) kezdve többé-kevésbé ismert

12 Hajnik Imre: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. Budapest 1888.; Kubinyi András: A megyéispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. (1982) 169–180.; C. Tóth Norbert: Az örökös ispánságok Zsigmond király korában. Történelmi Szemle 53. (2011) 467–477. Legutóbb a témáról Neumann Tibor tartott előadást, amelyben elkülönítette a grófsággal azonosítható, uradalmak adományozásával járó comes perpetuus címet azoktól az esetektől, amikor csak élete tartamára vagy a megyéispánság viselésének feltételével kapott valaki grófi kiváltságokat, tulajdonképpeni grófi cím nélkül. Neumann Tibor: Az örökös ispáni cím a középkor végén. Elhangzott a Magyarország világi archontológiája 1458–1526. Eredmények és gondolatok a befejezés előtt című műhelykonferencián, Budapesten, 2015. november 13-án.

13 Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon X. Pest 1853. 497–498. Az eset körülményeihez legújabban lásd Pálosfalvi Tamás: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. Századok 149. (2015) 388., 395.

14 Lásd Török Bálint esetét, aki apjától kvázi „megörökölte” a nándorfehérvári bántágot. Kiskorúsága miatt nem volt alkalmas a feladatra, de mivel Török Imre jelentős összeget költött a várra és annak őrségére saját zsebből, az ifjú Bálint rokonai csak úgy látták biztosíthatónak a pénz visszafizetését, ha nem engednek be királyi csapatokat a várba, amíg II. Lajos meg nem téríti követeléseiket. Zay Ferenc: Az Lándorfehérjár elveszésének oka e vót, és így esett. Budapest 1980. 10–13.

az ispánok listája is.¹⁵ A soproni ispánságot az Árpád-, az Anjou- és a Zsigmond-korban rendszeresen más ispáni vagy udvari tisztséget ellátó személyekre bízta, leggyakrabban a szomszédos Vas megyével volt életben effajta kapcsolat, de a megyék tényleges összevonására sohasem került sor.¹⁶ Ezzel szemben a városkapitányság nem volt sem ilyen ősi, sem ilyen állandó intézmény. A várossá válás időszakából ugyan felmerült létrehozásának lehetősége, de az akkori városvezetés örömeire III. András végül nem nevezte ki Kőszegi Ivánt kapitánnyá.¹⁷ Ezt követően a soproni városkapitányság csak a Zsigmond-korban bukkan fel újra a forrásokban. 1412-ben nevezte ki a király a morva származású Leuchtenburgi (más forrásokban Vettaui) Smilót városkapitánnyá, és neki rendelte a város Szent György-napi adóját (*Sand Jörgen dienst*), valamint a királynak járó ajándékokat (például az újévi ajándékot, három vég löweni posztót). Indoklásként a város biztonsága szerepelt, a megelőző éveket ugyanis osztrák–magyar határvillongások fémjelezték, csak nemrégiben jött létre a fegyverszünet. A megbízás a király tetszése tartamára szólt, erre az időre Smilónak a király képviselőjét megillető tisztelet járt a városvezetés részéről.¹⁸ A városkapitányság tehát ebben az időben a klasszikus honorbirtokokkal mutat hasonlóságot. A kinevezés indoklásából következik, hogy az új kapitánynak elsősorban katonai feladatai voltak, a város önkormányzatához tartozó ügyeket illetően nem volt jogköre, viszont feladatult kapta a város elhagyott részeinek újratelepítését különböző kedvezmények megadásával.¹⁹ Leuchtenburgi leváltásának időpontja pontosan nem ismert, 1423 nyarán (június 4. előtt) Zsigmond Rozgonyi János főkincstartónak adta a Szent György-napi adót, amivel Leuchtenburgi leváltását készítette elő, mert június 18-án utoljára nevezték kapitánynak.²⁰

15 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest 2011. 196–200.; Engel P.: Archontológia i. m. I. 178–182.

16 Engel P.: Honor, vár, ispánság i. m. 910–911.

17 Árpádkori új okmánytár V. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest 1864. (a továbbiakban ÁÚO V.) 269.

18 Smilóra röviden: Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Budapest 1977. 55. Ő egyike volt azoknak az idegen kapitányoknak, akik az 1410-es években fontos rendfenntartói szerepet töltek be a Dunántúl északi részén és a Felföld nyugati részén. Uo. 53–55., 71., illetve A királyi várak területi megoszlása 1413 körül című térkép. Kinevezésében „durante beneplacito” szerepel (Sopron szabad királyi város története I–II. Közl.: Dr. Házi Jenő. Sopron 1921–1943. [a továbbiakban Sopr. Tört.] I/2. 62–63.), ezt az adatot később egyik nyugtájában ő is megerősíti: „auf widerruffung” (Sopr. Tört. I/2. 186.). A neki rendelt Szent György-napi 400 forintos adóról és a posztó átvételéről Smilo többször állított ki nyugtát: Sopr. Tört. I/2. 65., 76–77., 92–94., 155., 186. A királynak és a királynénak járó posztójuttatásokról lásd Székely György: A németalföldi és az angol posztó fajtáinak elterjedése a XIII–XVII. századi Közép-Európában. Századok 102. (1968) 16. A háborús helyzetre lásd Belitzky János: Sopron vármegye története I. Budapest 1938. 814–816.

19 Hasonlóság figyelhető meg a Leuchtenburgi részére kiadott telepítési engedély és Szécsényi Tamás országbíró 1351-ben tett kijelentése között, miszerint kötelessége benépesíteni honorbirtokait. Engel Pál: A honor. Történelmi Szemle 24. (1981) 9.

20 Sopr. Tört. I/2. 247–248.

A következő kapitány, akiről tudomásunk van, Hans Reiffendorfer 1440-ből, majd ezt követően már rendszeresen betöltötték a tisztséget.²¹ A kapitányok közül Cillei Ulrik egyéb feladatai miatt helyettesre, Christoph von Fladnitzra bízta Sopront, átengedve neki a kapitányi jövedelmeket.²² A tisztség fontosságának megnövekedése összefüggésben volt előbb az Albert király halálát követő belső harcokkal Erzsébet királyné és I. Ulászló hívei között, majd Sopron IV. Frigyes római királynak történő elzálogosításával. A békeéveket háborús időszak váltotta fel, ismét szükség volt valakire, akire rá lehet bízni a fontos határszéli város védelmét. A kapitányok ekkor is számíthattak a város éves adójára (*census annuus*). Amikor azt (*jahrleichen czins*) Erzsébet királyné 1440 novemberében, 1441. évi hatállyal tartozás fejében lekötötte Nicolas Lachhuetel pozsonyi polgárnak, együtt járt azzal, hogy Cilleit leváltották utód kinevezése nélkül.²³ Lachhuetel azonban nem jutott hozzá olyan könnyen a pénzéhez, hiszen a királyné még 1441. április 24. előtt elzálogosította Sopront és az összes hozzá tartozó jövedelmet, mégpedig úgy, hogy időközben elfeledkezett Lachhuetelről.²⁴

A következő kapitányi kinevezés már IV. Frigyes nevéhez köthető. 1441. április 11-én értesítette a várost, hogy tanácsosát, Sigmund von Ebersdorfot nevezte ki, a tisztség kondícióiról azonban nem értesülünk, de biztosnak látszik, hogy a korábban szokásos kapitányi jövedelmeket ő is megkapta.²⁵ Ebersdorf azonban az ausztriai zsoldos és hivatalviselő nemesség tagjaként, részben azért, hogy saját katonáit kifizethesse, részben vagyonának gyarapításáért rátette a kezét a soproni, a fertőrákosi és a macskakői tizedjövedelmekre is, amelyek a győri püspököt illették.²⁶ Bár Ebersdorf kinevezésében valószínűleg szerepet játszottak a Frigyesnek nyújtott kölcsönök és kifizetetlen szolgáltatások is, amire utal, hogy kapitányságának végével sem volt hajlandó letenni a tizedjövedelmekről, de az ő esetében még valószínűleg nem beszélhetünk a városkapitányi tiszttel elzálogosításáról, hiszen a tisztséggel együtt járó jövedelmek élvezete más intézményt is jellemez.²⁷ Arról sincs tudomásunk, hogy bármilyen írásbeli kötelezettségvállalás korlátozta volna IV. Frigyeset abban, hogy leváltta Ebersdorfot, mint ahogy azt kétszer (1442, 1445) meg is tette.²⁸

21 Engel P.: Archontológia i. m. I. 416.

22 [...] pro censu annuo [...] ratione capitaneatus ipsius civitatis deputaramus – Sopr. Tört. I/3. 205–206.; virhundert gulden, so sy [...] von wegen der vorgeanten hauptmanschafft [...] schuldig sein gewesen – Sopr. Tört. I/3. 210–211.; *Belitzky J.*: Sopron i. m. 823.

23 Sopr. Tört. I/3. 204–207., 210–211.

24 Sopr. Tört. I/3. 213–214.; Lachhuetel 1442-ben vette elő követelését (Sopr. Tört. I/3. 224–225.), de még 1446-ban is küzdenie kellett a jussáért, lásd Sopr. Tört. I/3. 258–259.

25 Sopr. Tört. I/3. 217.

26 *Bariska István*: A soproni városkapitányság III. Frigyes korában. Soproni Szemle 63. (2009) 277.

27 *Házi Jenő*: Macskakő vára. Soproni Szemle 16. (1962) 332–333.; *Engel P.*: A honor i. m. 7–8.

28 *Bariska I.*: A soproni városkapitányság i. m. 275.

1449 után hosszú ideig nincs tudomásunk a tisztség betöltéséről. Ennek okát Bariska István abban látta, hogy Sopron zálogos ura, IV. Frigyes csak meghatározott feladatokra nevezett ki városkapitányt.²⁹ Mivel az 1450-es évek elején Sopron helyzete kevésbé volt aggasztó az ekkoriban császárrá koronázott Frigyes számára, mint az 1447-ben megkötött radkersburgi fegyverszünet előtt, ezért megtehetette, hogy üresedésben hagyja a pozíciót. Az üresedésből arra is következtethetünk, hogy a Frigyes által később kinevezett kapitányok esetében sem lehetett szó a tisztség elzálogosításáról, hiszen a zálogost leváltani csak meghatározott feltételek mellett lehetett, ami elsősorban anyagi ráfordítást igényelt, az pedig kérdéses, hogy Frigyesnek volt-e erre pénze.

1459-ben azonban Sopron újra ellenséges közegben találta magát, miután a császárt megválasztották magyar királynak. Emiatt került sor Ulrich von Grafeneck kinevezésére, ő azonban nem csupán a kapitányi, hanem a megyésispáni tisztséget is elnyerte III. Frigyesről, aki magyar (ellen)királyként jogosult volt (ellen)ispánokat kinevezni.³⁰ Kinevezése azért is fontos, mert személyében ekkor először egyesült a városkapitányi és a megyésispáni pozíció. A forrásokból azonban ismert, hogy Grafeneck is csak ura tetszése tartamára viselhette e két tisztséget. Hozzá került a szokásos kapitányi jövedelem is.³¹

1463-ban a város visszatért az anyaországhoz. Mátyás király szükségesnek látta fenntartani a városkapitányi pozíciót, és a császár által alkalmazott módszert követve általában ugyanannak adta, akit megyésispánná is kinevezett. Az ispánok kapitányként jogosultak voltak a városi adóra, amely a maga évi 400 forintjával és egyéb juttatásaival szép jövedelemkiegészítésnek számított, annak fényében, hogy ekkorra a honorrendszerből már szinte semmi sem maradt, az átlagos ispánoknak tehát nem álltak rendelkezésére nagy királyi uradalmak, amelyeknek a jövedelmét élvezheték, legfontosabb bevételi forrásuk a bírságpénzekből állt.³² Sopron ese-

29 Bariska I.: A soproni városkapitányság i. m. 279.

30 Sopron megyének már volt ispánja, Tejedi Imre. Horváth Richárd: Sopron megye tisztségviselői a késő-középkorban 1458–1526. Soproni Szemle 68. (2014) 79.; Belitzky J.: Sopron i. m. 861. Feltűnő továbbá, hogy ha megpróbálnánk összeállítani Frigyes császár magyar bárói karát, igen hiányos listát kapnánk. Többnyire nem nevezett ki senkit magyar méltóságra, csak jóváhagyta a de facto létező állapotot (például Vitovec János szlavón bántága, Andreas Baumkircher pozsonyi ispánja), Grafeneck kinevezése kivételes volt.

31 [...] zu vnserm hawbtman vnd span der bemelten vnser spanschafft Odenburg aufgenommen [...] vnd die gewondlichen nütz vnd torkinnen daselbs zu Ödenburg vnd in dieselb spanschafft gehörenden vntz auf vnser widerrüfen zeuechssen vnd intzenemen beuolhen haben – Sopron. Tört. I/4. 393–394.

32 Szokatlan módon 1461-ben két nyugta is kiállításra került az évi adó (jërlich zynnse) befizetéséről, Sopron. Tört. I/5. 29., 33. A későbbi, decemberben kiállított nyugta nem másolata a korábbi májusinak, mert szerepel benne a már Smilo kapitánysága idején is ajándékként adott három vég löweni posztó (drew tuch von Löfen) is. Lehetséges, hogy a kapitánynak két részletben fizették a pénzt, így valójában nem 400, hanem 800 forintot húzott a várostól, de az is lehet,

tében szükség is volt erre a pluszbevételre: Grafeneck ebből fizette zsoldosait.³³

A tisztségviselők sorában 1463-ban annyi változás mindenképp beállt, hogy Mátyás magyar származásúakat nevezett ki, előbb Ostfi Ferencet, utána fivérét, Ostfi Lászlót, majd egy volt Kanizsai-familiárist, Török Ambrust.³⁴ Utóbbi azonban túlkapásaival elérte, hogy leváltsák és fogságba vessék.³⁵ Inentől kezdve hosszú ideig kizárólag idegen, többnyire ausztriai vagy cseh származású városkapitányokkal és ispánokkal találkozunk. A királyi gyakorlat azonban nem változott meg azonnal, Wilhelm Mischullingert (Grafeneck egykori alispánját) is *durante beneplacito nostro* nevezte ki Mátyás.³⁶ A következő ispán, Sigmund von Weispriach méltóságviselésével kapcsolatban sok a bizonytalanság. A legkorábbi oklevél, amely őt ispánnak nevezi, 1466. július 14-én kelt.³⁷ Ezzel jól egybecseng, hogy június 19-én Mischullinger már csak pozsonyi ispánként nevezi meg magát,³⁸ augusztus 9-én azonban ismét használja a soproni ispán titulust.³⁹ Weispriach szintén megkapta a kapitányságot legkésőbb 1466 őszén.⁴⁰ Később Mischullinger visszakapta az ispánságot, de eléggé valószínű, hogy Weispriachhal közösen viselték a tisztségeket.⁴¹ Ezt erősítheti egy 1467. április 20-i oklevél, amelyben a király az ispánoknak és a szolgabíráknak írt.⁴²

1471 októberében a pénzszűkében lévő Mátyás 10 400 forintért elzálogosította Sopron városát Weispriachnak.⁴³ A gyakorlat nem volt előzmények nélküli. 1461-ban Mátyás már elidegenítette a királyi városok közé tartozó Kisszebent a Rozgonyiaknak,⁴⁴ 1463-ban pedig a szintén stratégiai jelentő-

hogy az egyik nyugta nem a folyó évi fizetéséről szólt. A honorrendszer széthullásáról lásd Engel P.: A honor i. m. 14.; Engel P.: Szent István birodalma i. m. 184. Önmagában a bírságokból befolyó jövedelem sem számított lebecsülendőnek. C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza 2008. 47.

33 Sopr. Tört. I/5. 72.

34 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 80. Ostfi Ferenc hivatalviselését Horváth kétségre vonja, de Ostfi László Sopronnak szóló levele, amelyben beszámol fivére haláláról és saját kinevezéséről (Sopr. Tört. I/5. 91.), arra utal, hogy elődje Ostfi Ferenc volt.

35 Sopr. Tört. I/5. 164.; Kubinyi András: A magyar városok országrendiségének kérdéséhez. Tanulmányok Budapest Múltjából 21. (1979) 13.

36 Sopr. Tört. I/5. 169. Ez csupán a kapitányságra vonatkozik, de két hónappal később már ispánként is hivatkoznak rá. Sopr. Tört. I/5. 186.

37 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 286 379.

38 Sopr. Tört. I/5. 250.

39 Sopr. Tört. I/5. 251.

40 Sopr. Tört. II/4. 260.

41 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 81–82.

42 [...] fidelibus nostris comitibus et iudicibus nobilium comitatus Soproniensis – Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889–1891. (a továbbiakban Sopron vm.) II. 448.

43 Sopr. Tört. I/5. 303–306.

44 Kubinyi A.: Országrendiség i. m. 13.

ségű pozsonyi várat Andreas Baumkirchnernek.⁴⁵ Mint Sopronnál, Pozsony esetében is pénzügyi nehézségek, hirtelen jött kiadás volt a fő ok: ki kellett fizetni a Szent Korona váltságdíját III. Frigyesnek.⁴⁶ Pozsony elzálogosítása sem volt kisebb kockázat 1463-ban, mint Soproné 1471-ben, legfeljebb annyiban, hogy míg 1463-ban bízni lehetett abban, hogy a frissen megkötött bécsúj helyi béke legalább egy ideig normalizálja a Habsburg–magyar kapcsolatokat, addig 1471-ben kifejezetten rossz volt a két uralkodó viszonya. Adódik a kérdés, miért nem követte Mátyás a korábban bevált receptet, és adta zálogba Sopront inkább Baumkirchnernek? A kérdésre a válasz nagyon egyszerű: Baumkirchert a császár még 1471. április 23-án Grazban lefejeztette.⁴⁷

A források alapján úgy tűnik, hogy Weispriach 1471-ben magát a várost és az abból befolyó jövedelmeket kapta meg, de a városkapitányi hivatalt nem. A király ugyanis felmentette a várost a neki tett hűségeskü alól. Sopron az elzálogosítással kikerült a királyi ellenőrzés alól, csaknem két évig még csak arról sincs tudomásunk, hogy Mátyás levelezett volna a városi tanáccsal. Mivel a városkapitány a király képében járt el, érthető, hogy 1471 és 1473 között, amíg Weispriach városurassága tartott, nem volt szükség e hivatal betöltésére. Ezekben az években Weispriach az okleveleiben épp ezért nem nevezte magát városkapitánynak, csak ispáni címét használta, amelyre Mátyás ismét őt nevezte ki.⁴⁸

A Weispriachhal kötött zálogszerződés pontosan meghatározta a kölcsön visszafizetésének módját és lehetséges helyszíneit. A zálogbirtokosság elvben véges időtartamra szólt, mert a Weispriachnak rendelt koronavám (*czwainczigisten, vectigal der cron*), királyi adó (*zins*) és rovásadó (*anschnitt*) folyamatosan csökkentette a kifizetendő hátralék összegét. A király kötelezettséget vállalt a zálogos megvédelmezésére. A szerződés kiterjedt Weispriach örököseire is.⁴⁹ Érvényességét még az sem tudta teljesen negligálni, hogy 1473 őszén nem engedték be Mátyás emberét a városba, és elterjedt a hír, miszerint Weispriach át kívánja adni Sopront III. Frigyesnek.⁵⁰ A magyar király azonnal lépéseket tett, de nemcsak a város biztosítása ügyében (elrendelve a zálogos úr em-

45 DL 100 708; Engel, Pál: Andreas Baumkircher und Ungarn. Quellen zu Andreas Baumkircher im Ungarischen Staatsarchiv. In: Andreas Baumkircher und seine Zeit. Redaktion und Leitung: Rudolf Kropf und Wolfgang Meyer. Eisenstadt 1983. 251.

46 A DL 100 708 ugyanazon a napon kelt, amikor Mátyás király megkötötte a bécsúj helyi békét III. Frigyesel. A császár 80 ezer forintot kért a Szent Korona visszaadásáért. Kubinyi András: Mátyás király. Budapest 2001. 51.

47 Kubinyi A.: Mátyás király. i. m. 70.

48 [...] span zu Ödenburg vnd haubtman zu Pettaw – Sopr. Tört. I/5. 306.; [...] span zu Odenburg vnd haubtman zu Pettaw – Sopr. Tört. I/5. 308. Egy kivétel van, 1471. november 26-án Sigmund „span vnd haubtman zu Odenburg vnd zu Pettaw”-nak nevezi önmagát. Ugyanakkor lehetséges, hogy a Hauptman ez esetben ugyanúgy nem vonatkozik Sopronra, csak Pettaura, ahogyan a Span nem vonatkozhat Pettaura, csak Sopronra. Steiermärkisches Landesarchiv Allgemeine Urkundenreihe (a továbbiakban StLA AUR) 8942.

49 Sopr. Tört. I/5. 304.

50 Sopr. Tört. I/5. 318–319.

bereinek kizárását), hanem a zálogösszeg visszafizetése tárgyában is. Másnap már jelentős kölcsönt vett fel Ulrich von Bestnitztól. Az új hitelező kifizetését Mátyás ugyanúgy a városi jövedelemből (*rent*) tervezte, mint a régiét, azzal a különbséggel, hogy neki nem rendelt mellé hivatalt, csak a pénzt, nyugta ellenében.⁵¹ A soproni ispán ismét Mischullinger lett.⁵² Két furcsaság azonban a kutató szemébe ötlük: az egyik az, hogy Weispriach még 1474 novemberében is soproni ispánnak címezi magát,⁵³ a másik pedig az, hogy még 1476-ban is követelése van a várossal szemben, amelyet ezek szerint a kezdeti ijedtség ellenére Mátyás nem sietett visszaváltani.⁵⁴ Sőt, 1475-ben ismét kedvelt hívének mondja Weispriachot, akinek fia, Andreas királyi palotásként szolgált.⁵⁵ A kiváltás pontos idejét nem ismerjük, legkorábban 1476-ban történhetett meg.⁵⁶

Az utolsó adat Mischullinger tisztségviseléseire 1477. szeptember 8-i. Novemberben Mátyás Jörg von Steinnek engedte át a 436 forintos évi adót (*jährlich pflichtig*), de a hivatal(oka)t nem adta mellé.⁵⁷ 1478-ban nincs adatunk sem az ispáni, sem a kapitányi tisztség betöltéséről.⁵⁸ 1479-ben Mátyás Gindersich von Frauenburgot nevezte ki ispánná és városkapitánnyá, a szokásos fizetéssel (*jährlich güllt vnd czynns*). Itt sem beszélhetünk elzálogosításról, Frauenburg a király visszahívásáig viselhette hivatalait.⁵⁹

1482-ben már zálogba került az ispánság, Sigmund von Weispriach fia, Andreas kapta meg Mátyástól öt évre, a város azon királyi jövedelmeivel (*zynns, nucz vnd rennt*) együtt, amelyek előtte Frauenburgnak jártak, ám kapitánnyá nem nevezte ki.⁶⁰ Az ifjabb Weispriach azonban nem tudta sokáig élvezni ispáni jövedelmeit, mert 1485-ben császári fogságba került.⁶¹ A városkapitányságot illetően gondot jelent, hogy bár a hozzá tartozó fizetés elvileg még Andreas Weispriachnak járt, 1484. január 17-én a király azt parancsolta a városnak, hogy Frauenburg városkapitánynak fizessék meg. Frauenburg kapitányságát tovább erősíti egy 1524-ből származó visszaemlékezés, amely arra az időre vonatkozott, amikor Gindersich kapitány és Trenka János felkértek egy soproni házat a királytól.⁶² Utóbbiról tudjuk, hogy 1484-ben Mátyás

51 Sopr. Tört. I/5. 319–320.

52 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 82.

53 StLA AUR 7523c.

54 Sopr. Tört. I/5. 346.

55 Sopr. Tört. I/5. 330.

56 Sopr. Tört. I/5. 346.

57 Sopr. Tört. I/5. 361.

58 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 82.

59 [...] auf widerrufung – Sopr. Tört. I/5. 378.

60 Sopr. Tört. I/6. 8.

61 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 82. 1485. június 17-én már fogoly volt. StLA AUR 8040.

62 Sopr. Tört. I/6. 25.; Sopr. Tört. I/7. 85.

Sopronba küldte, ekkorra datálható tehát az a bizonyos kérelem.⁶³ 1486 novemberében már Kanizsai László volt a városkapitány.⁶⁴

Innentől kezdve évekig nincsenek adatok a két tisztség betöltéséről, egészen 1493. július 19-ig, amikor Ludwig von Weitmühl tűnt fel ispánként.⁶⁵ A cseh Weitmühl (Veitmile) család tagjai szintén zálogként bírták a két tisztséget, eredetileg Beneš von Weitmühl karlštejni várgróf, Ludwig fivére kapta meg II. Ulászlótól,⁶⁶ de hivatali működésének nem maradt fenn nyoma, úgy tűnik, a soproni tisztségeket, mintegy családi vállalkozásként, természetesen királyi engedéllyel rábízta Ludwigrá, ő pedig diplomataként és pénzügyi szakemberként szolgálta az uralkodót egészen 1496-ban bekövetkezett haláláig.⁶⁷ Mivel Beneš részt vett a pozsonyi béketárgyalásokon, de a békeokmányban nem szerepel tisztségei közt a soproni ispánság,⁶⁸ valószínűleg a békekötést követően történt az elzálogosítás. Weitmühlnek korábban nem állhatott érdekében fizetni e tisztségekért, vagy hitelfedezetként elfogadni őket, hiszen addig a város és a megye sorsa, hovatartozása az ellenség karmai közt feküdve eléggé bizonytalan volt.⁶⁹ A szerződés részleteit jól ismerjük. A zálogösszeg 4000 forint volt, cserébe a zálogbirtokos megkapta a tisztségeket, a város 436 forintnyi rendes adóját (*census ordinarius*) és 160 forintot a soproni harmincadjövedelmekből. Időbeli megkötés nem volt, a zálog időtartama a viszszaaváltásig tartott.⁷⁰ A zálogbirtok, amennyiben nem váltották ki, természetesen örökíthető volt, 1496 és 1502 között Beneš fia, Michael viselte az ispáni méltóságot, halála után pedig fivére, Johann.⁷¹ Feltűnt még egy családtag is, Ladislav, aki 1497-ben átvette az időközben elhunyt apjának járó hátralékot, de ő maga nem viselte az általunk vizsgált két tisztség egyikét sem.⁷²

Ugyan a király nem tudta teljesíteni a rendek azon 1504. évi követelését,⁷³ hogy váltsa vissza az elzálogosított soproni ispánságot és városkapitányságot, de meg kell említeni, hogy II. Ulászló igyekezett nem teljesen kiszolgál-

63 Sopron. Tört. I/6. 25–26.

64 DL 19 204.

65 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 83.; DL 20 039.

66 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 83.

67 Trnka, Pavel: Finanční situace českého krále Vladislava Jagellonského v letech 1471–1490. Kézirat. Praha 2008. 270.

68 DF 276 001.

69 II. Ulászló háborúját a cseh főurak kölcsönökkel segítették, amelyek fejében zálogbirtokokat kaptak. Sopron azonban semleges volt a Miksa elleni háború alatt, így arra következtettek, hogy e város kapitányságát a béke megkötése előtt az uralkodó legfeljebb megígérni tudta, de Weitmühl addig nem vehette át. Vö. Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Első közlemény.) Századok 144. (2010) 344., 368.

70 Sopron vm. II. 599.

71 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 83.

72 Sopron. Tört. I/6. 155. Znojmoi kapitány volt, vagy Beneš, vagy Ludwig fia. Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) Herausgegeben von Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig und Alois Niederstätter. Heft 27. Wien–Weimar–Köln 2012. 183.

73 CJH 684.

tatni a lakosságot egy teljhatalmú kapitánynak. A zálogszerződés csak a fenti hivatalokra és a hozzá tartozó jövedelmekre vonatkozott, amikor Ludwig von Weitmühl törvénytelenül adóztatni kezdte a zsidókat, a király gátat vetett a kapitányi önkénynek.⁷⁴ Újlaki Lőrinc lázadása idején arra utasította a várost, hogy (saját kapitányuk helyett) Pogány Péter pozsonyi ispánt informálják a hírekről.⁷⁵ Ennek ellenére nem mondható el, hogy a Weitmühlöket minden végrehajtó hatalmuktól megfosztották volna, és csupán névleg voltak ispánok.⁷⁶

A városnak ekkoriban egyre többször okozott nehézséget a kapitányi illetmény kifizetése, főképp amiatt, mert Mátyás és Ulászló elkezdett rendszeresen rendkívüli segélyeket kérni, amelyek ráadásul több mint kétszeresen haladták meg a Szent György-napi adó összegét. Amíg tudott, Sopron igyekezett mindkét irányba fizetni, bár egy oklevél tanúsága szerint 1499-ben szereték volna elérni, hogy a rendkívüli befizetésből a király fizesse ki a zálogbirtokosoknak járó azévi összeget, vagy váltsa ki a zálogot egészen.⁷⁷ Mivel a zálogszerződés szerint a városnak meghatározott időre ki kellett fizetnie az illetményt, a király nem parancsolhatta meg a Weitmühlöknek sem az összeg elengedését, sem annak csökkentését, vagy a fizetési határidő meghosszabbítását, az engedmények megadása a zálogbirtokos belátásán múlt. Ha a város késlekedett, a zálogos urak a királyhoz fordultak panaszukkal, aki nem tehetett mást, megparancsolta Sopronnak az összeg kifizetését.⁷⁸

II. Ulászlónak nem álltak rendelkezésére a szükséges pénzeszközök, de a visszaváltás egyre időszerűbb lett a rendi követelések, a felfokozott idegenellenes hangulat és a mind feszültebbé váló Habsburg–magyar viszony miatt. Kétféle módon is sor került a probléma kezelésére. Egyrészt a király engedélyezte Sárkány Ambrusnak, hogy ő fizesse ki a zálogösszeget. Ennek eredményeképp Sárkány vált az új zálogbirtokossá, a Weitmühlökhöz hasonló feltételekkel.⁷⁹ Sárkány a király nevében fizetett elődeinek, tehát nem vált azok alzálogosává, a királytól kapta ő is a zálogbirtokot.⁸⁰ Másrészt egy 1506. június 24-én kelt oklevelében Ostfi Ferencet nevezték ki soproni ispánnak.⁸¹ Az aktus furcsasága abban rejlik, hogy ekkor már Sárkány volt az ispán, az engedélyadás 1505 októberében történt, a következő év márciusában megtörtént az elzálogosítás Sárkány részére, és 1507 áprilisában is az övé volt az ispáni

74 Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. Budapest 1884. 446.

75 Sopr. Tört. I/6. 140.

76 Sopr. Tört. I/6. 146., 149.

77 Sopr. Tört. I/6. 178–179., 182. További segélykérések: Sopr. Tört. I/6. 195–197., 200–201. Az effajta kéréseket főképp a déli végvidék sanyarú helyzete motiválta, és nem csupán Soprontól kért a király. Kubinyi András: Városaink háborús terhei Mátyás alatt. In: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk. Dominkovits Péter, Turbulý Éva. Sopron 1993. 155.

78 Például Sopr. Tört. I/6. 182., 203.

79 Wiesflecker, Hermann: Kaiser Maximilian III. Wien 1977. 321–325.; Sopr. Tört. I/6. 219–220.

80 [...] nomine et in persona nostris ad se redemit – Sopron vm. II. 600.

81 Sopron vm. II. 601. Ostfi 1504-ben még alispán volt. Sopron vm. II. 593.

cím.⁸² A korábbi kutatás ezt az 1506. évi Habsburg–magyar háborúval magyarázta, mivel Sárkány a Habsburgok egyik legfőbb informátora volt, tehát túllontúl nagy kockázatot jelentett volna az ő kezén hagyni a tisztségeket háború idején.⁸³ Ugyanakkor furcsa módon a szintén stratégiai jelentőségű pozsonyi ispánságot és a neki elzálogosított pozsonyi várat nem vették tőle vissza.⁸⁴ Kubinyi András a Habsburg-barátságot is árnyalta: egyrészt a Sárkány által kiszivárogtatott információk tulajdonképpen nem ártottak az országnak, másrészt a császár iránti lojalitás is inkább 1510-ben nőtt meg, miután I. Miksa birodalmi báróvá nevezte őt ki.⁸⁵ Továbbá különös, hogy az Ostfit kinevező irat az ő elődjeként Kanizsai Jánost nevezte meg, igaz, az ő ispánságáról mindössze innen, illetve egy másik, ám keltezetlen forrásból lehet értesülni.⁸⁶ Feltéve szerint Kanizsai és Ostfi kinevezése nem járt együtt Sárkány Ambrus elmozdításával. Utóbbi zálogjogon bírta az ispánságot, onnan csak kiváltás esetén lehetett volna leváltani, erre azonban nem kerülhetett sor, máskülönben nem valószínű, hogy alig pár hónap múlva újra neki zálogosították volna el azt. Azonban a szerződés hagyott egy kiskaput: nem tiltotta meg a királynak, hogy ispántársat nevezzen ki. A kettős hivatalviselés amúgy sem példa nélküli a magyar középkorban, Sárkány Ambrus a pozsonyi ispánságot is Holy Pállal közösen viselte. Mindössze egy dologra kellett ügyelni: Sopron esetében az ispántárs nem volt jogosult a zálogba vetett jövedelmekre (városkapitánynak nem is nevezték ki).⁸⁷ Ostfi hivatalviselése tiszavirág-életű volt, 1507 januárjában ismét Kanizsai János viselte a tisztséget. Források hiányában nem tudjuk pontosan, meddig állt fenn ez a kettős hivatalviselés, mert ezután nincs nyoma.⁸⁸

1509-ben ismét gazdát cserélt a zálog, Nagypalugyai Platthy (vagy a forrásokból jobban ismert nevén Trenka) György szerezte azt meg Sárkánytól. A zálogösszeg és a feltételek továbbra sem változtak.⁸⁹ Trenka családja Felső-Magyarországon, Liptó megyében volt birtokos.⁹⁰ A tárgyalások királyi engedéllyel (mint annak idején a Weitmühlök és Sárkány között) most is a régi

82 Érdekes módon 1506. május 7-én még Johann von Weitmühl alispánja volt hivatalban, Lienhardt von Wossenperger, aki ura megbízásából a kapitányi tisztséget is viselte. Sopron. Tört. I/6. 225–226.

83 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 84.

84 Kubinyi András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Pamer Nóra. Budapest 1994. 266.

85 Kubinyi A.: Sárkány i. m. 272–273.

86 Sopron vm. II. 598.; vö. Péterfi Bence: A Lajtán innen, az Innen túl. Századok 150. (2016) 450–451.

87 Kubinyi A.: Sárkány i. m. 266.

88 Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 84.

89 Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása – Descriptio comitatvs Semproniensis I. Sopron 2001. 63–64. Magyar fordítása: uo. 138–140.

90 Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Budapest é. n. [1903.] 545.

és az új zálogbirtokos között zajlottak, üzleti kapcsolatuk minden jel szerint régebb óta tartott, a soproni tisztségek adása-vétele pedig egy kiterjedtebb, a Szentgyörgyiekkel kötött zálogegyezségnek képezte részét.⁹¹ Ulászló Sárkányt és Trenkát kinevező oklevelei kifejezetten beszélnek a hivatalok örökíthetőségéről is, amely szintén visszaváltásig tartott, az örökös személyét utóbbi esetben Trenka választhatta ki, amelyhez a király már előre beleegyezését adta.⁹² Ez a városkapitány szintén nem csak címében viselte tisztségeit, a király több feladattal is megbízta, többek között azzal, hogy érvényt szerezzen annak a bírói ítéletnek, amely szerint Lánzsér várát a Weispriachoknak ki kell engedniük korábbi zálogkezelésükből.⁹³ Utóbbi konfliktussal kapcsolatban e témára nézve kiderült, hogy a polgárság nem zárhatta ki jogosan a kapitányt a városból.⁹⁴ Ekkoriban ismét gondok adódtak az illetmény kifizetésével, ez ügyben a város ismét a királyhoz fordult, de ő nem tehetett semmit, ellenben arra lehetősége volt, hogy a lánzséri hadműveletekben való részvétel alól, amelyet a városkapitány szorgalmazott, felmentse a várost.⁹⁵ Trenka is többször túllépett hatáskörén, megkísérelt bíraskodni a polgárok felett.⁹⁶ Ennek ellenére és dacára annak, hogy megromlott a kapcsolata a városvezetéssel a behozott zsoldos katonaság és a Sopron nyakára hozott Weispriachfehde miatt, Trenka 1518-ig hivatalban maradt, köszönhetően annak, hogy a király leváltási jogát korlátozta a zálogstátusz.⁹⁷ Még az sem változtatott ezen, hogy az 1514-es országgyűlés előírta az elzálogosított királyi javak visszavételét, mindössze annyi történt, hogy 1515-ben, vélhetően II. Ulászló nyári soproni látogatása és ott szerzett személyes negatív tapasztalatai eredményeképp rövid időre ispántársat kapott Szapolyai János vajda, királyi főkapitány személyében.⁹⁸ A bácsi országgyűlésen ismét előkerült a téma, ami Sopron esetében ezúttal sikerrel járt, 1519-ben már II. Lajosnak fizették be az évi rendes adót (*census et taxa ordinaria*).⁹⁹

91 Kubinyi A.: Sárkány i. m. 270–271.

92 Cuiquidem testamentarie legationi ex nunc prout ex tunc, et ex tunc velut ex nunc, consensum etiam nostrum Regium prebemus... – Bél M.: Sopron i. m. 64.

93 Sopr. Tört. I/6. 257–258., 281.; Csermelyi József: Weispriachné háborúja. Történelmi Szemle 55. (2013) 475–476.

94 Sopr. Tört. I/6. 269.

95 Sopr. Tört. I/6. 268–269., 295–297.

96 Sopr. Tört. I/6. 271–272.

97 Csermelyi J.: Weispriachné i. m. 476–482.

98 1514. évi 1. tc.: DRMH 1490–1526. 176., 178. A királyi látogatásra lásd Sopr. Tört. I/6. 322–325. A korszak archontológiájában nem említenek ugyan kettős ispáni hivatalviselést, de mivel a visszaváltás csak később történt meg, ezért megfontolandónak tartom, hogy Trenkát nem mozdították el, de a feladatokat Szapolyaira bízta. Vö. Horváth R.: Sopron megye tisztségviselői i. m. 85. Megjegyzendő, hogy a vajdától fennmaradt, illetve a nevében kelt oklevelekben soproni ispáni címe egyszer sem fordul elő. Vö. A Szapolyai család oklevéltára I. Közreadja: Neumann Tibor. Budapest 2012. 370–375.; Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1) 2010.

99 1518. évi 7. tc.: DRMH 1490–1526. 222.; Sopr. Tört. I/6. 377., 379.

Változás csak a mohácsi csata után következett be. Ugyan itt már kora újkori vizekre evezünk, de csak így lehetséges végigkövetni a hivatalok vagyontárggyá válásának történetét.

A Mohács után trónra lépő királyok mindegyike gondoskodott az ispánság betöltéséről. I. János Frangepán Kristófot nevezte ki, a városkapitányi tisztség betöltéséről nem maradt fenn forrás. Frangepán 1527-ben bekövetkezett halála után nincs tudomásunk arról, hogy Szapolyai mást állított volna a számára ekkor már elveszett megye élére.¹⁰⁰

Riválisa, I. Ferdinánd 1527. február 1-jén Dietrich von Hartitschot nevezte ki, hivatalosan ekkor csak kapitánnyá, de minden bizonnyal a megye élére is ő került, egészen 1529-ig, amikor ispánként sógora, Hans von Weispriach váltotta.¹⁰¹ A király és kapitánya között szabályos szerződés jött létre, német nyelven, formuláival pedig az örökös tartományok és a salzburgi érsekség korabeli, hasonló tárgyú okleveleit idézte. A kinevező okiratot Hartitsch átírta saját reverzálisába, amellyel a maga részéről érvényesnek fogadta el az abban leírtakat, és elfogadta a kinevezést.¹⁰² Az oklevél szerint a király a korábban Hartitschnak elzalogosított retzi uradalomért cserébe kiutalt neki (és örökösének) évi 105 font pfenniget az alsó-ausztriai vagyionkezelő (*Viztum*) hivatalából, illetve ráruházta a soproni kapitányságot, annak minden bevételeivel. Bár a kinevezés elvileg a király tetszése tartamáig szólt, a fenti körülmények mégis arra utalnak, hogy zálogbirtoklásról van szó.¹⁰³ A szerződés megtiltja a kapitánynak, hogy Sopront bevonja személyes viszályaiba,¹⁰⁴ illetve hogy a szo-

100 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest 1994. 96. Frangepán Kristóf 1527. július 15-én kelt levele StLA Familienarchiv Stubenberg Karton 39. Heft 361.

101 1527. február 21-én Sopronba kéréte az alispánt, Vicai Jánost. *Sopr. Tört. I/7.* 243. Vö. *Horváth R.*: Sopron megye tisztségviselői i. m. 85. 1528 végén biztosan ő viselte. *Sopr. Tört. I/7.* 329. Weispriach kinevezésére: *Csermelyi József*: Egy 16. századi soproni ispán és városkapitány, Hans von Weispriach életútja 1550-ig. *Soproni Szemle* 69. (2015) 11.

102 Hasonló tartalmú iratok például: Sigmund von Weispriach reverzálisa 1450-ből a neki nyolc évre átengedett raini kapitányságról (StLA AUR 6260b), Hans von Weispriach reverzálisa 1458-ból a salzburgi érsek által a főpap haláláig átengedett raini kapitányságról (StLA AUR 6669b), Georg Gradner reverzálisa 1463-ból a vandsdorfi várért és hivatalért (StLA AUR 6987a), Heinrich Truchsetz reverzálisa 1463-ból oboersachsenburgi várnagyi kinevezéséért, amelyet élete végéig viselhet, amely kinevezés fő oka egy 200 forintos kölcsön volt a salzburgi érseknek (StLA AUR 6994), illetve Sigmund von Weispriach reverzálisa 1465-ből a pettaui várért és kapitányságért (StLA AUR 7089d). E példák többsége olyan hűbér, amelyben a hűbérúr nemcsak birtokot, hanem hivatalt is ad hűbéresének (*Amtslehen*), de akad köztük olyan is, ahol az adományt részben pénz ellenében nyerték. *Peters, I.-M.*: Amt IV. Die Ämter in Deutschland 3. Ämter und spätm. Landesherrschaft és *Weyhe, Lothar*: Pfandschaft, -politik. In: *Lexikon des Mittelalters*. CD-ROM. Stuttgart 2000.; *Niederstätter, Alois*: Das Jahrhundert der Mitte. Österreichische Geschichte 1400–1522. Wien 2004. 52., 271.

103 Hartitsch reverzálisa: Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Allgemeine Urkundenreihe (a továbbiakban ÖStA HHStA AUR) 1527 II. 1. A kinevezés a király részéről „bis auf vnsern Wolgefalln” tartott.

104 [...] khainen Kriege, Vehde, noch Angriff daraus anfahren, treiben – ÖStA HHStA AUR 1527 II. 1. A Fehde fogalmának szerepeltetése mutatja, hogy mennyire német mintára készült ez az oklevél, ugyanis ez a jogintézmény nem magyar. *Bariska I.*: A soproni városkapitányság i.

kásosnál több adót vagy szolgáltatást várjon el az alattvalóktól. Meg kell védenie jogaiban a szegényt ugyanúgy, mint a gazdagot, a királyt pedig híuen kell szolgálania, tíz nehézpáncélos lovassal, egyenként 8 font pfennig havi zsolddal. A kapitányi fizetése évi 300 rajnai aranyforint volt, de a soproni számadáskönyvek (igaz, foghíjasan) fennmaradt adatai arról árulkodnak, hogy ezt nem közvetlenül a várostól kapta. A szerződés rendelkezik továbbá a kapitányságról való lemondás vagy leváltás körülményeiről, ilyen esetben fél évvel előre értesíteni kell a feleket.¹⁰⁵ A feltételek többsége ismert a birodalmi hűbérrendszerben.¹⁰⁶ Ez azonban nem szabad, hogy megtévesszen, jelen eset nagyon messze áll a hűbériség ún. tiszta típusától.

Hartitsch halála után I. Ferdinándnak új városkapitányról kellett gondoskodnia, a megfelelő személyt pedig a soproni ispánban, Hans von Weispriachban találta meg. Weispriachot több tényező is ideális ispánná tette: Lánzsér és Kabold uraként az egyik legtekintélyesebb megyei birtokos volt, származása és felesége révén udvarhű, nagyapja honfiúsítása révén magyar nemes, az előző ispán rokona. Mivel mindeme jó tulajdonságokon túl a király hitelezője is volt, el lehetett tekinteni attól, hogy korábban nem ápolt éppen jó viszonyt a várossal. Weispriach már egy ideje szemet vetett a városkapitányságra, ezt kérte Szombathelyért cserébe, és 1532. július 18-án Hans Katzianer meg is ígérte neki, hogy Hartitsch lemondása esetén meg fogja kapni.¹⁰⁷ A kinevezés 1537. január 24-én kelt, Weispriach másnap adott ki róla reverzálist. A kinevezésben a király előbb Hartitsch haláláról és az előállt nehéz helyzetről, majd az új kapitány alkalmasságáról beszélt.¹⁰⁸ A kapitányságra való kinevezés mellett további tíz évre megerősítették Weispriachot a soproni ispánságban. Eddig nem beszélhetünk zálogról, ezután viszont kiderül, hogy Weispriachnak az általa leszállított élelmiszer miatt 1100 rajnai arannyal tartozik a kincstár, így Ferdinánd ígéretet tett, hogy a tizedik év letelte vagy a kapitány halála után csak akkor teszi le Weispriachot, illetve örököseit, ha előbb kifizeti az adósságot.¹⁰⁹ Ismét előkerülnek a korábbi ismert feltételek: hűség és az uralkodói főhatalomnak való engedelmesség, a lakosság jogainak védelme,

m. 271. *Tringli István*: A hatalmaskodás és a Fehde. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos, Izsák Lajos. Budapest 2011. 413–420.

105 ÖStA HHStA AUR 1527 II. 1.

106 *Lehner, Oskar*: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Linz 2002. 52.

107 *Csermelyi J.*: Egy 16. századi i. m. 10–12.; ÖStA HHStA AUR 1532 III. 21.

108 [...] als yetzo unnser Hauptmanschaft Ödenburg durch Absterben weylanndt unnser Rats, Dietrichen von Hartitsch ledig worden und unnser auch unnserer Lannd und Lewt Notturfft ervordert solhe Hauptmanschaft mit ainer ansehnlichen tauglichen Person zuersetzen. Dartzuo wir den edlen unnsern lieben getrewen Hannsen von Weisprach, Freyherrn zu Koblstorff für aufrichtig und tauglich erkhennt – ÖStA HHStA AUR 1537. I. 25.

109 [...] das wir nach Ausganng der zehen Jar Ine oder nach seinem Abganng, seine Erben angetzaigter Hauptmanschaft und Spannschaft Ödenburg nicht enntsetzen wollen, Sy sein dann zuvor der aindlishundert Guldin Reinisch volliglich entricht und betzalt – ÖStA HHStA AUR 1537. I. 25.

az illetményen felüli szolgáltatások követelésének és a magánháborúknak a tilalma, a zálogösszeg kifizetése után a hivatalok késedelem nélküli átadása. Vészhelyzetben állandó kapcsolatban kell lennie Sopronnal. A királyt vagy embereit nem zárhatja ki a városból, és nem is tartóztathatja fel távozás esetén. Weispriach esetében az illetmény már 436 magyar forint, amelyet ismét a városnak kell fizetnie a kamarai adóból, ebből először problémák adódtak ugyan, de az 1540-es évekből már rendszeresen követni lehet a kifizetéseket, amelyekért cserébe a város nyugtákat kapott.¹¹⁰

A tíz év letelte után 1547-ben I. Ferdinánd megújította Weispriach kinevezését, ezúttal csak az adósság kifizetését szabva határidőül. Amikor erre 1550-ben sor került, szintén „családon belül” került ki az utód, Weispriach vejének fivére, Erasmus Teuffel személyében.¹¹¹ Miután ő 1552-ben török fogságba esett, a város fivéreinek fizette az illetményt.¹¹² 1553 májusában, nem sokkal azután, hogy személyesen felkereste a várost, I. Ferdinánd Gersei Pető Jánost nevezte ki *durante beneplacito*, majd 1571-ben Devecseri Csóron János váltotta magához a két tisztséget, 5000 tallérért.¹¹³ Ő kifejezetten jó kapcsolatokat ápolott a várossal, megengedte nekik, hogy Szent Iván napján egyben fizessék 400 forintos illetményét a korábbi negyedéves részletek helyett, a város kéréseire pedig rendszeresen adott kisebb-nagyobb fizetési haladékokat, ha saját anyagi helyzete ezt lehetővé tette.¹¹⁴ Csóron halála után a zálog nem tudott hagyományos módon öröklődni, mivel csak lányai voltak, akik értelemszerűen nem viselhették e címeket. Ennek következtében a kapitányság betöltetlen maradt, míg a megye élére Istvánffy Miklóst nevezték ki.¹¹⁵ A zálog azonban nem ment feledésbe, azt Csóron János végrendeletileg egyenlően felosztotta Anna és Margit lányai között, ennek megfelelően a kapitányi illetményt is fele-fele arányban nekik fizette a város, amíg 1610-ben II. Mátyás beleegyezésével a tanács ki nem váltotta a zálogot 6700 forintért.¹¹⁶

Röviden ki kell még térni arra, hogy a városkapitányi hivatal mennyiben sértette az önkormányzatiságot. Kubinyi András részletesen foglalkozott a soproni városkapitányság elzálogosításaival, megállapítása szerint a városka-

110 Csermelyi J.: Egy 16. századi i. m. 12–13.

111 Csermelyi J.: Egy 16. századi i. m. 14–15.

112 Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár, Soproni Levéltár (a továbbiakban MNL GyMSML SL) IV. 1009. b. Számadások 1554. 74.

113 XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Közli: Dr. vitéz Házi Jenő. Sopron 1928. X.; Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. Közli: Dr. Hajnóci R. József. Lőcse 1904. 31. (az adatot Barta M. Jánosnak köszönhetem); MNL GyMSML SL Lad. V et E. Fasc. 5. Nr. 228. Csóron 1584-ben kelt végrendeletében 5200 magyar forint szerepel. MNL OL Illésházy család levéltára (P 1341) lad. 18, fasc. 2. No 7. Felhasznált magyar fordítása: <http://www.genealogia.hu/forum/viewtopic.php?f=2&t=9> (letöltés: 2015. május 3.).

114 Házi J.: Magyar nyelvű i. m. 92., 100–101., 109.

115 Fallenbüchl Zoltán: Főispánok i. m. 96.

116 Házi J.: Magyar nyelvű i. m. 148., 152–153., 182–184., 229–230.; Bariska I.: A soproni városkapitányság i. m. 282.

pitányság „megszakíthatta az uralkodóhoz fűződő közvetlen kapcsolatot”, és mindenképp sértette a polgárság autonómiáját. Elsősorban Mischullinger, Sigmund von Weispriach és Trenka György példáját hozta elő.¹¹⁷ Mint láthattuk, Sopron esetében ez a közvetlen kapcsolat csak Weispriach zálogurasága alatt szakadt meg, ekkor azonban nem a kapitányság, hanem maga a város került zálogba. Sőt, a Weitmühlök és Trenka alatt inkább arra találni példát, hogy a város a király közvetítésével tárgyalta a kapitánnyal.

Mielőtt további vizsgálatra kerül sor, nem árt felidézni, melyek voltak Sopron legfőbb privilégiumai: 1. a bárói, különösen a soproni ispáni joghatóság alóli kivétel, 2. a polgárok fölött a saját maguk által választott tisztviselők ítélkeznek, 3. szabad beköltözés joga 4. védelmi célból engedélyezett falak és torony, 5. heti-, majd éves vásárok, 6. vámfizetés alóli mentesség, 7. lerakatjog, 8. a kamarahaszna alóli felmentés, meghatározott nagyságú, évente fizetett *census* és ajándékok fizetése, idővel pedig 9. kegyúri jogot is szereztek.¹¹⁸ Az autonómiának volt azonban egy határa: a város ura a király maradt, neki a polgárság adóval és ajándékokkal tartozott, rendelkezéseit és az ország törvényeit pedig be kellett tartaniuk, kivéve azokat, amelyek alól felmentést kaptak. Semmi sem tiltotta meg az uralkodónak, hogy a város fenyegetettsége esetén „biztonsági szakembert” küldjön hozzájuk, Pozsonnyal ellentétben Sopronban nem alakult ki a városi tanács köréből választott városkapitányság, amely valóban polgári intézmény volt.¹¹⁹ A soproni kapitányoknak eredetileg nem volt hatáskörük a polgárság belső ügyeibe beavatkozni. Szintén nem ellenkezett a városi kiváltságokkal, hogy a király az amúgy is neki járó városi jövedelmeket *honorként* a kapitánynak adta. Mint láthattuk, erre neki szüksége is volt, ha valóban el akarta látni a város védelmét. Az már igaz, hogy a városvezetésnek jóval nehezebb dolga volt, ha a kapitánytól kellett fizetési haladékot kérni, mintha a királytól. Sérelemről talán onnantól kezdve beszélhetünk, amikor a kapitányi fizetés Csóron János halála után vagyontárggyá vált, és lányai kapták, anélkül hogy legalább részbeni ellenszolgáltatásként a város védelméről gondoskodniuk kellett volna. Trenka eljárása, hogy be akart avatkozni a polgárok feletti bíraskodásba, már valóban ütközött a fenti kiváltságokkal, de ezt a polgároknak nem kellett némán tűrniük, hanem panaszt emelhettek a királynál, aki meg is róttá érte a kapitányt. Mivel azonban a korábbi okleveles anyagban bőven találhatunk példát arra, amikor a soproni ispánokat emlékeztetni kellett a város kiváltságaira, nem tekinthetjük

117 Kubinyi A.: Országrendiség i. m. 13–14.

118 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/2. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829. 397–401. Vö. Soproni Tört. I/1. 7–8.; ÁÚO V. 172–173.; Soproni Tört. I/1. 42., 75., 82–83., 130.; 1405. évi 13. tc.: DRH 1301–1457. 200–201. A kegyúri jogra lásd *Cevins, Marie Madeleine de*: Az Egyház a késő-középkori magyar városokban. Budapest 2003. 88–91.

119 Majorossy Judit: Egy határ menti szabad királyi város középkori igazgatásának vázlatos története. Történelmi Szemle 57. (2015) 452–453.

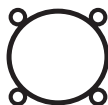
Trenka kísérletét egyedülállónak.¹²⁰ Annnyiban beszélhetünk a polgárság sérelméről, hogy Trenka esetében egyáltalán nem remélhették, hogy II. Ulászló büntetesképp elmozdítja a kapitányt, hiszen ahhoz ki kellett volna fizetnie a zálogösszeget. Véleményem szerint a városkapitányság létrehozása és fenntartása *de jure* nem volt különösebb mértékben sérelmes a városi autonómiára, hiszen fizetése királyi jövedelemből történt. A városkapitányi és a megyésispáni tisztség összevonása, illetve a tisztségek elzálogosítása ugyan meglegágya volt bizonyos túlkapásoknak, ám ezek a zálogbirtokosság ellenére is törvénytelenek maradtak. A városra nézve sérelmes dolgokat inkább a királyok vagy családtagjaik tettek, Sopron kétszeri (1441, 1471) elzálogosításakor, valamint rendkívüli segélyek követelésekor.

Végezetül a korábbi kutatás és saját eredményeim alapján a következő megállapításokat tehetjük: a soproni városkapitányság Árpád-kori előzmény alapján Zsigmond alatt létrehozott királyi tisztség volt, a kinevezett kapitányok elsősorban a város védelmét kapták feladatul. Az új tisztség esetében *honorról* beszélhetünk, az uralkodó ugyanis viselőjének rendelte a várostól neki járó jövedelmeket, vagy azok egy részét. E fizetést nem a kincstáron keresztül folyósították, hanem a városvezetés közvetlenül a kapitánynak fizette. A kapitány ugyan tudtunkkal nem tartozott elszámolással fizetése felhasználását illetően, de abból biztosítania kellett a város védelmét. Amennyiben valamilyen oknál fogva a városnak hátraléka gyűlt fel, azt akkor is ki kellett fizetnie a kapitánynak, ha őt időközben leváltották. Sopron városának elzálogosításával a kapitány kinevezésének joga III. Frigyesre szállt. Királlyá választása után 1459-ben ő volt az első, aki egyidejűleg nevezte ki Ulrich von Grafenecet városkapitánnyá és megyésispánná, ezt az újítást 1463 után Mátyás is átvette, és némi megszakítással 1584-ig alkalmazták. 1471–1473-ig nem töltötték be a városkapitányi tisztséget, mert Mátyás elzálogosította Sopront Sigmund von Weispriachnak. A két tisztség egyre inkább zálog formáját kezdte öltetni, a királyok készpénz ellenében korlátozták saját jogukat a tisztségviselők leváltására. E korlátozások lehetnek pénzbeliek és időbeliek. Bár a birodalmi kormányzatban gyakran zálogosítottak el hivatalokat, nem állítható, hogy kétségtelenül minden esetben így jártak el a soproni kapitányságnál. A tény, hogy III. Frigyes az elzálogosított Sopron kiváltságainak megerősítésénél hagyott magának egy kiskaput,¹²¹ még nem zárja ki, hogy a kapitányi tisztség betöltésénél a várostól szerzett információk alapján a korábban alkalmazott jogszokásokkal összeegyeztetve járt el. A birodalomban ismert *Amtslehen* és *Pfandschaft* azonban az intenzív kapcsolatok miatt eljutott Magyarországra, és 1482-ben, Andreas von Weispriach kinevezésénél már zálogba adott ispánságról beszélhetünk, mert a király korlátozta saját leváltási jogkörét. 1527-ben

120 A teljesség igénye nélkül: Sopr. Tört. I/1. 48., 62–63., 70–73., 75., 84., 95–97., 99–100., 113–114., 139–140.

121 A zálogjogára sérelmes privilégiumokat nem erősítette meg. Sopr. Tört. I/3. 213–214.

Dietrich von Hartitsch olyan reverzálist állított ki soproni kapitányságáról, amely nagyon hasonlított a Habsburg-tartományokban a várkapitányok, várnagyok által kiadott reverzálisokhoz.¹²² Az elzálogosítás miatt a tisztségek örökölhetőkké váltak. Az örökös személyéről a zálogbirtokos határozott, ez addig terjedt, hogy 1584-ben, Csóron János halála után lányai lettek jogosultak a kapitányi fizetésre, természetesen anélkül, hogy a kapitányi tisztséget és a vele járó feladatokat átvették volna. Bár a királyok elestek az évi *censustól*, rendkívüli segélyeket továbbra is követelhettek a várostól. Királyi engedéllyel lehetségessé vált a kapitányi tisztség, mint a záloggal járó vagyontárgy átruházása, ebben az esetben a király az új zálogbirtokost nevezte ki kapitánnyá. Bizonyos esetekben az átruházás királyi kezdeményezésre történt, külpolitikai okokból. Az uralkodónak jogában állt, hogy az ispáni tisztséget zálogjogon bíró személy mellé tetszése tartamára ispántársat nevezzen ki, ám ezzel nem sérthette meg a zálogos jogát a zálog részeként élvezett jövedelmekre. Amikor a városnak gondjai támadtak a fizetéssel, és a királyhoz fordult, ő legfeljebb csak biztathatta és kérhette a kapitányt, hogy csökkentse az illetményt, engedje el, vagy adjon fizetési haladékot, parancsadásra nem volt joga; ha a zálogbirtokos nem engedett, Sopronnak fizetnie kellett.¹²³



122 Ne felejtjük el, I. Ferdinánd trónra lépte az idegen adminisztráció térnyerésével járt (Udvari Kamara, Birodalmi Udvari Kancellária, Udvari Tanács, Titkos Tanács). *Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században. Századok* 148. (2014) 1132–1133.; *Winkelbauer, Thomas: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Österreichische Geschichte 1522–1699 I.* Wien 2004. 38–41.

123 [...] hortamurque et rogamus – Sopr. Tört. I/6. 334–336.

Nógrád megye adójegyzéke 1457-ből¹

A középkori Magyarország adószedésével kapcsolatos néhány fennmaradt összeírást előbb Bakáts István és Szabó István, majd őket követően Fügedi Erik, Kubinyi András, Solymosi László, Engel Pál, C. Tóth Norbert és Neumann Tibor elemezte. A lajstromok az ország különböző megyéiből, különféle időkorokból maradtak fenn.² Zsigmond korában egyedülálló forrásnak számítanak az Engel Pál által kiadott 1427. évi kamarahaszna-összeírások,³ amely öt északkelet-magyarországi megye (Abaúj, Gömör, Sáros, Torna, Ung) adókirovásának tisztázatát adja közre. Gömör megye két járásából 1431-ből is ismerünk lajstromot.⁴ Mátyás uralkodásának utolsó évtizedéből Közép-Szolnok és Veszprém megyék összeírása maradt fenn,⁵ uralmát megelőző eseménydús időszakból pedig Zemplén (1441) és Nyitra megye (1452) egy-egy járásának összeírása ismert.⁶

Ezen listát egészíthetjük ki Nógrád megye 1457. évi adójegyzékével. Az irat Bártfa város levéltárában (Štátny archív Prešov – pobočka Bardejov) talál-

* A szerző az ELTE BTK Történeti Intézet Történelem Segédtudományai Tanszékének tudományos segédmunkatársa (OTKA-csoport: K-115896); az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

1 Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Draskóczy Istvánnak a forrás megtalálása és értelmezése során nyújtott segítségéért és támogatásáért, Érszegi Gézának észrevételeiért, valamint a Weisz Boglárka vezette MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoportnak, hogy bártfai kutatásomat lehetővé tették. Köszönöm továbbá Tarján Eszter állandó segítségét és tanácsait, valamint Gál Juditnak és Martina Skutovának a szlovák nyelvű szakirodalom megértésében nyújtott segítségüket.

2 *Bakáts István*: A dicális összeírások. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk. Kovacsics József. Budapest 1957. 79. 9. jegyzet; *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernusz-féle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics László. Veszprém 1984. 121. *Fügedi Erik*: A középkori Magyarország történeti demográfiája. Történeti demográfiai füzetek 10. (1992) 9–60.; *Kubinyi András*: A magyar királyság népessége a 15. század végén. Történelmi Szemle 38. (1996) 135–161.; *C. Tóth Norbert*: Lehetőségek és feladatok a középkori járasok kutatásában. Századok 141. (2007) 402–403.

3 *Engel Pál*: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. Budapest 1989.

4 Kiadva: *C. Tóth N.*: Lehetőségek és feladatok i. m. 410–415.

5 *Solymosi L.*: Veszprém megye i. m. 198–211.; *C. Tóth N.*: Lehetőségek és feladatok i. m. 418–431.

6 *C. Tóth N.*: Lehetőségek és feladatok i. m. 458–462.; *Neumann Tibor*: Nyitra megye hegyentúli járásának kamarahaszna-összeírása 1452-ből. In: Honoris causa: Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Rácz György, Neumann Tibor. Budapest–Piliscsaba 2009. 228–233.

ható, jelzete: Magistrát Mesta Bardejov – Knihy 1658. A dokumentum fényképe a Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményben is megtalálható, DF 213 681 számon (az iraton lévő korábbi jelzet 988. sz.). Mindezek ellenére a forrás eddig ismeretlennek számított a hazai történetírás számára. Ez részben a bártfai okleveleket regesztázó kiváló levéltáros, Iványi Béla egy sajnálatos tévedésének köszönhető. Iványi regesztái között ugyanis az irat bártfai számadáskönyvként szerepel.⁷ Ezt a tárgyszót vette át a Fényképgyűjtemény is. A digitalizálást követően a szlovák levéltárosok a forrást – mely kemény kötést kapott – kiemelték az oklevelek közül, ekkor került jelenlegi jelzetére. Szintén ekkor történhetett a könyvecske lapjainak sorba rendezése és lapszámozása is.

A szlovák történetírás számára ugyanis különös fontossággal bír ez a dokumentum, mivel az egyik lapon, afféle tollgyakorlatként egy szláv nyelvű rövid költemény található, melyet a kutatás az első szlovák szerelmes versként említ.⁸ A vers szerzőségének és nyelvezetének kérdését Vendelín Jankovič vizsgálta meg 1967-ben a *Slovenská Literatúra* hasábjain. Jankovič szerint a rövid költemény szerzője megegyezik az egész adóljajstrom összeállítójával, aki nem más, mint Újvárosi Lénárd, Bártfa város morvaországi Uničovból származó *notariusa*.⁹ Ez magyarázatul szolgál a Nógrád megyei adójegyzék levéltári provenienciájára is. Lénárd 1447-ben, feltehetőleg Jiskra hívására érkezett a városba és vette át a jegyzői teendőket. 1458 elején még viselte hivatalát, majd Morvaországba távozott, ahol egyházi tisztséget kapott.¹⁰ Lénárd bártfai tevékenységéről több jelentős irat tanúskodik. 1448-ban ellenjegyezte Bártfa város és Miklós kőfaragó szerződését a Szent Egyed-templom szentélyének építéséről,¹¹ 1453-ban pedig ő hozta el V. Lászlótól Bártfa város új címereslevelét.¹² Lénárd társa az adószedés koordinálásában Bába Márton volt. Személyének meghatározása bizonytalan. A környéken Borsod megyében találunk Bábai családot, de Márton nevű családtagot nem ismerünk a kor-

7 Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319–1526. Budapest 1910. 982. sz.

8 Sroka, Stanislav A.: Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską. Kraków 2010. 169–170.; Jankovič, Vendelín: Kto je autorom najstaršej slovenskej ľubostnej piesne z r. 1457. nájdenej v Bardejove. Slovenská literatúra 14. (1967) 428–429.; Škoviera, Daniel: Veršovaná zmluva Leonarda z Uničova s bardejovským magistratom. Studia Historica Tyrnaviensia 16. (2014) 312. Megjegyzendő, hogy mind Sroka, mind Jankovič hivatkozása hibás, az általuk megadott regesztaszám és jelzet egy bortizedjegyzékre utal.

9 Jankovič, V.: Kto je autorom i. m. 431.

10 Gutek, František: Leonard z Uničova a Bardejov. Kniha. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry 14–15. (2003) 130–133.; Škoviera, D.: Veršovaná zmluva i. m. 313.

11 Actum anno et tempore quo supra. Consignante hoc Leonardo de Hunczow – Myskovszky Viktor: Bártfa középkori műemlékei I. A Szent Egyed templomának műrégészeti leírása. Budapest 1879. 14.

12 Leonardi notarii que hec arma attulit – Myskovszky Viktor: Bártfa középkori műemlékei. II. Budapest 1880. 85. A címereslevél: Štátny archív Prešov – pobočka Bardejov. Magistrát Mesta Bardejov 702 (= DF 213 391).

szakban.¹³ Sőt, a névforma alapján jobbágyra is gondolhatunk.¹⁴ Bába nevű település Nógrád megyében is feküdt, az összeírásban pedig Nándor birtokosaként Bába Andrászt nevezik meg.¹⁵ Márton talán az ő rokona lehetett.

Jankovič magát az iratot Nógrád és Gömör megyék portális összeírásaként határozta meg.¹⁶ A forrásszöveg azonban csupán Nógrád megyére – ám annak egészére – vonatkozó adatokat tartalmaz, habár csakugyan találunk utalást arra, hogy Lénárd intézte a Gömör megyei adószedést is.¹⁷ A jegyzék rendje első ránézésre zavaros. A Fényképgyűjteményben található képek sorrendje teljesen esetleges, nem követi a forrás rendjét. A lapszámozást végző levéltárosok azonban szemmel láthatóan törekedtek az eredeti rend helyreállítására. Rendszerezésük szerint a lajstrom a következő egységekre tagolható: 1. Lénárd 1457. november 30-ára keltezett tisztázata három járásból beszedett félforintos adóról;¹⁸ 2. az adószedők egyéb kiadásai, kifizetései;¹⁹ 3. Szökellői Imre és Feketeerdei Ferenc szolgabírók járásainak adókirovásai;²⁰ 4. az időben adót be nem fizető települések jegyzéke a négy járásról;²¹ 5. Lénárd rövid lajstroma a negyedforintos adó 1457. december 26-ig befolyt tételeiről;²² 6. Uzsa Péter és Csető Tamás szolgabírók járásainak adókirovása;²³ 7. a beszedett félforintos adó végösszegezése.²⁴

A forrás egy pergamen kódexlapba és egy könyvírással írott papírlapba van kötve, a papírlapon Alexandre de Villiedieu (1175–1240) *Doctrinal*éjának részlete található.²⁵ A 8. lapot követően bekötött egyik újabb kötési lapon a *Summula Raimundi* szövegére írt tollpróbát, míg a 31. oldalon szintén találunk kisebb tollgyakorlatokat.²⁶ Ilyen az említett vers, zsoltár- és imarészletek,

13 DL 15 072.

14 Vö. a Nógrád megyei Legendi Miklós Bába György nevű jobbágya. A Balassa család levéltára 1193–1526. Fekete Nagy Antal kézírata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette Borsa Iván. Budapest 1990. (a továbbiakban Balassa cs. lvt.) 92.

15 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest 1890. 94. Bába András: 32. recto oldal.

16 Jankovič, V.: Kto je autorom i. m. 428.

17 Item familiari qui mecum equitavit dicando in comitatu Gewmeriensis suo cum equo dedi florenos 1 ½ – 15. recto oldal.

18 A 3. lap recto oldalától a 12. lap recto oldaláig.

19 A 12. lap verso oldalától a 16. lap recto oldaláig.

20 A 18. lap recto oldalától a 23. lap verso oldaláig.

21 A 24. lap recto oldalától a 26. lap recto oldaláig.

22 A 26. lap verso oldala.

23 A 27. lap recto oldalától a 33. lap recto oldaláig.

24 A 37. lap recto oldala. A 33. és 37. lap között hiányoznak az oldalak.

25 Reichling, Dietrich: Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei. Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern. Berlin 1893. Pars II. Capitulum VIII. 1114–1153. sorok. 72–75. A pergamenen Biblia-részletek (Zsolt 4,3; Jel 21,4), illetve Nagy Szent Gergely 25. homíliájának részlete található. Vö. Papst, Gregor: Sancti Gregorio Papae I. Cognomeno Magni XL Homiliarium in Evangelia Libro Duo. Ingolstadt 1822. 306.

26 A bártfai templom könyveinek 1460-ból maradt fenn összeírása, mely említ egy Lénárdnál lévő breviáriumot is. Ábel Jenő: A bártfai Szent Egyed-templom könyvtárának története. Budapest 1885. 11–14.

vagy az ábécé. Utóbbiakat lábjegyzetben közlöm. A kiadás során többnyire a levéltárosok által meghatározott rendet követem, – a könnyebb használat érdekében – annyi módosítással, hogy a négy szolgabíró járásának kirovása nem széttagoltan, hanem egymást követően szerepel. Ezt követi az adót időben be nem fizetők listája. Ez lehetett a forrásszöveg eredeti rendje is, hiszen az adószedők a kirováásra vezették fel áthúzással, illetve *solvit*-jellel a befizetéseket,²⁷ majd ezt követően készíthették el az át nem húzott települések listáját. Jelen kiadásomban ezt a második kezdet a későbbi szöveg dőlttel szedésével jelölöm. Szintén jelzem a levéltárosok által írt lapszámokat.

A forrásszöveg értelmezéséhez röviden át kell tekinteni az egyes egységeket. Lénárd a tisztázott verzióban nem szolgabíróként, hanem adószedőként vette sorba a járasok településeit.²⁸ A jegyzék minden oldalának alján összegezte a számokat, majd adószedőként is elvégezte a porták összeadását. A két adószedő Csenyizi (vagy Kinizsi)²⁹ István és Szabó Imre volt. Csenyizi két járásában a portákat számolta össze, majd az összeget elfelezve kapta meg a forintösszeget. Lénárd – miként a kirovások – jegyzékében a forint váltóegysége az ort volt, amely általában negyed forintot jelentett.³⁰ A Szabó Imre nevéhez kötött településeken azonban már forint szerepel mértékegységként.³¹ Itt kétségtávol Lénárd hibájáról van szó. A települések adókirovása Uzsa Péter szolgabíró neve alatt szintén fennmaradt.³² A kirovás is forintokban számol, azonban az itt szereplő számok általában pontosan a felét teszik ki azoknak az összegeknek, mint amelyek Lénárd tisztázatában találhatók. A Szabó Imre által beszedett adó első említésekor a jegyző is a felezett összegről, 442 forintról számolt be.³³

Lénárd egyéb feljegyzéseiből további adatokat nyerhetünk az adószedés lefolytatásáról. A Csenyizi István nevével fémjelzet listát 1457. november 30-án kezdte lejegyezni, míg a Szabó Imre által beszedett összeget december 10-én vette át. A különféle kiadásokra Szabó Imre adójából december 3-a és 14-e, míg Csenyizi István adójából november 29-e és december 13-a közötti dátumokon szerepelnek kifizetések. Szabó Imrét munkájában Gyarmati Jakab, míg Csenyizi Istvánt Kis Pál segítette.³⁴ Mindkét személy megyei kismes

27 Vö. C. Tóth Norbert: Vas megye 1427. évi „adókerülői” és a kamarahaszná adminisztrációja. *Vasi Szemle* 64. (2010) 677.; *Solymosi L.*: Veszprém megye i. m. 124.

28 3. recto oldal, 6. verso és 10. recto oldalak.

29 Inkább a Csenyizi névalak tűnik valószínűbbnek. Csenyiz település Gömör megyében, ám annak Nógráddal határos részén feküdt, eredetileg a füleki uradalomhoz tartozott (*Illa Bálint*: Gömör megye II. Budapest 1976. 148–149.). A család kismesesi rokonság, 1414-ben Csenyizi János a megye szolgabírója volt (DL 76 033).

30 *Horváth Tibor Antal*: Régi magyar pénznevek. *Numizmatikai Közöny* 52–53. (1953–1954) 19.; Uzsa összeírásában a negyed forint kifejezést is használják.

31 10. recto oldal.

32 27. recto oldaltól 30. recto oldalig. A beszedés és kirovás jegyzékének különbözésére: C. Tóth N.: Vas megye i. m. 678.

33 8. recto oldal.

34 12. verso oldal, illetve 15. verso és 16. recto oldalak.

lehetett. 1488-ban a szolgabírók mellett az esküdtek segítették az adószedőket, így Gyarmati Jakab és Kis Pál esetében megyei emberekre gondolhattunk.³⁵ Mindkét adószedő által beszedett összeget Luca napkor (december 13.) bemutatták Szécsényi Lászlónak, a megye ispánjának, illetve Balázsfi (Balassa) Lászlónak, aki valószínűleg az akkori alispán lehetett.³⁶ Erre utal az is, hogy az összeírásban Nagysztracin birtoknál jelölik, hogy adóját az alispán kapta meg.³⁷ Nagysztracin részben a Balassák kékkői uradalmához tartozott, az adót később fizetők listája Balassa-birtokok között sorolja fel.³⁸ Hasonlóan részesült Ecseg adójából birtokosa, Szécsényi László ispán, valamint Uzsából Uzsai Péter, míg Szökellőből Szökellői Imre szolgabírók.³⁹ Balassa korábban Hunyadi-familiáris volt, 1456 tavaszáig Hunyadi egyik borsodi ispánjaként és diósgyőri várnagyaként tevékenykedett.⁴⁰ Az adószedők az adókirovást követően általában két hetet (tizenöt nap) tartózkodtak a megye székhelyén a befolyó összegeket várva, ezt követően számoltak be a megyei hatóság előtt.⁴¹ Ennek megfelel a november 29-től december 13-ig terjedő időintervallum is.

Ha a Lénárd tisztázásakor említett portaszámokat összevetjük a forrásban szereplő kirovások adataival, nehézségekbe ütközünk. A Szabó Imre nevével jelzett lista, mint láttuk, megfeleltethető Uzsai Péter járásának adataival, akár a portaszámokat, akár a települések listáját tekintjük.⁴² Vannak néhol apróbb, félforintos eltérések, de többnyire egyeznek az összegek, és a települések sorrendje is ugyanaz. Az Uzsai nevével jelzett összeírás – melyen a befizetett tételeket később áthúzással és *solvit*-jelekkel jelölték – Lénárd jegyzékének piszkozatául szolgálhatott. Csenyizi István kerületének települései Szökellői Imre és Csető Tamás járaásaiban szerepelnek.⁴³ A települések sorrendje

35 Solymosi L.: Veszprém megye i. m. 124.; Kádas István: Megyei emberek az északkelet-magyarországi megyei oklevelekben. In: Micae Mediaveles IV. Fialat történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Gál Judit, Kádas István, Rózsa Márton, Tarján Eszter. Budapest 2015. 115.

36 Gyarmati Balassa Lászlóra és családjára: Horváth Richárd: „Gradus ad Parnassum” A gyarmati Balassa család a kései középkorban. In: Zborník z medzináodnej konferencie Modrý Kameň. Jún 2012. Rod Balašovcov c 13. až 9. storočí. Zostavili: Helena Ferencová, Erika Antolová. Modrý Kameň 2013. 29–37.; Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Budapest 2001. CD-ROM. Zólyomi rokonság 2. tábla Balassa (gyarmati) családja.

37 25. verso, illetve 26. verso oldalak.

38 25. verso oldal. Balassa cs. lvt. 4. és 76. sz.; Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. Budapest 1990. 513. A kékkői uradalom mellett a Szécsényiek is rendelkeznek részekkel: Engel Pál: A középkori Magyarország digitális térképe. Budapest 2001. CD-ROM.

39 10. verso oldal, illetve 3. recto és 11. recto oldalak.

40 Horváth R.: Gradus i. m. 31. Vö. Draskóczy István: Diósgyőr uradalma a középkorban. In: Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Tóth Péter közreműködésével Kubinyi András. Miskolc 1996. 124.

41 Solymosi L.: Veszprém megye i. m. 124.

42 11. recto oldaltól 12. recto oldalig, illetve 27. recto oldaltól 30. recto oldalig.

43 Csenyizi–Szökellői: 3. recto oldaltól 6. recto oldalig, illetve 18. recto oldaltól 20. verso oldalig. Csenyizi–Csető: 6. verso oldaltól 8. recto oldalig, illetve 32. recto oldaltól 33. recto oldalig.

azonban kissé eltér, ahogy a portaszámok sem stimmelnek. Többnyire egy-két portányi különbségeket találunk, méghozzá általában Lénárd tisztázatán szerepelnek a nagyobb számok.⁴⁴ Sőt előfordul az is, hogy a kirovások között befizetettnek jelzett tételek a tisztázatban befizetetlenként szerepelnek, illetve fordítva.⁴⁵ Olyan települések is akadnak, amelyek az egyik összeírásban szerepelnek, a másikban viszont nem.⁴⁶ Lénárd jegyzéke tehát nem Szökellői és Csető fennmaradt listájából készült. Az eltérések egy későbbi levéltárosnak is feltűnhettek, ugyanis Szökellői összeírása alatt egy újkori kéz az 1449-es dátumot szúrta be.⁴⁷ A megyei oklevelek tanúsága szerint Szökellői Imre valóban szolgabíró volt az 1440-es évek végén.⁴⁸ A szolgabírók azonban általában hosszabb időn keresztül hivatalban voltak,⁴⁹ és Lénárd tisztázata szintén utal arra, hogy 1457-ben is Szökellő birtokosa volt az egyik *iudex nobilium*.⁵⁰

Szerencsére a forrásszöveg magyarázatul szolgál az eltérésekre. A félforintos adóval közel egy időben ugyanis egy másik adót is beszedtek. Ez egy kisebb tétel volt, négy porta után kellett egy forintot fizetni. Ennek a befizetéséről Lénárd egy későbbi listája tájékoztat, amely az 1457. december 19-e és december 28-a között befolyt néhány település negyedforintos adóját veszi számba.⁵¹ Az itt szereplő települések Feketeerdei Ferenc és Szökellői Imre járásaiba tartoztak, és a kirovásokban szereplő portaszámokkal összevetve valóban azok negyedét találjuk forintban. Ezeket a december végi összegeket éppen azok a települések fizették meg, amelyek a kirováson nem voltak kihúzva, és felkerültek az „adókerülők” listájára.⁵² Sőt utóbbi listán egy későbbi kéz ezeknél a településeknél már jelezte, hogy közben befizették adóikat. Ezek szerint a Szökellői, Csetői és Feketeerdei szolgabírók nevével jelzett összeírások ehhez a negyedforintos adóhoz készültek. Uzsaie nem, viszont az adókerülők listáját készítő *notarius* ezt meg is jegyezte.⁵³ Így a félforintos adó kirovását vette alapul. Ezzel magyarázhatjuk azt is, hogy míg a többi járásnál a

44 Az adókirovók és a szolgabírók sorra járták be a helységeket, menetközben feljegyezve a portákat. Így a lajstromokban szereplő települések sorrendje általában földrajzi rendet követ. Engel P.: Kamarahaszna i. m. 12.

45 Például Egyházas- és Vásárosterenye települések Csenyizi listája szerint nem fizettek, míg Szökellőinél igen. A két település Csenyizinél 21 és 26, Szökellőinél pedig 16 és 22 porta. 5. recto és 19. verso oldalak.

46 Például Hegyalja, Bústelek és Cikóháza csak Csenyizinél, Sidrefalva, Almás, Szőny vagy akár Szécsény pedig csak Szökellőinél szerepel.

47 20. verso oldal.

48 DL 57 120, DL 80 928.

49 C. Tóth N.: Szabolcs megye működése i. m. 64–65.; Kádás István: Az Abaúj megyei szolgabírói társadalom a Zsigmond-korban. Korall 57. (2015) 121–122.

50 3. recto oldal.

51 26. verso oldal.

52 24. recto oldaltól 26. recto oldalig. Az ilyen listák általában nemcsak az adókerülőket tartalmazták, hanem azokat a nemeseket is, akik nem a megyei ítélőszékre küldték be az adót, vagy épp mentességet kaptak alóla. C. Tóth N.: Vas megye i. m. 673.

53 24. verso oldal.

kirovás porta vagy füst alapján történt,⁵⁴ addig itt forint szerepel. Uzsai kirovása a formájában is eltér a másik háromtól, s míg azok szűkszavúbbak – legtöbbször csak a település nevét és az összeget tartalmazzák –, addig ez általában megemlíti a birtokosokat is.

Lénárd feljegyzéséből azt is megtudjuk, hogy miután társa, Bába Márton távozott Szécsényből, ő még folytatta a negyedforintos adó hátralékának behajtását egészen 1458. február 5-ig, amikor Zólyomra, majd Budára ment. Azt, hogy vajon magával vitte-e a befolyt adót, nem jelzi.⁵⁵ Azonban ekkor sem fejeződött még be a nógrádi adó beszedése, ugyanis a közben már Gömör megye adójának behajtásával foglalkozó Lénárd egy familiárisát küldte vissza Szécsényre az adószedés befejezésére. Lénárd utolsó feljegyzése február 26-áról származik.

Az adószedés idején interregnum volt. V. László 1457. november 23-án hunyt el, míg Mátyást 1458 januárjában választották királlyá, s 1458. február 14-én vonult be Budára.⁵⁶ V. László 1457 folyamán többször (Szent György-nap, július, Mindenszentek) is tervezte, hogy adómegajánlás céljából országgyűlést hív össze. Mályusz Elemér kutatásából tudjuk, hogy bár az országgyűlés előkészületeiről több dokumentum tanúskodik, megtartásáról egyik időpont esetében sincs semmiféle adat.⁵⁷ Perényi János tárnokmester egyik oklevele azonban említi, hogy 1457 márciusában Sáros megyére, valamint egy további megyére Jiskra öt telkenként egy forint adót vetett ki, amit Talafuz János még megtoldott egy telkenkénti fél forinttal is.⁵⁸ 1457 végén pedig – tehát a nógrádi adójegyzékkel közel egy időben – Ország Mihály és Nyitra megye nemessége hajtott be külön adóként portánként egy forintot. Az adókiivetés célja a bratfikkal való egyezség értelmében vállalt 5500 forint kifizetésének teljesítése volt. Nyitra mellett a másik ispánsága alá tartozó megyében, Barsban is elrendelte a különadót. Mályusz szerint még több szomszédos megye esetében is előfordulhatott hasonló adókiivetés.⁵⁹

A cseh testvérek Nógrád megyében is jelentős számban voltak jelen, komoly károkat okozva a helyi nemességnek.⁶⁰ Mátyás idején a felső részek főkapitányait megyei adóból (is) fizették,⁶¹ Jiskra pedig V. László 1457. áprilisi

54 A füst és a porta egyaránt háztartást jelöl az adójegyzékekben. *Solymosi L.*: Veszprém megye i. m. 129.; *Neumann T.*: Nyitra megye i. m. 211.; *Fügedi E.*: Középkori Magyarország i. m. 34.; *Kubinyi A.*: Magyar Királyság i. m. 136.

55 15. recto oldal. Vö. *Solymosi L.*: Veszprém megye i. m. 126.

56 *Kubinyi András*: Mátyás király. Budapest 2001. 24–26., 43.; *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest 1917. 302–304.

57 *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam a Hunyadiak korában. Első rész. Századok 91. (1957) 102–104.

58 *Mályusz E.*: Rendi állam i. m. 123. Perényi a kucsini birtokára kivetett adó ügyében élt panasszal: DF 213 649.

59 *Mályusz E.*: Rendi állam i. m. 123.

60 *Tóth-Szabó P.*: A cseh-huszita mozgalmak i. m. 297.

61 *Horváth Richárd*: A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban. Századok 137. (2003) 948.

újbolí kinevezése értelmében főkapitányként tevékenykedett.⁶² 1457. szeptember 8-án Jiskra és kapitánytársa, Perényi János tárnokmester fegyverszünetet és békét kötött Szilágyi Mihállyal. A két főkapitány illetékességébe tartoztak a kassai és körmöci kés megyei (így Nógrád is), melyeknek a főpapjaival, báróival, nemeseivel, városaival és falvaival határoztak a fegyverszünetről.⁶³ A valószínűleg a főkapitányok által elrendelt négy portánként fizetett egy forint⁶⁴ „rendes adó” mellett került sor még egy Szécsényi László, Talafuz vagy Jiskra nevéhez köthető félforintos különadóra. Jiskra szerepét erősítheti, hogy a lajstromot az ő emberének számító bártfai jegyző készítette el.⁶⁵ Lénárd az adószedést követően előbb Zólyomra, majd Budára távozott. Zólyom vára ekkoriban Jiskra uralma alatt állt, aki ott is tartózkodott.⁶⁶ Uzsai Péter járásának összeírásakor meg is nevezik a főkapitányt,⁶⁷ Szécsény város adója esetében pedig a jegyzék készítője jegyzi meg, hogy azt Jiskra elengedte (*dominus Gyskra relaxit*).⁶⁸ Bártfa szerepe korábban is tetten érhető az adószedésben, ugyanis 1453-ban V. László is a városra bízta a tíz északi és keleti megyétől (köztük Nógrádtól is) beszedendő rendkívüli adót.⁶⁹

Lénárd végül a félforintos adóból 1420 és fél forinttal számolt el. A négy szolgabíró nevével jelzett kirovásokban 4290 nógrádi jobbágyporta szerepel.⁷⁰ Ezeket a számokat összevethetjük az Ernuszt-féle számadáskönyvben szereplő adatokkal: 1494-ben Nógrádban 5026, míg 1495-ben 4911 forintnyi portánként (háztartásonként) egyforintos rendkívüli adót róttak ki.⁷¹ Az 1540-es években viszont – a török hadjárat következményeként – már csupán 2131,5 adózó portát vettek lajstromba.⁷²

62 Tóth-Szabó P.: A cseh-husza mozgalom i. m. 414–415. LXIII. sz. oklevél.

63 DF 213 674. Kiadása: Tóth-Szabó P.: A cseh-husza mozgalom i. m. 416–418. LXV. sz. oklevél.

64 1427-ben a kamarahaszna ötportánként 1 forint volt. Gyöngyössi Márton: A kamara haszna a késő középkorban. In: Pénztörténet, gazdaságtörténet: tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk. Bessenyei József, Draskóczy István. Budapest 2009. 143.

65 Gutek, F.: Leonard z Uničova i. m. 131., 133. Jiskra birtokolta a kassai és körmöci pénzverő kamarákat, maga is veretett pénzeket. Pálosfalvi Tamás: Jan Jiska és a felvidéki városok. In: Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918. (Vojeské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti). Ed. Vojtech Dangl, Varga J. János. Bratislava 2002. 38.; Huszár Lajos: Giskra pénzverése. Numizmatikai Közöny 62–63. (1963–1964) 52–59.

66 „Item Dominica Sexagesime cum transivi Solium ad dominum et inde Budam”. 13. recto oldal. Engel P.: Archontológia i. m. I. 465–466.; Tóth-Szabó P.: A cseh-husza mozgalom i. m. 303–304.

67 27. recto oldal.

68 20. verso oldal.

69 Mályusz E.: Rendi állam i. m. 117.

70 Uzsai Péter járása: 895 porta, Szökellői Imre járása: 1235 porta, Csető Tamásé: 518 ½ porta, Fekedeerdei Ferencé: 1123 porta.

71 Engel, Johann Christian: Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer I. Halle 1797. 26., 132. Vö. Solymosi L.: Veszprém i. m. 168.; Fügedi E.: Középkori Magyarország i. m. 32., Kubinyi A.: Magyar Királyság i. m. 136.

72 Maksay F.: Magyarország i. m. 495–496. A váci nahije településeit 1559-ben is összeírták: Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest 1977. 203–246.

A közölt forrás adatai sokoldalúan hasznosíthatóak. Lénárd feljegyzései adalékul szolgálnak az adószedők munkájára, munkamódszerére illetve az őket segítő személyzetre vonatkozóan. A kiadásaikkal kapcsolatos tételek szűkszavúak, csupán néha említik, hogy mire költöttek. A Szabó Imre által szedett adóból a szolgabírók négy forintot kaptak,⁷³ Csenyizi adójából pedig Balassa László alispánnak fizettek egy forintot egy ebéd fejében.⁷⁴ Érdekesebb a negyedforintos adó hátralékának behajtása során keletkezett kiadások jegyzéke. Bába Márton távozását követően Lénárd még majdnem két hónapon keresztül Szécsényben maradt. Az ez idő tájt négy lóval és egy apróddal segítségére siető szomszédoknak, az adó kivetésében részt vevő szolgabíróknak és a hátralék behajtásában segédkezőknek huszonhat aranyforintot fizetett.⁷⁵ Amikor február 5-én Zólyomra, majd onnan Budára ment, négy és fél aranyforintot költött. Ugyancsak kifizette az őt Gömörbe elkísérő és onnan a nógrádi adószedés befejezésére Szécsénybe visszaküldött familiárisának kiadásait. A hátralék behajtásának végeztével, 1458. február 26-án ő maga is visszatért Szécsénybe. Útja száznyolcvan dénárba került, valamint további másfél forintot fizetett a szolgabíráknak a vendéglátásért.⁷⁶

Nem elhanyagolható szempont, hogy az adó beszedésére egy meglehetősen zűrzavaros periódusban, sőt interregnum idején került sor. Kivetése és behajtása – hogyha az valóban Jiskra nevéhez köthető – a főkapitány regionális befolyásáról árulkodik, vagy épp a főkapitányi tisztség területi, gazdasági hátteréhez szolgál adalékul. A kirovások listája emellett az egyedüli forrás a megye 1457-es teljes tisztikarának pontos összetételére. Balassa László alispán neve hiányzik Engel Pál archontológiájából,⁷⁷ valamint megismerjük az akkori teljes szolgabírói névsort. Az adójegyzék megerősíti Tóth-Szabó Pál azon állítását, hogy a megyei működés – bár nem zökkenőmentesen, de – folytatódott Jiskra befolyási övezetén belül is.⁷⁸ A jegyzék ugyancsak megőrizte Vác város 1457. évi portáinak számát. Kubinyi András még hiányolt egy Vácról fennmaradt középkori összeírást,⁷⁹ most ez rendelkezésünkre áll. A szakirodalom szerint Vác a váron kívül egy magyar és német városból állt, s a magyar városrészben a püspök és a káptalan egyaránt birtokolt.⁸⁰ Uzsai jegyzéke is ezt tükrözi, Lénárd viszont három külön részként vette fel a magyar, a német és a káptalani birtokrészt.⁸¹ Szintén fontos településtörténeti adalék, hogy Nógrádnak ugyancsak volt magyar és német része. Feltűnő az Oroszfalunál,

73 12. verso oldal.

74 16. recto oldal.

75 15. recto oldal.

76 15. recto oldal.

77 Engel P.: Archontológia i. m. I. 158.

78 Tóth-Szabó P.: A cseh-huszita mozgalmak i. m. 213.

79 Kubinyi András: A középkori Vác 1526-ig. In: Vác története I. Szerk. Sági Vilmos. Szentendre 1983. 62.

80 Kubinyi A.: A középkori Vác i. m. 68–69.

81 11. verso és 29. verso oldalak.

a mai Nagyoroszinál jelzett magas portaszám, 220 telket írtak össze. A királyi ajtónállók települését azonban I. Károly, I. Lajos és Zsigmond okleveleit követően 1441-ben I. Ulászló is felmentette az adófizetés alól.⁸² Nógrád megye birtoktörténetének és nemesi viszonyainak vizsgálatát pedig lehetővé teszik a – különösen Uzsaai Péter járásában szereplő – birtoklásra vonatkozó adatok.⁸³ Ez a kérdés azonban későbbi, alaposabb elemzést igényel, ugyanis, mint a többi hasonló forrás esetében, a birtoknév nem minden esetben feleltethető meg a családnévnek, egy személy többféle előnévvel is előfordulhat.⁸⁴ Az sem egyedi, hogy a nádorra, Garai Lászlóra csupán méltóságával utalnak.⁸⁵

A forrás átírása során Tringli István kiadási javaslatait követtem.⁸⁶ Az átírás betűhív, a forrásszövegben szereplő rövidítéseket a *p.* és az *fl.* kivételével feloldottam, utóbbiak a *porta* és a *florenus/florenum* stb. megfelelő alakjait jelölik. Az adójegyzékben szereplő római számokat az összegek esetében arab számra írtam át, római számot egyedül a dátumok esetében hagytam meg, ahol az ünnepekhez való keletezést zárójelben feloldottam. A forrás tartalmi egységeit utólag címekkel láttam el, a portaszámok esetében a többjegyű, „et”-tel elválasztott számokat „+jellel” jelölöm. Más gazdasági összeírásokhoz hasonlóan a forrásszöveg többnyire hasábokra tagolódik. Ezek általában a településnév (valamint előtte az *item*), a birtokos, az adóegység (*porta*, *füst*), az összeg, illetve a befizetett tételeknél a *solvit* szó, vagy csupán ennek a jele. Az átírás során igyekeztem megtartani ezt a logikai rendet. Kivételt egyedül Uzsaai Péter több tekintetben is eltérő jegyzékénél tettem, az összeírás eredeti rendszerének megőrzésére törekedve. Itt ugyanis a birtokos neve a sorrend végére került, továbbá porták helyett forintban és ortban megadott pénzüsszegek szerepelnek. Az összeírás készítői vagy utólagos felhasználói a településnevek előtt különféle jelöléseket használtak. Lénárd tisztázatának jelöléseit nem sikerült megfejtenem, a jeleket lábjegyzetben közlöm. Az adókirovások és az adókerülő listája esetében egy későbbi kéz *solvit*-jelekkel és áthúzásokkal jelölte a később befizetett tételeket. Két kéz is megfigyelhető, az egyik áthúzta a falvakat és rövidítette a *solvit*-ot, a másik ellenben kiírta, és *caput*-jelet tett a település neve elé. Az áthúzott sorokat megtartottam, a későbbi beszúrá-

82 6. verso oldal. Engel P.: A középkori Magyarország digitális térképe i. m.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Budapest 1998. 282.; Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statistikai eszmertetése. I. Pest 1826. 306–307.

83 Vö. Neumann T.: Nyitra megye i. m. 192–210.

84 Solymosi L.: Veszprém megye i. m. 139–140.; Engel P.: Kamarahaszna i. m. 18.

85 C. Tóth Norbert: Egy szabolcsi összeírás margójára. Adatok az 1458–1459. évek politikatörténetéhez. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 44. (2009) 511. Engel P.: Archontológia i. m. I. 6. Szügy, Acsa és Rád falvak valóban Garai-birtokok voltak: DL 11 229. Csánki D.: Magyarország i. m. I. 114.

86 Tringli István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. Fons 7. (2000) 28–32., a gazdasági iratok kiadására vonatkozó előírások: 39–40. Vö. Szovák Kornél: Korreferátum Tringli István előadásához. Fons 7. (2000) 41–47. Köszönöm továbbá Tringli Istvánnak, hogy a Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport műhelykonferenciáján elhangzott előadásának prezentációját rendelkezésemre bocsátotta.

sokat pedig dőlttel szedve közlöm. Az *item* és *solvit* szavakat minden esetben kiírom. A *solvit*-jel a sor elején és végén is előfordul, a könnyebb érthetőség okán mindig a felsorolás utolsó oszlopában közlöm. Minden más megjegyzést lábjegyzetben jelzek.

Az átírást helységnev- és birtokosmutató követi, ahol a forrásban megtalálható nevet közlöm, zárójelben jelezve kiegészítéseimet. A mutatók visszautalnak az eredeti forrásszöveg sorszáma, a Lénárd-féle félforintos listán szereplő településekre utaló számok A, a kirovásokhoz tartozóak B, míg a negyedforintos adó beszedésére vonatkozóak C betűvel kezdődnek. Így egyetlen névmutatóban megtalálhatóak a több helyen is előforduló falvak.

Lénárd számadása a portánként félforintos adóról

[3r. oldal]⁸⁷

Anno Domini incarnationis [MCD]LVIIo circa festum Sancte Andree Apostoli [november 30] michi Leonardo cum Martino Baba de possessionibus infrascriptis facta est ratio per Stephanum Czincz de portibus videlicet duas per florenum 1

1.	Lytke ⁸⁸	Iohannis Schagi	p.	21	solvit
2.	Tharnocz ⁸⁹	nobilium	p.	27	solvit
3.	Kalanda ⁹⁰		p.	21	solvit
4.	Kalanda ⁹¹	Mathie	p.	1	
5.	Edhazaskalanda ⁹²		p.	5	solvit
6.	Sekelle ⁹³		p.	4	solvit
	iudex nobilium recepit ⁹⁴				
7.	Rapp ⁹⁵		p.	20	solvit
8.	Ffeketeerdew		p.	3	solvit
9.	Mulad ⁹⁶		p.	11	solvit
	una est relaxata Andree clienti				
10.	Terbediet	Blasii Litterati	p.	6	solvit
11.	Item Terbediet	dominorum de Lossoncz	p.	12 ½	solvit
12.	Dewecz ⁹⁷		p.	7	solvit
13.	Kowacz ⁹⁸	nobilium	p.	3	solvit
facit florenos 65 ort ½					

[3v. oldal]

14.	Kelechen ⁹⁹		p.	11	solvit
15.	Persche ¹⁰⁰		p.	3	solvit
16.	Item Persche ¹⁰¹	Petri	p.	5	solvit

87 A 2. recto oldalon „Gnothosolythos” cím, illetve a teljesen elmosódott szövegből a következő első sorok olvashatóak: „Notat feria quinta post sancti Andree (1457. dec. 1.) habetur [---] repositi Steffan Czicz floreni [---] 400+41”.

88 Előtte ¶ jel.

89 Előtte ¶ jel.

90 Előtte ¶ jel.

91 Előtte ¶ jel.

92 Előtte ¶ jel.

93 Előtte < jel.

94 Beszúrva Sekelle alá, aláhúzva.

95 Előtte ¶ jel.

96 Előtte ¶ jel.

97 Előtte ¶ jel.

98 Előtte ¶ jel.

99 Előtte ¶ jel.

100 Előtte ¶ jel.

101 Előtte ¶ jel.

17. Kurthan ¹⁰²	nobilium	p.	14	solvit
18. Sent Elyzabeth ¹⁰³		p.	10 ½	solvit
19. Lewkeschhaza ¹⁰⁴		p.	4	
iudex nobilium recepit ¹⁰⁵				
20. Corlathffalua		p.	10	
21. Czwekfalua		p.	2	
22. Symonfalua		p.	7 ½	
23. Sentjanosffalua ¹⁰⁶			15	solvit
possessiones infranominate domini Iohannis de Peren, quas dicare non permiserunt videlicet ¹⁰⁷				
24. Ffylek				
25. Kowaczy				
26. Bolgaren				
27. Laaz				
28. Schawol				
29. Babafalua				
30. Bozytha				
31. Nagratka				
32. Kysratka				
33. Byspeky		p.	24 ^{or}	
34. Nagragocz ¹⁰⁸		p.	9	solvit
35. Galamba ¹⁰⁹		p.	7 ½	solvit
36. Edhazasragocz ¹¹⁰		p.	10	solvit
facit florenos 66 ort 1				
[4r. oldal]				
37. Karanczalla		p.	23	solvit
38. Apatfalua ¹¹¹		p.	8 ¹¹²	solvit
39. Mikofalua		p.	14	solvit
40. Boczar ¹¹³		p.	9 ½	solvit
41. Beryn		p.	14	solvit
42. Kysaran		p.	4	solvit
43. Nagaran		p.	7 ½	solvit
44. Pelys		p.	11	solvit
45. Hegialla		p.	1 ½	solvit

102 Előtte ¶ jel.

103 Előtte a ¶ jel áthúzva.

104 Előtte < jel.

105 Beszúrva Lewkeschhaza alá, aláhúzva.

106 Előtte ¶ jel.

107 Elkülönítve, vonalakkal keretezve.

108 Előtte ¶ jel.

109 Előtte ¶ jel.

110 Előtte ¶ jel.

111 Előtte ¶ jel.

112 9-ről javítva.

113 Előtte ¶ jel.

46. Ohman		p.	6	solvit
47. Rohman ¹¹⁴		p.	9 ½	solvit
48. Item Rohman ¹¹⁵		p.	9 ½	solvit
49. Gerege ¹¹⁶		p.	18	solvit
50. Item Gerege ¹¹⁷	Iohannis	p.	7	solvit
51. Item Gerege ¹¹⁸	Lyptay	p.	17	solvit
52. Keszy ¹¹⁹		p.	14	solvit
53. Item Keszy ¹²⁰	Ladislai	p.	15	solvit
54. Kuthas		p.	7	solvit

facit florenos 100 minus 2 et ort 1

[4v. oldal]

55. Bustelek ¹²¹		p.	3	solvit
56. Kothraso ¹²²	Gregorii	p.	6	solvit
57. Item Kothraso ¹²³	Schagi	p.	5 ½	solvit
58. Ethesch ¹²⁴		p.	29	solvit
59. Palfalua		p.	13	solvit
60. Elsasó ¹²⁵		p.	9	solvit
61. Salgwallya ¹²⁶		p.	4	solvit
62. Et florenus ½ Becheglew ¹²⁷		p.	7	solvit
63. Tharyan ¹²⁸		p.	22	solvit
64. Pon ¹²⁹		p.	4	solvit
65. Zagwaffew ¹³⁰		p.	11	solvit
66. Serosch ¹³¹		p.	13	solvit
67. Sele ¹³²		p.	23	
68. Nowak ¹³³		p.	30	solvit
69. Homok Therenne ¹³⁴			21	solvit

114 Előtte ¶ jel.

115 Előtte ¶ jel.

116 Előtte ¶ jel.

117 Előtte ¶ jel.

118 Előtte ¶ jel.

119 Előtte ¶ jel.

120 Előtte ¶ jel.

121 Előtte ¶ jel.

122 Előtte ¶ jel.

123 Előtte ¶ jel.

124 Előtte ¶ jel.

125 Előtte < jel.

126 Előtte T jel.

127 Előtte T jel, a sor eleji megjegyzés az összeghez tartozhat.

128 Előtte T jel. Fl. ½-ről javítva.

129 Előtte T jel.

130 Előtte < jel.

131 Előtte < jel.

132 Előtte egy vonás, valószínűleg tollhiba.

133 Előtte < jel.

134 Előtte < jel.

70. Nemethy ¹³⁵		p.	12	solvit
71. Kalapath		p.	16	
facit florenos 114 ort 1				
[5r. oldal]				
72. Kazar ¹³⁶	Bardocz	p.	16	solvit
73. Item Kazar ¹³⁷	Ladislai	p.	12	solvit
74. Wyzlasch ¹³⁸		p.	20	solvit ¹³⁹
75. Andreasfalua ¹⁴⁰		p.	13 ½	solvit ¹⁴¹
76. Kochaza		p.	2	solvit
77. Markhaza		p.	2	solvit
78. Vylak		p.	15	solvit
79. Czikohaza		p.	1	solvit
80. Ethazaterenne		p.	21	
81. Wasarosterene		p.	26	
82. Czenkerhaza		p.	4	solvit
83. Totwerebel ¹⁴²		p.	8	solvit
84. Bodogassonhaza ¹⁴³		p.	38	solvit
85. Samschohaza ¹⁴⁴		p.	13	solvit
86. Kysbarkan		p.	6	solvit
87. Nagbarkan ¹⁴⁵		p.	20	solvit
88. Nagmarkhaza		p.	7	solvit
89. Luczyn		p.	25	solvit
facit florenos 127 minus ort 1				
[5v. oldal]				
90. Kerestur		p.	1	solvit
91. Item Kerestur	Petri	p.	11	
92. Kysfalud		p.	27	solvit
93. Gulahartana		p.	14	solvit
94. Harthian		p.	14	solvit
95. Item Harthan	nobilium	p.	10	solvit
96. Mykotelke ¹⁴⁶		p.	3	solvit
97. Sagonfalu ¹⁴⁷		p.	22	solvit

135 Előtte T jel.

136 Előtte T jel.

137 Előtte T jel.

138 Előtte T jel.

139 „24 solvit”-ról javítva, fölé beszúrva: „non solvit 4^{or}”.

140 Előtte T jel.

141 Föle beszúrva: „et ort 3”.

142 Előtte < jel.

143 Előtte < jel.

144 Előtte T jel.

145 Előtte < jel.

146 Előtte q jel.

147 Előtte q jel.

98. Saag ¹⁴⁸		p.	42	solvit
99. Salmathesch		p.	7	solvit
100. Item Salmatesch	Valentini	p.	1	solvit
101. Pelyn	Petri	p.	7	
102. Ffelschewpelyn		p.	5	
103. Alschoepelyn ¹⁴⁹		p.	2	solvit
104. Ludan ¹⁵⁰	nobilium	p.	11	solvit
105. Halas	nobilium	p.	25	solvit
106. Peschcen		p.	27	solvit

summa 2 metretas avene¹⁵¹

facit florenos 100 et 14

[6r. oldal]

107. Geecz ¹⁵²	Pauli	p.	1	solvit
108. Geecz ¹⁵³	Caspar	p.	3	solvit
109. Geecz ¹⁵⁴	Iohannis	p.	1	solvit
110. Geecz	Dusma	p.	7	solvit
111. Meger		p.	46	solvit
112. Locz	Ladislai	p.	7 ½	solvit
113. Locz	Anthonii	p.	7	solvit

facit florenos 36 ort 1

Summa omnium portarum facit 1000+200+41

facit summam florenorum 600+20 ½

[6v. oldal]

Altera ambulatio Czinyz Ystwan

114. Berke	Thome	p.	6	solvit
115. Alschowartkerth ¹⁵⁵		p.	21 ½	solvit
116. Kezepwatkerth ¹⁵⁶		p.	74	solvit
117. Ffelschewwartkert ¹⁵⁷		p.	35	solvit
118. Dechter ¹⁵⁸		p.	29	solvit
119. Patak ¹⁵⁹		p.	65	solvit
120. Orosfalw		p.	200+20	
121. Horpacz		p.	16	solvit
122. Beryn		p.	26	solvit

148 Előtte q jel.

149 Előtte q jel.

150 Előtte q jel.

151 Beszúrva Peschcen alá, aláhúzva.

152 Előtte q jel.

153 Előtte q jel.

154 Előtte q jel.

155 Előtte T jel.

156 Előtte T jel.

157 Előtte T jel.

158 Előtte T jel.

159 Előtte T jel.

123. Banok		p.	23 ½	solvit
124. Ffelschepelyen		p.	22	
125. Agarth		p.	11 ¹⁶⁰	
126. Newtech ¹⁶¹		p.	39	solvit
127. Berekynye		p.	5	solvit
128. Newgrad	theutonicalis	p.	22	
129. Newgrad	ungarica	p.	10	
130. Thalmach		p.	15	solvit
131. Santho		p.	7 ½	
facit florenos 300 + 32 ½				

[7r. oldal]

132. Rethysag		p.	24	
133. Sakola		p.	20	
134. Jenew		p.	46	
135. Apatfalua		p.	10 ½	solvit
136. Dednek ¹⁶²		p.	2	solvit
137. Ffelscherohman		p.	6	solvit
138. Alschorohman		p.	14	
139. Echeth		p.	9	
140. Thereschke		p.	32 ½	solvit
141. Sentlorenz ¹⁶³		p.	13	solvit
142. Ryba		p.	2	
143. Alschosadok		p.	5 ½	
144. Ffelschosadok ¹⁶⁴		p.	5	solvit
145. Kyschrohman		p.	14	solvit
146. Bodon ¹⁶⁵		p.	23 ½	solvit
147. Senthe ¹⁶⁶		p.	17	solvit
148. Deberchen		p.	13	
149. Nandor ¹⁶⁷		p.	15	solvit
150. Item Nandor ¹⁶⁸		p.	10	solvit
151. Kelechen ¹⁶⁹		p.	6	solvit
152. Mohora ¹⁷⁰		p.	20 ½	solvit
facit florenos 150 + 4 ort 1				

160 Előtte mintha töröltek volna egy 10-es számot.

161 Előtte < jel.

162 Előtte T jel.

163 Előtte < jel.

164 Előtte < jel.

165 Előtte < jel.

166 Előtte < jel.

167 Előtte < jel.

168 Előtte < jel.

169 Előtte ſ jel.

170 Előtte < jel.

[7v. oldal]

153. Item Mohora ¹⁷¹		p.	14	solvit
154. Koplyan ¹⁷²		p.	13 ½	solvit
155. Czustew ¹⁷³		p.	23	solvit
156. Sud ¹⁷⁴	Palatini	p.	7	solvit
157. Item Sud ¹⁷⁵	Petri	p.	13 ½ ¹⁷⁶	solvit
158. Item Sud ¹⁷⁷		p.	4	solvit
159. Hudyag ¹⁷⁸		p.	40	solvit
160. Naghalab		p.	19	solvit
161. Kyshalab ¹⁷⁹		p.	5	solvit
162. Marczal		p.	15	solvit
163. Schew		p.	6 ½	solvit
164. Inyn		p.	11	solvit
165. Bakofalua		p.	7	solvit
166. Thab ¹⁸⁰		p.	13	solvit
167. Legynd		p.	22	solvit
168. Sechen		p.	3	solvit

facit florenos 100 + 11 ½

Summa portarum facit 1000 + 100 + 84 ½ Item p. 8¹⁸¹

facit florenos 594 ½ ort 1

Item florenos 3 ½

[8r. oldal]

Notat in ambulationibus precedentibus resultant adhuc excipi porte 1000 + 13 ½ que faciunt florenos auri 500 + 7.

Feria Sabbati post Conceptionis Beate Marie (dec. 10.)

In ambulatione Emprici [!] subsequenti resultant excipi florenos 400 + 42¹⁸²

[10r. oldal]¹⁸³

171 Előtte < jel.

172 Előtte < jel.

173 Előtte < jel.

174 Előtte < jel.

175 Előtte < jel.

176 16 ½-ről javítva.

177 Előtte < jel.

178 Előtte Ź jel.

179 Előtte < jel.

180 Előtte Ź jel.

181 Áthúзва ½.

182 A számok összegzése alapján valójában 424.

183 A 9. lap kiszakadt. A lapokat két, a jegyzékhez nem kapcsolódó papírlapba fűzték. Az egyiken a misével és Eucharisziával kapcsolatos szövegek szerepelnek, a papír széle leszakadt, hiányos. A másik lapon Pennaforti Szent Rajmund (1175?–1275) művén alapuló Adamus Alderspacensis (1260) Summula Raimundi című munkájának részlete található: „In bello iusto ius omne datur morienti / Confessor licite sed furibus et sceleratis / His quos damnat sententia iudicis equa / Equus conpedibus custodia publica iunxit / Latronum mortem furum

Tempore quo supra Emricus Sartor sui de ambulatione has nobis infrascriptas obtulit possessiones

169. Herenchen	fl. ¹⁸⁴	16	solvit
170. Lysko	fl.	4 ½	solvit
171. Keer	fl.	4 ½	solvit
172. Nemphy	fl.	8	solvit
173. Beer	fl.	20	solvit
174. Bugiak	fl.	36 ½	solvit
175. Bokor ¹⁸⁵	fl.	3	solvit
176. Item Bokor	fl.	4	
177. Kuthaso	fl.	8	solvit
178. Sentywan	fl.	7	solvit
179. Thold	fl.	10	solvit
180. Garab	fl.	5	solvit
facit florenos 100 + 26 ½ ¹⁸⁶			

[10v. oldal]

181. Solosz	fl.	30 ½	solvit
182. Tepke ¹⁸⁷	fl.	11	solvit
183. Kozarth	fl.	4 ½	solvit
184. Item Kozarth	fl.	1	solvit
185. Echege	fl.	26	solvit
186. Item Echege	fl.	22	solvit
Secheny Laslo recept ¹⁸⁸			
187. Eheche	fl.	6	solvit
188. Item Eheche	fl.	6	
189. Item Eheche	fl.	6	
190. Item Eheche	fl.	7 ½	
191. Almasch ¹⁸⁹	fl.	2	solvit
192. Gede	fl.	13 ½	solvit
193. Iobagi	fl.	32	solvit

suspendia clades / Qualescunq̃e cause ne conspicias quia mater / Cantandi millam tibi tollitur inde potestas / Non facias quidquam quo causam mortis inire." Vö. *Adamus Alderspaciensis, Raymundus de Pennaforte: Summula Raymundi: brevissimo compendio sacramentorum alta complectens misteria, de sortilegis, symonia, furto, rapina, usura, etquam variis casibus.* Delft 1494. 40. folio. A papír alján, fejjel lefelé a három királyok történetének részlete szerepel, a Summula szövegére pedig tollpróbaként a következő kifejezéseket írták: „Item legistrum super dicas magnifici Iohannis / Item processus Emerici de Ffeketeerdw / Item processus noblis [!] viri Emerici de tali iudicis nobilium / Iudicis nobilium / Item processus nobilis viri Emerici iudicis nobilium". A lap tetején függőlegesen írva: „Therennye solvit [!] non vult / Nicolay Dere".

184 Valójában porta, ahogy az összes következő településnél is.

185 Előtte Ű jel.

186 Ez valójában a portaszám, forintban 63 ½.

187 Előtte T jel.

188 A két Echege közé beszúrva, vonalakkal jelölve, hogy a másodikhoz tartozik.

189 Előtte Ű jel.

194. Palothashatwan	fl.	12 ½	solvit
195. Bagyon	fl.	3 ½	solvit
196. Item Bagion	fl.	1	solvit
197. Henyel ¹⁹⁰	fl.	3 ort 1	solvit
facit florenos 188 ort 1 ¹⁹¹			
[11r. oldal]			
198. Syrak	fl.	6 item fl. ½	
199. Item Syrak	fl.	5	
200. Dengeleg	fl.	8	
201. Item Dengeleg ¹⁹²	fl.	4	solvit
202. Item Dengeleg	fl.	4 ½	solvit
203. Item Dengeleg	fl.	4	solvit
204. Hywhalom	fl.	16 ort 1	solvit
205. Santho	fl.	10 ½	solvit
206. Aps	fl.	4 ½	solvit
207. Hered ¹⁹³	fl.	10 ort 1	solvit
208. Kekynys	fl.	17	solvit
209. Tharcha	fl.	7	solvit
210. Kallo ¹⁹⁴	fl.	17	solvit
211. Korth ¹⁹⁵	fl.	6 ¹⁹⁶	solvit
212. Item Korth ¹⁹⁷	fl.	1 ½	solvit
213. Uza ¹⁹⁸	fl.	1	
iudex nobilium recept ¹⁹⁹			
214. Wanyarcz ²⁰⁰			
iudex nobilium recept ²⁰¹			
215. Item Wanyarcz ²⁰²	fl.	3	
215. Item Wanyarcz ²⁰²	fl.	1 ½	solvit
facit florenos 128 ½ ²⁰³			
[11v. oldal]			
216. Acha ²⁰⁴	fl.	19	solvit
217. Item Acha ²⁰⁵	fl.	9	solvit

190 Előtte Ű jel.

191 Ez valójában a portaszám, forintban 94.

192 Előtte T jel.

193 Előtte T jel.

194 Tallo-ról javítva.

195 Előtte T jel.

196 7 ½ -ről javítva.

197 Előtte Ű jel. Fölötte: „Thornukirch fl.” áthúzva.

198 Előtte Ű jel.

199 Uza forintösszege mögé írva.

200 Előtte Ű jel.

201 Wanyarcz forintösszege mögé írva.

202 Előtte Ű jel.

203 Ez valójában a portaszám, forintban 64.

204 Előtte Ű jel.

205 Előtte Ű jel.

218. Hattwan	fl.	18	
219. Dyorky ²⁰⁶	fl.	9 ½	solvit
220. Almasch	fl.	8	solvit
221. Garlan ²⁰⁷	fl.	1 ½	solvit
222. Vyffalu ²⁰⁸	fl.	9 ½ ²⁰⁹	solvit
223. Sylag	fl.	7	
224. Rad ²¹⁰	fl.	32	solvit
225. Wacia teutonica	fl.	66	
226. Wacia ungarica	fl.	40 ½	
227. Item Wacia capituli	fl.	31 ½	
228. Werocze	fl.	26	item ½
229. Nassial	fl.	11	
230. Chelethe	fl.	9 ½	item ½
231. Kozd	fl.	12 ½	
232. Item Kozd	fl.	3 ½	
233. Schap	fl.	7	item ½
234. Gutha	fl.	14	
facit florenos 300 et 37 ½ ²¹¹			

[12r. oldal]

235. Kewezd	fl.	6	solvit
236. Berczel ²¹²	fl.	3 ½	solvit
237. Item Berczel ²¹³	fl.	11	solvit
238. Beczke	fl.	7	solvit
239. Item Beczke	fl.	6	solvit
240. Warallya	fl.	3 ½	solvit
241. Sonda	fl.	3	solvit
242. Ordasch ²¹⁴	fl.	1 ½	solvit
243. Tergyen	fl.	10 ½	solvit
244. Schuran	fl.	2 ½	solvit
245. Item Schuran	fl.	6	solvit
246. Chory	fl.	7 ½	solvit
247. Harasthy	fl.	½	solvit

Hec sunt possessiones deserte in quibus nullus hominum habitat²¹⁵

248. Gada	p.	6	
-----------	----	---	--

206 Előtte T jel.

207 Előtte T jel.

208 Előtte T jel.

209 11 ½ -ről javítva.

210 Előtte T jel.

211 Ez valójában a portaszám, forintban 168 ½.

212 Előtte Ő jel.

213 Előtte Ő jel.

214 Előtte T jel.

215 Az előzőektől fölhúzással elválasztva.

249. Kement	6
250. Pencz	8
251. Item Pencz	23
252. Schap	23
253. Chew	22
facit florenos 68 $\frac{1}{2}$ ²¹⁶	
Summa summarum facit florenos auri 800 + 48 ort $\frac{1}{2}$ ²¹⁷	

Az adószedők egyéb feljegyzései, kiadásai

[12v. oldal]

Perceptorum Emrici Sartoris recepta pro expensis

Primum Emricus cum Iacobo de Gyarmad receperunt suis pro expensis florenos 2

Item ego Leonardus cum Baba recepimus florenum 1

Item Sabbato ante beate Barbarae (dec. 3.) recepimus florenos 3

Feria secunda post sancte Barbarae (dec. 5.) ego Leonardus recepi florenos 2

Item eodem die Iacobo cum Emprico florenos 2

Feria sexta post conceptionis beate Marie (dec 9.) Leonardo notarius florenum 1

Iudici nobilium dederunt florenos 4

Item feria ante beate Lucie (dec. 12.) Iacobo et Emrico pro expensis florenos 2

Feria tertia ipso die sancte Lucie (dec. 13.) presentavimus domino Ladislao de Sechen florenos auri 400 minus 4

[13r. oldal]

Feria quarta post beate Lucie (dec. 14.) Iacobo et Emrico pro expensis florenos 2

Eo die Martino Baba florenum 1

Item Emprico cum Iacobo pro expensis florenos 2

[15r. oldal]²¹⁸

Anno Domini M^o CCCC^o LVII^o Ego Leonardus post recessum Martini Baba, cum mansi in Seczen, pro exigendis reliquiis post Benessium ratio videlicet 4^{or} portarum a Domi-

²¹⁶ Ez valójában a portaszám, forintban 34.

²¹⁷ Ez valójában a portaszám, forintban 424.

²¹⁸ A 14. lap kiszakadt.

nica ante Sancte Lucie (dec. 11.) usque ad Dominicam Sexagesime (febr. 5.)²¹⁹ expendi²²⁰ existens semper mettertius cum quatuor equis et approdiano accurrentibus pleris vicibus iudicibus nobilium pro expeditione dicationis quarumque portarum, et subsidio receptionis reliquiarum predictarum florenos auri 26.

Item Dominica Sexagesime (febr. 5.) cum transivi Solium ad dominum et inde Budam expendi florenos auri 4 ½

Item cum misi de Ryma Secz familiarem meum ad Seczen pro finiendis dicationibus per me relictis ubi aliquot dies pausavit dedi pro expensis florenum auri et denarios 100.

Item familiari qui mecum equitavit dicando in comitatu Gewmeriensi suo cum equo dedi florenos 1 ½

Item Dominica Reminiscere (febr. 26.) cum transivi cum Nicolao de Ryma Seecz in Seczen in via expendi in itinere denarios 150 et 30.

Item feria secunda tertia et quarta cum iudicibus nobilium, quos me hospitare oportuit expendi florenos 1 ½

[15v. oldal]

Recepta nostris pro expensis ex parte Czinist Ystwan

Castellanus nobis primum dedit per Gergel et David florenos 2

Item in vigilia sancti Andree apostoli (nov. 29.) recepimus florenos 2

Item eo die Kynyz Istwan suis cum sociis recepit florenos 2

Item die sancte Barbare (dec. 4.) Martinus Baba recepit florenos 2

Feria secunda ante sancti Nicolai (dec. 5.) Paulus cum Czinyz Ystwan receperunt pro suis expensis florenos 2

Feria sexta post conceptionis sancte Marie (dec. 9.) ad rationem domini Ladislai Balasch Fodor Janosch florenos auri 4^{or}

Item ea die Leonardo florenum 1

[16r. oldal]

Item domino Ladislao filio Blasii pro comparatione prandii florenum 1

Feria secunda ante beate Lucie

Eadem die Leonardo et Baba pro expensis florenum 1

219 Javítva septuagesime-ről.

220 Kihúzva: quandoque.

Feria tertia ipso die sancte Lucie (dec. 13.) presentavimus ad manus dominorum Ladislai de Sechen et Ladislai filii Blasii florenos 700 + 4

Feria quarta post beate Lucie Leonardo notarius pro expensis florenum ½

Feria sexta post beate Lucie Leonardo notarius pro expensis florenum 1

Item Czyniz Ystwan ad rationem domini Ladislai de Sechen florenos 4

Item die quo supra Kyz Paulo sui ad rationem florenum 1

Item Czyniz Ystwan sui ad rationem die quo supra florenos 2

Item Czynis Istwan florenum 1

Item Kys Paulo florenum 1

Nógrád megye négy járásának adóösszeírása

[18r. oldal]²²¹

Item processus Emerici de Sekelw iudicis nobilium

1.	Item Gerege	Iohannes Sagy	fwsth 6	solvit
2.	Item Feketheerdew		fwsth 2	solvit
3.	Item Gerege	Liptay	fwsth 13	solvit
4.	Item Michalgerege		fwsth 15	
5.	Item Litke		16	solvit
6.	Item Tarnocz	Ladislai	12	solvit
7.	Item Tarnocz	Iohannis	10	solvit
8.	Item Eghassas kalonda		3	solvit
9.	Item Kalonda	Mathie	1	solvit
10.	Item Felssw kalonda		10	solvit
11.	Item Devecher		fwsth 4	
12.	Item Raap		fwsth 12	solvit
13.	Item Muhyad		fwsth 10	solvit
14.	Item Terbeded	Blasii ²²²	fwsth 5	solvit
15.	Item Terbeded		fwsth 13	solvit
16.	Item Saphyhaza		fwsth 2	solvit
17.	Item Kelechen		fwsth 10	solvit
18.	Item Perse	Petri	fwsth 5	
19.	Item Perse	Stephani	fwsth 2	

²²¹ A 17. lap kiszakadt.

²²² Előtte egy „f” betű, javítva.

[18v. oldal]

20.	Item Kwrthan	fwsth	12	
21.	Item Senth elzebeth	fwsth	9	
22.	Item Lwkeshaza	fwsth	3	
23.	Item Sentionus falwa	fwsth	14	
24.	Item Corlatffalwa	fwsth	10	
25.	Item Cwuekffalwa	fwsth	2	
26.	Item Symonffalwa	fwsth	7	
27.	Item Pyspeky	fwsth	22	
28.	Item Nagragolcz	fwsth	9	
29.	Item Galamba	fwsth	7	
30.	Item Eghazasragolcz	fwsth	11	
31.	Item Somosalya	fwsth	3	
32.	Item Somos allya	fwsth	10	
33.	Item Vendegy	Ladislai Zechen	fwsth	7
34.	Item Karanczallya	fwsth	20	solvit
35.	Item Appath falwa	fwsth	7	solvit
36.	Item Laputhw	fwsth	6	solvit
37.	Item Mikofalwa	fwsth	12	solvit
38.	Item Bochar	fwsth	9	solvit
39.	Item Beren	fwsth	11	solvit
40.	Item Kisaran	fwsth	3	
41.	Item Nagaran	fwsth	6	solvit

[19r. oldal]

42.	Item Pelys	fwsth	10	solvit
43.	Item Ohman	fwsth	6	solvit
44.	Item Eghazas rohman	fwsth	6	solvit
45.	Item Miclos rohmanya	fwsth	6	solvit
46.	Item Kesy	Ladislai	fwsth	12
47.	Item Kesy	Iohannis	fwsth	11
48.	Item Kwthas	fwsth	6	solvit
49.	Item Baxahaza	fwsth	2	solvit
50.	Item Cotroso	nobilium	fwsth	3
51.	Item Cotroso	Iohannis Sagy	fwsth	4
52.	Item Ethes	fwsth	28 ²²³	solvit
53.	Item Palfalwa	fwsth	10	solvit
54.	Item Elsasó	fwsth	8	solvit
55.	Item Baglyas allya	fwsth	9	
56.	Item Salgoallya	fwsth	3	solvit
57.	Item Vecheklw	fwsth	4	
58.	Item Tharyan	fwsth	16	solvit
59.	Item Pony	fwsth	4	solvit
60.	Item Zagytufw	fwsth	8	solvit
61.	Item Swrws	fwsth	14	solvit
62.	Item Selen	fwsth	24	

223 24-ről javítva.

63.	Item Nouak		fwsth 20	<i>solvit</i>
[19v. oldal]				
64.	Item Homok Therenne		fwsth 19	<i>solvit</i>
65.	Item Nemthy		fwsth 11	<i>solvit</i>
66.	Item Kalapath		fwsth 14	<i>solvit</i>
67.	Item Kazard	Bardocz	fwsth 8	
68.	Item Kazard	Emerici	fwsth 12	<i>solvit</i>
69.	Item Vyslas		fwsth 18	<i>solvit</i>
70.	Item Andras falwa		fwsth 12	
71.	Item Kothasa		fwsth 1	
72.	Item Wylak		fwsth 2 ²²⁴	
73.	Item Eghazas Therenne		fwsth 16	<i>solvit</i>
74.	Item Kys ²²⁵ Mark hasa		fwsth 2	
75.	Item Wasaros Therenne		fwsth 22	<i>solvit</i>
76.	Item Cengerhasa ²²⁶		fwsth 4	<i>solvit</i>
77.	Item Bodogassonhaza		fwsth 30	<i>solvit</i>
78.	Item Samsonhaza		fwsth 12	<i>solvit</i>
79.	Item Nagy barkan		fwsth 18	<i>solvit</i>
80.	Item Kys barkan		fwsth 4	<i>solvit</i>
81.	Item Nagy Markhaza		fwsth 8	
82.	Item Lwchyn		fwsth 24	
83.	Item Keresthwr		fwsth 10	
84.	Item Kysfalwd		fwsth 20	<i>solvit</i>
85.	Item Hartyan	Gyula	fwsth 12	
86.	Item Hartyan	Boltizar	fwsth 14	<i>solvit</i>
87.	Item Hartyan	nobilium	fwsth 18 ²²⁷	
[20r. oldal]				
88.	Item Saagwyffalw		fwsth 16	<i>solvit</i>
89.	Item Saag		fwsth 32	<i>solvit</i>
90.	Item Salmatercz	Valentini	1	
91.	Item Salmatercz	nobilium	fwsth 4	<i>solvit</i>
92.	Item Also pelen		fwsth 6	<i>solvit</i>
93.	Item Felsw pelen		fwsth 3	<i>solvit</i>
94.	Item Endrefalwa		fwsth 28	<i>solvit</i>
95.	Item Felfalw		fwsth 8	
96.	Item Saakal		fwsth 16	<i>solvit</i>
97.	Item Halaz		fwsth 18	<i>solvit</i>
98.	Item Lwdan	Ladislai	fwsth 10	
99.	Item Lwdan	nobilium	10	<i>solvit</i>
100.	Item Pestyen		fwsth 26	<i>solvit</i>
101.	Item Dolyan		fwsth 19	<i>solvit</i>
102.	Item Gecz	Ladislai Zechen	fwsth 7	<i>solvit</i>

224 Áthúzza: 14.

225 Beszúrva.

226 Felé beszúrva: „Thot Pereber fwsth”.

227 A fényképen nem látszik, köszönöm Jozef Petrovič levéltárigazgató utólagos segítségét.

103. Item Gecz	Gaspar	fwsth	2	<i>solvit</i>
104. Item Geczsenlwryncz	Ianose		1	<i>solvit</i>
105. Item Megyer		fwsth	38	<i>solvit</i>
106. Item Almas		fwsth	20	<i>solvit</i>
107. Item Zwn		fwsth	12	<i>solvit</i>
108. Item Locz	Ladislai Zechen		12	<i>solvit</i>
109. Item Locz	Ladilai Lochy	fwsth	6	<i>solvit</i>
110. Item Locz	Anthony Suhay	fwsth	16	<i>solvit</i>
111. Item Batka		fwsth	16	

[20v. oldal]

112. Item Sypek		fwsth	8	<i>solvit</i>
113. Item Rymolcz		fwsth	28	<i>solvit</i>
114. Item Wyntras		fwsth	12	
115. Item Senthlelek		fwsth	4	
116. Item Farkasffalwa			27	
117. Item Zechen		fwsth	77 ²²⁸	

Dominus Gyskra relaxit²²⁹

[21r. oldal]

Item legistrum (!) de processu Francisci iudicis nobilium que solverunt

Item primo Bwsa	<i>solvit</i>	fl.	6 et orth 1
Item Pethwfalwa	<i>solvit</i>	fl.	2 et orth 1
Item Nagy Zewlw	<i>solvit</i>	fl.	10
Item Kysffalwd	<i>solvit</i>	fl.	2
Item Zawada	<i>solvit</i>	fl.	tres et medium
Item Keer Petri Thold	<i>solvit</i>	duos et medium	florenum [!]
Item Galabocz	<i>solvit</i>	fl.	tres
Item Zobor Iohannis Lochoncz	<i>solvit</i>	fl. unum et medium	et Georgii Loranth
Item Kwrth Iohannis Lochoncz	<i>solvit</i>	fl. tres	sine ortho
Item Kys Zwlw	<i>solvit</i>	fl.	quattuor sine ortho
Item Chalard	<i>solvit</i>	fl.	tres
Item Kwrthes Ladislai Soos	<i>solvit</i>	fl.	tres
Item Kwrthes Sandryny	<i>solvit</i>	fl. duos et ort	
Ite			

[22r. oldal]

Item registrum processus Francisci de Ffeke Erdw

118. Item Bossa		25	
119. Item Galabocz		12	<i>solvit</i>
120. Item Zobor		6	
121. Item Nagzelw		40	<i>solvit</i>
122. Item Kyszelw		15	<i>solvit</i>

228 Utolsó négy tétel keresztben áthúzva.

229 18. századi beszúrási: Anno 1449.

123. Item Olowar		12	
124. Item Patak	nobilium	5	
125. Item Patak	Ladislai	4	
126. Item Kwrthes	Zoos	12	<i>solvit</i>
127. Item Sclabonia		10	
128. Item Laam		16	
129. Item Felso Strigar		10	
130. Item Kysstraczyn		10	
131. Item Petofalwa		9	<i>solvit</i>
132. Item Zelze		5	
133. Item Zeel		16	
134. Item Vyfalw		6	
135. Item Nagstraczyn		14	
136. Item Salathna		10	
137. Item Alsostrigar		7	
138. Item Zaador kwrthes		14	<i>solvit</i>
139. Item Senpeter		10	
140. Item Kovaczy ²³⁰		15	<i>solvit</i>
141. Item Walt		4	
142. Item Varbo		20	
143. Item Kewrt		7	
144. Item Barla kwrthes		6	
145. Item Keneczssule		6	
146. Item Czalaar		12	<i>solvit</i>
147. Item Keer		10	<i>solvit</i>
148. Item Nedeliscze		4	
[22v. oldal]			
149. Item Abel lehota		6	
150. Item Senna		7	
151. Item Dworczan		2	
152. Item Turzpola		4	
153. Item Priboy		2	
154. Item Bresowa		5	
155. Item Pesserren		2	<i>solvit</i>
156. Item Zylewnik		5	
157. Item Tysownik		6	
158. Item Kyskwrthes		1	<i>solvit</i>
159. Item Borosnok		6	
160. Item Podlusan		7	
161. Item Falsostrigowa		13	
162. Item Keleczen		6	<i>solvit</i>
163. Item Kysfalud		8	<i>solvit</i>
164. Item Harthyan	Symonis	4 ²³¹	
165. Item Liberche	Ladislai	11	<i>solvit</i>

230 Előtte ¶ jel.

231 Áthúzza: 2 és egy solvit-jel.

166. Item Harthyan	Ladislai de Gyarmath	4	<i>solvit</i>
167. Item Parocha		6	<i>solvit</i>
168. Item Dobrocha ²³²		4	<i>solvit</i>
169. Item Lochanch	Dezew	30	<i>solvit</i>
170. Item Zywnebanya	Paloczhy	10	
171. Item Kyspotrochan ²³³		3	<i>solvit</i>
172. Item Lonabanya ²³⁴		20	<i>solvit</i>
173. Item Villa Gregorii ²³⁵		4	<i>solvit</i>
174. Item Gach		7	
175. Item Kothmanlehota ²³⁶		2	<i>solvit</i>
176. Item Malnapathaka		7 ²³⁷	<i>solvit</i>
177. Item Zywnebanya	Ladislai de Zechei	10	
178. Item Lwpocz		6	
179. Item Thommazlehota		7	
180. Item Thamazy		20	<i>solvit</i>
[23r. oldal]			
181. Item Vderina		12	
182. Item Vamazfalwa ²³⁸		7	<i>solvit</i>
183. Item Fabyanfalwa ²³⁹		20	<i>solvit</i>
184. Item Galza ²⁴⁰		20	<i>solvit</i>
185. Item Bok Balk ²⁴¹		20	<i>solvit</i>
186. Item Pynch ²⁴²		10	<i>solvit</i>
187. Item Polthar		28	
188. Item Kersthwr		14	<i>solvit</i> ♀
189. Item Salathna	Iohannis de Vid	7	<i>solvit</i>
190. Item Kysdarocz		4	
191. Item Rona		7	<i>solvit</i>
192. Item Felzogaraab		4	
193. Item Nagdaroch ²⁴³		20	
194. Alsogarab		5	<i>solvit</i> ²⁴⁴
195. Item Perona ²⁴⁵		11	<i>solvit</i>
196. Item Apathfalwa		7	<i>solvit</i>
197. Item Berzenche		7	<i>solvit</i>

232 Előtte ♀ jel.

233 Előtte ♀ jel.

234 Előtte ♀ jel.

235 Előtte ♀ jel.

236 Előtte ♀ jel.

237 Nem látszik rendesen.

238 Előtte ♀ jel.

239 Előtte ♀ jel.

240 Előtte ♀ jel.

241 Előtte ♀ jel.

242 Előtte ♀ jel.

243 Előtte ♀ jel.

244 Utólag beszúrva.

245 Előtte a ♀ jelnek csak a feje látszik.

198. Item Kysdarocz		10	<i>solvit</i>
199. Item Vydafalwa		11	<i>solvit</i>
200. Item Kalna		15	<i>solvit</i>
201. Item Zelena		3	
202. Item Maskfalua		5	<i>solvit</i>
203. Item Nagfalw		11	
204. Item M			
205. Item Musnycz		3	
206. Item Nwkway		22	
207. Item Stregowa ²⁴⁶	Ladislai	17	<i>solvit</i>
208. Item Lyberche	Gyreb	20	<i>solvit</i>
209. Item Zawoda		14	<i>solvit</i>
210. Item Losschon	Alberti	20	<i>solvit</i> ²⁴⁷
211. Item Praga		7 ²⁴⁸	
212. Item Thomanlehota		2	
213. Item Nagpotrocan ²⁴⁹		10	<i>solvit</i>
214. Item Rusalehota		10	
215. Item Budalehota		8	<i>solvit</i>
[23v. oldal]			
216. Item Malagio		10	<i>solvit</i>
217. Item Thwgar		5	<i>solvit</i>
218. Item Bistryczke		5	<i>solvit</i>
219. Item Polyhna		3	<i>solvit</i>
220. Item Twrcha		8	
221. Item Dywyn		3	
222. Item Thwgar iuxta Losscon		13	
223. Item Kysfalud	Ethye	2	
224. Item Ozdyn ²⁵⁰		15	<i>solvit</i>
225. Item Raroz		10	
226. Item Velke		20	<i>solvit</i>
227. Item Myh		8 ²⁵¹	<i>solvit</i>
228. Item Kysliberche ²⁵²		4	<i>solvit</i>
229. Item Nagthuryrch		13	<i>solvit</i>
230. Item Raazfalua		20	<i>solvit</i>
231. Item Kysdolyo ²⁵³		7	<i>solvit</i>
232. Item Kocyklehota		7	
233. Item Nagdalyo		2	
234. Item Kystherynch		1	

246 Előtte ¶ jel.

247 A második kéz írt még egy 10-est az eredeti 10 mellé.

248 Nem látszik világosan.

249 Előtte ¶ jel.

250 Előtte ¶ jel.

251 A településnév mellett a 12-es szám is szerepel.

252 Előtte ¶ jel.

253 Előtte ¶ jel.

235. Item Varallya _____ fl. — 1 solvit²⁵⁴

Hic habetur quedam parwa dica, que in se continet 4^{or} sessiones, cuius suprascriptio-
nem recognoscere non potuimus, que habetur in ceteras dicarum

Item

[27r. oldal]²⁵⁵

Item istud registrum est domini Iohannis Giskre processus Uzay Petri

[27v. oldal]

236. Item in Gyada 6 sessiones sunt et omnes deserte

237. Item in Kemend iterum 6²⁵⁶ sunt sessiones et omnes deserte. Dominus eorum
episcopus Vaciensis

238. Item in inferiori Pencz sunt 8 sessiones et omnes deserte. Dominus eorum Petrus
Sobi et Andreas de eadem Pencz

239. Item in superiori Pencz sunt 23 sessiones et omnes deserte. Dominus eorum
Michael et Thomas de eadem Pencz

240. Item Chew 22 sessiones et omnes deserte

241. Item in inferiori Saap 23 sessiones et omnes deserte. Villa domini episcopi
Vaciensis

242. Item Lupacz solvit _____ 1 fl. et una²⁵⁷

243. Item Halycz solvit sine ortha _____ 2. fl.²⁵⁸

244. Item Praha solvit _____ 1. fl.

[28r. oldal]

245. Item in possessione Eherencen existunt _____ 7 fl. ac quarta pars fl. —
solvit dominus autem eorum Mathias de Rede ac Ladislaus filius Sandrine de
eadem Rede

246. Item in Lisco _____ 2 fl. — solvit
dominus eorum Philipus de Lisco

247. Item in Keer _____ 2 fl. — solvit
dominus autem eorum magnificus Andreas Bathor

248. Item in Nemthy _____ 4. fl. solvit
dominus Iohannes Tharnuk

249. Item in Beer _____ 10 fl. solvit
dominus Andreas Bathor

250. Item in Buyak _____ 19 fl. solvit
dominus idem Andreas B[athor]

251. Item in inferiori Bokor _____ 5 ½ —
dominus ibidem Andreas

252. Item in superiori Bokor _____ 2 fl. — solvit
dominus Stephanus et Ewstacius de eadem Bokor

254 Utólag beszúrt sor.

255 A levéltárosok elhelyezték az adót be nem fizető települések jegyzékét.

256 A 6-os előtt egy áthúzott S betű.

257 Az utolsó szó nem látszik.

258 Szövegesen kiírva: „duos florenos”.

253. Item in Kutaso sunt	7 fl.	<i>solvit</i>
254. Item in Senthyan sunt	3 fl.	<i>solvit</i>
dominus eorum Stephanus Syladi cum Petrus Koten		
255. Item in Toold sunt	5 fl.	<i>solvit</i>
256. Item in Garaab	2 ½ fl.	<i>solvit</i>
dominus eorum prepositi de Saag		
257. Item in Seles	15 fl.	<i>solvit</i>
258. Item in Tepke sunt	6 fl.	<i>solvit</i>
dominus eorum Ladislaus de Pastoch		
259. Item in Kozaard sunt absque quarta parte fl.	3 fl.	<i>solvit</i>
dominus eorum Gallus de eadem ac Lucas		
260. Item in Echeeg	13 fl.	
in parte domini Ladislai		
261. Item ibidem in Echeeg	11 fl.	
in parte domini Pauli Banfy		
262. Item in Ehecee sunt absque quarta parte fl. sunt	4 fl.	
ex iobbagionibus dominorum de Palocz		
[28v. oldal]		
263. Item ibidem in Ehecee	3 fl.	
ex iobbagionibus Nicolai de Araan		
264. Item ibidem in Ehecee iterum	3 fl.	
ex iobbagionibus Iohannis de Rede		
265. Item ibidem in Ehecee iterum	3 fl.	
ex iobbagionibus Stephani Radnold et quarta pars fl.		
266. Item in Almas	1 fl.	<i>solvit</i>
dominus eorum Michael Cheri		
267. Item in Rede	7 fl. et quarta pars fl.	
268. Item in Jobbagy	16 fl.	<i>solvit</i>
dominus eorum Georgeus de Thar		
269. Item in Palotas Hatwan	6 fl. et quarta pars fl.	<i>solvit</i>
270. Item in Bagyon	1 ½ fl. et quarta pars fl.	<i>solvit</i>
in parte Stephani de Palast		
271. Item ibidem in Bagyon	1 fl. autem	<i>solvit</i>
in parte Laurenti de eadem Bagyon		
272. Item in Eheniel	1 ½ fl. et iterum quarta pars fl.	<i>solvit</i>
273. Item in Syraak	3 fl. et iterum quarta pars fl.	
in parte Petri de Sob		
274. Item ibidem in Syraak	2 ½ fl.	
in parte Iohannis filii Viti		
275. Item in Denkeleg	4 fl.	
in parte Stephani Radnolth		
276. Item ibidem in Denkenleg	2 fl.	<i>solvit</i>
in parte Iacobi Palia		
277. Item ibidem in Denkeleg	2 fl. et quarta pars fl.	<i>solvit</i> ²⁵⁹
in parte Ladislai filii Sandrini		

259 Sokkal halványabban áthúzza.

278. Item ibidem in Denkeleg in parte Anthoni Pochicz	2 fl.	<i>solvit</i>
[29r. oldal]		
279. Item in Chewchaloum dominus eorum Andreas Bathor	8 fl.	<i>solvit</i>
280. Item in Santho in parte Andre et Ladislai de eadem Santho	5 fl. et iterum quarta pars fl.	<i>solvit</i>
281. Item in Aps in parte Andre de dicta Santho	2 fl.	<i>solvit</i>
282. Item in Ehereed dominus eorum Petri de eadem	5 fl.	<i>solvit</i>
283. Item in in (!) Kekenies in parte Laurenti de eadem Kekenies	8 ½ fl.	<i>solvit</i>
284. Item in Thartya dominus eorum Iohannis de eadem Thartya	3 ½ fl.	
285. Item in Kallo dominus eorum episcopus Vaciensis	8 ½ fl.	<i>solvit</i>
286. Item in Kwrth in parte Nicolai de eadem	3 ½ fl.	<i>solvit</i>
287. Item ibidem in Kwrth in parte Ladislai Nag	½ fl. et iterum 1 orth et quarta pars fl. ²⁶⁰	
288. Item in Usa	½ fl.	
289. Item in Vaniarch in parte Francisci de eadem	1 ½ fl.	
290. Item ibidem in Vaniarch in parte Mathie de Rede	1 fl. et 1 orth	<i>solvit</i>
291. Item in Achaa in parte dominis Pallatini (!)	9 fl.	<i>solvit</i>
292. Item ibidem in Achaa in parte relicte domine Blasi	4 ½ fl.	
293. Item in Hatwan dominus eorum episcopus	9 fl.	
294. Item in Gwki dominus eorum Nicolaus Rechte	15 fl.	<i>solvit</i>
295. Item in Almas dominus eorum Benedictus de eadem	5 fl.	<i>solvit</i>
296. Item in Garlan	½ fl. et 1 orth	<i>solvit</i>
297. Item in Vyfalu in parte Iohannis de Nesa ac Ladislai	5 ½ fl. et 1 orth	<i>solvit</i>
[29v. oldal]		
298. Item in Silaag domini eorum sunt capitulum ecclesie Vaciensis	3 ½ fl.	
299. Item in Raad dominus eorum dominus Pallatinus (!)	16 fl.	<i>solvit</i>

260 Szövegesen kiírva: „unum orth”.

300. Item Vacie in thewtunicali civitate	33 fl.
301. Item ibidem iterum Vacie in hungaricali civitate in parte episcopi	20 fl. et 1 orth
302. Item ibidem iterum Vacie in parte capituli	15 ½ fl. et 1 orth
303. Item in Vereche episcopi Vaciensis	13 ½ fl.
304. Item in Nasaal capituli ecclesie Vaciensis	5 ½ fl.
305. Item in Chelethe capituli ecclesie Vaciensis	5 fl.
306. Item in Kosd in parte episcopi	6 fl. et 1 orth
307. Item ibidem in Kosd in parte capituli	1 ½ fl. et 1 orth
308. Item in Saap domini Pauli de Balog	4 fl.
309. Item in Kutha dominus eorum Petrus de Sob	7 fl.
310. Item in Kewsd <i>dominus relaxit nobili prout littere habentur</i>	3 fl. solvit ²⁶¹
311. Item in parva Bercel dominus eorum Iohannis de eadem	1 ½ fl. et 1 orth solvit
312. Item in maiori Bercel	5 ½ fl.
313. Item in Beczke in inferiori parte	3 fl.
314. Item ibidem in Beczke in superiori parte	3 ½ fl.
[30r. oldal]	
315. Item in Varalia domini Iohannis Carnok	1 ½ fl. et 1 orth
316. Item in Sonda dominus eorum idem Iohannes	1 ½ fl. solvit ²⁶²
317. Item in Ordas dominus eorum Stephanus Radnolth	½ fl. et 1 orth solvit
318. Item in Teryen dominus eorum Stephanus et Blasius de eadem Teryen	5 ½ fl. solvit
319. Item in Suraan in parte Ladislai de eadem Suraan	1 fl. et 3 orth
320. Item ibidem in Suraan in parte Iohannis Charnok	3 fl. solvit
321. Item in Chari dominus eorum Andreas Bathor	3 ½ fl. solvit
322. Item in Harasti	1 orth ²⁶³

261 Halványan áthúzva.

262 Halványabban áthúzva.

263 Az ort előtti javított szó olvashatatlanul áthúzva, utána az „unum” kiírva..

[31v. oldal]²⁶⁴

Item Satok superior solvit

Item Orosfalw non misierunt [!] dicare

[32r. oldal]

Item processus Thome Chethw

323. Item Wrsan	13 ²⁶⁵	
324. Item Tab	12	solvit
325. Item Inin	11	solvit
326. Item Kouasar	8 ½	solvit
327. Item Czitar parvum	12	solvit
328. Item Czitar magnum	9	
329. Item Sew	7	solvit
330. Item Marcal	15	solvit
331. Item Mohora superior	18 ²⁶⁶	
332. Item Mohora inferior ²⁶⁷	12	solvit ²⁶⁸
333. Item Senthe	16	solvit
334. Item Halap maior	19	solvit
335. Item Halap minor	5	solvit
336. Item Nandor Andre ²⁶⁹ Baba	14	
337. Item Nandor Stephani Radnolt	9	
338. Item Debercen	13	
339. Item Eceth	9	solvit
340. Item Bodon	23	solvit
341. Item Keleccen	6	solvit
342. Item Secen	5	solvit
343. Item Legend	20	solvit
344. Item Rohman inferior	13	

[32v. oldal]

345. Item Rohman superior	5	solvit
346. Item Rohman parvum	13	
347. Item Satok inferior	5 ½	

264 A 31. recto oldalon tollgyakorlatok. A lap tetején: „Item abcdefghiklmnopqrs / tvxyzz zque est con amen”. A lap alján zsoltár-, ima- és miserészletek: „honorabili viro domino nostro carissimo ac honorando / noveritis nos ad presens domine Iesu Christe Rex noster / domini est terra et plenitudo orbis terre (Psalm 23, 1) etc. / domine non sum dignus ut intres domum suum / ave Maria gratia plena dominus” 31. verso oldalon: „Domine Iesu Christe amen. Dicamus [a rajzolt nőalaktól balra:] / semper cum Christo / maneamus amen. / O domine Iesu Christe / parce michi peccatori” A rajzolt nőalaktól jobbra szláv vers: „O myla panna / Czo thi masz / Quod mi das / Neves ras amen”. Vö. *Sroka, S.: Średniowieczny Bardiów i. m. 169–170.*

265 A szám nem látszik világosan.

266 A sor végére egy 10-es szám van írva.

267 Fölé beszúrva, többször áthúzza: „Mohora minor non solvit”.

268 A sor végére egy 10-es szám van írva.

269 A Stephani áthúzza, és felé írták az Andre-t.

348. Item Villa Apatie	10	solvit
349. Item Dednec	2	solvit
350. Item Tereske abbatis	31	solvit
351. Item Satok superior	5	solvit
352. Item Berk	6	solvit
353. Item Santho	7	
354. Item Harpach	16	solvit
355. Item Beren	25	solvit
356. Item Yenew	46	
357. Item Newgrad	21	
358. Item Newgrad	10	
359. Item Berkene	4	
360. Item Sakola	19	
361. Item Newtheys	38	solvit
362. Item Agard	11	
363. Item Pethyen	22	
364. Item Tolmach ²⁷⁰	15	
365. Item Reti sag	23	
366. Item Bank	23	
367. Item Santh Lorunch	13	solvit
368. Item Garmath seria Thome iudicis	26	
369. Item Garmath seria Georgi iudicis	26	
[33r. oldal]		
370. Item Deychtzar	36	
371. Item Pathak	50	
<i>hiis dominus relaxit Gregorio castellano de Dragol littera mediante²⁷¹</i>		
372. Item Vadkerth superior ²⁷²	31	solvit
373. Item Vadkerth medius	70	solvit
374. Item Vadkerth inferior	29	solvit
375. Item Ceschwe	19	solvit
376. Item Bakofawla	6	solvit
377. Item Coplan	12	solvit
378. Item Syeg inferior	6	solvit
379. Item Syg inferior Iohannis Vidfy	1	solvit
380. Item Syg superior	10	
<i>dal wpol zlateho ma skraty²⁷³</i>		
381. Item Pathrpach	20	
382. Item Straz	19	
383. Item Hugag	36	solvit
384. Item Almas	9	solvit
385. Item Apacyafalwa	2 ½	solvit

270 Tolmes-ről javítva.

271 Deychtzar és Pathak településekre vonatkozik.

272 A superior beszűrva.

273 Syg inferior sor végén későbbi megjegyzés: „ fél zlotyit fizetett, elengedték”. Ezúton köszönöm Tapolcai László segítségét.

Az adót időben be nem fizetők jegyzéke

[24r. oldal]

Processus Thome Chethw

Item Debercen	p.	13
Item Rohman inferior		13
Item Rohman parvum		13
	<i>solvit Benessio. caret dica</i>	
Item Satok inferior	p.	5 ½
Item Santho	p.	7
Item Yenw	p.	46
Newgrad	p.	21
Newgrad hungarica	p.	10
Berkene	p.	4
Sakolya	p.	19
Agard	p.	11
Petyen	p.	22
Rethisaag	p.	23
Bank	p.	23
Gyarmath seria Thome iudicis		26
Gyarmath seria Georgi iudicis		26
Syg superior tenetur	fl.	½ ²⁷⁴
Patwartz	p.	20
Straz	p.	19

[24v. oldal]

Processus Petri Wsay est dicata ad fl.

Echeg	fl.	13
Echeg alya	fl.	11
Cethee	fl.	4 minus ort
Cethee	fl.	3
Cethee	fl.	3
Cethee in parte Stephani Radnolth	fl.	3
Rede	fl.	7 et ort
Syrak	fl.	3et orth
Syrak	fl.	2 ½
Kwrth	Ladislai	orth ²⁷⁵ 3
Vsaa		fl. ½
Wanyarch	Francisci	fl. 1 ½
Achaa	relicte domini Blasy	fl. 4 ½
		<i>caret dica</i> ²⁷⁶
Sylag	fl.	3 ½
Vacia thewtunica	fl.	33
Vacia hungarica	fl.	20 et orth

274 Szövegesen kiírva, hogy medio.

275 Fl.-ról javítva.

276 Fölé beszúrva, jelölve, hogy Achaa-hoz tartozik.

Vacia capituli	fl.	15 ½ orth
Verwche	fl.	13 ½
Nasaal	fl.	5 ½
Celethe	fl.	5
Kosd	fl.	6 orth
Kosd	fl.	1 ½ et orth 1
Saap	fl.	4
		<i>caret dica</i> ²⁷⁷
Gwtha	fl.	7
Bercel maior	fl.	5 ½
Hatwan	fl.	9

Notat Petrus prefatus habet unam dicam de eadem rationem factur²⁷⁸

[25r. oldal]

Processus Emerici Swkwllw

Perse	Petri	p.	5	
Perse ²⁷⁹	Stephani	p.	2	<i>solvit</i>
Kwrthan ²⁸⁰		p.	12	<i>solvit</i>
Corlathfalwa		p.	10	
Cwvekfalwa		p.	2	
Symonfalwa		p.	7	
Somosalya		p.	3	
Kysaran		p.	3	
Baglyasally		p.	9	
Weceklw ²⁸¹		p.	4	<i>solvit</i>
Andras falwa		p.	12	
Wylak		p.	2	
Salmatercz	Valentini	p.	1	
Felfalw		p.	8	
Lwdan	Ladislai	p.	10	
Batka ²⁸²		p.	16	<i>solvit</i>
Opidum Sechen in quo continentur		porthe [!]	100+20	<i>dominus relaxit</i> ²⁸³
<i>Pyspeky</i>		p.	22 ²⁸⁴	

[25v. oldal]

Processus Francissi de Fekethe erdw

Zobor	p.	6
-------	----	---

277 Mellé beszúrva.

278 Később beszúrva.

279 Előtte ♀ jel.

280 Előtte ♀ jel.

281 Előtte ♀ jel.

282 Előtte ♀ jel.

283 Később szúrták be a portaszám mellé.

284 Beszúrva később.

		<i>Stephani de Derancz dominus relaxit</i> ²⁸⁵	
Olwar	<i>Ladislai</i>	p.	12
Patak ²⁸⁶	nobilium	p.	5
		<i>solvit tamen fl. 1 solvit vicecomes</i> ²⁸⁷	
Patak	<i>Ladislai</i>	p.	4
Sclabanya	<i>Ladislai</i>	p.	10
Laam	<i>Ladislai</i>	p.	16
Felswstrigar	<i>Ladislai</i>	p.	10
Kisstrachyn	<i>Ladislai</i>	p.	10
Zelze	<i>Ladislai</i>	p.	5
Zeel	<i>Ladislai</i>	p.	16
Wjfalw	<i>Ladislai</i>	p.	6
Nagy strachin ²⁸⁸		p.	14
		<i>fl. 2 recepit vicecomes</i> ²⁸⁹	
Salatnya	<i>Ladislai</i>	p.	10
Alsso strigar	<i>Ladislai</i>	p.	7
Senthpeter	<i>Ladislai</i>	p.	10
Valth		p.	4
Kwrth		p.	7
		<i>Iohannis de Derencz dominus relaxit</i> ²⁹⁰	
Barlakwrthes		p.	6
Kenecz szule	<i>Ladislai</i>	p.	6
Nedelystye	<i>Ladislai</i>	p.	4
Abellehota		p.	6
Senna	<i>Ladislai</i>	p.	7
Doworchan		p.	2
Twropolya	<i>Ladislai</i>	p.	4
Priboy ²⁹¹		p.	2
Bresowa	<i>Ladislai</i>	p.	5
Zylewnik		p.	5
Tysolnyk		p.	6
Boroznok		p.	6
Podlwsan		p.	7
Felsw stregowa	<i>Ladislai</i>	p.	13
Hartyan		p.	4
		<i>caret dica</i> ²⁹²	
[26r. oldal]			
Sywnyebanya		p.	10
Galch		p.	7

285 Zobor mellé beszúrva. Dominus feltehetőleg Giskra.

286 Előtte ♀ jel.

287 A két Patak mellé beszúrva, bekeretezve.

288 Előtte ♀ jel.

289 Nagy Strachin mellé beszúrva.

290 Kwrth mellé beszúrva.

291 Előtte ♀ jel.

292 Hartyan p. mellé beszúrva.

Sywnyebanya ²⁹⁴	p.	12	<i>caret dica</i> ²⁹³ <i>solvit</i>
Udernia	p.	12	
Polthar ²⁹⁵	p.	28	<i>solvit</i>
Kysdarocz ²⁹⁶	p.	4	<i>solvit</i>
<i>solvit tamen fl. ½ quia due laici evaserunt</i> ²⁹⁷			
Zelena	p.	3	
Musnyicz ²⁹⁸	p.	3	<i>solvit</i>
Bwkwan	p.	17	
<i>caret dica</i> ²⁹⁹			
Thomanlehota ³⁰⁰	p.	2	<i>solvit</i>
Rwsalehota ³⁰¹	p.	10	<i>solvit</i>
Twrtha	p.	8	
Dywyn ³⁰²	p.	3	<i>solvit</i>
Kysfalwd ³⁰³ Etre	p.	2	
Raroz ³⁰⁴	p.	10	<i>solvit</i>
Kocyklehota ³⁰⁵	p.	7	<i>solvit</i>
Nagy dalyo	p.	2	
Kystheryncz ³⁰⁶	p.	1	<i>solvit</i>
Czecze Ladislai	p.	4 ³⁰⁷	
Strigowa inferior Ladislai	p.	17 ³⁰⁸	

A negyedforintos adóból december végéig befolyó összegek

[26v. oldal]

Anno Domini incarnationis 1457 percepta quatuor portarum per me Leonardum

Primo feria secunda ante Sancti Thome (dec. 19)

1. de Kerestur percepti florenos 3 ½
2. Perona solvit florenos 3 et minus ort

293 Galcz mellé beszúrva.

294 Előtte ♀ jel.

295 Előtte ♀ jel.

296 Előtte ♀ jel.

297 Beszúrva Kysdarocz-hoz, keretbe foglalva.

298 Előtte ♀ jel.

299 Bwkwan mellé beszúrva.

300 Előtte ♀ jel.

301 Előtte ♀ jel.

302 Előtte ♀ jel.

303 Előtte a ♀ jel átjavítva.

304 Előtte ♀ jel.

305 Előtte ♀ jel.

306 Előtte ♀ jel.

307 Később beszúrva.

308 Később beszúrva.

In die Sancti Thome apostoli (dec. 21.)			
3.	Asostrigowa	fl.	4 ort 1
4.	Priboyg	fl.	$\frac{1}{2}$
5.	Boroznok	fl.	1 $\frac{1}{2}$
6.	Raroz	fl.	2 $\frac{1}{2}$
7.	Polthar	fl.	7
8.	Barlakortes	fl.	1 $\frac{1}{2}$
9.	Perse	fl.	$\frac{1}{2}$
10.	Kurthan	fl.	3
Feria quinta post Beate Thome (dec. 22.)			
11.	Mossuycz	ort ³⁰⁹	3
In die Sancti Stephani protomartiris (dec. 26)			
12.	Thoman lehota et Dywyn solverunt	fl.	1 ort 1
13.	Item Swynyobanya	fl.	3
14.	Item Nagstraczyn et duos fl. recepit vicecomes	fl.	1 $\frac{1}{2}$
In die Innocentum (dec. 28.)			
15.	Buzalehota	fl.	2 $\frac{1}{2}$ ³¹⁰
16.	Koczylehota minus ort 1	fl.	2
17.	Kysdarucz	ort	1
18.	Patak	fl.	1
19.	Weczeklew	fl.	1
20.	Batka	fl.	4

A félforintos adó végösszegzése

[37r. oldal]³¹¹

De duabus portis per florenum 1 Czinis Ystwan tulit portis 1800 + 25 $\frac{1}{2}$ que faciunt florenos auri 900 + 13 minus ort 1

Empricus tulit florenos 500 + 1 ort

De duabus portis summa summarum perceptorum florenorum 1420 $\frac{1}{2}$ et resultant in debitis³¹² una cum Wacia florenos 100 + 27 $\frac{1}{2}$

Florenos restant in promptis prout 281 $\frac{1}{2}$ ad sumptus pro expensis florenos 45 $\frac{1}{2}$

309 Előtte fl. rövidítés javítva, törölve.

310 Javítva 1 $\frac{1}{2}$ -ről.

311 33 és 37 között a lapok hiányoznak. A 37. verso oldal alján függőlegesen írva, tollgyakorlatként: „Chewhaloum”.

312 Bizonytalan olvasat.

Helységnévmutató

A helységnévmutató tartalmazza: a forrásban szereplő településneveket; a forrásszövegben található sorszámait; a középkorban előforduló más névalakot; ma eltérő névalak esetén a települések mai magyar vagy szlovák nevét; amennyiben a település ma nem Nógrádban fekszik, a mai megye nevét; valamint a mára már elpusztult települések esetében egy mai helységhez viszonyított elhelyezkedését. Az SK rövidítés utal arra, ha a település vagy puszta ma Szlovákiában található. A Kis-, Nagy-, Alsó-, Felső- és hasonló előtaggal ellátott helynevek esetében az előtag a település nevét követően szerepel (pl.: Daróc, Kis-). Az olyan, ma is Nógrád megyében fekvő települések esetében, ahol a névalak is változatlan maradt, nem hozok adatot. A települések középkori és mai nevének meghatározásához, az elpusztult falvak elhelyezéséhez a következő munkákat használtam: *Engel Pál*: A középkori Magyarország digitális térképe. Budapest, 2001. CD-ROM.; *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest 1890.; *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Budapest 1998. A birtokos [B] meghatározása során a forrásban közölt névalakot hozom, esetenként zárójellel jelölve kiegészítéseimet.

Ábellehota (B149): ma Ábelová, SK.

Acsa (A216–217; B291–292): ma Pest m. B: Nádor (Garai László) és Balázs özvegye.

Agárd (A125; B362): ma Ósagárd.

Almás (A191; B266): Kétalmás, Csécsétől délre feküdt. B: Cseri Mihály.

Almás (A220; B295): Galgagyörktől délre feküdt. B: Almási Benedek.

Almás (B106): Pusztalmás Lucintól délre.

Almás (B384): ma Farkasalmás, puszta Szécsény mellett.

Andrásfalva (A75; B70): ma Zagyvapálfala, Salgótarján része.

Apácafalva (B385): másként Apáca. Romhánytól északra feküdt.

Apátfalva (A135, 348): Tereske és Romhány között feküdt.

Apátfalva (A38; B35): Karancsaljától kicsit északra feküdt.

Apátfalva (B196): ma Opatová, Losonc része, SK.

Apc (A206; B281): ma Heves m. B: Szántói András.

Arany, Kis- (A42; B40): Somoskőújfalutól északra feküdt.

Arany, Nagy- (A43): Somoskőújfalutól északra feküdt.

Bábafalva (A29): másként Bába, Bábipusztá Fülek mellett, SK. B: Perényi János.

Baglyasalja (B55): ma Salgótarján része.

Bágyon (A195–196; B270–271): ma Kisbágyon. B: Palásti István és Bágyoni Lőrinc.

Bakófalva (A165; B376): ma Bakó puszta, Csesztvétől keletre.

Baksaháza (B49): Kotrocótól északra feküdt.

Bánk (A123; B366)

Bárkány, Kis- (A86; B80)

Bárkány, Nagy- (A87; B79)

Barlakürtös (B144; C8): Nagykürtös és Kiskürtös között feküdt.

Bátka (B111; C20): Hollókőtől északra feküdt.

Becseklő (A62; B57; C19): ma Večerklov, SK.

Becske (A238–239; B313–314)

Bér (A173; B249): B: Batori András.

Bercel (A236–237; B311–312): B: Berceli János.

Berény (A122; B355): ma Borsosberény.

Berény (A41; B39): ma Karancsberény.

Berke (A115): ma Pusztaberki. B: Berki Tamás.

Berkenye (A127; B359)
 Berzence (B197): ma Breznička, SK.
 Bisztricska (B218): ma Ozdín-Bystrička, SK
 Bocsár (A40; B38): Karancsaljától kicsit északra.
 Bodony (A146; B340): ma Kétbodony.
 Bokor (A175–176; B251–252): B: Batori András; Bokri István és Leusták.
 Boldogasszonyháza (A84; B77): Tar mellett, Heves m. határán.
 Bolgárom (A26): ma Bulhary, SK. B: Perényi János.
 Bolyk (B185): ma Boľkovce, SK.
 Borosznok (B159; C5): ma Brusník, SK.
 Bozita (A30): ma Buzitka, SK. B: Perényi János.
 Bresova (B154): ma Suché Brezovo, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Budalehota (B215; C15): ma Budiná, SK.
 Buják (A174; B250): B: Batori András
 Bussa (B118): ma Bušnice, SK.
 Bústelek (A55): puszta, Karancsalja környékén feketett.
 Cikóháza (A79): Batoryterenyétől északra feküdt.
 Cövekfalva (A21; B25): Korlátfalvától északra feküdt.
 Csalár (146): ma Čelare, SK.
 Csécse (A187–190; B262–265): B: Pálóci család; Arany Miklós; Rédei János és Radnót István.
 Cselóte (A230; B305): Kosdtól délre feketett, Pest m. B: váci káptalan.
 Csengerháza (A82; B76): Batoryterenyé és Mátraverebély között feküdt.
 Csesztve (A155; B375)
 Csitár (B327–328): Kiscsitár és Nagycsitár.
 Csóri (A246; B321): Cserhátsurány mellett feküdt. B: Batori András.
 Csó (A253; B240): ma Csóvár része, Pest m.
 Dályó, Kis- (B231): ma puszta, Málé Dalovce, SK.
 Dályó, Nagy- (B232): ma puszta, Velké Dalovce, SK.
 Daróc, Kis- (B190; B198; C17): ma Panicke Dravce, SK.
 Daróc, Nagy- (B193): ma Velké Dravce, SK.
 Debercsény (A148; B338)
 Dednek (A136; B349): Romhány közelében feküdt.
 Dejtár (A118; B370): B: (Szécsi Dénes esztergomi érsek drégelyi uradalma) (Horpácsi Szepesi) Gergely drégelyi várnagynak engedik el adóját.
 Dengeleg (A200–203; B276–B278): ma Egyházasdengeleg. B: Radnót István; Dályai Jakab; Sándor fia László és Pocsics (?) Antal
 Devecser (A12; B11): Kalonda mellett feküdt.
 Divény (B221; C12): ma Divín, SK.
 Dobrostya (B168): ma Dobroč, SK.
 Dolyán (B101): Endrefalvától délre feküdt.
 Dorcsán (B151): Olovárytól délre feküdt, SK.
 Ecseg (A185–186; B260–261): ma Nógrád m. B: Szécsényi László és Bánfi Pál.
 Ecset (A139; B339): ma Kiseccet.
 Elsaso (A60; B54): Salgó vára alatt feketett.
 Endrefalva (B94)
 Etes (A58; B52)
 Fábiánfalva (B183): ma Losonc része, Lučenec-Fabianska, SK.

Farkasfalva (B116): ma Farkasalmás puszta Szécsény mellett.
 Feketeerdő (A8): Forró mellett feküdt.
 Felfalu (B95): Felsőnyergestől délre feküdt.
 Fülek (A24): ma Filakovo, SK. B: Perényi János.
 Gács (B174; B243): ma Halič, SK.
 Gada (A248; B236): puszta, Pinc környékén feketett.
 Galábocs (B119): ma Glabušovce, SK.
 Galamba (A35): ma puszta Radzovce mellett, SK.
 Galsa (B184): ma Holiša, SK.
 Garáb (A180; B256): B: Sági prépost.
 Garáb, Alsó- (B194): Pinctől (Pinciná) északra feküdt, SK.
 Garáb, Felső- (B192): Kálnótól (Kalinovo) délre feküdt, SK.
 Garlan (A257; B296): Almás és Újfalú közelében feketett.
 Géc (A107–109; B102–B103): ma Magyargéc, illetve Kisgéc és Karpigéc puszták. B: Géci Pál; Gáspár és János, valamint Szécsényi László.
 Gécdozma (A110) Géc mellett lehetett. B: Duzma család.
 Gede (A192; B267): ma Szarvasgede.
 Gerege (A49–51; B1; 3–4): ma Mihálygerge és Egyházasgerge. B: Liptai család és Sági János.
 Gergelyfalva (B173): ma Gregorova Vieska, SK.
 Guta (A234; B309): ma Galgaguta. B: Szobi Péter.
 Gyarmat (B368–369): ma Balassagyarmat.
 Györke (A219; B294): ma Galgagyörk, Pest m. B: Récse Miklós.
 Gyulahartyán (A93; B85): ma Sóshartyán része.
 Haláp, Kis- (A161; B335): ma Cserháthaláp.
 Haláp, Nagy- (A160; B334): ma Cserháthaláp.
 Halászi (A105; B97): ma Ludányhalászi. B: nemesek.
 Haraszti (A247; B322): Cserhánysuránytól északra feküdt.
 Hartyán (A94–95; B86–87): ma Sóshartyán és Kishartyán. B: (hartyáni Zima) Boldizsár és nemesek.
 Hartyán (B164; B166): ma Chrtfany, SK. B: (Hartányi) Simon és Gyarmati (Balassa) László.
 Hatvan (A218; B293): ma Püspökhátvan, Pest m. B: váci püspök.
 Hegyalja (A45): Fülektől északra feküdt, SK.
 Héhalom (A204; B279): B: Bátori András.
 Hényel (A197; B272): Kisbágyontól északra feküdt.
 Heréd (A207; B282): ma Heves m. B: Herédi Péter.
 Herencsény (A169; B245)
 Horpács (A121; B354)
 Hugyag (A159; B383)
 Iliny (A164; B325)
 Jenő (A134; B356): ma Diósjenő.
 Jobbágyi (A193; B268): B: Tari György.
 Kalapat (A71; B66): Mátraterenye környékén feketett.
 Kálló (A210; B285): B: váci püspök.
 Kálnó (B200): ma Kalinovo, SK.
 Kalonda (A3–5; B8–10): Egyházaskalonda és Felsőkalonda. Ma Kalonda, SK. B: (Kalon-dai) Mátyás.

Karancsalja (A37)
 Kazár (A72–73; B67–68): B: Baróc család és (Kazári) László és Imre.
 Kelecsény (A14; B17): ma Fiľakovské Kľačany, Fiľakovské Kováče része, SK.
 Kelecsény (A151; B341): Kelecsénypuszta Magyarnádor határában.
 Kelecsény (B162): ma Slovenské Kľačany, SK.
 Keménd (A249; B237): puszta, Pinc környékén fektetett. B: váci püspök.
 Kenézsülye (B145): ma Šulia, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Kér (A171; B247): Kéri puszta, Terény mellett fektetett. B: Bátori András.
 Kér (B147): ma Kiarov, SK. B: Toldi Péter
 Keresztúr (A90–91; B83): ma Nagykeresztúr. B: (Keresztúri) Péter.
 Keresztúr (B188; C1): ma Nové Hony, SK.
 Keszi (A52–53.; B46–47): ma Karancskeszzi. B: (keszi Székely) László és János.
 Kisfalud (A92; B84): ma Kisfaludpuszta, Sóshartyán része.
 Kisfalud (B163): ma Vieska, SK.
 Kisfalud (B223): Etrelehota, Kalinovo északra fektetett, SK. B: Etre család.
 Köcháza (A76; B71): Kotyháza, Sóshartyántól délre fektetett.
 Kociklehoza (B232; C16): Trenč környékén fektetett.
 Koplyán (A154; B377): Szügy és Mohora között fektetett.
 Korlátfalva (A20; B24): ma Konrádovce, SK.
 Kosd (A231–232; B306–307): ma Pest m. B: váci káptalan és püspök.
 Kotmanlehota (B175): ma Kotmanová, SK.
 Kotrocó (A56–57; B50–51): Nagy- és Kiskotrocó, Karancsaljától nyugatra. B.: (Kotrocói) Gergely és Sági János.
 Kovácsi (A13; 25): ma Fiľakovské Kováče, SK. B: nemesek és Perényi János.
 Kovácsi (B140): ma Kováčovce, SK.
 Kozárd (A183–184; B259): B: Kozárdi Gál és Lukács.
 Kökényes (A208; B283): ma Heves m. B: Kökényesi Lőrinc.
 Kővásár (B326): Marcal környékén fektetett.
 Kövesd (A235; B310): ma Nógrádkövesd.
 Kurtány (A17; B20; C10): puszta Fülek mellett. B: nemesek.
 Kutas (A54; B48): Egyházasgerge és Karancskeszzi között fektetett.
 Kutasó (A177; B253)
 Kürt (A211–212; B286–287): ma Erdőkürt, Pest m. B: Kürti Miklós és Nagy László.
 Kürt (B143): ma Čeláre-Kirt, SK. B: Losonci János és Lóránt(fi) György. Adóját Derencs[ényi] János kérésére engedték el. Derencsényi János felesége Serkei Margit volt.
 Kürtös (B126): ma Veľký Krtíš, SK. B: (poltári) Sós László.
 Kürtös, Kis- (B158): ma Malý Krtíš, SK. B: Körtösi Sándor.
 Lám (B128): ma Veľký Lom, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Lapujtó (B36): ma Karancslapujtó.
 Láz (A27): puszta Fülek mellett, SK. B: Perényi János.
 Legénd (A167; B343)
 Libercse (B165): ma Luboreč, SK. B: Libercsei László.
 Libercse (B208): ma Luboriečka. SK. B: Geréb család.
 Libercse, Kis- (B228): ma Luboriečka, SK.
 Liszkó (A170; B246): puszta Herencsény határában. B: Liszkói Fülöp.
 Litke (A1; B5): ma Litke. B: Sági János.

Lóc (A112–113; B108–110): ma Nagylóc. B: Lóci László és Szuhai Antal, valamint Szécsényi László.

Lónyabánya (B172): ma Lovinobaňa, SK.

Losonc (B169; B210): ma Lučenec, SK. B: (Losonci) Dezső és Albert.

Lökösháza (A19; B22): Fülek mellett feketett.

Lucin (A89; B82): ma Lucfalva.

Ludány (A104; B98–99): ma Ludányhalászi. B: (gyarmati Balassa) László és nemesek.

Lupóc (B178; B242): ma Lupoč, SK.

Málnapataka (B176): ma Málinec, SK.

Marcal (A162; B330): ma Nógrádmарcal.

Márkháza (A77; B74)

Márkháza, Nagy- (A88; B81)

Maskfalva (B202): ma Mašková, SK.

Megyer (A111; B105): ma Nógrádmegyer.

Mikófalva (A39; B37): Karancsaljától északra feküdt.

Mikótelke (A96): Etestől délre feküdt.

Miksi (B227): ma Mikušovce, SK.

Mlágýó (B216): ma Miládzovo, SK.

Mohora (A152–153; B331–332)

Mucsiny (B205; C11): ma Mučín, SK.

Mulyád (A9; B13): ma Muľa, SK.

Nagyfalu (B203): ma Veľká Ves, SK.

Nándor (A149–150; B336–337): ma Magyarnándor. B: Bába András és Radnót István.

Naszály (A229; B304): ma Vác része, Pest m. B: váci püspök.

Nedelistye (B148): ma Ábelová-Nedelište, SK. B: (gyarmati Balassa) László.

Németi (A70; B65): ma Nemti.

Nemti (A172, B248): puszta Szandától délre. B: Tárnok János.

Nógrád (A128–129; B357–358): német Nógrád és magyar Nógrád.

Novák (A68; B63): ma Mátranovák.

Nőtics (A126; B361)

Nukvaj (B206): Sztregova vidékén feketett, SK.

Ordas (A241; B317): Szandától délre feküdt. B: Radnót István.

Oroszfalu (A120): ma Nagyoroszi.

Óvár (B123): ma Olováry, SK. B: (gyarmati Balassa) László.

Ozdín (B224): ma Ozdín, SK.

Pálfalva (A59; B53): Zagypálfalva, ma Salgótarján része.

Palotáshatvan (A194; B269): ma Palotás.

Paróca (B167): ma Pravica, SK.

Patak (A119; B371): B: (Szécsi Dénes esztergomi érsek drégelyi uradalma) (Horpácsi Szepesi) Gergely drégelyi várnagynak engedik el adóját.

Patak (B124–125; C18): ma Olováry – Potôčik, SK. B: (gyarmati Balassa?) László és nemesek.

Patvarc (B381)

Pelény, Felső- (A124)

Penc (A250–251; B238–239): Alsó- és Felsőpenc. Ma Pest m. B: Szobi Péter, Penci András; Penci Mihály és Tamás.

Peróna (B195; C2): Brezničkától délre feküdt, SK.

Perse (A15–16; B18–19; C9): ma Prša, SK. B: (Persei) Péter és István.

Pesserény (B155): ma Sklabiná-Peserany, SK.
 Petény (B363): ma Alsó- és Felsőpetény.
 Petőfalva (B131): ma Kováčovce-Pešov, SK.
 Piliny (A101)
 Piliny, Alsó- (A103; B92): ma Piliny.
 Piliny, Felső- (A102; B93): ma Piliny.
 Pilis (A44; B42): ma Pleš, SK.
 Pinc (B186): ma Pinciná, SK.
 Podluzsány (B160): Bruskníktól délre feküdt, SK.
 Podrecsány, Kis- (B171): ma Podrečany, SK.
 Podrecsány, Nagy- (B213): ma Podrečany, SK.
 Polichna (B219): ma Polichno, SK.
 Poltár (B187; C7): ma Poltár, SK.
 Póny (A64; B59): ma Ponyipusztá, Salgótarján része.
 Pöstyén (A106; B100): ma Pöstyénpusztá, Szécsény része.
 Prága (B211; B244): ma Praha, SK.
 Priboj (B153; C4): ma pusztá, Senné-Príboj, SK.
 Püspöki (A33; B27): ma Biskupice, SK.
 Rácfalu (B230): Maškovától délre feküdt, SK.
 Rád (A224; B299): ma Pest m. B: Nádor (Garai László).
 Ragyolc, Egyházas- (A36; B30): ma Radzovce, SK.
 Ragyolc, Nagy- (A34): ma Radzovce, SK.
 Rap (A7; B12): ma Rapovce, SK.
 Rárós (B226; C6): ma Muľa része, SK.
 Rátka, Kis- (A32): ma Ratka, SK. B: Perényi János.
 Rátka, Nagy- (A31): ma Ratka, SK. B: Perényi János.
 Rétság (A132; B365): ma Rétság.
 Riba (A141): ma Ipolyszög.
 Rimóc (B113)
 Romhány (A46–48; B44–45.): Egyházasromhány és Miklósromhány. Ma Lipovany, SK.
 Romhány, Alsó- (A138; B344): ma Romhány.
 Romhány, Felső- (A137; B345): ma Romhány.
 Romhány, Kis- (A145; B346): ma Romhány.
 Róna (B191): ma Rovňany, SK.
 Rózsalehota (B214): ma Ružiná, SK.
 Ság (A98; B89): ma Karancsság.
 Ságújfalu (A97; B88)
 Salgóalja (A61; B56): más néven Váralja, Salgó váránál feküdt.
 Sámsonháza (A85; B78)
 Sáp (A233; B308): ma Nógrádsáp. B: Balogi Péter.
 Sáp (A252; B241): Sáp pusztá, a megye délkeleti csücskében feküdt. B: váci püspök.
 Sávoly (A28): ma Šávoľ, SK. B: Perényi János.
 Simonfalva (A22; B26): Várgedétől délre feküdt. Ma Korláti része.
 Sipek (B112): ma Nódrágsipek.
 Somosalja (B31–32): talán Somosújfalu, ma Somoskőújfalu.
 Sőj (A163; B329): pusztá Nógrádmárcal mellett.
 Strázs (B382): ma Őrhalom.

Surány (A244–245; B319–320): ma Cserhátsurány. B: Surányi László és Tárnok János.
 Szakály (B96): ma Nógrádszakály.
 Szakolya (A133; B360): ma Szakolya.
 Szalatna (B189): ma Lučenec-Slatinka, SK. B: Vidfi János.
 Szalatnya (B136): ma Pôtor-Slatinka, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Szalmatercs (A99–100; B90–91): ma Nógrád m. B: (Szalmatercsi) Bálint és nemesek.
 Szanda (A241; B316): B: Tárnok János.
 Szántó (A131; B353): Rétságától délre feküdt.
 Szántó (A205; B280): ma Zagyvaszántó, Heves m. B: Szántói András és László.
 Szátok, Alsó- (A143; B347): ma Szátok.
 Szátok, Felső- (A144; B351): ma Szátok.
 Szécsény (A168; B342): ma Szécsénke.
 Szécsény (B117)
 Szelc (B132): Nagykürtöstől északra feküdt, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Szele (A67; B62): ma Mátraszele.
 Szellő, Kis- (B122): ma Malé Zlievce, SK.
 Szellő, Nagy- (B121): ma Veľké Zlievce, SK.
 Szenna (B150): ma Senné, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Sente (A147; B333)
 Senterzsébet (A18; B21): puszta, Fülek mellett feküdt.
 Szentiván (A178; B254): ma Cserhátszentiván. B: Szilágyi István és Koton Péter.
 Szentjánosfalva (A23; B23): Szentfalva, Fülek mellett feketett.
 Szentlélek (B115): Rimóc környékén feketett, talán megegyezik Darásdóval.
 Szentlőrinc (A141; B367): ma Lőrinci puszta Érsekivadkertől északra.
 Szentpéter (B139): Alsósztrégártól délre feküdt. B: (gyarmati Balassa) László.
 Szilágy (A223; B298): ma Püspökszilágy, Pest m. B: váci káptalan.
 Szinóbánya (B170; B177; C13): ma Cinobaňa, SK. B: Pálóciak és Szécsényi László.
 Szirák (A198–199; B273–274): ma Nógrád m. B: Szobi Péter; Vidfi János.
 Szklabonya (B127): ma Sklabiná, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Szökellő (A6): Kalonda mellett feküdt.
 Szőlős (A181; B257): ma Mátraszőlős.
 Szörös (A66; B61): puszta, Kazártól északra feküdt.
 Sztracin, Kis- (B130): ma Malé Straciny, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Sztracin, Nagy- (B135; C14): ma Veľké Straciny, SK.
 Sztregár, Alsó- (B137): ma Dolné Strháre, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Sztregár, Felső- (B129): ma Horné Stráhe, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Sztregova, Alsó- (B207; C3): ma Dolná Strehová, SK. B: (sztregovai Madács) László.
 Sztregova, Felső- (B161): ma Horná Strehová, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Szügy (A156–158; B378–380.): Alsó- és Felsőszügy. Ma Szügy. B: Nádor (Garai László) és (Szügyi) Péter, valamint Vidfi János.
 Tab (A165; B324): puszta Varsány és Iliny határában.
 Tamási (B180): ma Tomášovce, SK.
 Tamáslehota (B179): ma Lehôtka, SK.
 Tarcsa (A209; B284): ma Erdőtarcsa. B: Tarcsai János.
 Tarján (A63; B58): ma Salgótarján.
 Tarnóc (A2; B6–7): ma Ipolytarnóc. B: (tarnóci Székely) János és László.
 Tepke (A182; B258): puszta Nagybárkány mellett. B: Pásztói László.
 Terbedéd (A10–11; B14–15): ma Trebeľovce, SK. B: Balázs diák és a Losonci család.

Terény (A243; B318): ma Nógrád m. B: terjéni (Radnót) István és Balázs.
 Terenye, Egyházas- (A80; B73): ma Kisterenye, Bátorterenye része.
 Terenye, Homok- (A69; B64): ma Mátraterenye.
 Terenye, Vásáros- (A81; B75): ma Bátorterenye.
 Tereske (A140; B350): B: Tereskei apát.
 Tiszovnik (B157): ma Horný Tisovnik, SK.
 Told (A179; B255): ma Alsó- és Felsőtold.
 Tolmács (A130; B364)
 Tománlehota (B212; C12): Tuhártól északra feküdt, SK.
 Tótvarebély (A83; B76): ma Mátravarebély.
 Tórincs, Kis- (B233): ma Trenč, SK.
 Tórincs, Nagy- (B229): ma Trenč, SK.
 Tugár (B217; B222): ma Tuhár, SK.
 Turcsa (B220): Turicska, ma Točnica, SK.
 Turopolya (B152): Vereš és Horný Tisovnik között feküdt. B: (gyarmati Balassa) László.
 Udornya (B181): ma puszta, Lovinobaňa-Uderiná, SK.
 Újfalú (A222; B297): ma Váckisújfalu, Pest m. B: Nézszai János és László.
 Újfalú (B134): Kisújfalu. Ma Nová Ves, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Újlak (A78; B72): Bátorterenyétől északra feküdt.
 Uzsa (A213; B288): Vanyarctól délre feküdt.
 Vác (A225–227; B300–302): német és magyar Vác. B: váci püspök és káptalan.
 Vadkert, Alsó- (A115; B374): ma Érsekvadkert.
 Vadkert, Felső- (A117; B372): ma Érsekvadkert.
 Vadkert, Közép- (A116; B373): ma Érsekvadkert.
 Vált (B141): ma Pôtor-Váltovce, SK.
 Vámosfalva (B182): ma Mýtna, SK.
 Vanyarc (A214–215; B289–290): B: Vanyarci Ferenc és Rédei Mátyás.
 Váralja (A240; B315): Szandától északra feküdt. B: Tárnok János.
 Váralja (B234): valószínűleg Divényváralja. Ma Divín része, SK.
 Varbó (B142): ma Vrbovka, SK.
 Varsány (B323)
 Vendégi (B33): Somoskő vára alatt feküdt. B: Szécsényi László.
 Verőce (A228; B303): ma Pest m. B: váci püspök.
 Vidafalva (B199): ma Vidiná, SK.
 Vilke (B226): ma Veľka nad Ipľom, SK.
 Vintrás (B114): Rimóc környékén feketett.
 Vizslás (A74; B69)
 Zádorkürtös (B138): ma Veľký Krtíš része, SK.
 Zagyvafő (A65; B60): ma Zagyvaróna, Salgótarján része.
 Zavada (B209): ma Závada, SK.
 Zelena (B201): ma Poltár-Zelené, SK.
 Zilevnik (B156): Nedelistyétől délre feküdt.
 Zobor (B120): ma Zombor, SK. B: Losonci János és (serkei) Lóránt(fi) György. Adóját Derencs[ény]i István kérésére engedték el. Derencsényi János felesége Serkei Margit volt.
 Zsély (B133): ma Želovce, SK. B: (gyarmati Balassa) László.
 Zsúny (B107): ma puszta Hollókő közelében.

A birtokosok névmutatója

A névmutató a forrásban szereplő birtokosokat tartalmazza, a nevek mellett azon listák sorszámai szerepelnek, ahol említésre kerülnek. A mutató a jegyzékben szereplő névalakot hozza, alapsabb családrekonstrukció nélkül. Kiegészítéseimet zárójelben jelöltem. Gyarmati Balassa László esetében több településnél csak az adót nem vagy késve fizetők listáján utólag szúrták be, hogy „László” volt a birtokos. Ezek a települések a Balassák kékkői uradalmához tartoztak. Ezen birtokok sorszámaát aláhúzással jelölöm. Dőlten szedtem Feketeerdei Ferenc járásából azt a néhány birtokot, amelyek a kirovást megelőző rövid, befizetett adókat tartalmazó listán szerepelnek. A különböző listákon szereplő azonos települések sorszámaait nagyködtőjel köti össze. A birtokosok azonosítását a következő művek segítették: Engel P.: A középkori Magyarország digitális térképe i. m.; Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza I. i. m.; Engel P.: Archontológia i. m.; Engel P.: Középkori magyar genealógia i. m.; Fekete Nagy Antal – Borsa Iván: A Balassa család levéltára 1193–1526 i. m.

Almási Benedek: B295

Aranyi Miklós: B263

Bába András: B336

Bágyoni Lőrinc: B271

gyarmati (Balassa) László: B98, B123, B125, B127, B128, B129, B130, B132, B133, B134, B135,³¹³ B136, B137, B139, B145, B148, B150, B152, B154, B161, B166

Balázs diák: A10–B14

Balázs özvegye: B292

Balogi Pál: B308

Bánfi Pál: B261

Baróc család: B67

Bátori András: B247, B249, B250, B251, B279, B321

Berceli János: B311

Berki Tamás: A114

Bokri István és Leusták: B252

Cseri Mihály: B266

Dályai Jakab: B276

Duzma család: A110

Etre család: B223

Garai László nádor: A156, B291, B299

Géci Gáspár: A108–B103

Géci János: A109–B104

Géci Pál: A107

Geréb család: B208

Hártyáni Simon: B164

Herédi Péter: B282

Kalondai Mátyás: A4, B9

Kazári Imre: B68

Kazári László: A73

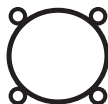
Keresztúri Péter: A91

313 Az adójából részesült.

Koton (szentiványi) Péter: B254
 Kotrocói Gergely: A56
 Kozárdi Gál és Lukács: B259
 Kökényesi Lőrinc: B283
 Kürti Miklós: B286
 Kürtösi Sándor: B158
 Libercsei László: B165
 Liptai (geregyei) család: A51–B3
 Liszkói Fülöp: B246
 Lóci László: A112–B109
 Lóránt(fi) (serkei) György: B120, B143
 Losonci család: A11
 Losonci Albert: B210
 Losonci Dezső: B169
 Losonci János: B120, B143
 sztrégovai (Madács) László: B207
 Nagy László: B287
 Nézsai János és László: B297
 Palásti István: B270
 Pálóci család: B170, B262
 Pásztló László: B258
 Penci András: B238
 Penci Mihály és Tamás: B239
 Perényi János: A24, A25, A26, A27, A28, A29, A30, A31, A32
 Persei István: B19
 Persei Péter és István: A16–B18
 Pocsics (?) Antal: B278
 (terjéni) Radnót István: B265, B275, B317, B318, B337
 terjényi (Radnót) Balázs: B318
 Récsé Miklós: B294
 Rédei János: B264
 Rédei Mátyás: B290
 Sági János: A50–B1, A57–B51, A1
 Sági prépost: B256
 Sándor fia László: B277
 (poltári) Sós László: B126
 Surányi László: B319
 Szalmatercsi Bálint: B90
 Szántói András: B280, B281
 Szántói László: B280
 (Szécsi Dénes esztergomi érsek): B370, B371. Drégelyi várnagya: (Horpácsi Szepesi) Gergely.
 Szécsényi László: A186³¹⁴–B260, B102, B33, B108, B177
 keszi (Székely) János: B47
 keszi (Székely) László: A53–B46
 tarnóci (Székely) János: B7

314 Az adójából részesült.

tarnóci (Székely) László: B7
Szilágyi István: B254
Szobi Péter: B238, B273, B309
Szököllői Imre: A6³¹⁵
Szuha Antal: A113–B110
Szügyi Péter: A156
Tarcsai János: B284
Tari György: B268
Tárnok János: B248, B315, B316, B320
Tereskei apát: B350
Toldi Péter: B147
Uzsai Péter: A213³¹⁶
Váci káptalan: B298, B304, B305, A227–B302, B307
Váci püspök: B237, B241, B285, B293, B300, B301, B303, B306
Vanyarci Ferenc: B289
Vidfi János: B189, B274
hartyáni (Zima) Boldizsár: B86



315 Az adójából részesült.

316 Az adójából részesült.

A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése¹

A Jagelló-ház uralkodói hatalmának jellemzésére általában II. Ulászló király ragadványnevét – Dobře (dobzse, azaz jól van) –,² míg az államháztartás helyzetére a köztudatba is kiirthatatlanul beépült és tragikomikusnak mondható „Lacikonyha” kifejezést szokás használni.³ Ráadásul mindennek – látszólag – még alapja is lehetne. Összevetve egymással I. Mátyás és II. Ulászló, illetve II. Lajos király éves bevételeit, kiáltónak tűnik a különbség: amíg Mátyás király éves jövedelme elérte, sőt meghaladta a 600 ezer forintot és akár 800 ezer is lehetett, addig Ulászlónak a legjobb éveiben is jó, ha ennek a fele, de leggyakrabban alig harmada jött össze.⁴ Mátyás király jövedelmeit a vonatkozó jegyzékek hiányában – joggal – a külföldi követjelentések alapján becsülték

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa.

1 A tanulmány, amelynek elkészítését az OTKA K 100749. számú pályázata támogatta, megírásához nyújtott tanácsaikért e helyütt szeretnék köszönetet mondani Lakatos Bálintnak és Mikó Gábornak.

2 Vö. *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Budapest 1913. 27.; *Neumann Tibor*: Slabý král, či oběť okolnosti? Vladislav II. z maďarského pohledu. *Dějiny a současnost* 1. (2012:4) 40–43.; *Oborní Teréz – Varga Szabolcs*: A béke mint a hatalmi propaganda eszköze Jagelló (II.) Ulászló és Szapolyai (I.) János uralkodása idején. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. Baráth Magdolna, Molnár Antal. Budapest–Győr 2012. 258.

3 *Heltai Gáspár*: Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt Kulcsár Péter írta. Budapest 1981. 448.

4 Vö. *Fraknói Vilmos*: II. Lajos és udvara. *Történeti rajz*. Budapest 1878. 25–27.; *Fógel J.*: II. Ulászló i. m. 14–23.; *Fógel József*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Budapest 1917. 10–15.; *Tokay Lajos*: Magyarország kormányzata a Jagelló-korban. Békés 1932. 140–141.; *Hermann Zsuzsanna*: Az államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). *Századok* 109. (1975) 333.; *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest 2001. 295.; *Kubinyi András*: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István. Budapest 2004. 123–124.; *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Budapest 2008. 361–362.; *Gyöngyössi Márton*: A kamara haszna a késő középkorban. In: *Pénztörténet – Gazdaságtörténet*. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk. Bessenyei József, Draskóczy István. Budapest–Miskolc 2009. 145. (Zsigmond, V. László és Mátyás jövedelmei), 149.; *Draskóczy István*: A királyi jövedelmek a 16. század elején Magyarorszá-

meg. A Jagelló-uralkodók jövedelmeinek a meghatározására viszont eddig – a fennmaradt számadások, illetve számadástöredékek ellenére – szintén a külföldi, elsősorban a Velencei Köztársaság budai követének és ügyvivőinek jelentései szolgáltatták az alapot.⁵ Ennek révén az a felemás helyzet állt elő, hogy miközben az 1490 és 1526 közötti évekből maradt fenn a legtöbb ilyen típusú forrás, a korábbi szerzők azokat – kivéve az 1494/1495. évi számadáskönyvet – nem ismert okok miatt figyelmen kívül hagyták a korszak jövedelmeiről készített becsléseikben. Ma viszont már tudjuk, hogy II. Ulászló király uralkodása első harmadában (1490–1496), amikor hatalma még korántsem volt szilárd, legalább kilencszer vetett ki adót (illetve szavaztatta meg az országgyűléssel), aminek következtében 1492-től 1496-ig (a vizsgált időpontig) „éves szinten nagyságrendileg nem 200, hanem inkább 300 ezer forint jövedelme származhatott a rendkívüli adóból”.⁶ Ehhez természetesen hozzászámítandó még a királyi „rendes” bevételekből származó jövedelem is. Mindez a szegény és gyámoltalan uralkodó képével egyáltalán nem vág össze. Az elmentmondás feloldása csak az okleveles források szisztematikus átvizsgálásával valósulhat meg.

A jelen tanulmányban egyetlen esztendő, az 1522-es év bevételeit és kiadásait tárom fel. Ezen év pénzügyi viszonyainak vizsgálata mellett az szól, hogy egyfelől ebből az évből a téma szempontjából fontos források nagy része nyomtatásban már megjelent,⁷ illetve a többit a jelen dolgozat Függelékében közlöm. Másfelől fennmaradt a Thurzó Elek királyi kincstartó által 1523 áprilisában készített „költségvetési előirányzat”, amely – Hermann Zsuzsanna mértékadó megállapítása szerint – „összeállításának módszeréből következően, az eltelt, vagyis az 1522-es év ténylegesen behajtott jövedelmeit (és talán valóságos kiadásait) jelzi”.⁸ Végül, de nem utolsósorban, hiányosan ugyan, de ismerjük a rendi kincstartók számadásait is, amelyek alapján következtethünk a rendkívüli adóból (és a kamarahasznából) befolyt jövedelmekre és az azokból fizetett kiadásokra.⁹

gon. Szempontok bányászatunk és külkereskedelmünk történetéhez. In: *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerk. Manhercz Orsolya. Budapest 2014. 76–78.

5 Lásd Balogh István: *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526). Forrástanulmány*. Szeged 1929.

6 Neumann Tibor: *Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején*. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Szerk. Dobszay Tamás, Forgó András, Ifj. Bertényi Iván, Pálffy Géza, Rácz György, Szijártó M. István. Budapest 2013. [2014.] 53.

7 Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. Budapest 2010. (a továbbiakban Helytartói oklt.)

8 Hermann Zs.: *Államháztartás i. m. 307., táblázatos magyar kivonata: 328., 330., facsimiléje: 314–315. oldalak között*. – A jegyzék latin nyelvű teljes kiadását lásd Helytartói oklt. 256–258.

9 Helytartói oklt. 238–247., 250–255.; DL 26 285 (Függelék 24. sz.).

Egy kis historiográfia

Mielőtt rátérnék a számadások elemzésére, érdemes röviden felvillantani a korábbi szakirodalom álláspontját a mondott év adóbevételeiről. A korszak legrészletesebb összefoglalását nyújtó Szabó Dezső a következőképpen jellemezte a helyzetet: „A[z 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlési – *kiegészítés tőlem*: C. T. N.] törvényből természetesen legfontosabb volt annak végrehajtása. A dieta két hónapnyi időt enged erre [értsd az adó behajtására], úgy hogy legkésőbb 1522. február 22-éig [a törvény szerint pünkösd ünnepéig,¹⁰ azaz június 8-ig – *kiegészítés tőlem*: C. T. N.] végre kell hajtani a decretum minden egyes intézkedését. Semmi adatunk nincsen arra, hogy ki tudnánk mutatni ennek a rendelkezésnek megtartását. A mikor 1522 elején Lajos Csehországba akar menni, a főnemesség arra való hivatkozással törekszik őt újtjáról lebeszélni, hogy ez esetben senki sem fizetné az adót. Nincs okunk feltenni, hogy az aristokratia rosszul ismerte volna az ország hangulatát. A megyék tényleg nem nagyon siettek az adó behajtásával, a király hiába sürgette gyorsabb beszédését. A papság még kevésbé tartotta a fizetést sürgős kötelességének. Hozzájárult ezekhez, hogy a két főkapitány, a nádor és a vajda közt felbomlott az 1519 óta tartó jó viszony, s noha ez rövid ideig tartott, mégis súlyos következményekkel járt. Kiszámították, hogy a megajánlás szerint öt millió [! – C. T. N.] aranynak kellett volna befolynia és mindössze csak 45747 forintot tudtak összeszedni. A nemesség nem teljesítette ajánlatát; a mi adót pedig a védelem nélkül állóktól be tudtak szedni, azt azok sikkasztották el, a kiknek kezén keresztül ment.”¹¹ Szabó Dezső megállapítását azonban kortárs forrással szembeesítve nagy mértékben árnyalni lehet, már amennyiben a Hain Gáspár által összeállított lőcsei krónikában ezzel némiképp ellentétes híradást találhatunk: „Aki sokat adott, sokat vesztett, mert a pénz az országnak nem hozott hasznot, a szegény nép adott, a nemesség meg a papok nem kevésbé, tehát a határozatot betartották. Minderre azért került sor, mert a király gyermek volt és nem volt jelen. Báthory István nádor és Thurzó Elek kincstartó nagyravágyásából, elbizakodottságából, sőt zsarnokságából lett így.”¹² Mi lehet az igazság? Mielőtt azonban a kérdésre választ adnék, röviden ki kell térnem az 1521. évi előzményekre is.

10 Vö. 16. tc. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, I. 1000–1526. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták Nagy Gyula, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. Budapest 1899. (a továbbiakban CJH) 792–793.

11 Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest 1909. 52–53.

12 Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára összeállította Hain Gáspár. A kötetet szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Véber Károly. Budapest 1988. (a továbbiakban Lőcsei krónika) 29.

„A pénzreform”

A török Nándorfehérvár elleni támadásának hírére II. Lajos király és tanácsadói a bevételek és ezzel együtt a katonai potenciál növelése végett – ideiglenesen – pénzrontással/pénzrontást kívántak segíteni/bevezetni. Ezért még a táborba szállás előtt Budán, valamikor 1521. július 16-át megelőzően¹³ úgy határoztak, hogy az eddigi 1/100 aranyforint értékű dénárokkal szemben csak feleakkora ezüstfinomságú (8 helyett 4 latos), de névértéken a korábbival megegyező dénárokat fognak veretni. Az új pénz verésének felügyeletével Thurzó Elek főkamarást, egyúttal körmöci kamaraispánt bízta meg az uralkodó. Nándorfehérvár, Szabács és Zimony várainak elvesztése után az Erzsébet-napra összehívott országgyűlésen természetesen a *nova moneta* ügye is napirendre került, hiszen a rendek most értesülhettek annak bevezetéséről. Megtanácskozva a kérdést, e témában is határozatot hoztak. Döntésük értelmében az uralkodónak tovább kellett veretnie a dénárokat, hogy abból a királyi kincstárnak minél nagyobb haszna legyen, ám azzal a megszorítással, miszerint mihamarabb vonják ki azt a forgalomból (14. tc.).¹⁴ Az új pénzt elsősorban a budai kamarában verték, de még 1521 folyamán engedélyt kapott Körmöcbánya, Kassa, majd – az újabb adatok alapján¹⁵ – 1522-ben Nagybánya/Asszonypataka, 1523-ban pedig Nagyszeben és talán¹⁶ Besztercebánya is.¹⁷ Az új pénz az első, azaz az 1522-es évben – noha nem mindenhol akarták elfogadni¹⁸ – beváltotta a hozzáfűzött reményeket, és „pénzhez jutatta a királyt”.¹⁹ Az 1521-es pénzreform (-rontás) hatásait eddig mindenki középtávon vizsgálta: azaz a pénz értékének devalválása teljesen szétzilálta a Mohács előtti Magyar Királyság pénzügyi helyzetét. A fő hangsúly a reform elhibázott voltára esett, de mindez a pár évvel későbbi helyzet alapján hangzott el. Éppen ezért a jelen tanulmányban az 1521-es reform közvetlen, azaz az 1522-es év adóbevételeire gyakorolt hatását kívánom előtérbe állítani,²⁰ annál is in-

13 Legújabbán lásd *Simon Zsolt*: A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. Századok 144. (2010) 437.

14 CJH I. 792–793.

15 Helytartói oklt. 73.

16 Thurzó Elek 1522. december 31-én Besztercebányáról írt levelet a helytartóhoz (Helytartói oklt. 161–163.), látogatása véleményem szerint összefügghet a pénzverés(i folyamat) megindításával. Vö. C. Tóth Norbert: A királyi pár Csehországban 1522–1523. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs 2012. 91–92.

17 Minderre lásd *Simon Zs.*: A zágrábi pénzverde i. m. 437., 439., 441. 1524-től még több helyen indult be a nova moneta verése.

18 Például Pozsonyban (Helytartói oklt. 88.).

19 *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 314.

20 Érdemes ugyanakkor felhívni a figyelmet arra a forrásra, amely az esztergomi érsek 1522. és 1523. évi pisetum jövedelmét tárgyalja; eszerint a korábbi évben 8371 forint 53,5 dénár, 1523-ban pedig 10 040 forint és 52 dénár folyt be (DF 278 988), azaz az eddigi irodalom állítása ellenére nem egyértelmű, hogy csökkent volna a pénzverés haszna.

kább, mivel az új pénzügypolitika (pénzrontás) elsődleges célja éppen az volt, hogy a várt nagyarányú török támadást a kincstár feltöltése révén felfogadható (zsoldos)katonákkal elhárítsa.

I. Az adó 1522. évi adminisztrációja

Az adóalap

Az 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlés határozata értelmében mindenkire – kivéve a nemeseket – és mindenre (2–9. tc.) egy forint (1., 10. tc.) adót vetettek ki,²¹ amelyet a következő év pünkösdjéig kellett behajtani.²² Ám Verbőci számadásából egyértelmű, hogy ő 75 dénár adóról számolt el.²³ A helyzet megfejtése a következő: az országgyűlésen a portánként fizetendő kamara-haszna (*lucrum camere*) húszdénáros összegét felemelték 25 dénárra, amelyet Thurzó Elek királyi kincstartónak adtak át, és ehhez jött még a rendkívüli adó (*contributio, subsidium*): a kettő együtt volt egy forint, amelyet füstönként (*fumatim*) kellett fizetni (15. tc.).²⁴ De nézzük meg, mit mondanak forrásaink az adóalapról (lásd a 1. táblázatot).

1. táblázat. Az adóalap 1522-ben

az adóztatás módja	időpont és kibocsátó	a forrás
contributio ... fumatim ... persoluta	1522. II. 14. országos kincstartók oklevele	Helytartói oklt. 27.
presentem subsidium solum secundum fumos a domibus	1522. IV. 25. zólyomi várnagy levele	Helytartói oklt. 66.
contributio presens per fummos dicata	1522. V. 14. helytartói parancslevél	Helytartói oklt. 78.
pecunias fumatim iuxta limitationem et connumerationem ... factam dicatas et connumeratas	1522. VI. 15. helytartói parancslevél	Helytartói oklt. 96.
de presenti contributione sew subsidio fumatim dicato	1522. VI. 23. zólyomi várnagy levele	Helytartói oklt. 100.

21 CJH I. 788–791.; lásd még például a Sáros megyei adószedők 1522. július 8-i nyugtáját Bártfa városa részére (DF 218 085 [Függelék 11. sz.]).

22 Lásd Ráskai Gáspár és Verbőci István országos kincstartók 1522. február 24-i kötelezvényét (Helytartói oklt. 33–34.).

23 Helytartói oklt. 241–242. (IV. sz.).

24 CJH I. 792–793.; vö. *Thallóczy Lajos*: A kamara haszna (*lucrum camere*) története. Budapest 1879. 112.; *Szabó D.*: II. Lajos-kori og. i. m. 49.; *Hermann Zs.*: Államháztartás i. m. 332.; *Gyöngyössi M.*: Kamara haszna i. m. 149.

az adóztatás módja	időpont és kibocsátó	a forrás
dicatores presentis contributionis ... per fumos dicte et connumerate	1522. VI. 25. Veszprém megyei adószedők nyugtája	DL 68 531, vö. Helytartói oklt. 103.
unum florenum fumatim exigendum	1522. VI. 26. király levele	Helytartói oklt. 104.
presenti taxa ratione fumus	1522. VII. 8. Sáros megyei adószedők nyugtája	DF 218 085 (Függelék 11. sz.)
de presenti dicatione et connumeratione ratione fumus	1522. VII. 26. Sáros megyei adószedők nyugtája	DF 229 691 (Függelék 13. sz.)
de pecuniis ... contributionis per fumos sew fumatim exactis	1522. VII. 27. Győr megyei adószedők levele	Helytartói oklt. 119.
contributionem ... per fumos ... dicatam et connumeratam; universas pecunias prescripti subsidii fumalis	1522. VIII. 30. helytartói parancslevél	Helytartói oklt. 134.
de presenti subsidio fumatim	1522. IX. 10. Abaúj megyei adószedő	DF 271 092 (Függelék 16. sz.)
de et super dica unius florenis ... per portas numerati et dicati	1523. III. 15. u. Máramaros megyei ispán nyugtája	DL 86 757 (Függelék 19. sz.)

Mint az a táblázatban felsorolt adatokból kiolvasható, az adó alapja és beszedése valóban füstönként történt. Ugyanakkor az is elmondható, hogy az adó kivetése ugyanúgy történhetett, mint a korábbi években. Solymosi László az általa feldolgozott 1488. évi Veszprém megyei adójegyzék alapján arra a megállapításra jutott, hogy 1488-ban a „porta nem általában telket, hanem háztartást jelent”,²⁵ függetlenül attól, hányan élnek rajta.²⁶ Az 1521. évi országgyűlésen adóalapként meghatározott „füst” megegyezik a korábbi adókivetési alappal. Mindezt megerősítheti Bars megye 1521. évi töredékes adólajstroma is. A (Födemesi) Szobonya Imre szolgabíró által írásba foglalt szöveg minket érdeklő része így hangzik: „*unius ortonis comitatus Barssiensis ratione posita cum comitibus eiusdem comitatus et sunt porte sive fumi trecenti tres.*”²⁷ Azaz egy évvel korábban Bars megyében a portát és a füstöt szinonimaként használták. Tehát mindezek alapján kétségtávan kijelenthető, hogy az 1522-ben

25 Solymosi László: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Madarász Lajos. Veszprém 1984. 129.

26 Solymosi L.: Veszprém i. m. 168.; vö. még Kubinyi András: Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén (A középkorvégi népesség meghatározásának problémái). In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös 1986. 284.

27 DL 72 769; idézi Kubinyi A.: Alföldi porták i. m. 284. 24. jegyzet.

szedett adó alapja az eddig is szokásos füst vagy porta volt. Az adót ezúttal a szabad királyi városokban is beszédtek (vö. 1521. évi tv. 1. tc.); az elv ugyanaz volt – amint azt a lőcsei évkönyvben megfogalmazták: „minden ház után, ahol a füst kiszáll, legyen az falun, községben vagy városban, akár a királyé, a királynée avagy más uraságé, 1-1 frt.”²⁸ –, mint a jogilag jobbágyok esetében.

Az adó kirovása és beszédése

A törvényben az adószedés módját is lefektették: az adó kirovását és beszédését megyénként két-két nemesnek kellett elvégeznie; a beszedett pénzből az ispánok, alispánok és a szolgabírák nem kaphattak. Meghatározták az adószedők fizetését is: a nagyobb megyékben 50, a közepesekben 32, a kisebbekben pedig 25 forintot kaphattak ketten együtt (21. tc.). Ezt a jelek szerint azonban nem mindenhol tartották be: így például Máramaros megyében az adószedőkön kívül az alispánok és a szolgabírák is kaptak „fizetést”, amelyet levontak a megyei adóból (*demptis florenis centum et tribus, quos hiidem pro ipsorum sallariis, expensis iudicium nobilium quoque et vicecomitum istius eiusdem comitatus sallariis similiter recepissent et distribuissent*).²⁹ Az adószedőknek a megye előtt esküt kellett tenniük, hogy feladataikat híven teljesítik; a beszedett adót a megye előtt kellett beszolgáltatni az adószedőknek, majd azoknak elküldeni az országos kincstartóknak, akik erről nyugtát adtak (22. tc.). Az így beszedett adót két-két báró és nemes őrizetére bízták, akiket az ország mindkét dunai (ti. dunáninnen és dunántúli) részéből kellett megválasztani. Az adót a *banderiat* uraktól és a *decempersoná*któl is be kellett hajtani, de ha táborba kívántak szállni, akkor e pénzből fizették őket. A kincstartók az összegyűlt segélyből, amelyet az ország közepén álló várban kellett őrizniük, kötelesek voltak fizetni a két királyi főkapitány – Bátori István nádor és Szapolyai János erdélyi vajda – által felfogadott zsoldosokat (23. tc.). Végül meghagyták a kincstartóknak, hogy álljanak állandó összeköttetésben a főkapitányokkal, hogy rögtön küldhessék a pénzt részükre (26. tc.). Mindemellett persze további pénzforrásokat is kerestek (36–37. tc.),³⁰ jóllehet azok beszédéséről nincsenek információink. Elvi szinten tehát így nézett ki az 1522. évi adószedés gépezete. Forrásaink révén azonban lehetőségünk nyílik arra, hogy a törvény gyakorlati megvalósulását is megvizsgálhassuk és bepillantassunk az 1522-es év pénzügyi „boszorkánykonyhájába”.

28 Lőcsei krónika 24.; vö. Bártfa és Eperjes városok adónyugtáival (DF 218 085 [Függelék 11. sz.], DF 229 691 [Függelék 13. sz.]).

29 DL 86 757 (Függelék 19. sz.).

30 CJH I. 794–799.; minderre lásd még Szabó D.: II. Lajos-kori egy. i. m. 48–51.

Az új királyi kincstartó

Az 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlés alatt vagy nem sokkal utána történni lehetett meg Bátori András kincstartó³¹ leváltása és Thurzó Elek kinevezése³² is. A váltás minden bizonnyal összefüggésben állt a pénzreformmal, amelynek gyakorlati végrehajtója éppen Thurzó volt.³³ A jelek szerint Bátori András megkapta az újraindított asszonypataikai/nagybányai kamara vezetését, illetve ennek révén a pénzverés jogát.³⁴ A hivatalba lépő új kincstartó 1522. január elején hozzálátott feladatainak megvalósításához, ennek egyik korunkra maradt dokumentuma a mai szóval kézbesítési könyvnek nevezhető 16 oldalas papírfüzet.³⁵ A jegyzék a következőképpen néz ki: elől szerepel(nek) a megye vagy megyék neve(i), továbbá azoknak a személyeknek a neve, akik külön kaptak levelet, majd következik a dátum és annak a személynek a neve, akivel a levelet elküldték. Természetesen igyekeztek úgy csoportosítani a kézbesítendő levelek címzettjeit, hogy a feladat minél kevesebb „küldönc” által megoldható legyen. A küldönc szó idézőjelek közé tételezték az indokolja, hogy a levélvivők nemcsak Thurzó servitorai (Horvát János, Mihály), különböző urak emberei (például a nádoré: Révai Ferenc, Zalai Bernát, illetve a váci püspöké: Vas Mihály), királyi ifjak, palotások (Pöstyéni László, Sárkány Bernát, Vas Péter), előkelő nemesek (Désházi István, Tahi János) voltak, hanem éppenséggel nagyurak is (Csebi Pogány Zsigmond, Perényi István).³⁶ Végül voltak olyanok is, akik személyesen budai tartózkodásuk alatt kapták meg a részükre vagy éppen valamelyik megye részére átadandó levelet. Így például január 5-én kapta meg levelét a kincstartó emberétől Perényi István, Sárkány Ambros, Ráskai Gáspár, Ország Ferenc, Bátori András és Battyányi Benedek.³⁷ A felsoroltak közül Perényi István egyúttal átvette Borsod, Abaúj, Zemplén, Gömör, Torna és Sáros megyék, továbbá Perényi Gábor, Pálóczi Antal, Kompolti Ferenc, Homonnai Ferenc és Rozgonyi István részére szóló leveleket is.³⁸ (Természetesen nem ő volt az egyetlen, aki kétféle minőségében is megjelenik a

31 Kincstartósága 1521. szeptember 24. (Agárdi Péter levele Bátori András feleségéhez, amely szerint: hodie dominus noster gloriosus thesauratus regius pronunciat est, [...] In consecutione enim thesaurarius dominus noster gloriosus multa opera mariti vestri usus – DF 218 170) és november 24. (DF 245 798) között adatolható (vö. *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói 1340–1540. Budapest 1999. 62.). – Elődje, Várdai Pál 1521. szeptember 8-án (DF 247 690) még, utóda, Thurzó Elek 1522. január elején (Helytartói okl. 231.) már hivatalban volt.

32 1521. november 19-i, Budán kelt levelében még királyi főkamárnásnak és körmöci kamárnásnak írja magát (DF 271 084).

33 *Simon Zs.*: Zágrábi pénzverde i. m. 435–437.

34 Helytartói okl. 73., 257/22. sor.

35 *Bónis, György*: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. In: *Nouvelles études historiques publiées à l’occasion du XII^e Congrès International des Sciences Historiques par la Commission nationale des historiens hongrois I.* Budapest 1965. 96.

36 Helytartói okl. 231–235. (I. sz.).

37 Helytartói okl. 232/13. sor.

38 Helytartói okl. 233/20. sor.

listában, ilyen volt még Désházi István.³⁹⁾ A címzettek egyébként két levelet kaptak: az egyik a királynak felajánlott segély (*Missio litterarum in facto presentis subsidii regie maiestatis oblatis*), azaz az adó ügyében, a másik ennek a levélnek egyfajta kiegészítése lehetett, azaz végrehajtási utasítás, amely csak a megyei nemességhez szólt, és a szegényebbek adózása ügyében (*Missio litterarum ad comitatus nobilium, ut diciores, qui inter eos essent, pro pauperioribus subsidium exolvant*) íródott. A korunkra nem maradt levelek nyilván részletesen, az országgyűlés határozatai nyomán ismertették az adó nagyságát, beszédési módját, az érintettek körét, valamint hogy kinek kell átadni a pénzt. A levelek megérkezése és átvétele után kezdődhetett meg az igazi munka.

Az adószedési kerületek

Az országgyűlés vége felé, 1521. december elején választhatták meg a négy országos vagy rendi kincstartót (*thesaurarius regni*) is,⁴⁰ még pedig a törvény szerint két-két bárót és nemest: Kanizsai Lászlót és Essegvári Ferencet – egyébiránt a Szapolyaiak pápai várnagyát⁴¹ – a Dunától nyugatra, míg Ráskai Gáspárt és Verbőci Istvánt a Dunától keletre eső részre nevezték ki. A két országrészben működő kincstartók a jelek szerint – noha erre csak a mai Dunántúlról vannak adataink – maguk is megosztották kerületüket: Kanizsai László adminisztrálta Vas, Zala, Somogy, Tolna, Baranya és Solt megyék,⁴² míg Essegvári Ferenc Sopron,⁴³ Győr,⁴⁴ Veszprém,⁴⁵ Esztergom,⁴⁶ Fejér⁴⁷ és valószínűleg Moson megyék adóját. A Dunától északra és keletre eső területeket Ráskai és Verbőci szintén megosztotta. E páros esetében azonban már nehezebb dolgunk van, mivel kettőjük közül csak Verbőci István számadásai maradtak fenn, jöllehet ezek alapján is sikerül körzeteik meghatározása. Minden valószínűség szerint Verbőci kezéhez futott be az adó Pozsony, Nyitra, Trencsén, Komárom, Turóc, Zólyom, Hont, Nógrád, Gömör, Borsod, Heves, Pilis, Pest, Heves, Külső-Szolnok, Csongrád, Bodrog, Bács, Torontál, Temes, Csánád, Arad, Zaránd, Békés, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Középs-Szolnok és Krasz-

39 Helytartói oklt. 232/12., 15. sorok.

40 Nem először történt ez a Jagelló-korban: 1511-ben Szentpéteri László és Telegdi István, 1519-ben Szobi Mihály és Paksi János voltak a rendi kincstartók (*Bónis, Gy.: Ständisches Finanzwesen i. m. 88., 91.*).

41 1517. február 14. (DL 68 500) – 1526. augusztus 5. (A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek [1458–1526]. Közreadja Neumann Tibor. Budapest 2012. 530.); vö. még *Horváth Richárd: Pápa és a Szapolyaiak* (Pápa szerepe a Szapolyai várbirtokok között a kései középkorban). Pápa 2016.

42 Helytartói oklt. 243–247. (V–VII. sz.); DL 26 285 (Függelék 24. sz.); vö. *Bónis, Gy.: Ständisches Finanzwesen i. m. 98–99.*

43 DL 26 285 (Függelék 24/9. sor).

44 Helytartói oklt. 119.

45 Helytartói oklt. 103. (vö. DL 68 531); DL 68 527 (Függelék 4. sz.).

46 DL 68 536 (Függelék 15. sz.).

47 DL 68 540 (Függelék 20. sz.).

na megyék területéről.⁴⁸ Kizárásos alapon a maradék megyék, azaz Bars, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Torna, Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros Ráskai Gáspár illetékességi körébe tartozott. Mindezek alapján a négy kincstartó körzetében megismert megyék száma 52 (lásd a térképet⁴⁹). A kézbesítési jegyzékben azonban még további két megye, Valkó és Pozsega is szerepel, de nem tudjuk, hogy ennek adóját ki adminisztrálta. A késő középkori Magyarország további három megyéje,⁵⁰ Szerém, Keve és Krassó már az adófizetésről sem kapott levelet. Az összesen öt megye hiányzásának oka a korábbi,⁵¹ illetve az előző évi török pusztításokban keresendő. Ennek következtében óriási mértékű károkat szenvedtek, és nem mellékesen az utóbbi három megye már régebb óta nem működött ténylegesen. A dunáninneni és dunántúli felosztás alapját nem tudjuk, mi képezte, de egy biztos: semmi köze sem volt a kamarahaszna-szedési kerületekhez, sem pedig azon négy kerülethez, ahonnan a köznemesi ülnököket kellett választani.⁵² Az ország területének illetően megosztását inkább az adott megyékben fekvő adóegységek hozzávetőleges száma alapján határozhatták el. A fentiekben túl további kérdés, hogy Szlavóniában és Erdélyben hogyan zajlott az adószedés, mivel az 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlésen hozott törvény 27. törvénycikkelye szerint elvileg mind Szlavóniában, mind Erdélyben ugyanúgy kellett adózni, mint a szorosan vett Királyság területén.⁵³ Amíg azonban az előbbinél legalább annyit tudunk, hogy volt adószedés – Varasd megyének az adója negyedrészt Battyányi Benedeknek kellett átadnia⁵⁴ –, addig az utóbbi esetében ennél némileg bonyolultabbnak tűnik a helyzet. Egy biztosnak látszik: amennyiben Erdélyben beszédtek az adót – aminek semmilyen akadályát nem látom –, az rögtön, az országos kincstartók közbejötté nélkül Szapolyai János kezébe kerülhetett. Az erdélyi szászok – forrásaink alapján – kétféle módon tudták le köteleességüket: egyrészt készpénzt küldtek a vajdának. Ezt tette Brassó, amely 1948 forintot adott a folyó, míg 1200 és 544 forintot az előző évi adó fejében, vagy Segesvár városa, amely 2000 forintnak megfelelő összeget vagy Beszterce, amely 450, majd 320 forintot fizetett. Másrészt ők maguk is fogadták fel a

48 Helytartói oklt. 238–241. (III. sz., a kiadásban Ráskai neve alatt, de a 14. sor – In comittatu Tholnensi dominus Raskay in paratis dedit – alapján egyértelmű számomra, hogy ez is Verbőcié) és 241–242. (IV. sz.).

49 A térképet Nagy Béla (MTA BTK TTI) készítette.

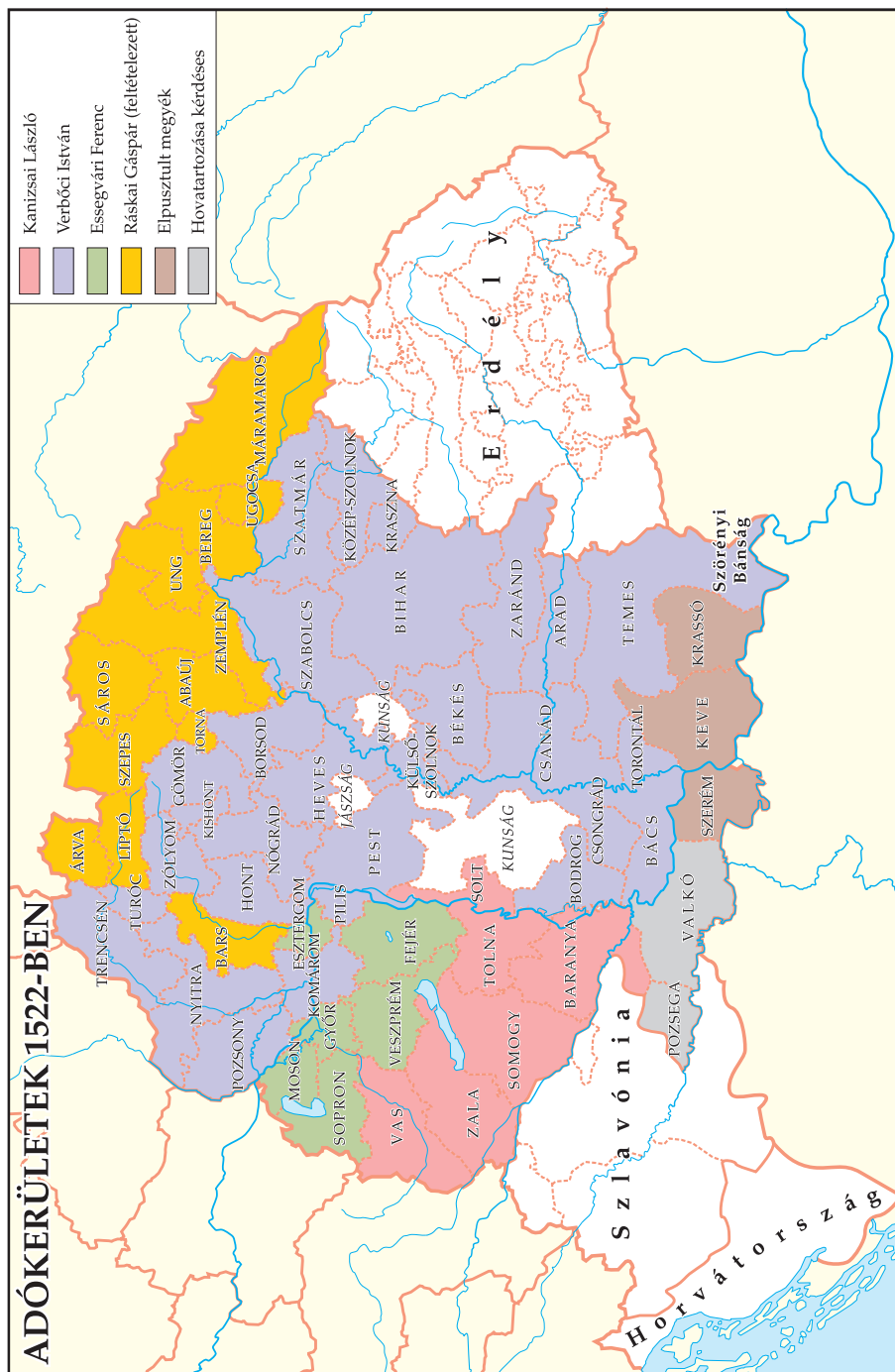
50 Vö. *Csukovits Enikő*: Ismerték-e a késő középkori magyar udvarban az összes megyét? In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerkesztette Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs 2010. 108., 121.

51 1520 októberében Kanizsai László familiárisa már arról panaszkodott, hogy Valkó megye nemessége (*nobiles sessionati*) közül sokan elmenekültek a töröktől való félelmükben (DL 25 618).

52 Vö. *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Budapest 1984. 259. (térkép); *Gyöngyössy M.*: Kamara haszna i. m. 147.

53 CJH I. 798–799.

54 Helytartói oklt. 115.



zsoldosokat és küldték a vajda seregébe, mint például Brassó és – levelük értelmében – Szeben városa.⁵⁵

Adószedés a megyékben

Thurzó Elek kincstartó leveleinek megérkezése után a megyék megválasztották azt a két embert, akik kiróják, majd behajtják az adót, illetve esküt tettek velük arra, hogy munkájukat lelkiismeretesen fogják végezni (vö. Nyitra megye oklevelével: *per nos firmissimo sub testamento electi et deputati*⁵⁶). Az előbbieken már felsorolt 54 megyéből 19-ben ismerjük az adószedőket. Igyekeztem mindegyikükről a lehető legtöbb információt összegyűjteni (lásd a 2. táblázatot). Ennek célja az volt, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, hogy e személyek megbízása megfelelt-e a törvény szövegének, azaz valóban „jóra való és tisztességes nemes emberek” (*probi et fideles homines nobiles*) voltak-e.⁵⁷

2. táblázat. Az ismert megyei adószedők

megye	az adószedők neve	egyéb adatok
Abaúj ¹	Szendi Miklós	a megye egy.-i követe (1518 Tolna) ²
	?	?
Baranya ³	Antal presbiter	Kanizsai László káplánja, Valkó megyei adószedő (1520), ⁴ minden bizonnyal azonos az 1520-ban szereplő sárvári kápolnaigazgatóval ⁵
	Vértesi Benedek	
Bars ⁶	Endrédi György	a megye alispánja (1508–1521) ⁷ a megye egy.-i követe (1518 Tolna) ⁸
	Kistapolcsányi János	a megye egy.-i követe (1518 Tolna)
Esztergom ⁹	Zarkany-i Károly	?
	Kakati Pál diák	?
Fejér ¹⁰	Jenői Ben(é)te János	a megye alispánja (1518–1524) ¹¹
	Menyődi Izsaiás	a megye egy.-i követe (1518 Tolna) ¹²

55 C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. Hadtörténelmi Közlemények 125. (2012) 999–1001.

56 DF 250 506. (Függelék 17. sz.).

57 21. tc. (CJH I. 794–795.).

megye	az adószedők neve	egyéb adatok
Győr ¹³	Hédervári István	a megye alispánja (1510–1515) ¹⁴ a megye ogy.-i követe (1518 Tolna) ¹⁵ a veszprémi püspöki javak kezelője (1521–1522) ¹⁶
	Csikvándi Kapucsi Ferenc	a megye alispánja (1523–1525) ¹⁷
Hont ¹⁸	Maróti János	?
	?	?
Máramaros ¹⁹	Vajnági Merche Jakab	Csebi Pogány Zsigmond ispán familiárisa a megye alispánja (1524) ²⁰
	Kricsfalva Miklós	Csebi Pogány Zsigmond ispán familiárisa a megye szolgabírája (1508) ²¹
Nyitra ²²	Salgói Mihály	a megye alispánja (1511–1534), ²³ az Ország család familiárisa: tapolcsányi (1521), ²⁴ csejtei (1524–1529) ²⁵ várnagy a megye ogy.-i követe (1518 Tolna) ²⁶
	Apponyi Péter	királyi udvarnok (1517) ²⁷
Pozsony ²⁸	Pókateleki Kondé István	az adószedésről szóló levelek kézbesítője ²⁹
	Kismagyari Földes János	Szentgyörgyi és Bazini Farkas familiárisa (1523) ³⁰
Sáros ³¹	Varjúfalvi Varjú János	a megye alispánja (1519–1526) ³²
	Sebesi Tamás	a megye universitasának küldötte Rozgonyi Istvánhoz (1507) ³³
	Berzevici János	Rozgonyi István familiárisa (1507) ³⁴
Solt ³⁵	Szentdemeteri Farkas Péter	?
	Tetétleni János ³⁶	?
Somogy ³⁷	Keresztúri Benedek	a megye alispánja (1509–1515, 1524–1525) ³⁸
	Túri Szántai János	a megye alispánja (1504, 1509–1515, 1518) ³⁹
Szepes ⁴⁰	„Bornemissza úr”	?
	„Andrássy úr”	?
Tolna ⁴¹	Dombói/Dombai János (Pál fia)	a megye ogy.-i követe (1505, 1515/1518) ⁴² a megye ispánja (1527) ⁴³
	Dombói/Dombai Farkas (Miklós fia) ⁴⁴	?
Torna ⁴⁵	Nádasdi Benedek	a megye alispánja (1513–1524) ⁴⁶
	Kőszegi János	?

megye	az adószedők neve	egyéb adatok
Vas ⁴⁷	Asszonyfalvi Ostfi László ⁴⁸	Kanizsai László familiárisa (1521, 1524) ⁴⁹ Battyányi Ferenc familiárisaként a megye alispánja (1525) ⁵⁰
	Szecsődi Gáspár	a megye egy.-i követe (1525. Hatvan?) ⁵¹
Veszprém ⁵²	Devecseri Choron András	a megye alispánja (1521–1524, 1525-től) ⁵³
	Sávolyi/(Oroszvári) Józsa Miklós ⁵⁴	Frangepán Gergely érsek bácsi várnagya (1520) ⁵⁵
Zala ⁵⁶	Rátóti Gyulafi István ⁵⁷	köznemesi ülnök ⁵⁸ a megye egy.-i követe (1518. Tolna) ⁵⁹
	Nádasdi Darabos Ferenc ⁶⁰	?
	Gógánfalvi Miklós	megyei jegyző (1524) ⁶¹

1 DF 271 092 (Függelék 16. sz.).

2 Szabó D.: II. Lajos-kori egy. i. m. 132.

3 Helytartói oklt. 244/10., 246/12., 247/27.; DL 26 285 (Függelék 24/24., 33., 60., 65. sorok).

4 DL 25 618 (Antal levele Kanizsai Lászlóhoz az adószedés ügyében).

5 Nógrády Árpád: Kanizsai László számadáskönyve. Budapest 2011. 161. (mutató).

6 Helytartói oklt. 81.

7 Novák Veronika: Nyitra, Bars és Abaúj vármegyék tisztségviselői és oklevélkiadásuk 1526-ig. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 16. (2003) 46.; DF 205 200 (az adatot Neumann Tibornak köszönöm).

8 Szabó D.: II. Lajos-kori egy. i. m. 132.

9 DL 68 536 (Függelék 15. sz.).

10 DL 68 540 (Függelék 20. sz.).

11 DL 49 534; DF 263 636; valószínűleg Mohács után is: A Héderváry-család oklevéltára I–II. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából közlik Radvánszky Béla és Závodszy Levente. Budapest 1909–1922. (a továbbiakban Héderváry) II. 90.

12 Szabó D.: II. Lajos-kori egy. i. m. 133.

13 Helytartói oklt. 119.

14 Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525). Győr 2005. (a továbbiakban Győr m. oklt.) 32.

15 Szabó D.: II. Lajos-kori egy. i. m. 133.

16 Héderváry I. 571., 576.

17 Győr m. oklt. 32.

18 Helytartói oklt. 44.

19 DL 86 757 (Függelék 19. sz.).

20 DF 275 924.

21 DF 275 915.

22 DF 250 506 (Függelék 17. sz.).

23 Novák V.: Tisztségviselők i. m. 53–54.; DL 90 584; DL 95 761 (az adatokat Neumann Tibornak köszönöm).

24 DF 279 913.

25 A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei. I. 1241–1526. Budapest 1906. 436.; Héderváry II. 19.

26 Szabó D.: II. Lajos-kori egy. i. m. 133.

27 Főgel J.: II. Lajos i. m. 58.

28 Helytartói oklt. 105.

- 29 Helytartói oklt. 231/5. sor.
- 30 DL 99 814.
- 31 DF 218 080 (Függelék 10. sz.); DF 218 085 (Függelék 11. sz.); DF 229 691 (Függelék 13. sz.).
- 32 DL 5792; DF 218 444.
- 33 DL 25 474.
- 34 DL 25 472.
- 35 Helytartói oklt. 245/2. sor.
- 36 Tetétleni Péter az 1518. évi tolnai egy. megyei követ (*Szabó D.*: II. Lajos-kori egy. i. m. 133.).
- 37 Helytartói oklt. 243/3., 11., 254/2. sorok.
- 38 *Borsa Iván*: Somogy megye középkori alispánjai. A Mohács előtti megyei archontológia ügye. Somogy Megye Múltjából 13. (1982) 14.; 1525: DL 24 099.
- 39 *Borsa I.*: Somogyi alispánok i. m. 14.; 1518: DF 261 116.
- 40 Lőcsei krónika 24.; az adószedők azonosítása egyelőre sikertelen.
- 41 Helytartói oklt. Függelék 245/3., 10. sorok.
- 42 DL 22 559; *Kovachich, Martinus Georgius*: Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. II. Budae 1800. 334–336.
- 43 *Szakály Ferenc*: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525. Szekszárd 1998. 73. A felesége: Verbőci István leánya, Erzsébet (*Szakály Ferenc*: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után [1526–1566]. Tanulmányok Tolna megye történetéből 2. [1969] 5.), Hédervári István végrendeletének egyik végrehajtója (1531. december 13. Héderváry II. 46.).
- 44 1523. július 23-án Dombó várában egyezséget kötött unokatestvérével, Jánossal Dombó és Nyék várak, valamint tartozékaik ügyében; az egyezség létrehozói: Verbőci István személynök, Ártándi Pál, Gyáli Kenderesi Mihály, Kátai Mihály, Morgai Miklós, Szerdahelyi Ősz János és Matuzsnai János voltak (DF 249 418).
- 45 DL 25 682 (Függelék 22. sz.).
- 46 DL 47 057; DL 66 779.
- 47 Helytartói oklt. 142.; vö. DL 35 013 és Helytartói oklt. 243/5. sor; DL 68 541 (Függelék 21. sz.).
- 48 A felesége Sávolyi Józsa Miklós özvegye, Borbála (DL 39 248, 1548).
- 49 *Nógrády Á.*: Kanizsai számadáskönyv i. m. 72/249. sor; DL 104 426.
- 50 *Horváth Richárd*: Vas megye tisztségviselői a késő középkorban. Vasi Szemle 64. (2010) 734.
- 51 Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. Készítette: Kóta Péter. Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Szombathely 1997. 718. sz. (királyi parancslevél 1525. július 27-ről).
- 52 Helytartói oklt. 103. (vö. DL 68 531); DL 68 527 (Függelék 4. sz.).
- 53 *Horváth Richárd*: Veszprém megye tisztségviselői a későközépkorban (1458–1526). Fons 7. (2000) 260–261.; *Varga Szabolcs*: A devecseri Choronok. Fons 8. (2001) 262–265.
- 54 Felesége: Borbála, aki özvegyen Ostfi Lászlóhoz ment feleségül (DL 39 248; Hédervári István-tól 1524-ben 400 forintot vett kölcsön).
- 55 *C. Tóth Norbert*: Az egri püspöki szék betöltésének problémái 1520 és 1523 között. Adatok az egri, szerémi és váci püspökök archontológiájához. In: „Erősségénél fogva várépítésre való”. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 368. (Oroszvári Józsa Miklós néven), 1524-ben Oroszvár ügyében egyezkedik (DL 82 639).
- 56 Helytartói oklt. 243/7–244/9. sorok.
- 57 A felesége: Rozgonyi ifj. Ozsvát leánya: Dorottya (*Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: Magyar középkori adattár. CD-ROM. Budapest 2001. Rátót nem: 10. tábla: Gyulafi [rátóti]).
- 58 *Kubinyi A.*: Köznemesi ülnökök i. m. 261., 263. 27. jegyzet.
- 59 *Szabó D.*: II. Lajos-kori egy. i. m. 133.
- 60 Apja: Gergely, testvére: János (DL 94 322), felesége: Dorottya; Ferencnek gyermekei végrendelezésekor, 1521-ben még nem voltak (DL 49 982).
- 61 *Holub József*: Zala megye története a középkorban. Első kötet: A világi és egyházi közigazgatás története. Pécs 1929. 158.

Végignézve az egyes megyékben adószedői munkakörben felbukkanó személyek névsorán, illetve egyéb, pályájukra vonatkozó adatokon, elmondható, valóban a megyei közelet meghatározó tagjai vagy azok familiárisai közül kerültek ki az adószedők: találunk közöttük korábban vagy a következő években alispáni, szolgabírói tisztséget viselt személyt csakúgy, mint országgyűlési követet. (Hédervári István már csak tisztségéből adódóan is Várdai Pál veszprémi püspök familiárisa volt, de ugyanez elmondható Kapucsi Ferencről is, mivel Győr megye élén is a püspök, jelen esetben Gosztonyi János mint a megye örökös ispánja állt, így az alispán az ő familiárisa volt.⁵⁸) Mindez azt jelenti, hogy a személyi feltételek oldaláról a törvénycikkelyben leírtak gyakorlatilag maradéktalanul teljesültek.

A beszedett forintokról a birtokosnak nyugtát adtak az adószedők (lásd erre Szendi Miklós abaúji adószedő nyugtáját⁵⁹). Az összegyűlt összeget azután bemutatták a megyei hatóság előtt (mint például a már idézett Nyitra megye esetében) és elküldték a területen illetékes kincstartónak (lásd erre Kanizsai László idézendő számadásait). Itt azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a fennmaradt számadások és nyugták alapján egyértelmű: noha a teljes összeget a megyei adószedők hajtották be,⁶⁰ abból az országos kincstartók csak a 75 dénárnak megfelelő részt kapták meg és számoltak el róla,⁶¹ míg a 25 dénáros résznek megfelelő forintokat – vagy ők, vagy az adószedők – átadták Thurzó Elek királyi kincstartónak. Ez egyébként 1523-ban is így történt.⁶² Ennek nyomán Thurzó jegyzékében – mivel abban csak a biztos jövedelmeket tüntette fel, mint amelyekkel tervezni lehet – nem szerepel a *subsídium / connumeratio / contributio* és kamarahaszná címén beszedett összeg, hiszen mind a kamarahasznát, mind a rendkívüli adót a rendek szavazták meg, és a tervezet éppen az országgyűlésre készült. Mondhatni pontosan azért, hogy a rendek lássák: szükség van az általuk megajánlott adóra. (Az 1523. évi György-napi országgyűlésen valóban megajánlották az akkor kétforintos adót.)⁶³

A megyékben beszedett összeg 75 dénáros hányadnak megfelelő része – a forrásaink alapján – két úton jutott el a rendi kincstartókhoz. Az egyik módot az jelentette, amikor a megye adószedői közvetlenül a kincstartónak adták át az összeget (például Győr, Tolna, Vas, Veszprém, illetve Esztergom, Fejér, Máramaros esetében). Minderről a kincstartó nyugtatta az adószedőket, sőt kezességet is vállalt értük. Lássunk minderre egy Vas megyei példát: Asszonyfalvi Ostfi László és Szecsődi Gáspár adószedők 1522. szeptember 16-án Csehiben számoltak el az első részletről, kétszáz forintról Kanizsai László országos kincstartóval.⁶⁴ Az összegből a jelek szerint hat forintot levontak költségeik-

58 Győr m. oklt. 32.

59 DF 271 092 (Függelék 16. sz.).

60 Vö. Nyitra megye nyugtájával (DF 250 506 [Függelék 17. sz.]).

61 Lásd például Verbőci István elszámolását (Helytartói oklt. 241–242.).

62 2. tc.: CJH I. 808–809.

63 23. tc.: CJH I. 814–815.; Szabó D.: II. Lajos-kori ogy. i. m. 62.

64 Helytartói oklt. 142.

re.⁶⁵ Az oklevél nem egyszerűen csak nyugta, hanem egyben kötelezettségvállalás is arra nézvést, hogy a behajtott adó ügyében sem a király (*regia maiestas*), sem az országlakosok (*regnicole*), sem a megye (*comitatus*) nem zaklathatják őket, bármi ezzel kapcsolatos panasz esetén a kincstartó védelmére számíthatnak.⁶⁶ Egy következő, ezerforintos részletet 1523. március 29-én fizettek ki,⁶⁷ végül utoljára 1523. május 17-én Budán adtak át egy négyszázötven forintos részletet a kincstartónak, aki azt azonnal Szapolyai János részére utalványozta.⁶⁸ (Mint látható, az adó kifizetése mintegy másfél évre húzódott el, ami akár a nem fizetésről alkotott képet is erősíthetné, azt azonban nem tudjuk, hogy Vas megyében mennyi adót szedtek be összesen, így az 1523-ra átnyúló két fizetés arányaiban mit jelentett.) Minden bizonnyal a többi körzetben is hasonlóképpen működött a rendszer: Máramaros megyében a megye adószedői az ispánnak adták át a befolyt összeget,⁶⁹ aki – bizonyára – továbbította azt Ráskai Gáspár kincstartónak. A további hasonló eseteket lássuk az Essegvári Ferenc kincstartó kezelésébe tartozó megyék példáján (lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat. Az Essegvári Ferenc részére történt kifizetések

megye	az adószedők neve	mikor és hol	összeg
Veszprém	Sávolyi Józsa Miklós és Devecseri Choron András	1522. V. 21. Fülek	1535 ft ¹
	ugyanők	1522. VI. 25. Devecser	2000 ft ²
Győr	Hédervári István és Csikvándi Kapucsi Ferenc	1522. VII. 27. Csékút	300 ft ³
Esztergom	Zarkany-i Károly és Kakati Pál diák	1522. VIII. 23. Buda	800 ft ⁴
Fejér	Jenői Ben(é)te János és Menyódi Izsaiás	1523. III. 29. Fehérvár	48 ft ⁵
Sopron	?	?	400 ft ⁶
Moson	?	?	?

1 DL 68 527 (Függelék 4. sz.).

2 Elismerik, hogy 2000 forintból még tartoznak 11 forinttal és 26,5 dénárral (Helytartói oklt. 103.); e napon ugyanezzel a szöveggel Csékút keletével is írtak egy kötelezvényt (DL 68 531), azaz mindkét kincstartó kapott nyugtát.

3 Helytartói oklt. 119.

4 DL 68 536 (Függelék 15. sz.).

5 DL 68 540 (Függelék 20. sz.).

6 DL 26 285 (Függelék 24/9. sor).

65 Vö. Helytartói oklt. 243/5. sor (itt ugyanazon napi dátummal és hellyel már hat forinttal kevesebb összeg szerepel).

66 Helytartói oklt. 142., az oklevél fogalmazványa: DL 35 013.

67 Helytartói oklt. 244/12. sor.

68 DL 68 541 (Függelék 21. sz.).

69 DL 86 757 (Függelék 19. sz.).

A másik esetben az adószedők nem közvetlenül az egyik rendi kincstartónak, hanem a kincstartó familiárisainak adták át a beszedett összegeket, akik aztán továbbították a kincstartónak (nyilvánvalóan a másik három kincstartó körzetében is történhetett így az adó átadása, de arra sajnos nem maradt fenn egyetlen adat sem). Erre a Kanizsai László kincstartó kezelésébe tartozó megyék szolgáltatják a legjobb példát (lásd a 4. táblázatot; a megyék az első adóösszegek átadásának sorrendjében vannak feltüntetve).

4. táblázat. A Kanizsai László részére történt kifizetések

megye	az adószedők neve	kinek fizetett	mikor és hol	összeg
Solt	Tetétleni János és Szentdemeteri Farkas Péter	Kanizsai László	1522. VI. 29. Földvár	750 ft ¹
Tolna	Dombói János és Farkas	Kanizsai László	1522. VII. 19. Buda	3000 ft ²
Somogy	Szántai János	Kanizsai László	1522. VIII. 23. Buda	1700 ft ³
	Keresztúri Benedek	Kanizsai László	1522. VIII. 24. Buda	1720 ft ⁴
	Szántai János és Keresztúri Benedek	Huszár István	1522. XII. 28. Kanizsa	516 ft ⁵
Zala	? és ?	Kisfaludi Mihály	1522. IX. 10. Kapornak	1000 ft ⁶
	Gyulafi István	Kisfaludi Mihály	1522. X. 3. Gyulakeszi	198 ft 72 den. ⁷
	Darabos Ferenc és Gógánfalvi Miklós	Kisfaludi Mihály	1522. X. 5. Kapornak	600 ft ⁸
	Gyulafi István	Köveskúti Márton	?	100 ft ⁹
Vas	Ostfi László és Szecsődi Gáspár	Kávási György	1522. IX. 16. Csehi	194/200 ft ¹⁰
	(ugyanők)	Kanizsai László	1523. III. 29. Buda	1000 ft ¹¹
Baranya	Antal presbiter és Vértesi Benedek	Kanizsai László	?	4000 ft ¹²

1 Helytartói oklt. 245/2. sor.

2 Helytartói oklt. 245/3. sor.

3 Helytartói oklt. 243/2. sor.

4 Helytartói oklt. 243/3. sor.

5 Helytartói oklt. 244/11. sor.

6 Helytartói oklt. 243/4. sor.

7 Helytartói oklt. 243/7. sor.

8 Helytartói oklt. 244/8. sor.

9 Helytartói oklt. 244/9. sor.

10 Helytartói oklt. 142., vö. 243/5. sor; a fogalmazványa: DL 35 013.

11 Helytartói oklt. 244/12. sor.

12 Helytartói oklt. 244/10. sor.

Kanizsai László országos kincstartó számadásaiban szereplő bejegyzések alapján könnyen rekonstruálható az általa alkalmazott adóbeszedési és kifizetési adminisztráció. A fennmaradt – jóllehet hiányos – regisztrumok alapján az „igazgatási piramis” alján az egyes megyék adószedői álltak, akik lehetnek éppen a kincstartó familiárisai (például Vas megyében Ostfi László⁷⁰), de jellemzően a megyebeli nagybirtokos szolgálatában voltak (például Somogy megyében a Batoriakéban). Az adószedők a pénzt Kanizsai számára az egyes megyékbe küldött familiárisai útján (vagy éppen személyesen, amikor az 1522. Lőrinc-napi országgyűlésen⁷¹ Budán voltak) adták át, így például Somogy megyében Huszár Istvánnak, illetve Safarics Péternek, Vas megyében Kávási Györgynek, míg Zalában Köveskúti Mártonnak.⁷² E familiárisok, illetve az általuk átvett adóösszegek előtt látszólag két út állt: vagy átadták az adó adminisztrálásával megbízott – természetesen szintén Kanizsai-familiáris, sőt azok legbelsőbb körébe tartozó⁷³ – Kisfaludi Mihálynak,⁷⁴ vagy uruk kezeihez juttatták el, aki azt ugyancsak Mihálynak továbbította.⁷⁵ Nézzük ezek után, hogyan működtette az adószedést Kanizsai László rendi kincstartó (lásd az 1. ábrát). A „főjegyző”, Kisfaludi Mihály feladata volt tehát a bevételek és kiadások feljegyzése, e feladatát – noha a fennmaradt jegyzékek ezt nem mutatják – jól ellátta: többféle számadást készített, vezette megyénként,⁷⁶ vezette személyenként,⁷⁷ illetve „tematikusan”.⁷⁸ Készített egy adott időszakra érvényes regisztrumot,⁷⁹ és természetesen készült tisztázat is.⁸⁰ Összefoglalóan elmondható, hogy a deák számadásai a kor szokásainak⁸¹ megfelelő képet és tartalmat mutatnak.

Az országos kincstartókhoz eljutott összegekből azután a törvénynek megfelelően különböző kifizetések történhettek: küldhettek a déli végeken harcolók zsoldjára,⁸² kiutalhattak bizonyos személyeknek,⁸³ átadhattak belőle a másik kincstartónak,⁸⁴ és természetesen levonhatták belőle saját járandóságait.⁸⁵ Az éppen fel nem használt összeget pedig a törvény értelmében egy

70 Nógrády Á.: Kanizsai számadáskönyv i. m. 72/249. sor., DL 104 426.

71 Vö. Holub József: Az 1522. évi országgyűlés és törvénczikkai. Századok 52. (1918) 496–509.

72 Helytartói oklt. Függelék V. sz. (243–244.).

73 Vö. Nógrády Á.: Kanizsai számadáskönyv i. m. 35/383., 83/459. sorok; DL 26 281; DL 94 391.

74 Vö. Helytartói oklt. Függelék VII. sz. (246–247.).

75 Vö. Helytartói oklt. Függelék V. sz. (243–244.).

76 Vö. Helytartói oklt. Függelék XII. sz. (254–255.).

77 Vö. Helytartói oklt. Függelék XI. sz. (253–254.).

78 Vö. Helytartói oklt. Függelék X. sz. (252–253.).

79 DL 26 285 (Függelék 24. sz.).

80 Vö. Helytartói oklt. Függelék VI. sz. (245.).

81 Vö. Nógrády Á.: Kanizsai számadáskönyv i. m. 8–9.

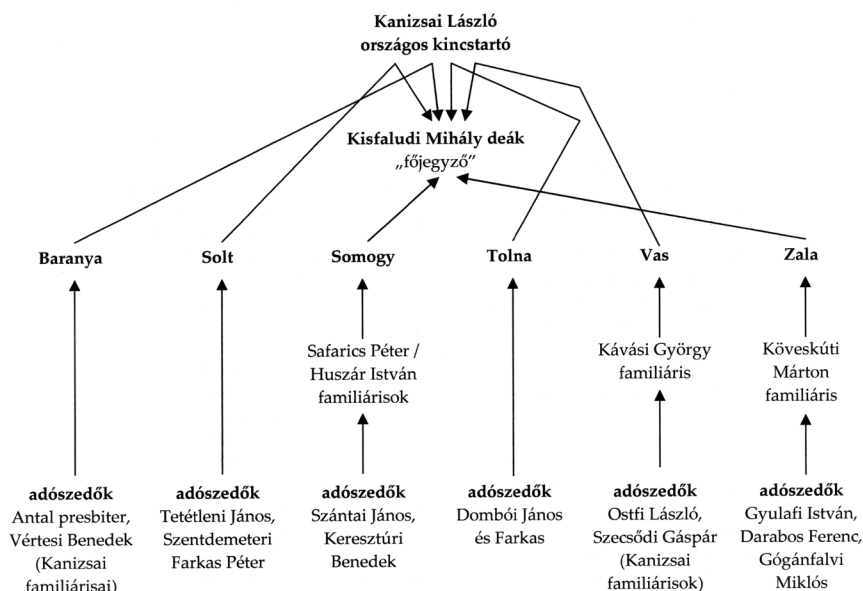
82 Például Helytartói oklt. Függelék III. sz. (238–241.).

83 Például Helytartói oklt. Függelék IV. (242.), VI. sz. (245.) és VII. sz. (246.); Dokumenty polskie z archiwów dawnego królestwa Węgier. Tom V (dokumenty z lat 1521–1530). Red. Stanisław A. Sroka. Krakow 2012. 31., vö. Helytartói oklt. 246/4. sorral.

84 Helytartói oklt. 240/51–52., 241/27. sorok.

85 Helytartói oklt. 247/15., 22., DL 26 285 (Függelék 24/1–2., 19. sorok).

1. ábra. Az adó adminisztrációja Kanizsai módra 1522-ben



helyre kellett összegyűjteniük. Mint már szó volt róla, a törvény szerint az ott elhelyezett „kincseket”, amint azt a kincstartóknak eskü alatt meg kellett ígérniük, főleg nemesekkel kellett őriztetni; e célra pedig „az ország közepén” (*in medio regni*) egy jól megerősített várat kellett választaniuk (23. tc.).⁸⁶ Bármily meglepőnek is tűnik a szakirodalom Jagelló-korról alkotott korábbi képének tükrében, ez a rendelkezés is megvalósult. Az első nyomok Verbőci István országos kincstartó elszámolásában találhatók: e szerint Fülek várát illetően 250 forintot adtak neki (*de castro Fylek dederunt*), illetve az ott elhelyezett gyalogosok öt hónapi zsoldjára 100 forint kifizetés (*peditibus in castro Fylek existentibus ad quinque menses dati sunt*) történt.⁸⁷ Annak idején a jegyzékek kiadása-kor komoly problémát okozott számomra a vár azonosítása, mivel azt gondolván, hogy a kincstartók a védelmi kiadásokat adminisztrálták, az erősséget mindenképpen a déli végvárvonalon kerestem. Most azonban, a pénzek őrzéséről szóló cikkely ismeretében egyértelmű a helyzet: a szóban forgó vár azonos a Nógrád megyei Fülekkel. Az azonosításban segítségünkre siet Kanizsai László egyik számadása is: ez nem más, mint az országos kincstartó által a vár őrzésére felfogadott személyekkel kötött szerződés,⁸⁸ amelynek címe (*registrum super conventionibus factis cum castellanis vices thesaurarii regni geren-*

86 CJH I. 796–797.

87 Helytartói oklt. 241/28., 242/48. sorok.

88 Helytartói oklt. Függelék X. sz. (252–253.).

tes), illetve hátlapján található, az elején hiányosan megfejtethető szövege ([...] *de eodem censu Beati Georgii, videlicet de castri pertinentiis*) szintén azt mutatja, hogy jó nyomon járunk. Az azonosítás helyességét erősítheti továbbá mindaz, amit a vár tulajdonosáról tudunk. A füleki várat a 16. század elején Perényi Imre nádor birtokolta, aki 1513. február elején adta el azt Ráskai Balázsnak és fiának, Gáspárnak (a bevezetés és az iktatás ellentmondás nélkül lezajlott).⁸⁹ A vár és uradalma 1522-ben már egyedül (mivel Balázs időközben elhunyt) Gásparé volt, aki – mint tudjuk – történetesen az egyik országos kincstartó volt. A jelek szerint tehát az adóból begyűjtött és még el nem költött pénzek tárolására a kis jóindulattal valóban az ország közepén fekvő füleki várat jelölték ki. S hogy valóban arra használták, amire a törvény szerint szánták, jó példa a veszprémi adószedők 1522. május 21-i levele, amely szerint Füleken átadták Kanizsainak és Essegvárinak – illetve minden biztonnyal az ott lévő, nevükben eljáró személyeknek – a megyei adó egy részletét.⁹⁰ A Nádasdy család levéltárának köszönhetően fennmaradt, már említett regisztrum (tisztáza-ta) tartalmazza a vár őrzésére általa felfogadott személyek neveit, feladatait és járandóságukat (sajnos a másik kincstartó ugyanezen típusú számadása nem maradt fenn, mindössze annyit tudunk Verbőci elszámolásából, hogy 100 forintot fizetett az ottani gyalogosoknak). Rátérve immár a Kanizsai-féle *conventióra*, a következőket olvashatjuk benne. Legkorábban, 1522. február 9-én Ládi Ferenc deákot és két szolgáját (*servitor*) havi hat forint fizetésért fogadta fel Kanizsai azzal, hogy a várban kell tartózkodniuk és felügyelniük a kincstartók által beszedett és kifizetett pénzeket.⁹¹ E napon további tizenegy embert – Koltai Benedeket és Andrást, Csomaházi Tamást, Győrvári Vincét, Bogyoszlói Tamást, Német Bálintot, továbbá Rác Ambrus sárvári, Dénes bogyoszlói, Nagy Balázs koltai, János kopácsi és István bogyoszlói lakosokat – hasonlóképpen havi két forint fizetéssel vett fel.⁹² Három hét múlva, február 24-én Kisfaludi Mihály deákot szintén két emberrel mint várnagyokat évi hetven forintért,⁹³ valamint Vadasfalvi Nagy János nemeset szintén havi két forintért fogadta fel.⁹⁴ A név szerint ismert tizennégy és a két-két ismeretlen szolgáló – akik mellett még két *vigilator*t is terveztek alkalmazni – havi járandósága harminchat forintba került, s mivel a szerződést elvileg egy évre, 1523 februárjáig kötötték, így foglalkoztatásuk elvileg négyszázhuszonnyolc forintjába került az adófizetőknek. A számadások bejegyzései alapján úgy tűnik, hogy Ráskai a várban lévő alapszemélyzetén túl nem tartott külön embereket a pénz őrzésére, hanem a Kanizsai által fizetett emberek bérezésébe „szállt be”: így egy alkalommal kétszázötven forintot adott át neki.⁹⁵ Röviden fogalmazva

89 DL 86 077.

90 DL 68 527 (Függelék 4. sz.).

91 Helytartói oklt. 253/3. sor.

92 Helytartói oklt. 253/5. sor.

93 Helytartói oklt. 253/2. sor.

94 Helytartói oklt. 253/4. sor.

95 DL 26 285 (Függelék 24/13. sor, vö. Függelék 5., 27–28. sorokkal).

tehát Ráskai Gáspár az őrzési helyet, míg Kanizsai László az öröket biztosította. A várba felfogadott személyek között megtaláljuk Kanizsai László két főemberét is: az egyikről, Kisfaludi Mihály deákról már esett szó, de a másikuk, Ládi Ferenc sem ismeretlen előttünk: 1510-től 1521 közepéig mint patai (Somogy megye) officiális mutatható ki,⁹⁶ illetve – ennek megfelelően – 1516-ban többedmagával László úr *servitorai* között szerepelt.⁹⁷

A kincstartóknak, illetve beosztottjaiknak, valamint a megyei adószedőknek az általuk adminisztrált pénzekről az 1521. évi törvény 22. cikkelye⁹⁸ értelmében számadást kellett tenniük, és forrásaink alapján az ellenőrzés valóban megtörtént. A törvénycikk végrehajtására utaló első nyomok az uralkodó 1522 utolsó napján Prágában kelt okleveleiben találhatók. Ezekben Lajos király meghagyta Sáros megyének, illetve a megyei adószedőknek, hogy a Bálint-napi országgyűlésre készítsék el számadásaikat az adó kirovásáról és beszédéséről (*de dicatione ac exactione eiusdem contributionis rationem dare debeatis*),⁹⁹ mivel azokat az egész ország megvizsgálja majd (*totum regnum intelligat*).¹⁰⁰ Jóllehet az eredeti időpontban végül nem tartották meg az országgyűlést, mivel a király nem érkezett vissza Csehországból,¹⁰¹ ám az ellenőrzést sem a király, sem a rendek nem felejtették el: az utóbb György-napjára összehívott, de csak május elején megnyitott *dietán* törvényileg is szabályozták azt: a 2. tc. szerint mind a megyei adószedőktől, mind az ország kincstartóitól, valamint a főkapitányoktól be kell kérni a számadásokat, és el kell őket számoltatni (valószínűleg ennek köszönhetik létüket a Futak és Temesvár várában, illetve Fülek várában szolgálók részére kifizetett összegekről készített tiszttázatok¹⁰²). A feladat elvégzésére a határozat szerint a királynak és a rendeknek közösen kellett kinevezniük az ellenőröket.¹⁰³ A bizottság, amint azt egyetlen, 1523. május 22-i oklevél tanúsítja, valóban összeállt. A tagok közül három személy nevét: két püspökét (Várdai Pál¹⁰⁴ és Dészázi István) és egy király tanácsosét (Mekcsei György) ismerjük, de az oklevél *intitulatiója* szerint többen lehettek, ám őket nem nevezték meg (*Paulus episcopus Wespimiensis, Stephanus Deeshazy electus Timminiensis, Georgius de Meche consiliarius regie maiestatis et alii exactores rationis subsidii regni Hungarie universalis*). Az adóellenőrök jelen esetben a Torna megyei adószedők számadását vizsgálták meg (*egregii Benedictus Nadasdy et Iohannes Kewzegy dicatores comitatus Thornensis*

96 1510. július 10. (DL 25 533) – 1521. július 7. (DL 25 626).

97 DL 25 573.

98 CJH I. 796–797.

99 Helytartói oklt. 159.

100 Helytartói oklt. 160.

101 C. Tóth N.: Királyi pár i. m. 93–95.

102 Lásd Helytartói oklt. Függelék IX. sz. (250–252.), X. sz. (252–253.).

103 CJH I. 808–809.

104 Az ő nevét Korotnai Jánosnak Várdai Ferenc erdélyi püspökhöz küldött leveléből is ismerjük: *insuper de registris per rationatores delere feci, de debitis vero Pauli epsicopi Vesprimiensis nihil cum eadem concludere neque id efficere potui* – DL 82 608.

dederunt nobis in ratione registri sui de subsidio eiusdem comitatus), és abban tíz forint többletet találtak, amelyet visszaadtak.¹⁰⁵ Talán tagja lehetett még a bizottságnak Kisserjéni Ferenc alkincstartó is, mivel Tőke Kristóf zólyomi várnagy neki számolt el két megye (Liptó és Szepes), továbbá három város (Selmec-, Baka- és Bélabánya) adóhátralékával (összesen százöt forinttal).¹⁰⁶

5. táblázat. Az 1522. évi megyei adóbevételek és kiadások

megye	bevétel	kiadás	kiutalás	forrás
Abaúj	107 ft	–	–	DF 271 092 (Függelék 16. sz.)
Arad	2 500 ft	1 000 ft	300 ft	III/19., 37., IV/12. sorok
Bács	1 800 ft	1 000 ft	–	III/8., IV/16. sorok
Baranya	4 000 ft	4 181 ft	–	V/10., VII/18–19. sorok; DL 26 285 (Függelék 24/14–15., 18., 20. sorok)
Békés	1 260 ft	1 000 ft	–	III/33., IV/9. sorok
Bihar	5 813 ft	500 ft	780 ft	III/34., 47., 50., IV/18. sorok
Bodrog	1 215 ft	500 ft	–	III/36., IV/17. sorok; DL 82 601 (Függelék 18. sz.).
Borsod	–	4 000 ft	–	III/39. sor
Csanád	3 232 ft	2 332 ft	–	III/6., 22., 43., IV/13. sorok
Csongrád	800 ft	500 ft	–	III/35., IV/15. sorok
Esztergom	800 ft	–	–	DL 68 536 (Függelék 15. sz.)
Fejér	48 ft	–	–	DL 68 540 (Függelék 20. sz.)
Gömör	2 000 ft	–	–	IV/3. sor
Győr	300 ft	–	–	Helytartói oklt. 119.
Heves	2 380 ft	–	–	IV/8. sor
Hont	2 400 ft	–	–	IV/4. sor
Komárom	300 ft	–	–	IV/25. sor
Közép-Szolnok	488 ft	–	–	IV/23. sor
Kraszna	300 ft	–	–	IV/22. sor
Külső-Szolnok	1 132,5 ft	300 ft	–	III/12., 41., IV/7. sorok
Liptó	12,5 ft (hátralék)	–	–	DL 32 187 (Függelék 23. sz.)

105 DL 25 682 (Függelék 22. sz.).

106 DL 32 187 (Függelék 23. sz.).

Máramaros	–	103 ft	–	DL 86 757 (Függelék 19. sz.)
Nógrád	85 ft	–	–	IV/5. sor
Nyitra	5 658,81 ft	2 600 ft (Trencsénnel)	–	DF 250 506 (Függelék 17. sz.), IV/11., 38. sorok
Pest	1 386 ft	1 382 ft	–	III/5., 13., 40., IV/2. sorok
Pilis	–	200 ft	–	III/16. sor
Pozsony	300 ft	–	–	IV/26. sor
Somogy	3 989 ft	4 066 ft		III/9., V/2–3., 11., 13., VII/2– 6., 22. sorok; DL 26 285 (Függelék 24/10., 16., 19. sorok)
Solt	750 ft	–	–	VI/2. sor
Sopron	400 ft	–	–	DL 26 285 (Függelék 24/9. sor)
Szabolcs	1 786 ft	–	–	IV/24., 31. sorok
Szatmár	1 950 ft	–	1 500 ft	III/48., IV/29–30. sorok
Szepes	25 ft (hátralék)	–	–	DL 32 187 (Függelék 23. sz.)
Temes	2 000 ft	? ft	2 000 ft	III/7., 49., IV/14. sorok
Tolna	4 500 ft	1 500 ft	–	III/14., VI/3., 10. sorok
Torna	707,5 ft	–	–	DL 25 682 (Függelék 22. sz.)
Torontál	251 ft	99 ft	–	III/23., IV/21. sorok
Trencsén	1 500 ft	2 600 ft (Nyitrával)	200 ft	III/11., IV/10., 38. sorok
Turóc	500 ft	–	–	IV/19. sor
Vas	1 644 ft	338 ft	6 ft	V/5., 12., VII/9–10., 16. sorok; DL 68 541 (Függelék 21. sz.); DL 26 285 (Függelék 24/11. sor)
Veszprém	3 523,735 ft	–	–	Helytartói oklt. 103. (vö. DL 68 531); DL 68 527 (Függelék 4. sz.)
Zala	1 898,72 ft	1 927,45 ft	–	V/4., 7–9., VII/7–8., 11–15., 17., 20. sorok; DL 26 285 (Függelék 24/12., 17. sorok)
Zaránd	2 400 ft	500 ft	600 ft	III/10., 38., IV/20. sorok
Zólyom	69,5 ft	–	–	IV/6. sor; DL 32 187 (Függelék 23. sz., a zólyomi vár javai)
összesen	64 792,265 ft	30 635,45 ft	5772,14 ft	

Mindezek után térjünk át az egyes megyékre, nézzük meg, hogy az ismert számadások és oklevelek alapján honnan mekkora összeget szedtek be, illetve melyik megye terhére fizettek kiadásokat vagy tettek kiutalásokat (lásd az 5. táblázatot; ebben csak azokat a megyéket tüntettem fel, amelyek akármilyen kicsi összeggel, de szerepelnek valamelyik jegyzékben¹⁰⁷ vagy okleveles forrásban).

A táblázatban összesen negyvennégy megye nevével találkozunk, ugyanakkor további tíz megye – Árva, Bars, Bereg, Moson, Pozsega, Sáros, Ugocsa, Ung, Valkó és Zemplén – neve egyetlen számadásban sem szerepel. Azt nyugodtan kizárhatjuk – főleg a Sáros megyéhez szóló 1522. december 31-i parancslevél fényében, amely szerint a király felszólította őket hátralékuk megfizetésére¹⁰⁸ –, hogy a mondott megyék nem fizettek volna semmit. De további anomáliák is találhatók a táblázatban: az egyes megyéknél szereplő összegek hihetetlen mértékben térnek el egymástól (például Abaúj megyéből mindössze 107 forint, míg Esztergom megyéből 800 forint befizetésére van adat), vagy éppen Máramaros és Pilis megyékből nem szedtek be egyetlen forintot sem, mégis az előbbi bevételeiből 200, az utóbbiéból pedig 103 forintot kifizettek. A problémát csak egyetlen dologgal, mégpedig a források pusztulásával lehet magyarázni. Ennek bizonyítását az alábbiakban fogom bemutatni. Lássuk elsőnek Nyitra és a részben vele együttesen szereplő Trencsén megyék példáját. Nyitra megyét azért választottam ki, mivel neve egyfelől szerepel a jegyzékek bevételi és kiadási rovatában, másfelől pedig fennmaradt a megyei hatóság nyugtája az egyforintos adó beszedéséről (lásd a 6. táblázatot; a negyedik oszlopban álló két szám közül az első a teljes summának a 75 dénárral számolt összege, mert, mint tudjuk, csak ezt kapta meg a rendi kincstartó, a zárójelben álló szám pedig az az összeg, amelyről a megye a nyugtát adta).

6. táblázat. Nyitra megye „számlája”

Verbőci István számadásai (Helytartói oklt. 239/11., 241/10–11., 242/38. sorok)			Nyitra megye hatóságának nyugtája (DF 250 506 [Függelék 17. sz.])
megyenév	Nyitra	Trencsén	
bevétel	2 600 ft	1 500 ft	4 244,1 ft (5 658,81 ft)
kiadás	2 600 ft		–
	–	200 ft	

107 A táblázatban található római számok a Helytartói oklt. Függelékére utalnak.

108 Helytartói oklt. 159.

Az országos kincstartó számadásaiban szereplő és a Nyitra megye hatósága által nyugtázott összeg között igen jelentős különbség van. Mindezt azért fontos elmondani, mert ez azt jelenti, hogy az országos kincstartók számadásaiban (lásd az 5. táblázatot) szereplő megyék bevételi (és kiadási) adataiból nem lehet következtetni az adott megye által fizetett adó nagyságára – és ami ennél is fontosabb: nem használható fel semmilyen formában sem az adott megyék portaszámának rekonstruálására!¹⁰⁹

Csábító lenne e helyen idéznem az 1494/1495-ös Ernuszt-féle számadás megfelelő adatait az összes megye esetében, de ezzel a lehetőséggel csak óvatosan érdemes élni éppen a fentebb elmondottak miatt. Mivel nyilvánvalóan mindenki kíváncsi ezekre, így öt megye esetében kivételt teszek. Minderre az bátorít fel, hogy ezen öt megyéből négynek (Esztergom, az előbb idézett Nyitra, Torna és Veszprém megyéknek) megvannak a nyugtái, míg az ötödiknek, Somogy megyének fennmaradt két olyan jegyzéke is, amely nagyban hasonlít az 1494/1495-ös adójegyzék módszerére, és így ezek alapján nem tűnik reménytelen vállalkozásnak feldolgozásuk.

E vizsgálat egyúttal arra is rávilágít, miért nem tudjuk a többi megye adatait ilyen célra felhasználni, illetve jól mutatja, hogy a törvénynek megfelelően valóban beszédtek mindenkitől az adót. Kezdjük először az első csoportba tartozó négy megyével (lásd a 7. táblázatot; az egyes oszlopokban sorrendben a következő adatokat tüntettem fel: az elsőben a megye neve áll, a másodikban az 1494.,¹¹⁰ a harmadikban 1495.¹¹¹ évi adó összege, amelyeket felbontottam a kirótt és beszédett¹¹² adóra, a negyedikben az 1522. évi összeg;¹¹³ a negyedik oszlopot szintén két részre bontottam: az elsőben az 1494. és 1495. évi kiróttához, a második szám pedig a beszédetthez képest tapasztalható eltérés arányát mutatja; az összegek minden esetben a különböző megyei hatóság-
nak, adószedőknek járó fizetések nélkül értendők).

109 Vö. Kubinyi A.: Alföldi megyék i. m. 281–283. Mindezt még továbbgondolta Vajda Tamás, aki a Kubinyi András által kiszámolt értékek alapján tett kísérletet a dél-alföldi megyék népességszámának rekonstruálására (*Vajda Tamás: Meghatározható-e a Dél-Alföld késő középkori lélekszáma?* In: Műhelyszemináriumi dolgozatok I. Szerk. Kovács Szilvia, Révész Éva. Szege 2013. 165–171.).

110 Engel, Johann Christian von: Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. I. Band. Halle 1797. 33., 29., 32., 26.; Veszprém megye esetében lásd még Solymosi L.: Veszprém i. m. 213.

111 A megyék sorrendjében lásd Engel, J. Ch.: Geschichte i. m. 132., 139., 131., 131.; Veszprém megye esetében lásd még Solymosi L.: Veszprém i. m. 213.

112 Az adószedésben részt vevőknek kifizetett összegeket nem vettem figyelembe.

113 A megyék sorrendjében lásd DL 68 536 (Függelék 15. sz.), DF 250 506 (Függelék 17. sz.), DL 25 682 (Függelék 22. sz.), Helytartói oklt. 103., DL 68 527 (Függelék 4. sz.).

7. táblázat. A négy megye 1494., 1495. és 1522. évi adója

megye	1494. évi adó (ft)		1495. évi adó (ft)		1522. évi beszedett adó (ft)	különbség aránya az 1494. és 1495. évekhez képest (%)	
	kirótt	beszedett	kirótt	beszedett		a kiróttához	a beszedett-hez
Esztergom	1322	800	1100	727	800	60,5/72,7	100/110
Nyitra	7003,5	3375	6751	4426	5658,81	80,8/83,8	167,6/127,8
Torna	1000	254	832	200	707,5	70,7/85	278,5/354
Veszprém	3461,5	1326	3501	1500	3523,735	101,8/100,6	265,7/235

Az 1522-ben beszedett adó nagysága mind az 1494-ben és 1495-ben kirótt, mind pedig a ténylegesen beszedett összegekhez képest figyelemre méltó eredményt mutat. Egyfelől megállapítható, hogy egyáltalában nem csökkent az eltelt harminc év alatt a beszedhető adó mértéke, másfelől pedig ismételtén jól látszik, hogy a *banderiat* uraknak is be kellett szolgáltatniuk a teljes adót birtokaik után. Mielőtt azonban végső következtetéseimet levonnám a mai kifejezéssel elve „adózási morálról”, érdemes még két megye adatait megtekinteni. Először nézzük újra Veszprémet, amelynek helyzetét azért kell külön is megvizsgálni, mivel a megyének további két adójegyzéke van, ráadásul az egyik a „nagy király”, Mátyás korszakából, 1488-ból, a másik II. Ulászló király uralkodásának második feléből, 1501-ből maradt fenn (lásd a 8. táblázatot; az 1501. évi jegyzékben szereplő összeg esetében, mivel félforintos adóról volt szó, annak kétszeresével számoltam¹¹⁴).

8. táblázat. Veszprém megye adója (1488, 1494, 1495, 1501, 1522)

adó	1488	1494	1495	1501	1522
kirótt	4288 ft	3461,5 ft	3501 ft	3785 ft	–
beszedett	2832,5 ft	1326 ft	1500 ft	1847 ft	3523,735 ft

Az adatok, úgy hiszem, önmagukért beszélnek. Az országos kincstartók, illetve apparátusuk jól végezte a dolgát: nemcsak nominálisan, hanem arányaiban is a korszak legmagasabb adóbevételét sikerült elérniük 1522-ben. Sőt, Veszprém megye esetében ez még a Mátyás-kori beszedett adóösszeget is felülmúlta. Nehezebb kérdés azonban, hogy mennyire lehet általánosítani e

114 Az 1522. évi adat kivételével lásd *Solymosi L.*: Veszprém i. m. 165.; az 1501. évi adó kivételére azonban nem a tolnai (szeptember 1.), hanem a budai (április 24.) országgyűlésen került sor (C. Tóth Norbert: Az 1501. évi tolnai országgyűlés [Adatok a királyi adminisztráció működéséhez.] Századok 143. [2009] 1466. 78. jegyzet.).

négy megye előbbiekből idézett adataiból. Mielőtt erre válaszolnék, nézzük az ötödik megye adatait. Somogy megye esetében az a szerencse érte a kutatókat, hogy nemcsak a beszedett és kifizetett összegekre maradtak (ugyan hiányos) adatok (lásd az 5. táblázatot), hanem arról is tudunk, hogy egyrészt Kanizsai familiárisa milyen összegeket költött az adó beszédésére,¹¹⁵ másrészt hogy kik és miért nem fizettek (*restantia comitatus*).¹¹⁶ A jegyzék felépítése ráadásul szinte teljesen megegyezik az 1494.¹¹⁷ és 1495.¹¹⁸ évvel, így remek lehetőséget biztosít a három összevetésére (lásd a 9. táblázatot; az 1522-es jegyzékben kurzívan szedett nevek azt jelzik, hogy azoktól a személyektől a Somogy megyei birtokaik után fizetendő adót nem hajtották be, hanem náluk hagyták).

Az eddig vizsgált négy megyével szemben Somogy megye ismert adóbevételei éppen ellentétes képet mutatnak, kérdés, hogy ennek mi lehet az oka. A közkeletű magyarázatot, azaz a telki állomány pusztulását vagy az adóalap zsugorodását az előbbi négy megye adatai alapján kizárhatjuk, ráadásul a be nem szedett adó összege – az elvárásainknak megfelelően – csökkent. Másfelől a Somogy megye terhére elszámolt kiadások összege (4066 forint)¹¹⁹ viszont forintra – középkori értelemben teljesen – megegyezik a bevételekkel (4042 forint). A jegyzékkel ezenfelül még egy komoly gond van. Korábban már volt szó arról, hogy az országos kincstartók csak az adóból kezükbe jutott részről, azaz adóalaponként 75 dénárrol számoltak el. Mindez a jelen esetben is azt jelentheti, hogy a beszedett és a be nem hajtott adó összege a teljes, egyforintos adóval számoltnak elvileg csak a háromnegyede. Ha ez így van, akkor a 6133 forinthez még hozzá kell adni a Thurzó Elek kincstartó kezébe jutott – kerekítve – 2044,3 forintot. A teljes összeg így 8177,3 forintra emelkedik, de még így is „hiányzik” szűk 2000 forint. További érdemi információk előkerüléséig a legkézenfekvőbb azt feltételeznünk, hogy Somogy megye adóösszegei még egy, számunkra ismeretlen számadásban is szerepeltek. (Ezt támogatja, hogy tisztázata csak a „restanciának” van.) Összességében tehát a vizsgált öt megye adatai alapján megállapítható, hogy a kirótt adónak vélelmezhetően átlagban a 75–80%-át beszették. Más kérdés, hogy ezt az átlagot csak a teljes összeg, nem pedig az egyes megyék tekintetében lehet alkalmazni, éppen ezért további számolgatásokra nem alkalmas.

115 Helytartói oklt. Függelék XI. sz. (253–254.).

116 Helytartói oklt. Függelék XII. sz. (254–255.).

117 Engel, J. Ch.: Geschichte i. m. 28. (az adatait újraszámoltam).

118 Engel, J. Ch.: Geschichte i. m. 143–144. (az adatait újraszámoltam).

119 A kiadásként elkönyvelt tételek kedvezményezettjei nem egyeznek meg azokkal, akik számára a hátralékos számla szerint kiutalták az adót.

9. táblázat. Somogy megye adója (1494, 1495, 1522)

		1494		1495		1522	
a kirótt adó összege		11 012 ft		11 086 ft		6 133 + ???? ft	
a beszedett adó összege		7 822 ft		8 703,5 ft		4 042 + ???? ft	
ebből kifizettek	megyei hatóságnak	28 ft		28 ft		0 ft (törvény szerint)	
	választott nemeseknek	–		40 ft		0 ft (törvény szerint)	
	adó-szedőknek	168 ft		200 ft		50 ft (törvény szerint)	
	összesen	196 ft		268 ft		50 ft	
restancia	összesen	3190 ft		2382,5 ft		2094 ft	
	részletezve	egri püspök	67 ft	egri püspök	356,5 ft	Bátori György és az egyházak	719 ft
		pécsi püspök	265 ft	pécsi püspök	311 ft	pécsi püspök	309 ft
		vránai perjel	416 ft	Both András	65 ft	Perényi Péter	77 ft
		Kanizsai-ak	266,5 ft	Kanizsai L.	46 ft	vránai perjel	315 ft
		Remete-udvar	49 ft	Remete-udvar	52 ft	Fáncsi Bert.	92 ft
		Borne-missza J.	66 ft	Borne-missza J.	418 ft	Ellyevölgyi J.	114 ft
		Szakácsi, Vid	186 ft	Vidi szakácsok	112 ft	Szakácsi, Vid	76 ft
		„100 után 5”	316 ft	„100 után 5”	420 ft	Battyányi Ben.	34,5 ft
		Bátori András	364 ft	ispán elvett	15 ft	szegények	65 ft
		egytelkes stb.	236 ft	egytelkes stb.	325 ft	egyebek	239,5 ft
		leégett házak	448 ft	leégett házak	262 ft	occupator bonorum	53 ft
		Butkai Péter	46 ft				
		Korotnai János	127 ft				
		Újlaki Lőrinc	337,5 ft				

A városok adózása

Látszólag könnyű helyzetben vagyunk a városok által fizetett adó meghatározásakor, mivel Thurzó Elek költségvetési tervezetében részletesen felsorolta azokat. Ha azonban az abban található összegeket összevetjük az egyéb forrásokból nyerhető információkkal, már közel sem olyan egyszerű választ adni arra a kérdésre, hogy mennyit fizettek az egyes városok. Első lépésként lássuk, hogy milyen adatokat tartalmaz a királyi kincstartó tervezete,¹²⁰ illetve hogy milyen egyéb forrásaink vannak a ténylegesen behajtott adóra (lásd a 10. táblázatot, a városok a költségvetési tervezet sorrendjében követik egymást).

A táblázatban szereplő adatok értelmezéséhez nélkülözhetetlen tudnunk, hogy – amint arról fentebb már volt szó – a városoknak „kétfelé” kellett fizetniük: egyfelől a királynak járó szokásos évi censusukat, amelyet Thurzó

10. táblázat. A városok adója (1522)

városnév	Thurzó tervezete	egyéb adatok és forrásuk
Buda és Pest	2000 ft	1522. VIII. 27-én már kifizették (Helytartói oklt. 128.)
Szeged	2000 ft	–
Székesfehérvár	400 ft	–
Kolozsvár	312 ft	1523. II. 5-én Thurzó Elek nyugtája 400 forintról (Helytartói oklt. 168.)
Esztergom	200 ft	–
Sopron	400 ft	–
Lőcse	együttesen 1000 ft	400 ft (census) + 300 ft + 243 ft (rendkívüli adó), lásd alább részletesen
Bártfa		1522. VII. 8-án 208 ft (a 316 ft-ból) + 100 ft-ot fizettek a város és falvaik telkei után a megyének (DF 218 078 [Függelék 7. sz.]; DF 218 080 [Függelék 10. sz.]; DF 218 085 [Függelék 11. sz.])
Eperjes		1522. VII. 26-án 263 ft-ot fizettek a megyének (DF 229 691 [Függelék 13. sz.])
Kisszeben		–
Pozsony	felmentve	1522. IX. 12.: Thurzó Elek kincstartó parancsa, hogy adják át 500 forintnyi adójukat emberének (Helytartói oklt. 137., vö. 104–105.)
Kassa	felmentve	1522. VII. 2-án 648 ft-ot fizettek Thurzónak (DF 271 103 [Függelék 8. sz.]).
Asszonypataka	felmentve	–

120 Az adatokat lásd Helytartói oklt. 256/13–257/19., 257/23. sorok.; Várdai Pál kincstartó 1523. december 8-i jegyzékében 6000 forintot számolt a városoktól befolyó jövedelemként, de nem részletezte azt (Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 329.).

Elek adminisztrált, jóllehet van példa arra, hogy a beszédését a megye adószedői intézték (például Bártfa, Lőcse). Másfelől fizetniük kellett a városukban és birtokaikon lévő telkek után is, ezt a megyei adószedők rótták ki, és nekik – ez esetben minden bizonnyal hozzászámították az összeget a megyei adóhoz – vagy közvetlenül Thurzó kincstartónak (például Pozsony, Kassa) kellett átadni. Az adó beszédésének menete három város esetében jól rekonstruálható.¹²¹

Lőcse. A város 1522. évi adózásáról kiváló leírást adott a szóban forgó évben a bírói tisztséget viselő Sperfogel Konrád a diáriumában.¹²² A megyei adókirovók, Bornemissza és Andrassy május 12-én jelentek meg a városban¹²³ és 400 forintot vetettek ki, de azt sikerült a város vezetésének 225 forintra mérsékeltenie.¹²⁴ A lealkudott összegben felül Lőcse további 18 forintot fizetett a falvain lévő telkek után.¹²⁵ Az összesen 243 forintot a helytartó és a kincstartó négyeszeri figyelmeztetése után a szepesi káptalanban adták át Acél Jánosnak július 20-án az adó kirovói és Holy Mátyás ispán jelenlétében, amiről a kincstartó emberétől nyugtát is kaptak.¹²⁶ A rendkívüli adón túl a város a György- és Mihály-napi *censusa* fejében 200-200, illetve ezenfelül még – az ajándékokkal és más költségekkel együtt – további 300 forintot,¹²⁷ azaz összesen közel 1000 forintot fizetett. (Ezzel szemben Thurzó Elek tervezetében a négy város – Bártfa, Eperjes, Lőcse és Kisszeben – teljes adójaként találkozunk ekkora összeggel.¹²⁸)

Bártfa. Habár a város esetében korántsem olyan részletesen dokumentált az adó kirovásának és beszédésének folyamata, mint Lőcsénél, viszont a forrásadottságoknak köszönhetően ebben az esetben jól nyomon követhetjük az adó megfizetésének – zaklatott – történetét. Az első felszólítást – a többi várossal egyetemben – a hadiadó (*pecunia subsidii presentis*) összegének elküldésére

121 A városok adózására általában lásd *Kubinyi András: Városaink háborús terhei Mátyás alatt.* In: *Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete.* Budapest 2007. 93–104.

122 Ennek latin nyelvű fordításváltozatát lásd *Conradi Sperfogel Contracti Annales Scepusiensis.* In: *Analecta Scepusii sacrii et profani pars II. Collegit et notis illustravit Carolus Wagner.* Vienna 1774. (a továbbiakban Sperfogel) 129–188. A Hain Gáspár által nem teljesen egyezően kivonatolt kiadását lásd *Lőcsei krónika* 24–30.; vö. *Szabó András Péter: Caspar Hain lőcsei krónikája: Egy kompiláció forrásai.* In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról.* Budapest 2014. Szerk. Tóth Gergely. 180–181. Mindezeket túl Szabó András Péter szívessege révén ismerem Sperfogel Konrád német nyelvű diáriumának eredeti példányáról 1764-ben készült másolatát is (Conradi Sperfogelii diarium; Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fol. Lat. 3108., a továbbiakban Sperfogel [német]), amelynek szövege szintén nem egyezik meg teljesen a két előbb idézettével. (A rekonstrukció során mindhárom példányt használok.)

123 *Lőcsei krónika* 24. (a másik kettőben nem szerepel a dátum).

124 Sperfogel (német) 91.; Sperfogel 142.; *Lőcsei krónika* 24–25.

125 Sperfogel 142.; *Lőcsei krónika* 25.

126 Sperfogel (német) 91.

127 Sperfogel (német) 92.; vö. *Lőcsei krónika* 28–29.

128 Helytartói okl. 257/19. sor.

1522. március 7-én kapták meg a helytartótól.¹²⁹ Thurzó Elek királyi kincstartó március 16-án írt az ügyben a városnak.¹³⁰ Mivel az adó továbbra sem érkezett meg, a kincstartó április 13-án ismét levelet küldött nekik. Ebből egyértelmű: a város arra hivatkozva nem fizette meg az adót, hogy a megye még nem rótt ki rájuk azt. Időközben ez megtörtént, így Thurzó ismételten felszólította őket, hogy familiárisának, Acél Jánosnak mindenféle késlekedés nélkül adják át a hadiadót.¹³¹ Egy hónappal később, május 13-án – mivel még mindig nem fizettek – újabb levél érkezett Bátori István helytartótól és Thurzó Elek kincstartótól.¹³² A parancsnak ezúttal sem lett sok foganatja, ezért május 30-án a helytartó,¹³³ július 4-én pedig ő és Thurzó ismét, a későbbiekől tudjuk, utoljára írtak Bártfának.¹³⁴ A félreértések elkerülése végett tisztázni kell, hogy a felsorolt parancslevelek nem a szokásos *census* meg nem fizetését kérték számon a várostól – azt Bártfa minden bizonnyal időben, a György- és Mihály-napkor szokásos 200-200 forintos részletekben elküldte a kincstartónak¹³⁵ –, hanem az 1521. évi törvény értelmében a város és birtokai után a telkenként fizetendő egyforintos rendkívüli (hadi)adót (*subsídium*). A két parancs dátuma között megtörtént az első részlet lefizetése: Becskeházi Acél János június 22-én nyugtázta 100 forint átadását. Ez az összeg azonban még csak a város uradalmában fekvő, azaz a Sárpaták, Malcór, Gerlahó, Aranypaták, Venéce, Lukavica, Lénártvágása és Rokító birtokokon lévő telkek utáni adó lerovását jelentette.¹³⁶ Július 4-én, azon a napon, amikor a helytartó és a kincstartó felszólítása íródott, Sáros megye adószedői levelükben azt kérték Bártfától, hogy a rájuk kirótt 341 forint adóból fennmaradt 316 forintot (mivel a város a költségeikre már átadott 25 forintot), mielőtt a nádor neheztelését magukra vonnák, fizessék meg.¹³⁷ Úgy tűnik, a leveleknek meglett a hatása, mivel négy nappal később a három adószedő már 206 forint megfizetéséről adott nyugtát Bártfának.¹³⁸ Sajnos további források hiányában nem tudjuk, hogy a város megfizette-e a maradék 110 forintot, és ha igen, mikor.

Selmebánya. Tőke Kristóf zólyomi várnagy „áldozatos” munkájának köszönhetően a legjobban egy bányaváros (nem)fizetési hajlandósága adatolható a vizsgált (másfél évre nyúló) évből. A várnagyról annyit érdemes tudnunk, hogy Thurzó Elek állította a vár és uradalma élére; forrásainkban hol várnagyként, hol pedig kapitányként jelenik meg. Az év első pár hónapja Selmebányán is hasonlóan telt, mint Bártfán: március 7-én a helytartó, 25-én ő

129 Helytartói oklt. 40.

130 DF 218 054 (Függelék 1. sz.).

131 DF 218 059 (Függelék 2. sz.).

132 Helytartói oklt. 75.; DF 218 071 (Függelék 3. sz.).

133 Helytartói oklt. 82.

134 Helytartói oklt. 97.; DF 218 082 (Függelék 9. sz.).

135 Sajnos ebből az évből nem maradt fenn nyugta erről.

136 DF 218 078 (Függelék 7. sz.).

137 DF 218 080 (Függelék 10. sz.).

138 DF 218 085 (Függelék 11. sz.).

és a kincstartó küldött felszólítást az adó azonnali megfizetésére,¹³⁹ de mindhiába. Kettőjük szerepét rövidesen Tőke Kristóf vette át: április 25-én arról tájékoztatta a várost, hogy a nádor és a kincstartó eddigi parancsaival szemben, amelyek szerint egyedül a kincstartó emberének fizessenek, mégse neki, hanem Hont megye adószedőjének, Maróti Jánosnak adják át a *subsidiomot*.¹⁴⁰ Korántsem meglepő módon e levélnek sem lett semmi foganatja, ezért a várnagy mintegy másfél hónappal később, június 7-én ismét írt a városnak. Eszerint értesítette őket, hogy a nádor és a kincstartó parancsa értelmében további haladékokat nem adhat a fizetés alól, sőt Maróti Jánosnak Hont megye hatósága meghagyta Selmec birtokainak lefoglalását, amely alól csak akkor mentesülnek, ha ő megkapja tőlük az adót. Ezért kéri őket, hogy a *subsidium* összegét két napon belül küldjék el hozzá Zólyomba, mivel az összegyűjtött pénzt Budára kell vinnie urához, a kincstartóhoz. Egyúttal figyelmükbe ajánlotta Körmöcbánya példáját, amely Hans Alberttől (a Fuggerek budai ügyvivőjétől¹⁴¹) kért kölcsön e célra Budán.¹⁴² A várnagy levelének ismét nem lett foganatja, ezért Tőke tíz nap múlva újra tollat ragadott: figyelmeztette a várost nemfizetésének következményeire, jelezve nekik, hogy Maróti Jánost már nem sokáig tudja visszatartani birtokaik lefoglalásától. Ismét felhívta figyelmüket, hogy a többi város már fizetett, és a megye is meghagyta, hogy ő adja már át Maróti Jánosnak a pénzt; ezért kéri, írják meg, hogy tudnak-e fizetni, mivel Budára készül urához.¹⁴³ Mint látható, az eddigiekben idézett levelek kapcsán egyszer sem esett szó arról, hogy mekkora összeget kellett (volna) Selmechbányának fizetni az 1522. évi hadiadó címén. A felsorolt forrásokban ugyanis valóban nem nevezték meg ennek összegét. Ám mivel egyszer minden titokra fény derül, így történt ez városunk esetében is: június 23-án Tőke Kristóf várnagy végre félig-meddig megnyugodhatott (és mi is), mivel Selmechbánya képviselői 200 forintot átadtak neki a hadiadóból (*de presenti contributione sew subsidio*), jöllehet 90 forinttal továbbra is adósok maradtak.¹⁴⁴

Az adó maradék egyharmadának kifizetése azonban legalább olyan hosszasan halasztódott, mint az eredeti összeg nagyobbik részéé: a várnagy először egy héttel később, 1522. június 29-én szólította fel a várost a hátralék kifizetésére, egyúttal kérte őket, hogy nyilatkozzanak emberének, tudnak-e fizetni. Ha nem, akkor ő meghitelezi a pénzt nekik, mivel azt Budára kell vinnie.¹⁴⁵ Alig egy hónappal később a távollévő Kristóf helyettese, az alvárnagy szólította fel Selmeceket a tartozásuk – a levél szerint 88 forint – megfizetésére.¹⁴⁶ Az ügyben – mondhatni szokásosan – nem történt semmi, ezért augusztus 10-én

139 Helytartói oklt. 44., 52–53.

140 Helytartói oklt. 66.

141 Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 304–305.

142 DF 267 088 (Függelék 5. sz.).

143 DF 286 907 (Függelék 6. sz.).

144 Helytartói oklt. 100.

145 Helytartói oklt. 110.

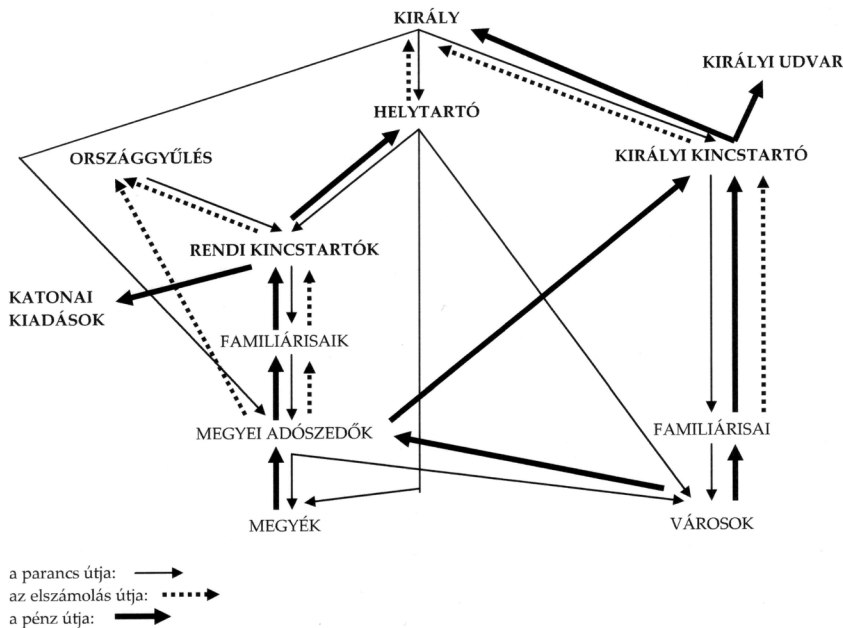
146 DF 286 905 (Függelék 12. sz.).

a várnagy egy másik ügyben kelt levelének végén jelezte a városnak, hogy igényt tart – ezúttal 89 forintnyi – pénzére.¹⁴⁷ A következő információk az ügyletről 1523 májusából van, amikor Tőke Kristóf elszámolt az alkincstartóval, Thurzó Elek familiárisával Liptó és Szepes megyék, valamint Selmec-, Baka- és Bélabánya városok adóhátralékával. Ekkor az utóbbi három város után még 38 forintot jegyeztek fel,¹⁴⁸ de hogy ebből mennyi jutott Selmecre, az ma már nem ismeretes.

A felsorolt konkrét példák alapján kijelenthetőnek látszik, hogy az adó beszédése, mégha nem is ment minden nehézség nélkül, sikeresen megtörtént: mind a szokásos *censust*, mind pedig a (rendkívüli) hadiadót behajtották a városokon, így Thurzó Elek 1523. évi számadásában az egyes városoknál szereplő összegek tényleges adatokon nyugszanak és – a minimálisan beszédhető – valós összegeket tartalmazzák.

A megyei és városi adószedés, illetve a rendi (országos) és királyi kincstartók működésének vizsgálata után, mielőtt rátérnék az év bevételeinek és kiadásainakösszagszerűsítésére, célszerűnek látszik ábra formájában összefoglalni az 1522. év pénzügyigazgatási rendszerének általános sémáját (lásd a 2. ábrát).

2. ábra. Az 1522. év pénzügyigazgatási rendszere



147 DF 235 359 (Függelék 14. sz.).

148 DL 32 187 (Függelék 23. sz.).

II. A bevételek és a kiadások 1522-ben

A jelen fejezettel elérkeztünk tanulmányom legtöbb fejtörést okozó részéhez. A problémát az jelenti, hogy míg a királyi kincstartó tervezetéből meglehetősen pontos információkkal rendelkezünk a költségvetés mindkét oldaláról (bevétel: 228 053 forint),¹⁴⁹ addig az országos kincstartók által adminisztrált bevételek és kiadások tárgyában már közel sem vagyunk ilyen helyzetben. Egyfelől, mint láttuk, nem mindegyik kincstartótól ismerünk adójegyzékeket, amelyeket pedig ismerjük, azok is meglehetősen hiányosan maradtak fenn. Másfelől az ismert számadások segítségével sem tudjuk megmondani, hogy azok a teljes vagy csak a részösszegeket jelentik. Az országos kincstartók közül Verbőci István¹⁵⁰ és Kanizsai László¹⁵¹ számadásai, illetve Essegvári Ferenc¹⁵² nyugtái állnak csupán rendelkezésünkre. Ezek alapján a bevételek – hangsúlyoznom kell – részösszege 56 584,22 forint. E szám használhatatlanságát jól jelzi az 5. táblázatban szereplő megyékből beszedett adó – más forrásokkal is kiegészített – 64 792,265 forintos összege, amely azonban – mint azt már Nyitra megye példáján részletesen bemutattam – szintén messze áll a ténylegesen befolyt adótól (lásd a 11. táblázatot). Ugyanakkor a bevételek kiszámolásánál még egy már többször szóba hozott dolgot figyelembe kell venni: a telkenként vagy füstönként beszedett egyforintos adót a négy országos és a királyi kincstartó $\frac{3}{4}$ – $\frac{1}{4}$ arányban megosztották egymás között. Ez jelen esetben azt jelenti, hogy a Thurzó Elek költségvetésében szereplő összeget még növelnünk kell az országos kincstartók által beszedett forintok harmadával.

11. táblázat. A királyi és országos kincstartók által adminisztrált bevételek

	országos kincstartók				királyi kincstartó
	„Dunától nyugatra” eső megyék		„Dunától keletre” eső megyék		
	Kanizsai János	Essegvári Ferenc	Ráskai Balázs	Verbőci István	Thurzó Elek
bevétel	11 081,72 ft	5084 ft	? ft	40 418,5 ft	228 056,54 ft + 21 597,4 + ⅓ x ft
	56 584,22 ft, az 5. táblázatban szereplő „teljes” összeg: 64 792,265 + x ft				
összesen	314 446,205 + x ft				

149 A bevétel esetében a budai kamarából származó jövedelemnél az 1522. évre vonatkozó 87 348,54 forintot vettem figyelembe az 1523. évre jósolt 50 000 forinttal szemben (Helytartói oklt. Függelék XIII. sz. [256–257.], vö. Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 328.).

150 Helytartói oklt. Függelék III–IV., IX. sz. (238–242., 250–252.).

151 Helytartói oklt. Függelék V–VII., X–XII. sz. (243–247., 252–255.); DL 26 285 (Függelék 24. sz.).

152 Helytartói oklt. 103., 119.; DL 68 527 (Függelék 4. sz.); DL 68 536 (Függelék 15. sz.); DL 68 540 (Függelék 20. sz.); DL 26 285 (Függelék 24/9. sor).

A bevételek kifizetése, amint azt korábban már láttuk, két úton történt: a királyi kincstartó a királyi udvar költségeit fedezte, míg az országos kincstartók – az országgyűlés határozata értelmében – a végek védelmét finanszírozták. Mivel ők annyi forintot tudtak kifizetni, amennyit beszedtek, így a kiadások meghatározása révén lehetőségünk nyílik a bevételek összegének meghatározására is. Az előbbi mondat első fele persze az év elején még csak elvben teljesülhetett, hiszen az adóbevételek csak tavasszal kezdtek csordogálni. A két főparancsnok már február végén felfogadott 1500-1500 lovas, így a helyzet átmeneti megoldására Ráskai Balázs és Verbőci István kincstartó kölcsönvett a királytól 3765 forintot.¹⁵³ Ha mármost az országos és királyi kincstartók számadásainak a kiadási oldalát tekintjük át, akkor érdemes a Magyar Királyság védelmének súlyát viselő főkapitányokkal és a bánokkal kezdeni.¹⁵⁴ Bátori István nádor évi fizetése (*sallarium*) 6000 forint volt. Királyi helytartósága és e minőségében 200 lovas tartására havi 1000, azaz 12 000 forintot kapott egy évre; az általa felfogadott 1500 könnyű fegyverzetű lovas fizetése (*sallarium*) és zsoldja (*stipendium*) három hónapra 12 700 forintot jelentett, de mivel őket is legalább hét hónapra vették fel, így 29 715 forintot tett ki. Mindezekon felül a temesi ispáni tiszttel járt még 10 000 forint (ez nyilván magába foglalta „tiszti” bandériuma legalább egy részének fizetését is),¹⁵⁵ azaz – elvben¹⁵⁶ – 57 353 forintot kellett kapnia. Szapolyai János erdélyi vajda évi fizetése 9000 forint volt; az általa tartott 1500 lovas fizetése és zsoldja fejében először hét hónapra, majd még kétszer három hónapra 54 715 forint, azaz összesen 63 715 forint járt (volna)¹⁵⁷ neki.¹⁵⁸ Következzenek a báni járandóságok (itt egyszerű helyzetben vagyunk, mivel csak Thurzó Elek számadásában található erre adat): a dalmát-horvát-szlavón, illetve a többi bán és gyalogosainak fizetése 29 600, a jajcaié 27 000, a szőrényi bán fizetése pedig 6400 forint volt.¹⁵⁹ Mindehhez még hozzáadhatunk legalább 16 000 forintot, amelyen különböző személyek fogadtak fel katonákat hosszabb-rövidebb időszakokra;¹⁶⁰ továbbá az ekkor már minden bizonnyal újjászervezett ezer naszádos fizetésére (24 000 forint)¹⁶¹ szánt pénzeket is. Mindezekkel együtt a személyi kiadások – kerekítve – legalább 224 000 forintot (de ennél minden bizonnyal jó néhány ezer forinttal többet) tettek ki. Összehasonlításképpen idézhetem az 1511. évi jegyzéket, amelyben, noha tartalmazza a parancsnokok fizetésén felül a három, 1521-ben

153 Helytartói oklt. 33.

154 Vö. Kubinyi András: A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: Kubinyi A.: Nándorfehérvártól Mohácsig i. m. 128–132.

155 Helytartói oklt. 27., 238/1–2. (ez csak negyedév), 239/3., 239/28., 258/44. sorok. A 10 000 forint 12 hónapra mintegy 400 gyalogos vagy 300 lovas fizetésére lehetett elég.

156 A számadás szerint tartoztak neki 10 090 forinttal (Helytartói oklt. 240/30. sor).

157 A számadás szerint tartoztak neki 14 340 forinttal (Helytartói oklt. 240/62. sor).

158 Helytartói oklt. 258/43., 240/55–62. sorok.

159 Helytartói oklt. 258/45–47. sorok.

160 Helytartói oklt. 242/34–42., 46–49., 51–53. sorok.

161 Vö. Kubinyi A.: Szávaszentdemeter i. m. 129. Az erre szánt pénzt lásd Thurzó Elek kimutatásában (Helytartói oklt. 257/30. sor).

elveszett vár védőire fordítandó költségeket is, de *csak* a várakban állomásozó katonákkal, összesen kb. 6300 fővel számolt – 128 226 forintot szántak a végvári katonaságra.¹⁶²

A fenti 128 226 forintos összeget érdemes a másik, mégpedig a felfogadott zsoldosok számának oldaláról is megvizsgálnunk. A három határszakaszból kettő adata rendelkezésünkre áll, míg a harmadik, a bánok parancsnoksága alá tartozó katonák létszámát (mint minimumszámot) az 1513/1514 táján készült jegyzékből¹⁶³ vettem át. Ezek szerint a bánnak 2427 katonája (1657 lovas, 770 gyalogos), az Alsó Részek kapitányának 5743 katonája (3243 lovas, 2500 gyalogos), az erdélyi vajdának pedig 1508 lovasa volt az országos kincstartók zsoldján. Azaz a teljes déli határszakaszon minimum 6408 lovas és 3270 gyalogos (összesen 9678 katona) szolgált. A számadások alapján ismert mind a könnyűfegyverzetű lovasok (a nehézfegyverzetűekkel nem számolok, mivel ők elenyésző számban voltak jelen), mind a gyalogság járandósága: az előbbieket összesen (*stipendium* és *sallarium* címén) 2,83 forintot, az utóbbiak pedig 2 forintot kaptak havonta.¹⁶⁴ Kérdés azonban, hogy kik és mennyi ideig állomásoztak a határokon. Sajnos a horvát végek esetében konkrét adatokkal nem tudunk számolni, de a másik két határszakaszon elhelyezett zsoldosok, azokon belül is a lovasok nagy részének szolgálati idejét meg tudjuk határozni. Szapolyai János 1500 lovasa először hét hónapra, azután negyed-, majd újabb negyedévre, azaz 1522. február 14-től 1523. március 14-ig kapott fizetést.¹⁶⁵ Az Alsó Részek főkapitányának 1500 lovasa szintén februárban indult délre, és a számadásokból kihámozhatóan ők hét hónapig, szeptember 24-ig katonáskodtak.¹⁶⁶ A Szörénybe és Titelbe küldött 500, illetve 200 gyalogos legalább négy hónapra kapott zsoldot.¹⁶⁷ Podmanicki Mihály 1000 gyalogosa legalább másfél hónapra, Perényi Péter 500 lovasa két és fél hónapra, Kosztka Péter és Ártándi Pál 400-400 gyalogosa és az utóbbi 50 lovasa két és fél hónapra, a Pöstyéniek 100 lovasa két hónapra, Szentléleki István 50 lovasa pedig több mint négy hónapra, míg Verbőci István 50 lovasa fél évre volt felfogadva (rajtuk kívül még többen 6 és 50 fő közötti lovassal szolgáltak).¹⁶⁸ Ha mármost csak ezeket a nagyobb, biztosan kifizetett tételeket összeadjuk, a horvát végekre felfogadott katonák nélkül is több mint százezer forint adódik (lásd a 12. táblázatot).

162 Kubinyi A.: Szávaszentdemeter i. m. 125.

163 Kubinyi A.: Szávaszentdemeter i. m. 124.

164 Vö. Kubinyi A.: Szávaszentdemeter i. m. 130.

165 Helytartói oklt. 240/55–61. sorok. Ez pontosan megfelel annak, amit Szapolyai János 1522–1523. évi tevékenységéről tudunk (C. Tóth N.: Havasalföld, passim).

166 Helytartói oklt. 238/1–2., 239/3., 17., 24–28., 240/29–31. sorok.

167 Helytartói oklt. 242/34–37. sorok.

168 Sorrendben: Helytartói oklt. 242/38., 239/11., 247/18., 242/39–42., 46–47. sorok.

12. táblázat. A főbb zsoldosfogadók adatai

„parancsnok”	hány és milyen katona	időtartam	összeg
Bátori István	1 500 lovas	7 hónap	29 715 ft
Szapolyai János	1 500 lovas	13 hónap	55 185 ft
? (Titel és Futak)	700 gyalogos	(4 hónap)	6 400 ft
Podmanicki Mihály	1 000 gyalogos	(kb. 1,5 hónap)	2 800 ft
Perényi Péter	500 lovas	(kb. 2,5 hónap)	3 500 ft
Kosztka Péter	400 gyalogos	(kb. 2,5 hónap)	2 000 ft
Ártándi Pál	400 gyalogos és 50 lovas	(kb. 2,5 hónap)	2 500 ft
Pöstyéni István és Ferenc	100 lovas	(2 hónap)	525 ft
Szentléleki István	50 lovas	(kb. 4,4 hónap)	625 ft
Verbőci István	50 lovas	(7 hónap)	1 000 ft
összesen:	3 750 lovas, 2 500 gyalogos		102 250 ft

Mindezek alapján könnyen kiszámítható, hogy mennyi zsoldoskatonát mekkora összegből lehetett fegyverben tartani. Éppen ezért a továbbiakban úgy számolok, hogy figyelembe vettem a számadásokban szereplő összes katonára vonatkozó adatot, a horvát végeken (1513/1514-ben) szolgálók létszámát, valamint a katonai parancsnokok éves fizetését is, így a temesi ispán 10 000 (Bátori nádori és helytartói fizetését jelen esetben nem számolom), az erdélyi vajda 9000, a dalmát-horvát-szlavón bán és zenggi kapitány 11 000,¹⁶⁹ a szőrényi bán(ok) 6400 forintos járandóságát, azaz évi összesen 36 400 forintot, továbbá a sajkások évi fizetését, 24 000 forintot (lásd a 13. táblázatot; a dénárokat a kerekítés szabályai szerint forintokra váltottam, a táblázat ötödik és hatodik sorában nem bontottam hónapokra az összeget, mivel azt egy évre kapták).

169 Az 1511-es számadásból származó adat (DL 21 279, pag. 2.) az 1523-as jegyzékben 29 600 forinttal szerepel (Helytartói okl. 258/45. sor), de ebben már benne lehet az általuk tartott katonaság zsoldjának egy része is. (A 11 000 forintban biztosan nincs egy szál katona sem, mivel az 1511-ben és 1513/1514-es jegyzékekben szereplő 1657 lovas és 770 gyalogos egyhavi zsoldja 6229 forint volt!)

13. táblázat. A zsold hónapokra bontott elvi összege 1522-ben

	forint						
	1 hónap	2 hónap	3 hónap	4 hónap	5 hónap	6 hónap	7 hónap
lovas (6 408)	18 135	36 270	54 405	72 450	90 675	108 810	126 945
gyalogos (3 270)	6 540	13 080	19 620	26 160	32 700	39 240	45 780
összesen (9 678)	24 675	49 350	74 025	98 610	123 375	148 050	172 725
parancsnokok	36 400						
naszádosok	24 000						
összesen	85 075	109 750	134 425	159 010	183 775	208 450	233 125

A fentebb leírt és táblázatokban idézett adatok alapján egyértelmű, hogy az országos kincstartók a végeket védő parancsnokok járandóságán túl a befogadott zsoldosoknak átlagosan legalább hat hónapra adtak fizetést. Tegyük hozzá azonban, hogy a katonai kiadásokon belül a „személyi oldalra” kifizetett összeg – amely korántsem teljes, hiszen a várban állomásozó állandó katonaságról nincsenek adataink – csak az egyik, bár kétségkívül a nagyobb részt jelentette. A másik felét a megmaradt végvárak javítási és a Nándorfehérvár, Zimony, Szabács elvesztése után újonnan végvárrá előlépő Futak, Tittel és Pétervárad erősítési munkái tették ki.¹⁷⁰ Ezek költségeire semmilyen konkrét adatunk sincs, de összehasonlításképpen idézhetem Pécs (Pét) várának példáját, amelynek felújítására (*renovatio*) 1522 januárjában csak (!) a két építészvezető munkadíja fejében 1225 forint 8 dénárt fizettek.¹⁷¹ Így talán megengedhető, ha a várakra és a végvári vitézekre fordított – realisabban: fordítandó – összeget nagyságrendileg 100 000 forint közelébe tesszük.

Nézzük ezután: hány forintnyi kiadást találunk a kincstartók számadásaiban? Kezdjük ismét a könnyebben megválaszolhatóval: Thurzó Elek királyi kincstartó tervezetében összesen 237 331 forint kiadással számolt, de ez tartalmazza az ország védelmét irányító parancsnokok és a naszádosok fizetésére fordítandó összeget is (106 000 forint). Ezt azonban, mivel 1522-ben a katonai kiadásokat a törvény szerint az országos kincstartók fizették, le kell vonnunk a teljes összegből. Ezért Thurzó Elek kincstartó jegyzékében 131 331 forint kiadás marad (ez a királyi udvar „működésének” mindenféle költsége). Ha mármost megnézzük az országos kincstartók kiadásait, azokban csak Verbőci István és Kanizsai László kifizetéseit találjuk meg. Verbőci számadásaiban 35 072 és 45 136,5 forint,¹⁷² míg Kanizsaiéban 13 364 forint¹⁷³, azaz összesen

170 Kubinyi A.: Száva-szentdemeter i. m. 131.

171 DL 106 083, 318. dia.

172 Helytartói oklt. Függelék III. és IV. sz.

173 Helytartói oklt. Függelék VI., VII., X. sz.

93 572,5 forint kiadás szerepel. Ideje összesíteni adatainkat annak érdekében, hogy meghatározhassuk az 1522. év teljes költségvetését (lásd a 14. táblázatot; a második sorban a számadásokban és a jegyzékben szereplő bevételként elkönyvelt forintok, a harmadik sorban ugyanezek alapján a kiadások, a negyedikben és a hatodikban a különbözet; az ötödikben pedig a fentebb kiszámolt „tényleges” kiadások állnak; a negyedik oszlopban az egyes sorok összesítése szerepel; az összegeket forintra kerekítettem).

14. táblázat. Az 1522. év bevételei és kiadásai

	országos kincstartók	királyi kincstartó	összesen
bevétel (a számadások alapján)	64 792 ft	249 654 ft	314 446 ft
kiadás (a számadások alapján)	93 572 ft	131 331 ft	224 903 ft
különbözet	-28 780 ft	+118 323 ft	+89 543 ft
„tényleges” kiadások	324 000 ft	131 331 ft	455 331 ft
különbözet	-259 208 ft	+118 323 ft	-140 885 ft

A vizsgált év költségvetése látszólag rettenetesen nagy hiánnyal zárt. A látszat azonban ezúttal is csal. Egyfelől, amint azt már többször hangsúlyoztam, a bevételi oldalról teljesen hiányzik a Ráskai Gáspár által beszedett adó összege, továbbá a nagyobbik rész hiányzik Kanizsai László, a kisebbik pedig Verbőci István jegyzékéből (mint emlékszünk rá, Essegvári Ferencről kizárólag nyugtákat ismerünk). A két-két országos kincstartó valószínűleg azonos „adózási erejű” területeket nyert el, azaz az általuk beszedett adónak nagyságrendileg egyeznie kellett. Talán még emlékszünk rá, hogy a Dunától nyugatra lévő területről, azaz Kanizsai László és Essegvári Ferenc kerületének tizenkét megyéjéből 16 166 forint, míg a Dunától keletre lévő területről, azaz Verbőci István (és Ráskai Gáspár) kerületének negyven megyéjéből 40 418 forint származott (lásd a 11. táblázatot). Ha és amennyiben a fentebbi feltételezést elfogadjuk, akkor a Verbőci István kincstartónál szereplő bevétel összegét négyszerezve megkapjuk a négy kincstartó által beszedett adó minimális nagyságát, kerekítve 160 000 forintot. A valóságban ennél nagyságrendekkel több pénzt szedtek be, hiszen amellet, hogy Thurzó Eleknek át kellett adni a behajtott adó negyedét – a jelen esetben 53 333 forintot –, hiányoznak az erdélyi és szlavóniai megyék adatai is.

Ez utóbbi kettőt némi óvatos számolgatással nagyságrendileg meg lehet határozni: a 7. táblázat adatai alapján elmondható, hogy 1522-ben az 1494/1495-ben kirótt adónak kb. 80 százalékát szedték be. Erdély esetében 1494-ben 31 442, 1495-ben 31 090 forintot róttak ki,¹⁷⁴ így 1522-ben kerekítve

174 Engel, J. Ch.: Geschichte i. m. 38–39., 149.

24 000 forintot szedhettek be. Szlavónia esetében könnyebb helyzetben vagyunk, mivel Várdai Pál kincstartó jegyzékéből ismerjük az általuk 1523-ban fizetendő kamarahaszna (20 dénár) összegét (3000 forint), amely alapján 30 000 adóegység után fizethettek. Összehasonlításképpen 1494-ben 31 225, 1495-ben 29 390 telekre vetettek ki adót.¹⁷⁵ Mindez azt jelenti, hogy 1522-ben minden telek után félforintos adó kirovásával és 80 százalékos fizetési hajlandósággal számolva 12 000 forinttal számolhatunk. Összegezve tehát 1522-ben a kamarahaszna (25 dénár) és a *subsidiium / contributio* (75 dénár) után – kerekítve – minimum 250 000 forintot szedtek be. Mivel a fenti két országrészben behajtott adóra semmilyen adatom sincsen, ezért a további számolásokban az ötvenkét megye után behajtott adóval (213 333 forint) fogok számolni.

A bevételekkel kapcsolatban leírtakon túl azt is el kell fogadnunk, hogy az országos kincstartók a kezeikhez eljutott pénzeket az utolsó dénárig elköltötték (ezt bizonyítják Kanizsai László fennmaradt számadásai, amelyekben szinte forintra megegyeznek a bevételek és kiadások¹⁷⁶), és mivel a katonák zsoldját nekik kellett fizetni, így joggal feltételezhető, hogy a részükre járó (minimum) 324 000 forint döntő részét valóban ők utalták ki.

A korábban leírtak fényében tehát az országos kincstartók adóbevételeit (ezzel együtt Thurzó Elek bevételeit is) jelentősen felfelé kell módosítanunk. Nem beszélve most arról, hogy az általam érintett jövedelemforrásokon kívül az uralkodónak jelentős bevétele származott még a só eladásából, illetve a különböző üresedésben lévő főpapi székek után a királyi kincstárba befolyó pénzekből is, valamint az adott helyzetben az egyháziak által fizetendő forintok is az uralkodói jövedelmeket gyarapították.¹⁷⁷ Ezek összegszerűsítésétől, csakúgy, mint a folyamatosan újratermelődő adósságok felvételétől a kiadási oldalon ezúttal eltekintettem. Ugyanakkor a korábban gondolt 250 000 forintnál nagyságrendekkel magasabb összegű bevétel ellenére az 1522. év költségvetése deficittel zárt (lásd a 15. táblázatot).

A költségvetési hiány meglepte túl nagy meglepetést nem okozhat, hiszen az már akkoriban sem volt ritka, sőt a kor viszonyai között nem is jelentett komolyabb problémát,¹⁷⁸ kivéve Magyarországot. A Magyar Királyság államháztartásában ugyanis a török elleni végvárvonal fenntartása állandó, sőt évről évre súlyosbodó terhet jelentett: a katonai kiadások növekedése pedig magával hozta a tartozások halmozódását, és ezen az sem segített érdemben, hogy a tisztségviselők számtalan alkalommal elengedték követeléseik jelentős részét.

175 Engel, J. Ch.: Geschichte i. m. 37., 146.

176 Lásd például Solt és Tolna megyék adóbevételeinek számadását (Helytartói oklt. 245.).

177 Vö. Szatmári György esztergomi érseknek a Zemplén megyei egyháziakhoz szóló parancsával (Helytartói oklt. 72.).

178 Vö. Engel Pál: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest 1993. 30.

15. táblázat. Az 1522. év (minimális) elvi költségvetése

BEVÉTELEK			
királyi rendes jövedelmek		királyi rendkívüli jövedelem	
harmincadok	26 800 ft	az 52 megye egyforintos adója (min.): 213 333 ft (Erdéllyel és Szlavóniával min. 250 000 ft) ennek az országos kincstartók által adminisztrált, a 75 dénárnak megfelelő $\frac{3}{4}$ része: 160 000 ft	
városok adója	6 312 ft		
erdélyi szászok	22 700 ft		
erdélyi ötvened	4 000 ft		
zsidók adója	1 600 ft		
nagyszebeni cementáló	5 000 ft		
körmöci kamara	74 297 ft		
budai kamara	87 348 ft		
az egyforintos adó 25 dénáros része	53 333 ft		
összesen	281 390 ft	összesen (min.)	160 000 ft
összesen		441 390 ft	
KIADÁSOK			
királyi udvarra	131 331 ft	katonai kiadások (min.)	324 000 ft
összesen		455 331 ft	
EGYENLEG			
-13 942 ft			

III. Összegzés

Tanulmányom végén számot kell vetnem a vizsgált év „bevételi és kiadási oldalával”, illetve azzal, hogy mennyiben általánosíthatóak az 1522-ben tapasztalható folyamatok. Egyfelől rögtön le kell szögeznem, hogy az eddigi szakirodalom által az országos kincstartók működéséről kialakított kép téves. Kubinyi András szavait idézve ugyan „a négy rendi kincstartó igyekezett tiszteességesen eleget tenni feladatának, mégis kudarcot vallottak. Kiderült, hogy a szakemberekből álló királyi pénzügyigazgatás még mindig jobban tudta ellátni a feladatát. [...] A köznemesség tehát nem tudta amúgy is naiv pénzügyi elképzeléseit keresztül vinni.”¹⁷⁹ Ezt a források, legalábbis az 1522-es évben nem bizonyítják. Másfelől az sem igazolható, hogy az uralkodói jövedelmek a

¹⁷⁹ Kubinyi A.: Magyarország hatalmasai i. m. 139.; vö. még Kubinyi A.: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországaiban. In: Kubinyi A.: Nándorfehérvártól Mohácsig i. m. 224–225.

Jagelló-királyok regnálása alatt folyamatosan csökkentek volna, hovatovább a Thurzó Elek-féle tervezetben szereplő összeg „teljességgel idealizált képet fest a Mohács előtti uralkodói pénzügyek állapotáról”.¹⁸⁰ Ezzel szemben az adószedés rendszere, mind a királyi kincstartó, mind pedig az országos, azaz a rendi kincstartók által irányított rendszer alapjában véve *jól működött*: az adót rendben be tudták szedni, noha a fizetési hajlandóság, illetve a fizetés sebessége hagyott némi kívánnivalót maga után. Ezeket az anomáliákat azonban – amelyek részben a rendszer normális működésének tünetei, részben pedig minden adószedés velejárói voltak, hiszen adót senki sem szeretett fizetni – nem szabad eltúlozni, nagyságuk általában „optikai csalódás”. Az adózással kapcsolatos adatok ugyanis a forráspusztulás¹⁸¹ lencséjén keresztül jutottak el a kutatókhoz, döntő többségük pedig arról szól, hogy mit *nem* hajtottak végre az adózással kapcsolatos ügyekben. Éppen ezért fontos az 1522-es év vizsgálata, mivel az 1494–1495. évi számadásokon kívül más évekből nincsenek olyan érdemben felhasználható forrásaink, amelyek segítségével a Magyar Királyság költségvetésének mindkét oldalát a siker reményében rekonstruálhatnánk. Egy valamit azonban nagyon fontos hangsúlyozni: az 1522. évi országos kincstartói számadásokban szereplő adóösszegek nem használhatók fel sem a porta-, sem pedig a népességszám megállapítására. E számok egyedül az adóalap nagyságának meghatározására alkalmasak.

Az 1522. évben (és mint tudjuk, korábban, az 1491–1496-os években is) a portális, azaz a kamarahaszna és hadiadó címén szedett adókból származó jövedelmek összege (kb. 250–300 ezer forint) elérte a Mátyás király által – legalábbis a külföldi követjelentések szerint – ugyanebből behajtott pénzek nagyságát. (Természetesen az adóösszeg kiszámításánál figyelembe kell vennünk, hogy időközben megváltozott az adó adminisztrációja: a *banderiatús* urak a hadiadó felét katonáik fenntartására fordíthatták, ennek következtében a királyi kincstárba a beszedettből annnyival kevesebb adó folyt be.) Összességében elmondható, hogy az eddig feltárt források nyomán nem tartható tovább a Jagelló-kori pénzügyek katasztrofális helyzetéről kialakított és előszeretettel hangsúlyozott kép: mind II. Ulászló, mind pedig fia, II. Lajos király (illetve főemberei) képesek voltak érvényt szerezni uralkodói akaratuknak, mégha ez természetesen nem is ment mindig egyszerűen és könnyen. Azt ugyanakkor a további vizsgálatoknak kell feltárniuk, hogy az 1522. évben tapasztalt – a korábbi szakirodalom fényében rendkívül magas – bevételek (és kiadások) mennyiben voltak esetiek, avagy általában ez volt a jellemző minden évre.

180 Hermann Zs.: Államháztartás i. m. 333. (A szerző pesszimista következtetései főleg annak tudhatók be, hogy „elfelejtette”, hogy a tervezet csak a rendes királyi jövedelmeket tartalmazza [vö. uo. 303., 306.], míg a kamarahaszna és a rendkívüli adó összege nincsen benne.).

181 Itt elsősorban nem a szokásos okokra (tatár, török stb. csapatok pusztítása) gondolok, hanem arra, hogy a jegyzékeket nem kellett egy időpontra túl megőrizni, így minden biztonnal, miután nem volt rájuk szükség, egyszerűen kidobták; mindez egyúttal azt is jelenti, hogy az ismert kamarahaszna- és más egyéb számadások nagymértékben a véletlennek köszönhetik fennmaradásukat.

A költségvetés bevételi oldalával kapcsolatban különösebb hiányérzetünk nem lehet, azonban a virtuális egyenleg ennek ellenére is a negatív tartományban zárt: a királyi és a rendi kincstartók által beszedett adót az utolsó utáni forintig elköltötték. Vajon teljesült-e a kitűzött cél? A közkeletű vélekedések szerint nem maradt pénz semmire (amint arra Bornemissza János 1523. március eleji levelei¹⁸² vagy éppen Burgio 1526. évi követjelentései nyomán szokás gondolni¹⁸³), mivel az 1522. évi adót a királyi helytartó, Bátori István nádor elsikkasztotta,¹⁸⁴ vagy ha nem ezért, akkor az országos kincstartók hozzá nem értése és hanyag kezelése miatt.¹⁸⁵ Az igazság – mondhatjuk – sajnos nem ez, hanem az irdatlan méretű hadikiadások. Az ország a nándorfehérvári vár elvesztése utáni év(ek)ben ugyanis a szultáni seregek mindent elsöprő támadásától rettegett, és annak elhárítására igyekeztek minden eszközt bevetni. Egyfelől az 1521. évi törvény értelmében megváltoztatták a katonai struktúrát, azaz zsoldos katonákra bízta a határ aktív védelmét – ez valójában azt jelentette, hogy a *banderiat* urak nem tarthatták meg a hadiadó felét és nem fizethették katonáikat, hanem az országos kincstartók fizették azokat – és gyakorlatilag mindenkit adófizetésre köteleztek. Másfelől pedig tudván azt, hogy az így befolyó jövedelmek – mivel jelentős és időben érkező külföldi segélyre nem volt reális kilátás – elégtelenek lesznek az 1522. év hadikiadásaira, illetve az előző évi katonai felvonulás utólagos finanszírozására, ténylegesen is belevágtak az 1521 nyarán elhatározott pénzrontásba. A „pénzreform” az első években, azaz 1522-ben és 1523-ban sikeres volt, lélegzetvételhez juttatta a kincstartót, de 1524-ben és 1525-ben már valószínűleg – a határozószó használatát az indokolja, hogy ezt még senki sem vizsgálta – hátrányosan hatott az ország pénzügyi helyzetére.

A királyság belső erőforrásainak a déli határok megvédése érdekében történő „csúcsrajáratása”, amely ekkor már – a szreberniki bántság 1512. évi elvesztése, valamint az azt követő sikertelen béketárgyalások miatt állandósuló hadiállapot okán¹⁸⁶ – mintegy évtizede tartott, „elégette” a királyi jövedelmeket. Ez minden bizonnyal még a kisebbik baj lett volna, hiszen az ország

182 Helytartói oklt. 182–185.; vö. *Kubinyi A.*: Szávaszentdemeter i. m. 131.

183 Antonio Burgio pápai követ a pápai pénzeket nem adta át a védelmet irányító főuraknak vagy a kincstartónak, hanem maga fogadott fel katonákat (Mohács Magyarországa. Báro Burgio pápai követ jelentései. Fordította Bartoniek Emma. Budapest 1926. 57., 95., 108.), mindezt szokás azzal magyarázni, hogy a pénzt egyébként nem fordították volna katonai célokra azok, akiknek kiutalták. Ez kétségkívül előfordulhatott, hiszen az udvar állandóan tartozott a katonai parancsnokok fizetésével, zsoldjával, akik jobb híján minden bizonnyal ebből pótolták az elmaradt járandóságaikat.

184 Szabó D.: II. Lajos-kori og. i. m. 61.

185 Lásd a korábban idézett irodalmat, illetve Nagy István: A Magyar Kamara és a királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után 1528–1686. Budapest 2015. 15.

186 Vö. *Kubinyi A.*: Szávaszentdemeter i. m. passim; Fodor Pál – Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. Történelmi Szemle 36. (1994) 218.

gazdasági teljesítőképessége bőven elviselte azt.¹⁸⁷ A nagyobbik baj a nemes-ség (régí kategóriával: köznemesség) hitének megrendülése volt az elitben, és ennek nyomán a nemesi közvéleményben kialakuló elitellenesség (például a királyi udvar felesleges költségei, mulatságok)¹⁸⁸ és ezzel együtt az adófi-zetés hajlandóságának csökkenése, a „minek fizetni, ha nem történik semmi” nézet kialakulása, aminek következménye az országgyűléseken (1511, 1518, 1521) rendi kincstartók állítása az adójövedelmek felhasználásának felügyele-tére, és persze nem utolsósorban a török elleni támadó hadjárat mindenáron való szorgalmazása.¹⁸⁹

Alig pár mondattal feljebb azt írtam, hogy a rendi kincstartói intézmény jól működött, mai szemmel beváltotta a hozzáfűzött elvárásokat. Az 1523. má-jusi országgyűlésen, majd az azt követő három évben történt belpolitikai ese-mények (a nádor és más tisztségviselők országgyűléseken történt többszöri leváltása, az elit különböző szövetkezései)¹⁹⁰ azonban azt mutatják, hogy a kortársak kudarként ítélték meg azt. Ráadásul a pár évvel későbbi mohácsi tragédia (amely véleményem szerint csak a szultán más hadszíntereken való lekötöttsége miatt nem következett be évtizeddel korábban) végleg eldöntötte a kérdés megítélését. A kortársak és az utókor számára könnyebb volt magya-rázatot találni az eseményekre abban, hogy az ország Jagelló-kori elitje nem teljesítette kötelességét, szétzilálta az ország irányítását, ellopta a királyi jöve-delmeket és mindezek következményeként lezüllesztette az ország haderejét, amely így nem volt képes ellenállni a török seregnek,¹⁹¹ mint elismerni, hogy az ország (tegyük hozzá, Európa bármely más állama) minden erejét latba vetve is csak ennyire és nem többre volt képes.

187 Vö. *Nógrády Árpád*: „Az elakadt fejlődés”. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Budapest 2015. 26–27.

188 Vö. *Kubinyi András*: A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt. Budapest é. n. 7–10.

189 Lásd erre részletesen *Kubinyi András*: Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon. In: *Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. Budapest 2005. (Studia professoris – professor studiorum) 172–175. (Nagyszombati Márton, Geszti László költeményei, Császár Mihály naplója), 183–187. (Bácsi Ferenc levele); valamint *Benda Kálmán*: A magyar nemzeti hivatástudat története (A XV–XVII. században). Budapest 1937. 19–22., 30–36.

190 Lásd ezekre részletesen *Kubinyi András*: Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In: „Honoris causa” *Tanulmányok Engel Pál emlékére*. Szerk. Neumann Tibor, Rácz György. Budapest–Piliscsaba 2009. 125–148.

191 Vö. B. *Szabó János*: Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában. Budapest 2015. 19–20.

Függelék

Az 1522. évi adó adminisztrációjával kapcsolatos eddig kiadatlan források¹⁹²

1

1522. március 16. Buda.

Thurzó Elek királyi kincstartó levele Bártfa városához. Amint a nádor is a király teljes felhatalmazásával, most ő is meghagyja, hogy az ez évi adót azonnal fizessék meg emberének.

Papíron, a hátlapon záró papírfelzetes gyűrűspecst. Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov, Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 5123 (DF 218 054).

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis ceterisque civibus civitatis Barthffensis, amicis nobis dilectis.

Prudentes et circumspecti amici nobis dilecti! Ex litteris domini palatini cum presentibus vobis exhibendis intelligetis necessitates confiniorum huius regni, et quid vobis sua magnificentia de hoc mandavit in persona et auctoritate regie maiestatis, qua nunc fungitur, ita nos quoque de voluntate sue maiestatis rogamus vos et etiam committimus vobis, quatinus statim visis presentibus pecuniam presentis subsidii, si quam de vestri medio exegistis, ad manus hominis nostri, presentium ostensoris dare velitis et debeatis, si autem nondum exegistis, extunc, quam citissime, de medio vestri exigere et ad manus dicti hominis nostri dare velitis et debeatis, secus facere non presummat. Presentes vero superinde pro vestra reservetis expeditione, de illa autem summa, quam ad manus hominis nostri dederitis, dabit vobis idem homo noster litteras expeditorias. Datum Bude, in dominica Reminiscere, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

Alexius Thwrzo
thezaurarius regius etc.

Alexius Thurzo
thezaurarius regius
manu propria¹

¹ Az aláírás más kézzel.

192 A kiadottakat lásd a tanulmány jegyzeteiben. A levelek és a számadás íróinak helyesírását nem egységesítettem.

1522. április 13. Buda.

Thurzó Elek királyi kincstartó és főkamarászmester levele Bártfa / Kassa városához. Mivel a múltkori alkalommal arra hivatkozva, hogy a megye még nem rótt ki rájuk az adót, nem fizették azt ki emberének, Acél Jánosnak; mivel mint megtudta, ez már megtörtént, ezért a jelen évi adójukat késlekedés nélkül adják át újból elküldött emberének, Acél Jánosnak.

Papíron, a hátlapján záró papírfelzetes gyűrűspecst. Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov, Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 5128 (DF 218 059) – A Kassához szóló példány szintén papíron, a hátlapján záró gyűrűspecst. Archív mesta Košíc, Collectio Schwartzbachiana 1045 (DF 271 101).

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis ceterisque civibus¹ civitatis Barthffensis / Cassoviensis, amicis nobis honorandis.

Prudentes et circumspecti amici nobis honorandi! Superioribus diebus miseramus ad vos nobilem Iohannem Aczel, hominem et familiarem nostrum pro pecuniis presentis subsidii de medio vestri provenire debendis, quas tunc ad manus illius non restituistis allegando civitatem istam per dicatores istius comitatus nondum esse dicatam et quia intelligimus post hac iam illam dicatam esse et connumeratam. Propterea rogamus vos et de voluntate et mandato regie maiestatis, domini nostri gratiosissimi vobis etiam committimus, quem ad modum etiam dominus palatinus antea vobis per litteras suas comiserat et mandaverat, quatinus statim visis presentibus predictum subsidium de vestri medio, quam citissime, exigere et illud ad manus predicti Iohannis Aczel, hominis nostri nobis apportans dare et assignare velitis et debeatis, ut illo urgentissimis necessitatibus et periculis castrorum finittimorum vel saltem in parte providere possumus. Secus igitur ne feceritis, presentes autem unacum prioribus pro vestra superinde poteritis reservare expeditionem. Datum Bude, in dominica Ramispalmarum, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

Alexius Thwrzo de Bethlenfalwa
thesaurarius et magister cubicularius
regie maiestatis etc.

Alexius Thurzo
thesaurarius regius
manu propria²

¹ A szó a kassai példányban tollban maradt. ² Az aláírás más kézzel.

3

1522. május 13. Buda.

Thurzó Elek királyi kincstartó és főkamarászmester levele Bártfa városához. Amint a nádor is a király teljes felhatalmazásával, most ő is meghagyja, hogy az ez évi adót azonnal fizessék meg emberének.

Papíron, a hátlapján záró papírfelzetes gyűrűspecsét. Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov, Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 5140 (DF 218 071).

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis ceterisque civibus civitatis Barthffensis, amicis nobis honorandis.

Prudentes et circumspecti amici nobis honorandi! Ex litteris domini palatini cum presentibus vobis exhibendis latius intelligetis, quid sua magnifica do(minatio) ex autoritate et in persona regie maiestatis vobis mandet. Propterea nos quoque de voluntate et mandato regie maiestatis, domini nostri gratiosissimi harum serie vobis committimus, quatenus statim visis presentibus universas pecunias presentis subsidii, que de vestri medio regie maiestati provenire debent, absque omni ulteriori mora et excusatione extradare et ad manus hominis nostri, presentium scilicet ostensoris dare et assignare velitis et debeatis, ut illis periculis, que castris finittimis omni presidio destitutis maxima undique imminent, tempestive providere et succurrere, et alias etiam multiplices sue maiestatis necessitates et regni, quam citissime, ordinare possimus, secus ne feceritis. Presentes autem pro vestra poteritis reservare expeditione. Datum Bude, feria tertia proxima post dominicam Iubilare, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

Alexius Thwrzo de Bethlenfalwa

thesaurarius et magister cubiculariorum regie maiestatis etc.

4

1522. május 21. Fülek.

Sávolyi Józsa Miklós és Devecseri Choron András veszprémi adószedők oklevele 1535 forint átadásáról Kanizsai László és Essegvári Ferenc országos kincstartóknak.

Papíron, a szöveg alatt két, zöld viaszba nyomott papírfelzetes gyűrűspecsét. DL 68 527 (Kisfaludy cs. idősebb ága lt.).

Nos Nicolaus Josa de Sawol et Andreas Choron de Dewecher dicatores presentis subsidii comitatus Wesprimiensis damus pro memoria recognoscimusque per presentes ad manus magnifici domini Ladislai de Kanysa et egregii Francisci de Essegwara, regni Hungarie thesaurarii paratis in peccuniis

puta Alemannicalibus, Bohemicalibus et aliis generibus peccuniarum pronunc currentium mille quingentos et triginta quinque florenos dedisse et assignasse presentesque litteras nostras super ipsa assignatione peccuniali testimoniales sub nostris sigillis dedimus et concessimus. Datum in Fylek, feria quarta proxima ante festum Beati Urbani pape, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

5

1522. június 7. Zólyom vára.

Tőke Kristóf (zólyomi várnagy) levele Selmechánya városához. A nádor és kincstartó levele értelmében az adót hétfőre küldjék el hozzá Zólyomba, különben lefoglalhatja javaikat. A körmöcbányaiak már kifizették adójukat és ők is küldjék el neki, mivel kedden Budára szándékozik menni urához.

Papíron, a hátlapján záró gyűrűspecsét. Štátny archív v Banskej Bystrici Pobočka Banská Štiavnica, Selmechánya város levéltára: Selmechánya város tanácsa: Selmechánya és Bélabánya oklevelei 115 (DF 267 088).

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis civibus civitatis Sembniciensis, dominis et vicinis honorandis.

Circumspecti domini michi honorandi! Est michi commissum ex litteris et de mandato dominorum palatini et thesaurarii, ut cum primum videro et perlegero litteras suarum dominationum magnificarum presens subsidium die noctuque a civitatibus proveniendi absque omni intermissione ad Budam portare deberem. Sedis etiam Honttensis Iohanni Marolthy commisit, ut non contradicat solum modo, ut manibus meis assigneretur. Idcirco peto et rogo, si vultis et cupitis indignationem dominorum palatini et thesaurarii evadere et non vultis aliquem periclitationem sustinere, extunc ad feriam secundam¹, hoc est ad diem crastinam, prefatum subsidium huc ad Zoleum afferre velitis et teneamini, alias certi sitis, si ad feriam secundam non importabitis, omnia bona vestra occupabuntur, nam domini Crempniczienses Bude a domino Iohanne Alber mutuo levarunt, et Bude domino thesaurario medio notarii sui effective exolverunt, nobis quoque de facto relationem facere velitis, quia ego feria 3^a ad Budam cogor ad dominum nostrum gratiosissimum cum dicto subsidio descendere. Ex castro Zoliensi, sabbato tempore pacis² 1522.

Christopherus Theke

¹ Jún. 9. ² A kelet feloldása a várnagy 1522. jún. 10-i levele alapján történt (Helytartói oklt. 91.).

1522. június 17. Zólyom vára.

Tőke Kristóf zólyomi várnagy levele Selmebányához. Csatolta Maróti János honti adószedő levelét, ismételten felhívja figyelmüket az adó mielőbbi megfizetésére, mivel egyrészt a többi város már megfizette, másrészt nem fizetésük következményeit nekik kell viselniük.

Papíron, a hátlapján záró gyűrűspecst. Štátny archív v Banskej Bystrici Pobočka Banská Štiavnica, Selmebánya város levéltára: Selmebánya város tanácsa: Oklevelek és iratok I-100 (93) (DF 286 907).

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis civibus civitatis Stebnicz, dominis et amicis honorandis.

Circumspecti domini nobis honorandi! Litteras Io(hannis) Marothi hic in litteris inclusis ad vos misimus, quorum tenorem bene intelligetis, quid nobis scribit. Propterea ego miror de vobis, quod in exolutione tantam moram protrahere soletis. Videtis bene, quod Iohannes de Maroth conatur vobis dampnum inferre de rebus abnegatis et vellet, quod ego pro rebus abnegatis eidem promitterem et satisfacerem, sed ego nobis quicquam sibi promittere. Scripsisset etiam vobis litteras, ut michi prefatum subsidium dare et assignare debuissetis, sed causa illius non dederó, donec ego de cellatis rebus et bonis satisfacerem. Ideo, si dampnum evadere cupitis, extunc prefatum subsidium fumatim dicatum quamprimum huc ad Zoleum importare velitis et debeatis, alias cogor de rebus cellatis et abnegatis iuxta articulos ordinatum satisfacere. Tandem, si solvere recusabitis, ego illi promittam de negatis rebus satisfacere et tandem quoque nolitis, velitis coacti, vos solvere oportebit mira res, quod vos plus Iohanni Marothy, quam michi, aut litteris dominorum palatini et thesaurarii regie maiestatis credere soletis, cum tamen etiam est in sede Honthensi eidem Iohanni Marothy commissum, ut absque omni difficultate manibus meis dictum subsidium dare committat, omnes enim civitates iam dudum solverunt preter vos, ideo michi rescribite, si vultis de dicto subsidio nobis corespondere aut non, quia cogor descendere ad Budam post dominum meum gratiosissimum, quod, si quid dampni ex huiusmodi manibus nostris subsidii eveniret, promitto vobis pro dampno litteras I(ohannis) Marothy remittite michi. In spem valete felicissime. Ex castro Zoliensi, feria 3^a post Trinitatis 1522.

Christophorus Theke
castellanus castri Zoliensis

1522. június 22.

Becskeházi Acél János, Thurzó Elek királyi kincstartó famulusa bizonyítja, hogy Bártfa városa a birtokai után az adó fejében 100 forintot lefizetett.

Papíron, a szöveg alatt gyűrűspecst. Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov, Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 5147 (DF 218 078).

Ego Iohannes Aczel de Beczkehaza famulus magnifici domini, domini Alexi Turzonis thesaurarii regie maiestatis fateor per presentes me accepisse ex civibus de Bártfa florenos I^C de subsidio regie maiestatis, quos dicaverunt nobiles die dominico post corporis Christi, quare ex voluntate domini mei gratiosi domini Turzonis thesaurarii regii reddito eos commitum et expeditum ex hiis I^C florenis testimonio huius scripti, nam mea propria et munimine¹ proprii mei sigilli die, quo supra, anno Domini 1522.

A mellette lévő cédulán: Item dominus Iohannes civis Barthphensis solvit fumos de possessionibus Barthphensibus videlicet Sarapatack, Malczo, Gerlaho, Aranpathack, Venecze, Lwkavycza, LenarthWagas, Rokytho plenarie.

¹ Az oklevélben különírva: „m unemine” alakban.

1522. július 2. Buda.

Thurzó Elek királyi kincstartó nyugtatja Kassa városát az adó fejében átadott 648 forintról.

Papíron, a szöveg alatt papírfelzetes gyűrűspecst. Archív mesta Košíc, Collectio Schwartzbachiana 1047 (DF 271 103).

Nos Alexius Thwrzo de Bethlenfalwa thesaurarius et magister cubiculariorum regie maiestatis etc. recognoscimus per presentes litteras nostras, quod prudentes et circumspecti iudex et iurati ceterique cives civitatis Cassoviensis de presenti subsidio predictae civitatis Cassoviensis dederunt ad manus nostras florenos sexingentos et quadraginta octo, super quibus eosdem committos et expeditos reddidimus et commisimus, immo reddimus et committimus harumstrarum subscriptione manus nostre sigilloque nostro consignatarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude, in festo visitationis Beatissime Virginis Marie, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

Alexius Thurzo
thesaurarius regius
manu propria¹

¹ Az aláírás más kézzel.

1522. július 4. Buda.

Thurzó Elek királyi kincstartó és főkamarászmester levele Bártfa városához. Amint a nádor, most ő is meghagyja nekik, hogy az ez évi adót mindenféle kifogás nélkül fizessék meg emberének.

Papíron, a hátlapján záró papírfelzetes gyűrűspecst. Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov, Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 5151 (DF 218 082).

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis ceterisque civibus civitatis Barthffensis, amicis nobis honorandis.

Prudentes et circumspecti amici nobis honorandi! Ex litteris domini palatini cum presentibus vobis exhibendis latius intelligetis, quid sua magnifica do(minatio) de presenti subsidio, quod de vestri medio regie maiestati provenire debet, scribit, quare nos quoque rogamus vos et nichilominus de voluntate et mandato regie maiestatis, domini nostri gratiosissimi vobis committimus, quatinus statim visis presentibus predictum subsidium iuxta contenta litterarum domini palatini preter ulteriorem moram et difficultatem ad manus hominis nostri, presentium scilicet ostensoris dare velitis et debeatis, ut illo extremis necessitatibus et periculis castrorum finittimorum cito et tempeste providere possimus. Alioquin, si quid periculi predictis castris per difficultatem vestram evenerit, id nemini, nisi vobis et negligencie vestre imputari potest, secus ne feceritis. Presentes autem poteritis reservare expeditione. Datum Bude, feria sexta proxima post festum visitationis Beatissime Virginis Marie, anno 1522.

Alexius Thwrzo de Bethlenfalwa
thesaurarius et magister cubicularius
regie maiestatis etc.

Alexius Thurzo
thesaurarius regius
manu propria¹

¹ Az aláírás más kézzel.

1522. július 4. Eperjes.

Varjúfalvi Varjú János, Sebesi Tamás és Berzevici János sárosi adószedők felszólítják Bártfa városát, hogy az adójukból megegyezésük alapján a költségeikre adott 25 forintot felüli 316 forintot fizessék meg.

Papíron, a hátlapján záró papírfelzetes gyűrűspecst. Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov, Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 5149 (DF 218 080).

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis civibus civitatis de Bartpha, dominis et amicis nobis honorandis.

Prudentes et circumspecti domini et amici nobis honorandi! Post salutem recordare poterint d(ominationes) v(estras), dum hiis elapsis diebus in medium vestrum d(ominationum) ad rectificandam presentem taxam contra Thurcos editam accesseramus, eotunc cum d(ominatione) v(estra) perfecimus et conclusimus, quod demptis illis viginti quinque florenis, quos d(ominatio) v(estra) nobis ad expensas dederat et ex quo etiam d(ominatio) v(estra) nos bene tractavit, solum modo d(ominationem) v(estram) ad florenos III^C et sexdecim relaxavimus et ex quo etiam dominus palatinus indignationem suam ad d(ominationes) v(estras) iniecerat. Vestre d(ominationes) in eo rogatum habeant comitatum, ut ab indignatione ipsius domini palatini v(estras) d(ominationes) eliberarent, scit eadem, quod mox comitatus penes vestras d(ominationes) deputaverat et miserant certos fratres suos ad suam magnificentiam et ipse ad supplicationem eiusdem comitatus indignationem suam ab eisdem removit et deinceps iam d(ominationes) v(estre) nullus fatigas et expensas facere habent, de quo credimus d(ominationes) v(estras) in nullo a comitatu seperari et alienari. Quare rogamus v(estras) d(ominationes), quatinus velint eadem iam illas pecunias singulis diebus ad manus nostras infra portare, ut possemus, cum eis intrare, ne vestris d(ominationibus) et nobis etiam ulterius exinde aliqua indignatio eveniat vel ne etiam deinceps unacum vestris d(ominationibus) pluras fatigas et expensas habeant et ut comitatus etiam de cetero fortius et libentius penes d(ominationes) v(estras) insurgere valeant. Nam intelleximus, quod d(ominationes) v(estre) yllam concordiam, quam inter se habuimus, iam alio modo interpretarentur et nobis sentitur, quoniam et illa inter alia defalcavimus, quos nobis d(ominatio) v(estra) ad expensas dederat, iam primo d(ominatio) v(estra) id quod unavice perfecimus, mutatur alio modo nobis, quid ad hoc velint v(estre) d(ominationes) computare cum illa summa, quam habetis, ut supra illa summa sit, et ad hoc etiam cum illis maiorem summam habere possumus. Rogamus iterum v(estras) d(ominationes), ne eadem secus fecerit et easdem bene valere optamus. Ex civitate Eperyes, feria sexta proxima post festum visitationis Beate Marie Virginis, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

Iohannes Wario de Wariofalwa,
Thomas de Sebes et Iohannes
de Berzewiche dicatores comitatus Saros

11

1522. július 8. Sebes.

Varjúfalvi Varjú János sárosi alispán, Sebesi Tamás és Berzevici János sárosi adószedők nyugtatják Bártfa városát az adó fejében átadott 206 forintról.

Papíron, a szöveg alatt papírfelzetes gyűrűspecst. Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov, Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 5153 (DF 218 085) – A hátlapon: *Anno 1522 fl. 206.*

Nos Iohannes Waryw vicecomes comitatus de Saros, Thomas de Sebes et Iohannes de Berzewyche dicatores presentis contributionis contra Thurcos per totum regnum tam super nobiles, quam liberas civitates regie maiestatis in dieta pro festo Beate Elizabeth editum damus pro memoria, quod circumspecti viri iudex et iurati de Bartha(!) feria tertia inter octavas visitationis Beate Marie Virginis ad Elizabeth presenti taxa ratione fumus dederunt et assigna(ve)runt ad manus nostras florenos ducentos et sex in nova moneta et Polonicali, tamen super quibus ducentis et sex florenis eosdem iudicem et iuratos committimus expeditos, quitos et absolutos. In cuius rei memoriam presentes litteras nostras eisdem dominis duximus concedendas. Datum in possessione Sebes, die quo supra, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

12

1522. július 25. Zólyom vára.

Strausz Gábor zólyomi alvárnagy levele Selmezbányához. A jelen évi adóból megmaradt 88 forint hátralékukat késlekedés nélkül küldjék el neki.

Papíron, a hátlapján záró gyűrűspecst. Štátny archív v Banskej Bystrici Pobočka Banská Štiavnica, Selmezbánya város levéltára: Selmezbánya város tanácsa: Oklevelek és iratok I-98 (DF 286 905).

Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis civibus civitatis Sebnicziensis, dominis et amicis mihi honorandis.

Circumspecti domini amici et vicini michi honorandi! Post salutem nupe rime dominus Cristoforus Theka misit et dedit ad vestras d(ominationes) h(onorandas) suas litteras ex parte restantia presentis contributionis videlicet florenorum LXXXVIII, quos mansistis debiti in discessu ad Cassoviam et illas pecunias commisit, ut hodierna die peditibus castri pro ipsorum sallariis distribuere debuissimus. Vos enim diversas facitis excusationes et alegatis diversis paupertatibus et inopiis fore oppressis memorare super promissa vestra, propterea rogo vestras d(ominationes) et amicitias, quatenus visis et

acceptis presentibus statim velitis prefatas restantias nobis per aliquem vestrum fidelem transmittere, ut ego valeam prefatis peditibus et familie castri satisfacere, alias sitis certi, quod si solvere non curaveritis, dampnum non evadetis cum indignatione domini nostri gratiosissimi, domini thesaurarii, nec dominus Cristoforus postquam domum revererit, vestris d(ominatio-nibus) h(onorandis) pro bono habebit, rogo igitur transmittere non postponite, ut ego familiam contentari valeam. Ex castro Zoliensi, in festo Iacobi apostoli 1522.

Gabriel Straws
vicecastellanus Zoliensis

13

1522. július 26. Sebes.

Varjúfalvi Varjú János, Sebesi Tamás és Berzevici János sárosi adószedők nyugtatják Eperjes városát az adó fejében átadott 263 forintról.

Papíron, a szöveg alatt három papírfelzetes gyűrűspecsét. Štátny archív v Poprade Pobočka Prešov, Eperjes város levéltára: Középkori gyűjtemény 1087 (DF 229 691).

Nos Iohannes Waryw de Warwfalwa necnon Thomas de Sebes et Iohannes de Berzewiche dicatores presentis connumerationis et dicationis subsidii per hoc totum regnum contra Thurcos editum memorie commendamus per presentes, quod prudentes ac circumspecti iudex et iurati cives de civitate Eperyes de presenti dicatione et connumeratione ratione fumus dicari pro finali integrali solutioni de tota civitate predicta Eperyes nobis dederunt et assignaverunt florenos ducentos et sexaginta tres, in cuius rei testimonium presentes litteras nostras sigillis nostris consignatas eisdem iudici et iuratis civibus duximus concedendas. Datum in Sebes, sabato proximo, in festo Beate Anne matris Marie, anno Domini 1522.

14

1522. augusztus 10. Zólyom.

Tőke Kristóf zólyomi kapitány levele Selmezbányához bizonyos ügyben. A levél „utóiratában” figyelmezteti őket 89 forintos tartozásuk mihamarabbi megfizetésére.

Papíron, a hátlapján záró gyűrűspecsét. Štátny archív v Banskej Bystrici Pobočka Banská Štiavnica, Selmezbánya város levéltára: Selmezbánya város tanácsa: Az Országos Levéltár által visszaadott oklevelek és iratok 2-705 (DF 235 359).

Prudentibus ac circumspēctis dominis iudici ac iuratis civitatis Sebnicensis¹, dominis observandis.

Prudentes ac circumspēcti domini, amici honorandi! Litteras, pro quibus miseratis ad me hominem vestrum, modo vestris d(ominationibus) remittere non potui, licet, sint scripte, sed ex quo hodie sedis iudiciaria non fuit, sigilla ad illas impressa non sunt. Aliud etiam est, quod universitas nobilium pro ista causa misit certos nobiles, qui nomine universorum petent magistrum Stephanum Werbewczy, ne novam consuetudinem inducat et instituat. Ideo vestre d(ominationes) non faciant pro illis litteris expensis plures, quia ego, dum parate fuerint, vestris d(ominationibus) remittam, valete. Ex veteri Zolio, in festo Laurentii 1522.

Christoferus Thewke capitaneus Zoliensis

Rogo d(ominationes) vestre, remittant mihi meas
pecunias vobis mutuatas, videlicet florenos
nonaginta minus uno, si vultis
me vobis pro amico fore.

¹ Előtte kihúzza: *Cremni*.

15

1522. augusztus 23. Buda.

Kakati Pál deák és Zarkany-i Károly deák esztergomi adószedők oklevele 800 forint átadásáról Essegvári Ferenc országos kincstartónak.

Papíron, a szöveg alatt zöld viaszba nyomott papírfelzetes gyűrűs pecsét. DL 68 536 (Kisfaludy cs. idősebb ága lt.).

Nos Paulus litteratus de Kakath et Karolus de Zarkan dicatores comitatus Strigoniensis fatemur per presentes, quod nos sabbato, in vigilia Beati Bartholomei apostoli egregio domino Francisco de Essegwar, thesaurario regni dedimus et assignavimus in paratis pecuniis florenos octingentos harum litterarum nostrarum mediante. Datum eodem die antedicto¹, in civitate Budensi, anno Domino millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

Paulus litteratus de
Kakath manu propria

¹ A szó olvasata bizonytalan, mivel takarja az őrzőhely pecsétje.

16

1522. szeptember 10. Garadna.

Szendi Miklós abauji adószedő bizonyítja, hogy Ruszka és Forró birtokok adója fejében 54, illetve 53 forintot átvett.

Papíron, a szöveg alatt papírfelzetes gyűrűspecst. Archív mesta Košic, Collectio Schwartzbachiana 1035 (DF 271 092).

Ego Nicholaus de Send dicator comitatus Abauvariensis fateor et recognosco per presentes accepisse et levasse de presenti subsidio fumatim videlicet Rwska florenos LIV et de Forro florenos LIII sub sigillo meo proprio sigillatum. Datum in Garadna, feria quarta post festum nativitatis Marie, anno Domini 1522.

17

1522. december 16. Nyitraváralja.

Onori László nyitrai alispán és a négy szolgabíró meg a megyei nemesség egyeteme bizonyítja, hogy Salgói Mihály és Apponyi Péter adószedők 5658,5 forintot és 31 dénárt átadtak nekik.

Papíron, a szöveg alatt öt gyűrűspecst darabjai. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Történeti intézet iratgyűjtemény 96 (DF 250 506).

Nos Ladislaus de Onor vicecomes et quattuor iudices ac universitas nobilium comitatus Nittriensis recognoscimus et fatemur per presentes, quod egregii Michael de Salgo et Petrus de Apon dicatores preteriti subsidii per regnicolas unanimi votam ad defensionem huius regni ordinati per nos firmissimo sub iuramento electi et deputati in executionem dicationemque et exactionem eiusdem subsidii in omnium bonis bene, probe et fideliter, tanquam veri et fideles dicatores processerunt, dicarunt et exegerunt sumamque peccuniarum florenos $V\frac{1}{2}^M$ $II\frac{1}{2}^C$ $VIII\frac{1}{2}$ et denarios XXXI ad manus ipsorum accumularunt eandemque sumam, quo necessitates huius regni expostularunt, distribuerunt, super quibus nobis rectam rationem bonumque et iustum compotum reddiderunt. Unde nos ad plenum contenti eosdem superinde uti veras et fideles dicatores committos et expeditos damus, reddimus et committimus modisque omnibus absolutos, harum nostrarum vigore et testimonio sigillis nostris consignoramur litterarum mediante. Datum in suburbio civitatis Nittriensis, feria tertia proxima post festum Beate Lucie virginis, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

18

1523. január 14. Buda.

Bátori István nádor és helytartó levele Kisvárdai János bodrogi ispánhoz. Zoltai János királyi familiáris kérésére azzal adatta vissza lefoglalt birtokait, hogy február 2-ig megegyezik a megyei adószedőkkel. Tartsa be a határidőt, mert nem tűri el újbóli engedetlenségét.

Lyukas papíron, a hátlapján vörös viaszba nyomott záró gyűrűspecsét nyoma. DL 82 601 (Zichy cs. zsélyi lt. 4-1716.).

Egregio Ioanni de Kyswarda comiti comitatus de Bodrog, domino et fratri nobis honorando.

Egregie domine frater nobis honorande! Quoniam nos ad singularem petitionem egregii Ioannis Zolthay familiaris aule regie maiestatis bona vestra occupata, eidem remittenda concessimus ita tamen, ut usque festum purificationis Beatissime Virginis Marie nunc venturum cum dicatoribus illius comitatus tam ratione [... ..]e, quam etiam prioris contributionis concordare et [... ..]em facere debeatis, nam die et termino ipso [... ..]o vobis nequaquam pati volumus, sed rursum id [... ..] volumus, quoniam exinde iuste meruisse videberis, [secus] igitur nulla ratione facturis. Ex Buda, feria quarta [proxi]ma post festum Beati Pauli primiheremite, anno Domini [15]23.

Stephanus de Bathor palatinus
et locumtenens regie maiestatis etc.

19

1523. március 19. Herbortya.

Csebi Pogány Zsigmond máramarosi ispán nyugtatja familiárisait, Vajnági Mercse Jakab és Kricsfalvi Miklós megyei adószedőket, hogy a múlt évi adóval rendben elszámoltak neki.

Foltos, lyukas papíron, a szöveg alatt zöld viaszba nyomott gyűrűspecsét nyoma. DL 86 757 (Teleki cs. gyömrői lt.) – Regesztáját lásd *Iványi Béla*: A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Szeged 1931. 217/514. sz.

Nos Sigismundus Pogan de Cheb etc., damus pro memoria, quod nobiles Iacobus Merche de Waynag et Nicolaus de Krychfalwa, familiares nostri posita cum eisdem vera et recta ratione de et super dica unius floreni in comitatu Maromorosienzi anno proxime elapso per portas numerati et dicati sufficientem atque nobis condignam dederunt rationem, de qua eosdem Iacobum Merche et Nicolaum de Krychfalwa demptis florenis centum et tribus, quos

hiidem pro ipsorum sallariis, expensis iudicium nobilium quoque et vicecomitum istius eiusdem comitatus sallariis similiter recepissent et distribuissent, committos et plenarie expeditos modis omnibus reddidimus et dedimus, immo reddimus et damus modo premissis harum nostrarum vigore et testimonio [litter]arum mediante. Datum ex Herborthya, feria q[uint]a¹ proxima post dominicam Letare, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo tertio.

Sigismundus Pogan
manu propria etc.

¹ A regeszta kiadójának kiegészítése.

20

1523. március 29. Székesfehérvár.

Ben(é)te János és Menyődi Izsaiás fejéri adószedők oklevele 48 forint átadásáról Essegvári Ferenc országos kincstartónak.

Papíron, a szöveg utolsó sorában két, zöld viaszba nyomott gyűrűspecst darabjai. DL 68 540 (Kisfaludy cs. idősebb ága lt.).

Nos Iohannes Benethe ac Ysayas de Menyod dicatores presentis subsidii comitatus Albensis fatemur et recognoscimus per presentes litteras nostras sigillo nostro proprio roboratas dedisse ad manus egregii domini Francisci de Essegwar thezaurarii regni de presenti contributione dicti comitatus Albensis florenos quatráginta octo. Datum Alberegali, die dominico Ramispalmarum, anno Domini 1523.

21

1523. május 17. Buda.

Asszonyfalvi Ostfi László és Szecsődi Gáspár vasi adószedők oklevele 450 forint átadásáról Kanizsai László országos kincstartónak, amelyet aztán parancsára azonnal átadtak Szapolyai János erdélyi vajdának.

Felül hiányos papíron, a szöveg alatt zöld viaszba nyomott papírfelzetes gyűrűspecst. DL 68 541 (Kisfaludy cs. idősebb ága lt.).

Nos [La]dislaus Hosthffi de Azzonfalwa et Caspar de Zechewd dicatores comitatus Castriferrei recognoscimus per presentes, quod nos dominico die proximo post festum Beate Sophie de contributione dicti comitatus per nos dicati et exacti manibus magnifici domini Ladislai de Kanysa thezaurarii reg-

ni Hungarie etc. quadringentos et quinquaginta florenos assignavimus, quos die eodem de voluntate et commissione eiusdem domini Ladislai etc. domino vayvode Transsilvanyensi dedimus harum nostrarum litterarum testimonio mediante. Datum Bude, die suprascripto, anno etc. 1523.

Ladislaus Hosthffi
manu propria

22

1523. május 22. Buda.

Várdai Pál veszprémi és Désházi István knini püspökök, Mekcsei György királyi tanácsos, illetve a többiek, akik az adóbehajtás számadásait ellenőrző bizottság tagjai, bizonyítják, hogy a Torna megyei adószedők átadtak 717,5 forintot, amelyből 10 forintot túlfizetés miatt visszaadtak nekik.

Papíron, a szöveg alatt két vörös viaszba nyomott gyűrűspecsét, a bal oldali Várdai Pálé, a jobb oldali Désházi Istváné. DL 25 682 (Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Nadasdy.).

Nos Paulus episcopus Wespimiensis, Stephanus Deeshazy electus Tinni-
niensis, Georgius de Meche (!) consiliarius regie maiestatis et alii exactores
rationis subsidii regni Hungarie universalis recognoscimus per presentes,
quod egregii Benedictus Nadasdy et Iohannes Kewzegy dicatores comitatus
Thornensis dederunt nobis in ratione registri sui de subsidio eiusdem comita-
tus florenos septingentos ac decem et septem cum medio, in quorum exitu
invenimus eosdem superflue exposuisse florenos decem, quos nobis de facto
restituerunt. In cuius rei testimonium dedimus eisdem has litteras nostras si-
gillis dictorum dominorum episcoporum signatas in castro Budensi, feria sex-
ta ante festum penthecostes, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo
tertio.

23

1523. május 27. Buda.

*Kisserjéni Ferenc királyi alkincstartó bizonyítja, hogy Tőke Kristóf zólyomi vár-
nagy az előző évi adó fejében mondott vár javaiból, Selmec-, Baka- és Bélabánya, Sze-
pes és Liptó megyék hátraléka fejében összesen 105 forintot átadott (a hátlapi, más
kézzel írt feljegyzés szerint a nyugta „103 forintról szól, hibázik két forintban”).*

Papíron, a szöveg alatt papírfelzetes gyűrűs gemmapecséttel. DL 32 187
(Teőke cs.) – A hátlapján alul: *Super fl. I^c III, error est in fl. II.*

Nos Franciscus de Kysseryen vicethezaurarius regie maiestatis recognoscimus per presentes, quod egregius Cristoferus Thewke castellanus castri Zoliensis dedit in certis annis ad manus nostras nostras de bonis dicti castri florenos viginti novem cum medio, de civitatibus Sebnicia, Bakabanya et Belabanya florenos triginta octo, de pecuniis restantibus comitatus Scepusiensis florenos viginti quinque, de comitatu Lypphoviensi florenos duodecim cum medio, qui simul computando faciunt florenos centum et quinque, super quibus omnibus eundem Cristoferum committum reddimus et expeditum, immo r[ed]damus et committamus harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum, feria quarta post festum penthecostes, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo tertio.

Franciscus litteratus
vicethezaurarius manu propria

24

1522. július 13.–1523. február 14.

Kanizsai László országos kincstartó emberének az elszámolása a Baranya, Somogy, Sopron, Vas és Zala megyék adójából történt kifizetésekről.

Hat darab kétrét hajtott és összefűzött vízjeles papírlap hat oldalán, amelynek 2., 5–6. oldala üres, több kéz írásával. DL 26 285 (Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Nadasdy.).

tétel	szöveg	összegek	megjegyzés
1	(p.1) Registrum factum super expensis de salario meo		
2	Michael litteratus dedit	fl. I ^C XXVIII, den. XXXVI.	
3	in diversas minerum		
4	(p. 3) 1522 fl. II½ ^C in Fylek.		
5	<i>Item¹ Franciscus Lady in Fylek ad diversa nostra negotia exposuit, prout in suo registro clarius continetur, in Felek</i>	fl. II½ ^C .	
6	<i>Item Bude per Michaellem litteratum et in via exposite sunt circa festum Margarete (júl. 13.)</i>	fl. LXII.	
7	<i>Item eotunc Bwde Anthonius Itallo pro antiquis suis debitis dati sunt</i>	fl. LX.	

tétel	szöveg	összegek	megjegyzés
8	<i>Item ad manus nostras id Michael litteratus assignavit in Sarwar quos dedimus consorti nostre</i>	flor. I ^C XXVIII,	
9	Item de comitatu Soproniensi de bonis nostris in sortem sallarii mei per Franciscum Esegwari dati sunt: tenetur aduc ipse	fl. III½ ^C XXXVI, fl. XIII.	
10	Item de pecuniis videlicet Simigiensi Bwde in meum servitium	fl. I½ ^C XX.	Helytartói oklt. 246/5. sor.
11	Item de pecuniis comittatus Castriferrey pro se	fl. I½ ^C minus fl. VI.	
12	Item dominico ² die ante festum Colomani (okt. 12.) de pecuniis comittatus Zaladiensi ad se accepi	fl. VII ^C LXXXI.	Helytartói oklt. 247/15. sor.
13	Item dominus Gaspar de Raska dedit in sortem servitii mei	fl. II½ ^C .	
14	Item ad stipendia mea de presenti contributione videlicet de comittatu de Baranya accepi	fl. I ^C .	
15	Item feria secunda ante festum Beate Elizabet (nov. 17.) ad servitium meum accepi de pecuniis Baranya	fl. I ^C XXV.	
16	(p. 4) Item de pecuniis comitatus Simigiensis, quas Stephanus Hwzar attullerat in Lewka in sortem servitia mea accepi	fl. XLV. ³	Helytartói oklt. 247/22. sor.
17	Item de pecuniis comittatus Zaladiensis ad rationem accepi	fl. LVIII½.	Helytartói oklt. 247/20. sor.
18	Item de pecuniis comitatus Baranya ad rationem nostram accepimus	fl. I½ ^C XXIII½ den. XXII.	
19	Item Stephanus Hwzar de comitatu Simigiensi attullit nobis videlicet ad rationem sallarii nostram.	fl. LIII,	Helytartói oklt. 247/25. sor.
20	Item de comitatu Baranya accepimus pro se videlicet sallario nostro	fl. LXXXII den. XXVIII.	

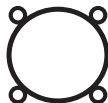
tétel	szöveg	összegek	megjegyzés
21	<i>Item pro sallario meo per Stephanum Hwzar accepimus</i>	fl. XL.	
22	<i>Item ego⁴ ipse pro sallario meo accepi</i>	fl. XL.	
23	<i>Item Stephanus Hwzar dedit manibus nostris ad rationem nostram</i>	fl. III ^C minus fl. XXX.	
24	<i>Anthonius presbiter dedit manibus nostris ad rationem nostram</i>	fl. III ^C .	
25	<i>Summa totius levati facit</i>	flor. III ^M II½ ^C XLVII½. ⁵	
26	(p. 7) <i>Exitus pecuniarum videlicet sallarii mey</i>		
27	<i>Item primo idem quos portaverunt ad Fylek.</i>	fl. II½ ^C ,	
28	<i>Item expensis pecuniis Franciscus litteratus ibidem exposuit</i>	fl. L.	A tételeket lásd fentebb az 5-8. sorokban!
29	<i>Item Bwde circas festum Margarethe (júl. 13.) Anthonio Italio pro antiquis suis debitis</i>	fl. LX.	
30	<i>Item per Michaellem litteratum tunc Bwde nobis agentibus et ad alia quoque negotia exposite sunt</i>	fl. LXII.	
31	<i>Item in Sarwar id Michael litteratus dedit nobis, quos per⁶ se exposuimus</i>	fl. I ^C XXVIII den. XXXVI.	
32	<i>Exitus fl. III½^C (den.) XXXVI.⁷</i>		
33	<i>Item exposite sunt per Anthonium presbiterum pro in suo registro clarius constat.</i>		
34	<i>Item exitus⁸ fl. II^C (den.) XX Simigiensis.</i>		
35	<i>Item Sandrino Seney</i>	fl. XX.	
36	<i>Item Farkas tum ad stipendia sua, tum ad expensas versus dominum Iohannem Dragfy</i>	fl. VII.	
37	<i>Item ad Novam Civitatem pro emendis panum</i>	fl. VI.	
38	<i>Item pro se tum domine Ursule</i>	fl. VII.	
39	(p. 8) <i>Item Iohanni Wydaz ad Zegedinum pro expensis</i>	fl. XV.	
40	<i>Item feria tertia ante festum Colomani (okt. 7.) Georgio Kawasy</i>	fl. X.	
41	<i>Item nutrici filie nostre</i>	fl. III	
42	<i>Item ad nundinas in Kewzeg pro telis rwbeis</i>	fl II.	

tétel	szöveg	összegek	megjegyzés
43	Item in festo Ursule virginis (okt. 21.) in Lewka Georgio Kawasy	fl. XXVI.	
44	Item Ambrosio Chernyl pro expensis	fl. VIII.	
45	Item ex eisdem pecuniis Bernardo Zelesthey ad Sabbas(?)	fl. XXVIII.	
46	Item Georgio Kawasy in vigilia Simonis et Iude (okt. 27.) in Lewka	fl. X den. XXV.	
47	Item Bernaldo Zelesthey ad Chemeled	fl. II.	
48	Item die Animarum (nov. 2.) in Lewka Georgio Kawasy	fl. XIII.	
49	<i>Item feria die dominico ante festum Martini (nov. 9.) in Lewka Georgio Kawasy</i>	<i>fl. XLI½.</i>	
50	Item in festo Beate Katerine virginis (nov. 25.) Anderko expensas ad Septhe	fl. I½.	
51	(p. 9) Exitus fl. II ^C Castriphererey		
52	Item didimus domino Bernardo ad solvendum debitus pro domino episcopo Wiennensi	fl. I ^C minus fl. VI.	
53	Exitus fl. III½ ^{C.9}		
54	Item Bernaldo de Henney ad solvendo debitos in Newburg	fl. II ^C .	
55	Item Georgio Kawasy in festo Emerici ducis (nov. 5.) in Lewka	fl. XXXV.	
56	Item feria 4 ^a post Martini (nov. 12.) Vetule et Valentino Dezw pro emendys bobus	fl. XI½.	
57	Item Tarrody pro expensis ad Franciscum Lady	fl. I.	
58	Item in festo Beate Elizabet (nov. 19.) perdidit	fl. ½.	
59	Exitus pecuniarum fl. I ^C de Baronya		
60	Item Anthonius presbiter exposuit in via tum ibi manendo a feria 4 ^a post festum exaltatione(!) Sancte Crucis (szept. 17.) usque festum Beati Martini confessoris (nov. 11.) usque domum, prout in suo registro clarius constat	fl. XLIII den. LXXVII.	
61	Item feria secunda ante festum Elizabet (nov. 17.) Francisco Wathay ad distribuendum familiaribus pro stipendis ipsorum de pecuniis de Baranya	fl. I ^C LXXX.	

tétel	szöveg	összegek	megjegyzés
62	(p. 10) Exitus fl. XLVI. ¹⁰		
63	Item ad manus Georgii Kawasy ex eisdem dedi ratione negotii nostri	fl. XXIII. ¹¹	
64	Cetera exposuit Stephanus Hwzar	fl. XXII. ¹²	
65	Item die dominico proximo ante festum Beati Colomani (okt. 12.) Michael Kysfalwdi in oppido Kapornak pecunias menstruales ad rationem meam familiaribus meis, videlicet Paulo Kusthani, Martino Keweskwthy, Iohanni Laky, Georgio Zychy, Benedicto Werthesy, Stephano Hwzar dedit quiquidem fuerunt cum homine regie maiestatis.	fl. XXV,	Helytartói oklt. 246/12. sor.
66	Item idem Michael accepit ad expensas feria quarta ante festum Beati Dionisii (okt. 8.)	fl. II den. XXV.	
67	Item alia vice feria quarta ¹³ post Colomani (okt. 15.) barbitonsori ad expensas ad d(ominum) m(agnificum) in Waswar	den. XX.	
68	Item in festo Beati Michaelis archangelis (szept. 29.) fratribus maioribus in Kanysa commorantibus propter bona hereditaria dedimus	fl. LXXX.	
69	Item Bernardo Heney dum profectus erat ad Newbwrgam ratione expensarum dedimus	fl. XX.	
70	Item dominus magnificus circa festum assumptionis Marie Virginis (aug. 15.) exposuit ad diversa negotia sue m(agnificentie)	fl. XLVII den. XXXVI.	
71	Item feria sexta post circumcissione Domini (1523. jan. 2.) fratribus pro testamento in Lewka	fl. I ^c .	
72	(p. 11) Item Michaeli litterato ad Wiennensiem pro debitis domini Iohannis Kanysay	fl. LVIII½.	
73	Item die dominico, in profesto ¹⁴ Beati Pauli conversionis (1523. jan. 25.) Anthonio Seredi ad domum Gywla	den. LXXV.	
74	Item feria secunda, in festo purificationis Marie virginis (1523. febr. 2.) in Chorna Bernardus Zelesthei distribuit pecunias mensuales	fl. VIII.	
75	Item circa festum purificationis Beatissime Virginis Marie (1523. febr. 2.) ad diversa negotia fecit exponere dominus magnificus, ut patet in registro	fl. I ^c VI den. X.	

tétel	szöveg	összegek	megjegyzés
76	Item alia vice circa festum Beati Valentini (1523. febr. 14.) dominus magnificus fecit exponere, ut habetur clarius in registro ad necessitates sue magnificentie	fl. LXXV½ den. XXX.	
77	Item Iohanni Pekri in subsidium per Franciscum Vathay	fl. XXXII.	

- ¹ A kurzívval szedett sorok utólag áthúzva.
² Előtte kihúzva: *eodem die*.
³ Javítva XXVIII-ből.
⁴ Előtte kihúzva: *Stephanus*.
⁵ Valójában 3207 forint.
⁶ Előtte kihúzva: *dedimus*.
⁷ Valójában 550 forint 36 dénár.
⁸ Előtte kihúzva: *de pecuniis*.
⁹ Valójában 248 forint.
¹⁰ Előtte áthúzva: *XXVIII*; az összeg helyesen 200 forint 25 dénár.
¹¹ Az összeg utólag beszúrva.
¹² Az egész sor utólag beszúrva.
¹³ A lehúzott *tertia* alá írva.
¹⁴ Helyesen *festo* kellene, mivel ebben az évben az ünnep vasárnapra esett (1522-ben pedig szombatra).



Pénzleletek a középkori Magyarországon (1000–1437/1440)

Célkitűzés

A gazdaságtörténeti kutatások szerves részét képezi a pénzverés beható vizsgálata, egyaránt értve ez alatt annak írott és tárgyi emlékeit. A numizmatikai kutatásban a két forrástípus aránya az adott korszak függvényében folyamatosan változik: míg a középkorban, főként annak korai szakaszában, szinte kizárólag magukból a pénzek tanulmányozásából levonható információkra támaszkodhatunk, az új- és legújabb kor időszakában már egyre inkább alárendelt szerepet kap a tárgyi anyag az írott forrásokkal szemben, bár jelentőségét még ekkor sem lehet elvitatni. A több mint két évszázados múlta viszszatekintő magyar numizmatikai kutatások sok tekintetben példaértékű módon végeztek el középkori pénztörténetünk tárgyi anyagának rendszerezését, az ennek révén felhalmozódó ismeretanyag az időről időre megjelenő típuskatalogusokban öltött testet.¹ Megtörtént az ismert veretek legapróbb részletekbe menő katalogizálása, majd a későbbiekben a korábban ismeretlen típu-

* A szerző a Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár főmuzeológusa, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

** A szerző a Kecskeméti Katona József Múzeum főmuzeológusa, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

1 *Schönvisner, István*: Notitia Hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus. Buda 1801; *Rupp Jakob*: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti és pénztudományi kútfők után magyarázva, I. Árpádi korszak. Pest 1841 (= *Rupp, Jacobus*: Numi Hungariae hactenus cogniti, quos delineatos, ac e monumentis historico-numariis exhibet. I. Periodus Arpadiana. Pestini 1841); *Rupp Jakob*: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti és pénztudományi kútfők után magyarázva, II. A Vegyes házakból királyok korszaka. Pest 1846 (= *Rupp, Jacobus*: Numi Hungariae hactenus cogniti, quos delineatos, ac e monumentis historico-numariis exhibet. II. Periodus mixta. Pestini 1846); *Weszerle József* hátrahagyott érmészeti táblái. Budapest 1873 (második kiadás Budapest 1911); *Réthy, László*: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár, I. Árpád-házi királyok kora. Budapest 1899 (Reprint: 1982); *Réthy, László*: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár, II. Vegyes-házi királyok kora. Budapest 1907 (Reprint: 1982); *Huszár, Lajos*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest–München 1979; *Pohl, Artúr*: Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1541). Graz 1974; *Pohl, Artúr*: Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540. Graz–Budapest 1982; *Unger Emil*: Magyar éremhatározó. I–II.: Középkor; I–V.: Újkor. Budapest 1958–1959. (Egy kötetben: Budapest 1960; További kiadásai: Budapest 1974., 1997.); *Lengyel András*: Aranykönyv 1325–1540. Budapest 2013.

sok és változatok beillesztése is ezek sorába.² Az érme régészeti vonatkozásai azonban csak a 20. század első felétől kerültek előtérbe, ekkortól kezdték kihasználni az érme összességének vizsgálatából (kumulatív elemzések) adódó lehetőségeket. Az éremleletek – legyen az kincslelet,³ sírmelléklet, település- vagy szórványlelet – összehasonlító elemzésének szerepe mind a pénztörténet, mind általában a gazdaságtörténet tekintetében igen jelentős. A mindenkori használatban lévő pénzanyag mennyisége, minősége, összetétele, forgalmi sebessége, az időszakonként fellépő „hamisítási” hullámok egész korszakok és országnyi területek gazdasági életére éppen úgy fényt vethetnek, mint adott esetben egy-egy város, kisebb régió vagy település történetére. Ezen túlmenően pedig összetételük ismerete szerencsés esetben finomíthatja az egyes veretek keltezését, míg elrejtésük helyének, körülményeinek, az azonos jellegű leletek földrajzi elterjedésének vizsgálata további következtetések levonására nyújt lehetőséget. A Kárpát-medence területén az utóbbi kétszáz évben, mióta viszonylagos pontossággal dokumentálták az előkerült éremleleteket, az antikvitástól a legújabb kor hajnaláig mintegy háromezer leletről van információnk. Ez azonban csupán durva becslés, hiszen szisztematikus felgyűjtésükre mindmáig nem került sor, így nem születhettek meg azok az alapvető kézikönyvek, leletkataszterek, amelyeknek a segítségével ennek a pénz- és gazdaságtörténeti kincseshányának a kiaknázása megtörténhetett volna.

A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont „Lendület” Középkori Gazdaságtörténet Kutatócsoport tagjaiként azt a feladatot vállaltuk magunkra, hogy a rendelkezésre álló öt év alatt ennek a hiánypótló munkának legalább egy részét elkészítsük. Csábítónak hangzott egy teljes körű, az egész középkort lefedő anyaggyűjtés, de a rendelkezésre álló idő figyelembevételével ez lehetetlen vállalkozásnak tűnt. Egy kutatási program végeredményét alapvetően meghatározza már maga a témaválasztás, így azt a belátható időintervallumot kellett kijelölni, amelyre nézve reálisan esély van adott idő alatt az anyaggyűjtés befejezésére. A korszak kezdetét nyilván megadja az 1000. év, amely szimbolikus nyitánya az önálló magyar pénzverésnek és egyben a magyarországi pénzforgalomnak és pénzhasználatnak a

2 Karamanszki, Szergej: Károly Róbert ismeretlen obulusa. *Numizmatikai Közöny* 84–85. (1985–1986) 169–170.; Tóth, Csaba: Unpublizierte Anjou-zeitliche Münzen im Ungarischen Nationalmuseum. *Folia Archaeologica* 51. (2003–2004) 175–182.; Budaj, Marek – Hunka, Ján: Két új, középkori magyar denár. *Az Érem* 2007:1. 7–10.; Kiss József Géza – Tóth Csaba: Ismeretlen magyar anonim denár. *Az Érem* 2007:1. 3–6.; Ujszászi Róbert: A CNH 98-as típusú fémpénz egy eddig ismeretlen változata. *Az Érem* 2007:1. 1–2.; Csákvári Péter: Szent István dénárjának veret típusai. Győr 2009; Kiss József Géza – Kiszely Csaba: Károly Róbert ismeretlen obulusa – kormeghatározási problémák. *Az Érem* 2014:1. 8–9.

3 A „kincslelet” egy terminus technicus, amely azt az előkerülési formát jelenti, amikor egynél több érme egyazon időben és egy helyen kerül elrejtésre. A kincslelet lehet zárt (azaz teljesen megőrzött), illetve hiányos (részben elkallódott). Összetételét tekintve lehet tisztán pénzekből álló éremkincs, illetve pénzekből és egyéb tárgyakból (főként ékszerekből vagy veretlen nemesfémből) álló vegyes kincslelet.

Kárpát-medencében.⁴ A kutatás felső időhatárát a Zsigmond-kor végében, pontosabban 1437/1440-ben határoztuk meg, azon megfontolásból, hogy az uralkodó veretei a halálát követően még néhány évig részt vettek a pénzforgalomban, így megtalálhatóak az ekkor elrejtett leletekben is. Már a munka megindulásakor le kellett mondanunk arról, hogy a vizsgált korszak sír- és települési szórványleleteit is összegyűjtsük, mivel az utóbbi évtizedek nagy felületű régészeti feltárásai, továbbá a műszeres (fémkeresős) kutatás általánossá válása folyamán olyan hatalmas (szórvány)éremanyag került napvilágra, amelynek teljességre törekvő feldolgozása csak nagyobb munkacsoportok számára lenne elképzelhető. A tervezett munka célkitűzése tehát a középkori Magyar Királyság, gyakorlatilag a Kárpát-medence területén 1000 és 1437/1440 között elrejtett zárt, illetve töredékes éremlelet (kincslelet) minél teljesebb körű összegyűjtése és közreadása, amely előzetes becslésünk szerint mintegy négyszáz leletet foglal magába. Ennek keretében szeretnénk minden – a szakirodalomban, az adattárakban és a közgyűjteményekben – fellelhető információt összegyűjteni, rendszerezni és közreadni.

A korábbi évtizedek kutatásából tisztán kitűnik, hogy az éremleletek eloszlása ebben a négy és fél évszázadban korántsem egyenletes, jól látható, hogy mennyiségük változása korrelációt mutat az adott terület politikai viszonyaival. Nyilván egy kincslelet elrejtéséhez nem kellett országos méretű kataklizmának bekövetkeznie, hiszen azt bármely olyan egyéni életsors befolyásolhatta, amelynek kiderítése kívül esik a kutathatóság határán. Viszont nagyobb mennyiségű éremlelet összehasonlító vizsgálata már kimutathat bizonyos tendenciákat. Nem véletlen, hogy a vizsgált korszak leleteinek legalább az egynegyede egy nagyon szűk, két évnél is rövidebb idő alatt került elrejtésre a 13. század közepén. Történettudományunk ezt a lelethorizontot egyértelműen az 1241–1242. évi tatárjárással hozza kapcsolatba. Ezzel szemben alig ismerünk leletet a 11–12. századból, ez persze nem csupán a viszonylagos politikai stabilitással függhet össze, hanem a korszak pénzhasználatának alacsonyabb szintű volumenével is. Az Anjou-kor elején elrejtett leletek száma megint minimális, majd ez a későbbiekben folyamatosan növekvő tendenciát mutat. A Zsigmond-korban szintén megnövekszik a leletek száma, és a 15. század első felének–közepének zavaros politikai viszonyai következtében tetőzik ismét.

4 Bár a 10. századi honfoglaló magyar sírokból is találkozunk – nyilván idegen – pénzekkel, ezek korántsem feltételeznek pénzforgalmat. A honfoglalás korából egyébként csupán egyetlen éremkincs ismert, a hozzávetőleg négyszáz darabból álló Máramaros megyei (huszti) dirhemlelet. Vö. *Fomin, Alekszej Vlagyimirovics – Kovács László: A Máramaros megyei („huszti”) 10. századi dirhemkincs. Budapest 1987; Fomin, Aleksey Vladimirovich – Kovács, László: The tenth century Máramaros County („Huszt”) Dirham hoard. Budapest 1987.*

Jelenlegi helyzetkép, kutatástörténeti háttér

A hazai numizmatikai leletrepertóriumok áttekintését rögtön azzal a summás megállapítással kell kezdeni, hogy a magyarországi numizmatikai kutatás jelentős elmaradásban van ezen a téren a környező országokhoz képest. A szomszédos országok kutatói a történelmi Magyarország egykori területeit is magába foglaló anyaggyűjtések alapján számos repertóriumot jelentettek meg a 20. század második felében. A szlovák numizmatikusok munkájának köszönhetően elkészült a szlovákiai sír-, kincs- és szórványleletek teljes áttekintése, amelyben az Árpád-kori és a késő középkori leletek is megtalálhatóak.⁵ A Szlovákia területén talált Árpád-kori éremleletek legújabb anyaggyűjtését a közelmúltban Jan Hunka jelentette meg a korszakot elemző monográfiájában.⁶ Az Erdély területén előkerült pénzeket számos korábbi publikáció anyagát is felhasználva több alkalommal összegezték, az első 1958-ban,⁷ a második 1988-ban,⁸ a harmadik kiadvány 2002-ben⁹ jelent meg. Az egykori Magyar Királyság déli területeiről származó pénzleleteket is magába foglaló jugoszláviai anyaggyűjtést Ivan Mirnik 1981-ben publikálta.¹⁰ A Nyugat-Magyarországon, a mai Burgenland területén talált pénzleleteket elsőként Bernhard Koch adta közre.¹¹ Az újabb – egész Ausztriára kiterjedő – anyaggyűjtés és az új adatbázis kiépítésének felvázolása előadásként 2012-ben hangzott el, majd 2014-ben nyomtatásban is megjelent.¹²

5 Hlinka, Jozef – Kraskovská, Ľudmila – Novák, Jan: Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Nálezy mincí na Slovensku II. Bratislava 1968; Hlinka, Jozef – Kolníková, Eva – Kraskovská, Ľudmila – Novák, Jan: Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava 1978; Kolníková, Eva – Hunka, Ján: Nálezy mincí na Slovensku IV. Nitra 1994.

6 Hunka, Ján: Mince Árpádovcov z rokov 1000–1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredovekého Slovenska. Nitra 2013. 127–152.

7 Iliescu, Octavian: Descoperiri monetare din Transilvania. Studii și Cercetări de Numismatică 2. (1958) 459–465; Sabău, Ion: Circulația monetară în Transilvania secolelor XI–XIII în lumina izvoarelor numismatice. Studii și Cercetări de Numismatică 2. (1958) 269–301.

8 Velter, Ana-Maria: Unele considerații privind circulația monetară din secolele V–XII în bazinul Carpatic cu o privire specială asupra teritoriului României (Considerations of the monetary circulation in the Carpatian area in the 5th–12th centuries with regard over the territory of Romania). Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 39. (1988) 251–274.

9 Velter, Ana-Maria: Transilvania în secolele V–XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V–XII. Paideia, București 2002.

10 Mirnik, Ivan: Coin Hoards in Yugoslavia. Oxford 1981.

11 Koch, Bernhard: Münzfunde dokumentieren den Geldumlauf im Burgenland. Numismatische Zeitschrift 83. (1969) 82–97.

12 Emmerig, Hubert: Münzfunde des Mittelalters und der Neuzeit in Österreich: Die Erschließung eines Quellenbestandes – Der Fundkatalog am Institut für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien (FK/ING). In: Akten des 5. Österreichischen Numismatikertages Enns, 21–22. Juni 2012. Forschungen in Lauriacum 15. Hrsg. Michael Alram, Hubert Emmerig, Reinhardt Harreither. Enns-Linz 2014. 143–148.

A magyarországi és a Kárpát-medencei pénzleletek összegyűjtésére vonatkozó igény hosszú idő óta felmerült, nemcsak a magyar numizmatikusok, hanem a régészek irányából is. A népvándorlaskor Kárpát-medencei pénzleleteiről elsőként Huszár Lajos készített összefoglalást.¹³ Néhány évvel később egy kutatócsoport azzal a céllal kezdett munkába, hogy felgyűjtse és közreadja a Közép-Duna-medence honfoglalás és kora Árpád-kori sírleleteit. Ennek keretében az addig ismert kincsleleteket is számba vették.¹⁴ A honfoglalás korának pénzleleteit a teljesség igényével Kovács László gyűjtötte össze és jelentette meg.¹⁵

Az Árpád-kori éremleletek teljességre törekvő összegyűjtése és közreadása évszázados adóssága a magyar numizmatikának. Annak ellenére, hogy a hazai földből másfél évszázad óta előkerült és a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott éremleletek jegyzékeit az Éremtárban külön kötetekben összegyűjtötték, valamint ezek többségét az 1902-ben indult *Numizmatikai Közönyben* ismertették, az első átfogó jellegű Árpád-kori éremlelet-repertórium megjelenésére 1996-ig kellett várni. Ekkor jelent meg Saltzer Ernő könyve, amely a történelmi Magyarország területén talált 156 darab Árpád-házi éremkincsleletet adja közre.¹⁶ A szerző a kötet összeállítása során főleg Huszár Lajos kéziratot adatgyűjtésére támaszkodott, aki évtizedeken keresztül cédulázta a hazai és külföldi szakirodalmat, de anyagának rendszerezésére és kiadására már nem tudott sort keríteni. Huszár Lajos buzdítására vállalkozott Gedai István a Kárpát-medencében talált 11–13. századi idegen pénzek összegyűjtésére és feldolgozására egy doktori disszertáció keretében, amely kissé átdolgozott formában 1969-ben jelent meg.¹⁷ Ez a munka nemcsak a kincsleleteket, hanem a sír- és szórványleleteket is magába foglalta. Kovács László a korábbi – a honfoglaláskort lefedő – munkáját folytatva akadémiai disszertációjának keretében feldolgozta a kora Árpád-kori magyar pénzverést, és ennek keretében összegyűjtötte az Árpád-kor első felének (1000–1141) sír- és kincsleleteit is.¹⁸ Aprólékos munkával tisztázta számos kincslelet darabszámát és előkerü-

13 Huszár, Lajos: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5. (1955) 61–109.

14 Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. *Régészeti Tanulmányok* 2. Budapest 1962.

15 Kovács, László: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. *Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. Budapest 1989.

16 Saltzer Ernő: A történelmi Magyarország területén fellelt 156 Árpád-házi kincslelet összefüggő áttekintése. Budapest 1996.

17 Gedai, István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13. Jahrhunderten. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 21. (1969) 105–148.

18 Kovács László: A kora Árpád-kori pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről. Budapest 1997; Kovács, László: Die zwischen 1000 und 1141 verbogenen Hortfunde des Karpatenbeckens. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 59. (2008) 429–455.

lési körülményeit, alapos kritika alá véve a Saltzer Ernő fentebb említett munkájában publikált, a vizsgált korszakba tartozó leleteket.¹⁹

A tatárjárás korának pénzleleteit Tóth Csaba adta közre a kiállításához készült katalógusban,²⁰ mely egyben azt is jelezte, hogy milyen gazdag anyag áll a kutatók rendelkezésére, amelyet érdemes lenne kibővíteni és közreadni. Hasonlóan adatgazdag Ujszászi Róbert munkája, aki a 12. századi lelőhelyes magyar rézpénzek összegyűjtését végezte el.²¹

A késő középkori leletjegyzékek terén még nagyobb az adósság. Kivételt az Anjou-kor képez, amelynek kincseleleteit Tóth Csaba gyűjtötte össze PhD-disszertációjában, de dolgozata még nem jelent meg nyomtatásban.²² Hiányzik a Zsigmond-kor fél évszázados időszakát lefedő magyarországi anyaggyűjtés, csupán a szomszédos országokban kiadott munkák ide vonatkozó fejezeteire támaszkodhatunk. Kivételt az aranyforintleletek jelentenek, amelyek listája többször is publikálásra került.²³ A Mátyás-kortól megélénkült a kutatás, a kutatók figyelme a korszakba tartozó pénzleletek összegyűjtésére is kiterjedt, bár ez már a most vizsgált időhatárokon kívül esik.²⁴

A 20. században több munka is született kisebb földrajzi egységek, megyék vagy települések területén talált pénzleletekről. Így például a század elején Frey Imre Bács-Bodrog vármegye,²⁵ Berkeszi István Dél-Magyarország éremleleteit adta közre.²⁶ A Borsod megyei éremleleteket Leszih Andor közölte,²⁷ a Veszprém megye területén található éremlelőhelyeket Huszár Lajos vette számba,²⁸ majd munkáját Éri István folytatta.²⁹ Csongrád megye numizmatikai leletkataszterét Nagy Ádám készítette el, de munkája mindaddig kia-

19 Kovács László: Megjegyzések Saltzer Ernő kincskataszterének korai, 1000–1141 közötti keltezésű leletekre vonatkozó címszavaihoz. (Bemerkungen zu den Schlagworten bezüglich der zwischen 1000 und 1141 datierten Münzfunde des Schatzkatasters von Ernő Saltzer.) Numizmatikai Közlöny 104–105. (2005–2006) 31–56.

20 Tóth Csaba: A tatárjárás korának pénzekkel keltezett kincseleletei. In: A tatárjárás. Kiállítási katalógus. Szerk. Ritoók Ágnes, Garam Éva. Budapest 2007. 79–90.

21 Ujszászi Róbert: A XII. századi magyar rézpénzek. Budapest 2010. 145–162.

22 Tóth Csaba: Pénzverés és pénzforgalom az Anjou-kori Magyarországon. Doktori (PhD) disszertáció. ELTE Régészettudományi Intézet. Budapest 2002.

23 Gyöngyössy Márton: Középkori magyar aranyforintok. Kincsek a Magyar Nemzeti Bank Látogatóközpontjából. Budapest 2005. 83–88.; Gyöngyössy Márton: Florenus Hungarialis. Arany-pénzverés a középkori Magyarországon. Budapest 2008. 119–124.

24 Gyöngyössy Márton: Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. Budapest 2003. 318–342.

25 Frey Imre: Bács-Bodrog megye érmészeti emlékei. Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve 23. (1907) 59–76.

26 Berkeszi István: Délmagyarország éremleletei. Temesvár 1908.

27 Leszih Andor: Éremleletek Borsod megyében. Numizmatikai Közlöny 46–47. (1947–1948) 54.

28 Huszár Lajos: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. (1963) 151–159.

29 Éri István: Újabb Veszprém megyei éremleletek. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6. (1967) 89–91.

datlan, csupán rövid beszámoló látott napvilágot.³⁰ Somogy megye középkori és kora újkori éremleleteit legutóbb Varga Máté vette listába.³¹ Több publikáció egy-egy település vagy annak környéke pénzleleteit ismertette.³²

Az 1960-as években elindult nagyszabású vállalkozás, a Magyarország Régészeti Topográfiája elvileg a régészeti anyag mellett a numizmatikai anyag összegyűjtését is célba vette a megyei és a megszüntetett, majd ismét visszaállított járási közigazgatási beosztást szem előtt tartva. A sorozatból eddig tizenhárom kötet jelent meg, amely az ország területének csak kisebb hányadát fedi le.³³

Ugyancsak régészeti oldalról készült el előbb a pénzleletes középkori cserépedények,³⁴ majd később az Árpád-kori,³⁵ művészettörténeti szempontból pedig a késő középkori kincsleletek számbavétele.³⁶

Forrásbázis és módszertan

A kitűzött cél megvalósítása a számos korábbi kezdeményezés és előmunkálat ellenére sem számít egyszerű feladatnak. A nehézséget egyrészt az jelenti, hogy a közgyűjteményekben másfél évszázada folyó magyar numizmatikai kutatás a régészettudománnyal ellentétben sokkal kevesebb figyelmet fordított a zárt pénzleletek előkerülési körülményeire, a leletek pontos darabszámára, összetételére, a kincsleletekben a pénzekkel együtt előkerült ékszerekre és más tárgyakra. Már a lelőhelyek nevének feljegyzésekor gyakori volt a hibás, pontatlan vagy félreolvasott névhasználat, sok esetben nem történt meg a lelőhelyek pontos közigazgatási besorolásának feltüntetése sem.³⁷ Másrészt

30 Nagy Ádám: Numizmatikai lelőhelyek Csongrád megyében. A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1981–1982 (1991). 169–176.

31 Varga Máté: Középkori és kora-újkori éremleletek Somogy megyében. In: Fialat középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete. Szerk. Varga Máté. Kaposvár 2013. 239–250.

32 Például Kertay Viktor: Egervideki pénzleletek. Numizmatikai Közlöny 5. (1906) 16–17.; Tömörkény István – Harsányi Pál: A szegedi múzeumba került régipénz-leletek. Numizmatikai Közlöny 11. (1912) 8–15.; H. Fekete Péter: Hajdúböszörményi éremleletek. Numizmatikai Közlöny 54–55. (1955–1956) 69.; Gedai István: Székesfehérvár közép- és török kori pénzleletei. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1972. 191–193.

33 Magyarország régészeti topográfiája I–XI. Budapest 1966–2012.

34 Parádi Nándor: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. Archaeologiai Értesítő 90. (1963) 205–248.

35 Parádi Nándor: Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A nyáregyháza-pusztapótharaszti kincslelet (Münzdatierte Schmuckstücke aus dem 13. Jahrhundert. Der Schatzfund von Nyáregyháza-Pusztapótharaszti.) Folia Archaeologica 26. (1975) 119–161.

36 Zsámbéky Mónika: XIV–XV. századi magyarországi kincsleletek. Művészettörténeti Értesítő 32. (1983) 105–128.

37 A számos, itt idézhető példa közül csak kettő: a sok évtizeden át szívósan élő „Domaföld (Csongrád megye)” lelőhelyű pénzlelet pontos előkerülési helye Dömefölde (Zala megye). Vö. V. Székely György: A friesachi dénárok magyarországi forgalmának kezdetei. Az Érem

az okoz nehézséget, hogy a hazai közgyűjtemények numizmatikai részlegeiben – főleg a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában – egészen a legutóbbi évtizedekig nem minden esetben tartották fontosnak a zárt éremleleteket megszerezni, a bekerült leleteket együtt tartani. A gyűjteménybe került leletek duplumnak minősített darabjait gyakran cserére használták fel, lehetetlenné téve ezáltal azt a lehetőséget, hogy a későbbi kutatók a leleteket újrahatározassák és feldolgozhassák.³⁸

A munka során fontos kérdésként merül fel a leletek „zártságának”, eredeti darabszámának megállapítása. Ezt mindenekelőtt az az objektív körülmény nehezíti, hogy a kincsleletek a legtöbb esetben véletlenszerűen kerülnek elő, a megtalálásuknál nincs jelen szakember, teljes begyűjtésüket számos más tényező is hátrányosan befolyásolja. A leletek csak rövidebb-hosszabb idő elteltével, több áttételen keresztül jutnak el a közgyűjteményekbe, így nagyon ritka a teljesen zártnak tekinthető éremlelet. A zárt leletekre napvilágra kerülésük pillanatától ott leselkedett a megbontás veszélye, a lelet kisebb vagy nagyobb hányadának elkallódása, még mielőtt az anyag a leletet meghatározó szakember kezébe került.³⁹

Kétségtelen, hogy a pénztörténeti kutatásban szilárd következtetések csak a zárt, hiteles összetételű éremleletek feldolgozásától várhatók, ennek ellenére nem mondhatunk le a hiányos éremleletek által kínált adatokról sem, jóllehet felhasználásuk jóval nagyobb óvatosságot és körültekintést igényel, amelyet éppen a minél teljesebb körű, a hiányos és töredékes éremleleteket is magába foglaló anyaggyűjtés ellensúlyozhat. Többek között emiatt is egyre sürgetőbb feladatnak tűnik a középkori Magyarország pénzleleteinek teljességre törekvő összegyűjtése, egy numizmatikai leletkataszter elkészítése.

A legnagyobb forrásbázist kétségkívül a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött anyag képviseli. Az ország első – és hosszú időn át egyetlen – múzeumába a 19. század közepétől a Magyar Királyság egész területéről áramlott az előkerült régészeti anyag, közöttük a pénzek is. Ennek a hatalmas, a numizmatikai tárgyak vonatkozásában is az egymilliós darabszámot jócskán meghaladó anyagnak azonban csak a töredéke maradt meg, mivel a törvényi szabályozás és a tudományos feldolgozás korabeli igényei nem kedvez-

2000:2. 8. A másik példa az akasztó-pusztaszentimrei kincslelet, amely három különböző lelőhelyként is felbukkant a szakirodalomban: lásd *Gedai, I.*: Fremde Münzen im Karpatenbecken i. m. 114.; helyreigazítása *Parádi N.*: Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek i. m. 128–131.

38 Hasonló lesújtó véleményt fogalmazott meg Kovács László is. *Kovács László*: Megjegyzések a kora Árpád-kori numizmatika és a régészet kapcsolatához. In: A numizmatika és a társtudományok. Konferencia Szegeden 1993. október 25–26. Szerk. Nagy Ádám. Szeged 1994. 104.

39 Valóban zártnak tekinthető, régészek által, ellenőrzött körülmények között feltárt középkori kincslelet alig néhány ismert az országból. Ilyen például a Pécs központjában 2006-ban előkerült, egy szarvasmarha csőves csontjába rejtett 52 darab 13. századi friesachi denár (*Nagy Balázs*: Tatárjárás-kori pénzleletek Pécsről. In: *Fiatalközépkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Szerk. Varga Máté. Kaposvár 2013. 227–238.), illetve a 2008-ban a Paks-Cseresznyés lelőhelyen szintén in situ feltárt kerámiaedény, a benne rejlő 2367 darab 14. századi bécsi denárral.

tek a leletek egyben tartásának. Az előkerült lelet hivatalos úton (közjegyző, minisztérium), esetleg közvetlenül a találótól vagy a földbirtokostól került be a Magyar Nemzeti Múzeumba. Itt meghatározták, többé-kevésbé pontos lista készült róla,⁴⁰ megállapították az értékét (általában a nemesfémértéket), majd kiválogatták azokat a darabokat, amelyekre a múzeum igényt tartott. A válogatás elsődleges szempontja az volt, hogy az adott darab vagy változat a törzsgyűjteményben már szerepelt-e. A törvény értelmében az előkerült leletet az érték alapján három részre kellett osztani: egyharmad illette a földbirtokost, egyharmad a találót, a maradék rész az államot. Erről az egyharmadról az állam általában lemondott a múzeum javára. Azokat a darabokat, amelyekre a múzeum nem tartott igényt, rendszerint visszaküldték a találónak, vagy az őt illető értéket kifizették neki. Ez az oka annak, hogy az előkerült éremanyagnak általában csupán a töredéke maradt a múzeumban. Szerencsére az irattárban ezeknek az ügyeknek az iratanyaga általában megőrződött, sőt később a leletjegyzékeket külön legépelve leletkataszterekben is összegyűjtötték.⁴¹ A II. világháborút követően, a megyei múzeumi hálózat kiépülésével párhuzamosan, fokozatosan megszűnt az éremleletek beáramlása a Magyar Nemzeti Múzeumba. Mivel azonban nem voltak a numizmatikához értő szakemberek a vidéki múzeumokban, elsődleges meghatározásukat továbbra is Budapesten végezték el, majd a leletanyag visszakerült a területileg illetékes közgyűjteménybe, ahol szerencsés esetben máig őrzik.⁴² Néhány éremlelet később került be vidékről a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.⁴³

40 Álljon itt két ellenpélda a „többé” és „kevésbé” jól meghatározott, azóta már részben vagy teljesen elkallódott leletekről. 1884-ben Kara Zsigmond helyi lakos Kesztyőlőn több mint 700 régi pénzt talált, amelyeket a megyeházára szolgáltatott be. Innen a lelet a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott, ahol a darabjait meghatározták és a többségét lerajzolták. A leletből kiválogattak 91 darabot, a többi visszaküldték, ezeknek további sorsa ismeretlen, viszont a fennmaradt rajzok segítségével rekonstruálni lehet a teljes anyagot. Vö. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár (a továbbiakban MNM ÉT) Irattár 52/1884. A Kézdivásárhely főterén házalapozi munkálatok során előkerült éremleletet a városi tanács elküldte a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol azt Réthy László meghatározta, majd mivel egyetlen darabra sem tartott igényt a múzeum, az egészet visszaküldte a városnak. A lelet további sorsa ismeretlen, egyedüli információnk Réthy piszkozatban fennmaradt válaszlevele, amely vázlatosan ismerteti a lelet darabszámát és összetételét. *Tóth Cs.: A tatárjárás korának pénzekkel kezelt kincsleletei* i. m. 83–84.

41 Az MNM Éremtára az újragépel leletkatasztereket hét kötetben őrzik: I–II. 1867–1899; II–IV. 1900–1919; V. 1920–1950; VI–VII. 1951–1989.

42 Természetesen ismerünk kivételeket is. Az Ádánd-Hetyepusztán (Somogy megye) 1950-ben talált (korábban Oroszipusztá [Fejér megye] lelőhelyes meghatározással) 77 db bécsi denárból a feldolgozás után az MNM Éremtára egy példányt megtartott, a többi darabot a székesfehérvári Szent István Király Múzeum őrzik. Az 1970-ben Tyukod-Bagolyváron (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) előkerült tatárjárás kori éremleletet a meghatározás után automatikusan a Magyar Nemzeti Múzeumba leltározták be. *Gedai István: A XIII. századi veretlen ezüst forgalma Magyarországon* (A tyukodi friesachi éremlelet). *Numizmatikai Közöny* 82–83. (1983–1984) 23–29.

43 A Magyar Nemzeti Múzeum és a miskolci Herman Ottó Múzeum között 1988-ban létrejött csere alkalmával 13 éremlelet került a Magyar Nemzeti Múzeumba.

A munka során tehát elsőként a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában található leletjegyzékek átnézését tervezzük, összevetve az Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában őrzött eredeti leletleírásokkal és a leletekkel kapcsolatos fennmaradt ügyiratokkal. Ezzel párhuzamosan sor kerülne az éremtári leltárkönyvek bejegyzéseinek és a gyűjteménybe került, beletárolt példányoknak a visszaazonosítására is. Ezt követné a tervek szerint az egyéb budapesti⁴⁴ és vidéki közgyűjtemények leltárnaplóinak és adattárainak átnézése, amelyet a szomszédos országok jelentősebb múzeumaiban folytatott adatgyűjtés egészítene ki. A fenti munkákkal párhuzamosan folya a hazai és külföldi numizmatikai és régészeti szakirodalom átnézése, valamint a lelőhelyek minél pontosabb tisztázása, az egykori és mai közigazgatási besorolások, névváltozatok feltérképezése.

Ezzel a munkával reményeink szerint az eddigieknél sokkal több esetben sikerül a leletek előkerülési körülményeinek és darabszámának tisztázása, valamint esetleg a pénzeket tartalmazó edények és a pénzekkel együtt talált egyéb tárgyak (ékszerek, ruhadíszek) felderítése. Az összegyűjtött éremleletek esetében a rendelkezésre álló adatok és a korábbi leírások alapján igyekszünk azok minél pontosabb összetételét megadni a ma használatos korszerű katalógusokra hivatkozva.

Terveink szerint az anyaggyűjtés során elsősorban az alábbi kérdésekre szeretnénk választ kapni, lehetőleg minél több lelet esetében. Elsőként a lelőhely neve a megtaláláskor használatos formában, majd annak a mai pontos elnevezése és közigazgatási besorolása. Ezt követné a leletkörülmények minél teljesebb leírása, a megtalálás, illetve az előkerülés időpontja, a lelet elrejtésének módja, majd a lelet záródási, illetve elrejtési idejének és darabszámának feltüntetése. Ezután a lelet tartalmának (összetételének) ismertetése következne, majd az őrzési hely, a pénzekkel együtt előkerült ékszerek és más tárgyak rövid leírása, végül az adattári és egyéb forrás, valamint a lelettel kapcsolatos legfontosabb irodalom felsorolása. A fentebb vázolt célkitűzés megvalósulása esetén remélhető, hogy az elkészülő és megjelenő leletkataszttert a numizmatikusokon és az éremgyűjtőkön kívül haszonnal forgathatják majd a régészek és a (gazdaság)történészek is.

Esettanulmányok

A tervezett munka nehézségeit és buktatóit példázandó, az alábbiakban néhány esettanulmányt ismertetünk.

⁴⁴ Magyarország legrégebben (1753) alapított és máig fennálló éremgyűjteményét az ELTE Régészettudományi Intézet őrzi. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézetének Éremgyűjteménye (Numismatic Collection of the Eötvös Loránd University Faculty of Humanities Institute of Archaeological Sciences). Szerk. Gyöngyössi Márton, Mészáros Orsolya. Budapest 2010. A gyűjtemény a 20. század elején válogatott abból a leletanyagból, amelyekre a Magyar Nemzeti Múzeum nem tartott igényt.

Etyek-Richárdpuszta (Fejér megye)

Minden idők talán legnagyobb vegyes – pénzeket és ékszereket egyaránt tartalmazó – kincslelete a Metternich-uradalomhoz tartozó Both-pusztta melletti Richard-major területén került elő 1897-ben. A lelet előkerülési körülményei ismeretlenek, de feltehetőleg több kézen át jutott el – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon keresztül – 1898. január 4-én a Magyar Nemzeti Múzeumba.⁴⁵ A lelet 30 940 darab pénzt (11 900 g), továbbá ezüst- (586 g) és bronz- (92 g) tárgyakat tartalmazott.⁴⁶ Mivel – darabszámánál fogva – a feldolgozása túlságosan hosszú időt vett volna igénybe, a múzeum a teljes leletért járó becsértéket kifizette, és az anyagot beletárolta.⁴⁷ A feldolgozást Réthy László kezdte el, a publikáció jogát viszont már átadta az Éremtár ifjú munkatársának, Éber Lászlónénak, aki tapasztalatlanságánál fogva még a lelet alapadatait sem közölte, és inkább összezavarta, mint tisztázta annak összeté-

45 Réthy László jelentésében bizonyos Pulez Mihályt és társait említi találóként (MNM ÉT Irattár 140/1899.), de a nyomok arra mutatnak, hogy a kor ismert éremkereskedője, Krausz Jakab is érintett volt valamilyen szinten az ügyben, amelyre Hampel József egy levele is utal: „Tény, hogy a herceghalmi (ti. richárdpusztai) érdekes kincsleletet Krausz Jakab úr mentette meg, arról is van tudomásom, hogy Krausz előleget adott a parasztnak, sőt, mivel az ügyben a városkapitányságnál valamint a törvényszéknél is ismételtan tanúskodnia, sőt [...] utaznia kellett, igen valószínű, hogy lehetett mintegy 70 forintnyi költsége. Nem fürkészhetem, hogy kire háramlanék jog szerint e költség megtérítése, de a méltányosság bizonyára azt követeli, hogy az viselje, a kinek a kincs értékének a megmentéséből haszna volt. Az nyilván a hercegi uradalom, melynek javára a richárdpusztai kincsért járó 264 frt 28 krnyi megváltási összeget ez év tavaszán a n. múzeum kifizette és egyelőre tehát Krausz úr kívánságával a hercegi uradalomhoz volna utasítandó. Azonban lehet, hogy a n. múzeumnak a kincs megváltásáért kiadott összege megtérül; ha ez az eset beáll, akkor méltányosnak vélem, hogy a n. múzeum Krausz Jakab urat kiadásaiért kárpótolja.” A Hampel József által az Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának írt levél piszkozata, 1899. november 9. MNM Irattár sz. n. (az 1899-es év iratanyagában).

46 Immáron százéves vita folyik arról, hogy valójában hány darabból is állt a szóban forgó éremlelet. Réthy László már fentebb idézett, a leletről nyújtott jelentésében 30 940 darabot említ. Egy korábbi levelében (137/1899.), amelyben a richárdpusztai lelet feldolgozásának nehézségeit ecseteli, összesen ötször említi a darabszámot, négy ízben 30 940-et, egyszer, nyilván elírásból, 39 940-et. A leltárkönyvben szintén 30 940 darab szerepel. A lelet publikálója, Éber Lászlóné is elírásnak eshetett áldozatul, amikor közleményében a 30 940 helyett 39 400 darabot írt. Bár ő azt állítja, hogy az átlagsúlyok alapján nyerte ezt az eredményt, cikke színvonalának ismeretében biztosan állítható, hogy Réthy adatait használta fel, csak hibásan. *Éber Lászlóné: A richárdpusztai éremlelet. Numizmatikai Közlöny 3. (1904) 87.* Jeszenszky, aki már valóban átlagsúlyméréssel állapította meg a lelet feltételezhető darabszámát, maga is sokallta a közel 40 000 darabot, amely az ő számítása szerint 32 000 lett volna, és ez valóban közel áll a valósághoz. *Jeszenszky Géza: A richárdpusztai éremlelet és a C. N. H. 59. szám sziglája. Numizmatikai Közlöny 28–29. (1929–1930) 45–55.* 45. Saltzer szintén a téves 39 400 darabszámmal számolt. *Saltzer E.: A történelmi Magyarország területén fellelt 156 Árpád-házi kincslelet i. m. 52.*

47 „Vétel 264 fr. 28 krért a richárdpusztai (Fejér m.) = bóthi leletből. Összesen 30,940 db.” Ltsz.: 20B/1899.1–12.

telét.⁴⁸ A leltárkönyvi bejegyzés és Éber közleménye alapján az alábbiakban lehet rekonstruálni a lelet összetételét:⁴⁹

Kálmán (1095–1116) H32 denár (53), H33 denár (?), H34 denár (?), H38 denár (5), H39 denár (?), H40 denár (11), H41 denár (14); II. István (1116–1131) H47 denár (31); II. Béla (1131–1141) H49 denár (7), H50 denár (1007+48 hamis); III. Béla (1172–1196) H69 denár (1); Anonim kibocsátó (12. század) H76 denár (?), H80 denár (?), H84 denár (–), H91 denár (?), H92 denár (226), H94 denár (44), H98 denár (1)⁵⁰; *Idegen veret: Friesach* (?); *Bizonytalan: (?)*; *Veretlen ezüströgek: (9)*

Ha hihetünk Éber Lászlóné megállapításának,⁵¹ akkor a teljes lelet 97,39%-át tette ki a II. Béla H50 denár, vagyis ennek alapján darabszáma – kerekítve – mintegy 30 132 darabra tehető, míg a többi típus 808 darabbal volt képviselve.

Később több részletben kerültek a múzeumba olyan leletek, lelettöredékek, amelyekről feltételezhető, hogy esetleg a richárdpusztai részét képezték.⁵² Ilyen az a bizonytalan lelőhelyű 1150 darab H50 faj, amelyet 1906-ban vásárolt a múzeum,⁵³ illetve az az állítólag Esztergom környéki lelet, amely 1899-ben került a múzeumba.⁵⁴

A richárdpusztai lelet utóélete ugyanilyen regényes: java része a bekerülést követő néhány évben cserére került, majd két magángyűjtőn keresztül egy része visszajutott a múzeumba.⁵⁵

48 „Időt rabló s tudományos szempontból nem éppen fontos dolog lett volna az éremlelet megszámlálása, ezért csak súly alapján megközelítő pontossággal állapítottam meg a richárdpusztai éremlelet darabjainak a számát.” Éber L.: A richárdpusztai éremlelet i. m. 87. Éber ezen – sokat idézett – mondata jellemzi az egész cikk színvonalát.

49 Eltérés mutatkozik a leltárkönyvi bejegyzés és Réthy fent említett levele, valamint Éber Lászlóné listája között. Míg Réthy 11, addig Éber 18 típust sorol fel, viszont nem ad meg darabszámokat az egyes fajoknál, kivéve a H69 típusnál. Ezért a leltárkönyvben is szereplő típusoknál a zárójelben megadjuk a darabszámot is – amelynél persze több is lehetett a leletben –, a csak az Éber által közölt típusokat viszont kurzívval jelöltük. Kizárólag Éber említ friesachi és meghatározhatatlan denárokat. Éber L.: A richárdpusztai éremlelet i. m. 88.

50 Kizárólag Jeszenszky Géza említi, hogy ebből a típusból egy darab volt a leletben. Jeszenszky G.: A richárdpusztai éremlelet i. m. 45.

51 „II. Béla pénzeinek tömege úgy aránylik a többi leletben képviselt fajéhoz, mint 115 a 3-hoz.” Éber L.: A richárdpusztai éremlelet i. m. 88.

52 „A bicskei (Déry Múzeum), a both-pusztai I. (Schmidt Béla) és II. (Székesfehérvár), az esztergomi (Magyar Nemzeti Múzeum) és a richárdpusztai leletek ugyanannak az egy leletnek a részei.” Jeszenszky G.: A richárdpusztai éremlelet i. m. 45.

53 Sziklay Jenő MÁV-mérnök, a Magyar Numizmatikai Társulat alelnöke gyűjtése. Vétel Nuber Károly Ferenc útján, 1906, 1150 db H50. Ltsz.: 8B/907–41.

54 Vétel Niklovits Károlytól. Állítólag Esztergom környéki lelet. 21B/899–7. Teljes lelet: 950. H50: 88 db.

55 1907. december 22-én jött létre az a csere a Magyar Nemzeti Múzeum és Nuber Károly között, amelynek keretében a múzeum a Nuber tulajdonában lévő bajai Árpád-kori éremleletért cserébe sok egyéb mellett többek között a richárdpusztai lelet duplumait, összesen 23 940 darab, pontosabban nem részletezett pénzt adott. (MNM ÉT Irattár 760/907.) Nuber halála után annak leletben lévő gyűjteményét Niklovits Károly vásárolta meg az örökösöktől 2000 pengőért.

*Kecskemét-Nyír**(egykor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, ma Bács-Kiskun megye)*

A lelet előkerülési körülményeit igen részletesen és megbízhatóan Hornyik János kecskeméti főjegyző leírásából ismerjük.⁵⁶ Eszerint 1872 decemberében Katona István helyi polgárnak a várostól északnyugatra fekvő nyíri birtokán két napszámos földásás közben a felszíntől másfél láb (kb. fél méter) mélységben egy ép cserépedényt talált, amelyet a közeli gyepre vittek. Itt egyikük az edényt ásóval összezúzta, majd a kihullott pénzeket összeszedték, az edény darabjait pedig visszadobták a felásott föld közé. A leletről másnap tudomást szerzett a földbirtokos, aki megvásárolta azt. Madarassy László királyi ügyész a leletből harminc darab pénzt szakvélemény kérése céljából felküldött a Magyar Nemzeti Múzeumba. Végül a múzeum az egész leletet bekérte meghatározásra. A leletből két pénz a találóknál maradt, harminc darab elkallódott, csak a 2141 darab meghatározásáról készített jegyzék található meg ma is a múzeum adattárában.⁵⁷ A lelet újrahatározása és feldolgozása ennek alapján történt meg. A 2173 ezüstpénzből, egy ezüstrudacskából és egy ezüstlemezből álló lelet a tatárjárás előtt került földbe.⁵⁸ Sok más leletről csak pontatlan, hiányos feljegyzések maradtak fenn. Ilyen például az alábbi két lelet.

*Kecskemét**(egykor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, ma Bács-Kiskun megye)*

Az 1858-ban vagy korábban előkerült leletről csupán egy meglehetősen szűkszavú feljegyzés árulkodik a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának leltárkönyvében, ahol a 394/1858. leltári számnál az alábbi bejegyzés olvasható: „Német aprópénz 67 db. Lelethelye Kecskeméten cserépedényben. Küldi a Kecskeméti Ref. Egyház tanácsa a főiskola kettős példányaiból.”⁵⁹ Hasonló tömörségű rövid híradás olvasható az Ipolyi Arnold által összeállí-

A szerződéshez mellékelte, „N. féle Árpád-kori tömeg jegyzéke és becslése” felirattal jelzett háromoldalas lista mindösszesen 30 936 darab érmet sorol fel, corpus-szám szerinti megoszlásban, többek között 14 450 darab CNH. II. 59. (= H50) denárt, 28 darabot a korponai éremletről, valamint 1461 darab Vencel-denárt öt típusban. Niklovits Károly halála után a gyűjtő teljes gyűjteménye és iratanyaga, amelyben a fentebb ismertetett lista is fennmaradt, a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Az anyag ekkor 13 378 darab II. Béla-denárt tartalmazott, ezt az anyagot a sziglaváltozatok szerinti bontásban ma is a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára őrzi.

56 Hornyik János: Figyelmeztetés az éremleletek, talált kincsek s a földből fölászott régiségek iránt. In: Emlékkönyv. Hornyik János halálának félszázados évfordulója alkalmából kiadta a Katona József Társaság. Szerk. Garzó József. Kecskemét 1935. 85–86.

57 MNM ÉT Irattár 111/1873.

58 V. Székely György: A kecskeméti-nyíri friesachi éremlelet. *Cumania* 13. (1992) 113–162.

59 MNM ÉT Irattár 394/1858., régi folyószám: 34/1858.

tott *Magyar régészeti krónikában* is.⁶⁰ A leletről Hornyik János sem tesz említést, aki pedig jó érzékkel figyelt fel a 19. század második felében Kecskeméten és a város határában előkerült éremleletekre, és számos értékes adatot jegyzett fel.⁶¹

A lelet tehát legalább 135 darab, de bizonyára annál több ezüstpénzből állt, amelyek meghatározását meglehetősen summásan jegyezték fel. Ez sajnos már utólag nem pótolható, mert az Éremtár példányait cserére használták fel, a Kecskeméti Református Főiskola egykori éremgyűjteménye nagyrészt megsemmisült, a megmaradt darabok pedig azonosíthatatlanokká váltak. A cserére, illetve a feltételezett leletre vonatkozó további feljegyzések nem ismeretesek, ezekre sem a Kecskeméti Református Egyházközség Levéltárában, sem a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának Irattárában nem sikerült rábukkanni. Mindössze egyetlen olyan adat került elő, amely esetleg ezzel a lelettel hozható kapcsolatba. A kecskeméti református gimnázium 1857–1858. tanévi beszámolójában a pénzgyűjtemény gyarapításánál megemlíti Horváth János orvost, aki „155 db ezüst régi pénzt” ajándékozott az iskolának.⁶² Mindezek alapján csupán feltételezhetjük, hogy a „német aprópénz”, illetve a „német apró ezüst érem” kifejezések alatt a tőlünk nyugatabbra fekvő területek pénzkibocsátóinak vereteit értették, így ezek feltételelesen osztrák vagy délnémet területről idekerült – nagy valószínűséggel Árpád-kori (13. századi?) – ezüstpénzek lehettek.⁶³

Örkény-Vendel

(egykor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, ma Pest megye)

A tíz évvel később, 1868-ban Örkény határában napvilágra került éremleletre vonatkozó feljegyzés Miletz Jánosnak köszönhető, aki kéziratos éremnaplójában a gyűjteményébe került érmek többségénél azok lelőhelyét és előkerülési körülményeit is feljegyezte.⁶⁴ A gyűjtemény magyar pénzeit leíró résznél az alábbi bejegyzés olvasható:

„Az 1–14 szám alatt leírt Árpád-kori pénzek lelőhelye volt Örkény. Pest-megyében, a faluhoz közel délnek, Lajos mizse felé, 1868. augusztus 24. a

60 *Ipolyi Arnold*: Magyar régészeti krónika. Archaeologiai Közlemények 2. (1861) 310., 514. sz., de itt a darabszám 66.

61 *Hornyik J.*: Éremleletek, talált kincsek s régiségek i. m. 82–90.

62 A kecskeméti helv. hitv. nyilvános főgymnasium tudósítványa 1857/8. Szerk. Pólya József igazgató. Kecskemét 1858. 38–39.

63 *V. Székely György*: Elfeledett Árpád-kori éremleletek a Duna-Tisza közén. *Cumania* 26. (2013) 115.

64 Éremgyűjteménye és vele annak kéziratos naplójában vezetett jegyzéke Kiskunfélegyházára került, ma a Kiskun Múzeum őrzi, leltári száma: 85.2.1. A numizmatikai gyűjtemény ismertetése *V. Székely György*: Numizmatikai gyűjtemény. In: A százéves Kiskun Múzeum. Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet. Kiskunfélegyháza 2002. 49–52.; 2010. 139–143.

vendeli pusztán mely akkor báró Sina birtoka volt. Midőn a béresek őszi vetésre szántogattak, egy homokdomb magaslaton egyszer csak az eke egy nagy fazekat dobott ki, melyben temérdek Árpádkori és frisachi ezüst pénz, arany gyűrűk, csiszolatlan smaragd és rubin kövekkel, arany fülbevalókkal volt az összes súly lehetett vagy 3 font [utólag beszúrva 1½ kiló]. Rottler Nándor akkori gazdatiszt, jó barátom, kihez mint kunfélegyházi fiatal tanár kirándultam, akkor Örkényen lakó bátyámtól, nekem adta ezen pénzeket.” Ehhez kapcsolódik a következő oldal tetején olvasható bejegyzés: „15-től 20 számig lelhely Örkény Pest-Kis-Kun megyében, mint a 87. lapon 1–14. sz. alatt.”

Miletz leírása szerint 1868 augusztusában a vendeli határrészben egy gazdag Árpád-kori kincslelet bukkant felszínre, amely magyar és friesachi pénzek mellett arany ékszereket és drágaköveket tartalmazott.⁶⁵ A pénzek közül mintegy 15-20 darab került ajándékozás útján Miletz János birtokába,⁶⁶ a lelet nagyobbik részének további sorsa ismeretlen.⁶⁷ A lelet pénzeinek darabszámát csak becsülni lehet, de minden bizonnyal több ezerre tehető.⁶⁸

Sajnálatos és utólag már nem pótolható hiányosság, hogy ez a viszonylag nagy számú lelet nem került hozzáértő szakember kezébe, és úgy szóródott szét, hogy nem készült róla semmilyen rajzos vagy szöveges jegyzék, mint ahogy az a néhány évvel később napvilágra került kecskemét-nyíri éremlelet esetében szerencsés módon megtörtént.⁶⁹

Tapsony (egykor Somogy vármegye, ma Somogy megye)

Ugyancsak Miletz Jánosnak köszönhető egy Zsigmond-kori éremleletre vonatkozó, de az előbbinél jóval kevesebb információt szolgáltató adat. Gyűjteményének a Szalay Gyula által sajtó alá rendezett, nyomtatásban is megjelent katalógusában a Zsigmond aranyforintjánál tett leíráshoz fűzött megjegyzésben említette, hogy az érintett példányt Tapsonyban találták más arany- és ezüstpénzsekkel együtt égett búza között.⁷⁰ Az itt említett leletről eddig még nem sikerült más adatot találni.

65 Vendel-pusztá, majd Vendelmajor a 19. század végén már Csurgaymajor néven szerepel, lásd Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I–II. Szerk. Borovszky Samu. Budapest [é. n.] 104.

66 A Miletz-gyűjtemény további sorsára lásd V. Székely György: A Kiskun Múzeum numizmatikai gyűjteménye. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 13. (2008–2009). Kecskemét 2010. 140.

67 A Magyar Nemzeti Múzeum irattárában vagy leltárkönyveiben nincs nyoma a leletnek.

68 A 2173 darabos kecskemét-nyíri lelet súlya a pénzekkel együtt talált ezüstrudacsával és egy kis ezüstlemezzel 3 font 19 lat, azaz több mint 1,5 kg volt, tehát hasonló nagyságú, mint az örkényi lelet. V. Székely Gy.: A kecskemét-nyíri friesachi éremlelet i. m. 114.; a lelet értékelése V. Székely Gy.: Elfeledett Árpád-kori éremleletek a Duna-Tisza közén i. m. 118–120.

69 V. Székely Gy.: A kecskemét-nyíri friesachi éremlelet i. m. 113–115.

70 Szalay Gyula: A Miletz-féle gyűjtemény. Kiskunfélegyháza 1908. II. 10–11.

*Kiskunhalas-Alsóbodoglár (egykor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye,
ma Kiskunmajsa-Alsóbodoglár, Bács-Kiskun megye)*

Ez a 15. századi kincslelet a jól adatolt leletek közé tartozik, előkerülési körülményei és közgyűjteménybe jutásának története aprólékosan tisztázott.⁷¹ Ennek ellenére a lelet darabszámának pontos tisztázására csak a közelmúltban történt ismételt feldolgozás alapján került sor.⁷²

Az Éremtárban végzett meghatározásról a Huszár Lajos által készített eredeti kézírásos, majd az ennek alapján géppel írt jegyzék szerint az alsóbodoglári lelet 2312 darab pénzt tartalmazott, de az egyes tételek összeadása alapján valójában 2332 darab érméből állt.⁷³ Ugyancsak a 2312-es darabszám szerepel a *Numizmatikai Közlöny*ben megjelent rövid leletközlésben is, de ha az egyes pénzfajták darabszámait összeadjuk, akkor az eredmény 2334 darab lesz. Az eltérés oka, hogy a jegyzékben szereplő C.125A. típusú parvusok darabszáma nem 1833, hanem csak 1831.⁷⁴ Ezt a 2312 darabos összértéket vette át azután mind a régészeti⁷⁵ és a művészettörténeti,⁷⁶ mind a numizmatikai irodalom.⁷⁷

Az elsődleges – Huszár Lajos által elvégzett – leletmeghatározás szerint a lelet 3 arany- és 2329 ezüstpénzt tartalmazott. Az eredetileg négy darab aranypénzből csak három példány került bele a leletjegyzékbe, egy darab időközben ismeretlen körülmények között, napjainkra már kideríthetetlen módon elkallódott. Az aranypénzek között kettő magyar és egy velencei volt. A magyar ezüstpénzek közül 4 darab I. Lajos, 8 darab Mária és 2300 darab Zsigmond verete volt. Ezt 15 szörényi bánsági (?), egy havasalföldi és egy bizonytalan eredetű, meghatározhatatlan veret egészítette ki. A leletek darabszámának pontatlan megállapítására több más példát is lehetne hozni. Ez a tény is indokolja minden egyes – a vizsgálandó korszakba tartozó – éremlelet alapos átnézését.

71 *Hatházi Gábor*: Sírok, kincsek rejtélyek. Híres középkori régészeti leletek Kiskunhalas környékén. Kiskunhalas 2005. 94–102., 157–164.

72 *V. Székely György*: A kiskunmajsa-alsóbodoglári 15. századi kincslelet éremanyaga. In: Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 140. évfordulójára. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas 2015. 195–216.

73 MNM ÉT Irattár 29/1941.

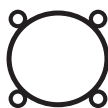
74 *Huszár Lajos*: Kiskunhalas-Alsóbodoglárpusztá (Pest vm.). *Numizmatikai Közlöny* 46–47. (1947–1948) 53–54.

75 *Parádi N.*: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények i. m. 210.; *Hatházi Gábor*: Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban. In: Kiskunhalas története I. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig. Szerk. Ö. Kovács József, Szakál Aurél. Kiskunhalas 2000. 259–260.; *Hatházi G.*: Sírok, kincsek rejtélyek i. m. 94., 100., 157., 163.

76 *Zsámbéky M.*: XIV–XV. századi magyarországi kincsleletek i. m. 111., 123.

77 *V. Székely György*: A kun szállásterületek pénzforgalma a középkorban. In: Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön. Szerk. Novák László Ferenc. Nagykovács 2008. 199.; *Gyöngyössi M.*: Középkori magyar aranyforintok i. m. 84.; *Gyöngyössi M.*: *Florenus Hungarialis* i. m. 120.

A fenti példák remekül illusztrálják, milyen jellegű nehézségekkel kell megküzdeni a kutatóknak a középkori leletkataszter összeállításánál. Egyértelmű, hogy ezt kizárólag interdiszciplináris módon, minden típusú forrásanyag felkutatásával, összegyűjtésével és az egymásnak sokszor ellentmondó információk szintetizálásával lehet elvégezni. Szerencsés esetben még az évtizedekkel ezelőtt előkerült leletekre vonatkozó újabb információk is előbukkanhatnak a raktárak mélyéről⁷⁸ vagy az új kutatási módszerek alkalmazásának köszönhetően,⁷⁹ és ezek fényében újra lehet értékelni rég lezártnak hitt megállapításokat.



78 Az 1907-ben Korponán előkerült, pénzeket és veretlen ezüstöt tartalmazó vegyes kincslelet (*Gohl Ödön*: A korponai középkori éremlelet. *Numizmatikai Közlöny* 6. [1907] 125–135.) előkerülési körülményeiről korábban semmilyen információval nem rendelkezünk. 2003-ban bukkant csak elő a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum éremgyűjteményének revíziója során egy kartondoboz, amely a rajta olvasható felirat szerint a korponai kincset rejtő két kisméretű cserépedény darabjait tartalmazta. *Budaj, Marek – Hunka, Ján*: Nádobý z pokladu mincí a sekaného striebra z 13 storočia z Krupiny. *Zborník Slovenského Národného Múzea* 98. (2004) 81–84.

79 A fémkereső gépek használatának elterjedése több esetben is hozhat új információt egy-egy régebben előkerült éremlelet esetében. Többek között az 1931-ben a Pátroha-Butorka-dűlő lelőhelyen, illetve az 1970-ben Tyukod-Bagolyváron napvilágra bukkant kincsleletek helyszínének újbóli műszeres átvizsgálása révén mindkét lelethez tartozó, korábban „ottfelejtett” pénzeket és ékszereket sikerült összegyűjteni. *Jakab Attila*: Tatárjárás kori kincslelet Tyukod-Bagolyvárról. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 49. (2007) 247–298.; *Jakab Attila – Balázs Attila*: Elrejtett kincsek titkai. Felső-Tisza-vidéki tatárjárás kori régészeti leletek. Nyíregyháza 2007.

Zsigmond király heraldikai reprezentációja pénzein

A középkori uralkodók címeres propagandájának vagy heraldikai reprezentációjának vizsgálata több szempontból is hozzájárulhat művelődéstörténeti, sőt nem egy esetben részben politikatörténeti ismereteinkhez is.¹ Nemcsak azt mutatja meg ugyanis, hogy egy-egy király vagy császár melyik címeit vagy mely területekre vonatkozó igényét tartotta fontosnak hangsúlyozni folyamatosan variált címereivel, hanem abba is bepillantást enged, hogy az adott uralkodó hogyan próbálta meg különféle eszközökön a címerek segítségével önreprezentációját és politikai szándékait megjeleníteni a különféle társadalmi rétegek felé. Különösen két forrástípus vizsgálata látszik indokoltnak: a királyi pecséteké és a pénzeké. Az előbbieké azért, mert mégis csak az uralkodói akaratnyilvánítás legfontosabb eszközének számítottak a korban. Az utóbbiakkal pedig azért fontos foglalkoznunk, mert vitán felül a pénzek voltak a korabeli Magyarországon a legnagyobb példányszámban forgó, címermotívumokkal díszített tárgyak. Zsigmond heraldikai reprezentációját vizsgálni ráadásul már csak azért is izgalmas feladatnak tűnik, mert uralkodása alatt a magyar udvari kultúra a megélénkülő európai kapcsolatrendszernek köszönhetően köztudottan igen komoly nyugati impulzusokat kapott.² Jelen dolgozatomban ezért a magyar uralkodók címeres reprezentációjának 13. és 14. századi fejlődését tekintem át röviden, ezt követően számba veszem Zsigmond király azon nem túlságosan nagyszámú magyar pénzeit, amelyeken a magyar királyi címéhez nem kapcsolódó heraldikai motívumok is felbukkannak, majd az összehasonlítás kedvéért szintén vázlatosan ismertetem a korabeli uralkodói pecsétek vizsgálatának főbb tanulságait, végül pedig megpróbálok választ találni arra a kérdésre, hogy miért éppen a feltüntetett címerek szerepelnek Zsigmond pénzein, és a heraldikai reprezentáció ezen formáját milyen célok érdekében alkalmazta az uralkodó.

* A szerző az ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék egyetemi docense és az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

1 Bertényi Iván: A címerek mint a propaganda eszközei az élő heraldika korában Magyarországon. *Levéltári Közlemények* 75. (2004) 13–25.

2 Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest 1984. 243–244.

Az uralkodói címerek tipológiai rendszere

A középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjának vizsgálata során magam az alábbi kategóriákba próbáltam és próbálom besorolni az uralkodók által használt egyes címereket és címermotívumokat:³

1. a magyar királyi címerek: ide értve a 12. század végén kialakult sávózott (vörössel és ezüsttel többnyire hétszer vágott), valamint kettőskeresztes pajzsot;

2. a magyar király párhuzamosan viselt uralkodói címeire utaló címerelemek: a Szent Korona országaihoz nem kapcsolódó heraldikai motívumok, például a lengyel királyok sasos címere I. Lajos idejében;

3. a Szent Korona egyes országainak címerei: ilyen legelőször is az uralkodói reprezentációban I. Lajos idején megjelenő dalmáciai címer, amelynek felvételét egyértelműen a tengeremellék 1358-i meghódítása motiválta;

4. tartományi címer: kizárólag Szlavónia esetében jellemző I. Mátyás és a Jagelló királyok alatt;

5. igénycímerek: az előző pontban szereplőkkel helyenként átfedést mutató kategória, például éppen Zsigmond idejében az 1405 utáni uralkodói nagypecséten megjelenő dalmáciai címer egyszerre tekintendő a Szent Korona egyik országára utaló motívumnak és az 1403-ban ténylegesen elveszített tengeremellék visszaszerzésére vonatkozó szándékokat kifejező igénycímernek;

6. a király családi címerére vagy származására utaló heraldikai motívumok: ide érthetjük például az Anjouk liliomos mezejét vagy a I. Mátyás uralkodása alatt a Hunyadiak hollós címerét;

7. a királyné családi címerére vagy származására utaló heraldikai motívumok: idehaza kizárólag a középkor utolsó évtizedeiben, I. Mátyás és a Jagelló-uralkodók idején felbukkanó jelenség.

A magyar királyok reprezentációs igénye folyamatosan változott a középkor évszázadai során: nem meglepő tehát, hogy a fentebb vázolt – javarészt eltérő reprezentációs igényt és propagandafunkciót betöltő – címerfajták összessége csupán a mohácsi csatát közvetlenül megelőző évtizedekben mutatható ki egyidejűleg. Zsigmond kora ilyen szempontból átmeneti időszak, amely azonban igen fontos hidat képez az Árpád-korban éppen csak megjelenő, majd az Anjou-korban némiképp differenciáltabbá váló uralkodói címerhasználat és a késő középkori királyok változatos és minden jel szerint igencsak tudatos heraldikai reprezentációja között.

3 Körmendi Tamás: A magyar királyok címerének középkori története [Kézirat].

A magyar királyok heraldikai reprezentációja Zsigmond előtt

Szent István utódainak címerviselése a 12. század végétől adatolható. Imre király vélhetően 1196–1199 között készült mintákat követő,⁴ de csak 1202-ből ránk maradt aranybulláján négy pólyát ábrázoló (vagyis nyolcszor vágott) normann pajzsban a vágások között kilenc leopárdos oroszlánt láthatunk.⁵ A magyar uralkodók később rendre csupán hétszer vágott formában ábrázolt, sávozott címerének ez a legkorábbi ismert előfordulása. A királyi pecséteken egészen II. András uralkodásának végéig megfigyelhető (de időnként változó számú) oroszlánok a korszak heraldikai elemekkel díszített pénzein – valószínűleg az apró méretből adódó vésési nehézségek miatt⁶ – egyáltalán nem szerepeltek, és a 13. század első harmada után végleg el is tűntek. A rendelkezésünkre álló források numizmatikai⁷ és szfragisztikai⁸ szempontú vizsgálata azt a következtetést sugallja, hogy a magyar királyok másik, kettős keresztet ábrázoló címerét IV. Béla vette fel rögtön uralkodása elején. Az uralkodói jelképeket korszakunkban viszonylag ritkán cserélték, így nyilván ennek a változtatásnak is komoly oka lehetett: magam úgy vélem, hogy IV. Béla ezzel is kifejezésre akarta juttatni szembefordulását apja politikájával és visszatérését a kettős keresztet a hazai uralkodói jelképek közé emelő (de címerként ismereteink szerint még nem használó) III. Béla korának hatalomgyakorlási eszményeihez.⁹ Amennyiben pedig csakugyan így volt, akkor ez lehetett talán az első olyan alkalom, amikor a magyar király a politikai mondanivalója megjelenítésére használta a heraldikai reprezentációt. Szent István örököseinek ettől kezdve mindenesetre a korszak európai gyakorlatában egyedülálló módon két különböző címerük is volt: a sávozott pajzs, illetve a kettős kereszt. Magam nem látom igazolhatónak, hogy a 13. századi kortársak ezek bármelyikére is a dinasztia állítólagos családi címereként tekintettek volna.¹⁰ Használatuk inkább időben különült el egymástól. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyar királyok az Árpád-korban – amikor a dinasztia és az uralkodói hatalom amúgy is elválaszthatatlannak tűnt egymástól¹¹ – véleményem szerint kizárólag a magyar királyi címükhöz kapcsolódó heraldikai motívumokat használták.

4 Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. Századok 136. (2002) 347–350.

5 Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Budapest 2012. 104–106. (21. sz.)

6 Bertényi Iván: Magyar címertan. Budapest 2003. 67.; Bertényi Iván: A magyar államcímerek kifejlődésének európai párhuzamai. In: Bertényi Iván: A címertan reneszánsza. Budapest 2010. 225.

7 Körmendi Tamás: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. Turul 84. (2011) 73–83.

8 Takács Imre: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. Turul 84. (2011) 84–91.

9 Körmendi T.: Kettőskeresztes címer i. m. 82–83.

10 Körmendi T.: Kettőskeresztes címer i. m. 83.

11 Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik (Magyarország története 1301-ig). Debrecen 1997. 52.

A nápolyi Anjouk közül származó I. Károly trónra léptével a magyar uralkodók által használt címerelemek köre is bővült,¹² és a heraldikai reprezentáció is többértűvé vált. A király által használt címermotívumok körébe egyfelől természetes módon bekerült az új uralkodó származására utaló liliomos mező (időnként a dinasztia nápolyi ágának címerhasználatához alkalmazkodó módon tornagallérral ábrázolva). Másfelől ugyancsak ekkoriban jelent meg az uralkodói címer mind állandóbbá váló külső ékítményeként a sisakdíszként ábrázolt, patkót harapó, koronás strucc: a ritka (és magyar közegben némiképp meghökkentő) heraldikai motívum felvételének okait máig sem ismerjük.¹³ I. Károly korában tehát a magyar királyi címhez kapcsolódó sávozott és kettőskeresztes címerek mellett az uralkodó nápolyi származására utaló motívumok is felbukkantak a heraldikai emléktanyagban. Emellett azonban ugyancsak I. Károly volt az első olyan magyar király, aki a reprezentáció céljai szerint variálni kezdte az általa használt címerelemeket: hol a liliomos mezőből és a sávozatból alkotott – és a modern szakirodalomban a mezők sorrendjének megfelelően Anjou-magyar vagy magyar-Anjou címernek nevezett¹⁴ – kompozíciót alkalmazta, hol pedig a kettőskeresztes pajzsot. I. Károly heraldikai reprezentációja tehát legalább két szempontból összetettebb volt Árpád-házi elődeiénél: egyrészt a származására utaló családi motívumok szerepeltetése, másrészt a variált címerhasználat miatt.

I. Lajos idejében az alkalmazott heraldikai motívumok köre tovább bővült, maga a reprezentáció pedig még differenciáltabbá vált. 1358 után az uralkodó a dalmáciai területek fölötti fennhatóságát kifejező, három oroszlánfejet ábrázoló címert is használatba vette,¹⁵ ezzel pedig a magyar királyok reprezentációjában egy újabb típus jelent meg a magyar királyi címhez kapcsolódó, illetve a származásra utaló elemek mellett: a Szent Korona valamely országát önállóan megjelenítő címer, nyilván szoros összefüggésben a tengeremlék 1357. évi tényleges meghódításával és az ezt szentesítő 1358-i zárai békével. Miután pedig 1370-ben lengyel királlyá koronázták, I. Lajos a lengyel királyok

12 Bertényi Iván: A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. Művészettörténeti Értesítő 35. (1986) 56–67.; Bertényi Iván: A magyarországi Anjouk főbb címerváltozatai. In: Károly Róbert és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár 2011. 44–54.; Rác, György: L'araldica dell'età angioina. In: L'ungheria angioina. A cura di Enikő Csukovits. Roma 2013. 286–293.

13 Vajay Szabolcs korábban úgy vélte, hogy a strucc a királyi hatalom jelképe, a csőrében tartott patkó pedig valami módon a kiskirályok fölött aratott diadalra utalna (*Vajay, Szabolcs de: L'héraldique, image de la physiologie sociale. Atti della Academia Pontaniana. Nuova serie* 16. [1967] 8–9.). Ezt a szellemes, de tökéletesen igazolhatatlan feltételezést a közelmúltban meggyőzően cáfolta: *Pinoteau, Hervé: Promenade dans l'héraldique des Angevins de Naples et de Hongrie. In: Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére. Szerk. Körmendi Tamás, Thoroczky Gábor. Budapest 2013. 253.*

14 Bertényi I.: A magyarországi Anjouk heraldikája i. m. 281–283.

15 Körmendi Tamás: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában. In: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Szerk. Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron. Budapest 2013. 391–407.*

sasos pajzsát is felvette címerei közé,¹⁶ ezt egyébként annál is inkább megtehet-
te, mert anyja révén maga is rokonságban állt a Piast dinasztiával. Uralkodása
alatt a magyar király heraldikai reprezentációja tehát nem csupán újabb motí-
vumokkal, de újabb reprezentációs célokkal is bővült. A dalmáciai és a lengyel
címer felvételének ugyanis egyértelmű politikai üzenete volt: a frissen meg-
szerzett területek fölötti uralom hangsúlyozása. Hasonlóképp izgalmas kérdés
az is, hogy I. Lajos ezeket a gazdagon variált heraldikai motívumokat ponto-
san milyen eszközökön (pecsétéken, pénzeken, faragványokon vagy használa-
ti tárgyakon) keresztül milyen célközönség felé igyekezett megmutatni. Min-
den jel szerint ő volt az első magyar uralkodó, aki tudatosan megkülönböztet-
te a hazai és a külhoni heraldikai reprezentációt. A dalmáciai címet például
ismereteink szerint egyetlen alkalommal sem használta idehaza: ezt talán az-
zal lehet magyarázni, hogy a terület ekkoriban már nagyjából két és fél évszá-
zada szerepelt a magyar királyok intituliációjában, meghódítását tehát a hazai
közvélemény a Szent Korona jogainak helyreállításaként értékelhette. Külföl-
dön viszont annál inkább hangsúlyozta a dalmáciai hódítást a heraldika eszkö-
zeivel is, hiszen az ország határain kívül mégiscsak úgy gondolkodtak az adri-
ai tengermellékről, mint hosszú évtizedek óta velencei fennhatóság alatt álló
területről, amelyre a dózsák éppen úgy igényt formáltak, mint a magyar király.

Zsigmond király trónra léptének idejére tehát a hazai uralkodók címeres
reprezentációja már viszonylag variált és összetett képet mutatott. Egyfelől
már megjelentek a magyar királyi címhez kapcsolódó motívumok mellett az
uralkodó származására utaló elemek, illetve egy-egy részlet erejéig a Szent
Korona egyes országait vagy a perszónálunióban kormányzott területeket jel-
képező heraldikai motívumok is. Másfelől a címeres reprezentáció kezdett
célközönség és közvetítő eszközök szerint is differenciálttá válni. Látni fog-
juk, hogy a fejlődés Zsigmond korában sem állt meg. Vegyük tehát sorba en-
nek vizsgálatához először is a király uralkodásának idejéből fennmaradt pénz-
ek címeres ábrázolásait.

A korabeli magyar pénzek heraldikai programja

Zsigmond király pénzein a heraldikai reprezentáció igen visszafogott: szinte
minden esetben a kettőskeresztes vagy a sávozott magyar királyi címer meg-
jelenítésére korlátozódik. Ezt a meglehetősen egyhangú programot csupán
néhány veret esetében töri meg valamilyen más címermotívum felbukkanása.
Az alábbiakban először is ezeket az eseteket veszem számba, majd vázolom a
vizsgálatukból adódó lehetséges következtetéseket.

16 Gelre: Bibliothèque Royale, Ms. 15652–56. Facsimile. Préface par Christiane van den Ber-
gen-Pantens. Leuven 1992. 52v – az ábrázolás keltezésére lásd *Adam-Even, Paul: L'Armorial
universel du héraut Gelre (1370–1395)*, Claes Heinen, roi d'armes des Ruyers. Neuchâtel 1971.
5–12.

1. Zsigmondnak a szakirodalomban H572. jelzettel idézett magyar aranyforintjának hátlapján négyelt címerpajzs szerepel: ennek első és negyedik negyede hétszer vágott, második és harmadik negyedében ellenben kiterjesztett szárnyú sas látható (1. kép).¹⁷ A sávozat azonosítása nyilvánvalóan kézenfekvő, az pedig ugyancsak közismert, hogy a sas (egyebek mellett) a brandenburgi őrgrófok címermadara is volt: Zsigmond magyarországi uralkodásának e korai numizmatikai emléken tehát kétségtelenül a király egyidejűleg viselt brandenburgi őrgrófi címére utal. A veretet a szakirodalom 1387–1402 közé keltezi,¹⁸ és ezt a vélekedést a király pecsétjeinek vizsgálata is igazolni látszik, hiszen Zsigmond középpecsétjéről éppen 1402-ben tűnt el a brandenburgi sasos címer, a titkos pecsétről pedig már 1401-ben. Mindennek alapján logikusnak tűnhet a feltételezés, hogy az uralkodó heraldikai reprezentációjában a csehországi helytartói cím 1402-i megszerzésével szorult háttérbe a birodalmi őrgrófi címre utaló motívum. Ugyanakkor talán nem árt felhívni a figyelmet két zavaró tényezőre is, amelyek azonban nézetem szerint legfeljebb csekély mértékben gyengítik, de semmiképp sem cáfolják a vizsgált pénznek a szakirodalomban elterjedt, imént vázolt keltezését. Egyfelől ugyanis szembeötlő, hogy Zsigmond 1405-ben használatba vett (és még 1433-ban is használt) második kettőspecsétjén jóval 1402 után is felbukkant a brandenburgi sasos címer, még ha csupán a címerkoszorú ötödik helyén is (vagyis háttérbe szorítva például a cseh és a dalmáciai címer mögött). A nagypecsét tanúbizonyságát magam azért nem tekinteném perdöntőnek, mert korszakunkban a kettős uralkodói felségpecsétek heraldikai programja már csak a nyomó nagyobb méretéből adódóan is az egész kontinensen rendszerint jóval gazdagabb volt a kevésbé ünnepélyes uralkodói pecsét típusokénál és a pénzekénél. A nagypecsét tehát önmagában aligha használható egyértelmű analógiaként egy aranyforint címereivel kapcsolatban. Másfelől az a megfigyelés is ide kívánczik, hogy a Zsigmond nevében kelt privilegiális oklevelek intitulációi egészen 1428-ig Brandenburg őrgrófjaként (*marchio Brandenburgensis*) is említették a királyt. Mindezek alapján egyértelműen azért nem lehet kizárni, hogy a H572. sz. aranyforintot is 1402 után verték, még ha ez a középpecsétek és a titkos pecsétek alapján kínálkozó analógiából kiindulva nem is látszik túlságosan valószínűnek.

17 Az egyes veretekre itt és a továbbiakban Huszár Lajos éremkatalógusa alapján hivatkozom a bevett módon, vagyis kiadványra utaló H siglával és az ottani sorszámmukkal. *Huszár, Lajos: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.* Budapest 1979.; Soós Ferenc közelmúltban megjelent munkája (*A magyar fémpezsek felirataí és címerei.* Budapest 2014.) sajnos csak válogatást közöl a korabeli pénzekből.

18 *Tóth Csaba: Luxemburgi Zsigmond magyar pénzverése.* In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437.* Kiállítási katalógus. Szerk. Takács Imre. Budapest 2006. 171.; *Sigismundus rex et imperator* i. m. 191. (3.25. sz. – a vonatkozó részlet Tóth Csaba munkája). Jelen dolgozatomhoz mellékelte képek a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött pénzekről készültek: szeretném ezúton is megköszönni Tóth Csaba lekötőező szívességét, hogy ezeket rendelkezésemre bocsátotta.



1. kép. Zsigmond király H572. jelzetű aranyforintjának hátlapja.
(Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, Budapest; fotó: Gedai Csaba)



2. kép. Zsigmond király H573. jelzetű aranyforintjának hátlapja.
(Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, Budapest; fotó: Gedai Csaba)

2. Az uralkodó egy másik, H573. jelzetű aranyforintján az előzőekben bemutatotthoz hasonló címerkompozíciót látunk, ám a második és a harmadik pajzsnegyedben ezúttal ágaskodó, kétfarkú koronás oroszlánnal, vagyis a cseh királyok címerállatával (2. kép).¹⁹ A mondott veretet valószínűleg éppen az utóbbi motívum szerepeltetése miatt keltezi a szakirodalom 1402-nél későbbre,²⁰ hiszen Zsigmond éppen 1402. február 24-én kényszerítette ki bátyjától, IV. Vencel cseh királytól, hogy kormányzói jogkörrel rendelkező helytartóvá nevezze ki a Přemyslidák egykori országában. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Zsigmond magyar királyként kibocsátott privilegiális okleveleinek intitulációjában a „Csehország örököse” (*Bohemie... heres*) kifejezés rögtön trónra léptének évében megjelenik, és egészen 1419-ig folyamatosan és változtatások nélkül szerepel, hogy aztán 1420-tól a tényleges politikai helyzethez alkalmazkodva felváltsa a „Csehország királya” (*Bohemie... rex*) formula. A király csehországi helytartósága tehát az intitulációkra semmiféle hatással nincsen, ennél fogva jogosnak tűnik a kérdés, hogy vajon a pénzek heraldikai programját biztosan befolyásolta-e. Kételyeinket ezúttal nemhogy nem cáfolja, de egyenesen csak tovább erősíti, ha Zsigmond pecsétjeit is megvizsgáljuk. A király ugyanis rögtön 1387-ben használatba vett első kettős nagypecsétjének heraldikai programjában is szerepeltette a cseh oroszlánt (ekkor még nyilvánvalóan igénycímerként, az előlapon látható két hasított címer közül a második helyen

19 További apró eltérés, hogy az első és negyedik negyedben a vágások száma nem hét, hanem csupán hat, ám ez nyilvánvalóan csupán vésési nehézségekkel magyarázható.

20 Sigismundus rex et imperator i. m. 191. (3.24. sz. – a vonatkozó részlet Tóth Csaba munkája).

ábrázolt pajzs második mezejében).²¹ Esetünkben a nagypecsét tanúbizonyságát azért nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert – ellentétben a fentebb ismertetett esettel, amikor az adatolhatóan jóval a nyomó elkészülte előtt felvett brandenburgi címer kései és a heraldikai reprezentáció szempontjából mind súlytalanabb szerepeltetésére láttunk bizonyítékot Zsigmond király második nagypecsétjén – a cseh királyi címernek az első magyarországi felbukkanását keltezi kényszerítő erővel a csehországi helytartóság kezdeténél korábbra az 1387-ben vésetett első nagypecsét. Zsigmond második magyar királyi titkos pecsétjén szintén még csehországi helytartóságának tényleges kezdete előtt, már 1401-ben megjelent a kétfarkú oroszlán,²² ám ennek lehetséges magyarázatát a szakirodalom abban látja, hogy IV. Vencel cseh király esetleg már ekkor ígéretet tett öccsének hatalma átengedésére.²³ Egyetlen uralkodói pecsétípus akad, amelynek címeres ábrázolásában tényleg éppen a helytartóság megszerzését követően váltotta fel a brandenburgi sast a cseh címerállat: Zsigmond király 1402-ben vésetett második közeppecsétjén ugyanis ívelt oldalú háromszögpajzsban hasított címer első mezejében kétfarkú oroszlán látható, második mezeje pedig hétszer vágott. Ezzel a pecséttel kapcsolatban viszont a szakirodalom már régen rámutatott, hogy a király egyaránt használta cseh és magyar földön. Ha pedig tekintetbe vesszük azt is, hogy benne a magyar királyi pecsétek sorában szinte egyedülálló módon nem a magyar, hanem valamely más királyi címhez kapcsolódó címermotívum szerepel a pajzs első mezejében, úgy kézenfekvőnek tűnik az a következtetés, hogy a második közeppecsét készítését egyfelől éppen a csehországi helytartói cím elnyerése motiválta, másfelől heraldikai programja is elsősorban a cseh területeknek szól. Rögtön felmerül tehát a kérdés: bizonyosak lehetünk-e abban, hogy a magyarországi aranypénzverésben éppen a kifejezetten csehországi használatra is szánt közeppecsét címeréhez hasonló motívumrendszerrel dolgoztak? Kijelenthetjük-e vajon, hogy Zsigmond magyar forintján egyáltalán nem bukkanhatott fel a kétfarkú oroszlán igénycímerként azt megelőzően is, hogy a magyar uralkodó ténylegesen is csehországi helytartó lett? Véleményem szerint ez korántsem egyértelmű: még akkor sem, ha a korabeli pénzek heraldikai programjának legközvetlenebbi szfragisztikai párhuzamait idehaza valóban az uralkodói közeppecsétek és titkos pecsétek szolgáltatják, hiszen azok többnyire kizárólag magyar használatra szánt typariumoktól kelt lenyomatok, ennek megfelelő heraldikai programmal, és ennyiben biztosan különböznek Zsigmond elsősorban cseh területek felé reprezentáló második közeppecsétjétől. Másfelől a cseh

21 1390: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 7660, MNL OL V 8 164 – Sigismundus rex et imperator i. m. 180–181. (3.3. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

22 1397: Sigismundus rex et imperator i. m. 182. (3.6. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

23 Kumorovitz L. Bernát: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 7. (1937) 105–106.



3. kép. Zsigmond király
H575. jelzetű denárjának
hátlapja. (Magyar Nemzeti
Múzeum Éremtára,
Budapest; fotó: Gedai Csaba)



4. kép. Zsigmond király
H576. jelzetű denárjának
hátlapja. (Magyar Nemzeti
Múzeum Éremtára, Budapest;
fotó: Nagy Zoltán)



5. kép. Zsigmond király
H577. jelzetű denárjának
hátlapja. (Magyar Nemzeti
Múzeum Éremtára,
Budapest; fotó: Nagy Zoltán)

oroszlános címer szerepeltetése a korabeli pecsétek és az uralkodói intituliók vizsgálata alapján 1402 előtt is bőven adatolható. A címermotívumok alapján így a H573. sz. aranyforint napjainkban elterjedt keltezését magam nem látom egyértelműen igazolhatónak, jóllehet az kétségtelen, hogy az 1402 utáni keltezés több szempontból is valamivel valószínűbbnek tűnik, a heraldika oldaláról nézve például elsősorban azért, mert ezt megelőzően egyetlen magyar királyi pénzen sem szerepelt igénycímer.

3. A jóval kisebb reprezentációs értékkel bíró – mert a főleg exportra szánt aranyforintokkal szemben elsősorban a hazai mindennapi forgalomban szereplő és jóval apróbb méretű – ezüstpénzek közül összesen hét vereten szerepel Zsigmond király korában a magyar királyok megszokott címermotívumaitól eltérő heraldikai elem. Hat esetben ez megint csak a brandenburgi sas, amelyet minden alkalommal a versón látható négyelt pajzs második és harmadik negyedében ábrázolnak a H575. (3. kép), 576. (4. kép) és 577. sz. (5. kép) dénárokon, illetve a H580. (6. kép), 581. (7. kép) és 583. sz. parvusokon. A hetedik vereten, a H582. sz. parvuson a sas helyét ismét csak a kétfarkú cseh oroszlán foglalja el (8. kép). Ezen ezüstpénzek közelebbi keltezése ismereteim szerint nem lehetséges.

Zsigmond magyar pénzein tehát a magyar királyi címerhez kapcsolható motívumokon kívül mindössze a brandenburgi sas és a cseh oroszlán jelenik meg: az előbbi nyilvánvalóan a király idegen országbéli (esetünkben őrgrófi) címére utal, az utóbbival kapcsolatban viszont nem tudjuk eldönteni, hogy vajon 1402 előtt felbukkanó igénycímerrel van dolgunk, esetleg Zsigmond 1402–1420 közötti csehországi helytartóságával vagy 1420 utáni cseh királyságával összefüggésben kerültek a pontosabban keltezhetetlen numizmatikai emlékekre. A korabeli nyugati standardokhoz mérten viszonylag egyhangú heraldikai program visszafogottsága különösen szembeötlő a kimagasló reprezentációs értékkel bíró aranypénzekén: ezeken ugyanis a kortárs uralkodók



6. kép. Zsigmond király
H580. jelzetű
parvusának hátlapja.
(Magyar Nemzeti Múzeum
Éremtára, Budapest;
fotó: Gedai Csaba)



7. kép. Zsigmond király
H581. jelzetű
parvusának hátlapja.
(Magyar Nemzeti Múzeum
Éremtára, Budapest; fotó:
Nagy Zoltán)



8. kép. Zsigmond király
H582. jelzetű parvusának
hátlapja. (Magyar
Nemzeti Múzeum
Éremtára, Budapest;
fotó: Nagy Zoltán)

előszeretettel ábrázoltak a magyar heraldikában (és azon belül is főleg a pecséteken) ekkoriban éppen csak megjelenő igénycímereket. Lássuk mármost, hogyan illeszthetők be ezek a tanulságok azon következtetések halmazába, amelyeket a korabeli királyi pecsétek vizsgálata kínál.

A korabeli magyar királyi pecsétek heraldikai programjának összefoglalása

Zsigmond magyar uralkodóként használt pecsétjein a címeres reprezentáció sokkal gazdagabb, mint a pénzekén. Mivel a forrástípus értékelésére Marosi Ernő a közelmúltban két tanulmányában is kitért,²⁴ magam az alábbiakban csak az egyes pecsétek heraldikai motívumainak tételes ismertetésére és a legfontosabb következtetések összefoglalására szorítkozom.

1. A király 1387-ben készítettett első nagypecsétje – amelyet ismereteink szerint utoljára 1401-ben használtak,²⁵ nemcsak művészi kidolgozottságát,²⁶ de a heraldikai kompozíciót tekintve is Anjou-kori mintákat követ. Előlapján a trónon ülő uralkodó alakja mellett kétoldalt egy-egy hasított pajzs jelenik meg: ezek első mezeje a magyar királyok jól ismert címerének megfelelően hétszer vágott, második mezejük a (heraldikai) jobb oldalon látható pajzs esetében a kétfarkú cseh oroszlánt, a bal oldali pajzson pedig a brandenburgi sast ábrázolja. A hátlapon ugyancsak az Árpád-kori gyakorlatban gyökerező Anjou-kori uralkodói nagypecsétekhez hasonlóan a magyar királyok kettőskeresztes címerét láthatjuk.²⁷ Zsigmond 1405–1433 között használt második nagypecsét-

24 Marosi Ernő: Reformatio Sigismundi. Művészeti és politikai reprezentáció Luxemburgi Zsigmond környezetében. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 25.; Marosi Ernő: A magyar Anjouk és Zsigmond király felségpecsétjei. Ars Hungarica 41. (2015) 153–156.

25 Sigismundus rex et imperator i. m. 180. (3.3. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

26 Marosi E.: Felségpecsétetek i. m. 153.

27 Sigismundus rex et imperator i. m. 191. (3.24. sz. – a vonatkozó részlet Tóth Csaba munkája).

je már a korabeli nyugati uralkodók *typarium*ain megfigyelhető magasabb szintű reprezentációs igényekhez igyekezett alkalmazkodni, és heraldikai programja is sokkal bővebb az első nagypecséténél. Előlapján és hátlapján is hat pajzsból álló címerkoszorú figyelhető meg: ennek egyes elemei az elsőtől a hatodik helyig haladva sorrendben a magyar királyok kettőskeresztes, majd sávozott címerét, azután a cseh oroszlánt, a dalmáciai leopárdfejeket, a brandenburgi sas és a luxemburgi oroszlánt ábrázolják.²⁸ Hasonlóképp hat címert láthatunk az uralkodó 1433-ban vésetett harmadik nagypecsétjének mindkét oldalán is, ám itt – Zsigmond császári koronázása után tökéletesen érthető módon – a birodalmi sas szerepel az első helyen, mögötte a kettőskeresztes és a sávozott magyar címer, majd a cseh és a dalmáciai, végül a luxemburgi motívum.²⁹ A király nagypecsétjeinek heraldikai programja tehát (különösen 1405 után) igen gazdag: a korábbi magyar uralkodók idejében megfigyelhető praxissal összevetve nem túlzás kijelentenünk, hogy Zsigmond volt az első Szent István utódai közül, aki a nagypecsétet valóban a heraldikai propaganda szolgálatába állította. A kettős felségpecsét mérete azonban többszörösen felülmúlja a pénzekét, így aztán egyrészt értelemszerűen jóval több részlet (és jóval több címeres elem) megjelenítésére nyílt rajta alkalom; másrészt a király nyilvánvalóan más (zártabb) közegben és részben más (magasabb társadalmi állású) célközönség felé fejtett ki reprezentációt a nagypecséttel, mint a pénzek közül akár az aranyforintokkal is. Mindezek miatt a kettőspecsét heraldikai programjára aligha támaszkodhatunk egyértelmű analógiaként a pénzeken látható címerek üzenetének feltérképezése során.

2. A királyi középpecsétek címerei rendszerint az egész kései középkor folyamán jóval kevésbé változatos képet mutatnak a nagypecséteknél. Nem volt ez másképp Zsigmond esetében sem: a Luxemburgi dinasztiából származó uralkodó 1393–1402 között használt első magyar királyi középpecsétjén az ívelt oldalú háromszögpajzsba foglalt, hasított címer első mezeje hétszer vágott, második mezejében a brandenburgi sas látható.³⁰ Más a helyzet Zsigmond második középpecsétjével: mint arról fentebb már szó esett, ennek 1402-ben készített nyomóját az uralkodó magyar és cseh királyként egyaránt használta, készítésének apropója pedig minden jel szerint éppen a csehországi helytartói cím elnyerése lehetett. A pecsétmezőben látható hasított címer első mezeje ugyanis a cseh oroszlánt ábrázolta, a magyar sávokat pedig ezzel a második mezőbe szorult,³¹ vagyis a középkori magyar királyi pecsétek esetében egyedülálló módon a magyar uralkodói címer ezúttal a reprezentáció

28 1406: DL 8295, MNL OL V 8 677 – Sigismundus rex et imperator i. m. 183–184. (3.11. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

29 1435: DL 64 285, MNL OL V 8 385 – Sigismundus rex et imperator i. m. 189–190. (3.22. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

30 1400: DL 5792 – Sigismundus rex et imperator i. m. 181. (3.5. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

31 1414: DL 8442, MNL OL V 8 178 – Sigismundus rex et imperator i. m. 183. (3.10. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

szempontjából alárendelt helyzetbe kényszerült egy másik királyi (tehát nem a császári) címre utaló heraldikai motívum mögött. A középkori magyar uralkodók pecsétjein és pénzein megfigyelhető címerelemek összevetése egyébként azt mutatja, hogy a középpecsét az Anjou-kortól kezdődően viszonylag megbízhatónak tűnő analógiát nyújt az egyes veretek heraldikai részleteinek értelmezéséhez és keltezéséhez.

3. A középpecséteken megfigyeltékhez hasonló kép tárul elénk akkor is, ha a korszakunkból fennmaradt magyar királyi titkos pecséteket vizsgáljuk. Zsigmond viszonylag sűrűn cserélte a *sigillum secretum* nyomóját, így talán nem ok nélkül reméljük, hogy az ötvenesztendőnyi országlása idejéből megőrződött hat különböző titkos pecsét viszonylag pontosan keltezhető képet ad az uralkodó heraldikai reprezentációjának ezen részterületéről. Az 1387–1396 között adatolható első,³² illetve az 1396–1401 között használt második³³ magyar királyi titkos pecsétjén Zsigmond gyakorlatilag ugyanazt a címert tüntette fel: négyelt pajzs első és negyedik negyedében a magyar királyok sávozott mezejét, második és harmadik negyedében pedig megint csak a brandenbúrgi örgrófi címre utaló sast. 1401-ben és 1402-ben rövid ideig használt harmadik³⁴ és 1402–1410 között kimutatható negyedik³⁵ titkos pecsétjére az uralkodó már részben eltérő címert vésetett: a négyelt pajzs második és harmadik negyedében a sas helyett ekkor a kétfarkú cseh oroszlán jelent meg, mégpedig a szakirodalom meggyőző megállapítása szerint valószínűleg azért, mert a magyarországi fogságából kiszabadulván Prágába távozó Zsigmond a harmadik pecsét készíttetését megelőzően, 1401-ben kaphatott ígéretet bátyjától, IV. Vencel cseh királytól a csehországi helytartói címre.³⁶ 1410 után a titkos pecsét heraldikai programja jelentősen bővült. 1411–1433 között használt ötödik titkos pecsétjén Zsigmond a pecsétmezőben látható központi pajzson a német királyi címre utaló egyfejű sast mintáztatott meg, körülötte pedig négy apró emblémát: a címerkoszorú első helyétől a negyedik felé haladva előbb a magyar királyok kettőskeresztes és sávozott címereit, aztán a kétfarkú cseh oroszlánt, végül sávozott mezőben ismét csak egy ágaskodó oroszlánt (családi motívumként, hiszen ez utóbbi a Luxemburgok címere volt).³⁷ Az 1433-ban vésetett *sigillum secretum* az előzőtől csak annyiban különbözött, hogy a központi

32 1396: DL 8118, MNL OL V 8 169 – Sigismundus rex et imperator i. m. 181. (3.4. sz. – a von. részlet Wehli Tünde munkája).

33 1390: DL 7660, MNL OL V 8 164 – Sigismundus rex et imperator i. m. 180–181. (3.3. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

34 1401: DL 8684 – Sigismundus rex et imperator i. m. 182. (3.7. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

35 1403: DL 8899, MNL OL V 8 184 – Sigismundus rex et imperator i. m. 182. (3.8. sz. – a vonatkozó részlet Wehli Tünde munkája).

36 Kumorovitz L. B.: Egyszerű és titkospecsét i. m. 105–106.

37 1411: DL 57 476 – Sigismundus rex et imperator i. m. 185. (3.15. sz. – a vonatkozó rész Wehli Tünde munkája).

pajzson immár kétféjű sas szerepelt,³⁸ nyilván az ugyanezen évben végre elnyert császári címnek megfelelően. Zsigmond titkos pecsétjeinek heraldikai programja tehát 1411-ig szoros párhuzamot mutat a középpecséten látható címerekkel, utána viszont differenciáltabbá válik.

Korszakunk uralkodói pecsétjei közül a kettős nagypecsétek a méretbéli különbség okán kevés segítséget nyújtanak a pénzekon látható heraldikai program értelmezéséhez. Annyit azonban feltétlenül érdemes leszögezni, hogy a felségi pecséteken megjelenő címermotívumok adott esetben erősíthetik vagy éppen gyengíthetik az egyes pénzveretek lehetséges keltezésével kapcsolatos következtetéseinket. Különösen így van ez akkor, amikor egy adott uralkodói címhez kapcsolódó heraldikai elem a nagypecséten bukkan fel első ízben a magyar királyi reprezentációban, mint például a kétfarkú cseh oroszlán rögtön 1387-ben, Zsigmond első kettős nagypecsétjén. A pénzek vizsgálata során sokkal nagyobb mértékben támaszkodhatunk a középpecsétekre és a titkos pecsétekre, amelyeknek a heraldikai programja 1411-ig egymással tökéletesen párhuzamos fejlődést mutat. A középpecséteken Zsigmond uralkodása alatt a magyar királyok sávozott címere mellett kizárólag a brandenburgi sas és a cseh oroszlán bukkan fel: az előbbi motívumot a csehországi helytartói cím elnyerésének évében váltja fel az utóbbi. A titkos pecséteken ez a változtatás – mint azt fentebb már többször hangsúlyoztam – valamivel korábban, már 1401-ben végbement.

Konklúzió

Zsigmond király monétáinak heraldikai programját a pecsétekével egybevetve természetes módon adódik a következtetés, hogy a pénzekon látható címerekkel – már csak a veretek viszonylag apró mérete miatt is – leginkább a középpecsétek, illetve 1410-ig a titkos pecsétek mutatnak párhuzamot. A király magyar pénzein a pecsétekéhez mérten azonban igencsak egysíkú és kimondottan visszafogott heraldikai reprezentációval találkozunk.

A magyar királyi címhez kapcsolódó címerek (vagyis a sávozott pajzs és a kettős kereszt) mellett csupán a brandenburgi sas jelvény mutatható ki a király uralkodásának vélhetően első másfél évtizedéből származó H572. sz. aranyforinton, valamint három-három dénáron és parvuson; továbbá a cseh oroszlán a véleményem szerint csak bizonytalanul keltezhető H573. sz. aranyforinton és a H582. sz. parvuson. A brandenburgi címer üzenete és így a heraldikai reprezentációban betöltött szerepe egyértelmű: nyilvánvaló módon a király külföldi uralkodói címére utal. Ezzel kapcsolatban legfeljebb azt érdemes szóvá tenni, hogy a magyarországi Anjoukkal ellentétben Zsigmond láthatólag fontosabbnak tartotta a méltóságát hangsúlyozni, mintsem előkelő származását: ezt az mutatja, hogy a luxemburgi címer az általa veretett pénze-

38 1437: DL 13 126, MNL OL V 8 432 – Sigismundus rex et imperator i. m. 190. (3.23. sz. – a vonatkozó rész Wehli Tünde munkája).

ken egyáltalán nem szerepel, szfragisztikai forrásainkon pedig csak kései nagypecsétjein bukkan fel, ám ott is a címerkoszorú utolsó helyén. Ennek a jelenségnek persze megvan a logikus magyarázata: Zsigmond ugyanis – elmentében I. Károllyal – nem vérségi alapon formált igényt a magyar trónra, hanem házassága révén lett az ország társuralkodója, dinasztikus kötődése a magyar királyokkal rokonságban nem is álló Luxemburgokhoz ekképp lényegtelen volt a legitimációja szempontjából.

Némiképp problémásabb a Zsigmond pénzein ugyancsak felbukkanó cseh címer háttérének és üzenetének felderítése. Fentebb már a H573. sz. aranyforint keltezésével kapcsolatban és a pecsétek heraldikai programjának rövid áttekintése során is utaltam rá, hogy a kétfarkú oroszlán rögtön Zsigmond uralkodásának elején felbukkant a király heraldikai reprezentációjában: 1387–1402 között csakis igénycímerként értelmezhetjük, miután azonban 1402-ben Zsigmond csehországi helytartó lett, majd 1420-ban a cseh koronát is elnyerte, az oroszlános jelvényre immár egy ténylegesen is birtokolt külország feletti uralom heraldikai szimbólumaként kell tekintenünk. Ezen a ponton pedig igen komoly problémát jelent, hogy a cseh címert hordozó pénzek pontosabb keltezése lehetetlen, és csupán valószínűsíteni tudjuk, hogy a H573. sz. forintot 1402 után verheték. Így ugyanis természetesen arra a kérdésre sem lehet választ adnunk, hogy az említett aranyforinton és parvuson látható oroszlános motívum vajon tényleg a magyar királyok pénzein megjelenő legkorábbi igénycímerként jelenti-e: valószínűbb, hogy nem, ebben az esetben pedig, akárcsak a brandenburgi sas a H572. sz. pénzen, a cseh oroszlán is a külországbéli uralkodói címet reprezentálja a király monétáján.

Zsigmond pénzeinek (és különösképp a nagyobb reprezentációs értékkel bíró aranyforintok) heraldikai programját a jelek szerint elsősorban a király külországbéli méltóságainak hazai megjelenítése motiválta, ám érdekes módon ez is csupán az uralkodása első másfél vagy két évtizedében mutatható ki egyértelműen. Meglepő ebből a szempontból, hogy a dalmáciai címer a pecsétekkel ellentétben a korabeli numizmatikai emléanyagban egyáltalán nem jelenik meg (vagyis Zsigmond a pénzeken meg sem próbálta a tengeremlék visszahódításának szándékát az országalakók felé közvetíteni), és még jelentősebbnek tűnő furcsaság, hogy a magyar pénzekben egyáltalán nem jelenik meg a birodalmi sas sem a német királyi cím 1410-i elnyerése, sem az 1433-i császári koronázás után. Mindennek fényében egyértelműnek tűnik: a pénzekben megjelenő heraldikai reprezentáció Zsigmond korában nemcsak kevésbé variált volt, de az idő előrehaladtával mind kevésbé motivált is, aminek az okát talán abban kereshetjük, hogy német uralkodóként, majd császárként a király főképp már más területen és elsősorban európai és birodalmi célközönség számára kívánt reprezentálni. A magyar király pénzekben folytatott heraldikai reprezentációja mindenesetre a pecsétekkel ellentétben nem újult meg Zsigmond király uralkodása alatt, hanem lassan haladt tovább az Anjou-korban megkezdett úton.

A tárnokmester jogköre az Anjou-korban

Az 1310 tájékán keletkezett¹ *Descriptio Europae Orientalis* szerint a tárnokmester a nádor² után a királyság második méltósága volt, és ő volt az, aki az adókat (*tributum*) felügyelte.³ A szerző ismeretei a Magyar Királyság tisztviselőire vonatkozóan azonban helyenként tévesnek, máshol hiányosnak nevezhetők.⁴ A bánokra (*banus*) ugyan utal, de öt bánságot (*banatus*) feltételez. Ha az erdélyi vajdát (*vayuoda Transsilvanus*) is a bánok közé soroljuk, a 14. század legelején a szlavón (*regni Sclavoniae banus*) és a dalmát-horvát bánság (*regnorum Dalmatiae et Croatiae banus*) szétválasztásával is – aminek helyes volta ebben az időszakban nem magától értetődő – legfeljebb három bánságot tudunk megnevezni.⁵ A forrás ugyanakkor egyáltalán nem említette az országbíró,⁶ ami talán magyarázható a 14. század elejének zűrzavaros időszakával: csak 1311-től ismerjük az országbírók személyét,⁷ azt, hogy a tisztséget 1300 és 1311 között ki töltötte be, ha egyáltalán betöltötte valaki, nem tudjuk. Mindenesetre az, hogy a tárnokmester a 14. század elején a legfőbb bárói tisztségek közé számított, vitathatatlan.

* A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) vezetője.

1 Anonymi *Descriptio Europae Orientalis*. Critical edition of Latin text and translation by Dragana Kunčer. Belgrade 2013. 51–64.

2 A nádori méltóságához lásd bővebben *Szőcs Tibor*: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Budapest 2014.

3 *Preter hos officiales est palatinus et magister tarnicorum. Palatinus uocatur ille qui est iusticiarius in toto regno. Secundus a rege magister tarnicorum uocatur ille qui est super tributa* – Anonymi *Descriptio Europae Orientalis* i. m. 141.

4 A városok felsorolása sem tekinthető teljesnek, így például a Magyar Királyság egyik székhelye, Székesfehérvár hiányzik a felsorolásból, jóllehet neve máshol felbukkan a forrásban, így azt a szerző ismerte. Anonymi *Descriptio Europae Orientalis* i. m. 138–139., 134.

5 A macsói bánság (*banatus Machoviensis*) 1320-tól, a szörényi bánság (*banatus Zewriniensis*) 1335-től mutatható csak ki a 14. században. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. I. 27., 32.

6 Az országbíróra lásd bővebben: *Bertényi, Iván*: Zur Gerichtsstätigkeit des Palatinus und des Landesrichters (Judex Curiae Regis) in Ungarn im XIV. Jahrhundert. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*. 7. (1965) 29–42.; *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest 1976.

7 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 6.

Kristó Gyula szerint a 14. század első évtizedében a bárói tisztségek közül a tárnokmesteri került az első helyre, amit elősegített, hogy a tisztséget 1307 és 1309 között Csák Ugrin viselte,⁸ akit I. Károly országa leghűségesebb bárójának nevezett 1307-ben,⁹ és aki a 14. század első évtizedében „a világi elit első számú képviselője” volt.¹⁰ Szócs Tibor szerint I. Károly csak 1310 után törekedett arra, hogy a bárói tisztségek közül a tárnokmesterit kiemelje.¹¹ Gentilis bíboros oklevele szerint a tárnokmester az első tisztségnek számított az országban, amikor I. Károly Csák Mátét nevezte ki tárnokmesternek,¹² azaz 1310-ben. A folyamat mindenesetre bizonyosan megkezdődött a század első évtizedében, és nem volt független a nádori tisztség átértékelődésétől, a tárnokmesteri posztot betöltő személytől, és bizonyosan attól sem, hogy a pénzügyigazgatás legfőbb tisztségéről volt szó. A helyzetet talán a legjobban az érzékelteti, hogy Csák Máté, miután az uralkodó tárnokmesterré nevezi ki, felhagy a nádori cím használatával,¹³ csak miután megfosztják tárnokmesterségétől, használja újra a nádori címet.¹⁴ Sőt, azt is elmondhatjuk, hogy az oligarchák és tartományurak felismerve e tisztség jelentőségét, tartományuk gazdasági ügyeinek intézésére maguk is tárnokmestert neveztek ki.¹⁵ A helyzet 1322-től változik meg, innentől kezdve újra a nádor helyezkedik el a méltóságsorokban, illetőleg a bárók egyéb felsorolásakor legelől,¹⁶ míg a tárnokmester csak a második helyet foglalja el.¹⁷ Újabb változás a méltóságsorokban

8 Az ország déli részén, Temesvártól Pozsegáig 1311-ben bekövetkezett haláláig a hatalmat birtokló Csák Ugrin I. Károly megbízható híve volt a kezdetektől. *Kristó Gyula*: I. Károly király főúri elitje (1301–1309). *Századok* 133. (1999) 43–44.; *Zsoldos, Attila*: Province e oligarchi. La crisi del potere reale ungherese fra il XIII e il XIV secolo. In: *L’Ungheria angioina*. Éd. Enikő Csukovits. Roma 2013. 39–40.

9 magister Ugrinus filius Pous de genere Chak regni nostri baro fidelie imo fidelissimus – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 285 245. Bár az oklevél III. András király egy 1298. évi oklevelét erősíti meg, melyben az uralkodó Ugrint szintén leghűségesebb bárójaként nevezte meg, még sincs okunk kételkedni, hogy Károly is így gondolkodott régi és szilárd hívéről.

10 *Kristó Gy.*: I. Károly király főúri elitje i. m. 43–44.

11 *Szócs T.*: A nádori intézmény korai története i. m. 107.

12 [...] rex prefecit eum ad tavernicatus sui magistrum, quod officium in regno suo fore dinoscitur principale – Acta legationis Cardinalis Gentilis. Éd. Antonii Pór. Budapest 1885. 386.

13 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 1., 36.

14 Vö. *Szócs T.*: A nádori intézmény korai története i. m. 106.; *Zsoldos Attila*: III. András hat nádora. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 290.

15 *Weisz Boglárka*: A szatmári kamara története a 14. század közepéig. In: Az ecsedi Báthoriak a XV–XVI. században. Szerk. Szabó Sarolta, C. Tóth Norbert. Nyírbátor 2012. 77–79.; *Zsoldos, A.*: Province e oligarchi i. m. 44.

16 Vö. *Szócs T.*: A nádori intézmény korai története i. m. 107.

17 1322: Anjou-kori Oklevéltár I–XL. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Teisler Éva, Tóth Ildikó. Szeged–Budapest 1990–2015. (a továbbiakban Anjou-oklt.) VI. 496., 801. sz.; 1323: Anjou-oklt. VII. 107. sz.; 1323: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 33 720; 1323: Sopron vármegye története. Oklevél-

az 1340-es évek közepétől mutatható ki, amikor a tárnokmester egyre gyakrabban szorul vissza a nádor és az erdélyi vajda után a harmadik helyre,¹⁸ bár még előfordul a régi sorrend is, csak már egyre ritkábban.¹⁹ Az évtized végén pedig egyre többször már a negyedik helyen találjuk a méltóságsorokban: a fentebbi két méltóság mellett az országbíró is a tárnokmester elé kerül.²⁰ A 14. század második felére a méltóságsorokban e negyedik helyen rögzül a tárnokmester helye,²¹ előfordul azonban, hogy a nádor, a vajda, az országbíró mellett a bánok is megelőzik.²² Mindezek ellenére egyetérthetünk Szentpétery Imrével abban, hogy a méltóságsorok alapján nem állapítható meg a tárnokmester helye a bárók között.²³

A tárnokmester és a pénzügyigazgatás

Az Anjou-korban a tárnokmester felügyelte az ország adókörzeteit, a kamarákat, amelyekben ugyanakkor a pénzverés is folyt, így a tárnokmesternek mind a pénzveréssel, mind a kamarahaszna beszedésével és adminisztrálásával kapcsolatban voltak feladatai. A tárnokmester tevékenységének ez a része főként a kamarabérleti szerződésekből ismert. A kamaraispánnak minden olyan városban, ahol pénzverde állt a felügyelete alatt, két ládával (*scrinium*) kellett rendelkeznie. Az egyikben az esztergomi érsek és a tárnokmester megbízottjának pecsétje alatt őrizték a pénzverő eszközöket, a másikban a pénzeknek való öntött rudakat tartották az érsek, a tárnokmester és a kamaraispán megbízottainak kulcsai és pecsétjei alatt, s kizárólag az érsek és a tárnokmester embere jelenlétében nyithatták fel e ládákat.²⁴ A pénzverés és az ezüst olvasztása is csak a két megbízott jelenlétében folyhatott.²⁵ A tárnokmester embere a kamarahaszna

tár. I. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889. (a továbbiakban Sopron vm. I.) 94.; 1323: DL 2185; 1324: DL 50 748; 1324: DL 95 589; 1324: DL 89 969. Abban az esetben, ha a nádor nem szerepel a felsorolt méltóságviselők között, akkor természetesen a tárnokmester helyezkedik el elől. 1325: Anjou-oklt. VIII. 39., 65., 113. sz.

18 Lásd például 1345: Anjou-oklt. XXIX. 61., 373–375., 836. sz.; 1346: Anjou-oklt. XXX. 37., 39., 200., 750. sz.; 1347: Anjou-oklt. XXXI. 73., 268., 279., 323–326., 648., 650., 653., 679. sz.; 1349: Anjou-oklt. XXXII. 346. sz.; 1350: Anjou-oklt. XXXIII. 157–159. sz.

19 Lásd például 1345: Anjou-oklt. 229–232., 647. sz.; 1347: Anjou-oklt. XXX. 638. sz.

20 Lásd például 1348: DF 274 381; 1349: Anjou-oklt. XXXII. 659., 912. sz.; 1350: Anjou-oklt. XXXII. 208., 211., 706. sz.

21 Lásd például 1364: DF 236 486; 1364: DL 16 116; 1365: DL 38 175; 1367: DL 37 551; 1370: DF 268 223.

22 Lásd például 1379: DL 38 171.

23 Ifj. Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása. Századok 68. (1934) 520.

24 1336: Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Ed. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest 1976. (a továbbiakban DRH 1301–1457.) 92.; 1338: DRH 1301–1457. 99.; 1342: DRH 1301–1457. 113.; 1342: DRH 1301–1457. 117. Valószínűleg már ezen ládákra utal az 1335. évi kamarabérleti szerződés szokott helyen (in locis consuetis) való őrzésre vonatkozó megjegyzése is, 1335: DRH 1301–1457. 89.

25 1338: DRH 1301–1457. 98.; 1342: DRH 1301–1457. 113.; 1342: DRH 1301–1457. 117.

kirovásánál és beszédésénél,²⁶ és a pénzváltásnál is jelen volt,²⁷ így biztosította ura felügyeletét a kamaraispán felett. A kamaraispán embere a többi, a kamarahaszna kirovásánál feladatot kapó személlyel együtt olyan esetekben is eljár, ha a kamarahasznát valaki nem fizette be. A kamaraispán erről öt évre visszamenőleg jegyzéket (*registrum*) vezetett, melynek alapján a tárnokmester és az esztergomi érsek embere a megyei emberekkel, hiteleshely tanúsága mellett megpróbálták a kamarahasznát beszédni, amennyiben ez nem sikerült, az adós birtokáról állatokat hajtottak el a meg nem fizetett összeg fejében.²⁸ A kamarákban tevékenykedő officialisok, szerviensek, pénzverők felett csak a kamaraispán ítélkezhetett, hanyagsága esetén a tárnokmester szolgáltatott igazságot.²⁹ A kamaraispánnal kapcsolatos vitás és peres ügyeket pedig a király vagy a tárnokmester tárgyalta, míg a kamarai officialisok ellen elkövetett vétkeket a tárnokmester bírálta el.³⁰ A tárnokmester, ahogy az esztergomi érsek is, beleszólhatott abba, hogy a király kinek adja bérbe a kamarákat, legalábbis erre utal, hogy az ő – és más bárók – jelenlétében nyújthatták be igényüket a bérlőjelöltek.³¹ A tárnokmester ugyanakkor, ha a kamaraispán a bérlettel elmaradt, hatóságként lépett fel az ügyben. 1332. február 3-án I. Károly Bonaghunta János és testvére, György elfogását kérte Demeter tárnokmesteren keresztül Tolna, Somogy, Zala és Baranya megye ispánjaitól, szolgabíráitól.³² Bár az oklevélből nem derül ki az utasítás kiadásának oka, de a tárnokmester és a pécsi kamarához tartozó megyék szolgabíráinak együttes szereplése arra enged következtetni, hogy valamely, a kamarához kapcsolódó ügyről lehet szó. Véltetően János kamarabérlettel összefüggő tartozása állt a háttérben, mely feltételezést az is erősíti, hogy pénzügyi év kezdete tájékán született az oklevél,³³ amikor is az elszámolások leleplezhettek addig sikerrel elkendőzött visszaéléseket.

26 1336: DRH 1301–1457. 91–92.; 1345. március 25.: DRH 1301–1457. 119–120. (Anjou-oklt. XXIX. 203. sz.); 1350: DL 91 420.

27 1342: DRH 1301–1457. 107–108.; 1342: DRH 1301–1457. 116.; 1345. március 25.: DRH 1301–1457. 119. (Anjou-oklt. XXIX. 203. sz.).

28 1350. november 18.: DL 91 420 (Anjou-oklt. XXXIV. 730. sz.).

29 1335: DRH 1301–1457. 88.; 1336: DRH 1301–1457. 91., 92.; 1338: DRH 1301–1457. 99.; 1342: DRH 1301–1457. 113.; 1342: DRH 1301–1457. 117.; 1345. március 25.: DRH 1301–1457. 122. (Anjou-oklt. XXIX. 203. sz.). A kamarabérleti szerződéseken túl hasonló rendelkezést találunk I. Lajos uralkodása alatt. 1343. április 20-án kelt oklevelében döntött úgy, hogy a királyi kamara régi szabadságainak megfelelően a kamaraispánok szerviensei, officialisai és pénzverői felett a kamaraispán gyakorolhatja kizárólagosan a bíraskodási jogot, egyedül hanyagsága esetén lép fel bírói közegként a tárnokmester. *Szekfü Gyula*: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. Történelmi Tár 12. (1911) 36. (Anjou-oklt. XXVII.175. sz.).

30 1335: DRH 1301–1457. 88.; 1336: DRH 1301–1457. 92.; 1338: DRH 1301–1457. 99–100.; 1342: DRH 1301–1457. 114.; 1342: DRH 1301–1457. 117.; 1345. március 25.: DRH 1301–1457. 122. (Anjou-oklt. XXIX. 203. sz.).

31 1336: DRH 1301–1457. 93–94. (Anjou-oklt. XX. 149. sz.).

32 OSZK Kézirattár Fol. Lat. 3669. 366. p. (Radvánszky család Sajó-Kazai-levéltára).

33 A pénzügyi év kezdete február–március hónapokra esett, elsősorban Gyertyaszentelő ünnepéhez (február 2.) kötődött, amit I. Károly korából a kamarabérleti szerződések, a Zsigmond-korból a kamarahaszna kirovásával és beszédésével kapcsolatos megbízások mutat-

A kamarabérleti szerződéseken, valamint pár elszórt adaton túl a tárnokmester feladatkörére érdekes módon éppen abból az időszakból rendelkezünk kiegészítő adatokkal, amikor e tisztség betöltetlen volt. A méltóságot 1316 óta viselő Nécsei Demeter halálát követően ugyanis I. Károly már nem nevezett ki új tárnokmestert.³⁴ Nécsei Demeter halálának időpontját pontosan nem ismerjük,³⁵ annyi bizonyos, hogy 1338. november 7-én a tárnokmesteri szék már üresedésben volt.³⁶ Demeter 1338. január 15-én még fogott bíróként járt el,³⁷ méltóságsorban ez évben január 29-én³⁸ és március 5-én szerepelt.³⁹ Ugyanakkor március 29-én még név szerint említik a szomolnoki és körmöci kamara bérleti szerződésében.⁴⁰ Főként ez utóbbi miatt feltételezhetjük, hogy ekkor még az élők sorában volt. Ellentmond azonban ennek a Heves megyei Jobbágyi, Nécsei Demeter birtokának a története. 1338. február 9-én Petőc fia Miklós a királyi ajtónállók rectora (*rector ianitorum aule nostre*), Nécsei Demeter tárnokmester udvarbírója (*iudex curie*) még arról számolt be a király előtt, hogy Jobbágyit 90 márkáért megvásárolta Demetertől, és a vételárat március 25-én a király előtt fogja Demeternek átadni.⁴¹ Február 18-án azonban már I. Károly előtt Miklós úgy nyilatkozott, hogy Jobbágyit a király adta neki (*per nos sibi collata*), és február 25-én az esztergomi káptalan a királyi kérésnek eleget téve iktatta be Miklóst a birtokba, illetve a határjárást is elvégezte.⁴² Amikor március 5-én Károly királynak bemutatta Miklós a káptalan jelentését a határjárásról és a beiktatásról, az uralkodó újólág megjegyezte, hogy a birtok királyi adományozási jogkörhöz tartozott (*ad nostram collacionem de iure debere pertinere*).⁴³ 1338. június 16-án Miklósnak az uralkodó megerősítette Nécsei Demeternek adott vásárengedélyét, mivel a birtok királyi adományból (*ex collatione nostre maiestatis*) Miklós kezén van.⁴⁴ Ugyanezen a napon egy külön oklevelet is kiállított a király Miklósnak – már mint csak ajtónállómesternek – a Jobbágyi falujában tartható hétfői szabad hetivásárról, melyben már a korábbi birtokost és vásáradományt meg sem említette.⁴⁵

nak. I. Károly 1336-tól azonban az uralkodó a január 1-jei bérleti kezdetet igyekezett bevezetni, sikertelenül. Vö. 1336: DRH 1301–1457. 93.; 1338: DRH 1301–1457. 102.; 1342: DRH 1301–1457. 115.; 1342: DRH 1301–1457. 117.

34 Engel P.: Archontológia i. m. I. 36.

35 Vö. Zsoldos Attila: Üres honor. In: Archivariusum historiorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Szerk. Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron. Budapest 2013. 455–477.

36 [...] honore magistri tawarnicatus nostri vacante – DL 99 976.

37 DL 38 961 (Anjou-oklt. XXII. 32. sz.).

38 DL 104 586 (Anjou-oklt. XXII. 34. sz.).

39 DF 244 883 (Anjou-oklt. XXII. 104. sz.).

40 DRH 1301–1457. 102. (Anjou-oklt. XXII. 150. sz.).

41 DL 60 965 (Anjou-oklt. XXII. 61. sz.).

42 DL 60 966 (Anjou-oklt. XXII. 86. sz.).

43 DL 60 967 (Anjou-oklt. XXII. 103. sz.).

44 DL 60 969 (Anjou-oklt. XXII. 297. sz.).

45 DL 60 968 (Anjou-oklt. XXII. 296. sz.).

Mindezek alapján azt feltételezhetnénk, hogy február 9. és február 18. között elhunyt Nekcsei Demeter, és így került birtoka a királyi adományozási jogkörhöz. Ebben az esetben azonban tévednénk, ugyanis Demeter birtokai a későbbiekben is a család kezén maradtak, jóllehet utód nélkül halt meg, birtokai testvérének gyermeke, Demeter/Denk kezére jutottak. Ráadásul, ahogy fentebb említettem, a márciusi adatok, különösen a kamaraszerződés, ahol név szerint is említik, mindenképpen arra utalnak, hogy akkor még élt. 1338. május 8-án azonban már nem lehetett az élők sorában, ugyanis egy e napra halasztott pert Nekcsei Demeter halála miatt testvérének fia, Denk vette át, és újabb perhalasztásra került sor.⁴⁶ Ennek az sem mond ellent, hogy 1338. november 2-án Károly oklevele szerint Demeter királyi tárnokmester a király előtt Petőc fia Miklósnak Visegrád városában egy telek felét adományozta, hiszen nem tudhatjuk, hogy Demeter mikor tette ezt az adományát, csak a királyi oklevelet ismerjük. Ráadásul rendelkezünk egy 1338. május 25-re datált oklevéllel, melyben a tárnokmesteri széket már üresedésben lévőnek mondják.⁴⁷ A keltezés (*octavo kalendas iuni*) azonban hibás, mivel a benne átirrt oklevelek később keletkeztek: az uralkodó június 24-én utasította a szepesi káptalant egy birtok iktatására, amit a káptalan július 3-án el is végzett. Ezt követően került sor a királyi oklevél kiállítására,⁴⁸ akár már a nyár folyamán. Ezt azonban bizonyítani nem tudjuk.

Visszatérve korábbi megjegyzésünkhöz, bár I. Károly már nem nevezett ki új tárnokmestert, az ügyek intézése azonban megkövetelte, hogy valaki ellássa a tárnokmesteri teendőket. Az uralkodó Szécsényi Tamás erdélyi vajdát bízta meg a feladattal legkésőbb 1339 elején, ő lett a tárnokmesteri tisztség *procuratora*.⁴⁹ Ezen időszakból több olyan oklevél is fennmaradt, melyek a tárnokmester feladatkörét sokkal pontosabban határolják körül, mint a korábbi időszakokból származók. Egy részük azt igazolja, hogy a kamarabérleti szerződésekben rögzített feladatokat a tárnokmesterek valóban ellátták, másik részük ugyanakkor a tárnokmester egy teljesen más jogkörét mutatják be, erről azonban később ejtek szót.

A tárnokmester emberének – és így közvetve a tárnokmesternek – a kamarahaszna kirovásában történő közreműködését jól mutatja Szécsényi Tamás *procuratorsága* alatt kelt két oklevél. 1339-ben arról hallunk, hogy Szécsényi Tamás és az esztergomi érsek embere Szatmár megyében róttak ki kamarahasznát.⁵⁰ 1341-ben a margitszigeti apácák panaszt tettek a királynál, hogy jobbágyaikat kiváltságaik ellenére kamarahaszna fizetésére kényszerítik. Az uralkodó az esztergomi érseket és a tárnokmestert kérte fel, hogy tiltsák meg

46 DL 57 321 (Anjou-oklt. XXXI. 116. sz.).

47 DL 71 411 (Anjou-oklt. XXII. 606. sz.).

48 Piti Ferenc december 25-i keltezését feltételez, és a június-január elírásra gondol. Anjou-oklt. XII. 606. sz. Az oklevélben iuni szerepel, január esetén pedig ianuariinak kellene lennie.

49 Tisztségének megnevezéseit és azok elemzését lásd később.

50 Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban AO) III. 595. (Anjou-oklt. XXIII. 575. sz.).

Chempelinus Endre pécs–szerémi kamaraispánnak, hogy az apácák jobbágyait és a hozzájuk tartozókat kamarahaszna fizetésére kényszerítse. Csanád esztergomi érsek és Szécsényi Tamás erdélyi vajda és szolnoki ispán Endre mellett saját embereiket, akik *cum eodem comite camere regie procedenti*, szintén felszólították, hogy az apácák kiváltságait tartsák be.⁵¹ A kamaraispán mellett, ahogy korábban említettem, az esztergomi érsek és a tárnokmester embere felügyelte a kamarahaszna kirovását és szedését, a tárnokmester emberének tehát nemcsak arra kellett figyelnie, hogy a kamarahasznát mindenki befizesse, hanem arra is, hogy akik mentességgel rendelkeznek, azok valóban mentesüljenek alóla, hiszen ő mint a kamarai ügyek végrehajtójának (*executores negotiorum camere*) egyike,⁵² nemcsak segítette a kamaraispán munkáját, hanem ellenőrizte is azt.⁵³ Egy teljesen más természetű ügynél is felbukkan azonban ez az ellenőrző szerep, amire a kutatás eddig nem figyelte fel. 1341-ben Márk fia Pető, Szécsényi Tamás vajda embere, valamint az esztergomi érsek embere, László a nyitrai káptalan előtt Ipolit körmöci kamaraispán ügyvédjével tiltakoztak, hogy a Gilét fiai, Miklós és János, turóci ispánok, privygyei és bajmóci várnagyok, valamint Olivér zólyomi ispán, Töttös barsi ispán és Vesszős saskői várnagy vámszedői a vámjaikon átmenő kereskedőktől nem akarnak vámot szedni a királyi kamara kárára (*in preiudicium camere regie maiestatis*).⁵⁴ Ez utóbbi megjegyzés, valamint a három, kamarához szorosan kapcsolódó személy feltűnése az ügyben egyértelműen utal arra, hogy Szécsényi Tamás tárnokmesteri *procurator* embere itt szintén a kamara ügyében járt el. Magántulajdonban lévő vámok esetében csak egy dologra gondolhatunk, amiből a kamarának kára származhatott. Miután I. Károly a falvakban megszüntette a kötelező pénzváltást 1336-ban,⁵⁵ a királyi pénz forgalomba kerülését azzal biztosította, hogy előírta a királyi pénz használatát a királyi és földesúri adózásban, a vámszedésben, a kereskedelemben és minden olyan tevékenységnél, ahol pénzforgalom adódott.⁵⁶ A kamara felügyeletét ellátó emberek azért emelhették fel tehát a szavukat, mert a vámszedés elmaradásával a királyi pénz forgalomba kerülése, ezzel együtt a pénzváltás elmaradt, így a kamara nyeresége is csökkent.

51 1341. július 25.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knausz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924. (a továbbiakban MES) III. 392. (Anjou-oklt. XXV. 504. sz.); 1341. július 29.: AO IV. 116. (Anjou-oklt. XXV. 515., 518. sz.).

52 1342: DRH 1301–1457. 110., 115.; 1342: DRH 1301–1457. 116.

53 Hasonló esetre kerül sor 1343-ban, amikor I. Lajos szintén a margitszigeti apácák jobbágyainak kamarahaszna-mentessége érdekében rendelkezett, felszólítva ennek betartására nemcsak a kamaraispánt és embereit, hanem az esztergomi érsek és a tárnokmester emberét is. DL 6866 (Anjou-oklt. XXVII. 832. sz.).

54 DL 91 318 (Anjou-oklt. XXV. 442. sz.).

55 Vö. DRH 1301–1457. 91–92.; Engel Pál: A 14. századi pénztörténet néhány kérdése. Századok 124. (1990) 40.

56 1338: DRH 1301–1457. 98., 100–101. A rendelkezés egyedül a lerakatokban folytatott kereskedelmi árucserére nem volt érvényes. 1342: DRH 1301–1457. 109., 110., 113–114.; 1342: DRH 1301–1457. 116.

A kamaraispán és a kamarák, ahogy fentebb említettem, a tárnokmester felügyelete alatt álltak, éppen ezért a továbbiakban célszerű azt is szem előtt tartani, hogy minden olyan ügy, mely a kamaraispán joghatósága alá tartozott, a tárnokmester jogkörét is érintette, még akkor is, ha erre közvetlen bizonyítékkal nem rendelkezünk. Ezek között említhetjük első helyen a nemesfémbányákat és a nemesérc beváltását.⁵⁷ A bányavárosokban a bányamester felügyelte a bányákat, intézkedett a bányatelkek kiosztásánál, adományozásánál, valamint a bányászat engedélyezésénél.⁵⁸ A bányamestert a bíró, az esküdtek és a közösség választotta meg évente,⁵⁹ de béréről a királyi kamara gondoskodott.⁶⁰ Mindez pedig arra utal, hogy a kamaraispán alárendelt tisztségviselője volt, aki felett a kamaraispán, hanyagsága esetén a tárnokmester ítélezhetett. Ha ilyen esetről nem is maradt forrásunk, de új bánya hovatarozásához kötődő ügyben a tárnokmester valóban eljárhatott. 1344-ben Lőrinc tárnokmester döntött Lassúpatak új aranybánya hovatarozását illetően.⁶¹ A bányát a szomolnokbányaiak, a gölnicbányaiak, Csanád esztergomi érsek és Bebek Domokos fiai is maguknak akarták, így a perben részt vevők miatt akár gondolhatnánk arra is, hogy ebben az esetben a tárnokmester, mint a városok bírója – ahogy ezt a későbbiekben bővebben kifejtem – járt el az ügyben, ugyanakkor új bányáról lévén szó, akár mint a bányászat ügyét a felügyelete alatt tartó méltóság is eljárhatott. Ez utóbbi elgondolást erősíti egy 1339. évi oklevél, melyben Szécsényi Tamás vajda tárnokmesteri *procurator* intézkedett Újbánya nemrégiben feltárt aranybányája ügyében, mert a bányászok Szentgyörgyi Sebes malmát háborgatták.⁶² Sebes vélhetően azért fordult a tárnokmesteri ügyeket vivő vajdához, mert az aranybányászokkal, és nem egy adott város polgáraival szemben kellett eljárni, és az új bányák, illetőleg a bányászat felügyelete végső soron a tárnokmester jogköréhez tartozott. Mindezekhez igen hasonlatos egy 1342. évi ügy is, amikor a szomolnoki és a gölnicbányai polgárok a járszói monostorral a monostor tulajdonában lévő erdő használatáról fogott bírák közbelépésével megegyeztek, a megállapodást István tárnokmester előtt foglalták írásba.⁶³ Az erdő természetesen a bányaművelés miatt

57 Vö. Boreczky Elemér: A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig. Budapest 1904. 36.

58 Vö. Selmezbányai Bányajog 45§, 46§, 47§, 56§, 57§. Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Oulu 1986. 46–48., 50–51.

59 1347: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) IX/1. 500.

60 Nu setz Wir tzum Ersten wy Vnd von wem man Pergwerk entphohen zal vnd welicher tzeit So Ist tzu wissen, das, der Richtr [und der Rate] einer pergstatt hatt tzu setzen Ein Geschworn Perkmaster, vnd der zal sein zolt haben von der Camr des Khönigs. – Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica i. m. 46. A legkorábbi kézirat nem tartalmazza a tanácsra vonatkozó részt, azonban a későbbi kéziratok mindegyikében szerepel, vö. Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica i. m. 46., 72., 101., 125., 157., 191.

61 1344. október 21.: MES III. 548–551. (Anjou-oklt. XXVIII. 708. sz.).

62 AO III. 602–603. (Anjou-oklt. XXIV. 640. sz.).

63 DF 232 783 (Anjou-oklt. XXVI. 566. sz.).

volt fontos a két bányavárosnak, így a tárnokmester szerepe szintén magyarázható lenne akár a város, akár a bányászat oldaláról.

A kamaraispán feladatköre jelentősen bővült, miután I. Károly 1335-ben olyan rendelkezést hozott,⁶⁴ mely a kibányászott nemesérc beváltását – szabott árfolyamon – a királyi kamarák kizárólagos jogává tette,⁶⁵ ezzel eltörölte a veretlen arany és ezüst szabad kereskedelmi forgalmát,⁶⁶ megtiltotta a nemesérc kivitelét.⁶⁷ Ezt követően az aranyat és az ezüstöt csak a kamarában vagy a városokban működtetett királyi házban lehetett beváltani.⁶⁸ A beváltott fémre ezt követően a kamara vagy a kamaraispán jelét helyezték fel.⁶⁹ A nemesércbeváltás és így a nemesérc-monopólium tehát szorosan kapcsolódott a kamaraispánhoz, és – az ismert kapcsolat alapján – minden bizonnyal ezt is felügyelte alatt tartotta a tárnokmester.

Ettől eltérő a helyzet a sóbányákat illetően. Az, hogy a kamaraispán már az Árpád-korban is felügyelte a sóbányákat, vitathatatlan.⁷⁰ A kamaraispán mellett azonban nem a tárnokmester, hanem a vajda ellenőrizte a sókereskedelmet.⁷¹ Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a tárnokmester joghatósága Erdélyre nem terjedt ki. Azt, hogy ez az Anjou-korban megváltozott-e, valójában nem tudjuk. Mivel az erdélyi kamara a pénzveréssel, a

64 Hóman Bálint szerint 1325-től volt érvényben a nemesérc-monopólium, és a későbbi szakirodalom is ezen időponttal számol. *Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Budapest 1921. (Reprint: Budapest 2003.) 127.; *Hóman, Bálint: Gli Angioini di Napoli in Ungheria 1290–1430.* Roma 1938. 195.; *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526.* Budapest 1998. 71.; *Probszt, Günther Freiherr: Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (1546).* München 1966. 284.; *Stefánik, Martin: Entstehung und Entwicklung der Berg- und Münzkammern und ihrer leitenden Beamten in den mittelslowakischen Bergstädten im Mittelalter.* In: *Wirtschaftslenkende Montanverwaltung – Fürstlicher Unternehmer – Merkantilismus.* Hg. Angelika Westermann, Ekkehard Westermann. Husum 2009. 37.

65 1335: DRH 1301–1457. 87.

66 Vö. 1338: DRH 1301–1457. 99.; 1342: DRH 1301–1457. 109.; 1342: DRH 1301–1457. 116.

67 Vö. 1338: DRH 1301–1457. 100.; 1342: DRH 1301–1457. 109.; 1342: DRH 1301–1457. 116.

68 1335: DRH 1301–1457. 87.; 1338: DRH 1301–1457. 97.; 1342: DRH 1301–1457. 109., 112.; 1342: DRH 1301–1457. 116., 117.

69 1342: DRH 1301–1457. 109.; 1342: DRH 1301–1457. 116.

70 *Weisz B.: A szatmári kamara története i. m. 75–76.; Draskóczy István: A kőso bányászat átalakulása Erdélyben az Árpád-korban.* In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére.* II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest 2014. 834.

71 1271. május 1-jén V. István a gyulafehérvári káptalannak adományozta újjólag a tordai sóaknát, és kivette a királyi officialisai, valamint a vajda és annak officialisai joghatósága alól (*liberam et exemptam ab omnibus officialibus nostris et ab omnibus vaivodis ac officialibus eorundem*). *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII.* Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch. Hermannstadt–Köln–Wien–București 1892–1991. (a továbbiakban UGDS) I. 104. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica.* I–II. Ed. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Budapest 1923–1987. [a továbbiakban RA] 2084. sz.) 1290-ben III. András megerősíti a désvári hospesek azon kiváltságát, hogy a téli időszakban megszerzett só mentes az erdélyi vajda és a király kamaraispánjai officialisainak joghatósága és hatalma alól (*ab omni iurisdic-*

kamarahasznával és az urburával – a fennmaradt 1336. évi kamarabérleti szerződés szerint – a többi kamarához hasonlóan a tárnokmester felügyelete alatt állt,⁷² arra gondolhatunk, hogy a tárnokmester jogköre a kamarára vonatkozó ügyekben mégis kiterjedt Erdélyre is. A bizonytalanságot a fennmaradt bérleti szerződés ellenére az okozza, hogy – amint a későbbiekben látni fogjuk – az erdélyi városok esetében nem számolhatunk a tárnokmester joghatóságával, másrészt a szintén különkormányzattal rendelkező Szlavóniában a kamara sorsa teljesen másként alakult. A zágrábi kamarában már az Árpád-korban a bán emberét találjuk a tárnokmester embere helyett.⁷³ Az Anjou-korban pedig a kamara a szlavón báni honor tartozéka lesz, a kamarát nem a király, hanem a bán adja bérbe, ráadásul az 1344. évi bérleti szerződés alapján az is látható, hogy mindazon feladatok és jogkörök, amelyek a királyság más területein a tárnokmestert illették meg – a pénzverés felügyelete, a kamaraispánok szerviensei feletti ítélkezés és ehhez hasonlók –, Szlavóniában a bán kezében voltak.⁷⁴ Úgy tűnik, Erdélyben ez másként alakult, és a kamarára a vajda nem tudta rátenni a kezét. Ezt erősíti, hogy az 1350-es években létrehozott erdélyi sókamarák ispánsága, melyet a lippai kamarával kötöttek össze,⁷⁵ szintén a tárnokmester felügyeleti joga alatt állt, ugyanis amikor 1354-ben a király megtiltotta Mihály erdélyi sókamaraispánnak, hogy a soproniak sóbehozatalát akadályozza, az oklevél relatora Cikó tárnokmester volt.⁷⁶ Lippa Arad megyében feküdt, a város a solymosi váruradalomhoz tartozott, mely ebben az időben az ispán felügyelete alatt állt. Az aradi ispánság pedig a 14. század döntő többségében, az 1350-es években pedig bizonyosan, a vajdai honor részét képezte.

A tárnokmester és a városok

A tárnokmester a pénzügyigazgatásban betöltött vezető szerepe mellett más feladatokat szintén ellátott az Anjou-korban, miként korábban is. 1342-ben I. Károly a tárnokmestert Kassa város rendes bírójának (*iudex ipsorum ordinarius*) nevezi,⁷⁷ ami figyelembe véve az oklevél teljes szövegét – miszerint Kassa „más főbb királyi városok módjára” (*ad instar aliarum capitalium civitatum*

tionem et potestate vaivodae Transsilvani et comitis de Zonuk aut officialium comitum camerae nostrae pro tempore constitutorum liberi sint et exempti), így szabadon szállíthatják és árulhatják. UGDS I. 166. (RA 3555. sz.).

72 DRH 1301–1457. 90–94. (Anjou-oklt. XX. 149. sz.).

73 Vö. 1256. december 16.: DF 248 136 (MES I. 438.).

74 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Ed. T. Smičiklas, M. Kostrenčić. I–XVII. Zagrabiae 1904–1981. (a továbbiakban CDCr) XI. 166–169. (Anjou-oklt. XXVIII. 749. sz.).

75 1354: Sopron szabad királyi város története I/1–II/6. Közli Házi Jenő. Sopron 1921–1943. (a továbbiakban Sopr. Tört.) I/1. 102.; 1357: AO VI. 535., 580.

76 Sopr. Tört. I/1. 102.

77 Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. 1238–1350. Ed. Lubomir Juck. Bratislava 1984. (a továbbiakban VMMS) 134. (Anjou-oklt. XXVI. 39. sz.).

nostrarum) megkapja azt a jogot, hogy kisebb és nagyobb ügyekben is a város bírója és esküdtei ítélkezhesseken felettük, és ha azok nem szolgáltattak igazságot, akkor nem a kassaiakat, hanem a bírót és az esküdteket kell megidézni a király vagy a tárnokmester elé⁷⁸ – azt jelenti, hogy a tárnokmestert tekintik ebben az időben a városokban folyó bíraskodás feljebbviteli fórumának, a városok bírójának. A tárnokmester e feladatköre a 13. század második felében kezdett kialakulni, véglegessé azonban csak az Anjou-korban vált.⁷⁹ A tárnokmester bírói hatásköre különböző ügyekben nyilvánult meg, ami egyrészt a városi kiváltságlevelekből, másrészt olyan oklevelekből következtethető ki, amelyekben a tárnokmester konkrét ügyekben intézkedett.

A megválasztott városi bíró a város határain belül keletkezett kisebb és nagyobb ügyekben is ítélkezhetett,⁸⁰ joghatósága ezenfelül kiterjedt a város polgáira is, azaz egy polgár csak saját városának bírósága előtt volt perbe vonható.⁸¹ Amikor a városi bíróság egy városi és egy nem városi közötti ügyben hanyagnak bizonyult, a város bírójának és az esküdteknek a király vagy a tárnokmester előtt kellett megjelenniük.⁸² Sok esetben ilyenkor a városi kiváltságlevelek csak a királyt említették mint feljebbviteli fórumot.⁸³ Ez azonban úgy tűnik, nem véletlen. Körmöcbánya és Nagybánya esetében ez abból fakadhatott, hogy bányavárosok voltak, amelyek külön várostípusnak tekinthetők,⁸⁴ ahol az uralkodó több eszközzel – mint például csak bányavárosokra jellemző hivatalok létrehozásával – igyekezett a királyi hatalmat, ellenőrzést fenntartani.⁸⁵ Ez ugyanakkor arra is bizonyíték lehet, hogy a fentebb már em-

78 VMMS 134. Ez utóbbit bizonyosan úgy kell értelmeznünk, hogy ha kassai és nem kassai közötti ügyben bizonyulnak hanyagnak.

79 Vö. Boreczky E.: Tárnokmesteri hivatal i. m. 70–77.; Hóman B.: Pénzügy és gazdaságpolitika Károly Róbert korában i. m. 250.

80 1318: VMMS 91.; 1331: AO II. 527.; 1338: VMMS 128.; 1340: VMMS 132.; 1347: CD IX/1. 499.; 1376: CD IX/5. 97.; 1380: CD IX/5. 390–391.

81 1328: VMMS 115.; 1347: CD IX/1. 499–500. Mindkettő már az Árpád-korban is a városi kiváltságok jellemzője volt, lásd bővebben Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából XIV. (1961) 62–63.

82 Lásd például 1339: AO III, p. 553.; 1342: VMMS 134.; 1343. október 17.: MES III. 525–529. (Anjou-oklt. XXVII. 695. sz.); 1345: VMMS 141–142.; 1347. október 18.: VMMS 155–156. (Anjou-oklt. XXXI. 977. sz.); 1356. november 30.: DF 226 968 (Anjou-oklt. XL 604. sz.); 1364. január 17.: DL 5276; 1365. május 8.: DL 83 301; 1365. október 25.: DF 286 321; 1366. december 9.: CD IX/3. 575.; 1367. június 30.: UGDS II. 298–299.; 1371. november 11.: Sopr. Tört. I/1. 158.; 1376: CD IX/5. 99.; 1380. október 11.: DF 269 112.

83 1325: CDCr IX. 226. (Zágráb); 1328: VMMS 115. (Körmöcbánya); 1347: CD IX/1. 499–500. (Nagybánya).

84 Vö. Weisz, Boglárka: Mining Town Privileges in Angevin Hungary. The Hungarian Historical Review 2. (2013) 288–312.

85 Hasonló a helyzet Szomolnokbányán is. Miközben Károly 1339-ben a szomolnokbányaiaknak engedélyezte, hogy mind a kisebb, mind a nagyobb ügyekben ítéletet hozhassanak a város határain belül történt ügyekben, megtiltotta, hogy a nádor, a tárnokmester, az országbíró, a megyéspánok és az ország más bírói ítéletet hozhassanak a szomolnokbányaiak felett. Az említett jogszolgáltatók kizárása azonban az elsőfokú ítélkezésből történt, a fellebbezés tekintetében az oklevél pedig nem is rendelkezik. VMMS 129.

lített bányaugyi esetekben a tárnokmester valóban nem a városokkal kapcsolatos szerepkörében intézkedett egy-egy bányánál, hanem a kamara feletti ellenőrzési jogán keresztül. A helyzet később változott, és Zsigmond 1393-ban már olyan kiváltságlevelet állít ki a körmöcbányaiai részére, mely feljebbviteli bíróként csak a tárnokmestert ismeri el.⁸⁶ Más a helyzet Zágrákkal: amikor ugyanis I. Károly a zágrábiaknak megerősítette azt a jogát, hogy a város lakóit csak saját bíróságuk előtt lehet perbe fogni, akkor döntéséről értesítette a tárnokmestert, az országbíró, a nádort, a megyésispánokat és más települések bírait, miközben elrendelte, ha a zágrábi bíró hanyagnak mutatkozik, akkor a bírót a király elé kell idézni.⁸⁷ Azaz az oklevél címzettjeit, a fent említett tisztségviselőket az első fokú bírói ítélet meghozatalától tiltotta el, igaz, a feljebbvitelt sem engedte meg tárnokmesternek, ahogy az más városoknál ekkor már megszokott. Mindezt valószínűleg azzal magyarázhatjuk, hogy Zágráb Szlavóniában volt, ahol a szlavón bán joghatósága miatt maradhatott el a király mellől a tárnokmester. Ezt az elgondolást erősítheti, hogy Erdélyben hasonló helyzetet találunk Désváron. A désváriak panasszal fordultak előbb Szécsényi Tamás erdélyi vajdához, majd I. Károlyhoz, miszerint gyakran lefoglalják javaikat. A vajda 1331. augusztus 27-én elrendelte, hogy ilyen ügyekben a kárvallottak forduljanak a désváriak bírójához, és ha az hanyagnak bizonyulna, akkor tartóztathassák fel a désváriakat.⁸⁸ Egy nappal később az uralkodó úgy határozott, hogy a károsultak előbb a vajdánál vagy helyettesénél keressék igazukat, és csak akkor foglalhatják le a désváriak javait, ha a vajda vagy helyettese késlekedőnek bizonyulna.⁸⁹ A vajda és a király döntése a désváriak kiváltságlevele fényében értelmezhető. István ifjabb király ugyanis 1261-ben azt a kiváltságot adta a désváriaknak, hogy mentesülnek a szolnoki ispán joghatósága alól, minden ügyükben a bírójuk ítélezik, akinek ítéletével szemben hozzá, mármint Istvánhoz fellebbezhetnek.⁹⁰ István ifjabb királyhoz, mint erdélyi herceghez lehetett fellebbezni a désvári bíró ítéletével szemben, ezért szerepelt az Erdélyt kormányzó erdélyi vajda mint a désváriak ügyében eljáró bíró I. Károly oklevelében. Szécsényi Tamás pedig ezt azért nem írhatta le oklevelében, mert az erdélyi vajda egyúttal szolnoki ispán is volt, így a kiváltságlevél kizárta őt a fellebbezési jogkörből.⁹¹ Ezt a helyzetet hidalta át Károly parancslevelében. Ugyanakkor fentebbi gondolatmenetünk-

⁸⁶ CD X/2. 103.

⁸⁷ 1325: CDCr IX. 225–226. Természetesen ilyen esetekben is előfordulhatott, hogy a király az ügyet továbbadta, akár a tárnokmesternek. Mindenesetre 1346-ban I. Lajos a tárnokmesternek olyan ítéletét erősítette meg, melyben a zágrábi káptalan és a zágrábi polgárok közötti ügyben intézkedett. CDCr XI. 311–312.

⁸⁸ UGDS I. 446.

⁸⁹ UGDS I. 447.

⁹⁰ UGDS I. 86.

⁹¹ A désváriak szabad bíróválasztási jogköre azonban később csorbul, mivel I. Lajos a désvári bírói tisztelet élete tartamára János fia Andrásnak adta, igaz, ő erről hamarosan lemondott, és megegyezett a désváriakkal. A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Kiadja: Gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I. Budapest 1882. 178.

höz visszatérve, a tárnokmester Erdélyben éppúgy nem merül fel, ahogy Szlavóniában sem. Kivételt ez alól csak Szeben jelent. I. Lajos tilalmazta, hogy a szebenieket idegen bíróság elé állítsák, és mindenkit arra kötelezett, hogy igazát a szebeni polgárok előtt keresse, és ha azok vagy a szebeni официális nem akarna igazságot szolgáltatni, akkor nem a polgárokat, hanem официálisukat kell a király vagy a tárnokmester elé idézni.⁹² Ez esetben a Királyhágótól nyugatra eső területeken szokásosnak számító formulával találkozunk tehát, ami érthető is, hiszen a szász területek mentesek voltak az erdélyi vajda joghatósága alól. Találunk azonban olyan esetet is Erdélyben, amelyben a király mellett az országbíró ítélkezési jogát látjuk feltűnni. 1325-ben I. Károly Aranyosbánya bányaváros lakóinak azt a kiváltságot adta, hogy felettük sem a nádor, sem az erdélyi vajda, sem a megyésispánok, sem az ország más bírái nem ítélkezhetnek, csak a király vagy az országbíró.⁹³ A rendelkezés egyértelmű, az uralkodó az elsőfokú ítélkezést tiltja meg, és azt rendeli a király vagy az országbíró elé, az oklevél egyáltalán nem szól a szabad bíróválasztásról, arról, hogy a megválasztott bíró milyen ügyekben ítélkezhet, és ez nem lehetett véletlen. Az oklevél még nem egy bányaváros alapítólevele, az odáig elvezető útnak csupán az első állomása. Nem más bányavárosok kiváltságával ruházza fel az aranyosbányaiakat az uralkodó, ahogy az ebben az időben már megszokott,⁹⁴ hanem az ott dolgozó bányamesternek és bányászoknak adja meg azt a jogot, amelyet más aranybányák mesterei és bányászai is élveznek az urbura tekintetében,⁹⁵ és kifejezetten nekik adja meg azt a kiváltságot, hogy felettük a király vagy az országbíró ítélkezessen első fokon; a másodfokú bíraskodásról szó sem esik.

Az, hogy a fellebbezés miként működött a valóságban, sokszor homályban marad,⁹⁶ egy-két esetben azonban a teljes történetet ismerjük. 1339-ben a garamszentbenedeki apát a barsi bíró s az esküdtek előtt folytatta le perét néhány barsi polgárral szemben, a tárnokmesteri hivatal *procurator*ként betöltő Szécsényi Tamás erdélyi vajda azonban nemcsak emberét küldte tanúul az eljáráshoz, de arról is intézkedett, hogy ha a bíró nem szolgáltatna igazságot, akkor a bírót és két esküdtet – kiváltságuk alapján (*iuxta libertatem vestram privilegiam*) – a színe elé idézzék.⁹⁷ Erre végül nem került sor, mert a peres felek kiegyeztek.⁹⁸ A barsiak 1331-ben kaptak új kiváltságlevelet I. Károlytól,

92 1367. június 30.: UGDS II. 298–299. (Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár. IV. Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza, W. Kovács András. Budapest 2015. 613. sz.).

93 UGDS I. 396.

94 Weisz, B.: Mining Town Privileges i. m. 289.

95 [...] quibus aliarum aurifodinarum suarum magistri seu operariiutuntur – UGDS I. 396.

96 Például a garamszentbenedeki apátság és a barsi bíró és esküdtek tárnokmester előtt folytatott ügyének részleteit nem ismerjük, de feltételezhetjük, hogy az ügy lezárásaként iktatták a garamszentbenedeki apátság birtokába a Bars megyei Szöllőst. Vö. 1333. május 12.: MES III. 226. (Anjou-oklt. XVII. 248., 541. sz.), 1333: Anjou-oklt. XVII. 541., 549. sz.

97 1339: AO III. 552–553. (Anjou-oklt. XXIII. 279. sz.).

98 MES III. 348. (Anjou-oklt. XXIII. 519. sz.).

mely szerint a választott bíró minden közöttük felmerült ügyben ítéletet mondhatott,⁹⁹ az oklevél azonban sem arra nem tért ki, hogy a barsiakat csak saját bírójuk előtt lehet perbe fogni, sem a fellebbezés kérdésében nem mondott semmit. Az uralkodó csak azt tette hozzá, hogy azokat a jogokat, melyeket más királyi szabad városok bírnak, csak akkor kapják meg, ha gyarapodnak számukban. Szécsényi Tamás 1339. évi oklevele talán azt bizonyítja, hogy a barsiak jogát valóban tovább bővítette Károly, mégpedig a fentebb hiányolt passzusokkal, hiszen a városi lét egyik legfontosabb joga az volt, hogy a polgárok csak saját bírójuk előtt voltak perbe foghatók. Ugyancsak 1339-ben Cenk András Fülöp fia Lőrinc soproni polgár ellenében indított ügyet a soproni bíró és az esküdtek előtt.¹⁰⁰ Végül őket a király elé kellett idézni, mert azok Cenk András ügyében előbb az ítélezést a hetedik hétre, majd ezután a harmadik hétre halasztották, amikor is a Szent Egyed-napi ünnep miatt nem akartak döntést hozni,¹⁰¹ azaz az eljárás során hanyagnak vagy inkább késlekedőnek bizonyultak. Bonyolultabb eset történt Budán. Gallicus Pál, az esztergomi és a budafelhévízi keresztesek *magistere* perben állt Kunchlin egykori budai bíróval, mivel egy birtokiktatásnak ellentmondott. Pált a királyi jelenlét elé idézték, Szécsényi Tamás, a tárnokmesteri hivatal *procurator*a pedig a pert Buda város kiváltságainak megfelelően a budai bíró és esküdtek ítéletére bízta. A perben döntés nem született, időközben Pál meghalt, és helyette egy másik Pált választottak a keresztesek *magister*ükké. Budai szokás szerint az idézés napján két mise között kellett volna megjelennie Pálnak, illetve ekkor kellett volna oklevelét a halasztásról bemutatnia, ő azonban ezt nem tette meg, hanem csak a nagymise után, amikor már a bíró házában tartózkodott, mutatta be a királytól kapott perhalasztó oklevelét, így a perben a szokásos időpontban, azaz a két mise között Pált elmarasztaló ítélet született, melynek értelmében a birtokot elveszítette. Pál ezt nem akarván annyiban hagyni, a királyhoz fordulhatott, aki előtt a budaiak szokásukkal érveltek. A király az ügyet a tárnokmesterhez tette át, akinek döntenie kellett arról, hogy a király oklevele elhalaszthatta-e a pert, avagy sem. Ha igen, akkor a városnak újra tárgyalnia kellett az ügyet, ha nem, akkor a város ítéletét véglegesnek kellett tekinteni. Végül a peres felek kiegyeztek, és elálltak a pertől, amiről a tárnokmester oklevelet állított ki.¹⁰²

Egy másik ilyen eset a Szecsődi András és Jakab körmendi *hospes* közötti per. A körmendi *hospes*ek IV. Béla kiváltsága óta bírtak azzal a joggal, hogy csak saját bíróságuk előtt perbe foghatók, s annak hanyagsága esetén a bírót

99 VMMS 118.

100 Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. I–VIII. Győr–Budapest 1865–1891. (a továbbiakban HO) II. 70–71. (Anjou-oklt. XXIII. 346. sz.).

101 HO III. 74–75. (Anjou-oklt. XXIII. 552. sz.).

102 MES III. 500–501. (Anjou-oklt. XXVII. 457. sz.); MES III. 514–515. (Anjou-oklt. XXVII. 594. sz.); MES III. 515–517. (Anjou-oklt. XXVII. 595. sz.); MES III. 525–529. (Anjou-oklt. XXVII. 695. sz.).

és az esküdteket kell a király elé idézni.¹⁰³ Jakab megtámadta András Szecsődi házáat, és András fiát megverte. András a körmendi bírónál és az esküdteknél kereste igazát, Jakab azonban a bírák döntését nem fogadta el. András ekkor a királyhoz fordult. Eddig az ügy menete a kiváltságlevelének megfelelően történt, azonban a továbbiakban az látható, hogy a király, majd az ügybe bekapcsolódó tárnokmester nem a körmendi bírót és a tanácsot idéztette meg a királyi jelenlét, illetve a tárnokmester elé, hanem Jakab körmendi polgárt, akit a hosszúra nyúló pereskedés végén a tárnokmester fej- és jószágvesztésre ítélt.¹⁰⁴ Az eljárás, első pillantásra úgy tűnik, ellentmond a körmendiek kiváltságlevelének, valójában azonban a körmendi bíró olyan ítéletet hozott, amellyel a felperes, András elégedett volt, az ítélet sokkal inkább Jakab körmendi polgárnak nem tetszett, aki még akár arra is képes lett volna, hogy haragjában Andrást megölje. Éppen ezért Andrásnak nem volt oka arra, hogy a bírót és az esküdteket az eljárás során tanúsított hanyagságuk miatt beidéztesse a király elé, azt azonban sejteni lehetett, hogy Jakab a bíró ítéletét nem fogja magára nézve kötelező érvényűnek tekinteni. Éppen ezért kellett Andrásnak a királyhoz fordulnia, és éppen ezért nem a bírót, hanem Jakabot kellett a király, majd a tárnokmester elé idézni. A kivételes eset egy kivételes eljárást eredményezett, az azonban mindenképpen látható, hogy András az eljárási követelményeknek megfelelően előbb a körmendi bíróhoz fordult jogorvoslatért.

Az 1340-es években nemcsak a fentebb idézett, kassaiaknak szóló oklevél tekintette a királyi városi kiváltságok részének, hogy a király mellett a tárnokmester ítélezik a bíró hanyagsága esetén egy városi polgár és a polgárközösséghez nem tartozó ellenfele közötti ügyben, hanem I. Lajos 1345-ben Podolinnak adott városi kiváltságában is azt olvashatjuk, hogy „más főbb királyi városok módjára” (*ad instar aliarum liberarum civitatum nostrarum capitalium*) kapja meg ezt a kiváltságot a város.¹⁰⁵ Erzsébet anyakirálynő 1354-ben Óvárnak adott kiváltságlevelében pedig úgy fogalmazott, hogy ilyen esetekben vagy hozzá, vagy rendes bírójukhoz (*ad nostram vel ordinarii iudicis ipsorum praesentiam*) lehet fellebbezni.¹⁰⁶ Ezekén felül városi ügyekben szintén a király és a tárnokmester hozott ítéletet, ha a jogeset fontossága megkívánta azt,¹⁰⁷ amire szintén találunk példát már az Árpád-korból, igaz, ott csak a királyt

103 Elenchus fontium historiae urbanae III/2. Ed. András Kubinyi, Monika Jánosi, Péter E. Kovács, József Köblös, István Tringli. Budapest 1997. 38. A kiváltságlevelet megerősítette 1328-ban I. Károly. Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg IV. Bearbeitet von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien–Graz–Köln 1985. (a továbbiakban UB) IV. 33–34. (Anjou-oklt. XII. 301. sz.).

104 1361–1362: CD IX/7. 511–519.

105 VMMS 141–142. (Anjou-oklt. XXIX. 837. sz.).

106 CD IX/2. 326.; vö. Boreczky E.: Tárnokmesteri hivatal i. m. 73.

107 1331: Si vero villicus eorum propter cause arduitatem ad hoc non sufficeret, tunc ad nostram presenciam, vel prout expedit magistri tavarnicorum nostrorum, dicte cause evocentur iudicandi – VMMS 119.

említették.¹⁰⁸ A kiváltságlevelekben elrendeltekén túl is jutott szerep a tárnokmesternek a városok bíraskodása terén, hiszen a tárnokmester a királyi város és mások közötti ügyekben bíróként járt el.¹⁰⁹ Természetes, hogy saját ügyében egy város vagy hatóság sem hozhatott döntést, ez az alapelv vezetett oda, hogy ilyen perek során a városok a tárnokmesterhez fordultak.

A tárnokmester városi ügyekhez kötődő bíraskodási jogkörét az oklevelekben folyamatosan kimutatható adatok mellett más eszközökkel is bizonyítani lehet, amint az az I. Károly több mint két évtizedig hivatalban lévő tárnokmesterének, Nekcsei Demeternek a halála utáni fejlemények elemzéséből megállapítható. Mint fentebb említettem, Nekcsei halálát követően I. Károly nem nevezett ki új tárnokmestert, hanem Szécsényi Tamás erdélyi vajdát bízta meg a feladattal legkésőbb 1339 elején. A vajda lett a *procurator officii magistratus tavarnicorum* / *procurator magistratii tavarnicatus*,¹¹⁰ a *procurator et iudex magistratii tavarnicatus*,¹¹¹ *officium gerens magisterii tavarnicatus*,¹¹² de nem lett *magister tavarnicorum*.¹¹³ Ha a különböző megnevezéseket tartalmazó okleveleket megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy ha oklevelet erősít meg, vagy méltóság-

108 1244: nisi forte adeo ardua et notoria sit causa, quod nostram audientiam requirat, in quibus casibus ad nostri iudicii examen causa debeat deferri – CD IV/1. 330.

109 Például 1324. január 20.: Sopron vm. I. 97–98. (Anjou-oklt. VIII. 3.); 1333: UB IV. 158–159.; 1345: DL 84 688; 1347. július 1.: MES III. 643–644. (Anjou-oklt. XXXI. 629. sz.); 1356: DF 226 968; 1359. december 12.: DF 232 808; 1361. október 10.: CD IX/7. 504–509.; 1361. október 20.: DF 274 497; 1362. május 25.: DL 5125.

110 1339: CDCr X. 459.; 1339: AO III. 552.; 1339: MES III. 348.; 1340: CDCr X. 557.; 1340. december 19.: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XI. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Döry Ferenc. Pest–Budapest 1871–1915. (a továbbiakban Zichy) I. 595. (Anjou-oklt. XXIV. 737. sz.); 1340. december 19.: DL 90 912 (Anjou-oklt. XXIV. 738. sz.); 1341. január 29.: HO I. 184. (Anjou-oklt. XXV. 85. sz.).

111 1339: AO III. 602.; 1339. november 23.: AO III. 602. (Anjou-oklt. XXIII. 707. sz.); 1340. május 10.: MES III. 366. (Anjou-oklt. XXIV. 300. sz.); 1341. január 13.: AO IV. 69. (Anjou-oklt. XXV. 30. sz.); 1341: DL 3365 (Anjou-oklt. XXV. 62. sz.); 1341. június 23.: DL 49 246 (Anjou-oklt. XXV. 422. sz.); 1341. október 20.: MES III. 403. (Anjou-oklt. XXV. 741. sz.); 1341. november 18.: MES III. 404. (Anjou-oklt. XXV. 808. sz.); 1342. március 16.: MES III. 459. (Anjou-oklt. XXVI. 107. sz.); 1342: DL 3470.

112 1340. augusztus 13.: UGDS I. 508. (Anjou-oklt. XXIV. 484. sz.); 1340. november 11.: UGDS I. 509. (Anjou-oklt. XXIV. 653. sz.); 1341. április 14.: UGDS I. 515. (Anjou-oklt. XXV. 208. sz.); 1341. április 15.: UGDS I. 516. (Anjou-oklt. XXV. 212. sz.).

113 Csak I. Károly halála után, I. Lajos nevezi Szécsényi Tamást tárnokmesterének 1342. október 21-én. Pár nappal később azonban, október 28-án már Lackfi István viseli e tisztséget. Jóllehet itt egy rövid lélegzetű időszakról van szó, nem kételkedhetünk abban, hogy Tamás valóban bírta e pozíciót. Elképzelhető, hogy Tamás I. Károly halálát követően is csak procuratorként töltötte be ezt a tisztséget (az ez évben kelt oklevelekben csak vajdaként említették), és a megnevezés azért változott októberben tárnokmesterre, mert I. Lajos új vajdát, Sirokai Miklóst nevezett ki, aki október 21-én jelenik meg a forrásokban. Vö. Engel P.: Archontológia i. m. I. 11–12.; 37.; Lackfi tárnokmestersége azonban kérészetletűnek bizonyult, ugyanis már november 17-én ismét Tamást nevezik tárnokmesternek. AO IV. 277–278. (Anjou-oklt. XXVI. 593. sz.). Tamás 1343 tavaszáig bírta ezt a tisztelet, mert márciusban ismételtén Lackfi István lesz a tárnokmester, aki azt 1344 tavaszáig bizonyosan bírja is. Utolsó említése 1344. május 21.: DF 269 103 (Anjou-oklt. XXVIII. 396. sz.).

sorokban, avagy olyan királyi oklevelekben szerepel, ahol ő vagy általa támogatott személy birtokhoz jut, a *procurator magistris tavernicatus* / *procurator officii magistratus tavernicorum* és az *officium gerens magisterii tavernicatis* kifejezésekkel illeték. Amikor a *procurator* mellett a *iudex* is megjelenik, Szécsényi Tamás bíróként jár el különböző városok és a városban nem élő személyek, intézmények közötti peres ügyben, azaz a *iudex* arra utal, hogy ő – a tárnokmester helyett – a városok bírása is.

A tárnokmester ítéletét mindenki köteles volt tiszteletben tartani, azt csak a király törölhette el,¹¹⁴ és a király a tárnokmester megkérdezése nélkül is dönthetett városi ügyben. A bíraskodás során a tárnokmester más főurakkal együtt hozta meg ítéletét,¹¹⁵ és ha nem volt környezetében kellő számú bírótárs, inkább elhalasztotta az ügyet.¹¹⁶ A bírótársak között egyaránt találunk egyházi és világi urakat is. I. Lajos utolsó tárnokmestere, Zámbo Miklós azonban már az egyházi és világi méltóságok mellett az ítélezésbe városi bírókat is bevont városi ügyek intézésekor.¹¹⁷ A városi bírókra elsősorban a városi jog ismerete miatt volt szükség,¹¹⁸ nem lehetetlen, hogy az új jelenség háttérében a tárnokmester városok feletti ítélezési gyakorlatában bekövetkezett változás kereshető. Az 1370-es években ugyanis I. Lajos Szepesi Jakab országbíróként nevezte ki a királyi városok bírójának (*iudex universarum civitatum regalium*).¹¹⁹ A szakirodalomban ezt úgy szokás értelmezni, hogy Szepesi Jakab akkor lett a városok bírása, amikor 1376 és 1378 között nem töltötte be senki a tárnokmesteri tisztséget,¹²⁰ így csak átvette annak bírói szerepét. Ezt támasztja alá, hogy amikor I. Lajos tárnokmestert nevez ki 1378 második felében,¹²¹ Szepesi Jakab többé már nem szerepel a városok bírójaként. Szepesi Jakab azonban már 1375-ben is a városok bírójaként (*iudex universarum civita-*

114 1375: CD IX/5. 35.

115 Lásd például 1320. június 2.: UGDS I. 348.; 1346. április 11.: CDCr XI. 289–296. (Anjou-oklt. XXX. 290. sz.); vö. *Szenpétery I.*: Tárnoki ítélőszék i. m. 540. Természetesen ez fordítva is igaz volt, azaz az uralkodó vagy valamely báró bírótársaként is megjelent a tárnokmester. Például 1320. augusztus 27.: AO I. 574–576.; 1326. december 6.: CD VIII/3. 154–160.; 1330. február 23.: AO II. 468–471.; 1346. február 12.: DL 3202; 1348. október 21.: DL 64 662; 1351. december 6.: DL 70 631; 1356. december 21.: AO VI. 523–524.; 1358. március 18.: DL 106 922; 1374. június 27.: DF 241 356.

116 Például 1320: CD VIII/2. 278–279.; 1343: MES III. 500–501.; 1344: MES III. 550–551.; 1361: CD IX/7. 509.

117 1383. április 9.: DL 6998.

118 Zámbo Miklós az ügy kivizsgálásakor azt vette figyelembe, hogy a Szentgyörgyön tárgyalt per igazságos ítéletét a bíró és az esküdtek az ottani szokásnak és szabadságnak megfelelően hozták meg. DL 6998.

119 Szepesi Jakab országbírói tevékenységéhez lásd bővebben: *Bertényi Iván*: Szepesi Jakab országbíró. A magyar királyi kúriai bíraskodás történetéhez a XIV. században. Budapest 1963.

120 *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 38.

121 Míg 1378. november 2-án a tárnokmesteri tisztséget még üresedésben lévőnek mondják (DL 67 286), 1378. december 26-án már Szentgyörgyi Tamás jelenik meg az oklevelekben tárnokmesterként (DF 238 954).

tum regalium) tűnik fel,¹²² amikor Zsámboki János volt a tárnokmester,¹²³ így nem a tárnokmesteri szék üresedését, hanem más okot kell keresnünk kinevezése hátterében. Mindenekelőtt ki kell emelni, hogy Szepesi Jakab és a korábbi tárnokmesterek városokkal kapcsolatos bírói gyakorlatában jelentős különbség figyelhető meg. A tárnokmesterek csak két ügyben ítéleztek: 1. amikor a bíró hanyagnak mutatkozott, 2. amikor a városnak volt dolga egy másik várossal, egy nem városi emberrel vagy egyházi testülettel. Mindkét esetben a város bírója és esküdtségei vettek részt a tárnokmester előtt zajló perben. Ennek a megállapításnak látszólag ellentmond Szécsényi Tamás tárnokmester 1343. március 12-én kelt oklevele, melyben két visegrádi *hospes* közötti ügyben bíróként járt el.¹²⁴ Közelebről megvizsgálva az oklevelet azonban könnyen magyarázható a tárnokmester, illetőleg udvarbírójának jelenléte a bíraskodási folyamatban. Visegrád esetében a település kiváltságlevelét nem ismerjük, így annak eldöntése, hogy *hospes*- vagy városkiváltsággal rendelkeztek-e, nem egyértelmű. A szakirodalom álláspontja szerint Visegrád – a szemben fekvő Maroshoz hasonlóan – a 14. század első harmadában kaphatott kiváltságlevelet, melyben Maroshoz hasonló jogok szerepelhettek.¹²⁵ Maros városi jogokat kapott, hiszen bírása minden ügyben ítélezhetett, és a település a bárók joghatósága alól is kikerült.¹²⁶ Visegrád azonban a tárnokmester fentebbi oklevelé alapján a bíraskodás tekintetében bizonyosan eltérő kiváltságokkal élt, így vélhetően ekkor, azaz 1343-ban még nem rendelkezett városi kiváltságlevellel, csak *hospes*kiváltsággal. A *hospes*kiváltságokban ugyanis a nagyobb ügyek nem a település bírására, hanem az Anjou-korban általában a királyra vagy a tárnokmesterre tartoztak.¹²⁷ Ezzel magyarázható, hogy két visegrádi ügyben, mely nagyobb ügy, mégpedig tolvajlás volt – súlyossága miatt a bűnöst fővesztésre ítélték –, a tárnokmester, illetőleg helyette udvarbírója ítélezett. Mindez tehát nem mond ellent annak a megállapításnak, hogy a tárnokmester csak akkor jelentett feljebbviteli fórumot az Anjou-kor nagyobbik részében, ha a város az ügyben a közösséghez nem tartozó személlyel vagy testülettel került szembe. Szepesi Jakab „minden királyi város bírójaként” fennmaradt ügyei azonban olyan perek, ahol a város polgárai személyesen jelentek meg bírósága előtt,¹²⁸ sőt, előfordult, hogy ugyanazon település polgárai kö-

122 1375. október 6.: Zichy III. 615–616.; 1375. október 13.: DL 89 456.

123 Zsámboki János 1373. január 18. és 1376. március 8. között mutatható ki tárnokmesterként. DL 5992; CD IX/5. 100.

124 Zichy XII. 15–16. (Anjou-oklt. XXVII. 43. sz.).

125 *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája. I/2. Szerk. Zsoldos Attila. Budapest 2001. 111. 217. jegyzet; *Mészáros Orsolya*: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. Visegrád 2009. 55–58.; *Mészáros Orsolya*: Városi élet a visegrádi királyi városban. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti és művészettörténeti kutatások „az ország közepén”*. Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Budapest 2015. 631–632.

126 1324. május 22.: CD VIII/2. 514–517. (Anjou-oklt. VIII. 269. sz.).

127 1331. október 6.: VMMS 119–120. (Anjou-oklt. XV. 403. sz.).

128 Például CD IX/5. 80–81.; 212., 213., 291–292.

zötti ügyben intézkedett.¹²⁹ Jelentős különbség ez, hiszen így a városi bíróság kihagyásával folyhatott az ítélkezés, ami ellentétben állt a városok kiváltságaival. A soproni polgárok épp ezt kifogásolták a királynál, aki 1378. február 6-án meg is tiltotta Szepesi Jakabnak, hogy a soproni polgárokat kiváltságaik ellenére bírói széke elé idézze.¹³⁰ Ez pedig nem jelentett mást, mint hogy Szepesi Jakab nem a tárnokmester városi bírói szerepkörét vette át, hanem mint minden város bírója, bármely város polgárának bármely ügyében, akár első fokon is ítélkezhetett,¹³¹ ráadásul nem a városi szokások szerint hozta meg ítéletét.¹³² Mindez természetesen nem azt jelentette, hogy a városi bíróságok nem működtek e korszakban, kialakult viszont egy olyan bírói fórum, ahová a város polgárait – a városi bíróság mellőzésével – személyesen meg lehetett idézni. Szerepköre hiányt pótolta, és nem a tárnokmester jogát csökkentette. Semmi sem utal arra, hogy egy polgár a saját városának bírósága ítéletével szemben hova fordulhatott. A városi kiváltságlevelek hangsúlyozzák, hogy egyetlen főméltóság sem ítélkezhet a közösség tagjai felett, időnként kiemelve a tárnokmestert és az országbíró,¹³³ és egy külső személy is csak a bírót és az esküdteket tudja a tárnokmester vagy a király elé perbe hívni. Természetesen fordulhatott a királyhoz a városa ítéletével elégedetlen polgár,¹³⁴ ez azonban csak megnehezítette helyzetét. Az 1405. évi törvény már kimondja, hogy ha egy polgár saját bírósága ítéletét nem fogadja el, akkor a tárnokmesterhez vagy annak a városnak a bíróságához fordulhat, amelynek jogával városa él.¹³⁵ Ez utóbbira találunk már az Anjou-korból is példát, mivel a kőszegi polgárok Sopron városához fellebbezhettek a kőszegi bíró és az esküdtek ítéletével szemben,¹³⁶ a modori polgárok adóssági ügyekben Nagyszombat, örökösödési és ingatlanügyekben Pozsony város bíróságához fordulhattak, míg ha másoknak volt ügyük velük, akkor Modor előtt perelhettek.¹³⁷ Azaz 1405-ben a rendelkezés, legalábbis ami egy másik városhoz történő fellebbezést érinti,

129 Például CD IX/7. 409–411.

130 Sopr. Tört. I/1. 176.

131 Bertényi Iván is felhívta már a figyelmet arra, hogy Szepesi Jakab bírósága városi ügyekben is elsősorban elsőfokú bírói fórum volt. *Bertényi I.: Szepesi Jakab i. m. 67.*

132 Vö. *Bertényi I.: Szepesi Jakab i. m. 136. 369. jegyzet.*

133 Például 1339. február 16.: VMMS 128–129. (Anjou-oklt. XXIII. 84. sz.).

134 Lásd például 1346. január 17.: CD IX/1. 424–425. A király természetesen bárkit kirendelhetett ilyenkor maga helyett bírónak, vélhetően így kerülhetett több esetben is pozsonyi polgárok ügye az országbíró elé. Vö. 1327: DF 238 681 (Anjou-oklt. XI. 542. sz.); 1339: MES III. 350. (Anjou-oklt. XXIII. 521. sz.).

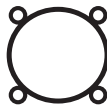
135 *Insuper omnes et singuli cives civitatum, quas de novo creavimus, quibuscunque aliarum civitatum constituimus libertatem, si de iudicatu et sententia iudicum et iuratorum suorum noluerint contentari. ad illam civitatem, cuius libertate funguntur, aut ad magistrum tauar-nicorum nostrorum valeant appellare* – DRH 1301–1457. 200.

136 1328: *Insuper volumus et admittimus, ut quandocumque inter nostros cives lis in sententia aliqua in ordine iudicii oriatur, si duodecim iurati inter se pro eadem sententia non valeant concordare, extunc ipsa sententia deferri debet in Sopronium et cives ibidem eam decernere poterunt secundum quod iuris fuerit expediens ac honestum* – UB IV. 35–36.

137 1361. december 25.: CD IX/3. 251.

nem újdonság volt, hanem egy korábban már létező gyakorlat írásba foglalása. Kérdés mármost, hogy az 1405. évi törvény másik eleme, a tárnokmesterhez történő fellebbezés, új rendelkezés-e, avagy Szepesi Jakab városbírói működését követően a tárnokmesterek már ellátták ezt a feladatot. 1378-ban I. Lajos Szentgyörgyi Tamást nevezi ki tárnokmesternek, és ezzel párhuzamosan Szepesi Jakab országbíró neve mellől eltűnik a városi bírói cím. Szentgyörgyi Tamás már olyan városi ügyekben jár el tárnokmesterként, amilyenekben korábban nem volt szokás. Így például elhunyt polgárok hagyatékát foglalja le, melyből az elhalt tartozásait kiegyenlíti.¹³⁸ Ráadásul az új tárnokmester, Szentgyörgyi Tamás címében szintén megjelenik időnként a városok bírójának (*iudex universarum civitatum liberarum in regno Hungarie*) megnevezés, amikor városi ügyben intézkedik.¹³⁹ 1382-ben pedig Zsolnán a bíróval és az esküdtekkal együtt ítélezett a zsolnaiak között felmerülő, avagy Zsolnán történő ügyekben a város szokásjoga alapján.¹⁴⁰ Mindez arra utal, hogy az 1370-es, 1380-as évek fordulóján a tárnokmester városok feletti bírói joga kiszélesedett, és ez tette lehetővé, hogy a városok polgárai bíróságuk döntése ellen a tárnokmesterhez forduljanak, vagy a bíróság kihagyásával ügyüket már első fokon a tárnokmester előtt tárgyalják.

A tárnokmester és a királyi városok kapcsolata szorosan összefüggött a tárnokmester gazdaságirányító tevékenységével is. Arra is találunk nyomokat, hogy a tárnokmester a városok adóztatásában¹⁴¹ – akár a kirovásban,¹⁴² akár a beszedésben – tevékenyen részt vett. A városok fejlődése és gazdagsága a királyság erősödését is jelentette, hiszen a városok adták a királyság bevételeinek jelentős részét, mely nem kizárólag a városi rendes vagy rendkívüli adóból származott, hanem a külkereskedelemből befolyó bevétel, a harmincad sem volt független a városoktól. A királynak érdekében állt a városokat védelmébe venni, és ezt a feladatot a tárnokmesterre bízta.



138 1382: Magyar-zsidó oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica VIII. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest 1965. 33–34.

139 1380: DF 230 605.

140 [...] ut una vobiscum omnes causas inter vos et in dicta civitate habitas, more ipsius civitatis libertatum diiudicet, finiat, et decimat – DF 274 730.

141 Amikor 1359. március 28-án I. Lajos a soproniak királyi kincstárba (ad cameram nostram) fizetendő Szent György-napi adójának (collecta) egy részét elengedte, az oklevél relatora Cikó tárnokmester volt. Sopr. Tört. I/1. 114.

142 1380-ban a zalaegerszegi polgárok taxáját Szentgyörgyi Tamás tárnokmester állapította meg. Zala vármegye története. Oklevéltár. II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Budapest 1890. 174–175.

Belkereskedelem és sókamarak a 15. század második felében

A sókamarei szervezet sokrétűen tudta befolyásolni az ezzel a termékkel történő kereskedelmet. Jelen tanulmány ezen kérdéskör néhány vonatkozását kívánja áttekinteni.

A Magyar Királyságban a késő középkorban (1521-ig) a kősó kitermelése és árusítása az uralkodó monopóliumát képezte, vagyis elvben csak a királyi kamaráknál vásárolt ásványt lehetett forgalomba hozni. Ennek megfelelően tilos volt külföldről ezt a terméket behozni.¹ Zsigmond király 1397-ben kiadott rendeletében szabályozta a királyi sómonopóliumot, ami egész 1521-ig megszabta a sókamarak működését. A király szabályozta a termék kamarai árát, és új hivatalokat állított fel. Eme intézkedés szerint a máramarosi sóbányák termékét a Tisza és a Zagyva által határolt területen lehetett csak árusítani, míg az ország nagyobbik részét Erdély látta el ezzel a fontos élelmezési és tartósítási cikkel. Egyedül a Szávától délre fekvő területeken lehetett tengeri sót használni. Az uralkodó tiltotta a külföldi só behozatalát. Mivel azonban a bányaterületektől távol eső vidékekre keveset tudtak eljuttatni, így Zsigmond utóbb maga is engedélyezte ennek a terméknek az importját. Így Nyugat-Magyarországon osztrák, a Felvidék északi részén pedig gyakran lengyelországi „fehér arany” került a fogyasztók asztalára.²

Ha szigorúan vesszük a királyi intézkedést, a máramarosi kamara körzete nagyjából Nógrád megyéig terjedt, illetve az attól északra fekvő területeket foglalta magában. Zólyom megye tulajdonképpen a két nagy bányavidék terjesztési területének határvidékére esik a rendelet alapján. Am Máramaros bányakincse eljutott a Felvidék nyugati részére és az ország más tájaira is.

A Felvidék nyugati tájai és Máramaros közötti összeköttetés alkalmanként már a Zsigmond-korban is fennállt. Perényi Miklós évekig igazgatta együtt Máramaros (1418–1428), Nyitra (1425–1428), Trencsén (1421–1428) megyéket, és 1423-ban a máramarosi sókamaraispán tisztségét is betöltötte. Ha-

* A szerző az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Tanszékének egyetemi tanára, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Lendület Kutatócsoport (LP2015-4/2015) és az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (213TKI738) tagja.

1 *Iványi Béla*: Két középkori sóbánya-státutum. *Századok* 45. (1911) 187–190.

2 *Draskóczy István*: A sóigazgatás 1397. esztendei reformjáról. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Budapest 2004. 285–293.

lála után Máramaros, Nyitra, Trencsén irányítását Stiborci Stibor vette át, aki ugyanebben az időben Bars megye élén is állt (1428–1429), majd 1437-ben Rozgonyi György személyében volt közös ispánja Máramaros, Nyitra és Komárom vármegyének. Tudjuk ugyanakkor, hogy 1435-től kezdve többnyire ugyanaz a személy viselte a máramarosi sókamara ispáni és megyésispáni tisztséget. 1435–1436-ban pénzügyekben jártas szakemberek, Szentgyörgyi Vince László és János töltötték be ezt a funkciót.³

Az 1460-as években az Erdély körzetéhez tartozó Pozsony megyei nagyszombati sókamara területén bukkan fel nem Erdélyből származó só. Két 1467. évi oklevélből az derül ki, hogy Borsod és Nyitra megyei kereskedők idegen (*extraneus*) sót szállítottak a nagyszombati kamara területére, amit a király szigorúan megtiltott, és a két megyét arra utasította, hogy az ilyen árut kobozza el.⁴ Az *extraneus* só eredetéről nem tudunk meg semmit a királyi parancslevélből, így akár külföldi, akár máramarosi terméket is érthetett alatta az uralkodó. 1468-ban Nagyszombat három tömény kőst vett a felső-magyarországi sókamara ispánjától,⁵ amely valószínűleg máramarosi só volt.

Miután 1476 decemberében Beatrix és Mátyás házasságot kötöttek, a királyasszony megkapta az uralkodótól a királynéi birtokokat és Máramaros megyét a sókamarával együtt. A javakhoz a nápolyi királyleány nem egyszerre jutott hozzá, így Máramaros birtokába csak 1480 előtt. Ekkortól Beatrix felelőssége volt a kamarai körzetbe tartozó vidék ellátása is.⁶ A Garam-vidéki

3 Glück László: A huszti uradalom és a máramarosi kamara a Szepesi kamara igazgatása alatt 1600–1604, 1614–1615. Pécs 2004. (egyetemi szakdolgozat, témavezető: Oborni Teréz, jelen sorok írója volt az értekezés bírálója); Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. I. 153–154., 161., II. 189.; Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. Kolozsvár 2014. 64.; Perényi sókamara ispánságára lásd Zsigmondkori oklevéltár. X. Közzéteszi: C. Tóth Norbert. Budapest 2007. 1283. sz.; Szentgyörgyi Vincékre lásd Draskóczy István: Birtok és pénzügyigazgatás a Zsigmond-korban (A Szentgyörgyi Vince család). In: A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (11–19. sz.). PAB-VEAB konferencia 1987. X. 19–21. Szerk. Somfay Balázs. Veszprém 1989. 57–79.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 279 685, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 107 581.

5 DF 279 691.

6 1480 októberében már Beatrix tiltotta meg Bártfának azt, hogy polgárai lengyelországi kőst használjanak. Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára. I. Budapest 1910. 2138. sz.; Kenyeres István: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. Századok 138. (2004) 1109–1110.; Draskóczy István: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez. In: Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. Budapest 2005. 85. Egy Csánki Dezső és Illa Bálint által 1476. június 9-re keltezett oklevél szerint Beatrix királyné (DL 17 804). Ám a közelkorú másolat dátuma nem pontos. Beatrix ugyanis csak 1476 decemberében esküdött meg Mátyással, így júniusban aligha intézkedhetett Budán. Az iraton nem 1476-os, hanem 1436-os évszám olvasható. A dokumentumban megnevezett sókamara ispán, Francesco de Palude (nem Paládi!) a királyné olaszainak egyike volt. Mivel Beatrix 1497 őszéig (október végéig, november elejéig) birtokolta Máramarost, az eredeti okmány dátuma esetleg 1486 vagy 1496 lehetett. Horváth Richárd: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia

bányavárosok s az ottani uradalmak (Zólyom, Végles, Dobronya, Saskő) szintén a királynéi birtokok részét képezték, az uralkodó felesége töltötte be Zólyom megye ispáni méltóságát is. Úgy tűnik, hogy a táj sóellátását a királyné a saját kezelésében lévő máramarosi kamarákból akarta biztosítani. A királyasszony meg akarta szüntetni azt a gyakorlatot, hogy a bányavárosok külföldi, lengyel sóot használnak. 1489-ben és 1490-ben írott leveleiből az derül ki, hogy már korábban vitetett ide a saját termékéből. A terület ellátását a szomszédos nyitrai kamarából akarta megoldani, ám ott nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiség belőle. A királyné ezért fel akarta mérteni a házankénti fogyasztást.⁷ Nyitra kerülete egész a Turóci-medencéig terjedt. A lengyel import ellenőrzésében lehetett szerepe. Ez a kamara is a máramarosi ellátási körzethez tartozott a középkor végén. 1503-ban szintén Anna királyné kezében volt, és Poroszlóról látták el ezzel a cikkel.⁸

A Tisza nem képezett éles határt. A máramarosi öt koronaváros lakói gazdasági kapcsolatot tartottak fenn a folyó túlsó partján fekvő régióval.⁹ Szigorúan véve Ugocsa vármegye északi felének a máramarosi, déli részének pedig az erdélyi körzethez kellett volna tartoznia. Ugyan a vármegyét a Tisza kettévágta, ám feltehető, hogy egész területén a máramarosi sóot vették. 1522-ben a folyó bal partján található Veréce mellett támadták meg s rabolták ki azt a személyt, aki összegyűjtötte Bereg és Ugocsa megyében a jobbágynaknak hitelben eladott só árát.¹⁰ Kimutatható, hogy a máramarosi só a Tiszántúl más tájaira szintén eljutott.¹¹ Azok az 1530-as, 1540-es évekből származó információk, amelyek arról szólnak, hogy a máramarosi sóval megrakott szekerek a Vág vidékéig is eljutottak, továbbá arról, hogy a máramarosi sóot árusították az

(1458–[1476]–1490). Budapest 2011. 121., 132.; Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Közli: Berzeviczy Albert. Budapest 1914. 257., 371–372. Megjegyezzük, hogy 1472-től 1478-ig Horvát János a máramarosi ispán és sókamarás. DL 24 898, DL 56 029, DL 75 926, 90 158, DF 269 171, DF 270 461, DF 270 464, DF 271 432, *Petrovay György*: Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez. Második közlemény. Történelmi Tár 32. (1909) 377.

7 DF 276 244, 276 243; Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. Összeszedte és lemásolta: Hatvani Mihály. I. Pest 1857. 10–11.

8 *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára II. 3724. sz. (Kézirat az ELTE BTK Történeti Intézet Szekfű Gyula Könyvtárában).

9 A Perényi család levéltára 1222–1526. Közzéteszi: Tringli István. Budapest 2008. 688. sz.; 1498-ban az uralkodó kérésére Perényi Gábor s fivére felmentette a koronavárosok lakóit a Tisza bal partjára eső Tekeházán szedett vám megfizetése alól, de a révén fizetniük kellett a polgároknak. Az ügyet a király oly fontosnak tartotta, hogy évi 2000 rónai kósót utaltatott ki a Perényieknek. A koronavárosok gazdaságára vö. *Gulyás L. Sz.*: Városfejlődés i. m. 42–45., 89–101.

10 DF 225 183.

11 1519-ben Kisvárdán máramarosi eredetű fehér sóot tároltak. A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Összeállította Iványi Béla. Szeged 1931.; *Draskóczy I.*: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez i. m. 107.

észak-tiszántúli vármegyékben, a már a középkorban kialakult gyakorlat továbbfejlődéséről tanúskodnak, és nem tekinthetők új fejleménynek.¹²

A máramarosi só hivatalos ellátási övezete tehát az 1397. esztendei intézkedéshez képest a 15. században megnövekedett. Az okot részben abban kereshetjük, hogy Erdélytől a Felvidék északi és nyugati része messze esett, így egyszerűbb lehetett Máramarosból megszervezni az ellátást. Másrészt a szomszédos észak-alföldi területekhez szintén közelebb feküdt a máramarosi, mint az erdélyi bányavidék. Ugyanakkor az is tény, hogy Gömörbe, ahol az 1397. évi intézkedés alapján a máramarosi sót kellett volna használni, Mátyás király engedélye alapján a désiek vihették, árusíthatták az erdélyi bányavidék „fehér aranyát”.¹³

Mind a máramarosi, mind pedig az erdélyi kerületben a termék elosztását a királyi kamarák, illetve azok leánykamarái biztosították. Zsigmond már 1397-ben növelte a kamarák számát. A rendszert Ozorai Pipo országos sókamaraipán (1400/1401–1426) alakította ki.¹⁴ Egy 1462/1463 táján keletkezett olasz nyelvű beszámoló szerint a királyságban megyénként szerveztek sókamarákat. Forrásunkból azonban az is kiviláglik, hogy nem található meg minden vármegyében ez a sóhivatal.¹⁵ Eddigi ismereteink alapján a bányahelyekkel együtt mintegy hetven kamarát vehetünk számba, azonban számuk ennél nagyobb lehetett.¹⁶ Mint az olasz forrásból kiderül, a környéke népe itt vásárolta meg a sóból a szükséges mennyiséget.

- 12 1530-ban a Ferdinánd-pártiak Garamszentbenedeknél vettek el a husztiaktól (Máramaros ekkor János király országrészéhez tartozott) nyolcszekérenyi sót (MNL OL E 185. Missiles: Huszt). Vö. *Glück László*: A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén. *Történelmi Szemle* 50. (2008) 14–15., 19., 36. Az 1530-as, 1540-es és 1550-es években Ugocsa déli tájain, Szabolcs megye északi részén, illetve Szatmár megyében főként a Szamos vonalától északra található települések lakói rendszeresen eljártak Máramarosba sóért, foglalkoztak az itteni termék szállításával, értékesítésével (MNL OL E 554. Fol. Lat 973/II., 973/V., E 210 Sal. 7t.–2, 7, illetve 12.).
- 13 *Draskóczy I.*: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez i. m. 108–109.; Máramaros felett középkori sóbányászatára legutóbb: *Gulyás L. Sz.*: Városfejlődés i. m. 59–74.
- 14 *Draskóczy, István*: Das königliche Salzhandelsmonopol in Ungarn in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: *Das Zeitalter König Sigismunds*. Hg. Tilmann Schmidt, Péter Gunst. Debrecen 2000. 136–139.
- 15 [...] li quali sali li mandano in aluni logi del regno in algune provincie, dove dito sale vien venduto, che i populi circumstanti vano a diti logi, dove dito sale se vende, ha fornirre, e chiamasse li logi, dove vendese dito sale, camere del sale regal – Biblioteca Marciana Ms IT VI. 276. 106v. Vö. *Draskóczy István*: 15. századi olasz jelentés Erdély ásványi kincseiről. In: *Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Szerk. Papp Imre, Angi János, Pallai László. Debrecen 2010. 49–59.
- 16 *Kubinyi, András*: Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. In: *Stadt und Salz*. Hg. Wilhelm Rausch. Linz/Donau 1988. 213–232. Felvethető például, hogy a Mátyás-korban Nándorfehérvárott működött kamara. Ugyanis egy bizonyos raguzai, Francus de Vasiglio volt 1464/1465 táján Mátyásnak itt a sóhivatalnok. *Documenta res Belgrad mediae aetatis illustrantia*. II. Ed. Mihailo J. Dinić. Beograd 1958. 84. Lehet, hogy Nagybanynán szintén működött sóhivatal. Ugyanis itt a domum sokamarayspan vocatam Szalkai László érsek és Drágfi János országbíró még 1525 előtt kapták a királytól, majd ez év augusz-

A kisebb kamarai körzetek átlagos nagyságát egyetlen halvány adat alapján tudjuk elképzelni. Midőn 1517-ben Erdélyből eltulajdonított kőso után kuttattak, II. Lajos király a győri, soproni, székesfehérvári, vasvári, tapolcai, pozsonyi, nagyszombati kamarák és fiókjaik tisztjeit arra utasította, hogy ha a kamarahelyek körüli 2 mérföldes körzetben fellelik, foglalják le.¹⁷ A 2 mérföldnyi távolság a városok körüli szűkebb (heti vásárhoz kötődő) piaci körzetnek felel meg,¹⁸ vagyis nagyjából legalább ekkora területet ölelt fel egy-egy sóhivatal szűken vett járása. A jogelv alkalmazása érthető, hisz a mintegy 15–18 kilométer sugarú körön belül elhelyezkedő települések lakói bármikor kényelmesen felkereshették a királyi sóházat, hogy beszerezzék a szükséges mennyiséget. Van azonban olyan, a 16. század közepéről származó híradásunk, amely szerint II. Lajos idején a kassai körzet nagysága három mérföldet tett volna ki.¹⁹ A szám nem szokatlan, hisz maga Kassa jelentette ki 1495-ben, hogy a város körüli három mérföldön belüli területen átutazók egyike sem viheti áruját Lengyelországba vagy Magyarországra, hanem a település lera-
katjoga miatt a városban áruba kell bocsátania.²⁰

tusában odaajándékozták Somlay János cementariusnak, a házhoz tartozó kerttel, réttel, szőlővel egyetemben. *Schönherr Gyula*: A nagybányai bizottság jelentése. A Magyar Történelmi Társulat 1889. aug. 25–31-iki vidéki kirándulása, Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába. Századok 23. (1889.) 131. Az Archiva Municipiului Baia Mare 1. I. 34. oklevélről készített felvétel megtekintésére az EME kutatócsoportjánál, Kolozsvárott volt lehetőség. Mint ismeretes, a király 1521-ben megszüntette a sómonopóliumot, s csupán néhány kamarát hagyott meg. Huszt szomszédságában található Iza, ahol 1504-ben tűnik fel kamara (DF 216 668), amit raktárnak, átrakóállomásnak tekinthetünk, s működése a 16. században igazolható (MNL OL E. 554. Fol. Lat. 968., 973/I., 977/I.).

- 17 Sopron szabad királyi város története I/1–II/6. Közli Házi Jenő. Sopron 1921–1943. (a továbbiakban Sopron. Tört.) I/6. 347.
- 18 *Kubinyi András*: A magyarországi városhálózat 14–15. századi fejlődésének néhány kérdése. Tanulmányok Budapest Múltjából 19. (1972) 42., 45–46.
- 19 1552-ben a kassai patríciuscsaládból származó Scheutlich (Sayczlich) Mátyás foglalkozott a kassai kamara helyreállításával. Ezzel kapcsolatban érdekes előterjesztést készített, amely számos, II. Lajos korára vonatkozó információt tartalmaz. A kamara körzetének a határa (termini) szerinte bármely irányban 3 mérföldre terjeszkedett. MNL OL E. 554. Fol. Lat. 973/I. 46., illetve Fol. Lat. 973/II. 1–6. Az 1510-es évek második felében valóban Scheutlich (Sayczlich János) töltötte be a kassai kamarás (1517. június 4-én Salzgroff és harmincados) tisztségét. *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged 1932. 1126., 1128., 1139., 1150., 1151., 1156., 1159., 1195. sz., DF 229 549; 1520. március 15-én Batthyány Benedek kincstartó a kassai sókamarát és filiáit elvette a korábbi kamarásoktól és pro officio adta neki (DF 271 073). Fia, Mátyás bizonyára nem mindenre emlékezett pontosan, de visszaemlékezését elfogadhatjuk. Scheutlich János a 15. század végén lett a város polgára, 1507-ben a helység jegyzője. Tagja volt a Kereskedő céhnek, többször tűnt fel harmincadosként. 1518–1519-ben bíró, 1512–1517 között, 1520-ban és 1525–1530 között szenátor, 1521–1524 között a választó község tagja. Személyére lásd *Kerekes György*: Kassa polgársága, ipara és kereskedése a középkor végén. Budapest 1913. 33–34.; *H. Németh István*: Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács 1500–1700. Budapest 2006. 51–78.
- 20 *Iványi Béla*: Bárta levéltára I. i. m. 3186. sz.; Nagybánya bányászai az 1347. évi kiváltság szerint 3 mérföldes körzetben (leszámítva a telepített falvak földjeit és a nemesek birtokait) a királyi földekről és erdőkből fához és mészhez juthatnak hozzá. *Weisz Boglárka*: A nemesérbá-

A többi kamarai központnál hasonló nagyságú joghatósági körzetet lehet feltételezni. A tapolcai sóhivatal vezetőjének illetékessége 1470-ben Faludra bizonyosan kiterjedt. A település a Rezi vár tartozéka volt, s így légvonalban nagyjából 20 kilométerre feküdhetett a kamarai székhelytől. Ugyancsak Tapolca illetékességébe tartozott Keszthely. A két helység légvonalban 15, országúton mintegy 20 kilométerre található egymástól. Kérdéses, hogy a tapolcai kamarai körzet még mekkora területre terjedt ki. Aligha többre, mint nagyjából két mérföld, hisz a másik két Zala megyei hivatal, Kapornak és Szentbalázs közel feküdtek hozzá.²¹

Vasvártól mintegy 10 kilométerre található Márványkő vára, ahol 1476-ban a vasvári sókamarás, aki mellesleg a közeli Bedefalva plébánosa volt, a győri hivatal szökésben lévő alkalmazottját megtalálni vélte.²² Egy 1500. évi panasz szerint a Győrtől mintegy 15–20 kilométerre fekvő Pannonhalmán kuttattak idegen só után a győri hivatal emberei.²³ Sáros megyében Bártfa kamarása a határvidéket vigyázta. A hivatal körzete a megye területén Kisszeben vidékéig nyúlhatott el, ami valamivel nagyobb kör lenne, mint 2 mérföld (a közbeeső terület javarészt lakatlan volt, Feketeerdőnek hívták). Eperjes mintegy 20 kilométerre (kb. 2,5 magyar mérföld) esik Kisszebentől.²⁴

1519-ben egy szászvárosi polgár Vízaknára ment sóért, ám az út Szebenben keresztül vezetett. Mintegy 100 kilométert kellett megtennie.²⁵ Ám ehhez a tényhez azt is hozzá kell fűznünk, hogy Erdélyben Torda, illetve Vízakna bányáit a tartomány közelebbi, illetve távolabbi helységeiből polgárok, parasztok egyaránt felkeresték, hogy sót vegyenek.²⁶

Idéztük II. Lajos ama 1517. esztendei parancslevelét, amely a győri, soproni, székesfehérvári, vasvári, tapolcai, pozsonyi, nagyszombati kamarák s fiókjai tisztségviselőit Erdélyből eltulajdonított kósó felkutatására utasította. Pozsony és Nagyszombat ugyan egy megyében feküdt, de már a többi négy

nyászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és az Anjou-korban. Történelmi Szemle 50. (2008) 154–155.; 1479-ben Bátori István nádor elismerte a nagybányaiaknak ezen a távolságon belüli erdők használatához való jogát. Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest 1880. 413–414.

21 DL 93 422, DL 93 423; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Budapest 1897–1913. III. 51.; Kubinyi, András: Die königlich-ungarische Salzordnungen des Mittelalters. In: Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte. Hg. Jean-Claude Hocquet, Rudolf Palme. Berenkamp 1991. 268.

22 Iványi Béla: A középkori Vasvár. Vasvár 1992. 61.; Bedefalvára lásd Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 736.

23 Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525). Győr 2005. 116.

24 Iványi B.: Bártfa levéltára I. i. m. 3080. sz.

25 Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. II/3. București 1911. 318.

26 A 16. század elején például a hunyadi uradalom Tordán, Vízaknán vett belőle. Pataki, Iosif: Domeniul Hunedoara la începutul secolului al 16-lea. București 1973. 12., 28., 30., 34., 40.; vö. még Simon, Zsolt: Verzeichnis der Schuldner der Thorenburger Salzkammer aus den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 33. (2010) 141–160.

helység mindegyike más és más vármegyében található. Pozsony, Sopron, Vasvár, Győr, Székesfehérvár fontos kereskedelmi központok és Tapolcával együtt megyéjük sedriahelyei voltak (Pozsony csak 1470-ig, Tapolca pedig a 15. század végén mintegy húsz évre elveszítette ezt a helyzetet).²⁷ A királyi okmány alapján tehát feltehető, hogy az említett települések a 16. század elején a tágan értelmezett nyugat-magyarországi régió legjelentősebb hivatalai közé tartoztak, amelyekhez (okmányunkban meg nem nevezett) fiókok kapcsolódtak. A Zala megyei Kapornak nevét hiányolhatjuk a parancslevélből.

Érdemes megnézni, hogy II. Lajos fent említett oklevelében megnevezett helyek a Kubinyi András által kidolgozott rendszerben hol helyezkednek el. Pozsony, Székesfehérvár és Sopron az elsőrendű (főbb) városok közé tartoztak (49, 43, 41 centralitási pont). Győr (33 pont) a másodrendű települések közé került. A nyugat-dunántúli régióban más fontosabb helység nincs is. Vasvár és Tapolca két különböző csoportban foglalt helyet. A Vas megye székhelyeként is funkcionáló Vasvárt (25 pont) a régióban Veszprém (28 pont) és Szombathely (27 pont) előzte meg az ún. kisebb városokat tömörítő, III. csoportban. Még ebbe a kategóriába tartozott Kapornak is (22 pont). A közepes városfunkciót ellátó mezővárosok között (IV. csoport) a régióban akadtak Tapolcánál (17 pont) fontosabb helyek (Pápa, Kőszeg, Körmend, Csepreg és Kanizsa), Zala megyében csak Kapornak és Kanizsa előzte meg. Összességében azt mondhatjuk, hogy az 1517. esztendei oklevélben felsorolt kamarai központok a régió jelentékenyebb városai közé tartoztak.²⁸

A parancslevélben emlegetett elsőrendű helyek közül Székesfehérvár gazdasági jelentősége vitathatatlan. A 15. század közepén innen látták el Pozsonyt kősóval, tehát kamarája a só közvetítésében is szerepet játszhatott.²⁹ Lakói kereskedtek ezzel a termékkel. 1497-ben két polgárát, akik sóval megrakott szekerekkel igyekeztek a viszonylag messze eső Pápa heti piacára, a Veszprém megyei Koppánynál támadták meg.³⁰

Sopron a megyében (ismereteink szerint) az egyetlen fontos kamaraközpont volt, s hatásköre a vármegye egészére kiterjedt. A Sopronban eladott vagy a városon keresztül szállított osztrák főtt sót azonban nagyobb területen

27 Csukovits Enikő: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. Történelmi Szemle 39. (1997) 367., 370., 375., 382–383.

28 Kubinyi András: Városhálózat a késő-középkori Kárpát-medencében. Történelmi Szemle 46. (2004) 23–24.; Tapolcára lásd Kubinyi András: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. (1989) 326.

29 Archiv hlavného mesta SR Bratislavy, Kammerrechnungen K-21. 29. (1455-ben vicekamarását Buda-i lit. Mátyásnak hívták). A város jelentőségére lásd Kubinyi András: Székesfehérvár helye a középkori Magyarország városhálózatában, valamint Fejér megye központi helyei között. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Budapest 2004. 277–284.

30 A pannonthalmi Szent Benedek-rend története. I–XII/B. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrác. Budapest 1902–1916. (a továbbiakban PRT) VIII. 542. A helyből ítélve Bakonybéli kereszttől igyekeztek Pápa felé, vagyis nem keveset, 100–120 kilométert (12–15 magyar mérföldet) szekereztek.

hozhatták forgalomba. A Lajta és a Rába közötti tájról van szó, ami megfelelt a helység tágabb piackörzetének.³¹ A terület, amely tehát Győr, Pozsony, Vasvár kamarai területeivel érintkezett, jóval nagyobb volt, mint amit egy 2 mérföldes sugarú körrel le lehet írni.

Miként Sopronnál, úgy Pozsony esetében is meghatározható, hogy mekkora területet ölelt fel a kamarai körzet. A pozsonyi királyi sókamara körzete Hunyadi János egy 1450. évi okmánya szerint Nagyszombattal, Komárommal, Győrrel és Galgóccal, valószínűleg az itteni sókamarák körzetével volt határos.³² Egy 1453. évi királyi engedély alapján a Duna, a Rába és a Vág határolta területen lehetett csak az osztrák importsót árusítani.³³ A két forrásban megjelölt terület nagyjából azonosnak tekinthető, így feltehető tehát, hogy az említett 1453. évi királyi engedély szövegezői a kamara körzetére gondoltak. A sókamara területe Pozsony megyének feltehetően nagyobbik hányadát foglalta magába, illetékessége átnyúlt Nyitra megyébe, és Komárom megyének a Duna északi oldalára eső részéből egy darabot szintén hozzászámíthattak, továbbá a Duna jobb partján (például a Szigetközben) található helységek legalább egy részét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A körülírt területen találhatók részben azon harmincadhivatalok, amelyeket az 1450-es években Pozsony bérelt. A terület azonosítható a város tágabb piackörzetével, amely északkelet felé Nagyszombat körzetével érintkezett.³⁴

Nagyszombat légvonalban 45, országúton 50, Galgóc 60, illetve 70, Komárom 85, illetve 100, Győr 60, illetve 75–80 kilométerre fekszik Pozsonytól. A legkisebb értéket a Pozsony és Nagyszombat közötti távolság képviseli. Ennek fele, 22–25 kilométer – mondhatni – megközelíti a 3 magyar mérföldnyi

31 Sopron. Tört. I/3. 206–207.; Sopron piackörzetére lásd *Szende Katalin*: Sopron kapcsolatai közeli és távoli városokkal a késő-középkorban. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszérének változásai. Szerk. Turbully Éva. Sopron 2002. 72–75.

32 *Lederer Emma*: A középkori pénzüzetek története Magyarországon 1000–1458. Budapest 1932. 224. A komáromi sókamarára: *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. III. 490. Feltehetően a negyedik helyen, Galgócon is sóhivatal működött.

33 DF 240 246. Óhatatlan, hogy ne jusson az ember eszébe Mátyás 1466. évi intézkedése, amely szerint Pozsony megyébe a Duna, Rába, Vág és Morva folyókon túli területekről idegen bort nem lehetett behozni. *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története I–IV. Pozsony 1892–1912. II/3. 55–56.

34 Pozsony piackörzeteire lásd *Kováts Ferenc*: Nyugat-Magyarország áruforgalma a 15. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Budapest 1902. 8. Figyelemre méltó, hogy a pozsonyiak végredeleteiben a legsűrűbben a Pozsony megyei települések, illetve a Duna túlsó, jobb oldali partján található helységek nevével találkozunk. Vö. *Majorossy Judit*: Egy város a „regionális” kapcsolati térben. A középkori pozsonyi polgárok városon kívüli kapcsolatainak térbeli kiterjedéséről (1430–1530). *Korall* 13. (2012) 50. sz. 196–199. 1453-ban Pozsony vette bérbe a pozsonyi, budai és soproni harmincad mellett az oroszvári, nezsideri, szakolcai, újvári, szenicei harmincadhivatalt is, de a nagyszombatit már nem. Oroszvárat már korábban is bérelte. *Ortvay T.*: Pozsony története i. m. II/2. 53–54., 82–85., II/3. 56–61., 67–95., 103. A Moson megyei Nezsider, Zúrány a 16. század első harmadában Pozsony fiókharmincad-hivatala. Lásd *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle* 45. (2003) 73–74.

(24 kilométer) távot. Vagyis a pozsonyi sókamarai körzet jóval nagyobb volt, mint amit 2 vagy 3 mérfölddel jellemezhetni lehetne.³⁵ Feltehető, hogy nagysága miatt szükség lehetett fiókkamarákra.

Nagyszombat körzete Pozsony megyének a város körüli részét, Nyitra és Trencsén megye (Nyitrán és Trencsén városában működött sóhivatal) egy részét foglalta magában valószínűleg. Tudjuk, hogy Nagyszombatnak fiókjai, leánykamarái is voltak.³⁶ Pozsony és Nagyszombat jelentőségét fokozta, hogy rajtuk keresztül meg lehetett akadályozni az osztrák importot.

Feltűnő, hogy a Mátyás- és a Jagelló-korban az ország északkeleti részén a sóügyeket a kassai kamarás fogta össze, alája tartoztak az itt található sóhivatalok. Kerülete (16. század eleji adat szerint) Abaúj, Borsod, Sáros, Ung és Zemplén megyékre terjedt ki. Olyan fontos kamarahelyekről van szó, mint például Bártfa, Eperjes, Szikszó, Luc. Ez a terület rokonítható a kassai főharmincad körzetével (Szepes megye vehető még ide), ahol a forgalmat leányharmincadokon keresztül ellenőrizte. A terület a város tágabb piackörzetét foglalta magában, amelyre ki akarta terjeszteni befolyását.³⁷ Úgy látszik, hogy eme nagytáj hivatalainak az összefogása adminisztrációs szempontból bevált. Ha magyarázatot keresünk erre a jelenségre, gondolhatunk a központ gazdag kereskedőpolgárságának a gazdasági érdekeire. Ám nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a lengyel só elleni hatásos fellépés a hivatalok összefogását, ellenőrzését kívánta meg. Kassának a közvetlen járása a város körüli 2–3 mérföld sugarú körön belüli területen kereshető.³⁸

Azt mondhatjuk tehát, hogy nagyobb és kisebb kamarák váltogatták egymást. A nagyobbak fiókkamarákkal rendelkezettek. Nem állítható, hogy a hivatalnokok felügyelni tudtak volna minden megyét, az ország egész területét. Az uralkodók természetesen erre törekedtek. De maga Mátyás volt az, aki 1472-ben törvényben tett ígéretet arra, hogy Somogy megyében nem állít fel sókamarat.³⁹ Mivel nem tudtak mindenütt sóhivatalt szervezni, az ilyen helyeken az ellátást magánszemélyek, kereskedők biztosíthatták. Az uralkodói

35 8000 méteres magyar mérföldet számoltunk. Vö. *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest 1978. 85.

36 DF 279 685, DL 107 581.

37 *Kubinyi, A.*: Königlich Salzmonopol i. m. 221–227. Nem véletlenül akarta Ferdinánd az időközben megszűnt kassai sóhivatalt az 1550-es években ismét felállítani (MNL OL E 554. Fol. Lat. 973/II., Uo. E 554. Fol. Lat. 1314. 38r. Kassai kamara elszámolása). A kassai főharmincadnak 1453-ben Lőcsén, Bártfán, Lublón, Ófaluban, Sztropkón és Homonnán működtek fiókjai. *Kemény Lajos*: Kassa város levéltárából. Történelmi Tár 1897. 769–770.

38 MNL OL Fol. Lat. 973/II. 1–6. A már idézett 1552. évi előterjesztés, amelyet Scheutlich Mátyás készített, és amely számos, II. Lajos korából származó információt tartalmaz, azt tanácsolta, hogy rá kell szorítani Lőcsét, Bártfát, Eperjest, Szebent (Kisszebent) és Késmárkot arra, hogy területükön sókamara létesüljön. Szerinte nem csupán a szokásos, hanem más megfelelő helyeken is forgalomba kell hozni a terméket. A harmincadosoknak pedig elő kellene írni, hogy akadályozzák meg a lengyel behozatalt.

39 *Draskóczy I.*: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez i. m. 94–95.

kegy sokaknak biztosította azt, hogy a fizetésül vagy más okból nekik juttatott sötömböket eladják.

A királyok egyházi intézményeknek rendszeresen utaltak ki ebből a fontos élelmezési és tartósítási cikkből. A pálosoknak a káptalan megtartására évente 300 aranyforint értékű kősó járt, amit különböző kamaráknál vehettek át a szerzetesek. Zsigmond és Albert adományát megerősítette I. Ulászló, V. László is. Ugyanígy tett 1505-ben II. Ulászló. Az adomány szerint a pálosok a kőst bárhol, a sókamarák bármelyikében átvehették, a házaiknál vagy piacokon, különösképpen Budán és Pesten szabadon értékesíthették.⁴⁰ A nagy fontosságú adományt nem mindig tartották tiszteletben a főváros sóhivatalnokai.⁴¹

Hasonló kiváltsághoz mások is juthattak, például városok. Mátyás egy 1481-ből származó oklevele szerint Kolozsvár régi kiváltsága szerint a városi polgárok vagy idegenek azt a söt, amelyet a kamaraispánoktól vásároltak (ez annyit is jelenthetett, hogy nem helyben vették), a városban szabadon árusíthatták. A sóadminisztráció tisztségviselői azonban gyakran nem törődtek ezzel az előjoggal. Az uralkodónak kellett megtiltania 1481-ben, hogy a kamaraispánok, illetve emberei akár háznál, akár piacon elvegyék ezt az árut.⁴² A kortársak egyébként azt még elfogadták, hogy kötelezettségüket teljesítve a kamarások emberei mezőn, piacokon, vásárokon kutassanak, de a házaknál való vizsgálódást már szerették volna elkerülni.⁴³

Az országban az volt az alapelv, hogy a kamarahelyeken csak az uralkodó hozhatta forgalomba ezt a terméket.⁴⁴ Midőn valaki kőst vásárolt, a kamarás elismervényt adott neki arról, hogy törvényesen jutott hozzá, és a kamarahelyeket leszámítva árusíthatja.⁴⁵ Szlavónia nemeseinek kérésére 1481

40 DL 13 288, DL 13 563, DL 15 059, DL 21 516; vö. *Romhányi Beatrix*: A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban. Budapest 2010. 120–124.; 300 aranyforint Budán 10 ezer darab, azaz egy tömény söt ért, ami tetemes mennyiség, a szolnoki hivatalban azonban többet kaphattak érte a szerzetesek. Ha egyszerre hozták forgalomba Pesten és Budán, komoly konkurenciát támaszthattak a királyi sóhivatalnak.

41 *Formularium maius Ordinis S. Pauli Primi Heremite*. Textedition des Pauliner-Formulariums aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Hg. Beatrix F. Romhányi, Gábor Sarbak. Budapest 2013. 132–133.

42 Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Összegejtötte és szerkesztette: Jakab Elek. Buda 1870. 267–268. Az itteni sókamarára lásd *Kubinyi, A.*: Königlich Salzmonopol i. m. 229.

43 *Decreta regni mediaevalis Hungariae*. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1490–1526. From the manuscript of Ferenc Döry edited and translated by Péter Banyó and Martyn Rady with the assistance of János M. Bak. Budapest 2012. 48.

44 Például az 1530-as évek első felében összeállított ferences formuláskönyv (OSZK Oct. lat. 775.) két bejegyzéséből kiderül, hogy a visegrádi ferences kolostornak ajándékozott királyi söt a barátok nem tudták addig Pesten eladni, amíg a pesti sókamará erre engedélyt nem adott (482–483. sz. eset). Ezúton köszönöm Molnár Antalnak, hogy készül a szövegkiadása vonatkozó oldalát a rendelkezésemre bocsátotta.

45 *Kubinyi, A.*: Die königlich-ungarische Salzordnungen i. m. 266. Farnasi Dénes és rokonai 1444-ben azt a jogot kapták, hogy saját költségükön 4 tömény söt vágathatnak maguknak Tordán, és azt eladhatják mindenütt, leszámítva a sókamara helyeit (*demptis locis camararum*). DL 30 808.

júliusában Budán Mátyás meghagyta a kamarásoknak, illetve helyetteseiknek, hogy azoknak, akik a királyi kamaráknál vagy másutt haszonszerzés végett vagy más okból szereztek be kőszót, engedjék meg bárhol ennek az árusítását. Am az uralkodó kikötötte, hogy kamarahelyeken vagy (*seu*) a kamarák *cursus*án nem árulhatják ezt az értékcsikket.⁴⁶ A királyi parancslevélből az is következik, hogy a sókamarások nagy területeket is ellenőrizhettek. Sóra vonatkoztatva a korszak törvényeiben, okleveleiben többször találkozunk a *cur-sus* latin szóval.⁴⁷ A szót egyébként a latin sokféle értelemben használta. Alkalmazták *ár* (illetve *árfolyam*), *érték*, *forgalom* megjelölésére is.⁴⁸ 1500-ban II. Ulászló elismerte, hogy Szentmárton (Pannonhalma) sohasem volt *locus camere sew vendicio salium regalium*.⁴⁹ Így arra gondolhatunk, hogy a *cursus*t a magyar *forgalom* szóval fordíthatjuk. Hogy egy-egy terméket miképpen lehet eladni, azaz milyen forgalmat lehet vele csinálni egy adott helyen (területen), természetesen aligha független az áráktól. Az említett 1481. évi forráshelyet tehát úgy tudjuk értelmezni, hogy a királyi kamarahelyeken, vagyis azokon a helyeken, ahol a királyi kőszót a kamarások forgalmazták, nem fordulhatott elő, hogy illetéktelenül valaki olyan sómennyiséget bocsásson áruba, amely nem az adott település sóhivatalából származott. A kamarai hivatalban nyilvánvalóan a „hatósági” árnak kellett érvényesülnie.

A kősó százának az árát Zsigmond király 1397-ben állapította meg, mégpedig úgy, hogy minél távolabb értékesítették a bányáktól, annál többet kérhetett érte a kamarás. Ez a hivatalos ár érvényben volt a 15. században, és csak

46 [...] universos illos sales, quos ipsi de quibuscumque cameris salium nostrorum vel alias qualitercumque gratia questus aut alia de causa levaverint vel levassent, extra loca seu cursus camerarum nostrorum, ubique libere vendicioni exponere valeant atque possint – Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I. Ed. Joannes Kukuljević aliter Bassani de Sacchi. Zagrabiae 1861. 220–221.

47 Az 1464. 9. tc. megtiltván a külföldi só behozatalát, így fogalmaz: sed ubique sales nostri regales cursum habere debeant. Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Budapest 1989. 144.; 1465-ben az uralkodó ugyanezt a fordulatot használja Pozsonynak írott levelében, amelyben a külföldi importot tiltja be (sales nostri regales cursum habeant – DF 240 504). 1467-ben Mátyás a tengeri só elkobzását rendelte el Szlavóniában azoktól, akik cursum et venditionem salium nostrorum in cameris nostris akadályozzák. DL 107 946:8; ugyanebben az évben szerinte idegen só árúsítottak in cursibus salium nostrorum camere nostre Tirnaviensis. DF 279 685, DL 107 581. Vö. A Perényi család levéltára i. m. 791. sz. (1516).

48 A magyarországi középkori latinság szótára. II. Szerk. Boronkai Iván. Budapest 1991. 455–456. A szótár példái között olvasható: ut intra limites regni nostri Hungarie nulli sales expeditionem seu cursum habere deberent (1405: I. 20.tc.). Lengyelországban használták helyi szokásjog megjelölésére is. Lexicon Medii et Infimae Latinitatis Polonorum. Ed. Mariana Plezi. II. Vratislaviae–Varsoviae–Cracoviae 1959–1967. 1538. Az árfolyam kifejezés a nyelvújítás korában keletkezett, ám ebben az értelemben a magyar folyam (=cursus) szót szintén alkalmazták. Vö. Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest 1902. (Reprint: Budapest 1994.) 14., 457.

49 PRT III. 555–556. Egy másik királyi oklevélből megtudjuk, hogy Pozsony városában mindig volt locus depositionis et domus camere salium nostrorum, DF 240 850.

a 16. század elején változhatott meg.⁵⁰ Azok tehát, akik valahol megvásárolták a terméket, és azzal – engedéllyel – kereskedtek, nem hozhatták forgalomba kamarai központokban az ott idegennek minősülő árut, legfeljebb akkor, ha kiváltságuk volt rá. A túlkínálat ugyanis nem kedvezett a hivatalnak, csökkentette a bevételeket. Ha valaki kedvezmény alapján jutott ehhez a termékhez, vagy más módon, avagy külföldről csempészte be (például Nyugat-Magyarországra, a Felvidékre, de akár Máramarosba), árelőnyhöz juthatott a hivattal szemben, s akár titkon, akár nyíltan árulta cikkét, rontotta a kamara pozícióját. Ugyanakkor ismeretes, hogy a kiskereskedelmi forgalomban már sóárusok (nők és férfiak) is foglalkoztak a termék eladásával, mint például Budán, Pozsonyban vagy Sopronban. Ők a királyi hivattaltól szerezhették be árujukat, ami nem számított idegennek.⁵¹

Maga a kamarás is felléphetett kereskedőként, visszaélve hatalmi helyzetével. Mátyás 1483-ban megintette a soproni sókamarásokat, mert drágábban adták, mint amilyen áron a kincstartóval elszámoltak. Nem is kicsit emeltek, hisz százát 8, 9, sőt 12 aranyforintos áron adták a polgároknak, holott – mint tudjuk – ezen mennyiség hatósági ára 5 aranyforintot tett ki.⁵² Alföldy Bálint csak 1491-ben töltötte be a soproni sókamarás tisztségét, ám következő évi végrendelete szerint soproni házában 600, győri otthonában pedig 25 ezer darab sót tárolt. Alighanem igen jó üzletet látott ennek a cikknek az árusításában, és ezért vállalta el a hivattalt.⁵³ Úgy is lehet fogalmazni, hogy a sókereskedőként viselkedő kamarás maga is érdekelt volt abban, hogy körzetébe idegen kőso ne kerüljön.

1459-ben Mátyás a sümegi várnagyot tapolcai, kapornaki és szentbalázsi sókamarássá nevezte ki, mégpedig úgy, hogy a kőso százát 4 aranyforintért adta neki. Az uralkodói intézkedés szerint elszámoláskor százát 5 aranyforinttal (1397-es ár!) kell számítani. Továbbá a többi kamarától az újdonsült kamarás által vásárolt só szállítási költségei a királyt terheltek. Úgy látszik, hogy ez a 4 forintos ár általános lehetett az ország nyugati részén. Ugyanis 1452-ben Hunyadi János töményenként (10 ezer darab) 410 aranyforintért adta ezt a cikket Pozsonynak, midőn a város vette át a sóhivattalt. 1469-ben

50 A bányáknál 100 darab 100 dénárt (egy aranyforint = 100 dénár), Pozsonyban már 500 dénárt ért. *Kubinyi, A.*: Die königlich-ungarische Salzordnungen i. m. 268.

51 Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Hg. Karl Mollay. Budapest 1959. 114., 123.; *Ortvay T.*: Pozsony története i. m. II/2. 67., 92., II/3. 109–111.; Sopron. Tört. passim: Salzer személynév. A bécsi Salzerek városuk sókamarájában szerezték be az általuk kis tételben értékesített főtt sót. *Csendes, Peter*: Die Wiener Salzändler im 15. und 16. Jahrhundert. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 27 (1971) passim.

52 Sopron. Tört. I/6. 18.

53 *Szende Katalin*: Egy győri úr Sopronban: Alföldy Bálint királyi harmincados (†1493). In: Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Fons 9. (2002) 43. Nyasi Demeter formuláskönyvében (DF 281 416) olvasható egy eset, amelyből kiderül, hogy István szegedi sókamarás 150 forintnyi adósságát Tamás domonkos barátnak sóban adta meg. Szovák Kornélnak köszönöm, hogy készülő szövegkiadásából a vonatkozó részt rendelkezésemre bocsátotta.

Mátyás Nagyszombat számára a töményenkénti 400 aranyforintos árat szabta meg.⁵⁴ Vagyis a helyi költséget, a hasznót a százankénti 5 és 4 aranyforint közötti 1 aranyforintnyi különbség biztosította hivatalosan.

A királyi sók árusítása ugyan a kamarai helyen, a központban folyt, ám nem zárható ki, hogy alkalmanként a sóhivatalnak otthont adó város/település 2 mérföldes körzetét is beleértették a kamarahely fogalmába. Hisz a környékbeli nép a központban szerezte be az árut, s a kereskedők által kínált, nem helyben megvett portéka a szűkebb piackörzetben az uralkodónak (illetve kamarásnak) támasztott konkurenciát.⁵⁵ Amikor egy-egy helység maga árusíthatta a királyi sót, természetesen az lehetett az érdeke, hogy minél többen tölve vegyék a cikket. Tudjuk, 1469-ban Mátyás tíz évre a helyi sókamarát Nagyszombatra bízta.⁵⁶

A termékkel való kereskedelem felügyelete a kamarás feladatkörét képezte, és ily módon befolyásolni tudták az adásvételt, körzetük ellátását. Munkájukat a megyéispánoknak, a megyének, illetve a városoknak kellett segíteniük. Vagyis ezek a hatóságok szintén közreműködtek abban, hogy egyrészt a monopólium működjön, másrészt a fogyasztó hozzájusson (természetesen törvényesen) a számára nélkülözhetetlen cikkhez. Pozsony megyében 1468-ban az ispánoknak kellett megakadályozniuk a külföldi termék behozatalát.⁵⁷ 1499-ben Sáros megyének kellett volna kirendelnie a megyei embert a kamarás megbízottja mellé, hogy kinyomozzák, ki tart magánál külföldi/lengyelországi kósót, ki főz titokban sót.⁵⁸ 1505-ben a megyék ispánjainak, alispánjainak, illetve szolgabíráinak kellett segíteniük a kassai, szikszói és poroszlói kamarásokat, hogy idegen só után kutathassanak és lefoglalják azt.⁵⁹

54 Zala vármegye története. Oklevéltár. II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Budapest 1890. 575.; *Lederer E.*: A középkori pénzüzetek i. m. 224.; DF 279 693. 1460-ban a diósgyőri pálosok úgy kaptak 150 aranyforintnyi kósót (szekéren szállították) Máramarosban, hogy az árat százanként 2 aranyforintban kellett számolni. *Documenta artis Paulinorum* I. Gyűjtötte Gyéressy Béla, sajtó alá rend. ifj. Entz Géza, Henszlmann Lilla, Tóth Melinda etc. Budapest 1975. 70.; *Bándi Zsuzsanna*: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei. Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985) 579–580.; Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok i. m. 283–284. Egy évvel korábban Bártfa 500 aranyforintnyi mennyiséget kapott, s az ár ismét százanként 2 aranyforint volt. *Iványi B.*: Bártfa levéltára I. i. m. 1124. sz. 1468-ban Nagyszombat Porkoláb Gerard felső-magyarországi sókamarástól szintén 2 forintért jutott hozzá (valószínűleg máramarosi) száz darabhoz. DF 279 691.

55 Nem véletlen, hogy alaposan ellenőrizték, nincs-e valakinél illetéktelenül ebből az áruból (MNL OL Fol. Lat. 973/II. 1–6.). Noha Pannonhalma kiváltságát képezte, hogy ide, vásáraitra az árusok az ország bármely részéből vihették a sót, szabadon eladhatták, mégis megesett, hogy a Győrtől alig 15–20 kilométerre lévő mezővárosba a kamarás tisztjei kijártak, a sót elkozták, miként egy 1500-ból származó panasz megőrizte a számunkra. Nem véletlenül, ugyanis nem az illetékes sóhivatalban beszerzett áru került piacra. PRT III. 556–557.

56 DF 279 693. A példák száma szaporítható.

57 DF 240 539.

58 DL 70 335.

59 *Iványi B.*: Bártfa levéltára II. i. m. 3841. sz.

A megye feladata volt a fuvarok kiállítása. Mire például II. Lajos idején Lucra megérkeztek a sókockák, a kassai kamara hivatalnokánál volt a király Abaúj megyéhez címzett levele arról, hogy a vármegye gondoskodjon fuvarosokról (a szállítmány tizede volt a fuvardíj).⁶⁰ A városok szerepére példa, hogy 1514-ben Kassa, Eperjes, Bártfa, Kisszeben hatósága nem engedte meg azt, hogy a területükön talált külföldi sót lefoglalják.⁶¹

A 15. század közepéről, második feléből fennmaradt ispáni kinevező oklevelek visszatérő formulája, hogy az újonnan kinevezett megyésispán *progressum et libertatem salium ac monetarum et omnium officialium nostrorum protegere debeat et defensare*.⁶² Vagyis az ispán feladatkörébe tartozott, hogy védelmezze a királyi sók, pénzek forgalmát, szabadságát. Ismerve a sómonopólium létét, csupán arra gondolhatunk, hogy ez esetben a *libertas* nem eme cikknek a szabad forgalomba hozatalára akart utalni, hanem arra, hogy a sókkal (vagy épp a pénzekkel) kapcsolatos (végső soron a királyi hatalom által jóváhagyott), azok forgalmával kapcsolatos „különleges” szabályokat kell betartatnia.⁶³ Azonkívül tehát, hogy a monopóliumra felügyelt, a termék szállítóit és a törvényesen kereskedőket kellett védelmébe vennie. Ide tartozhatott azok érdekeinek a megóvása is, akik az uralkodótól sót kaptak, amit szabadon eladhattak, sót alkalmanként vámmentesen szállíthattak.⁶⁴

Tanulmányunkban arra mutattunk rá, hogy véleményünk szerint a kamarai hálózat nem fedte le a királyság egész területét. Továbbá bemutattuk, hogy az uralkodók mennyire vigyáztak a kamarahelyek forgalmára. Az ada-

60 MNL OL Fol. Lat. 973/II. 1–6.

61 Iványi B.: Bártfa levéltára II. i. m. 4416. sz. További példák: DF 240 504, DF 240 850, DF 241 065.

62 Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque Regno Hungariae olim visitati. Edidit Martinus Georgius Kovachich. Pesthini 1799. 532–533.; DL 15 644; DL 18 064; DL 70 253. A késő középkori megye működéséről átfogóan lásd *Tringli István*: Megyék a középkori Magyarországon. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor, Rácz György. Budapest–Piliscsaba 2009. 501–517.

63 Fügedi Erik V. László 1453. esztendei oklevelét, amelyben az uralkodó Szabolcs megye élére ispánt állított, részletesen ismertette, s a formulát úgy értelmezte, hogy az ispán „só és pénzünk szabad forgalmát a megyében biztosítsa”. *Fügedi Erik*: A nemesség szerepe a középkori megyében. In: Tanulmányok Kisvárdai történetéből. Szerk. Ács Zoltán. Kisvárdai 1983. 24–25. A *libertas* elsősorban valóban kiváltságot, szabadságot jelentett, de igen gyakran azonos a consuetudóval vagy a lexszel. Tulajdonképpen a lex által meghatározott állapot. *Ladányi Erzsébet*: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Budapest 1996. 132. Tág értelemben a *libertas* egyszerűen az általános szokásjogtól eltérő jogi helyzetet jelentette. Ebből a szempontból az általános országos jogrendhez képest a sóval vagy a pénzzel kapcsolatos szabályok (amelyeknek a forrása a királyi hatalom) valóban mások, különlegesek voltak. Vö. *Tringli István*: A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. Századok 137. (2003) 833–840. Gyakran idézett példa, hogy egy szőlősgazda szőlőjét és javait 1431-ben feleségére hagyta, s aztán secundum iura et libertatem possessionis megitták az áldomást. *Szabó István*: A középkori magyar falu. Budapest 1969. 92. Szabolcs megye ispánja feladatait tárgyalja C. *Tóth Norbert*: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza 2008. 28.

64 Vö. *Iványi B.*: Két középkori i. m. passim; *Kubinyi, A.*: Königliches Salzmonopol i. m. passim.

tok azt mutatják, hogy a rendszer korántsem volt tökéletes.⁶⁵ Adataink arra is utalnak, hogy számolnunk lehet azzal, hogy a szállítás hagyományos megszervezése mellett a sókereskedelem, a kamarai igazgatás középkori gyakorlata ott, ahol fennmaradtak a királyi hivatalok, 1526 után is érvényesült, noha II. Lajos 1521-ben megszüntette a monopóliumot, a kamarák nagy részét felszámolták.⁶⁶



⁶⁵ Európában számos államban vezették be a sómonopóliumot. A legtökéletesebb a francia gabelle (különösen a grande gabelle) volt, ahol királyi raktárak sűrű hálózatát építették ki. Vö. Hocquet, Jean-Claude: *Le Sel et le Pouvoir. De l'An mil à la Révolution française*. Paris 1985.

⁶⁶ Vö. Draskóczy I.: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez i. m. 90., 110–111.; Draskóczy István: Erdély sótermelése az 1530-as években. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. (2. bővített kiadás) Szerk. Horváth Zita. Miskolc 2008. 31–96.

A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon

(Katalógus)

A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek síremlékei nem alkotnak zárt csoportot, éppen ezért ezen síremlékegyüttes önmagában álló művészettörténeti elemzésének nincs értelme. Annnyira nem jellemzi ezeket a síremlékeket semmilyen specifikus tulajdonság, hogy a tárnokmestereken kívül többségüknek még a feliratában sincs utalás ezekre a hivatali posztokra, pedig az elhunytak más címeit gyakran megörökítették. A kamaraispánok sírköveinek legszamosabb gyűjteményét három nagyszebeni faragvány alkotja a középkor végéről, melyek a város egykori plébániatemplomában, a mai evangélikus főtemplom nyugati előcsarnokában, az ún. ferulában találhatók. Valamennyit vörös márványból faragták, egy gyulafehérvári főpapi síremlék két töredékén¹ kívül ezek a Gerecse hegységben bányászott vörös márvány használatának legkeletibb ismert emlékei a középkori Magyarországon, alighanem az ország középső részén készre faragott állapotban szállították őket a helyszínre.²

A síremlékek együtt tárgyalását a pénzügyi szervezeti archontológia, propozográfia teszi szükségessé, mely egy nagyobb munka keretében zajlik. A síremlékeken található címerek, halálozási dátumok a propozográfia elkészítésé-

* A szerző az MTA BTK Művészettörténeti Intézet tudományos tanácsadója, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

** A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) vezetője.

- 1 *Bágyuj Lajos*: A gyulafehérvári székesegyház restaurálása. Építés-Építészettudomány 15. (1983) 24. (91. tétel); *Lővei Pál*: A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica* 20. (1992:2) 9.; *Mikó Árpád*: Rész és egész. A magyarországi reneszánsz kőfaragóműhelyek és kutatásuk. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára – tanulmányok. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Budapest 1998. 214., 221–222. 41. jegyzet; *Pintér Farkas – Szakmány György – Lővei Pál – Tóth Mária – Demény Attila*: „Vörös márvány” faragványok nyersanyaglelőhelyeinek kutatása. *Műemlékvédelmi Szemle* 11. (2001) 2002. 66., 67.
- 2 *Vătășianu, Virgil*: Istoria artei feudale în țările Române I. București 1959. 739., 741–742.; *Lővei P.*: A tömött vörös mészkő i. m. 9.; *Lővei Pál*: Uralkodói kőanyagok. A király és az elit díszítőkö-használata a középkori Magyarországon. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Budapest 2015. 94.

ben nagy segítséget nyújtanak. A következőkben katalógus formájában közöljük tehát azon személyek síremlékeit, akik pályafutásuk alatt valamikor tárnokmesterek, kincstartók, kamaraispánok vagy urburaispánok voltak. Az egyes tisztségviselők esetében teljes prozopográfiát nem jelenítünk meg, mert ez a kutatócsoport munkájának hosszabb távú feladatai közé tartozik,³ így ennek befejezése előtt a szakirodalomból vagy a kutatás során már felszínre került adatokból még nem készíthető el mindegyik személy esetében teljes karrierkép.

Tárnokmesterek

Bebek György (†1390)

Ákos nembeli Bebek György ma a tornagörgői római katolikus templomban őrzött sírköve,⁴ klasszikus szabályosságú heraldikus ábrájával az Anjou-kori síremlékművészet egyik főműve. Belső mezője a keret síkjában folytatódik, benne domborművű ábrázolással: jobbra⁵ dőlő háromszögpajzsban ívesen kiszélesedő szárvégződésű kettős kereszt, a felső szárára illesztett, két oldalra hajló 3-3 tollból álló tolldísszel. A pajzs bal felső csúcsán kendőszerű sisaktakaróval lefedett, szembenéző csöbörsisak. A sisakdísz koronás női fej, két félkörívben hajló és együtt kört formázó hal között.⁶ A minuszkulás körirat: *hic iacet georgius bubeek mag(iste)r tauarnicoru(m) reginaliu(m) q(ui) fecit (con)struere ecclesia(m) b(ea)te v(ir)ginis fratrib(us) herem(i)tis o^rdⁱnis s(an)c(t)i p(au)li p(rim)i heremite i(n) an(n)o d(omi)ni m c^oc^olxxl⁷* (1. kép). A sírkő szövege a Pelsőctől nem messze, Zavozalja, más néven Gombaszög falu mellett, 1371-ben Bebek

3 Vö. Weisz Boglárka: A magyar gazdaság mozgatórugói a középkorban. Az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport Programja. Történelmi Szemle 57. (2015) 495–498.

4 Csoma József: Magyar sírkövek. I. Bebek György sírköve. II. Bebek László sírköve. Turul 6. (1888) 159–160.; Csergheő, Géza von – Csoma, József von: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Budapest 1890. 11–14.; Vernei-Kronberger Emil: Magyar középkori síremlékek. Budapest 1939. 20., 29., 64. 89. jegyzet; Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Budapest [1941] 107., XI/2. kép; Engel Pál – Lővei Pál – Varga Livia: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről. Művészettörténeti Értesítő 30. (1981) 255–256., 1. kép; Engel, Pál – Lővei, Pál – Varga, Livia: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. Acta Historiae Artium 30. (1984) 36., 38., 39., 43–44., 6. kép.

5 A síremlékek és a címerek leírása során a bal és a jobb oldal mindig heraldikai értelemben szerepel.

6 Az Ákos nemzetség címeréről, ezen belül a Bebekek nagyszámú címeres emlékéiről, elsősorban pecsétokról: Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. Budapest 1904. 23–32.; Rácz György: Az Ákos nemzetség címere. Turul 68. (1995) 11–34.

7 A tanulmányban közölt sírfeliratokban kerek zárójelek tartalmazzák a rövidítések feloldását, szögletes zárójelek pedig a hiányzó – lekopott, kitört – feliratrészek, betűk rekonstrukcióit.



1. kép. Bebek György királynéi/királynői tárnokmester (†1390) síremléke a tornagörgői római katolikus templomban (fotó: Műemléki Fotótár, Forster Központ, Budapest)



2. kép. Bebek László királynői tárnokmester (†1403/4) sírköve a pelsőci református templomban (fotó: Műemléki Fotótár, Forster Központ, Budapest)

György által alapított pálos kolostorra utal,⁸ amelyet a főúr temetkezőhelyéül szánt, feltehetően innen került utóbb a sírlap Tornagörgőre.

Bebek György 1360-tól haláláig, 1390 első feléig királynéi tárnokmester,⁹ kezdetben testvérével, Bebek Istvánnal közösen jelenik meg tárnokmester-

8 DL 5934 (Bándi Zsuzsanna: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). Borsodi Levéltári Évkönyv 5. [1985] 580.).

9 Vö. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Budapest 1996. I. 55.; Soós Ferenc: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői. Numizmatikai Közöny 112–113. (2013–2014) 91. Bebek György 1390. május 5-e előtt halt meg. Vö. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) IX/1. 579.

ként 1360. március 8-án,¹⁰ István azonban már 1360. március 18-án országbíróként ad ki oklevelet,¹¹ így egy rövid átmeneti időszakot követően György egyedül tölti be e tisztséget, ahogy a korábban közösen viselt lipői ispánságot is ezt követően egyedül viseli.¹²

Bebek László (†1403/4)

Bebek György unokaöccse, Bebek László sírkövét¹³ a pelsőci református templom őrzi. A keretnél mélyebb belső mezőjében domborművű heraldikus ábra: kissé jobbra dőlő címerpajzsban ívesen kiszélesedő szárvégződésű kettes kereszt, felső szárára illesztett, két oldalra hajló 3-3 tollból álló tolldísszel. A kereszt alá az 1940. évi kiegészítéskor hármass halmot formázó talpat tettek, ez a korábbi állapotban nem szerepelt. A pajzs bal felső sarkán jobbra néző csörsisak, előtte és mögötte indaszerű, kígyózó foszlányú sisaktakaróval. A sisakdísz szembenéző, koronás női fej, fejükkel érintkező, félkörívben hajló és együtt kört formázó két hal között. A gótikus minuszskulás körirat: *hic iac(et) ladislaus filius St(ep)h(a)ni bubek de pelseuch [mal]g(iste)r taua(r)nicoru(m) regaliu(m) cu(m) suis he(re)di[bus] qu[i] obyt i(n) anno d(omi)ni m^o cccc p(ri)mo* (2. kép). Bebek László betegsége miatt a politikától visszavonult, és halálát érezve előkelő vörös márványból, de talán a sietségből adódóan gyengébb képességű mesterrel faragtatta ki a sírkövét, amelyre a feltételezett 1401-es halálzási évszámot is rávésték, bár végül 1403-ban vagy 1404 elején halt meg.¹⁴

Bebek László, Bebek István országbíró fia, nagybátyját, Bebek Györgyöt követte a tárnokmesteri székben, 1390–1393 között volt Mária királynő tárnokmestere.¹⁵

Kanizsai Miklós (†1404)

Kanizsai Miklós síremlékének két darabja az örményesi pálos kolostorból (Zalacsány közelében) a Soproni Múzeumba, valamint Zalaszentgrótra, ez utóbbi

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 273 498; Engel P.: Archontológia i. m. I. 55.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 2271; 1360. március 27.: DL 57 350. Azt, hogy István csak márciustól töltötte be ezt a pozíciót, jól jelzik a királyi oklevelek méltóságsorai, melyekben március folyamán az országbíró még nem tüntetik fel (például 1360. március 26.: DL 4908), csak áprilistól szerepel a méltóságsorokban (1361. április 24.: DF 238 850); vö. Engel P.: Archontológia i. m. I. 8.

12 Engel P.: Archontológia i. m. I. 150.

13 Csoma J.: Magyar sírkövek i. m. 161–164.; Csergheő, G. – Csoma, J.: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn i. m. 15–23.; Engel Pál – Lővei Pál – Varga Livia: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. *Ars Hungarica* 11. (1983) 22., 26–28., 3. kép.

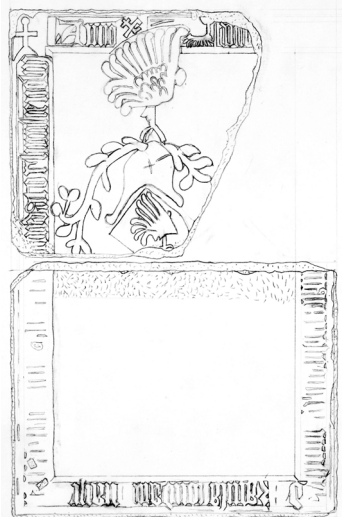
14 Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 28.

15 Engel P.: Archontológia i. m. I. 55.

nemrég Nagykanizsára, a Thúry György Múzeumba került.¹⁶ Hosszú ideig két különböző sírkő részeként kezelték.¹⁷ A keretnél mélyebb mező felső részén domborművű ábra: jobbra dőlő, kisméretű címerpajzsban madárlábon álló, balra néző sasszárny, az Osl nemzetség, ezen belül a Kanizsai család címere.¹⁸ A pajzs bal felső sarkán balra néző csöbör sisak, amelynek tetejéről előre és hátra egy-egy indaszerű takaróoszlop indul. A sisak fölött a balra néző szárnyas sas láb mint sisakdísz ismétlődik. A gótikus minuszkulás körirat: *Anno domini mcccciv* ... *martii obiit mag(iste)r nicol(ov)s de Kanisa condam mag(iste)r thauarnicorum Regalis [maiestatis] ... [fundator hu(i)us cenoby* (3–4. kép). A sírfelirat alapján ő alapította a temetkezési helyeként is szolgáló örményesi pálos kolostort, amelyet 1390-ben, 1391-ben és 1392-ben vásárolt öt budai ház jövedelmével látott el.¹⁹ Kanizsai Miklós a sírfelirat szerint 1404 márciusában hunyt el.



3. kép. Kanizsai Miklós tárnokmester (†1404) síremlékének töredéke az örményesi pálos kolostorból (Soproni Múzeum; fotó: Lővei Pál)



4. kép. Kanizsai Miklós tárnokmester (†1404) síremlékének felmérési rajza (rajz: Lővei Pál)

- 16 Rómer Flóris: Archaeologiai levél Zala megyéből. Vasárnapi Ujság 10. (1863) 346.; Lővei Pál: Kanizsai Miklós tárnokmester sírköve. Soproni Szemle 54. (2000) 163–167.; Lővei Pál: Középkori sírkövek a történeti Zala megye területén. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Főszerk. Vándor László. [Zalaegerszeg 2001.] 78–79.
- 17 Felirata alapján a még Zalaszentgróton lévő darab Kanizsai Miklóshoz kötése kétségtelen volt, a forrásokkal valójában alá nem támasztható múzeumi hagyomány szerint Csornáról Sopronba került másik töredék azonban talányos volt, és Kanizsai István ajtónállómester (†1427/28), Miklós öccse személye merült fel vele kapcsolatban: Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 28–29.; Várady Zoltán: Gótikus minuscula feliratok a Dunántúlon. Szekszárd 1999. 20., 58–59. 24. sz., illetve 19., 33., 81. 54. sz.
- 18 A nemzetség címeréről összefoglalóan: Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 133–138.; Körmenyi Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozásai a középkorban. Turul 83. (2010) 3–24.
- 19 Végh András: Buda város középkori helyrajza I–II. Budapest 2006–2008. I. 125., 164., 195., 249., 264.; II. 88., 93., 99., 101. sz.

Kanizsai Miklós 1388 áprilisa és 1398 márciusa között töltötte be a királyi tárnokmesteri tisztséget.²⁰ Kanizsai Miklós Buda város 1398. március 17-én kelt oklevelében még mint tárnokmester szerepelt,²¹ miközben Kusalyi Jakcs György egy 1398. március 11-én kelt oklevélben már mint királyi tárnokmestert említik.²² Buda város oklevele szerint Kanizsai Miklós tárnokmester és az örményesi pálosok beleegyeztek abba, hogy Bernardi Ferenc²³ budai polgár házát Brunnai Miklós szűcsnek eladja. Kanizsai beleegyezésére azért volt szükség, mert a ház eredeti tulajdonosa ő volt, és Bernardinak azzal a feltétellel adta el, hogy az az örményesi pálosoknak évi járadékot fizet.²⁴ Kanizsai Miklós 1398. március 17-én már minden bizonnyal nem viselte a tárnokmesteri tisztséget, és Buda város oklevelében ekként való megjelenése csak pontatlanság miatt következett be.

Szécsi Miklós (†1428)²⁵

Szécsi Miklós és felesége, Garai Ilona (†1441) a szentgotthárdi ciszterci templom²⁶ főoltára előtt, kettős sírban temetkezett. Egyező méretű, betűtípusú, stílusú, színvonalas sírlapjaikat²⁷ alighanem fiuk, Szécsi Dénes esztergomi érsek

20 Engel P.: Archontológia i. m. I. 38.

21 Budapest történetének okleveles emlékei III. Szerk. Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1987. (a továbbiakban BTOE III.) 125.

22 A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XI. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Döry Ferenc. Pest–Budapest 1871–1915. (a továbbiakban Zichy) V. 422.

23 Bernardi Ferenc szintén a pénzügyigazgatásban mozgott, 1382–1383, 1388–1392, valamint 1396–1397 között harmincadispán, 1382–1383 és 1388–1390 között Szerecsen Jánossal együtt (vö. 1382. február 4.: CD IX/7. 451.; 1389. január 9.: BTOE III. 28.; 1391: *Lamos, Teodor*: Vysady Kremnických minciarov v stredoveku. Historické Štúdie 9. (1964) 219.; 1396. január 18.: BTOE III. 98.), miközben 1387-ben Szerecsen Jánossal egyetemben kassai kamarahaszna-ispán (1389. április 11.: DL 7239), 1391 és 1393 között pénzverő-kamaraispán (1391: *Lamos, T.*: Vysady Kremnických minciarov i. m. 219.; 1392. december 7.: DL 42 528), ahogy ugyanezt a tisztséget tölti be 1396 és 1397 között is (1396. január 18.: BTOE III. 98.). 1420 és 1422 között Berzevici Péter tárnokmester altárnokmestere (1420. június 21.: DF 239 418; 1422. január 28.: BTOE III. 65.).

24 1392. december 14.: BTOE III. 75. Vö. 1398. szeptember 13.: BTOE III. 128.

25 Életére lásd *Reiszig Ede*: A felsőlendvai Széchy-család. Turul 56. (1942) 39–41.; *Engel P. – Lővei P. – Varga L.*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 44.; *Engel Pál*: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I–II. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde (kiállítási katalógus). Budapest 1987. I. 124–125.

26 Szécsi családja 1391 óta a szentgotthárdi ciszterci apátság kegyura volt.

27 *Zlinszkyné Sternegg Mária*: Gótikus és reneszánsz címeres-kövek a szentgotthárdi plébánia-templomban. Művészettörténeti Értesítő 15. (1966) 259–260., 2. kép; *Valter Ilona*: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismerteti tanulmányok. Szombathely 1981. 68., 22. kép; *Zlinszkyné Sternegg Mária*: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878). In: Szentgotthárd i. m. 370–372., 373., 376., 4–5. kép; *Engel P. – Lővei P. – Varga L.*: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 43–45., 18–19. kép; *Várady Z.*: Gótikus minuscule feliratok a Dunántúlon i. m. 20–21., 33., 34., 36., 61–64. 29–30. sz., 17/1., 19., 36/1–2. kép; *Lapidarium Hungaricum*. Magyarország épí-

5. kép. Szécsi Miklós tárnokmester (†1428) töredékes szentgotthárdi síremlékének másolata a németújvári vár kiállításán (fotó: Lővei Pál)

készítette. A töredékes Szécsi-sírkő kereténél mélyebb mezőben domborművű heraldikus ábra: jobbra dőlő címerpajzsban a Balog nemzetség címerállata, a széttárt szárnyú, két fején koronát viselő sas²⁸ (a pajzs jobb felső sarka maradt meg a sas jobb fejével és szárnyával), felette sisak (csak hátsó vonalának kis részlete ismert, valamint a sisakkorona középső liliomának csúcsa és a bal oldali liliom letört helye). Az indaszerű sisaktakaró-foszlányoknak a címerpajzs jobb sarka feletti vége, valamint a bal oldalon a vége és egy nyalábja maradt meg. A sisakdíszben a címerpajzs sasa ismétlődik. A gótikus minuszkulás körirat: *Hic iacet magnificus vir dominus nicolaus [de Zeech magister thavarnicorum regali-um ... qui obiit ... fest]o beate ... [mccc]c xxviii* (5. kép). Halálozási évszámát a sírkő felirata egyértelműen 1428-ként adja meg, a szakirodalomban viszont 1428 mellett az 1429. év is megtalálható.²⁹

Szécsi Miklós 1408 decembere és 1410 februárja között királyi tárnokmester,³⁰ 1397-ben kincstartó volt.³¹



tészeti töredékeinek gyűjteménye 6. Vas megye II. Vas megye műemlékeinek töredékei 2. Magyar-szecsöd-Zsennye. Szerk. Lővei Pál. Budapest 2002. 268–269. (LAHU 79.162–163. kat. sz.: Lővei Pál).

28 A nemzetség hol koronás, hol korona nélküli, kétfejű sast ábrázoló címeréről összefoglalóan: Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek i. m. 34–38.; lásd még: Soós Ferenc: Magyarország kincstartói 1340–1540. [Budapest] 1999. 25–26.

29 1428: Engel P.: Zsigmond bárói i. m. 124.; Lapidarium Hungaricum 6. i. m. 268–269. (Lővei Pál); Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Budapest 2003. 239., 412.; 1429: Engel P.: Archontológia i. m. II. 223.

30 Engel P.: Archontológia i. m. I. 39.

31 Engel P.: Archontológia i. m. I. 52.

Berzevici Péter (†1433)

Berzevici Péter sírlapja³² a berzevicei római katolikus plébániatemplomban található. A keretnél mélyebb mezőjében domborművű heraldikai ábra: a Sárkányrend lángot fújó, farkát nyaka köré tekerő, szárnyán keresztet viselő sárkányától körülfogott, jobbra dőlő címerpajzsban jobbra ágaskodó (kőszáli) kecske (időnként zergeként írták le, de az csak későbbi Berzevici-címerekre igaz). A pajzs bal felső sarka felett, a sárkány vállán jobbra néző csőrsisak, hegyes karéjokkal bevagdalt szegélyű, a sisak mögött indaszerű foszlányokra szakadó és felhajló takaróval. A sisakdísz a takaróból növvő, jobbra ágaskodó kecske. A gótikus minuszkulás körirat: *Sepultura magnifici uiri dom(in)i petri herrici de brezouiche tauarnicor(um) relgaliu]m m(a)g(ist)r(i) et co(m)i(ta)tus scepsie(n)sis ac suor(um)* (6. kép). A halálozási évszám hiányzik a feliratból, így a faragvány 1419 és 1433 között, még a főúr életében készülhetett (alighanem saját megrendelésére), a takarófoszlányok viszonylag szerény mérete alapján inkább az 1420-as években. Kopottsága ellenére is felismerhetők magas művészi kvalitásai.

Zsigmond 1419. május 25-én bízta Berzevici Péterre a tárnokmesteri tisztséget annak minden jövedelmével, joghatóságával és a szabad királyi városok feletti bíraskodási jogkörrel, és egyúttal felmentette Pelsőci Bebek Jánost a tárnokmesteri tisztség alól.³³ Ezt követően Berzevici egészen 1433-ban bekövetkező haláláig a tárnokmesteri székben maradt.³⁴

Perényi János (†1458. június 24.)

Perényi János sírlapja³⁵ a terebesi³⁶ római katolikus plébániatemplomban a középkori magyarországi síremlékművészet egyik legnagyobb szabású alkotása. A keretnél mélyebb mezőjét a Perényi család domborművű címere tölti ki: lilimos koronán madárlábon álló sasszárnypár közül kibontakozó, jobbra néző, szakállas férfifej, hátranyúló hajfonattal, a címerpajzs fölött csőrsisakkal

32 Rómer Flóris Ferenc: A kis-szebeni Berzeviczy-emlékről. *Archaeologiai Értesítő Ú. F.* 7. (1887) 360–362.; Csergheő, G. – Csoma, J.: *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn* i. m. 32–36.; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 22., 45–46., 20. kép.

33 BTOE III. 38. (Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. Budapest 1951–2013. [a továbbiakban ZsO] VII. 509. sz.).

34 Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 46.; Engel P.: *Archontológia* i. m. I. 39.

35 Csoma József – Csergheő Géza: A Perényiek középkori síremlékei. *Archaeologiai Értesítő Ú. F.* 8. (1888) 296–300.; Csergheő, G. – Csoma, J.: *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn* i. m. 36–46.; Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 37–38., 11. kép; Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Szerk. Takács Imre (kiállítási katalógus). Budapest–Luxemburg 2006. 348. (4.52 sz.: Lővei Pál).

36 Terebes 1387 óta volt a Perényi család birtokában. Engel Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*. Budapest 1977. 162.



6. kép. Berzevici Péter tárnokmester (†1433) sírlapja a berzevicei római katolikus plébániatemplomban (fotó: Múemléki Fotótár, Forster Központ, Budapest)



7. kép. Perényi János tárnokmester (†1458) sírlapja a terebesi római katolikus plébániatemplomban (fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest)

és a címerábrát ismétlő sisakdísszel. A pajzs körül az angol Lancaster-ház SS-lánca. Az indás-leveles sisaktakaró által szabadon hagyott felületen felül sugárkoszorúban *ihs* (Krisztus-)monogram, Sienai Bernardin, illetve az obszerváns ferencesek jelvénye, a sisak előtt lángkeresztben függő, nyakát farkával körületekerő sárkány, a Sárkányrend jelvénye, a sisakdísz mögött pedig az aragóniai Kannarend 8-as alakban tekeredő stólája a ráhelyezett rendjelvény-nyel (váza három szál virággal).³⁷ A gótikus minuszkulás körirat: *Hec est sepultura magnifici d(omi)ni Joh(an)nis filii emerici de peren Illustrissimi p(ri)ncipis d(omi)ni Sigismu(n)di dei gra(tia) Ro(ma)nor(um) Imp(er)atoris hungarieq(ue) et bohe(m)ie etc Regis dapiferor(um) ac Sereniss(im)i p(ri)ncipis d(omi)ni alberti*

³⁷ A rendjelvényekről lásd Lővei Pál: A Sárkányrend fennmaradt emlékei. In: Művészet Zsigmond király korában i. m. I. 148–179.; Lővei Pál: Uralkodói lovagrendek a középkorban, különös tekintettel Zsigmond Sárkányrendjére. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 251–263.

eade(m) gra(tia) Ro(ma)nor(um) ac hu(n)ga(r)ie regi(s) tauarnicor(um) regaliu(m) m(a)g(ist)ri anno d(omi)ni m^o cccc^o l viii obi(i)t i(n) die Jo(hanni)s ba(ptiste) (7. kép). A sírfelirat már szól az első tárnokmesteri hivatalviselésről, de az 1439-ben elhunyt Albert királyt a trónon követő I. Ulászlóról nem tesz említést, így a faragvány készítési idejeként 1438–1439 adódik (a halálozási évszám *mcccc*-t kiegészítő végét utólag faragták ki). A sírlap ugyanannak a Stibor síremlékek mestere szükségnevű kőfaragó-szobrász körébe tartozó mesternek a műve, akivel a főúr az 1437-ben elhunyt öccsének ma a rudabányai református templomban őrzött sírlapját is elkészíttette.³⁸

Perényi János két ízben töltötte be a tárnokmesteri posztot, elsőként 1438 és 1443, majd 1445 és 1458 között.³⁹

Kincstartók

Ozorai Pipo (+1426)⁴⁰

Ozorai Pipónak, akit a székesfehérvári prépostsági templom egyik általa helyreállított tornyának alján kialakított kápolnában temettek el, csak itáliai írott forrásokból ismerjük a sírfeliratát. A felirat a korabeli firenzei „Priorista” szerint: *Sepulcrum egregi viri et magnifici domini Philippi de Sclaribus de Florentia Comititis Themisuariensis et Ozorum qui obiit. A.D. 1426 die 27 dicembris*. Domenico Mellini közlése szerint: *Sepulchrum Egregii et Magnifici Domini Philippi de Sclaribus de Florentia Comititis Themesuuarensis et Ozorae. Qui obiit anno Domini 1426. die XXVII. Mensis Decembris*.⁴¹

Ozorai első gazdasági tisztségét Körmöcbányán töltötte be, ahol 1399-ben az urburaispáni tisztséget bírta.⁴² 1401 januárjától haláláig sókamaraispánként tevékenykedett,⁴³ 1407–1408-ban pedig rövid ideig a kincstartói mélt-

38 Lővei Pál: Síremlékszobrászat. In: Művészet Zsigmond király korában i. m. II. 281–283.; Lővei Pál: A Stibor-síremlékek mestere. Budapest Régiségei 33. (1999) 103–121.

39 Engel P.: Archontológia i. m. I. 40.

40 Személyére lásd Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest 1984. 33–35.; Engel Pál: Ozorai Pipo. In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd 1987. 53–88.; Engel Pál: Zsigmond bárói: rövid életrajzok i. m. I. 432., 433.; Engel P.: Archontológia i. m. I. 52.; Soós F.: Magyarország kincstartói i. m. 30–31.

41 Petriboni, Pagolo di Matteo – Rinaldi, Matteo di Bordo: Priorista (1407–1459). With two Appendices (1282–1406). Ed. Gutwirth, J. A. Roma 2001. 193., nr. 193.; Fedeles Tamás – Prajda Katalin: „Olyan vallásosan, szokásaiban és életmódjában olyan mértéktartóan élt”. Adalékok Filippo Scolari és családja vallásosságához. Történelmi Szemle 56. (2014) 367. 55. jegyzet; Mellini, Domenico: Vita di Filippo Scolari, volgarmente chiamato Pippo Spano. Fiorenza 1570. 64. (magyar fordítása: Mellini, Domenico: Filippo Scolari, ismertebb nevén Pippo Spano élete. In: Ozorai Pipo i. m. 50.).

42 Wenzel Gusztáv: Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez. I. Történelmi Tár 7. (1884) 7.

43 1401. január 21.: ZsO II/1. 831. sz.; Engel P.: Ozorai Pipo i. m. 281.; Mályusz Elemér szerint 1400. november 1-jétől viselte Ozorai ezt a tisztséget, mivel elődje, Verébi Péter sókamaraispánságát 1397. november 1. és 1400. november 1-je közé helyezte. Mályusz E.: Zsigmond ural-

tóságot is viselte.⁴⁴ Pipó temesi ispánként (1404–1426) a délkeleti országrész hét megyéjét kormányozta, mégpedig a sírfeliratban is feltüntetett Temes mellett Csanád, Arad, Krassó, Keve, Zaránd és Csongrád megyéket. Pipó a kormányzása alatt tartott megyékben működő lippai kamara jövedelmét is – *pro honore* – megkapta, éppen ezért fordulhatott elő, hogy nem a király, hanem ő adta bérbe az itteni kamarahasznát.⁴⁵

Ernusz János (†1476)⁴⁶

Az 1476-ban végrendelkező és még ugyanabban az évben elhunyt Ernusz János meghagyta, hogy a budai Nagyboldogasszony-templom temetőjében (valószínűleg a templomtól délre) álló, általa Mária Mennybevitele tiszteletére alapított kápolnába temessék, és címeres sírkövét abból a márványlapból faragják ki, amely a templom temetőjében feküdt (nyilván már korábban megvásárolta a kőanyagot): [...] *item lapis marmoreus qui in cimiterio iacet debet de dicta pecunia sculpi cum armis meis.*⁴⁷ Mátyás 1473-ban Ernusz Jánosra bízta élethossziglan (*vita sibi comite*) a Szlavón bánságot.⁴⁸ Mivel más szlavón bán budai temetkezéséről a 15. század második feléből nincs adat, így egy Budán előkerült figurális sírkő töredékét,⁴⁹ reneszánsz kapitális betűtípusú, Szlavó-

ma i. m. 33., 279. 73. jegyzet; Verébi 1399. január 22-én szerepel utoljára sókamaraispánként. DL 68 310 (ZsO I. 5678. sz.).

44 1407. április 21.: DL 87 788 (ZsO II/2. 5445. sz.); 1408. július 10.: DL 9431 (ZsO II/2. 6209. sz.).

45 Vö. DL 64 175 (ZsO IV. 2193. sz.).

46 Személyére lásd *Madzsar Imre*: Ernusz János és háza Budán. Századok 52. (1918) 56–71.; *Kubinyi András*: A kincstári személyzet a XV. század második felében. Tanulmányok Budapest Múltjából 12. (1957) 30.; *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 43–45.; *Kubinyi András*: Ernusz Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. Századok 135. (2001) 312–313.; *Harashti György*: Ernusz. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II. Főszerk. Kószegehy Péter. Budapest 2004. 396.; *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 190., 210.; II. 335., 347., 466. sz.; A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József. Pécs 2009. 132–133.

47 A budai káptalan 1477. január 31-én átírja Ernusz János szlavón bán 1476-ban írt két végrendeletét: *Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula*: Zala vármegye története. Oklevéltár II. Budapest 1890. 605–610., a fenti idézet helye: 609.; *Madzsar I.*: Ernusz János és háza Budán i. m. 61., 66.; *Zolnay László*: A középkori budavári Szent László- és Szent Mihály-kápolna. Budapest Régiségei 21. (1964) 382.; *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. Budapest 1966. I. 297., 699. 44. jegyzet, 719.

48 *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes Szlavón köznemesi politikai pályaképe (Második közlemény). Századok 142. (2008) 296–297.

49 Korábban a Halászbástya kőtárában volt, jelenleg a Budapesti Történeti Múzeum sírkőkiállításán (Itsz. BTM-KO 239.): *Horváth Henrik*: A Fővárosi Múzeum Kömlektárának leíró lajstroma. Budapest 1932. 27. 239. sz.; *Horváth Henrik*: Budapest művészeti emlékei. Budapest 1938. 26., 75., XLV. tábla; *Vernei-Kronberger E.*: Magyar középkori síremlékek i. m. 33., 69. 150. jegyzet, 5.b. kép; *Radocsay, Dénes*: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. In: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay*. Ed. comte d'Adhémar de Panat et al. Braga 1971. 481. 77. sz.; *Lővei Pál – Varga Livia*: Síremlékek. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I–II. Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1987. I. 698–699.; II. 1684. kép; *Lővei Pál*: Középkori

niára utaló [SCL]AVONIE feliratrészlete és a töredék stílusa alapján joggal kötötte Balogh Jolán Ernuszt János személyéhez.⁵⁰ Ez azt mutatja, hogy Ernuszt végrendeletének végrehajtói (köztük valószínűleg fia, Ernuszt Zsigmond, a későbbi pécsi püspök) a bán által rendelt címeres sírkövet a bárók közé emelkedett Ernuszt emlékére már nem tartották megfelelőnek, és figurálisat faragtattak helyette, ráadásul nem is egyszerű sírlapot, hanem profilozása alapján szarkofág alakú tumba fedlapját. A töredék lelőhelyét Horváth Henrik a Fővárosi Múzeum kőtárának katalógusában nem közölte, későbbi publikációjában a Nagyboldogasszony-templom környékét adta meg lelőhelyként; bizonyára a templom restaurálásakor, a környezete rendezése során került elő a 20. század első évtizedében.⁵¹ A faragvány keretének külső, lefelé rézsús felületén kívülről olvasható a vésett körirat, amiből következik, hogy tumbafedlaphoz tartozott eredetileg. A belső mezőben domborművű ábrázolás maradványa: fekvő oroszlán részlete, hátán hegyes, csatos cipőbe (páncél?) bújtatott bal lábfej, az oroszlánon feltehetően páncélba öltözött alak állt eredetileg. Az oroszlántól balra álló címerpajzs alja, mellette a szabdalt sisaktakaró végei látszanak (8. kép).

Joannes Josephus Beitel pozsonyi kanonok 1738-ban a Szent Márton prépostsági templom Szent Mihály-oltára előtt írta le Augustinus Ernst (+1469)



8. kép. Ernuszt János szlavón bán, kincstartó (+1476) sírkövének töredéke a budai Nagyboldogasszony-templomból (Budapesti Történeti Múzeum, ltsz. BTM-KO 239.; fotó: BTM)

síremlékeink megrendelői köre. Pavilon 4. [Budapest] 1990. 8.; Lővei, Pál: Mittelalterliche Grabdenkmäler in Buda. In: Budapest im Mittelalter. Hg. von Biegl, Gerd (kiállítási katalógus). Braunschweig 1991. 353., 361.; Wehli Tünde: A három Ernuszt. BUKSZ 24. (2012) 144.

50 Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 297., 298., 699. 44. jegyzet, 719.; II. 326. kép; Balogh Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek I. Ars Hungarica 2. (1974) 36.

51 Horváth H.: A Fővárosi Múzeum Kőemléktárának leíró lajstroma i. m. 27. 239. sz.; Horváth H.: Budapest művészeti emlékei i. m. 26., 75.

azóta elveszett sírkövét,⁵² négyelt pajzsában a két alsó mező üres volt, a felsőkben egy-egy csillaggal, a sisak fölött szárnyas sisakdísz helyezkedett el. Beitel olvasata a sírkő köriratáról: *Anno Domini MCCCCLXX vicesima die mensis January obyt Nobilis et egregius Vir Augustinus Ernnt, qui ex ardore catholicae fidei et salute animae a perfidis haereticus occisus est, cuius anima requiescat in pace.* A sírkő alá eltemetett személy – a felirat szerint – eretnekektől vértanúhalált szenvedett. A leírt címer hasonlít az Ernuszt család címerére, amely kiugró ormos vonallal vágott pajzsban felül két csillagot ábrázolt.⁵³ Ernuszt János maga is használta az *Ernst* névalakot, például egy 1470-ben írt, német nyelvű levelében is.⁵⁴ A pozsonyi sírkőnek az Ernuszt családdal való összefüggése mellett szól a családnak a pozsonyi dóm szentélyboltozatán látható címere,⁵⁵ amely – ahogy az egész címeregyüttes is – az építkezéshez nyújtott donációkra utal, és egy családtag ottani temetkezéséhez jól kapcsolható. Címerének színeiről – fekete, kváderezett, ormos várfal fölött fehér alapon két arany csillag – is tanúskodik a Túróc megyei Mosóc *G H* mester jelezte, 1471-es évszámú Szentháromság-oltárán látható Ernuszt-címer.⁵⁶

Ernuszt János 1464-ben Bajoni Lőrincsel és Kovács Istvánnal együtt országos harmincadispán.⁵⁷ Mivel Bakoni Lőrinc ugyanekkor szebeni kamarás,⁵⁸ Kovács István pedig kassai kamarás, aki bártfai harmincad ügyében intézkedik,⁵⁹ Ernuszt Jánost pedig már 1461-ben a pozsonyi harmincad élére akarták helyezni,⁶⁰ feltételezhetjük, hogy a három harmincados megosztotta egymással a teendőket, és Ernuszt elsősorban a nyugati és talán a déli harmincadok felügyeletét látta el. 1466. január 16-án mint körmöci kamaraispán intézett levelet Selmezbánya bírójához és esküdtjeihez,⁶¹ így talán nem tévedünk abban, hogy vélhetően legkésőbb már az előző évben is viselte ezt a tisztséget. Az bizonyos, hogy 1466 áprilisában a körmöci pénzverőkamara élén Mikolai Istvánt találjuk.⁶² Amikor Mátyás a harmincadvám helyett a koronavámot bevezette, annak élére 1467-ben generális adminisztrátorként Ernuszt Jánost tet-

52 *Rimely, Carolus*: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis. Posonii 1880. 158.; [Knausz Nándor:] Vegyes közlemények. Egy magyar vértanú a XV. században. Magyar Sion 1. (1863) 68.; vö. Mikó Árpád – Pálffy Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). Művészettörténeti Értesítő 51. (2002) 113., 117. 50. jegyzet.

53 Az Ernuszt-címerről: Soós F.: Magyarország kincstartói i. m. 45., 51.

54 *Kubinyi A.*: A kincstári személyzet a XV. század második felében i. m. 28.

55 *Henszlmann Imre*: Magyarország csúcs-íves stílus műemlékei II. Győr, Sopron, Pozsony, Sz.-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat. Budapest 1880. 154. (tévesen Felső-Lausicz címereként meghatározva).

56 *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest 1955. 99–100., 392.; A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei. Szerk. Mojzer Miklós. Budapest 1984. 38. sz.

57 Soós F.: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 117.

58 DF 244 872.

59 DF 214 232.

60 DF 242 726.

61 1466. január 16.: DF 235 430.

62 DF 276 161; vö. Soós F.: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 102.

te,⁶³ aki ez évtől kincstartóként is tevékenykedett Janus Pannonius főkincstartó⁶⁴ mellett.⁶⁵ Valószínűleg 1469-től haláláig, 1476-ig már egyedül töltötte be ezt a posztot.⁶⁶

Szapolyai Imre (†1487)⁶⁷

Szapolyai Imre vörös márvány szarkofágfedlapja a szepeshelyi prépostsági templom Szapolyai-kápolnájában található. Páncélos férfialakot ábrázol, amelynek szigorúan frontális beállítása, merev tartása, a páncélzat típusa még gótikus jellegű, de már reneszánsz elemek az erősen plasztikus mintázású, nagy akantuszlevelekből álló rozetták, a damasztmintá, az angyalfigurák és az általuk hordozott címerpajzsok megformálása, a zászló típusa és formája, a felirat antikva betűtípusa. Feltehetően Budán működő kőfaragóműhely terméke. Típusát és stílusát tekintve nagy hatással volt az arisztokrácia későbbi síremlékeinek kialakítására.⁶⁸ Körirata: *HIC IACET ILLVSTRIS AC EXCELENS DO(m)I(n)VVS EMERICVS COMES PERP(etvvs) SEPESIENSIS ET PAL-*

63 Lásd például 1467. március 25.: *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*. Coll. Carolus Wagner. Posonii–Cassoviae 1780. 238.; 1467. március 25.: DF 270 400; 1467. március 26.: DF 270 402; 1467. július 7.: DL 102 165.

64 Janus Pannonius elpusztult síremlékének és sírfeliratának problematikája túlfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit.

65 1468. december 15-én kincstartó, DL 29 829.

66 Ernuszt kincstartóságára lásd *Kubinyi A.*: A kincstári személyzet a XV. század második felében i. m. 39–40.; *Kubinyi András*: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula, Molnár László. Budapest 1990. 100.

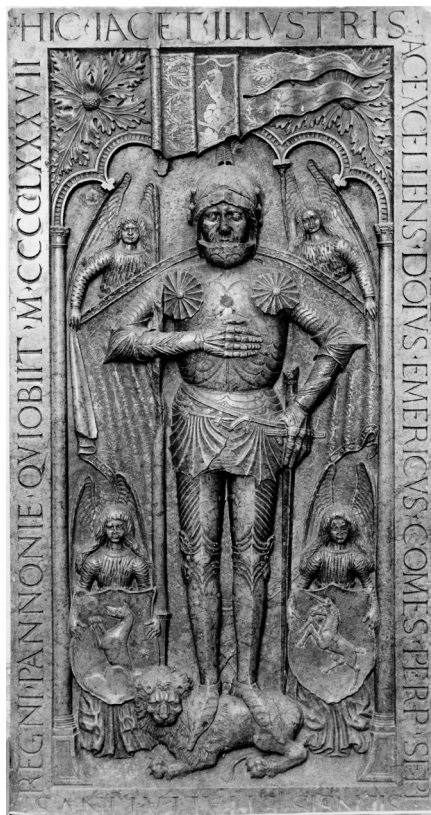
67 Személyére lásd *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Szerk. Bessenyei József, Horváth Zita, Tóth Péter. Miskolc 2004. 169–194.; *Sroka, Stanislaw A.*: A Szapolyai család genealógiája. Turul 79. (2005) 96.; *Horváth Richárd*: Szatmár és a Szapolyaiak. In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabelo, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 345–356.; *Neumann Tibor*: A Szapolyai család legrégebbi címere. Turul 84. (2011) 123–128.; *Neumann Tibor*: Régi genealógiai legendák nyomában: Szapolyai István nádor házasságai, leányai és leánytestvérei. In: *Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Budapest 2012. 431–438.; *Gyöngyössy Márton*: Egyszarvú vagy farkas? Még egyszer a Szapolyaiak címerhasználatához. Turul 86. (2013) 66–71.; *Neumann Tibor*: A Szapolyaiak címerhasználatáról. Válasz Gyöngyössy Márton írására. Turul 86. (2013) 71–73.

68 *Wagner, Carolus*: *Analecta Scepisii sacra et profani* II. Viennae 1774. 339.; *J*** [Jankovich Miklós]*: Zápolya Imre', és István' Hamvai. Tudományos Gyűjtemény 1818. IX. 5–8.; *Csoma József* – *Csergheő Géza*: Szapolyay Imre sírköve. *Archaeologiai Értesítő Ú. F.* 10. (1890) 342–345.; *Divald Kornél*: Szepesvármegye művészeti emlékei II. Budapest 1906. 101–104., XX. tábla; *Vérnei-Kronberger E.*: Magyar középkori síremlékek i. m. 46., 47., 27. tábla; *Balogh J.*: A művészet Mátyás király udvarában i. m. I. 297–298.; II. 330. kép; *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541* (kiállítási katalógus). Schallaburg 1982. 683. (Kat.-Nr. 836: *Balogh, Jolán*); *Abb. 18*; *Varga Livia*: Szapolyai Imre (†1487) síremléke (6.4 kat. sz.). In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Szerk. Farbak Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András (kiállítási katalógus). Budapest 2008. 276–277.

9. kép. Szapolyai Imre nádor (†1487) szarkofágfedlapja a szepeshelyi prépostsági templom Szapolyai-kápolnájában (fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest)

LATINVS(!) REGNI PANNONIE QVI OBIIT M^O CCCC LXXXVII (9. kép).

Szapolyai Imre 1458–1459-ben nagybányai kamaraispán,⁶⁹ és mivel Nagybányának feltételezhetően már 1457-ben várnagya volt,⁷⁰ így feltehető, hogy akár már ettől az időponttól kezdve kamaraispánként is tevékenykedett. Ezzel párhuzamosan sókamaraispáni tisztséget is betöltött, 1458-ban széki és dési sókamarás Firenzei Angello Maninivel,⁷¹ a következő évben pedig már országos sókamaraispán, e tisztségben szintén Maninivel osztozott.⁷² Szapolyai Imre 1458-tól 1464 tavaszáig töltötte be a kincstartói tisztséget.⁷³



69 1458. június 16.: Zichy X. 14.; 1459. május 15.: DF 213 805.

70 Engel P.: Archontológia i. m. I. 371.; Horváth R.: Szatmár és a Szapolyaiak i. m. 346.

71 1458. augusztus 24.: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Bearb. Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch. Hermannstadt–Köln–Wien–București 1892–1991. (a továbbiakban UGDS) VI. 27.; Angello személyére és hivatalviselésére lásd Draskóczy István: Olaszok a 15. századi Erdélyben. In: Scripta Manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Budapest 1994. 129–131.; Arany Krisztina: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon 1370–1450. Protopográfiai adattár. Fons 14. (2007) 513–514.

72 1459. január 19.: UGDS VI. 40.

73 C. Tóth Norbert: Egy szabolcsi összeírás margójára. Adatok az 1458–1459-es évek politikatörténetéhez. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 44. (2009) 513–514.; C. Tóth Norbert: Nádorváltás 1458-ban. Mátyás király első országgyűlésének időpontja. Turul 85. (2011) 100. Kincstartóként első okleveles előfordulása 1459. május 15. (DF 213 805), utolsó előfordulása 1464. június 21. (DF 233 341).

Nagylucsei Orbán (†1491)⁷⁴

Nagylucsei Orbán egri püspök bronzból készült síremlékét a középkori egri székesegyházban unokaöccse, Fodor István szerémi püspök állíttatta fel 1492-ben: *in eadem ecclesia Agriensi, ubi scilicet corpus domini Urbani episcopi in monumento sumptuoso atque eneo per eundem dominum episcopum Syrmiensem suis sumptibus propriis extructo humatum esset et super altari sancte Crucis in eadem ecclesia Agriensi fundato aut altaro prescripto sepulchro magis propinquo celebrari facere debeant*.⁷⁵ A vár 1552. évi ostroma utáni források már csak a bronzból öntött figura maradványairól emlékeztek meg. 1555-ben a síremlék két bronz darabja szerepel: *Duae porciones Eris sepulcri Rmi [=Reverendissimi] olim Dni [=Domini] Urbani Eppi [=Episcopi]*. 1560-ban a püspök rézből készült szobrának felét említik: *Pars dimidia Urbani Episcopi ex cupro facta*. 1564-ben a raktárnak használt Szent Lélek-kápolnában írták le a püspök rézből öntött szobrának egy darabját: *In sacello tituli S. Spiritus [...] Fusae imaginis Urbani Epi [=Episcopi] ex cupro particula*.⁷⁶ A Dobó István Vármúzeum kőtári anyagából Kozák Károly és Sedlmayr János állított össze egy töredékes, vörös márvány lábazatú és fedlapú szarkofágot, amelynek reneszánsz profiljai és a fedlap fémbetét befogadására szolgáló faragásnyomai szinte biztossá teszik, hogy Nagylucsei Orbán nagyszabású síremlékének maradványairól van szó, ez a középkori Magyarország területéről ismert legkorábbi valódi reneszánsz síremlék (10–11. kép). Sedlmayr János az eredetileg bronz szobrot hordozó vörös márvány fedőlapot és lábazati párkányt úgy rekonstruálta a múzeumban, hogy fehérre festett falazattal kapcsolta azokat össze; valószínűleg eredetileg is világos színű volt a síremlék oldala. Lehetséges, hogy ide tartozik egy Havasi Kriszti-

- 74 Személyére lásd Kubinyi A.: A kincstári személyzet a XV. század második felében i. m. 30–31.; Köblös József: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526. Magyar Országos Levéltár, Budapest 1987. 47., 85., 242.; Kubinyi András: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). Történelmi Szemle 33. (1991) 9–11.; Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Budapest 1994. 305–306.; Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs 2005. 269. sz.; Neumann Tibor: Győr és Eger között. Egy püspöki áthelyezés története. In: Erősségénél fogva várépítésre való i. m. 357–358.
- 75 Ipolyi Arnold: Az egri megye Sz. János apostol- és evangelistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban. In: Emlékkönyv Kis-Apponyi Bartakovics Béla érsek Aranymiséjének ünnepére. [Eger 1865.] 139–140.; Détszly Mihály: Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között. Második közlemény. Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve 2. (1964) 160.; Détszly Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. Művészettörténeti Értesítő 13. (1964) 2.; Mikó Árpád: Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyeri-csei János síremléke). Ars Hungarica 11. (1983) 59.
- 76 Détszly M.: Munkások és mesterek i. m. 160.; Détszly M.: Az egri várszékesegyház i. m. 2., 8., 13. 61., 62., 63., 64. jegyzet; Nagy Géza Balázs: Gondolatok Imre király és az egri püspökök sírjairól. Az Egri Vár Híradója 38. (2006) 102.



10. kép. Nagylucsei Orbán egri püspök, kincstartó (†1491) síremléktöredékeinek rekonstrukatív bemutatása az egri Vármúzeum kőtárában
(terv: Sedlmayr János; fotó: Lővei Pál)



11. kép. Nagylucsei Orbán egri püspök, kincstartó (†1491) síremlékének fedlaptöredéke az elpusztult bronz halotti szobor csaplyukaival, az egri Vármúzeum kőtárában (fotó: Lővei Pál)

na által publikált, koszorút tartó angyalokat ábrázoló, az antikvitást idéző dombormű töredéke is.⁷⁷

Nagylucsei Orbán Ernuszt János mellett alkincstartóként tevékenykedett 1472 és 1473-ban.⁷⁸ Vélhetően Ernuszt utóda, Handó György kincstartósága alatt is kapcsolatban maradt a kincstárral, hiszen Mátyás Erdélyből származó jövedelmeit kezelte,⁷⁹ amit az is bizonyít, hogy 1476-ban a szászok adójának beszédésénél tevékenykedett.⁸⁰ 1478. november 4-én még országos sókamara-ispán és az aranybányák ispánja,⁸¹ ez év decemberében azonban már kincstartó egészen 1490-ig.⁸² Nagylucsei önként mondott le tisztségéről 1490 szeptemberében Székesfehérvárott a II. Ulászló koronázását követő tanácsulések valamelyikén.⁸³

Szentlászlói Túz Osvát (†1499)⁸⁴

Túz Osvát zágrábi püspök síremlékét a 17. század első felében Raphaël Levakovich archidiakónus a zágrábi székesegyház szentélyének nyugati végében, középen álló Szent Kereszt-oltár evangéliumi oldalán írta le; a kőtől nem messze, az északi mellékszentélyben (oldalkápolnában) a falnál álló Minden-szentek-oltára mögött a püspök címere látszott, a tulajdonképpeni halálozási felirattal: *Osvaldus Episc. obiit anno 1499. A sírkövön vers volt olvasható: Zagrabia Osvaldus manet hic sub marmore Praesul / Exemplum vera' qui probitatis erat. / Fama suum celebrat, pereat ne pulvere nomen. / Virtutum meritis, spiritus astra tenet.* A 18. század elején Thomas Kovačević kanonok még látta az általa fehér márvány anyagúként leírt sírkövet, a szentély új márványpadlójának készítése során, 1703 táján tűnt el. Az elhunyt főpapi viseletben ábrázolt alakjával, címerével és felirattal volt ékes, a címerpajzsra két harántpólya között csillag volt, kétoldalt egy-egy szárnyas angyal látszott: *monumentum marmoreum Os-*

77 Kozák Károly – Sedlmayr János: Az egri vár középkori kótára. Eger 1987. 25. 84. sz., 50., 51. kép; Havasi Krisztina: Reneszánsz márványdombormű töredékei az egri várból. Művészettörténeti Értesítő 55. (2006) 95–117.; Lővei, Pál: Renaissance in Red and White. The use of coloured stone in Hungary at the turn of the 16th century. In: Bonum ut Pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi in His Seventieth Birthday. Eds. Varga Livia, Beke László, Jávora Anna, Lővei Pál, Takács Imre. Budapest 2010. 435–436.

78 Soós F.: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 97.

79 Vö. 1478. május 22.: DL 18 053. Kálmáncsehi Domonkos 1473 és 1474 között kezelte az erdélyi jövedelmeket (vö. 1473. október 6.: DF 247 858; 1474. március 2.: DF 247 359), Nagylucsei csak ezt követően vehette át ezt a feladatot.

80 1476. szeptember 15.: DF 247 864.

81 1478. november 4.: DL 103 014.

82 1478. december 11.: DL 103 010; 1490. június 16-án Nagylucsei mint kincstartó ad ki oklevelet (DL 83 953), alkincstartója, Bornemissza János pedig 1490. július 30-án már volt alkincstartóként Orbánt nem nevezi kincstartónak (DL 19 665).

83 Bonfinius, Antonius: Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia. Francofurti 1581. 682.

84 Személyére lásd Kubinyi A.: A kincstári személyzet a XV. század második felében i. m. 29., 31.; Czövek Zoltán: Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai 1499. évi végrendeletének tükrében. Fons 20. (2013) 455–499.

*valdi Praesulis pontificalibus induti effigiem repraesentans, et insignia super pedes exprimens, scutus videl duobus zonis praecinctum, in quod medio stella est. Hinc et sive sunt duo Angeli allesti, atqui in sine legit epitaphium.*⁸⁵ A sírkövön leírt címer párhuzamát hordozza egy ötvösművű *aquamanile* (vizeskancsó) a zágrábi kincstárban.⁸⁶

Miután Nagylucsei önként lemondott kincstartói tisztségéről 1490 szeptemberében, II. Ulászló Tűz Osvát zágrábi püspököt nevezte ki kincstartónak,⁸⁷ aki azt 1492-ig viselte is.⁸⁸ Véltetően a kincstárral már korábban is kapcsolatba került, mivel 1467-ben emberei erdélyi adószedési ügyben jártak el.⁸⁹

Szegedi Lukács (†1510. szeptember 22.)⁹⁰

Szegedi Lukács zágrábi püspök reneszánsz stílusú, egy esztergomi-budai – minden bizonnyal esztergomi készítésű – síremlékcsoporthoz kapcsolódó, figurális vörös márvány sírlapja⁹¹ csak töredékesen maradt fenn (12–13. kép),

85 *Historiola Episcopatus et Dioecesis Ecclesiae Zagrabiensis*. Authore Fr. Raphaële Levakovich Franciscano huius Ecclesiae olim Canonico, et Archidiacono Cathedrale (kézirat, 17. század első fele). Zágráb, Arhiv Hrvatske akademije, sg. IV.c.15. 8r (közölte: *Farlati, Daniel*: *Illyrici sacri tomus quintus. Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagrabiensis. Venetiis 1775. 338., 339.*); *Kovačević, Thomas*: *Catalogus praesulum Zagrabiensium* (kézirat, 18. század első negyede). Zágráb, Arhiv Hrvatske akademije, sg. II.a.70. fol. 81r.; *Kercselich de Corbavia, Baltazar Adam*: *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis. Pars prima, tomus 1. Zagrabriae [1770] 191.*; *Kukuljević Sakcinski, Ivan*: *Nadpisi sredovječni i novovjekni na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb 1891. 326. 1124. sz.; *Tkalčić, Ivan K.*: *Monumenta historiae liberae regiae civitatis Zagrabrae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae II. Zagrabrae 1895. 533.*

86 *Riznica zagrebačke katedrale* (kiállítási katalógus). Muzejski prostor – 1983. Katedrale – 1987. Zagreb 1987. 185. (16M. kat. sz.), képek: 154–155.; *Deanović, Ana – Čorak, Željka*: *Zagrebačka katedrale*. Zagreb 1988. képek: 158–159.

87 *Bonfinius, A.*: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia i. m. 682.*

88 1490. szeptember 27.: DF 252 018; 1492. április 6.: DF 269 459.

89 1467. január 20.: DF 247 314.

90 Személyére lásd *Kubinyi A.*: A kincstári személyzet a XV. század második felében i. m. 30., 31.; *Bónis György*: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest 1971. 232., 335., 355.; *Mikó, Árpád*: *All'antica djela i njihovi stvaraoči u Budimu i Zagrebu za Matije Korvina i Jagelovića (1480–1526) / All'antica művek és alkotóik Budán és Zágrábban Mátyás Király és a Jagellók idején (1480–1526)*. In: *Hrvatska / Mađarska. Stoljetne književne i likovno-umjetničke veze – Horvátország / Magyarország. Évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok*. Szerk. Jadranka Damjanov. Zagreb 1995. 56., 57. 2. jegyzet, 318., 2. jegyzet is.

91 Zágráb, *Hrvatski povijesni muzej*, ltsz. 6732.; *Levakovich, R.*: *Historiola Episcopatus et Dioecesis Ecclesiae Zagrabiensis i. m. 8r (Farlati, D.: Illyrici sacri tomus quintus i. m. 338., 516.)*; *Kovačević, T.*: *Catalogus praesulum Zagrabiensium 87v*; *Tkalčić, I.*: *Monumenta historiae liberae regiae civitatis Zagrabrae i. m. III. 261.*; *Brunšmid, Josip*: *Kamen i spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu dio II. Spomenici srednjega i novoga vijeka*. *Vjesnik hrvatskoga arheoloskoga društva N. S. 12.* (1912), különlenyomat: 55–57. (894. sz.); *Karamann, Ljubo*: *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji 2. Historijski zbornik 3.* (1950) 168.; *Prijatelj, Kruno*: *Prinosi za monografiju o Ivanu Duknovicu. Anali historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku 4–5.* (1955–56) 314–316.: képek a 311., 313.,



12–13. kép. Szegedi Lukács zágrábi püspök (†1510) síremlékének töredéke a főpapi figura fejével (Hrvatski povijesni muzej, Zágráb, ltsz. 6732.; fotó: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest) és a síremlék rekonstrukciós rajza (rajz: Lővei Pál)

ahogy töredékes rajta a talán IOA[nnes Fiorentinu?]S ME FECIT alakban kiegészíthető szignó⁹² is. Reneszánsz kapitálissal írott felirata, Levakovich, Kovačević és Farlati szövegközlései alapján kiegészítve: [HIC SITV]S EST LV[CAS PRAESVL VENERABIL...] ZAGRABIAE T[EMPLI LVXQVE DECVSQVE SVI] QVI PIETATE PA[RENS NVLLI VIRTUTE SECVNDVS] ACCEPIT ME[RITIS ASTRA PARATA SVIS] OBIIT AN[O MDX° X KAL(endas) OCTOBRIS]. Szegedi Lukács zágrábi püspöksége idejéből származnak az első jelentős reneszánsz alkotások Zágrábban. Egy késő gótikus, díszes pásztorbotot és egy reneszánsz jellegű szenteltvíztartót a zágrábi székesegyházi kincstárban az ő címere díszíti.⁹³

315., 319. oldalon; Balogh Jolán: Iohannes Duknovich de Tragurio. Prijatelj monográfiája. Művészettörténeti Értesítő 8. (1959) 263.; Valentič, Mirko: Kameni spomenici Hrvatske XIII–XIX stoljeća. Zagreb 1969. 31–36.; Riznica zagrebačke katedrale i. m. 58. (25S. kat. sz.); kép a 48. oldalon; Engel Pál – Lővei Pál: A gerecei vörösmárvány használata Zágrábban és környékén a középkorban. Annales de la Galerie Nationale Hongroise – A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. 47., 48–49.; Mikó Á.: Rész és egész i. m. 214.; Valentič, Mirko – Prister, Lada: Zbirka kamenih spomenika. Zagreb 2002. 26–27. (19. kat. sz.); Pelc, Milan: Ugarske kiparske radionice i renesansa u sjevernoj Hrvatskoj. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 30. (2006) 67–71.; 1–3. kép; Mikó Árpád: A reneszánsz Magyarországon. [Budapest] 2009. (Stílusok – korszakok) 76., 107–109.

92 Horvat, Angela: Über das Eindringen der italienischen Renaissance aus der pannonischen Region nach Nordkroatien. In: Actes du XXII^e congrès international d'histoire de l'art, Budapest 1969. Budapest 1972. I. 632–633.; III. 193. 2. kép; Mikó Árpád: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. Ars Hungarica 14. (1986) 100–101., 102., 106. 43. jegyzet; Mikó Á.: All'antica djela i njihovi stvaraoci u Budimu i Zagrebu i. m. 53–60., 315–322. 57. kép, 319.; 47. kép.

93 Mikó Á.: All'antica djela i njihovi stvaraoci u Budimu i Zagrebu i. m. 56–57., 318–319.

Szegedi Lukács az 1480-as években már a gazdaság- és pénzügyigazgatásban dolgozott: 1481-ben Nagylucsei Orbán kincstartó embereként városi adó kirovásánál közreműködött,⁹⁴ 1484 és 1486 között az erdélyi sókamarák ispánja, 1484-ben még Benedekkel együtt,⁹⁵ 1486-ban vélhetően már egyedül.⁹⁶ Kincstartóként 1492-től 1494. január 30-án történő leváltásáig tevékenykedett.⁹⁷

Vémeri Zsigmond (†1500. február 9.)⁹⁸

Vémeri Zsigmond választott zágrábi püspök címerrel díszített, reneszánsz stílusú, vörös márványból faragott sírlapja 1972-ben került elő a középkori budai ferences templom területén.⁹⁹ Reneszánsz kapitális betűtípusú feliratát rengeteg hibával, kihagyott betűkkel, átfaragással, meglehetősen hevenyészett módon alakították ki – ezzel együtt egységes vésetű, így biztosan a temetést követően készült (14. kép). Ellentétben az összes eddig tárgyalt kincstartói sírfelirattal, ez tartalmazza az utalást a kincstartói posztra: *OBIIT A(nno) D(omini) M CCCCC DIE VIII MENSIS EEBRVARII(!) / MOLE SIGISMVNDVS IACEO SVB MA^{RE}MORIS(!) HVIVS WEM^ERIAE LVCTVS CORDO-LIVMQ(ue) DOMVS THEZAVRVM TENVI REGIS DVM VITA MANEBAT ZAGRABIA AEIECTVS(!) PRESVL INAEDE FVI ANTE SEDOCVBVI Q(ue) TRADITA SACRIMA FVISSE^T MITRA DECVS CAPI^{TI} P^ONTIFICAITE(!) MEO.*

Vémeri Zsigmond Szegedi Lukács kincstartó mellett alkincstartó volt,¹⁰⁰ majd Ernuszt Zsigmond kincstartósága idején sem szűnt meg a kapcsolata a

94 Csánki Dezső: Oklevelek a Hunyadiak korából (Kassa város levéltárából). (Második, befejező közlemény) Történelmi Tár 3. (1902) 347.

95 DF 278 831; vö. Draskóczy István: Szempontok az erdélyi sóbányászat 10–16. századi történetéhez. In: Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. Budapest 2005. 107.

96 1486. február 26.: DF 257 594.

97 1492. június 11.: Sopron szabad királyi város története I/1–II/6. Közli Házi Jenő. Sopron 1921–1943. (a továbbiakban Sopr. Tört.) I/6. 98. Leváltásához lásd Kubinyi András: Hivatalnokkarrier a XV. század végén: Vémeri Zsigmond királyi kincstartó, zágrábi püspök. In: Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest 1999. 164.

98 Személyére lásd Kubinyi A.: Hivatalnokkarrier a XV. század végén i. m. 161–171.

99 Altmann Júlia lelete; Budapesti Történeti Múzeum, ltsz. BTM-KO 72.2.6.; Altmann Júlia: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. Archaeologiai Értesítő 100. (1973) 82, 87.; 7. kép; Kubinyi, András – Altmann, Júlia: Nepoznati zagrebački biskup: Sigismund Vémeri (1500). Bogoslavska Smotra. Ephemerides Theologicae Zagradienses 45. (1975) 137.; Altmann Júlia – Lővei Pál: Leletegyüttesek a budavári ferences templomban. Budapest Régiségei 38. (2004) 16–17. (9. sz.); 30. kép; Mikó Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett, klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagello-kori Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő 54. (2005) 205–244.

100 1493. szeptember 2.: DL 20 051.



14. kép. Véméri Zsigmond kincstartó,
választott zágrábi püspök (†1500) sírköve
a középkori budai ferences kolostorból
(Budapesti Történeti Múzeum, ltsz. BTM-
KO 72.2.6.; fotó: BTM)



15. kép. Telegdi István kincstartó
(†1514) sírlapja a mezőtelegdi
református templomban
(fotó: MTA BTK Művészettörténeti
Intézet, Budapest)

kincstárral, mivel több ízben adószedésben közreműködött.¹⁰¹ Ernuszt Zsigmond sikkasztásai után, 1496 nyaratól Vémeri a királyi jövedelmek kezelését látta el (*administrator proventuum regalium*) Sánkfalvi Szele Miklós segítségével,¹⁰² 1497. november 5-én II. Ulászló a máramarosi és az északnyu-

101 Engel, *Johann Christian*: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle, 1797. 52., 144.

102 *Bonfinius*, A.: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia i. m.* 731. Vö. 1496. június 13.: DF 216 066; 1497. március 7.: DF 247 430.

gat-magyarországi sóbányákat és -kamarákat is Vémerire bízta,¹⁰³ majd 1498-tól haláláig bírta a kincstartói hivatalt.¹⁰⁴

Telegdi István (+1514)¹⁰⁵

Telegdi István vörös márványból faragott, a mezőtelegdi református templomban található sírköve¹⁰⁶ a reneszánsz kapitális betűkkel vésett körirattal együtt még a főúr életében elkészült, így benne a kincstartói cím szerepeltetése egyértelműen az ő intenciója lehetett: *STEPHANVS THELEGDI REGIS DE-IND(E) REGNI HV(N)GARIE THESAURARI(VS) EXTERNIS REGIB(VS) NOTVS CHARVSQ(VE) HOC SAXV(M) P(ER)PETVA(M) SIBI POSTERISQ(VE) SVIS QVIETE(M) POSVIT A(NN)O 15* (15. kép). A sírkő Telegdi 1514-ben bekövetkezett halála előtt, de mindenképpen 1500 után, valószínűleg 1507–1514 között készült. A körirat részlete, miszerint az elhunyt „külföldi királyok által is ismert és szeretett” volt, a sírkövön is látható rendjelvényre utal: Telegdi a II. Ulászló követeként, a francia királytól elnyert Szent Mihály-rendi láncot¹⁰⁷ címerével együtt a sírkő ábráján is büszkén kifaragtatta. Ez az európai uralkodói lovagrendi jelvények¹⁰⁸ egyik legimpozánsabb hazai ábrázolása.

Telegdi István 1504–1506 között kincstartó,¹⁰⁹ majd 1511-ben Szentpéteri Lászlóval együtt rendi kincstartó.¹¹⁰

103 Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Szerk. Gerevich Tibor, Jakubovics Emil, Berzeviczy Albert. Budapest 1914. 372.

104 1498. január 15-én még adminisztrátor (DL 20 641), februárban már kincstartóként jelenik meg az oklevelekben (DF 262 062). *Kubinyi A.*: Hivatalnokkarrier a XV. század végén i. m. 165. *Kubinyi A.*: A kincstári személyzet a XV. század második felében i. m. 31.; *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 52.; *Kubinyi András*: Tárcai János, az utolsó székely ispán (Genealógiai és propozográfiai tanulmány). *Mediaevalia Transilvanica* 7–8. (2003–2004: 1–2) 2006. 125.

105 Személyére lásd *Emődi János – Varga Árpád*: Telegdi sírkövek, emléktáblák. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1997–1998. Debrecen 1999. 246.; *Kubinyi A.*: Tárcai János i. m. 130.; *Szegfű László*: Zombor a Csanád nemzetség és utódai birtokában. In: *Kiszombor története I. Kiszombor* 2008. 190–191.; *Soós F.*: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 95., 97.

106 *Csergheő Géza*: Magyar sírkövek. Telegdy István sírköve. *Turul* 7. (1889) 34–36.; *Balogh Jolán*: Az erdélyi renaissance I. Kolozsvár 1943. 271., 70. kép; *Vătăşianu, V.*: Istoria artei feudale în ţările Române i. m. 741., 742., fig. 703; *Emődi Tamás*: A Telegdi család és a reneszánsz művészet néhány emléke a 16. századi Bihar és Bereg vármegyékben. *Művészettörténeti Értesítő* 47. (1998) 177–178.; 3. kép; *Emődi J. – Varga Á.*: Telegdi sírkövek, emléktáblák i. m. 246., 264.

107 *Gyulai Éva*: Heraldika. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* IV. Főszerk. Kőszeghy Péter. 2005. 112.; *Bárány Attila*: A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban a 15. században. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára és Püski Levente. Debrecen 2013. 30–31.

108 *Lővei Pál*: Uralkodói lovagrendek i. m. 251–263.

109 *Soós F.*: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 95.

110 *Bónis, György*: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. In: *Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XII^e Congrès International des Sciences Historiques par la Commission nationale des historiens hongrois* I. Budapest 1965. 88.

Beriszló Péter (†1520)¹¹¹

Az 1513 és 1516 között kincstartói hivatalt betöltő¹¹² Beriszló Péter Buda környéki márgából faragott, címeres kövének töredékei a veszprémi várban, leletmentés során kerültek elő.¹¹³ Keretezetlen alapsíkján domborművű heraldikus ábra látható: hasított lófőpajzs bal mezejében keresztbe fektetett, hegyükkel felfelé fordított kardok felett heraldikus rózsza, a hiányos jobb mezőben három bal harántpólya kezdete.¹¹⁴ A pajzs mellett kanyargó szalag, a pajzs felett a ma hiányzó püspöksüveg bal oldali, rojtos végű infulaszalagja (16. kép). Az előkerült töredéken felirat nyoma nem látszik. A kiegészített kőlapra a leírásokban szereplő feliratot vésték – Beriszló síremlékéről ugyanis magyarországi viszonylatban nagyon gazdag 16. századbeli forrásanyag ismert. A veszprémi káptalan számadáskönyve szerint 1525-ben a káptalan a befolyt bortizedből 100 köből bort juttatott Statileo János felsőörsi prépostnak, hogy annak árából csináltassa meg Beriszló Péter veszprémi püspök sírkövét: *Summa omnium decimarum vinorum [...] facit cub vini 7079, ex quibus ante omnia deputuimus reverendo domino Ioanni Statilio preposito Ewrssiensi ad fabricam sepulchri reverendissimi condam domini Petri Beryzlo episcopi et prelati nostri vini cub*

111 Személyére lásd *Kubinyi András*: Beriszló Péter és budai szereplése. Budapest Régiségei 20. (1963) 125–136.; *Nagybáky Péter*: Beriszló Péter horvát bán veszprémi címeres sírköve. In: A Dunántúl településtörténete II/2. 1767–1848. PAB-VEAB Értesítő. [Veszprém] 1977. 233–242.; *Nagybáky Péter*: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13. (1978) 113–132.; *Borsa Gedeon*: Hazai egyházmegyéek Mohács előtt nyomtatott zsinati határozatai. Magyar Könyvszemle 102. (1986) 73–74.; *Feketekuty László*: Pálffy Pál nádor ősfája 1. Turul 67. (1994) 116. 21. jegyzet; *Solymosi László*: Az 1515. évi veszprémi zsinat és a vallásos élet. In: Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században. Felolvasóülések Veszprém történetéből 3. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.) Szerk. V. Fodor Zsuzsa. Veszprém 1996. 62–64.; *Solymosi László*: A veszprémi szinodiális könyv. In: A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Constitutiones synodales ecclesiae Vesprimiensis anni MDXV. Közzéteszi Solymosi László. Budapest 1997. 15–17.; *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 58–59.; *Pandula Attila*: Beriszló Péter (1475–1520). Veszprémi püspök, horvát bán, királyi kincstartó. In: Veszprém reneszánsza. Szerk. Kilián László, Rainer Pál. Veszprém 2008. 183–197.; *Pálosfalvi Tamás*: Bajnai Both András és a szlavón banság. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor és Rác György. Budapest–Piliscsaba 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. / *Analecta Mediaevalia* III.) 299.

112 *Kubinyi A.*: Beriszló Péter és budai szereplése i. m. 126–128.; *Soós F.*: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 96.

113 Tóth Sándor lelete: Laczkó Dezső Múzeum, ltsz. 76.56.1., kiegészítve a székesegyház altéplomának fala előtt látható; *Nagybáky P.*: Beriszló Péter horvát bán veszprémi címeres sírköve i. m. 233–242.; *Nagybáky P.*: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve i. m. 113–132.; 1–3, 11. ábra; *Koppány Tibor*: A Közép-Dunántúl reneszánsz építésze. *Ars Hungarica* 12. (1984) 198–200., 216., 229. 50. jegyzet; 9.a–b. kép; *Solymosi L.*: Az 1515. évi veszprémi zsinat és a vallásos élet i. m. 63., 64.

114 A Beriszló-címerről: *Soós F.*: Magyarország kincstartói i. m. 59.

16. kép. Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát–szlavón bán, kincstartó (†1520) címertöredéke sírfedlapként kiegészítve a veszprémi székesegyházban (fotó: Lővei Pál)

100.¹¹⁵ Veszprémet a törökök 1552 nyarán elfoglalták, és egy Bornemissza Pál erdélyi püspöknek szóló, 1553–1557 között írt levéltöredék leírása szerint ekkor a sírt feldúlták és a síremléket megrongálták: *Ngdnakh az koporsó felöl azth irhatom, hogy az Calastromban, mely az Varba vagyon egy Sekrestye Zabasubolth vagyon, az Beryzlo Peter temetese abban az boltban vagyon, de az mely helyen az teste fekiöth, azth a Törökek felbontattakh volth, most is felbontwa vagyon, chak az kewfalba walo boltozath vagyon éppen, merth ugyan az kewfalba raktak volth be az koporsoyath, az koporso felöth egy marwan köweth raktakh be az kewfalban, es arra az ew czymereth vagtagkh be, es az czymer felöth egy koffyomoth. A czymer alath yllen Iras vagyon:*

PETRO. BERISZLO. AERA
RY. REGY. PRAEFECTO.
DALMATIAE. CROATIAE.
ET. BOZNAE. BANO. OPTI
MO. PRAESVLI. AC. OPTI
MO. IMPERATORI. AM
SVBDITRVM. STATV
SINODO. ANNI. M



115 Káptalani számadáskönyv I. 1494–1556. 359.; *Nagybákay P.*: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve i. m. 129. 46. jegyzet; A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Közzéteszi Kredics László, Madarász Lajos, Solymosi László. Veszprém 1997. 276.; *Lukcsics József*: A veszprémi káptalan a XVI. században. Veszprém 1908. 16.; *Ádám Iván*: A veszprémi székesegyház (Lenyomat a „Veszprémi Hírlap” 1907–1912. évi közleményeiből). Veszprém 1912. II. 320.; *Tóth Sándor*: Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kótarának ismertetése II.). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. (1964) 171., 173., 182. 34. jegyzet.

*Ettyl az AM-tül fogva az kew mynd irasostol eltöröth mynd az also Versyg, de az mynt ytt irwa waygon, enny Vers ugyan ezenkeppen waygon az köbe ky meczve, az Czymer alath.*¹¹⁶

Valamivel rongáltabb állapotban jegyezte már le a kő szövegét Marnavich Tomkó János sibeniki kanonok, Beriszló Péterről írt életrajzában:

Extat hodierna die Veszprimii in arce, in monasterio super eius sepulchrum a Turcis labefactatum eiusmodi inscriptio:

PETRO BERISZLO AERARII
REGII PRAEFECTO, DALMA-
TIAE, CROATIAE ET BOSZ-
NAE BANO, OPTIMO PRAE-
SVLI AC OPTIMO IMPERA-
TORI AMOR SVBDITORVM
STA SINODO ... ANN ... M.¹¹⁷

Beriszlót tehát egy falfülkében temették el a székesegyház boltozott mellékterében (kápolnájában), a sír felett márványból vagy a magyarországi szóhasználatban márvánnak számító anyagból faragott kőlap volt, rajta infula (*koffyom*) alatt a püspök címere és a közölt felirat kapott helyet.

Kamarai tisztségviselők

Szatmári Miklós

A kamarai tisztségviselők ismert sírkövei közül a legkorábbi magyarországi sírkő a 14. század közepén készült, és mára két töredéke maradt fenn. Bal felső negyede a budai Nagyboldogasszony-templomhoz dél felől csatlakozó (később lebontott) egykori jezsuita papneveldeben a téglaburkolat alatt, egy dongaboltozatos üreg felett másodlagosan kriptafedlapként felhasználva került elő 1874-ben, a templom helyreállítását megelőző kutatás során (17. kép). A töredéket 1876-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba szállították, régi múzeumi anyagként azonban csak 1960-ban leltározták be.¹¹⁸ A másik darab, amelyet másodlagosan nyíláskeretként faragtak át valamikor, ismeretlen lelőhelyű; korábban a Halászbástya kőtárában volt, ma a Budapesti Történeti Múze-

116 Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém 1913. 173–174.; Nagybakay P.: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve i. m. 118.; 9–10. ábra.

117 Marnavich, Joannes Tomco: Vita Petri Berislavi. Venetiis 1620; vö. Verancsics Antal összes munkái 2. Közli Szalay László. Pest 1857. 281.; Ádám I.: A veszprémi székesegyház i. m. II. 320.; Nagybakay P.: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve i. m. 118.

118 Ltsz. 60.274.c; Schulek Frigyes: Jelentés a boldogságos szűz-höz címzett budavári plébániánál eszközölt kutatásokról. Archaeologiai Értesítő 8. (1874) 232., 239.; Némethy Lajos: Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom története. Esztergom 1876². 99–100.; Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest i. m. 469. 16. sz.



17. kép. Szatmári Miklós kamaraispán sírkövének töredéke a budai Nagyboldogasszony-templomból, 14. század közepe (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, ltsz. 60.274.c; fotó: MNM)



19. kép. Szatmári Miklós kamaraispán sírkövének rekonstrukciós rajza (rajz: Lővei Pál)



18. kép. Szatmári Miklós kamaraispán sírkövének töredéke a budai Nagyboldogasszony-templomból, 14. század közepe (Budapesti Történeti Múzeum, ltsz. BTM-KO 59.; fotó: Lővei Pál)

umban őrzik (18. kép).¹¹⁹ A megmunkálás, a gótikus majuszkulás betűtípus egyező formái, a betűméret és a keretelés azonossága alapján ugyanahhoz a sírkőhöz tartozott a két darab (19. kép).¹²⁰ A feldarabolás és átfaragás miatt törésfelülettel ugyan nem illeszkednek, de a gótikus majuszkulák alkotta felírat megmaradt két részlete egy betű híján pontosan kapcsolódik egymáshoz: [HIC E]ST SEPULTVRA NICOLA[I] DE CZOCMARI [...] A családnevet (helynevet) a főváros kőtárát rendező és a katalógusát elkészítő Horváth Henrik és nyomában mindenki DZOTMAR-ként közölte.¹²¹ A felíratban azonban egyértelműen C-k szerepelnek, az írott forrásokban mindenesetre a Czothmar névalak nem ismeretlen. A magyarosan írt, i-re végződő helynévnek ez a legkorábbi ismert előfordulása latin nyelvű sírkövön. A sírlap mezejében vésett vonalrajzú, jobbra néző sisak felső és hátsó része látható a kisméretű sisaktakaróval, rajta jobbra néző madár. A sisak alatt a mélyített háttérű pajzs bal felső sarka látszik – benne eredetileg valamilyen elütő színű (kő-? fém-? paszta-?) betét lehetett. A másik darabon a pajzs bal oldalának vésett vonalú széle és ábrájának ugyancsak vonalrajzú töredéke – talán a sisakdísz madarának szárny- és farokrészlete – látszik, ami arra utal, hogy csak a pajzsfőben volt eltérő színű berakás. A helynév alapján az általa ismert kisebb töredéket Horváth Henrik eleve Szatmári Miklós személyéhez kötötte, akit hol a mester, hol a budai aranypénzverők kamaragrófja titulussal látott el. A két darab összekapcsolása az azonosítást megerősíti, a keresztnév valóban Miklós volt. Szatmári Miklós minden bizonnyal azonos a forrásokban ilyen néven többször szereplő budai polgárral: az 1332–1337 közötti pápai tizedjegyzékekben *Nicolaus de Zothmar civis Budensis*, az 1338–1342 közötti jegyzékben *de Czothmar*, illetve *Nicolaus de Zothmar* szerepel, mint a beszedett adó befizetője.¹²² Ez azzal magyarázható, hogy 1336 és 1346 között a pénzügyigazgatásban dolgozott: időnként budai polgár voltát is feltüntetve a királlyal szerződéses viszonyban álló kamaraispánként jelent meg. 1336–1337-ben és 1338–1343 között a Dunántúl északi részét lefedő budai és esztergomi kamara ispánja volt: *Nicolaus dictus de Zothmar civis Budensis comes camerarum regalium de Buda et de Strigonio*.¹²³ 1343 és 1346

119 Budapesti Történeti Múzeum, ltsz. BTM-KO 59.; Horváth H.: A Fővárosi Múzeum Kőemléktárának leíró lajstroma i. m. 12. 59. sz.; Horváth Henrik: Budai művészsírkövek a 14. században. In: Horváth Henrik: Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. Budapest 1944. (Budapest Székesfőváros Vároštörténeti Monográfiái 15.) 113.; Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest i. m. 470. 19. sz.

120 Ennek felismerése, felmérési rajzzal: Lővei, P.: Mittelalterliche Grabdenkmäler in Buda i. m. 352., 361., 362.

121 Lásd 119. jegyzet.

122 Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár I/1. Budapest 1885. 403., 404., 417., 419.

123 1336. augusztus 7.: Anjou-oklt. XX. 323. sz.; 1338. augusztus 5.: Sopr. Tört. I/1. 72–73.; 1342. június 22.: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. IV. Szerk. Nagy Imre. Budapest 1884. (a továbbiakban AO IV.) 234. (Anjou-oklt. XXVI. 323. sz.); 1342. június 23.: DL 3496 (Anjou-oklt. XXVI. 324. sz.).

között Szatmári Miklós a Dunántúl déli területein működő, pécs-szerémi kamaraispánság ispánjaként működött.¹²⁴

Verébi Péter (†1403)

Verébi Péter vörös márványból faragott sírlapja¹²⁵ a mátraverebélyi római katolikus plébániatemplomban található (20. kép). Mezejének lapos dombszerű díszítése bemetszésekkel tagolt, rézsúsen szűkülő lábazon álló, orrtagos, három karéjban végződő szárú keresztet ábrázol, felette jobbra dőlő háromszögpajzssal. A címerábra a pajzs méretéhez képest aránytalanul kicsiny, csőrében hosszúszerű tárgyat tartó, jobbra néző, halmon álló madár (beszélő címer: „veréb”).¹²⁶ A pajzs bal felső sarkán félprofilban ábrázolt csöbör sisak, kendőszerű takaróval. A sisakdísz jobbra néző madár. A gótikus minuszkulás betűtípusú körirat: *hic requiescit corpus strennui militis mag(ist)ri pet(ri) geo(r)gy oli(m) uice uaiuode t(ransilvani) fu(n)dato(r)is hui(us) e(cc-*



20. kép. Verébi György fia Péter, erdélyi alvajda (†1403) sírköve a mátraverebélyi római katolikus templomban (fotó: Múemléki Fotótár, Forster Központ, Budapest)

124 1343. június 21.: AO IV. 349–350.; 1345. március 25.: *Hóman Bálint*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest 1921. (Reprint: Budapest 2003.) 261–262.; DF 248 139.

125 *Jakubik Anna*: A mátraverebélyi templom. Művészettörténeti Értesítő 10. (1961) 167., 173.; *Lővei P.* – *Varga L.*: Síremlékek i. m. I. 337., 462., 588., 589., 586/4. ábra; II. 1220. kép.

126 Verébi Péter pecsétje, amely egy 1402-es lenyomatból ismert, sisakon ülő, jobbra forduló madarat ábrázol: *Lővei Pál*: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: *Honoris causa* i. m. 172. 79. pecsét. Az ugyanebből a családból származó Verebélyi Simon hevesi alispán, egri várnagy (†1493) egri sírkövének pajzsában hármassal jobbra néző madár (veréb) látható, csőrében három, csokorba szedett búzakalással, a sisakdíszben a címerábra ismétlődik: *Nagy Árpád*: Négy renaissance kori síremlék a középkori egri Szent János székesegyházból. *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve* 8–9. (1970–71). 105–107., 112–117., 1–9/a, b. kép.

lesie) q(ui) ob(iit) in a(nno) d(omini) m^{ooo} c^oc^oc^o iii. A felirat vége az évszámmal az eredetinel kevésbé gondos kivitelben, utólag készült. A 15. század elején már régiesnek számító keresztes sírkőábra és a sisaktakaró kendőszerű, még szabdalatlan formája is valamivel korábbi keletkezés mellett szól. A köznemesi származású Verébi György fia, Péter 1394–1395-ben Szécsényi Frank erdélyi vajda helyetteseként volt alvajda,¹²⁷ a sírkövet röviddel ezután faragtathatta. Ekkoriban egyszer lovagnak (*miles*) címezték, ahogy sírkövén is olvasható.¹²⁸ 1397–1399 között erdélyi és lippai sókamaraispán,¹²⁹ a sóigazgatás reformjának megszervezője,¹³⁰ és bár 1397-ben Zsigmond 1398. február 9-től a harmincadispani tisztséget is rábízta, amelyet legfeljebb egy évig tölthetett be, hiszen 1399-ben már Nürnbergi Márkot találjuk e pozícióban.¹³¹

Keszi Balázs (†1474. január 15.)¹³²

Keszi Balázs vörös márvány sírkövének¹³³ – közepén egy rész elveszett – lelőhelye ismeretlen, a Magyar Nemzeti Múzeumba 1860-ban a gyűjtő Jankovich Miklós örökösaitól került.¹³⁴ Gótikus minuszkulás körirata: *hic iacet sepult(us) eg(re)gi(us) blasi(us) l(ite)ra[tus qui obiit in] die septi(m)o po(s)t festum b(ea)ti pavli primi he(re)mite anno [domini mcc]cc lxxiiii.* A kőlap mezejében hullámos ívekkel keretelt, nyújtott tükörben domborművű ábra: kissé jobbra dőlő, háromszögű pajzsban liliomos koronából kinövő, egymással szembeforduló, két állalalak alja – a címerábra hiányzó felső része a sisakdísz alapján egyértelműen két, nyakánál láncsal összekötött kutyára egészíthető ki. A pajzs felett jobbra néző csőrsisak, rajta liliomos koronából nőő, egymással szembeforduló, egymást maró két kutya. Az indaszerű sisaktakaró minden szabadon maradt felületet kitölt (21. kép). Keszi Balázs halálának napja sírfelirata alapján: Remete

127 Engel P.: Archontológia i. m. I. 13.

128 Verébi az udvar tagjaként 1402-ben megpecsételte a pozsonyi szerződést. *Lővei P.*: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek i. m. 172. 79. pecsét

129 1397. november 1.: *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest 1880. 436.; 1399. január 22.: DL 68 310 (ZsO I. 5678. sz.); Mályusz Elemér Verébi Péter sókamara-ispánságát 1397. november 1. és 1400. november 1. közé helyezte. *Mályusz E.*: Zsigmond uralma i. m. 33.; vö. *Soós F.*: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 113., 117.

130 Vö. *Draskóczy István*: A sóigazgatás 1397. évi reformjáról. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére.* Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Budapest 2004. 285–293.

131 1399. június 27.: BTOE III. 139.

132 Személyére lásd *Lővei Pál – Ritoókné Szalay Ágnes*: Keszi Balázs deák, solymosi és munkácsi várnagy (†1474) sírköve. In: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk. Mikó Árpád (kiállítási katalógus). Budapest 2002. 116.

133 *Ipolyi Arnold*: Magyar régészeti krónika. *Archaeologiai Közlemények* 2. (1861) 302.; *Vérnei-Kronberger E.*: Magyar középkori síremlékek i. m. 44., 73. 227. jegyzet; *Lővei P. – Varga L.*: Síremlékek i. m. I. 695–696.; *Lővei P. – Ritoókné Szalay Á.*: Keszi Balázs deák i. m. 115–116. (65. sz.).

134 Ltsz. 15.1860.2.

21. kép. Keszi Balázs (†1474. január 15.) solymosi és munkácsi várnagy, máramarosi sókamarasírköve (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, ltsz. 15.1860.2.; fotó: Lővei Pál)



Szent Pál napját követő szombat, 1474. január 15. Keszi Balázs 1468-ban a máramarosi sókamara kamarása (*camerarius salium camere nostre maramorosiensis*) volt.¹³⁵

Kerndl György (†1479. július 2)¹³⁶

A ma ismert legkorábbi magyarországi rajzi ábrázolás egy létező középkori sírkőről 1742-ben jelent meg Bél Mátyás történeti művében (22. kép).¹³⁷ A sírfelirat szövege szerint *Georgius Cerndel* nyugodott egykor a kőlap alatt, ame-

135 DL 99 037; 1435-től a máramarosi ispán töltötte be a máramarosi sókamaraispáni tiszte (Engel P.: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya i. m. 180.), időnként pedig emberei hol *camerarius*, hol *comes camarae* címmel végezték a tényleges munkát. Ezek közé tartozott Keszi Balázs is. 1467 és 1472 között Kinizsi Pál volt a máramarosi ispán (az adatot C. Tóth Norbertnek köszönjük), és 1469-ben már Besseney Bertalan a máramarosi sókamaraispán (*comes camerarum salium regalium Maramorosiensium*). DL 38 585 (C. Tóth Norbert: Ugocsa megye hatóságának oklevelei [1290–1526]. Budapest 2006. 83. sz.).

136 Gyöngyössi Márton: Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. Budapest 2003. 269.

137 Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico geographica. IV. Viennae Austriae 1742. 623., kép a 624. oldalon; Lővei Pál: Saxa loquuntur. Egy képzeletbeli nemzeti sírkőpantheon felé. In: Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk. Mikó Árpád és Sinkó Katalin (kiállítási katalógus). Budapest 2000. 507–514.; Papp Júlia: „Ob Hungaricam pacis et belli artibus illustratam” (Történelemábrázolás és történeti allegóriák 18. századi könyvvillusztrációkon). Folia Historica 23. (2002:1.) 159. A sírkőről: Lux Kálmán: A selmecbányai óvár. Magyarország Műemlékei 4. (1915) 9.; Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 42., 24.a. tábla.



22. kép. Kerndl György (†1479)
selmecbányai sírlapjának metszetes
ábrázolása, Bél Mátyás nyomán (1742)



23. kép. Kerndl György (†1479) sírlapja a
selmecbányai vártemplomban
(fotó: Lővei Pál)



24. kép. Késő középkori
síremlékegyüttes a selmecbányai
vártemplom falában
(fotó: Lővei Pál)

lyet már Bél is másodlagos helyzetben, a selmecbányai Óvár belső magját alkotó, egykori Mária-templom falában lévőként írt le. Ma a hajó keleti, a szentélyhez délről csatlakozó falának külső oldalán látható, viszonylag magasan, egy a Kárpát-medencében valójában páratlan, memoratív jelleggel összeállított kis gyűjtemény legkorábbi darabjaként (23–24. kép). Kerndl 1477-ben feleségével, Magdolnával együtt végrendelkezett. Négyszáz magyar aranyfórintot hagyott a selmeci Szent Miklós Domonkos-rendi templomra, építkezésre vagy más célra. A „Stadtbuch” szerint a kolostor Mindenszentek-oltára és -kápolnája számára, misealapítványként két aranyozott ezüstkeresztet adományozott 12 márka (6 font) súlyban.¹³⁸ A hagyatékról való gondoskodás nem volt elsiertt: Kerndl György a vörös márványból faragott sírlap gótikus minuszkulás körirata szerint a következő évben, Mária vizitációjának napján, vagyis 1479. július 2-án hunyt el: *Anno domi(ni) m^o cccclxxix in die beate virginis marie visitacionis (!) obi(i)t honorabilis vir georgius cerndel c(uius) a(n)i(m)a req(ui) escat i(n) pace*. A sírkő mezejében nagyméretű tárcsapajzs található, kettős félkör alkotta talppal és függönyíves felső lezárással. A címerábra: a bal felső sarokban jobbra néző szerezcsenfej, amelynek körgallérja aljából a pajzs alsó felét kitöltő, leveles inda bukkan elő; a pajzs jobb felső sarkában nagyméretű, a megszokottól eltérő arányú, heraldikus liliom. Soós Ferenc elképzelhetőnek tartja, hogy a 16. század első évtizedeire keltezhető, a magyar vagy a cseh címerrel jelölt – Kerndl György sírkövén látható címerábra legjellegzetesebb motívumával dekorált – szerezcsenfejes zsetonok is e család valamely tagjához köthetők.¹³⁹

Kerndl György 1478-ban mint kamaraispán tagja volt a Selmece érkező Mátyás király és Beatrix elé siető fogadóbizottságnak.¹⁴⁰ Bár egyelőre nem sikerült nyomára akadni annak a forrásnak, melyre alapozva ezt Kachelmann állítja, azt alátámaszthatjuk, hogy ebben az évben Kerndl selmeci kamarás volt. A várban egykor olvasható, 1478-as évszámú (festett?) tábla német nyelvű felirata szerint Kerndl selmeci polgár, királyi kamaragróf hétszáz aranyfórintért eladott egy, a köhídnál lévő malmot Zygenpacher Miklós újbárosi polgárnak, amit ő más ingatlanokkal együtt a Mária-templom temetőjében álló kápolna Szent Mihály-oltárára hagyott, és az oltárt miseruhával, kehellyel,

138 Kachelmann, Johann: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung III. Schemnitz 1867. 106–107.

139 Soós Ferenc: Egy középkori zseton helytelen meghatározásának problematikája. In: A numizmatika és a társadalomtudományok IV. Konferencia Esztergomban 1999. október 1–3. [Budapest] é. n. 113–114. Soós Ferenc szerint Kerndlnek valószínűleg a fia volt az a Körnidel Ferenc, aki Hellenbrand Andrásal együtt 1496-ban a körmöci kamarának volt ispánja. Soós F.: Egy középkori zseton i. m. 109–114. Az 1497. március 3-án kelt oklevélben mint volt körmöci kamaraispánok Elibrand András és Kernel Ferenc szerepelnek (DL 46383), Kernel és Cerndel rokonsága bár feltételezhető, de nevük hasonlósága még nem elégséges az apa-fiú kapcsolat bizonyításához.

140 Kachelmann, J.: Geschichte der ungarischen Bergstädte III. i. m. 107–108. Vö. Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. I. kiegészítés. Numizmatikai Közlöny 64–65. (1965–1966) 57.; Soós F.: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 102.

misekönyvvvel is felszerelte.¹⁴¹ Mindezt azonban nemcsak e német nyelvű felirat őrizte meg, hanem egy Selmecebánya városa által kiállított latin nyelvű oklevél is, mely szerint Kerndl György ez évben, azaz 1478-ban selmeci kamarás volt.¹⁴² Ez az oklevél ugyanakkor azt is megerősíti, hogy a Kachelmannál felsorolt selmeci bíró és esküdtek ebben az évben valóban a város élén álltak.

Mühlstein Vid¹⁴³

Bél Mátyás a 18. század első harmadában a besztercebányai Mária-templom (vártemplom) falában látta Kohlmann Mikós, Thurzó János, Königsberger Mihály és Glocknitzer gazdag rézbánya-tulajdonosok 15. század végi, 16. század eleji sírköveit.¹⁴⁴ Ma egyetlen töredék sem ismert belőlük, tűzvész és a 18. századi átépítés során a templom sírkövei jórészt elpusztultak. Königsberger síremlékéről pontosabb adatok is szólnak, Thurzó János kereskedőnek, bányavállalkozónak 1508-ban bekövetkezett halála után több évtizeddel, 1558 táján készült, ma is meglévő síremléke pedig Lőcsén található, családja többi tagjának sírköveivel együtt.¹⁴⁵ Ez utóbbi tény némileg kétséges teszi, hogy Bél valóban minden általa felsorolt személy síremlékét ismerhette-e, vagy esetleg csak a kopott sírkövek egyikéről-másikáról hitte azt, hogy a templom építésében és a város bányagazdaságában igen fontos szerepet betöltő városi polgárok emlékeit látja. További problémát jelent, hogy Bél a síremlékek előtt Mühlstein Vid körmöci kamaragrófról (1470–1478)¹⁴⁶ és házáról írt, később pedig a szakirodalom, Béltre hivatkozva, az ő síremlékéről is említést tett.

141 Herr Niclos Zygenpacher, dy zeit ein Mittwoner in der Neustad, dy Kornmüel an der Stanprück zu nagst oben der staynen Huttn gepauet und gelegen, von dem Herrn Giorig Korndl unserem Mittwohner, und dy tzeit Kuniglicher Komrgrof unser Stad, um Gulden siebenhundert verkauffet – *Bel, M.: Notitia Hungariae novae historico geographica*. IV. i. m. 628.; vö. *Kachelmann, J.: Geschichte der ungarischen Bergstädte* III. i. m. 109–110.

142 [...] pro nunc camerario regio civitatis nostre – DF 235 344.

143 Személyére lásd *Kubinyi András*: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. Budapest Régiségei 19. (1959) 105., 115. 107. jegyzet; *Kubinyi András*: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. Levéltári Közlemények 37. (1966) 243.; *Soós Ferenc*: Mühlstein Vid körmöci kamaraispánsága. Az Érem 1997:2 1–5.; *Soós Ferenc*: A magyar fém-pénzek feliratai és címerai. [Budapest] 1998. 48., 278–279. 62. jegyzet; *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás és monetáris politika i. m. 278–279.; *Kubinyi András*: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: *Kubinyi András*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről II. Várostarténeti tanulmányok. Budapest 2009. 709.

144 *Bel, Matthias*: Notitia Hvngariae novae historico geographica. II. Viennae Austriae 1736. 417.

145 A lőcsei Thurzó-síremlékek: *Ludiková, Zuzana – Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A lőcsei Szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, építáfiumai és halotti címerai (1530–1700). Művészettörténeti Értesítő 55. (2006) 342–350., 11–19. kép, ezen belül Thurzó (II.) János síremléke: 347–349., 18. kép.

146 *Horváth Tibor Antal – Huszár Lajos*: Kamaragrófok a középkorban. Numizmatikai Közlöny 54–55. (1955–56) 30.; *Pohl, Artur*: Münnzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540. Budapest 1982. 80.; *Soós F.*: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 102.

Mühlstein Vid 1473-ban a besztercebányai Mária-templom (vártemplom) déli részén kápolnát alapított Krisztus teste (*Corpus Christi*) tiszteletére.¹⁴⁷ Az alapítót alighanem ott is temették el; Bél Mátyás nyomán,¹⁴⁸ aki valójában csak őt magát és házát említette, sírkövét is ismerni vélte a szakirodalom. A kápolna külső falában egy jelenleg befalazott, késő gótikus kapu két oldalán, az ívet felett az Angyali üdvözlés Máriajának és angyalának domborművű alakja kapott helyet. Az angyal alatti párkányon puttók tartotta címerpajzsban malomkerék látható.¹⁴⁹ Ipolyi Arnold a malomkerékes címert – nyilván a kápolnaalapítás tényét is figyelembe véve – feltételelesen Mühlstein „beszélő” címerének tartotta, és elképzelhetőnek vélte, hogy nemcsak kisebb ajtónyílásról, esetleg sírbolt ajtajáról van szó, hanem Mühlstein Vid síremlékének részletéről.¹⁵⁰ A faragvány a 16. század elején készülhetett, Mühlstein feltételezhető halálánál később, de mindenképpen kapuzatról beszélhetünk, amelynek síremlékhez semmi köze nem volt.

Monelli Bernát (†1496)¹⁵¹

Monelli Bernát Budán, teljes mértékben nem igazolható hagyomány szerint a Nagyboldogasszony-templomban előkerült, vörös márványból faragott sírlapjának¹⁵² keretén széles, mélyített sávban lapos domborművű, hullámos indával összekötött, reneszánsz palmettasor fut, a sarkok négyzetes, mélyített tükreiben egy-egy rozettával. A belső mező alsó negyedét füles tábla (*tabula ansata*) tölti ki, rajta 11 soros, vésett, reneszánsz kapitális betűtípusú felirattal. Fölötte álló, csúcsos talpú, reneszánsz körvonalú, szalagkeretes, négyelt címerpajzs. Első mezőjében faágon álló, szájában gyűrűt tartó, jobbra néző holló, a másodikban zarándokkagyló, a harmadikban cölöpösen álló palmaág és lombos (babér-)ág, száruknál szalaggal összefogva, a negyedikben kétoldali széttolt pólya között jobb harántpólyán három rózsa. A pajzs fölött jobbra

147 A búcsúlevelekben 1473–1477 között találkozunk a kápolna nevével. Ipolyi, Arnold: Schematismus historicus Diocesis Neosoliensis. Neosolii 1876. 108–109.; Ipolyi Arnold: A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest 1878. 36.

148 Bel, M.: Notitia Hungariae novae historico geographica. II. i. m. 417.

149 Ipolyi A.: A besztercebányai egyházi műemlékek i. m. 36.; 19–20. kép; Sura, Miroslav: Banská Bystrica. Bratislava 1982. 74., 76., 77. kép.

150 Ipolyi A.: A besztercebányai egyházi műemlékek i. m. 36., 54.

151 Személyére lásd Berzeviczy Albert: Beatrix királyné (1437–1508): Történelmi élet- és korrajz. Budapest 1908. 302., 389–390.; Szendrei János: A diósgyőri vár története. Budapest 1927. 35.

152 Szendrei J.: A diósgyőri vár i. m. 36–39.; Szendrei János: Monelli Bernát síremléke 1496-ból. Turul 41. (1927) 71–76; Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 43–44.; Mattias Corvinus i. m. 679–680. (Kat.-Nr. 831: Bertalan, Herta); Mikó Árpád: Bernardino Monelli (†1496), Beatrix királyné udvarbírájának és diósgyőri várnagyának sírköve (5.12. kat. sz.). In: Hunyadi Mátyás, a király i. m. 264–265.; a sírkövet előbb a Magyar Nemzeti Múzeumban őrizték (rég. ltsz. 314.1876.), jelenleg a Budapesti Történeti Múzeumban található (ltsz. BTM-KO 599.); a lelőhely problémái: Tóth Sándor: Római kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében. Budapest 2010. 168.

néző csőrsisak, sisakdíszként sisaktekercsből kinövő, széttárt karú, női félalaklakkal, amelynek lekopott arcát vállig érő, stilizált leveleket utánzó fürtökből álló hajzat keretezi. A figura kezeiben a harmadik pajzsmező pálmaágát és lombos ágát tartja. A két ágon körültekeredő, a női alak fölött félkörben ívelő írásszalag a *CVM PACE VIRTVS FLORET VBIQVE* jelmondatot hordozza. A sisak és a pajzs két oldalán szabályos körívekben tekeredő levél- és indadísz alkotta sisaktakaró. A sírlap közeli stíláriskonai – a királynéi és az érseki udvartartás olasz tagjai, valamint az esztergomi káptalan több tagja, így Kesz-tölci Mihály olvasókanonok, Gosztonyi András és Garázda Péter szentistváni prépostok sírkövei – Esztergomban találhatók, minden bizonnyal valamennyi ott is készült a 15. század utolsó, a 16. század első éveiben. Ezek a legkorábbi antikizáló sírkövek Magyarországon.¹⁵³



A tabula ansata felirata: *BERNARDI(n)O MONELLO CREME[N](si) PALA(tin)O COMITI IN QVO SPES PAVL(us) MONELL(us) MIRAE FR(atri) PIETA(tis) OCVLIS HAVID SICCIS BVSTV(m) MISERABILE POSVIT 1496. VIX(it) ANN(is) XXXVIII ME(n)S(ibus) X DIEB(us) VIII. AB REGINA BEATRICE ARAGO(n)IA CVI AD EXTREMV(m) VSQ(ue) SPIRITV(m) FIDELITER IN-SERVIVIT AD CVIVS CV(m)Q(ue) MAGISTRATVS FASTIGIA GRADATIM EVECTVS. H S H N S* (25. kép).

A sírkövet a felirat szerint Monelli Bernát testvére, Monelli Pál állíttatta 1496-ban – ez feltehetően Monelli Bernát elhunytának éve is egyben. Így Bernát, a sírkő szövegében antik minták alapján megadott

25. kép.
Bernardino Monelli (+1496)
sírlapja Budáról
(Budapesti Történeti Múzeum,
ltsz. BTM-KO 599.; fotó: BTM)

153 Mikó Árpád: Jagelló-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica* 14. (1986) 98., 99.; Horváth Alice: Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései (15. századi építészeti központ Dél-Magyarországon). *Művészettörténeti Értesítő* 36. (1987) 77., 82. 81. jegyzet; Mikó Á.: Bernardino Monelli i. m. 265.; Mikó Árpád: Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon, 1. Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése. *Ars Hungarica* 41. (2015) 369.

életkora (39 év, 10 hónap, 8 nap) szerint 1457 körül született. A sírkő szövegében ugyancsak szereplő származási helye (*cremensi*) feltehetően nem a szakirodalomban többször is feltűnő Cremona, hanem a Milánótól kelet, délkeleti irányban nem túl távol fekvő Crema.¹⁵⁴ A család más tagja is élt Magyarországon, így például a rokonság bizonyítéka a sírkövön látható, nőalakos sisakdísz lényegi egyezése Monelli Ágoston egri kanonok (1478–1479), jogi doktor¹⁵⁵ 1478-ból ismert pecsétjének címerábrájával, valamint a sírkő jelmondatának és a pecsét köriratának azonossága (egy szócskeréről eltekintve).¹⁵⁶ Az első címermező hollója a feltehető címeradományozó Mátyás király címerállata, a második mezőben Veronai (Rangoni) Gábor egri püspök, bíboros zarándokkagylója, talán a negyedik mező rózsája is a főpap címeréből származik – a püspök járhatott közben Ágoston érdekében a királynál.¹⁵⁷

A sírkőfelirat arról is megemlékezik, hogy Monelli Bernát Beatrix királyné né szolgálatában állt.¹⁵⁸ Ezzel hozható szoros kapcsolatba, hogy a királyné Máramaros élére nevezte ki, és e megye ispánja és egyben a máramarosi sókamara ispánja volt 1493-ban.¹⁵⁹

Hecht György (†1496)¹⁶⁰

A Hecht (Csukás) György (Georg Hecht) szebeni polgármester nagyszebeni sírkövén található, gótikus minuszskulás körirat helyenként az olvashatatlan-ságig kopott: *[sepultura?] nobilis vir(i) georgy hecht al(ia)s Chwkas dicti condam Magisteri civiv(m) Civitatis Cybinien(sis) suorv(m)q(ue) [heredum] qvi [obiit] ...*¹⁶¹

154 Szendrei J.: A diósgyőri vár i. m. 35.

155 C. Tóth Norbert: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. Turul 88. (2015) 63.

156 Gesztelyi Tamás – Rácz György: Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon. Debrecen 2006. 58–59., 146. (139. sz.); Mikó Á.: Bernardino Monelli i. m. 265.

157 Szendrei J.: A diósgyőri vár i. m. 36–39.; Mikó Á.: Bernardino Monelli i. m. 265.

158 Vö. Szendrei J.: A diósgyőri vár i. m. 35.; Kubinyi András: Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig. Miskolc 1996. 129.

159 1493. február 26.: DL 56 796; 1493. április 3.: Aragóniai Beatrix oklt. 284.

160 Személyére lásd Henszlmann Imre: Úti jegyzetek a Királyföldről. Archaeologiai Értesítő 13. (1879) 382.; Reissenberger, Ludwig: Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt. Hermannstadt 1884. 43.; Gündisch, Gustav: Die Grabsteine in der Ferula der ev. Stadtpfarrkirche in Hermannstadt. Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum 12. (1947) 13–14.; Entz Géza: Erdély építésze a 14–16. században. Kolozsvár 1996. 124., 176., 411.; Albu, Ioan: Inschriften der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und der Frühen Neuzeit. Hermannstadt–Heidelberg 2002. 22.; Nägler, Thomas – Rill, Martin: Hermannstadt und das Alte Land. Ein europäische Kulturlandschaft in Siebenbürgen. Dresden 2002. 130.; Gyöngyössy M.: Pénzgazdálkodás és monetáris politika i. m. 258–259. A szakirodalom szerint 1444–1446 között nagyszebeni polgármesterként szereplő Hecht György személyéről, aki a sírkövön szereplő Hecht György apja lenne, vita folyik. Vö. Albu, I.: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. 22. Az adatot cáfolja: Gündisch, G.: Die Grabsteine in der Ferula der ev. Stadtpfarrkirche in Hermannstadt i. m. 13.

161 Henszlmann I.: Úti jegyzetek a Királyföldről i. m. 382.; Reissenberger, L.: Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt i. m. 43.; Roth, Viktor: Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen. Strassburg 1906. 29., 30.; Gündisch, G.: Die Grabsteine in der Ferula der ev.

A középkori Magyarország sírfeliratai között a magyar Csukás név megjelenése szinte egyedülálló. Párhuzamaként csak Szatmári Miklós fentebb tárgyalt sírkövének névhasználatát, a Frangepán János horvát bán (†1436) Budán fennmaradt sírkövén¹⁶² olvasható *iohan(n)es groph de f[rangepanis]* magyaros gróf szava, valamint a Tótselymesi Tárcai János székelyispán alább tárgyalt, szakolcai sírlapján¹⁶³ található *[IO]HAN(n)ES THARCZAI DE THOTSEL(m) ES* névalak ismert. A Hecht-sírkő mélyített sávban domború betűs köriratának egy lekopott felületű részére utólag egy másodlagos alátemetésre utaló nevet véstek: *MELCHIOR HERMANNVS*.¹⁶⁴ A kőlap mezejében csúcsíves keretet alkotó, leveles faágaktól közrezárva álló, kerek talpú, aszimmetrikus körvonalú, vágott tornapajzs, felső, keskenyebb mezőjében jobbra néző csukával (beszélő címer), az alsó magasabb, osztott mezőben három virág (kétoldalt egy-egy, a harmadik az osztáson). A pajzson jobbra forduló csőrsisak, a lilomos sisakkoronából növő, jobb profilban ábrázolt sasszárnypárral, amelyen a címerábra ismétlődik. Kétoldalt az indás sisaktakaró-foszlányok minden szabad helyet kitöltenek. Közvetlenül a pajzs alatt kisméretű, jobbra forduló, de fejét hátrafordító, groteszk kutyafigura (26. kép). Hecht 1496. február 20. és április 11. között hunyt el.¹⁶⁵

Hecht György 1493-ban bérbe vette az erdélyi, szebeni bányakamarát pénzveréssel együtt,¹⁶⁶ valamint a szebeni harmincadot.¹⁶⁷ Még Szegedi Lukács kincstartósága idején, 1494 januárjában¹⁶⁸ a szebeni pénzverés bérletéért 1000 aranyforintot fizetett ki.¹⁶⁹

A II. Ulászló aranypénzein használt mesterjegye az unciális H betű (=Hermannstadt) alkotta verdejel mellett alkalmazott, vágott háromszögpajzs, felső mezőjében hallal, az alsóban három (2+1) rózsával – Rádóczy Gyula szerint 1491–1495 között vert aranypénzeket fordul elő.¹⁷⁰

Stadtpfarrkirche in Hermannstadt i. m. 12–15.; *Vătășianu, V.*: Istoria artei feudale în țările Române i. m. 739., fig. 700.; *Albu, I.*: Inschriften der Stadt Hermannstadt XXXV., XXXVIII. 237. jegyzet, XL., XLI, LIII, LIV, 21–23. 18. sz., 27., Abb 9.; *Albu, Ioan*: Forme de scriere în epigrafia transilvăneană în context central-european (sec. XII–XVII). *Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica I.* (2004) 112., 121–122., 125., fig. 12.

162 Engel P. – Lővei P. – Varga L.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről i. m. 46–47.

163 Lővei P.: A tömött vörös mészkő i. m. 9., 18.; Lővei Pál: Tótselymesi Tharczai János székelyispán (†1510) sírköve. *Mediævalia Transilvanica* 7–8. (2003–2004:1–2) 139–142.

164 Melchior Hermann szolgabíró volt: *Albu, I.*: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. 21.

165 Seivert, Johann: Chronologische Tafel der Provinzial-Bürgermeister, Stuhlsrichter und Stadthannen zu Hermannstadt. *Quartalschrift* 2. (1791) 59.; *Albu, I.*: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. 21.; *Gündisch, G.*: Die Grabsteine in der Ferula der ev. Stadtpfarrkirche in Hermannstadt i. m. 14.

166 Vö. 1493. május 7.: *Seivert, Gustav*: Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 6. (1863–1865) 189–190.

167 1493. május 7.: DF 245 170.

168 Szegedi Lukácsot 1494. január 30-án váltják le a kincstartói tisztségről. Lásd fentebb.

169 Engel, J. C.: Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer i. m. 18.

170 Rádóczy Gyula: Az erdélyi pénzverés kezdetei a középkorban II. *Az Érem* 44. (1988:1) 16., 19.; Soós F.: A magyar fémpénzek feliratai és címerei i. m. 53–54.; 47. ábra.



26. kép. Hecht György szebeni polgármester (†1496) sírköve a nagyszebeni evangélikus főtemplomban (fotó: Vajda József)



27. kép. Proll Miklós erdélyi sókamarás, szebeni polgármester (†1499) sírköve a nagyszebeni evangélikus főtemplomban (fotó: Vajda József)

Proll Miklós (†1499. december 6.)¹⁷¹

Proll Miklós szebeni polgármester nagyszebeni sírlapjának¹⁷² reneszánsz kapitális betűtípusú feliratában szerepel utalás kamarai tisztségére: *SEPVLTVRA NOBILIS ET EGREGI VIRI Q(on)DAM NICOLAI PROL COMITIS CAMERAR-*

171 Személyére lásd Seivert, J.: Chronologische Tafel der Provinzial-Bürgermeister i. m. 59.; Albu, I.: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. 27.; Gündisch, G.: Die Grabsteine in der Ferula der ev. Stadtpfarrkirche in Hermannstadt i. m. 15–16.; Soós F.: A magyar fémpénzek feliratai és címerai i. m. 54.; Kubinyi A.: Tárcái János 124–125.; Gyöngyössy M.: Pénzgazdálkodás és monetáris politika i. m. 289–290.; Soós F.: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 105., 112.

172 Mökesch, Samuel: Die Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten zu Hermannstadt. Hermannstadt 1839. 91. (§ 104); Reissenberger, L.: Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt i. m. 43.; Gündisch, G.: Die Grabsteine in der Ferula der ev. Stadtpfarrkirche in Hermannstadt i. m. 15–17.; Vătășianu, V.: Istoria artei feudale în țările Române i. m. 741., 742., fig. 202.; Albu, I.: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. XXXV., XXXVIII. 237. jegyzet, XL., XLI., XLIV., LV., 26–27. (21. sz.), 38., 320., 322., Abb 11.

V(m) SALIV(m) REGALIV(m) P(ar)CIVM REGNI TRANSSILVA(no)RV(m) AC MAGISTRI CIVIVM CIVITATIS CIBINEN(sis) SVORVM QVE HEREDV(m) QVI OBIIT IN FESTO BEATI NICOLAI CONFESSORIS ANNO MILJESIMO QVADRINGENTESIMO NONAGESIMO NONO. A sírlap keretelt mezőjében álló, csücskös talpú, aszimmetrikus körvonalú, keskeny szalaggal keretelt pajzsban jobb felé ágaskodó (vadász)kutya látható, nyakörvvel. A pajzs fölött a jobbra forduló csőrsisak felületét lefaragták, de a faragásnyomok kiadják a körvonalait. A sisakdísz testhez simuló ruhát és nadrágot viselő, széttárt karú, fedetlen fejű férfialak, kezeiben egy-egy gömb, övén pénzes zacskó. A szabdalt levelű, indás sisaktakaró két-két foszlánya kétoldalt a mező szabadon maradó felületeit jórészt kitölti (27. kép). Proll Miklós neve a forrásokban az apjára utaló *Zanobius* alakban is előfordul, hol mindkét „családnevet”, hol csak az egyiket használta. Apja így az a firenzei Zanobius lehetett, aki 1456-ban Miklós szászsebesi királybíróval közösen örökölte az aranymosás szempontjából fontos Oláhpián területet. Zanobia az erdélyi pénzverésben és bányagazdaságban fontos szerepet játszó, elsősorban Firenzéből jött, szaktudásuk segítségével gyorsan meggazdagodó, „nemzeti” hovatarozásukról gyorsan lemondó itáliai bevándoroltak kolóniájához tartozott. Felesége – és így alighanem Proll anyja – a szász nemesi származású Anna, Miklós szász gróf, szászsebesi királybíró lánya volt.¹⁷³

Proll Miklós 1495-ben még offenbányai kamarás,¹⁷⁴ 1496-ban már szebeni kamarásként tevékenykedett.¹⁷⁵ A II. Ulászló aranypénzein használt mesterjegye az uncialis H betű (=Hermannstadt) alkotta verdejel mellett alkalmazott, pajzs nélkül szereplő, ágaskodó kutya,¹⁷⁶ a sírkövön szereplő címerpajzs ábrájának megfelelően.

Proll Miklós és Tárcai János az erdélyi sókamarak ispánjai 1496-tól,¹⁷⁷ kettejük egyútt utoljára 1498. február 24-ig nevezik így,¹⁷⁸ miközben Tárcai János 1498. február 22-én már a máramarosi sókamara ispánja.¹⁷⁹ Vélhetően e poszttra Vémeri Zsigmond kincstartó nevezte ki, akire 1497. november 5-én bízta II. Ulászló a máramarosi és az északnyugat-magyarországi sóbányákat és -kamarakat.¹⁸⁰ Elképzelhető, hogy Tárcai tanácsára hamarosan Proll is a máramarosi sókamarak élére került, mert 1498 áprilisában a máramarosi sóvágók helyzetét tárgyaló egyezségben mindkettejük sókamarásként jelent meg.¹⁸¹ Ezáltal egy rövid időre az összes sókamara e két ember kezében összpontosult, majd még

173 Vö. *Draskóczy I.*: Olaszok a 15. századi Erdélyben i. m. 128

174 *Engel, J. C.*: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer i. m. 179.

175 *Szabó Károly*: Kolozsvár város 1496-iki számadása. Történelmi Tár 6. (1883) 583.

176 *Rádóczy Gy.*: Az erdélyi pénzverés kezdetei i. m. 16., 19.; *Soós F.*: A magyar fémpénzek feliratai és címerei i. m. 54.; 48. ábra; *Albu, I.*: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. 27.

177 1496. július 4.: DL 65 441.

178 1498. február 24.: DL 30 943.

179 DF 274 896.

180 Aragóniai Beatrix oklt. 372.

181 1498. április 28.: *Balogh István – Érszegi Géza*: Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban 1300–1525. 162.

ez évben Tárcai maradt a máramarosi, Proll az erdélyi sókamarak élén. Proll új társa e hivatalban 1499-ben Bornemissza János lett.¹⁸²

Tótselymesi Tárcai János (†1510. január 10. körül)¹⁸³

Bár a Sáros megyei birtokos családból származó Tótselymesi Tárcai János sírlapja¹⁸⁴ az ország északnyugati szegletében, a szakolcai ferences templom szentélyének falában maradt fenn, személyét életpályája Erdélyhez kapcsolja. A síremlék a maga 298×157 centiméterével a legnagyobb méretű a középkori Magyarország területén ismert vörös márvány sírlapok között. Igazán közeli stílusanalógiái nincsenek, de feltehető magyarországi készítése. Eredeti helyzetében, a templom padlójában, a rajta való járkálás lekoptatta felülete egyes részeit. Belső mezejében domborművű, kerek talpú tárca-pajzsban a címerábra vaskos nyak fölött furcsa, szembenéző fej, két hegyes fül felett csigás kosszarvakkal, az orr alatt bajuszszerű száj/ajak alól kibukkanó, kétoldalt félkörben felhajló agyarral.¹⁸⁵ A pajzs tetején jobbra néző csőrsisak, fölötté alul gyűrűvel összefogott tollforgó



28. kép. Tótselymesi Tárcai János székelyispán (†1510) síremléke a szakolcai volt ferences templomban (fotó: Lővei Pál)

182 1499. január 21.: DF 245 443; 1499. augusztus 20.: DL 65 443.

183 Személyére lásd Kubinyi A.: Tárcai János i. m. 117–138.; Gyöngyössy M.: Pénzgazdálkodás és monetáris politika i. m. 300.

184 Lővei P.: A tömött vörös mészkő i. m. 9., 18.; Lővei P.: Tótselymesi Tharczai János székelyispán i. m. 139–142.

185 A trencséni várban előkerült egy kályhacsempe, amelynek címerábrája sokban hasonlít a sírkőéhez, pajzsában azonban sokkal „emberibb” az arc, nem agyarszerű az orr alatti motívum, hanem pödrott bajusznak tűnik, a vaskos nyak pedig inkább nagy, tömött szakállnak. Nešporová, Tamara: Heraldické motívy na kachliciach v zbierkach Trenčianského múzea. In: Heraldika na Slovensku. Ed. Šišmiš, Milan. Matica Slovenska 1997. 135., 1. kép; Nešporová, T.: Heraldické motívy na kachliciach v zbierkach Trenčianského múzea. Pamiatky a múzea (1997) no. 1. 27., képpel.

alkotta sisakdísszel, kétoldalt gazdag, indaszerű takarófoszlányokkal. A sírlapon történt járkálástól helyenként lekopott felirat betűtípusa a viszonylag ritkának mondható, ún. korai humanista kapitális:¹⁸⁶ *HIC IACET MAGNIFICVS CONDA(m) DO[MINUS IO]HAN(n)ES THARCZAI DE THOTSEL(m)ES CO(m) ES SICVLOR(um) NECNO(n) CAPITANEVS RE(g)IVS QVI O[BIIT ... FE]STO S(anc)TI PAVLI PRIMI HEREMITE AN(n)O D(omi)NI 1510* (28. kép). Remete Szent Pál a feliratban szereplő ünnepe január 10., Tárcai ekkortájt hunyt el.

Tárcai pénzügyi tevékenységéről szólva részben meg kell ismételünk a Proll Miklósnál leírtakat. Azaz Tárcai János és Proll Miklós az erdélyi sókamarak ispánjai 1496-tól,¹⁸⁷ kettejüket együtt utoljára 1498. február 24-ig nevezik így,¹⁸⁸ miközben Tárcai János 1498. február 22-én már a máramarosi sókamara ispánja.¹⁸⁹ 1498 áprilisában a máramarosi sóvágók helyzetét tárgyaló egyezségben Tárcai újra Proll Miklóssal jelenik meg sókamarásként,¹⁹⁰ ezt követően azonban Tárcai már egyedül állt a máramarosi sókamara élén egészen 1504-ig.¹⁹¹ Proll halála után, 1499-ben egy rövid időre a szebeni kamara vezetését is ellátta.¹⁹² Mindezekon túl a kassai harmincad irányítását is megszerezte 1500-ban, és 1504-ig irányította is.¹⁹³

Lulai János (†1521. április 12.)¹⁹⁴

Lulai János szász királybíró, szebeni polgármester nagyszebeni sírkövének reneszánsz kapitális betűtípusú köriratában is szerepel utalás kamarai tisztségére: *SEPVLTVRA NOBILIS AC EGREGIJ IOAN(n)IS D(e) IVLA IVDICIS REG-IJ AC COMITIS CAMERE CIBINIEN(sis) QVⁱ E MEDIO VIVE(n)CIV(m) [=viv-ventium] FATORVM VOCACIONE [=vocatione] SVBIATVS CVIVS ANIMA DEO VIVAT M D XXI DIE VERO XII MESIS APRILIS*. A belső mező alsó harmadában füles tábla (*tabula ansata*) található, rajta Johannes Stentzel és felesége, Ca-

186 Lővei Pál: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: Váradi kőtöredékek. Szerk. Kerny Terézia. Budapest 1989. 171.; Várady Zoltán: Humanista capitalis feliratok a Dunántúlon. Szekszárd 2002; Mikó Á.: Stílus és felirat i. m. 205–244.

187 1496. július 4.: DL 65 441.

188 1498. február 24.: DL 30 943.

189 DF 274 896.

190 1498. április 28.: Balogh I. – Érszegi G.: Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban i. m. 162.

191 1504. január 21.: DF 271 548. (az adatot C. Tóth Norbertnek köszönjük). Már 1504-ben Butkai Péter váltotta a máramarosi sókamara élén. Vö. DL 71 088.

192 Kubinyi A.: Tárcai János i. m. 125.

193 Kubinyi A.: Tárcai János i. m. 125–127.

194 Személyére lásd *Reissenberger, Ludwig*: Ueberreste der Gothik und Renaissance an Profanbauten in Hermannstadt. Archiv N.F. 21. (1887) 476. 3. jegyzet; *Balogh Jolán*: A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. In: Magyar művelődéstörténet 2. Szerk. Domanovszky Sándor. Budapest [1939.] 579.; *Gündisch, G.*: Die Grabsteine in der Ferula der ev. Stadtpfarrkirche in Hermannstadt i. m. 20–21.; *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 325.; *Mikó Á.*: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről i. m. 99.; *Albu, I.*: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. 38., 39.; *Gyöngyössy M.*: Pénzgazdálkodás és monetáris politika i. m. 272–273.

tharina Lotzin 1649-es évszámú, másodlagosan készült sírfelirata, amely a sírkő alá történt utólagos temetkezésre utal. A tábla fölött enyhén jobbra dőlő, kerek talpú, aszimmetrikus körvonalú tárcsapajzs, benne vágott címertalp fölött növvő, jobbra néző, hátulról karddal átszúrt nyakú egyszarvúval. A pajzs felső peremének bal felén jobbra néző rostélysisak ül, a sisakdíszben a sisakkoronából növvő címerábra ismétlődik. Kétoldalt a sisaktakaró húsos levelű indadíszit imitáló foszlányai minden szabad felületet kitöltenek (29. kép).¹⁹⁵ A sírkövön láthatóhoz hasonló Lulai-címer – kétirányú vonalhálóval sötétített pajzstalp fölött a sírkőével egyező ábrájú és sisakdíszű címerpajzs – látható Nagyszebenben az Altenberg-háznak nevezett épület, a régi városháza (Történeti Múzeum) udvarra nyíló ajtaja 1500 körül készült szemöldökén.¹⁹⁶ A szebeni evangélikus főtemplomból származó, később átfestett Kálvária-főoltár predelláján az 1980-as években a sírkövön láthatóval megegyező ábrájú – fekete pajzstalp fölött vörös mezőben jobbra növvő, hátulról karddal átszúrt nyakú, fehér egyszarvút ábrázoló – címerpajzsot és 1512-es évszámot tártak fel.¹⁹⁷ A sírkőéhez hasonló, de csórsisakos címer látható Lulai 1520-as évszámú címerkövén, a nagyszebeni Kleiner Ring 8. alatti házon.¹⁹⁸

Lulai János Proll Miklós halála után lett szebeni kamaraispán, és egészen 1521-ben bekövetkező haláláig az is maradt.¹⁹⁹ II. Ulászló és II. Lajos aranypénzein 1500 és 1521 között használt mesterjegye a különféle betűtípusú H betű (=Hermannstadt) alkotta verdejel mellett alkalmazott, pajzs nélkül szereplő, a sírkő címerábrájának megfelelő, karddal átdöfött nyakú, növvő egyszarvú.²⁰⁰

195 Mökesch, S.: Die Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten zu Hermannstadt i. m. 92. (§ 106); Reissenberger, L.: Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt i. m. 43.; Roth, V.: Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen i. m. 30.; Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek i. m. 49.; Balogh J.: Az erdélyi renaissance I. i. m. 68., 192., 274., 112. kép; Vătăşianu, V.: Istoria artei feudale în ţările Române i. m. 741–742.; Mikó Á.: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről i. m. 99–100., 106. 27. jegyzet, 112.; Albu, I.: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. XXXV., XXXVI., XXXVIII. 237. jegyzet, XLI., LV., 27., 38–39. 30. sz., 320., Abb. 16; Firea, Ciprian: Artă şi patronaj artistic în Transilvania medievală – polipticul din Sibiu. *Ars Transsilvaniae* XII–XIII. (2002–2003) 131., 137., fig. 13–14.; Albu, I.: Forme de scriere în epigrafia transilvăneană i. m. 113., 128., 129., fig. 28.

196 Reissenberger, L.: Ueberreste der Gothik und Renaissance an Profanbauten in Hermannstadt i. m. 479–480., 7. kép; Albu, I.: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. 37.; Firea, C.: Artă şi patronaj artistic în Transilvania medievală i. m. Fig. 15.; Seebergi Sasváry Zoltán: Amikor Nagyszeben (Hermannstadt) az erdélyi százszok városa volt. Budapest 2005. 72–73., 54. ábra.

197 Radocsay D.: A középkori Magyarország táblaképei i. m. 405–406.; Firea, C.: Artă şi patronaj artistic în Transilvania medievală i. m. 131–135., 137., Fig. 12.; Firea, Ciprian: The Great Altarpiece of the Passion from Sibiu and its Painters. *Brvkenenthal Acta Mvsei* 7. (2012) 232., 5. kép.

198 Albu, I.: Inschriften der Stadt Hermannstadt i. m. 37–38., Abb. 15.; Albu, I.: Forme de scriere în epigrafia transilvăneană i. m. 112., 127., fig. 26.

199 Soós F.: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői i. m. 105.

200 Rádóczy Gy.: Az erdélyi pénzverés kezdetei i. m. 16., 19.; Soós F.: A magyar témpénzek feliratai és címerei i. m. 54–55.; 49. ábra.



29. kép. Lulai János szász királybíró, szebeni polgármester (†1521) sírköve a nagyszebeni evangélikus főtemplomban (fotó: Vajda József)



30. kép. Ismeretlen (az Eisenrinkel család egy tagja, †1388) sírköve a budai domonkos kolostorból (Budapesti Történeti Múzeum, ltsz. BTM-KO 1.; fotó: Múemléki Fotótár, Forster Központ, Budapest)

Ismeretlen személy sírköve

Egy 14. századi budai sírkő közvetetten – részleteiben ismeretlen, csupán heraldikai egyezés alapján –, családi kapcsolat útján kötődik egy kamarai tisztségviselőhöz. A budai domonkos kolostorból ismeretlen körülmények között előkerült, erősen rongált faragvány²⁰¹ (30. kép) gótikus minuszkulás feliratából olvashatóan csupán az 1388. évi halálozási dátum oldható fel: *anno*

²⁰¹ Budapesti Történeti Múzeum, ltsz. BTM-KO 1.; Horváth H.: A Fővárosi Múzeum Kőemléktárának leíró lajstroma i. m. 7. 1. sz.; Csemegi József: Motringfonat, lánckereszt, hurkoskereszt. In: Művészettörténeti Tanulmányok. Budapest 1960. 22., 17. kép; Radocsay, D.: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest i. m. 472. 29. sz.; Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 461.; II. 613. kép; Rainer Pál: Egy 1388-as budai sírkő és Heinzmann Eisenrinkel körmöci kamaraispán. Turul 77. (1997) 20–25., 1. ábra.

domini mill^o ccc^o lxxx viii i(n) d(o)m(ini)ca letare ob[iit] ...²⁰² A kőlap keretelt mezejében jobbra dőlő háromszögpajzsban két ovális láncszem egymás fölé helyezésével megformált lánckereszt látható, a pajzs bal felső sarka felett jobbra néző csőrsisakkal és a hátul felhajló takaró nyomával. A sisakdísz jobbra néző, stilizált sasszárny, rajta kerek tárcsán a címerábra ismétlődik. Újbánya Szent Erzsébet-ispotálytemplomának homlokzatán az azt 1391-ben alapító Hengmann (Henzmannus) Eisenrinkel címere²⁰³ pontosan egyezik a sírkövön láthatóval. Nem lehet tudni, milyen rokonáé volt a sírkő, de a családi kapcsolat kétségtelen. Az újbányai címer nem csupán heraldikailag egyezik meg pontosan a budai sírkövön láthatóval, de még a sisakdísz pajzs formájú, stilizált sasszárnyának megformálása is igen hasonló. A más budai, valamint székesfehérvári, nagymarosi, zágrábi sírköveken is előforduló, délnémet eredetű motívum a 14. század utolsó harmadában volt kedvelt.²⁰⁴ A címerábra beszélő címer: a német Eisenrinkel, Eisenringel jelentése vaskarika. Hengmann életpályájának adatait Rainer Pál gyűjtötte össze.²⁰⁵ Először, keresztnéve említése nélkül, újbányai polgárként 1383-ban fordul elő a forrásokban, egy újbányai altárna adományozási okmányában a város esküdtjei között szerepel, mint *purger auf dem Konigesperg mit namen ... Eysenrinkel*.²⁰⁶ 1385-ben Körmöcbánya bírāja és tanácsurái a régebbi városi altárnát *providis viris Heinczmanno dicto Ysenrinkel civi de Kunigsperch et Hunczmano dicto Tolbay nostri concivi* adományozták.²⁰⁷ 1386-ban *Henczmanus Comes Eysenrinkel* Selmezbánya bírójával és tanácsosaival együtt hozott ítéletet,²⁰⁸ egy hasonló ítéletlevélben mint *Hanczmanus dictus Ysrinkel Comes et Vrburarius Schebnitzensis*, 1387-ben pedig mint *Hanzmanus dictus Ysrinchel Comes Schebnicensis* fordul elő.²⁰⁹ Az 1391-ben Budán kelt alapítólevél szerint az esztergomi érsek vicariusá előtt *providus et honestus vir Hengmannus de Sebnicia pronunc comes et urburarum regius de Crempnicia, de Königsberg et de dicta Sebnicia* előadta, hogy Újbányán Boldog Erzsébet tiszteletére ispotályt és imahelyet kíván építeni, amelynek mestere, valamint betegei és szegényei számára a Szent György mártír egyházához közeli budai házát örök ajándékba adja, tartozékaival, hasznaival és jövedelmeivel együtt.²¹⁰ 1393-ban Zsigmond király *providi viri Henchmani Izienkel dicti comitis urburarum nostrarum de Kremniczia* kérésére az újbányai kórháznak adomá-

202 A biztosan olvasható évszám után a halálozás napját Végh András határozta meg (vö. Rainer P.: Egy 1388-as budai sírkő i. m.). Laetare, azaz a húsvét előtti harmadik vasárnap 1388-ban március 8-ra esett.

203 Bars vármegye. Budapest [1903] (Magyarország Vármegyéi és Városai) 122.; Rainer P.: Egy 1388-as budai sírkő i. m. 20–21., 2. ábra.

204 Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 461.

205 Rainer P.: Egy 1388-as budai sírkő i. m. 21–23.

206 Wenzel G.: Magyarország bányászata i. m. 290.

207 DF 250 112.

208 Wenzel G.: Magyarország bányászata i. m. 267.

209 Wenzel G.: Magyarország bányászata i. m. 268.

210 BTOE III. 57. (ZsO I. 2093. sz.).

nyozta az Újbányához közeli Magasmarton királyi birtokot.²¹¹ Hengmann vagy Heinzmann tehát újbányai polgár, bányatulajdonos, 1386–1387-ben selmecbányai *comes* és *urburarius*,²¹² 1391-ben körmöci, újbányai és selmeci *comes* és *urburarius*, végül 1393-ban is körmöci *comes*ként és *urburarius*ként bukkan fel a forrásokban. A budai sírkövet tehát Hengmann *comes* családja egy ismeretlen tagjának állították, néhány évvel az újbányai címerkő elkészítése előtt. Az ismeretlen családtag alighanem lakója is volt a budai háznak, amelyet a halála után három évvel adományozott el Hengmann.²¹³

*

A bemutatott síremlékek, sírlapok szórványemlékek. Megmaradásuk, előkerülésük ugyanúgy a történelmi véletleneknek köszönhető, mint a középkori Magyarország síremlékei esetében általában. A kincstartók és a tárnokmesterek viszonylag jelentősebb számú emlékeiből nem következik, hogy számukra nagyobb valószínűséggel készültek volna síremlékek, mint az arisztokrácia más hivatalos viselő tagjai, például az országbírók számára, még ha az utóbbiak közül egyetlenegynek a síremléke sem maradt fenn. A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplői síremlékcsoportja önmagában álló művészettörténeti elemzésének nincs értelme, annyira nem jellemzi ezeket a síremlékeket semmilyen specifikus tulajdonság, hogy a tárnokmestereken kívül többségüknek még a feliratában sincs utalás ezekre a hivatali posztokra, pedig az elhunytak más címeit gyakran megörökítették. A faragványok pontosan megfeleltek az általános művészeti, heraldikai, ikonográfiai, típusbeli tendenciáknak, amelyeket az ugyan egészében is nagyon szórványos, mégis mintegy másfél ezernyi ép vagy töredékes síremlék alapján legalábbis vázolni lehet.²¹⁴ A tárgyalt faragványok művészi színvonala igencsak változatos, de mint az arisztokráciának, főúraknak, főpapoknak, magasabb rangú hivatalnokoknak állított emlékektől elvárható, anyaguk gyakran a közönséges kőanyagoknál drágább és drágábban megmunkálható vörös márvány, és akadnak közöttük igen kvalitásos alkotások. A készítési körülmények, a lehetőségek azonban jelentősen eltérhettek, ahogy azt a két királynéi-királynői tárnokmesternek állított emlék különösen szembeütően mutatja: mindkettő a Bebek család két közeli rokon tagjáé, a készítésük között eltelt három évtized a család jogállásában és gazdasági erejében semmilyen változást nem hozott, címeres ábrájuk és egész felépítésük igen hasonló, mindkettő még a később alájuk eltemetett személyek életében, minden bizonnyal saját megrendelésükre készülhetett – művészi színvonaluk mégis igencsak különböző. Néhány leírt darab nemcsak mai szemmel, de a produkció egykori teljességét tekintve is minden bizonnyal

211 CD X/2. 107.

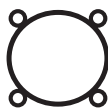
212 A bányavárosoknál kimutatható *comes* tisztséghez lásd Weisz, Boglárka: Mining Town Privileges in Angevin Hungary. The Hungarian Historical Review 2. (2013) 296–297.

213 A budai házra lásd Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 168.; II. 94. sz.

214 Lővei P. – Varga L.: Síremlékek i. m. I. 334–342., 459–466., 587–593., 694–701.; Varga, Livia – Lővei, Pál: Funerary Art in Medieval Hungary. Acta Historiae Artium 35. (1990–1992) 115–167.

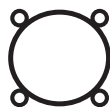
korszakuk főműve. Ez az épen maradt, tornagörgői Bebek- és terebesi Perényi-sírlapoknál, Szapolyai Imre fedlapjánál ma is pontosan érzékelhető, más esetekben a töredékekből és a rájuk vonatkozó forrásadatokból következtethetünk erre. A minden bizonnyal Mátyás budai bronzöntőműhelyében készített egri Nagylucsei-síremlék, amennyiben épen megmaradt volna, európai mércével is jelentős alkotás lenne.

Az emlékek fenti elősorolásának értelme, ahogy korábban említettük, nem művészettörténeti: az archontológia, a heraldika, a családtörténet szempontjából mutatkozhatnak eredmények. A selmecbányai Kerndl és a Tótselymesi Tárcai családok, Szatmári Miklós, Keszi Balázs, Vémeri Zsigmond címérét vagy azoknak legalább részleteit sírkövek őrizték meg. Keszi Balázs, Kerndl György, Proll Miklós, Lulai János, Vémeri Zsigmond, Szegedi Lukács halálának pontos időpontja, Tárcai János halálának 1510 eleji, Szécsi Miklósénak 1428. évi dátuma sírköveikről tudható. Nem lényegtelen az sem – bár ebben a tekintetben is az általános tendenciák figyelhetők meg ezen síremlékek esetében is²¹⁵ –, hogy mennyire gyakori a még az illető életében való gondoskodás a sírkőről. A befejezetlenül hagyott és utólag kiegészített évszám utal erre Verébi Péter és Perényi János, a végül befejezetlenül is maradt évszám Telegdi István, a csupán a korábbi kolostoralapítás évszámát fontosnak tartó, a halál időpontjának helyet nem is biztosító körirat Bebek György, a túl koránra várt halál évszáma Bebek László, az évszám hiánya Berzevici Péter sírlapja esetében. A családtagok biztos vagy feltehető utólagos gondoskodása érhető tetten viszont Kanizsai Miklós, Szécsi Miklós, Kerndl György, Keszi Balázs, Proll Miklós, Tótselymesi Tárcai János, Szegedi Lukács, Johannes Lulai a halálozás napját is feltüntető, egységes sírfeliratai alapján. Forrás szól arról, hogy Nagylucsei Orbán síremlékét unokaöccse állíttatta fel – de típusa, ritka anyaga és technikája biztosan az elhunyt igényeit tükrözte –, Beriszló Péter síremlékét pedig székeskáptalana finanszírozta. Mindkét lehetőség ötvöződött Ernuszt János síremléke esetében, ő az alapanyagot már a helyszínen is szállíttatta, végrendeletileg a címeres ábrázolási típust is meghatározta, a végrendelet végrehajtója azonban az előkelőbbnek számító – egyben nyilván költségesebb – figurális ábrázolás mellett döntött. Monelli Bernát sírkövét testvére készítette, az egységes felirat a napra megadott élettartam mellett azonban a sírkőállítás évét határozza meg, a halálozás időpontját nem.



215 Lővei P.: Középkori síremlékeink megrendelői köre i. m. 8–13.

A VÁROSOK SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN



Károly és a városok

A megállapítás, hogy a magyar „Anjou-királyok támogatták a városokat”,¹ olyan erős – történészgenerációkon és kutatási irányzatokon átívelő – egyetértéssel alapul a magyar történetírásban, hogy az a látszat alakulhat ki: voltaképpen nem is szorul bizonyításra. Nem mintha nehéz feladat lenne a 14. század hagyatékából kiválogatni egy impozáns méretű lábjegyzetre való oklevelet,² amelynek tartalma meggyőző erővel képes bizonyítani e tételt. Ezek tanúbizonyságát ráadásul alaposan megtámogatja a 15. századi – azaz a nem túl távoli utókor emlékezetét képviselő – szepesszombati krónika ismeretlen szerzőjének azon megjegyzése, melyet I. Lajos királyról szóló tudósításába szőtt bele: „ez a király és az apja nagyon szerették a magyarországi városokat, felemelték őket és javították is”.³ Ha viszont némi kutatómunka fejében bebozsátást kérünk a részletek világába, házigazdánk kaján tekintete azt sejteti: hasznosabban is eltölthetjük az időt, mintsem hogy a fenti tétel igazát az újonnan előkerült adatokkal próbáljuk alátámasztani.

Az alábbiakban, ellentétben a szepesszombati krónikával, csak az „apa”, azaz I. Károly városokkal kapcsolatos politikájáról lesz szó, pontosabban annak csupán néhány vonásáról. Az egészről a legszebb – s alighanem a későbbi kutatásra gyakorolt hatást illetően a legjelentősebb – összegzést Hóman Bálintnak köszönhetjük: „Károly Róbert már trónjáért vívott harcaiban nagyon sokat köszönhetett az erős központi hatalom után sóvárgó, ennek védelmét nélkülöző városok támogatásának, később reájuk támaszkodva igyekezett királysága pénzügyeit rendbehozni. Ezért szeretettel és megértéssel karolta fel a városok ügyét, melyekben biztos és erős támaszát látta”.⁴

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézet kutatóprofesszora.

1 Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Budapest 1998. 107. (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája).

2 Lásd például Hóman Bálint: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest 1921. (Reprint: Budapest 2003.) 70., 1. jegyzet.

3 Chronicon, quod conservetur in monte S. Georgii: Diser konig vnd seyn fater habin dy stete zu vngern zere gelibit vnd dy erhaben, vnd gepessert – Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest 1999². (a továbbiakban SRH) II. 284.

4 Hóman B.: A Magyar Királyság pénzügyei i. m. 69.

S valóban, Károly oklevelei között nem számít ritka vendégnek a valamely város (vagy egyéb kiváltságolt település és *hospes*közösség) számára (vagy javára) kiadott okmány. A sort az nyitja, amelyet 1310. augusztus 27-ére, azaz Károly harmadik koronázása napjára⁵ kelteztek, s mely arra utasította a Baboníciókat – köztük Istvánt, Szlavónia az idő szerinti bánját⁶ –, hogy védelmezzék meg a grécieket (*communitatem nostram Grecensem*) – azaz a mai Zágráb polgárait – Kobilá nevű birtokukban.⁷ Az utolsó pedig a Kassának teljes körű bírói immunitást biztosító oklevél 1342 januárjának végéről.⁸ Ezen harminckét év alatt Károly közel másfél száz oklevelet bocsátott ki több mint ötven város, kiváltságolt település és *hospes*közösség ügyeiben. Okleveleinek egy része korábbi kiváltságok megerősítése ugyan, ám mivel a korban ez volt a módja annak, hogy az éppen a trónon ülő uralkodó kifejezésre juttassa, valamely elődje rendelkezését a maga részéről kész továbbra is érvényesnek elfogadni, joggal számíthatók ezek is Károly teljes értékű intézkedései közé, annál is inkább, mert esetenként a megerősítés nem változatlan formában történt.

Korántsem mellékes azonban, hogy a változtatások milyen következményekkel jártak: bővítették vagy szűkítették az adott közösség szabadságait. Pozsony számára ez a mérleg minden kétséget kizáróan pozitív, hiszen azt követően, hogy Károly 1313 folyamán változatlan formában megerősítette a városnak III. András által 1291-ben adott privilégiumot, 1323-ban – immár saját, 1313. évi oklevelét erősítve meg – értékes pénzügyi kiváltságokat fűzött ahhoz.⁹ A szepesi szászok esetében már korántsem ilyen egyértelmű a helyzet. 1317-ben I. Károly a szepesiek kérésére megerősítette korábban kapott szabadságaikat, ám nem V. István 1271. évi kiváltságlevelének¹⁰ átírása révén, hanem annak szövegét felhasználva gyakorlatilag új privilégiumot szerkesztett: egyes rendelkezéseket elhagyott, másokat megváltoztatott, miközben új elemekkel bővítette is a szöveget – például azon települések és birtokok (*civitates eorum, villas et oppida, curias et predya in suis limitibus sita et ad se legitime pertinencia*) felsorolásával, amelyekre a kiváltságlevél hatálya kiterjed –, jölle-

5 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. c. 194. (SRH I. 486.); vö. még 1315. augusztus 1.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz. Strigonii 1882. 710–711.

6 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. I. 16.

7 (1310.) augusztus 27.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Collegit et digessit Tade Smičiklas. Zagrabiae 1904–1934. (a továbbiakban CDCr) VIII. 262. A földet még IV. Lászlótól kapták a zágrábiak, lásd 1275. augusztus 11.: CDCr VI. 121.

8 1342. január 28.: Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350). Ed. Ľubomír Juck. Bratislava 1984. (a továbbiakban VMMS) 133–134.

9 1291. december 2.: VMMS 75–76.; 1313. s. d.: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 238 656; 1323. március 31.: DF 238 664. Az 1323. évi pozsonyi kiváltság értelmezéséhez lásd Weisz Boglárka: A kamara haszna okán szedett collecta. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs 2012. 547–557.

10 1271. augusztus 25.: VMMS 55–56.

het Károly oklevele azt állítja, hogy a szepesiek szabadságait „szóról szóra” (*de verbo ad verbum*) erősíti meg. A leginkább szembetűnő változtatás, hogy Károly 1200 márkára emelte a szepesi szászok 1271-ben 300 márkában meghatározott földbérét.¹¹ Hasonlóan járt az Ugocsa megyei Szöllős. Károly előbb, 1319-ben, átírta és megerősítette 1262. évi kiváltságlevelüket¹² – pontosabban annak 1294. évi megerősítését¹³ –, tíz évvel később immár az eredeti kiváltságlevelet írta át és erősítette meg, ám jelentősen megemelte a szöllősiek pénzben megszabott földbérét – telkenként 3 pondusról 1 fertóra –, és további kötelezettségeket is kirótt a közösségre.¹⁴ Mindkét esetben tehát éppen négyszeresére növelte a király a *hospesek* pénzben fizetett földbérét, igaz, a szepesiek esetében ezt némiképp ellensúlyozhatta, hogy katonáskodási kötelezettségüket viszont jelentősen enyhítette.

Mielőtt rátérnénk Károly elődei rendelkezéseitől független – azaz a szó legszűkebb értelmében újak tekinthető – intézkedéseinek szemügyre vételére, előljáróban nem érdektelen megjegyezni, hogy az említett másfél száz oklevelének éppen harmada foglal írásba ilyen döntéseket, azaz általa adományozott jogokat, a többi részint megerősítés, részint pedig olyan napi ügyekkel foglalkozik, amelyek sem nem bővítették, sem nem szűkítették az érintett közösség által addig élvezett jogokat. Az egyharmados arány nem tanúskodik különösebb uralkodói aktivitásról a városok, kiváltságolt települések és más *hospes*közösségek szabadságainak gyarapítása terén. Egy-egy konkrét település esetére kivetítve ez azt jelenti, hogy például Zágráb középkori kiváltságaiban talán csak egyetlen eleme származik Károly kegyéből: 1333-ban a király engedélyezte, hogy a zágrábiak a városukban lerakatot fenntartó idegenektől (*extranei*) áruik után illetéket (*collectam seu exactionem*) szedjenek.¹⁵ A bizonytalanságot a tekintetben, hogy ez valóban a zágrábiak jogainak bővítését jelentette-e, az magyarázza, hogy 1324-ben egy hasonló ügyben már vitába keveredett a gréchegyi polgárközség a zágrábi káptalannal,¹⁶ így egyáltalán nem lehetetlen, hogy a *hospesek* 1333 előtt is birtokában voltak e szabadságnak.¹⁷ Károly többi, a zágrábiak javára kiadott oklevele részint korábbi kiváltságle-

11 1317. november 12.: VMMS 89–90.

12 1262. s. d.: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874. (a továbbiakban ÁÚO) VIII. 31–32.

13 1294. szeptember 16.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Budapest 1923–1987. (a továbbiakban RA) II/4. 138–139.

14 1329. május 19.: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 70 614.

15 1333. június 13.: CDCr X. 102. Az oklevelet Károly utóbb megerősítette, lásd 1335. május 19.: CDCr X. 211–212.

16 1324. október 18.: CDCr IX. 207–208.

17 A kérdésre lásd Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Budapest 2012. 58.

veleik egészének,¹⁸ részint az azokban foglalt szabadságok egy-egy elemének megerősítése.¹⁹

Gondolhatnánk persze, hogy Károly nem a már privilégiummal rendelkező települések szabadságainak további bővítésére, hanem a kiváltságos települések számának gyarapítására összpontosította figyelmét. S valóban, a király saját intézkedéseinek valamivel több mint a fele idesorolható. Ezek egy része városi kiváltságot juttatott a településnek: Nagymaros 1324-ben,²⁰ Sárvár, Kőszeg és Körmöcbánya 1328-ban,²¹ Komárom 1331-ben,²² Turócszentmárton, Zólyomlipcse és Rózsahegy pedig 1340-ben kapta privilégiumát Károlytól.²³ Némi megszorítással kiegészíthető ez a sorozat az 1325-ben bányavárosi jogokban részesített Aranyosbányával,²⁴ valamint a szintén bányaváros Szomolnokbányával, jóllehet ez utóbbi település kiváltságolásának története nem minden részletében világos adataink ellentmondásos volta miatt.²⁵

- 18 1319. március 22.: CDCr VIII. 523–524. (az átírt oklevelet lásd 1266. s. d.: CDCr V. 410.); 1322. október 14.: CDCr IX. 89. (az átírt oklevelet lásd 1266. november 23.: CDCr V. 401–404.); ez utóbbi oklevélét Károly 1324-ben átírta és megerősítette, lásd 1324. március 8.: CDCr IX. 180–181.
- 19 1325. február 6.: CDCr IX. 225–226.; 1329. augusztus 8.: CDCr IX. 482–483.; 1333. június 17.: CDCr X. 104.; 1335. november 29.: CDCr X. 242. és 243.
- 20 1324. május 22.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) VIII/2. 514–517.
- 21 1328. május 10.: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza et al. Graz–Köln–Wien 1955–1999. (a továbbiakban UB) IV. 26–28.; 1328. június 3.: UB IV. 34–37.; 1328. november 17.: VMMS 115–116.
- 22 1331. október 6.: VMMS 119–120.
- 23 1340. október 3.: VMMS 130.; 1340. november 11.: VMMS 130–131.; 1340. november 14.: VMMS 132–133.
- 24 1325. június 14.: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner et al. Hermanstadt 1892. I. 395–396. A bányavárosok 14. századi kiváltságaihoz lásd Weisz, *Boglárka*: Mining Town Privileges in Angevin Hungary Hungarian Historical Review 2. (2013) 288–312.
- 25 Szomolnokbánya ugyanis 1327-ben megkapta Károlytól Selmezbánya kiváltságait (1327. május 21.: VMMS 110–111.), amelyeket azonban csak részleteiben ismerünk (a kérdés összefoglalását lásd RA 1678. sz., Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae 1971–1987. [a továbbiakban CDES] II. 24. és Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest 1987. 245.). 1338-ban ugyanakkor a király említést tesz arról, hogy egy korábbi pátensében (in aliis specialibus litteris nostris patentibus) már írásba foglalta a szomolnokiai azon jogát, hogy – miként korábban is (a modo, ut antea) – szabadon választhatnak bírót, aki minden ügyükben ítélezhet (1338. [december 25.]: VMMS 127–128., keltére lásd Anjou-kori Oklevéltár I–XL. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Gécz Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Szeged–Budapest 1990–2015. [a továbbiakban Anjou-oklt.] XXII. 606. sz.). Ez a pátens nem lehet azonos az 1327. évi oklevéllel, mivel az privilegiális. A település lakóinak ezen szabadságát illetően mindenestre 1339-ben is parancslevelet állíttatott ki az uralkodó eltöltve a nádort, a tárnokmestert, az országbíró, valamint a megyésispánokat és minden más bírót a szomolnokiai feletti ítélezéstől (1339. február 16.: VMMS 128–129.), amit a szo-

Települések egy másik csoportja *hospes*kiváltságokat kapott Károlytól. Ezen kiváltságolási forma, a városihoz hasonlóan, már az Árpád-korban kifejlődött, ám kisebb szabadságot juttatott a közösségnek, kiváltképpen a bírászkodás terén: míg a városok bírái mind a kisebb, mind a nagyobb – durva leegyszerűsítéssel, mai fogalmaink szerint: mind a polgári, mind a büntetőügyekben – ítélezhettek, a szabad falvak bírái csupán a kisebb ügyekben járhattak el önállóan, a nagyobbakban a megyésispánnal – vagy más kijelölt személlyel – való együttműködést írták elő számukra a kiváltságlevelek, s az ilyen ügyekben kiszabott bírságpénzeknek a kisebbik hányada – rendszerint egyharmada – jutott nekik, míg a többi a másik bírót illette.²⁶ A Károly által kiállított *hospes*kiváltságok sorát a Kolozsvárnak adott 1316. évi nyitja meg:²⁷ a tekintetben, hogy az oklevél ide – s nem a városi kiváltságok közé tartozik – nem sok kétséget hagy a kolozsváriak feletti ítékezés kérdésének szabályozása.²⁸ A kiváltságok ugyanezen típusába sorolandó a szepesi szok már említett 1317. évi privilégiuma, s vélhetően a szabadságok ugyanezen szintjével éltek a zsolnaiak is, jóllehet Károlytól kapott oklevelük szövege alapján a kérdés nem ítéltető meg egyértelműen,²⁹ ám ha Zsolna királyi város lett volna, Köcski Sándor országbíró és beszercei várnagy aligha mondhatta volna a maga városának (*Zilina civitas nostra*).³⁰ 1329-ben Károly egy újabb oklevelével négy máramarosi települést kiváltságolt egyidejűleg: Visket, Husztot, Técsőt és Hosszúmezőt.³¹ A négy településnek az Ugocsa megyei Szöllös kiváltságait adományozta az uralkodó (*omnes libertates, quibus cives seu hospites nostri de Szöllös gaudent et fruuntur*), ami városi jogokat jelente-

molnokiak a következő év végén átírtak a szepesi káptalannal (1340. december 6.: Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. [A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története I. Oklevéltár] I/1–2. Budapest 1919. I/1. 85–86.).

26 Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából XIV. (1961) 26., 61–64.; Solymosi László: Hospes kiváltság 1275-ből. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Madarász Lajos. Veszprém 1984. 17–19.

27 1316. augusztus 19.: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez I. Összegyűjtötte és szerkesztette Jakab Elek. Buda 1870. (a továbbiakban Kolozsvár) 31–33.

28 [...] villicum inter se libere eligant, quem de communi consensu et voluntate duxerint ordinandum, qui quidem villicus ipsorum omnes causas inter ipsos et intra metas ipsorum exortas exceptis causis homicidii, incendii et vulneris, quod vulgo dicitur boyseb, quas iudex noster et villicus ipsorum pro tempore constituti pariter iudicabunt, iudicia inter se taliter dividentes, quod duabus partibus iudici nostro cedentibus, terciam partem in dictis causis villicus ipsorum obtinebit – Kolozsvár 32.

29 1321. július 12.: VMMS 97–98.

30 1325. szeptember 25.: Anjou-kori okmánytár I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban AO) II. 214–215. (vö. az eredetivel: DL 2322). Mindenesetre a mai szlovák kutatás csak a 14. század végétől tekint Zsolnára városi jogok birtokosaként, lásd Marsina, Richard: Žilina. In: Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Ed. Martin Štefánik, Ján Lukačka. Bratislava 2010. 578–579.

31 1329. április 26.: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Egybegyűjté és jegyzetekkel kísérve kiadta Mihályi János. Máramarossziget 1900. (a továbbiakban Máramaros) 8–11.

ne,³² mégis, az itteni *hospesek* feletti bíraskodást éppúgy megosztotta az uralkodó az általa kinevezett bíró és a vendégtelpesek által választott falunagy között,³³ mint Kolozsvár esetében, ami viszont egyértelműen *hospes*kiváltság-ra utaló elem a szövegben.

A Károly által adott kiváltságlevelek között azonban ennél különösebbek is akadnak. 1328-ban például Korpona szabadságait³⁴ adományozta a Gömör megyei Pelsőcnek és Csetneknek, melyek Ákos nembéli Benedek fiainak a birtokában voltak.³⁵ Meglehet, hogy valójában csak egy sajátos módon megszerkesztett immunitás-adománnyal van dolgunk, amint az felmerült az oklevél elemzése során, a rendelkezés azonban más kérdéseket is felvet,³⁶ melyek közül szempontunkból az érdemel különös figyelmet, hogy korábban – azaz az Árpád-korban – nem volt szokásban magánföldesúri birtokban lévő településeket városi kiváltságban részesíteni. A legközelebbi párhuzamként a Komárom megyei Füzitő 1263. évi kiváltságolása említhető, amikor is IV. Béla a pannonthalmi apátság földjén élő *hospesek*nek Buda jogát adományozta.³⁷ Károly uralkodása idején azonban Pelsőc és Csetnek esete nem maradt elszigetelt, egyedi jelenség. 1334-ben a Szécsényi Tamás erdélyi vajda birtokában lévő Szécsénynek, Rimaszombatnak és Gyöngyösnek adományozta Buda jogait ugyanazon a napon kiállított okleveleivel, mindhárom esetben engedélyezve, hogy a települést falakkal erősítsék meg.³⁸ A városok védelmi szerepét, úgy tűnik, igencsak szem előtt tartotta Károly, hiszen rendszeresen foglalkozott a kérdéssel. A soproniakat ismételten arra kötelezte, hogy a városfalakon belül éljenek³⁹ – erre már az utolsó Árpádoknak is figyelmeztetniük kellett őket⁴⁰ –, majd 1330-ban a városfalak építésének költségeire egy vámjövedelem⁴¹ felét adta tíz évre a városnak, amit aztán 1339-ben újabb két évre

32 Vö. 1262. s. d.: iudicio nullius comitis astare teneantur, nisi iudicis aut villici ex communitate electi – ÁÚO VIII. 31.

33 1329. április 26.: iudicio nullius comitis stare teneantur, nisi iudicis ipsorum per nos deputati aut villici ipsorum per communitatem electi [...] omnes causas inter ipsos motas et movendas villicus eorum cum senioribus ipsorum possit iudicare exceptis homicidio, violentia, furto et incendio, quas iudex noster cum villico ipsorum iudicabit, quarum causarum iudicatarum duas partes iudex noster percipiet, tertia parte villico eorum remanente – Máramaros 9–10.

34 Vö. 1244. december 15.: CDES II. 113–114.

35 1328. április 21.: VMMS 112–113.

36 Vö. Kollmann Örs László: Szempontok az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődésének vizsgálatához. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. H. n. [Budapest–Piliscsaba] 2004. 99–100., 112–113.

37 1263: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története II. Szerk. Sörös Pongrác. Budapest 1903. 325–326.

38 1334. május 5.: AO III. 71–72.; VMMS 122–123.; CD VIII/3. 716–718.

39 1328. június 7.: Sopron szabad királyi város története. Oklevelek I/1–II/6. Közli Házi Jenő. Sopron 1921–1943. (a továbbiakban Sopron. Tört.) I/1. 55.; 1330. április 16.: Sopron. Tört. I/1. 56.; 1330. június 10.: Sopron. Tört. I/1. 56–57.

40 1283. július 25.: UB II. 172.; (1290–1300 k.): UB II. 332–233. („1300”-ra keltezve).

41 Vö. Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Budapest 2013. 161–162.

meghosszabbított,⁴² végül az erősítési munkálatok folytatása érdekében további négy évre átengedett a városnak.⁴³ A kőszegiek, szintén városuk erősítéseinek fejlesztése fejében, tízévnyi adómentességet kaptak a királytól.⁴⁴

Előkerül végezetül az erősítés kérdése Bars esetében is. A barsi várispánság központjául szolgáló vár mellett megtelepedett magyar és német vendégtelepesek 1240-ben kaptak kiváltságlevelet IV. Bélától, aki azt 1253-ban átírta és megerősítette,⁴⁵ s ez utóbbi példánnyal ugyanígy járt el I. Károly is 1324-ben.⁴⁶ A barsiak kiváltságlevele az Árpád-kor jellegzetes *hospes*kiváltságai közé tartozik,⁴⁷ mely a szövegben várispánként említett megyésispán és a vendégtelepesek által állított falunagy között osztja meg a bírói joghatóságot az előbbinek tartván fenn a bűnügyek megítélését.⁴⁸ 1331-ben aztán I. Károly – egyebek mellett – engedélyezte, hogy a barsiak bírása immár minden ügyben (*omnes causas inter ipsos emergentes*) ítélezhessék, ami az Árpád-kor fogalmi rendszerében a városi jogok elnyerésével lett volna egyenértékű. Itt azonban aligha erről van szó, mert az oklevél úgy folytatódik, hogy a királyi szabad városok jogainak további elemeit majd akkor adományozza a barsiaknak az uralkodó, ha számuk gyarapodását tapasztalja, addig is palánkkal kerítsék körül településüket.⁴⁹

Mindezek alapján indokoltan merül fel a gyanú, hogy Károly uralkodásának második felében a városi jogokat biztosító kiváltságolásnak az a modellje, mely a 13. század folyamán fejlődött ki, átalakulóban volt. Ennek során egyfelől új elemek jelentek meg: a király immár magánbirtokosok kezén lévő települések előtt is megnyitotta a királyi városokhoz hasonló fejlődés lehetőségét, miközben a város fogalmához – amint arra Engel Pál felfigyelt – a korábbiaknál erőteljesebben kapcsolódott a település erősített volta.⁵⁰ Másfelől a városi szabadságot a *hospes*kiváltságtól elhatároló kérdés – tudniillik az, hogy a kiváltságolt település elöljárója minden ügyben ítélt-e, vagy csak a kisebbekben –, úgy tűnik, némileg veszített jelentőségéből. Bars 1331. évi ok-

42 1339. április 19.: Sopr. Tört. I/1. 73–74.

43 1340. január 16.: Sopr. Tört. I/1. 76–77.

44 1336. s. d.: UB IV. 219–220.

45 1240. szeptember 10.: CDES II. 56–57.; 1253. május 31.: CDES II. 298–299.

46 1324. február 3.: DL 247.

47 Így látta ezt már Fügedi Erik is, lásd Fügedi E.: Városprivilegiumok i. m. 62. (vö. még uo. 45–46.).

48 1240. szeptember 10.: volumus, quod in causis minutis a suo solummodo villico de comuni eorundem consensu ordinato iudicentur, ausam autem, que ad sanguinis effusionem vel perditionem libertatis alicuius vergere posset, comes castri presente villico iudicabit – CDES II. 56.

49 1331. április 24.: alias autem libertates dum ipsos hospites nostros multiplicari viderimus, easdem, quibus cetere libere civitates nostre gratulantur, eisdem concedemus, ita nichilominus, ut hospites eiusdem civitatis nostre, quanto celerius poterunt ipsam civitatem nostram munitione sive oprer legneo debeant circumdare – VMMS 118.

50 Ez utóbbira lásd Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest 2001. 215–216.

levele egyértelműen arra vall, hogy a királyi hatalom nem tekintette befejezettnek a település városi kiváltságokkal való felruházását a teljes bírói immunitás adományozásával, s hogy a *hospes*közösségek is hasonlóan vélekedhettek, azt Kassa példája támasztja alá.

Kassa vendégtelepesei már 1249 előtt kaptak IV. Bélától kiváltságlevelet,⁵¹ az ebben foglalt szabadságok azonban aligha terjedtek túl a *hospes*kiváltságok szokásos mértékén. 1319-ben területileg korlátozott vámmmentességet, 1321-ben pedig a kamarahaszna, illetve az annak fejében kivetett *collecta*⁵² megfizetésének kötelezettsége alól mentesültek a kassaiak I. Károly kegyéből,⁵³ mígnem végül 1342-ben, amint arról már szó esett, a település elnyerte azt a kiváltságot is, hogy „más főbb királyi városok módjára” (*ad instar aliarum capitalium civitatum nostrarum*) a kassaiak minden ügyében bírójuk és esküdteik ítéljenek, s ha azok nem szolgáltatnának igazságot, akkor nem a kassaiakat, hanem a bírót és az esküdteket kell megidézni a király vagy a tárnokmester – azaz a kassaiak rendes bírója (*iudex videlicet ipsorum ordinarius*) – elé.⁵⁴ Az Árpád-kor szokásai szerint ez a rendelkezés Kassát korlátozott jogokkal felruházott királyi szabad faluból teljes értékű önkormányzattal rendelkező várossá tette volna,⁵⁵ kiemelve a települést az újbírói ispán bírói joghatósága alól. Maguk a kassaiak azonban nem érték be ennyivel: az oklevelet 1344-ben átírtatták ugyan Lackfi István tárnokmesterrel,⁵⁶ 1347-ben viszont, amint az közismert, mégis csak szükségesnek látták, hogy egy Árpád-kori mintákat követő kiváltságlevelet eszközöljenek ki maguknak I. Lajos királytól.⁵⁷

Kassa példája ugyanakkor ráirányítja a figyelmünket arra a körülményre, hogy Károly városokkal kapcsolatos politikája nemcsak a meghozott – és, persze, a ránk maradt forrásanyagban nyomot hagyó, így ismert – intézkedéseit elemezve vizsgálható, hanem a meg nem hozottak alapján is. Ennek a szempontnak az érvényesítése nyilvánvalóan semmibe veszi az *argumentum e silentio* kerülésére intő módszertani tilalmat, mégsem tekinthető öncélú, természetlen szócséplésnek. Egy efféle tilalomfát nem ok nélkül szokás állítani, így aztán tanácsos kétszer is megfontolni a dolgot, mielőtt úgy döntünk, hogy figyelmen kívül hagyjuk. Hiába vehetjük biztosra például, hogy a szerémi és a pécsi kamaraispánságok⁵⁸ 1342. évi bérleti szerződésében említett települé-

51 Amint arra a szinaiak kiváltságlevele világosan utal, lásd 1249. április 13.: CDES II. 222–223.

52 Vö. *Weisz B.*: A kamara haszna okán szedett collecta i. m.

53 1319. április 9.: VMMS 93–94.; 1321. május 21.: VMMS 95–96.

54 1342. január 28.: VMMS 133–134.

55 Vö. *Osváth Gyula*: Adalékok Kassa város közbizonyi helyzetéhez és közigazgatási szervezetéhez I. Lipót koráig. Kassa 1918. 13–14.

56 1344. május 21.: DF 269 103; kiadását lásd *Osváth Gy.*: Adalékok Kassa város közbizonyi helyzetéhez i. m. 80–82.

57 1347. július 28.: VMMS 148–149. Minderre összefoglalóan lásd *Zsoldos Attila*: Kassa útja az 1347. évi kiváltságolásig. In: Kassa az európai történelem kontextusában. Szerk. Hajdu Mária, Martin Bartoš. Kassa 2014. 31–47.

58 Történetükre lásd *Weisz Boglárka*: A szerémi és a pécsi kamarák története a kezdetektől a XIV. század második feléig. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 130. (2009) 33–53.

seknek – Szalánkeménnek, Zimonynak, Engnek és társaiknak – valamiféle kiváltságlevéllel kellett rendelkezniük Károly uralkodásának végén, s ezért mondhatja a szöveg lakóikat „városiak”-nak (*civitatenses*),⁵⁹ ha nem tudjuk, hogy e kiváltságlevelek milyen jellegűek voltak, mikor és ki adta ki azokat, így aztán ezekkel s a többi kamarabérleti szerződésben hasonló körülmények között felbukkanó településekkel,⁶⁰ és a velük kapcsolatosan felmerülő kérdésekkel nehéz lenne érdemben foglalkozni. Kassa esetében annyiban más a helyzet, hogy az 1347. évi privilégium birtokában bizonyosak lehetünk abban, hogy azért nem tudunk a város Károlytól kapott kiváltságleveléről, mert ilyen nem is volt. Abban, hogy ez így alakult, aligha játszott bármiféle szerepet az az 1304-re vagy valamivel korábbra keltezhető konfliktus, amelynek alkalmával a kassaiak és bizonyos szepesiek Vencel cseh király híveiként harcoltak Károly ellen,⁶¹ mert ugyanaz a helyzet az északkeleti országrész többi, utóbb jelentős várossá fejlődő települését illetően is: Bártfa, Eperjes, Késmárk, Kisszeben szintén csak 1342 után emelkedett a városok közé. Közülük Késmárk már 1269-ben *hospes*kiváltságot kapott IV. Bélától,⁶² s még a 13. században elnyerte a szepesi szászok szabadságait Eperjes és Kisszeben (s velük együtt Sáros) is.⁶³ Egyedül Bártfa esetében tűnik úgy, hogy valóban még fejlődése kezdeti szakaszában járt a 14. század első felében. Erre utal, hogy 1320-ban soltészlevél indítja el a várossá alakulás útján,⁶⁴ a csak említésből ismert 1324. évi kiváltságlevele⁶⁵ sem biztosíthatott széles jogokat a településnek, a legvalószínűbben *hospes*kiváltság lehetett, ellenkező esetben ugyanis nehezen lenne értelmezhető, hogy 1376-ban Buda és Kassa jogait kapja a város.⁶⁶ A többi település városi jogokkal való felruházásának azonban aligha lett volna akadálya, ha a király úgy dönt. De nem tette; csupán annyi történt, hogy Sáros, Eperjes és Kisszeben közös kiváltságlevelét előbb 1314-ben, majd 1324-ben, immár új pecsétjével, megerősítette,⁶⁷ Késmárk nevét pedig belefoglalta a szepesi szászoknak adott 1317. évi kiváltságlevelébe.⁶⁸ (Lőcse már az V. Ist-

59 *Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai.* Budapest 1976. 112.

60 Uo. 97., 116–117.

61 1317. május 8.: Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Vég-hely Dezső. Győr–Budapest 1865–1891. (a továbbiakban HO) VII. 374.; 1326. február 7.: DF 265 464; vö. még *Halaga, Ondrej R.*: Počiatky Košíc a zrod metropoly. Hospodársko-sociálne, správne a kultúrne dejiny. Košice 1992. 312–313.

62 1269. s. d.: VMMS 51–52.

63 1299. január 28.: VMMS 82–83.

64 1320. november 28.: VMMS 94–95.

65 1324. s. d.: DF 212 692.

66 1376. március 7.: *Diplomatarium comitatus Sarosiensis, quod ex tabulariis et codicibus manuscriptis eruit Carolus Wagner.* Posonii–Cassoviae 1780. 99–100.

67 1314. augusztus 3.: Eperjes szabad királyi város levéltára 1245–1526. Írta és összeállította Iványi Béla. Szeged 1931. 12–13.; 1324. november 3.: VMMS 103–104.

68 1317. november 12.: *item Kasmark cum suis pertinentiis et terris a rege Ladizlao quondam empcionis titulo comparatis* – VMMS 89–90.

ván-féle változatban is szerepelt.) Nem adott Károly ugyanakkor városi kiváltságlevelet egyetlen erdélyi és szlavóniai településnek sem, s aligha azért, mert a két tartományban nem volt arra alkalmas *hospes*közösség. Erdélyben mindenesetre ott lett volna, ha más nem, Kolozsvár, Szlavónia esetében pedig nem feledhető, hogy a 13. században számos települést megpróbáltak az Árpádok városi szabadságok adományozásával fejleszteni: így kapott kiváltságlevelet már Zágráb előtt Petrinya és Szamobor Kálmán hercegtől,⁶⁹ ezt követően IV. Béla kiváltságolta Zágrábot⁷⁰ és Jasztrebarszkat,⁷¹ István szlavóniai bán Köröst,⁷² s némi nagyvonalúsággal beilleszthető a sor végére a nem Szlavónia területén lévő Verőce Kálmán hercegtől 1234-ben és Szentambrus Béla hercegtől 1269-ben kapott kiváltságlevele is.⁷³

Sajátos véletlen, hogy ezen három terület – Északkelet-Magyarország, Erdély és Szlavónia – tekinthető a *hospes*közösségek kiváltságolására irányuló királyi törekvések egyfajta mintaterepének,⁷⁴ az viszont korántsem tekinthető véletlennek, hogy az Árpádok kezdeményezése éppen ezeken a területeken nem talált folytatóra I. Károlyban. Erdély és Szlavónia, valamint az Északkelet-Magyarországon 1315-től folyamatosan kiépülő Druget-tartomány volt ugyanis Károly királyságának három legnagyobb *honor*ja. Erdély és Szlavónia, amint az köztudomású, már az Árpád-korban az ország más részeitől elkülönülő, sajátos tartományi igazgatás alatt állott, a Druget-tartományt pedig I. Károly hozta létre. Magját az 1315, illetve 1317 óta Druget Fülöp által kormányzott Szepes, illetve Újvár, azaz Abaúj megyék alkották. Fülöp halálakor, 1327-ben a tartomány része volt már – az említett Szepes és Abaúj mellett – Torna, Gömör, Heves, Borsod is. Fülöpöt a tartomány élén unokaöccse, Vilmos követte. Az ő idejében előbb Sárossal, utóbb pedig Unggal és Zemplénnel bővült a tartomány, így érve el végleges kiterjedését.⁷⁵

A *honor* birtokosa a kormányzására bízott terület minden királyi jövedelme felett belátása szerint rendelkezett, kivéve azokat, amelyeket az uralkodó fenntartott magának,⁷⁶ amint az értelemszerű. Ez utóbbiak közé tartoztak pél-

69 1240. s. d.: CDCr IV. 123–125.; 1242. s. d.: CDCr IV. 164–166.

70 1242. november 16.: CDCr IV. 172–176.

71 1257. január 12.: CDCr V. 51–52.

72 1252. április 24.: CDCr IV. 489–491.

73 1234. s. d.: CDCr III. 422–423.; 1269. s. d.: Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Budapest 2008. 41–42.

74 Vö. *Szende Katalin*: A magyar városok kiváltságolásának kezdetei. In: Debrecen város 650 éves. Várostarténeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szalkai Tamás. Debrecen 2011. 33–37.

75 Vö. *Zsoldos Attila*: A Drugetek és a „hét vármegye”. In: „Köztes-Európa” vonzásában i. m. 577–585.

76 A *honor* fogalmára lásd *Engel Pál*: A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. Történelmi Szemle 24. (1981) 1–19.; *Engel Pál*: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok 116. (1982) 880–922. Az intézmény rövid bemutatását lásd *Engel P.*: Szent István birodalma i. m. 130–132.

dául a pénzveréssel kapcsolatos bevételek,⁷⁷ a királyi szabad falvak – azaz a városi szabadságnál alacsonyabb szintű kiváltságokat élvező *hospes*közösségek – azonban Károly korában a *honor*birtokos joghatósága alatt álltak, akik így azok jövedelmeit is szedték.⁷⁸ Ennek a gyakorlatnak viszonylagos bőséggel fedezhetők fel egyértelmű nyomai forrásainkban, meglehetősen változatos módon igazolva a tételt. Így például 1327-ben az erdélyi vajda két kolozsvári polgárcsalád viszályában mondott ítéletet;⁷⁹ a szlavóniai bán 1328-ban Zelnavásárhely királyi szabad falu (*libera villa domini nostri regis, videlicet forum Zelna in Moroucha existens*),⁸⁰ 1329-ben pedig az Ozalj vára alatt fekvő királyi szabad falu (*libera villa domini regis sub castro Ozol existens*) lakosainak adott *hospes*kiváltságot;⁸¹ ugyanő 1338-ban a kaproncai falunagy (*villicus*) megválasztásának rendjét szabályozta.⁸² 1331-ben az akkor már Sáros megye ispánságát is viselő Druget Vilmos adott vámmentességet az eperjesi *hospes*eknek meghatározott áruféleségekre.⁸³ Az is tudható, hogy nemcsak a legnagyobb *honor*okban volt ez a helyzet, mert például 1339-ben Tamás erdélyi vajda mint trencsényi ispán erősítette meg az ilavaiaikat (*Lewa circa fluvium Vag*) királytól kapott kiváltságaikban, mégpedig úgy, hogy a földbér fizetésére vonatkozó rendelkezést megváltoztatta,⁸⁴ amit nyilván azért tehetett meg, mert saját jövedelme ügyében intézkedett. Károly korában kivételesnek számított, ha a *honor*birtokos mégsem kapta meg a királyi szabad falvak feletti jogokat. Előfordul azonban, ha nem is gyakran: így történt, hogy 1320-ban a király eltiltotta a beregi ispánt attól, hogy официálisokat tartson a lampertszászi vendégtelepesek között és adóztassa őket, mivel azok csak neki tartoznak fizetni.⁸⁵ Az eset vélhetően összefüggésben áll a beregi ispánság királynéi kézre adásával, ami ez idő tájt történhetett,⁸⁶ mindenesetre Lampertszásza 1337-ben már mint királynéi város (*civitas Luprechzaza reginalis*) szerepel.⁸⁷ Az 1370-es években aztán – meglehet, már korábban is – valami változásnak kellett történnie e téren, mert akkor viszont az tünik általánosnak, hogy a királyi szabad falvak feletti joghatóságot az uralkodó, az addigi gyakorlattal ellentétben, már nem engedi át a *honor*birtokosnak, hanem fenntartja magának.

Ha mármost arra keressük a magyarázatot, hogy mi indokolhatta Károly szembetűnő mértéktartását a *hospes*közösségek városi kiváltságokkal való felruházása terén, a választ a *honor*rendszerben találhatjuk meg. A kormányza-

77 Engel P.: A honor i. m. 9–10.

78 Engel erről másként vélekedett (vö. Engel P.: Honor, vár, ispánság i. m. 891.), álláspontja azonban az 1370-es évekből való forrásokon alapszik.

79 1340. augusztus 1.: AO IV. 503–505.

80 1328. október 6.: CDCr IX. 418–419.

81 1329. július 17.: CDCr IX. 478–480.

82 1338. május 3.: CDCr X. 388–389.

83 1331. május 14.: VMMS 118–119.

84 1339. április 22.: VMMS 129.

85 1320. május 6.: DL 314.

86 Engel P.: Archontológia i. m. I. 109.

87 1337. január 25.: AO VII. 602.

tát a *honorbirtokosok* szolgálataira építő Károlynak egyszerűen nem állt az érdekében, hogy a királyi szabad falvakat nagy számban juttassa városi szabadságokhoz, mert azok így kikerültek volna bárói joghatósága alól, akiknek a jövedelmei is megcsappantak volna.

Ezt a modellt mindenben alátámasztja Kassa már felidézett példája. Az északkeleti országrész legjelentősebb települését Károly a Druget-tartomány keretei között kívánta tartani, s csak olyan kiváltságokat adott a településnek, melyek ezt a törekvését nem veszélyeztették. Az 1319-ben kapott vámmentesség csupán Újvár és Zemplén megyék területén mentette fel a kassaiakat a vámok fizetése alól.⁸⁸ A kiváltság szerényebb mértékű csak akkor lehetett volna, ha egyedül Újvár megyére szól. Jóval értékesebb lehetett a település szempontjából a kamarahaszna, valamint az annak fejében kivetett *collecta* megfizetése alól mentesítő 1321. évi privilégium,⁸⁹ melynek eredményeként azonban a király jövedelmei csökkentettek, s nem Újvár megye az idő szerinti ispánjának, Druget Fülöpnek a bevételei. 1323-ban, amikor I. Károly új pecsétet kezdett használni,⁹⁰ 1321. évi oklevelüket a kassaiak átírták és megerősítették a királlyal,⁹¹ annak azonban, hogy ugyanezt a megerősítést a vámmentességre vonatkozó 1319. évi kiváltságlevélre is megkapták volna, semmi nyoma. Ez a körülmény felveti azt a gyanút, amit sikerült is igazolni,⁹² hogy 1323 után még a korlátozott vámmentesség sem volt érvényben, azaz Druget Fülöpnek alig két évig kellett nélkülöznie a korábban amiatt kieső összeget. Az 1342. évi teljes bírói immunitás pedig megcsapolta ugyan Druget Vilmos bevételeit, de a földbért nem érintette.⁹³ Károly 1342 júliusában, majd Vilmos néhány hónappal később bekövetkező halála után azonban gyorsan sor került a Druget-tartomány felszámolására,⁹⁴ s elhárult immár az az akadály, amely meggátolta Kassát abban, hogy mindazon jogok birtokába jusson, amelyekre fejlettsége alapján joggal formálhatott igényt.

További megfigyelések szintén ebbe az irányba mutatnak. Azt követően, hogy Köcski Sándor országbíró kiostromolta Kőszegi „Farkas” Jánost négy Vas megyei várából,⁹⁵ s ezzel a megye több mint fél évszázad után ismét a királyi hatalom szilárd ellenőrzése alá került, 1328-ban a király városi kivált-

88 1319. április 9.: VMMS 93–94.

89 1321. május 21.: VMMS 95–96.

90 *Gárdonyi Albert*: I. Károly király nagypecsétjei. Turul 25. (1907) 36.; vö. még *Grünm Albert*: I. Lajos király megerősítő záradéka. Turul 19. (1901) 27–37.

91 1323. július 2.: VMMS 99.

92 *Weisz Boglárka*: Megszerezni és megtartani egy kiváltságot. A kassaiak vámmentessége. In: Ünnepi tanulmányok Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária. Szeged 2013. 749–759.

93 Vö. 1271. s. d.: *Elenchus fontium historiae urbanae* III/2. Eds. András Kubinyi, Monika Jánosi, Péter E. Kovács, József Köblös, István Tringli. Budapest 1997. 62.

94 *Engel P.*: Honor, vár, ispánság i. m. 907.; *Engel Pál*: Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. Történelmi Szemle 39. (1997) 145–148.; vö. még *Piti Ferenc*: Az 1342. évi nádorváltás. Századok 140. (2006) 435–441.

95 1327. augusztus 29.: HO I. 147.; 1327. december 10.: HO I. 152.; vö. még (1327? s. d.): UB IV. 3.

ságokat adott Sárvárnak és Kőszegnek.⁹⁶ Ezt a lépést talán a települések fejlettsége is indokolta, egy politikai megfontolás azonban bizonyosan: mind Sárvár, mind Kőszeg jelentős szerepet töltött be a Kőszegiek hatalmát megalapozó Henrik bán egyik fia, János (más néven: Iván) és utódai tartományában – amint azt okleveleik gyakori itteni keltezései bizonyítják⁹⁷ –, s Kőszeg még kiváltságlevelet is kapott uraitól,⁹⁸ így aligha lehetett tanácsos szűkmarkúbbnak bizonyulni a minap levert oligarcháknál. A vasi ispán azonban így jelentős bevételektől esett el, érthető tehát, hogy Károly az első adandó alkalommal – Hédervári Dezső soproni ispánnak a balsikerű 1330. évi hadjáratban történt emlékezetes halálát⁹⁹ követően – egyesítette a vasi és a soproni ispánságot, mivel a nyugati határszélen erős (azaz jelentős jövedelmekkel rendelkező) báróra volt szüksége a Habsburgokkal szemben.¹⁰⁰ A Habsburgokkal korábban ápolt jó viszony megromlása ugyanakkor szorosabbra fűzte a cseh trónon ülő Luxemburgokkal a magyar király kapcsolatát, s talán ezzel magyarázható, hogy Károly szükségtelennek ítélte a nagy hagyományokkal rendelkező zólyomi ispánság további életben tartását, melynek élén már jó ideje Károly régi híve, Doncs, a Balassával egy töről eredő Doncsfi család névadó őse állt. Árvát már 1330-ban elcserélte Donccsal az osztrákoktól visszakapott Muraközért,¹⁰¹ 1338-ban aztán elmozdította a zólyomi ispánság éléről Doncsot – aki azonban nem lett kegyvesztett¹⁰² –, s egy rövid, átmeneti időre Gönyői Tamást bízta meg az ekkor még Liptóra és Turócra is kiterjedő zólyomi ispánság irányításával, hogy aztán 1339 végére saját ispánt kapjon az immár önálló Liptó, Turóc és Zólyom megye.¹⁰³ Aligha véletlen, hogy ezt köve-

96 1328. május 10.: UB IV. 26–28.; 1328. június 3.: UB IV. 34–37.

97 (1287–1288 körül) május 5.: UB II. 206.; 1288. július 1.: UB II. 208.; 1288. augusztus 8.: UB II. 210.; 1310. augusztus 2.: UB III. 44. (vö. Anjou-oklt. II. 937. sz.); 1313. július 8.: AO I. 319.; 1314. április 3.: AO I. 337–338.; 1314. augusztus 11.: Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. Budapest 1886–1890. I. 143–144.; 1318. május 19.: UB III. 110.; 1320. április 4.: UB III. 125.; (1322.) július 23.: UB III. 145–146.; 1325. augusztus 1.: UB III. 203.; 1285. október 13.: UB II. 195.; 1302. április 15.: UB III. 10.; 1321. július 23.: UB III. 135.; 1322. május 3.: UB III. 143.

98 1328. június 3.: UB IV. 35.

99 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. c. 209.* (SRH I. 500.).

100 Károly és a Habsburgok kapcsolatainak alakulására lásd *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Budapest 1988. 70–76.; *Engel P.*: Szent István birodalma i. m. 118.; *Skorka, Renáta*: With a Little Help from the Cousins: Charles I and the Habsburg Dukes of Austria during the Interregnum. *Hungarian Historical Review* 2. (2013) 243–260.; *Skorka Renáta*: A csökkentett vámtarifájú út kialakulása I. Károly uralkodása alatt. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 451–470.

101 1333. június 27.: AO III. 31–32. – Arra, hogy a csere 1330-ban történt, lásd *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 268–269. (vö. 1330. május 15.: CD VIII/3. 423. és 1331. július 14.: DF 250 152).

102 Vö. *Zolnay László*: Donch mester és a Balassák ősei. *Turul* 51. (1937) 36.; *Zolnay László*: A „Balassák” és a Felvidék. Adatok a XIII–XIV. század néhány kritikus évtizedéhez. In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. Szerk. Csorba Csaba. H. n. [Miskolc] 1985. 128–129., *Engel P.*: Archontológia i. m. II. 264.

103 *Mályusz Elemér*: Turóc megye kialakulása. Budapest 1922. 177–178.; *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 150., 215., 244.

tően, 1340-ben, került sor arra, hogy mindhárom új megyében egy-egy települést városi kiváltságokkal lásson el Károly: Liptóban Rózsahegyet,¹⁰⁴ Turócban Szentmártont,¹⁰⁵ Zólyomban pedig Lipcsét.¹⁰⁶ Doncs *honorjának* jövedelmeit nyilván nem akarta a király csökkenteni, az újonnan kinevezett ispánok esetében azonban erre a szempontra már nem kellett tekintettel lennie az uralkodónak.

Károly *hospes*közösségek kiváltságolásával kapcsolatos döntéseiben tehát, úgy vélem, a személyes hála vagy a gazdaságpolitikainak nevezhető megfontolások vajmi kevés szerephez juthattak, azokat egyértelműen hatalmi szempontoknak rendelte alá. Még azt sem túlzás kijelenteni talán, hogy sokkal inkább volt „*honor*politikája”, semmint „*város*politikája”. Ez a magatartás nem példa nélküli a magyar várostörténetben. IV. Béla szembetűnő tartózkodása 1248 után attól, hogy ispáni székhelyekhez kapcsolódó, a városi szabadságok elnyerésére régóta érett településeket kiváltságoljon, miként azt Szűcs Jenő elemzése kimutatta, nagyon hasonló okra vezethető vissza: a király nem kívánta fontos jövedelmektől megfosztani báróit. Meglehetősen kalandos elképzelés lenne arra gyanakodni, hogy Károly számára IV. Béla lépései közvetlen mintául szolgáltak volna, az azonban nehezen vitatható, hogy a lényegyet illetően azonos gondolatmenetet követett a két uralkodó, meglehetősen egymástól függetlenül.

Mindezek után joggal merülhet fel a kérdés: miért tekintettek mégis városaik támogatójaként Károlyra a szepesi szászok? A válasz, amint az nyilvánvaló, csak hipotetikus lehet, ám a feltevés megformálásához rendelkezésünkre állnak bizonyos támpontok. Az bizvást kizárható, hogy a szepesiek álláspontját Károly – mai fogalmaink szerinti – „*várospolitikájának*” országos körképre támaszkodó, gondos mérlegelése alapozta volna meg; a közösség emlékezetében megőrződött helyi tapasztalatok sokkal inkább formálhatták a szepesiek ítéletét. Annak kialakítására bizonyára nem volt mellékes hatással, hogy Károly megerősítette – amint arról már szó esett: gyakorlatilag újraformálta – a szepesi szászok régi kiváltságait, de legalább ilyen súllyal eshetett a latba, hogy következetesen érvényt is szerzett annak, akár olyan nagy hatalmú báróval szemben is, mint Druget Vilmos, rászorítva kedvencét, hogy tartsa tiszteletben a szepesi szászok bíraskodási kiváltságait. Vilmos minden jel szerint idegenkedett attól a gondolattól, hogy tartományában tőle független hatalom is létezhet, legyen az mégoly szerény méretű is. Károly azonban türelmes és következetes munkával megértette vele, hogy ebbe, bizony, bele kell törődnie. A szepesi szászok panaszának helyt adva Károly már 1330-ban felszólította Druget Vilmos szepesi és újvári ispánt, gondoskodjék arról, hogy szepesi alvárnagya ne kényszerítse kiváltságaik ellenére a szepesi szászokat a

104 1340. november 14.: VMMS 132–133.

105 1340. október 3.: VMMS 130.

106 1340. november 11.: VMMS 130–131.

maga ítélőszéke elé.¹⁰⁷ Ezzel lehet összefüggésben, hogy utóbb Vilmos, aki akkor már a nádori méltóságot is viselte, a szepesi szászok feletti ítélkezés jogát – mind a maga, mind várnagya és alispánja nevében – átruházta Kwnbul fia Hannus ispánra,¹⁰⁸ aki alighanem a máskor Knebil fia János néven említett lőcsei polgárral¹⁰⁹ azonosítható. Vélhetően azonban ez a megoldás sem bizonyult működőképesnek, mert 1336-ban a király ismételten utasította az ország bíráit, s kiváltképpen a szepesi várnagyot – azaz magát Druget Vilmost –, hogy a szepesi szászok bíraskodási kiváltságait tartsák tiszteletben.¹¹⁰ A kérdés felmerült a szepesváraljai vendégek és a szepesi prépost között 1338–1339-ben hosszan elnyúló hatalmaskodási perben is,¹¹¹ amelynek alkalmával Druget Vilmos ismét kénytelen volt szembesülni azzal, hogy a szepesi szászok jogai bizonyos mértékig korlátozzák tartományán belül élvezett teljhatalmát. Történt ugyanis, hogy az ügyben Vilmos a szepesi várban kívánt ítélkezni, a szepesváraljai *hospesek* azonban – mit sem törődve azzal a gyakorlati megfontolással, hogy ez a megoldás nekik is kényelmesebb lenne – ragaszkodtak ahhoz, amit a szabadságaikról kiállított 1271. és 1317. évi kiváltságglevelek, ha a megfogalmazást illetően nem is, de a lényegét tekintve egybehangzóan biztosítottak számukra,¹¹² ahhoz tehát, hogy ügyeikben ítélkezésre csak a tartomány fő városában, Lőcsén kerülhet sor.¹¹³ Vilmos ennek ellenére kísérletet tett az ügy lezárására, csakhogy a *hospesek* is megmakacsolták magukat, s következetesen figyelmen kívül hagyták a további idézéseket.¹¹⁴ A mind kínosabbá váló kötékhúzásnak végül úgy sikerült véget vetni, hogy Vilmos, okosabbat nem tehetvén, engedélyezte fogott bírák bevonását az ügybe, akik előtt a felek meg is egyeztek.¹¹⁵

A szepesváraljaiak ragaszkodása jogaikhoz nem volt teljesen kockázatmentes. Vilmos ugyanis évekkel korábban – mint maga írja 1330. évi végrendeletében: „haragjában” (*ex quadam ira et commotione*) – felakasztatta Gölnicbánya bíráját,¹¹⁶ hogy miért, az sajnos nem tudható. Vilmos szerint a felakasztott

107 1330. március 25.: VMMS 117.

108 1336. február 9.: DL 83 209.

109 1320. október 4.: AO I. 581.

110 1336. március 27.: VMMS 123–125.

111 Vö. *Piti Ferenc*: Megjegyzések a szepesi prépost és a szepesváraljai hospesek közötti perhez (1338–1339). Függelék: a perre vonatkozó oklevelek regesztái. Fons 5. (1998) 265–284.

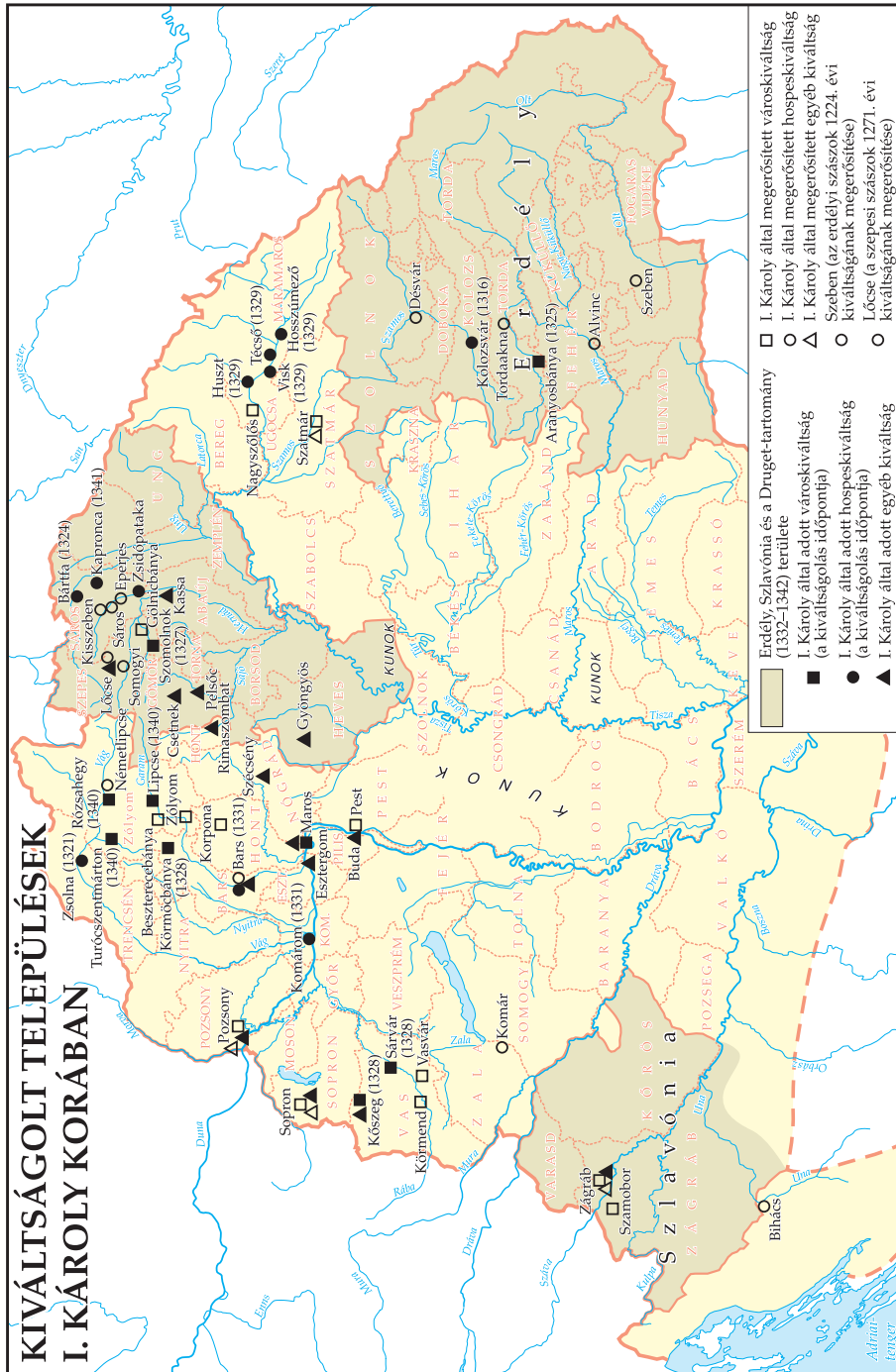
112 1271. augusztus 25.: habeant liberam licencia facultatem inter se comitem vel iudicem quemque voluerint eligendi, qui una cum comite pro tempore constituto, omnes causas inter ipsos emergentes iudicabit in Leucha civitate provincie capitali iuxta ius et consuetudines provincie approbatas – VMMS 55.; 1317. november 12.: comes et castellanus auctoritate regia pro tempore constitutus vel pro aut per vicecomitem suum una cum comite ipsorum Saxorum et terranis causas ad se pertinentes singulas discutiet et iudicabit in Lewche civitate nostre provincie capitali iuxta ius et consuetudines ac libertates eiusdem provincie habitas ab antiquo – VMMS 89.

113 1339. január 31.: DF 264 168.

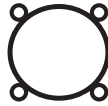
114 1339. április 16.: DF 264 169; 1339. május 21.: DF 264 171; (1339.) június 6.: DF 264 171.

115 (1339.) augusztus 10.: DF 264 172.

116 1330. augusztus 9.: CD VIII/3. 510.



bíró rászolgált a büntetésre (*merito et suis diversis culpis exigentibus*), némiképp zavaró azonban, hogy a bíró, bizonyos Perengerius¹¹⁷ véleményét nem ismerjük, pedig az alighanem eltért Vilmosétól. A szepesiek mindazonáltal ennyiből is megtanulhatták, hogy Vilmossal nem tanácsos tengelyt akasztani, így aztán különösen nagyra értékelték, hogy a király következetesen védelmezi őket jogaikban. Meglehet, Károly nem adott sokat, ha azonban adott, azt komolyan is gondolta: olyan tulajdonság volt ez, amit a – középkori fogalmak szerint – polgárosodó szepesi szász közösség nyilván sokra tartott.



117 A név az eredetiben világosan olvasható, lásd DL 71 270. Perengerius bizonyára azonos személy Gölnicbánya 1318-ban említett (1318. augusztus 29.: DF 276 159) előjárójával.

SZENDE KATALIN*

Mennyit ér a kiváltság?

Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt

A kiváltságlevelek kibocsátása a leggyakoribb igazgatási intézkedések közé tartozott az érett és késő középkor évszázadaiban Európa-szerte, így a Magyar Királyságban is. A privilegiumok mint az uralkodók vagy ritkábban egyházi vagy világi főméltóságok által gyakorolt kegynyilvánítások a kormányzat rendjének gyökeres átalakítása nélkül, valamilyen intézkedéssorozat részeként vagy teljesen *ad hoc* módon hoztak egyes személyeket, közösségeket vagy településeket kedvezőbb helyzetbe környezetüknél. Kibocsátásukra sor kerülhetett a felsőbbség kezdeményezésére vagy a megadományozottak kérésére egyaránt. Gyakran előfordult viszont, hogy miközben egyesek körülményein javítottak, mások helyzetét ehhez viszonyítva megnehezítették, sőt olykor közvetlen hátrányt is okoztak nekik. Ennek következtében rendelkezéseik betartatása sokszor vezetett konfliktushoz vagy vált bizonyos körülmények között lehetetlenné.¹

A privilegiumok között speciális helyet foglalnak el a városprivilegiumok, amelyek kutatása több mint százötven évre, a tudományos igénnyel művelt várostörténet-írás kezdeteire tekint vissza. Kezdetben maguk a források is „kiváltságos” helyzetet élveztek mint egy település városi mivoltának döntő bizonyítékai. Sok történeti fordulatnak kellett eljőnnie, amíg a privilegiumok visszaszorultak a városiasság számos lehetséges kritériumának egyikévé. Ennek hatására az irántuk tanúsított érdeklődés is jelentősen csökkent a 20. század utolsó évtizedeiben, amit az elmúlt tíz-tizenöt évben, részben politikai okokból, az önkormányzatiság és helyi autonómia fontosságának növekedésével ismét erősödő figyelem váltott fel. Egyre többen mutattak rá, hogy a kiváltságok nem egyoldalú kegynyilvánításnak tekinthetők, hanem a kibocsátó és a kedvezményezettek közötti érdekegyeztetés és megegyezés ered-

* A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

1 A kiváltságolásra vonatkozó jogtörténei megközelítéseket áttekinti a Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte szervezésében megtartott két konferencia anyaga: Das Privileg im europäischen Vergleich 1–2. Hg. Barbara Dölemeyer, Heinz Mohnhaupt. Frankfurt am Main 1997., 1999.

ményének.² Az újabb történeti szakirodalomban – a jogtörténészek mellett a várostörténeti és társadalomtörténeti vizsgálódásokat is ideértve – ismét jóval több figyelem fordul a privilégiumok kiadása felé: ki, milyen indítatásból, milyen körülmények hatására bocsátott ki egyik vagy másik település számára kiváltságot?³ Lényegesen ritkábban vetődik fel a kérdés, hogy vajon mennyire bizonyult az adott intézkedés hatásosnak, hogyan tartották be, vagy miért szegték meg.⁴

Tanulmányomban ez utóbbi kérdésekre a középkori magyar várostörténet nemrég „újra felfedezett” korszakának, I. Károly uralmának vizsgálatával igyekszem válaszolni.⁵ Az uralkodónak, még ha csak harmadik, kétségtelen érvényű koronázásától, 1310-től számítjuk is aktív várospolitikai intézkedéseinek sorát, bő három évtizede volt arra, hogy országa városhálózatát maga és kora igényeihez igazítsa, és ezt az időt ki is használta. Tevékenységének értékelésekor figyelembe kell venni, hogy Károly e tekintetben bizton építhetett elődei munkájára, így a már meglévő és jogaikkal élni szándékozó városok ismeretében hozta intézkedéseit. Ezek sorában az új kiváltságok adományozása mellett a korábbiak megerősítése vagy módosítása, illetve a kiváltságok körül kialakult konfliktusok rendezése is fontos szerepet kapott.

2 Vö. *Thierry, Augustin*: *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers État*. Paris 1853; a legutóbbi áttekintés: *Urban Liberties and Citizenship from the Middle Ages up to now*. *Libertés et citoyenneté urbaines du moyen âge à nos jours*. (Beiträge zur Landes- und Kulturgeschichte 9.) Ed. Michel Pauly, Alexander Lee. Trier 2015, lásd különösen Michel Pauly bevezető és Franz Irsigler záró tanulmányát.

3 Magyar vonatkozásban: *Fügedi Erik*: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest 1981. 238–311., 493–509.; *Ladányi Erzsébet*: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában*. Budapest 1996.; *Szende Katalin*: *A magyar városok kiváltságolásának kezdetei*. In: *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szalkai Tamás. Debrecen 2011. 23–48.; *Spekner Enikő*: „Egy és ugyanazon szabadság alatt”. Két város, egy kiváltságlevél: a pesti kiváltságlevél szövevényes története. In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Budapest 2012. 261–270.; *Tringli István*: *Sátoraljaújhely első kiváltságai*. In: *Tiszteletkőr i. m.* 251–260.; *Weisz Boglárka*: *Egy hamis oklevél nyomában. A nagyszombatiak 1267. évi kiváltságlevele*. In: *Tiszteletkőr i. m.* 271–276.

4 A szabályt erősítő kivételként lásd általánosságban: *Mohnhaupt, Heinz*: *Confirmatio privilegiorum*. In: *Das Privileg im europäischen Vergleich i. m. II.* 45–63. Magyar vonatkozásban: *Rady, Martyn*: *Medieval Buda: A Study in Municipal Government and Jurisdiction in the Kingdom of Hungary*. (East European Monographs, 182.) Boulder 1985. 22.; *Weisz Boglárka*: *Megszerezni és megtartani egy kiváltságot. A kassaiak vámmentessége*. In: *Ünnepi tanulmányok Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szerk. Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária. Szeged 2013. 749–759.

5 *Zsoldos Attila*: *Károly és a városok. Tanulmány a jelen kötetben; Spekner Enikő*: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig*. Budapest 2015. Cseh vonatkozásban ugyanerről az időszakról: *Hlaváček, Ivan*: *Die Luxemburger und die böhmischen königlichen Städte des 14. Jahrhunderts im Lichte ihres Privilegiengutes*. In: *Die Stadt als Kommunikationsraum: Beiträge zur Stadtgeschichte vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Festschrift für Karl Czok zum 75. Geburtstag. Hg. von Helmut Bräuer und Elke Schlenkrich. Leipzig 2001. 413–430.

Körkép a kiváltságolt településekről Károly korában⁶*A medium regni*

Károly uralmának első fele az oligarchák leverésével párhuzamosan saját székhelyének, uralmi központjának „megtalálásával” telt. Amikor hosszas csatározások után elhagyhatta temesvári mentsvárát és visszatérhetett az ország közepébe, számos korábbi központ közül választhatott volna székhelyet. Ő azonban sem az ősi érseki székhelyet, Esztergomot, sem a koronázó város Fehérvárt, sem az erős kővárral rendelkező Óbudát, sem a gazdasági szempontból egyre fontosabbá váló és korszerű védművekkel rendelkező Budát nem választotta. Ezen települések egyikéről sem maradt fenn olyan oklevél, amelyben Károly kiváltságait erősítette volna meg. Ilyen megerősítések feltehetően nem is léteztek. Ezt valószínűsíti például, hogy az 1495–1496-os zsitvatői vámporban, amelyben a városok igyekeztek minden, a vámmentességükkel kapcsolatban rendelkezésükre álló dokumentumot felvonultatni, és amely ily módon megőrizte többek között IV. Béla király Fehérvár, Pest és az esztergomi örmények részére kiadott kiváltságleveleit, Károlytól egyetlen, ezeknek a településeknek adott privilégiumot sem találunk.⁷ Ennek magyarázatát azonban valószínűleg nem a király érdektelenségében kell keresni, hanem abban, hogy ezek a városok Károly korában uralkodói beavatkozás nélkül is élni tudtak szabadságaikkal.

Károly székhelyét 1323-ban, mint ismeretes, Visegrádra helyezte. Joggal várhatnánk tehát, hogy ezzel egy időben új székvárosát magasabb státuszba helyezze. Ennek azonban okleveles bizonyítéka nincsen, Visegrádot csak Mátyás adományozta meg 1475 körül „kárhozatos” kiváltságokkal.⁸ A visegrádi kiváltságlevél hiányát – annak esetleges elveszésén túl – sokan és sokféleképpen próbálták magyarázni.⁹ Tény az, hogy Mátyás említett oklevelének utol-

6 Az érintett települések területi megoszlásához lásd *Zsoldos A.*: Károly és a városok című tanulmányának térképét a jelen kötetben.

7 Szapolyai István nádor ítéletlevele, 1496. június 15. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban DF] 240 797), kiadta és fordította Neumann Tibor. In: *Zsoldos Attila – Neumann Tibor*: Székesfehérvár középkori kiváltságai. Székesfehérvár 2010. 55–122. Pozsony ezzel szemben ugyanebben a perben hivatkozni tudott kiváltságainak Károlytól kapott megerősítésére.

8 *Végh András*: Visegrád város kárhozatos kiváltságairól. In: „Es tu scholaris”. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk. F. Romhányi Beatrix et al. Budapest 2004. 71–76.

9 *Mészáros Orsolya*: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. Visegrád 2009. 55. 255. jegyzet; *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája. I/2. Szerk. Zsoldos Attila. Budapest 2001. 111. 217. jegyzet; *Végh András*: Városfejlődés királyi kezdeményezésre. Buda és Visegrád 13–14. századi fejlődésének összehasonlító elemzése. In: *Kőkövön*. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Szerk. Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. Budapest 2013. 143–150.

só pontja szerint a polgárok szabadon élhetnek minden olyan előjoggal, amivel az uralkodó és elődei őket felruházták,¹⁰ konkrét intézkedést vagy oklevelet azonban nem említ. Ugyanígy bizonytalan és utalhat a szokásjog alapján elismert szabadságra is a *iuxta consuetam libertatem civitatis nostre ex antiquo approbatam* kitétel a város két saját kiadású oklevelében, 1358-ban és 1413-ban.¹¹ A visegrádi Károly kori privilégium hiánya az uralkodó felfogását is tükrözheti. Egy olyan település esetében, amely rendeltetése szerint a királyi udvarnak és a kormányzatban részt vevő személyeknek adott otthont, a király nem tartotta szükségesnek kiterjedt önkormányzatiság biztosítását, és a szűk földszávon létrejött település népességét sem állt szándékában különleges előjogok biztosításával felduzzasztani. Végül, de nem utolsósorban nehéz lett volna a polgárookra vonatkozó kötelezettségeket a Károly korában jelentős nem polgári lakossággal elfogadtatni. Valószínűleg tehát nem véletlen és nem csak a források pusztulásának tudható be, hogy Károly előző székhelyéről, Temesvárról sem maradt fenn az uralkodótól kiváltságlevél.

Más volt a helyzet a Duna túlpartján Visegráddal átellenben, némileg kedvezőbb földrajzi viszonyok között alapított Nagymarossal, amely számára Károly 1324-ben vonzó feltételeket teremtő privilégiumot bocsátott ki.¹² A város német Neustadt elnevezéséből ítélve Visegrádhoz képest újabb eredetű, legfőképpen annak ellátását biztosító település volt, amely ezzel az oklevéllel beszállásolás alóli mentességet, királyi joghatóság alá helyezést, szabad betelepelési, birtoklási és végrendelkezési jogot, szabad bíró- és plébánosválasztást, közvetlenül az esztergomi érsek alá rendelt exempt plébániát, meghatározott körzeten belül szabad halászati és fakivágási engedélyt, valamint országos vámmentességet kapott. Visegrád esetén ezen előjogok némelyike az ott házat birtokló arisztokraták számára amúgy is adott volt, vagy pedig nem volt releváns. A marosiak számára előírt, a királynak adandó ajándék, valamint a perjogi intézkedések is nehezen lettek volna alkalmazhatók Visegrád Károly kori lakóira. A marosi privilégium utolsó pontja szerint a város egyebekben Buda jogát kapta, ami legfeljebb általánosságban, de nem az egyes tételeket tekintve (például lerakati jog) lehetett érvényes. Összességében a marosi privilégium köztes helyzetet foglalt el, főleg ami a bírói immunitást és a királynak évente háromszor adandó ajándékokat illeti, a *hospes*települések és a szabad városok számára adott kiváltságok között.¹³

10 1475 k.: in omnibus aliis libertatum prerogativis per divos reges Hungarie predecessores scilicet nostros et etiam per nos dicte civitati nostre concessis iidem cives nostri libere et pacifice utantur – *Mészáros O.*: A késő középkori Visegrád i. m. oklevéltár 52. sz. 152–153.

11 *Mészáros O.*: A késő középkori Visegrád i. m. 55. 256. jegyzet.

12 1324. május 22.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) VIII/2. 514–517. (Anjou-kori Oklevéltár I–XL. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Szeged–Budapest 1990–2015. [a továbbiakban: Anjou-oklt.] VIII. 569. sz.).

13 *Tringli I.*: Pest megye i. m. 112.

Korábbi ispánsági székhelyek és tartományúri központok

A kiváltságolt települések egy másik csoportjának eredete a korábbi ispánsági központokra vezethető vissza. Ahogyan azt másutt részletesebben kifejtettem, az Árpád-kori megyeszékhelyek közül viszonylag kevésből alakult ki királyi szabad vagy szabad királyi város. Ezen központok helyét ugyanis elsősorban a 11–12. századra jellemző stratégiai kívánalmak szerint választották meg, amelyek nem mindig estek egybe a késő középkor kereskedelmi szempontból fontos helyszíneivel. Az Árpád-kor korai századaiban betöltött szerepük, katonai, közigazgatási és egyházigazgatási funkciójuk és regionális gazdasági jelentőségük mind az ott székelő ispán és katonasága jelenlétének és hatalmának következménye volt. Ezzel szemben a városok autonómiája és gazdasági fejlődése éppen a helyi ispán hatalmától és befolyásától való függetlenségen és a királynak való közvetlen alárendeltségen alapult.¹⁴ A későbbi töretlen fejlődésre persze a kiváltságlevél sem jelentett garanciát; ezt példázza a 14. században jelentéktelenné váló Vasvár és a regionális jelentőség szintjén megrekedő Szatmár esete.¹⁵

A korábbi királyi megyeszékhely Szatmár volt egyébként – testvértelepülésével, Németivel és a később tárgyalandó Désvárral egy napon, 1310. december 8-án – az első város, amelynek Árpád-kori privilégiumát Károly oklevélben erősítette meg. (Még ez előtt került sor az alvinci királyi *hospesek* István ifjabb királytól nyert szabadalmainak megújítására.)¹⁶ A választást nem a települések fontossága, hanem a király itineráriuma indokolta:¹⁷ az oklevelek kiadására erdélyi útja alkalmából került sor, amikor a városok küldöttei felkereshették, illetve amikor a királynak is hű és biztonságos háterszágra volt szüksége. Ez a nyitány sejtetni engedi a folytatást is: a kiváltságlevelek megerősítései a legtöbb esetben a későbbi években is politikai és hatalmi szempontokat követtek.

A privilégiumok újbóli kiadására és az azokban foglalt intézkedések betartatására a két ispánsági központból kialakult szabad királyi város, Pozsony és Sopron esetében találkozunk a legtöbb és legváltozatosabb példával. Pozsony 1291-es privilégiumának megerősítését 1313-ban kérte Károlytól

14 Szende Katalin: Az ispánsági vártól a városig: miért, hogyan – vagy miért nem? In: Kő kövön i. m. 127–142.

15 Kiss Gábor – Zágorki Czigány Balázs: Sopron, Szabolcs, Vasvár. Topográfiai megfigyelések és történeti adatok az Árpád-kori Vasvárról. Soproni Szemle 55. (2001) 355–360.; Iványi Béla: A középkori Vasvár. Vasvár 1992. 7–39.

16 Alvinc, 1310. november 2.: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner et al. Hermannstadt 1892. (a továbbiakban UGDS) I. 296–297.; Szatmár, 1310. december 8.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 90 752 (1359. évi átírás), Anjou-oklt. II. 1006. sz.; Németi, 1310. december 8.: DL 162 (1662. évi átírásban, a DL/DF adatbázisban hibásan 1316. évi keltezéssel), Anjou-oklt. II. 1007. sz.

17 Itt és a későbbiekben is Károly itineráriumát Spekner Enikő összeállításából követem: Spekner E.: Hogyan lett Buda i. m. 139–179.

Tibold mester pozsonyi és esztergomi kanonok, érdekes módon tehát *vice et nomine universorum hospitum nostrorum de civitate nostra Posonyensi* nem egy polgár, hanem egy klerikus. Ezt valószínűleg az indokolja, hogy a benyújtott oklevél a III. András-féle privilégium Tamás esztergomi érsek (1305–1321) általi átirata volt, amihez kanonokként Tibold könnyebben hozzáférhetett.¹⁸ Ez az 1313-as oklevél lett tíz évvel később, 1323. március 31-én az Ausztria és Stájerország hercegeivel a Pozsony feletti fennhatóságért folytatott küzdelem lezárulása után, immár Jakab bíró és az összes pozsonyi *hospes* kérésére az ismételt uralkodói megerősítés alapja.¹⁹ Károly ebben azzal a felettebb pragmatikus rendelkezéssel bővíti a privilégiumot, hogy felmenti a pozsonyiakat a király által veretett pénz használata, valamint a kamarahaszna nevében az ország lakosaira kivetett *collecta fertonis* fizetése alól.²⁰ A nyugati határvidéken, így Pozsonyban is forgalomban levő bécsi dénárok nagy mennyisége miatt ez az engedmény jóformán elkerülhetetlen volt.

Sopron privilégiumainak megújítását 1317 októberében szintén a politikai helyzet, a nyugati határ menti harcok indokolták.²¹ A kérelmező a város bírása, István fia Konrád (*Corrardus*) és más soproni polgárok voltak, akiknek kérését Károly az iránta tanúsított „tántoríthatatlan hűségük” miatt készséggel teljesítette. A hűségnek komoly tétje volt: Károlyt az évben súlyos csapásként érintette Kőszegi Andrásnak, Sopron vármegye ispánjának lázadása és Sopron elleni támadása, amely a privilégium megújításának közvetlen előzményéül szolgált. Bár a város Konrád irányításával kitartott Károly mellett, továbbra is fennállt annak veszélye, hogy a Kőszegiek III. Frigyes osztrák herceggel szövetségben helyreállíthatják hatalmukat az ország nyugati részén és Szlavóniában. Ezért különösen fontos volt, hogy a király a német birodalom határán fekvő, az „ország kapujaként” számon tartott Sopron lakóit lekötölelje.²² Ugyanaznap a király a fentivel azonos indoklással megerősítette III. András 1297. október 18-i, Sopron számára országos vámmentességet biztosító privilégiumát is; három nappal később pedig az említett kérelmezőnek, Konrád *comes*nek adományozta kártérítésként a Kőszegi András támadásakor elszenvedett sérelmekért a Sopron mellett fekvő Egered birtokát. Abban

18 1313: Vysady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350). Ed. Lubomír Juck. Bratislava 1984. (a továbbiakban VMMS) 84–85. (Anjou-oklt. III. 644. sz.).

19 1323. április 1.: VMMS 98–99. (Anjou-oklt. VII. 91. sz.).

20 Erről az adónemről lásd Weisz Boglárka: A kamara haszna okán szedett collecta. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs 2012. 547–558, különösen 557.

21 1317. október 20.: Sopron szabad királyi város története. Oklevelek I/1–II/6. Közli Házi Jenő. Sopron 1921–1943. (a továbbiakban Sopr. Tört.) I/1. 26–27. (Anjou-oklt. IV. 596. sz.).

22 Az oklevél szavaival: quia ipsa civitas Supruniensis pene in confinio Theutonie sita, quasi porta regni nostri appellatur – Sopr. Tört. I/1. 27. A politikai helyzetről: Kristó Gyula: Csákok és a Kőszegiek harca Sopron megyében. Soproni Szemle 20. (1966) 331–339., különösen 337. 44. jegyzet; Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest 2003. 340–342.; Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. I. 178–179.

az időben, amikor a vármegye ispáni tisztének betöltése még mindig erősen függött a hadi helyzet pillanatnyi állásától, különösen lényeges volt, hogy mind a város, mind Egered az ispán joghatósága alóli mentességet élvezett.²³

Végül néhány héttel később, november 12-i keltezéssel egy harmadik megerősítést is sikerült Konrád *comes*nek a királytól kieszközölnie. Arra hivatkozva, hogy Sopron kiváltságlevelei a várost pusztító tűzvész során megsemmisültek, Károly a fehérvári és budai polgárok szabadságát biztosította ebben az oklevelében Sopron számára.²⁴ Kérdés, hogy vajon milyen kiváltságlevelekről (vagy milyen tűzvészről) lehetett szó, hiszen például az 1277-es és 1297-es privilégiumok mind a mai napig sértetlenül megvannak a városi levéltárban. Arra sem ismerünk más példát, hogy Fehérvár és Buda szabadságait egyszerre kapta volna meg valamely település. (Sopron 1277-es, Károly által is megerősített kiváltságaiban csak a *more civium Albensium* kitétel szerepel.) A megoldáshoz közelebb vezethet, hogy Károly maga is *nova institutio*-nak nevezi ezt a rendelkezését, amivel a soproni polgárok iránti „különös kegyét” szándékozott kimutatni. Mivel a 14. század elején Fehérvár szabadságával kevésbé volt szokás felruházni a városokat, a Budára való hivatkozás a soproniak jogállásának „korszerűsítéseként” is értelmezhető.

A soproniak által elnyert következő előjog ugyanaz volt, mint ami a pozsonyiak kiváltságlevelének 1323. évi megerősítésekor a bővítést jelentette, nevezetesen az uralkodó által kibocsátott pénz elfogadása, valamint az ország más részeiben szedett fertó vagy fél fertó adó befizetése alóli mentesség. Ennek a privilégiumnak az április 10-i dátuma mindössze tíz nappal követi a pozsonyiak hasonló értelmű adományát. A két város közti kapcsolatok ismeretében elképzelhető, hogy a soproniak értesültek a szomszédjukat ért kegyről, és ennek hatására indították útnak a királyhoz Detricus városbíró és az esküdteket. A küldöttek ugyanakkor jó érzékkel nem az uralkodó iménti intézkedésére, hanem városuk érdemeire és az uralkodó érdekében hozott áldozataira hivatkoztak a kérelem alátámasztásaként.²⁵

Károly utoljára 1327-ben, ismét egy politikai szempontból fontos esztendőben, a Kőszegiekkel a Nyugat-Dunántúl feletti fennhatóságért vívott döntő harcot megelőzően erősítette meg új és hiteles pecsétjével a soproniak privilégiumait, saját, 1317. október 20-án, illetve november 12-én kiadott átíró oklevelei alapján. Az ezt követő években egyes gazdasági jellegű részintézkedések mellett néhány további speciális kiváltságot is elnyert Sopron városfalainak korszerűsítésére és az azt körülvevő vizesárok és vízrendszere kialakítására – mindezekről a kiváltságlevelek intézkedéseinek betartatása kapcsán lesz

23 Vámmmentesség: 1317. október 20.: Sopr. Tört. I/1. 27–28 (Anjou-oklt. IV. 597. sz.), Egered: 1317. október 23.: Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győr–Budapest 1865–1891. (a továbbiakban HO) II. 27–30. (Anjou-oklt. IV. 604. sz.).

24 1317. november 12.: CD VIII/2. 73–76. (Anjou-oklt. IV. 633. sz.).

25 1323. április 10.: Sopr. Tört. I/1. 37–39. (Anjou-oklt. VII. 111. sz.); az intézkedésről és annak I. Lajos általi 1355. évi megújításáról vö. Weisz B.: A kamara haszna jogán szedett collecta i. m. 557.

szó. Ezenkívül a város 1340-ben új hiteles pecsét készíttetésének jogában is részesült, amely új fejlemény volt az addig szokásjogi alapokon nyugvó városi pecséthasználati gyakorlatban (1. kép).²⁶ Mindezek a különleges intézkedések mutatják, hogy Károly feltehetően Sopront tekintette országa legfontosabb kapujának nyugat felé, és kiemelkedő szerepet szánt a városnak a védelemben és a reprezentációban egyaránt.



1. kép.
Sopron város 1340-ben adományozott
hiteles pecsétjének lenyomata egy 1389. évi
oklevélen (SVL DL 276 = DF 201 910;
fotó: Kücsán József)

A nyugati határszél 1323 után, a Kőszegiekkel kötött 1327-es megállapodásig, sőt még azután is veszélyzónának számított.²⁷ Ezért volt fontos a királyi fennhatóság hangsúlyozása a Kőszegiek Károly kezére került két korábbi központja, Kőszeg és Sárvár kiváltságolásaival, amelyekre néhány hét különbséggel 1328 késő tavaszán került sor. Elsőként, május 10-én Sárvár részesült privilégiumlevélben. Ennek pontjai többek között kiemelik a várost az ispán joghatósága alól, és engedélyezik a közösség bírójának a főbenjáró ügyekben történő ítélezést, ami túlmutat a *hospes*privilégiumok nyújtotta jogokon, vámmentességük viszont csak bizonyos viszonylag közeli vámhelyekre (Tapolca, Karakó, Cenk és Kér) terjedt ki.²⁸ A hatalmi politika kontextusá-

26 1340. április 21.: Sopr. Tört. I/1. 77–78. (Anjou-oklt. XXIV. 239. sz.); az 1340-ben készült pecsétlenyomó a mai napig megvan a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Sopron-Moson Megyei Soproni Levéltárában.

27 Engel, Pál: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. In: Die Herren von Güns-Güssing. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 79. (1989) 85–114. Az alábbi kiváltságolások politikai kontextusára: Zsoldos A.: Károly és a városok i. m. (a jelen kötetben).

28 1328. május 10.; kritikai kiadása: Érszegi Géza: Középkor. In: Sárvár monográfiája. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely 1978. 204–206. és Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza et al. Graz–Köln–Wien 1955–1999. (a továbbiakban

ban leginkább talán az a kitétel érdemel figyelmet, amely szerint az uralkodó a sárváriakat a soproniakkal megegyező kiváltságokban részesíti és őrzi meg. Azon túl, hogy Sopron a sárváriak számára jól ismert viszonyítási pont volt, a városnak a fent említett oklevelekkel megtámogatott királyhűsége is fontos szempont lehetett a minta kiválasztásánál.

Kőszeg 1328. június 3-án kiadott kiváltságlevele nagyon sokban hasonlít Sárvárhoz, beleértve a főbenjáró ügyekben való ítélkezés jogát és Sopron mint viszonyítási pont (sőt fellebbviteli hatóság) említését. Károlynak ez a lépése, amellyel ezt a két, frissen visszahódított várost a már királyhű Sopron befolyási övezetébe vonta, mindkét város regionális kötődését hosszú távon is meghatározta.²⁹ Komoly különbséget jelent viszont Sárvár és Kőszeg között, hogy Kőszegnek már korábban is voltak kiváltságai, mégpedig a város alapítói és urai, Kőszegi II. Henrik bán és fia, Kőszegi Iván (János) nádor jóvoltából. Kőszeg volt a legkorábbi magánföldesúri alapítású kiváltságolt város a történeti Magyarországon. Alapításához a mintát legalább annyira a határtól nyugatra fekvő grófi, mint a magyar királyi városok szolgáltatták.³⁰ I. Károly kiváltságlevelében maga is megemlíti, hogy annak előzménye Iván (János) unokája, Miklós diplomája (*littere*) volt. Kőszeg kiváltságolása tehát – bár maga a korai település méretét tekintve nem vetekedhetett a királyi városokkal, sőt az újabb topográfiai kutatások szerint még szerényebb volt, mint eddig feltételeztük – a Kőszegiek oligarchikus hatalmának világos jele volt. Az uralkodó nagyvonalú intézkedéseit tehát az magyarázza – amint arra már Zsoldos Attila is rámutatott –, hogy „aligha lehetett tanácsos szűkmarkúbbnak bizonyulni a minap levert oligarcháknál”, különösen saját névadó városukban.³¹

Ugyanebbe az intézkedéssorozatba illeszkedik Körmend privilégiumának 1328-as megerősítése is, amelynek kibocsátására egy nappal a kőszegi oklevél előtt került sor. Itt, Sárvártól és Kőszegtől eltérően nem „névtelen” *hospesek* csoportja kérelmezte az előjogokat, hanem Ferenc, a közösség bírása és egy további tagja, Churtan Tamás. A város ugyanis – Fehérvár után másodikként a mai Dunántúl területén – már 1244-ben privilégiumot nyert IV. Bélatól. Károllyal ezen kiváltságok 1270-es, V. István által átírt példányát ismertették el. A király az oklevelet változatlan formában újra kiadta, holott annak

UB) IV. 26–28.

29 *Bariska István*: Sopron a kőszegi források tükrében a 14–17. században. Soproni Szemle 52. (1998) 5.; *Szende Katalin*: Sopron kapcsolatai közeli és távoli városokkal a késő-középkorban. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk. Turbuly Éva. Sopron 2002. 57–59.

30 Az összes többi ezt megelőző, nem királyi városprivilégiumot országos főméltóságok (Ernye ispán, László vajda stb.) adták ki hivatali területükre vonatkozóan. Vö. *Szende K.*: A magyar városok kiváltságolásának kezdetei i. m. 47–48.

31 *Zsoldos A.*: Károly és a városok i. m. (a jelen kötetben). A legújabb topográfiai kutatásokat Bariska István, B. Benkhard Lilla és Mentényi Klára végezte, eredményeik publikálása előkészületben van a Magyar Várostörténeti Atlasz sorozatban.

egyes pontjai, például a háborús veszély esetén a városba menekülő német kereskedők védelme, amelyek 1244-ben IV. Béla érdekét szolgálták, nem voltak ugyanúgy relevánsak Károly idején.³²

A Felvidék konszolidálódása után, 1331-ben bővítette ki Károly a korábbi megyeszékhely, Bars kiváltságait. Ez a település már a tatárjárás előtt, 1240-ben részesült bizonyos előjogokban; azonban, mint arra Fügedi Erik már korábban rámutatott, nem érte el a királyi városok szintjét, mert IV. Béla a főbenjáró vétségek feletti bíraskodást és bizonyos szolgáltatásokat illetően meghagyta az ispáni joghatóságot. Ezt az oklevelet a benne foglalt kiváltságok korlátai ellenére a barsi *suburbium hospesei* 1324-ben megerősítették. Hét év múlva már Károly volt az, aki „megkísérelte a városka elmaradt fejlődésének újraindítását” (Fügedi) azzal, hogy Csütörtökhelyet és Szombathelyt – a korábbi ispánsági központ két hetipiacos faluját – hatalmi szóval hozzácsatolta Barshoz. Együttal kivette az így kialakult agglomerációt a barsi ispán és a lévai várnagy joghatósága alól. Megparancsolta a lakosoknak azt is, hogy mielőbb erősítsék városukat, de számolva a realitásokkal, a falaknak fából, és nem kőből kellett megépülniük.³³ Az intézkedések azonban, amint arra alább visszatérünk, nem mindenben váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

Végül a korábbi megyeszékhelyek közül utoljára Károly uralma alatt Komárom nyert privilégiumot 1331-ben. Az évi itineráriuma szerint Károly többször is megtette a Visegrád és Pozsony közti utat, ami alkalmat adhatott a komáromiaknak az uralkodóval való találkozásra. Komárom esetében az a szokatlan, hogy (átírásban) fennmaradt IV. Béla 1265. évi privilégiumának szövege, amelyben Buda kiváltságával ruházta fel a települést, erre azonban a későbbiekben sem a király, sem a város lakói nem hivatkoznak. Bizonyára azért hagyták feledésbe merülni az amúgy vonzónak is tartható adományt, mert annak kedvezményezettje Walter kamaraispán volt: Béla neki akart *hospesek* letelepítéséhez kedvező feltételeket teremteni, miután Henel zsidó kamaraispán fiaitól „drága pénzen” visszaváltotta Komáromot.³⁴ Károly ugyan kivette a város „népeit és polgárait” a mindenkori ispán vagy várnagy joghatósága alól, hosszú távon azonban nem sikerült a várost felvirágoztatnia.³⁵

32 1328. június 2.: UB IV. 33–34. (Anjou-oklt. XII. 301. sz.); vö. Bándi Zsuzsanna: Körmend a középkorban. Körmend 1987.; Szende, Katalin: Towns along the way. Changing patterns of long-distance trade and the urban network of medieval Hungary. In: Towns and Communication. Volume 2: Communication between Towns. Ed. Hubert Houben, Kristjan Toomaspoeg. Lecce 2011. 197–199.

33 IV. Béla 1240. évi oklevelének 1324. évi megerősítése: 1324. február 3.: VMMS 101. (Anjou-oklt. VII. 50. sz.); 1331. április 24.: VMMS 118. (Anjou-oklt. XV. 150. sz.). Vö. Fügedi E.: Középkori magyar városprivilégiumok i. m. 262–263.

34 IV. Béla 1265. évi oklevele: VMMS 47–48. Henel fiai komáromi birtoklásáról: Weisz Boglárka: Az Árpád-kori harmincadvám. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 276–277.

35 1331. október 6.: VMMS 119–120. (Anjou-oklt. XV. 403. sz.).

Erdély

A korábbi ispánsági székhelyek közül eddig nem került szóba Kolozsvár kiváltságainak megújítása. A 14. századtól egyre fontosabbá váló erdélyi város példája több ponton eltér a fentebb tárgyaltaktól. Egyrészt az eredeti ispáni székhely, Kolozsmonostor a későbbi városmagtól mintegy 3 kilométerrel nyugatabbra helyezkedett el; másrészt a későbbi Óvár mellé István ifjabb király jóvoltából 1257 és 1270 között letelepített és királyként 1271 táján kiváltságot *hospesek* 1275-ben elvesztették királyi fennhatóságukat, amikor IV. László az erdélyi püspöknek adományozta a települést. A korábbi autonómia azonban teljesen mégsem enyészett el, mert 1316-ban Károlyt Benedek plébános mellett Tark *comes*, kolozsvári bíró kereste fel feltehetően akkoriban kiépítés alatt álló temesvári rezidenciáján, korábbi szabadságaik visszaadását kérve.³⁶ A király számára igen fontos volt Kán nembeli László erdélyi vajda halála és fiainak legyőzése után a Szamos átkelőjénél fekvő város közben tartása, még ha ezúttal kivételesen egyházi földesúr fennhatósága alól kellett is kivenni azt. A megújítás politikai indíttatását kétségtávol jelzi az utalás a diploma szövegében a városlakóknak a király ellenségeivel szemben történt minapi fellépésére (*presertim novissime istis temporibus contra nostros emulos procedendo*).

A kolozsváriak 1316-ban megújított privilégiumát a korábban tárgyalt oklevelekkel ellentétben csak *hospes*privilégiumnak tekinthetjük. A közösség által választott bíró ugyanis főbenjáró ügyekben nem ítéltetett önállóan, hanem csak a király által kinevezett bíróval együtt, továbbá a lakosoknak telkenként *terragiumot* kellett fizetniük. Az előbbi hiányosságot Károly 1331-ben részben orvosolta: az 1316-os oklevél átírása mellett (illetve egy nappal azelőtt) egy újabbat is kiadott. Ebben mentesítette a *hospeseket* a nádor és az erdélyi vajda vagy más országos nagybíró joghatósága alól, kiterjesztette a választott bíró jogkörét, továbbá használatukba adta az úgynevezett Feketeerdőt, habár a bíró mellett továbbra is jelen volt egy, a király által kinevezett ispán (*comes ipsorum per nos deputatus*). Az eddig elmondottak ismeretében nem tűnik meglepőnek, hogy az előjogok 1331-es kibővítése ismét csak összekapcsolódott egy lényeges politikai eseménnyel, ezúttal a tragikus kimenetelű havasalföldi hadjáratral. Az oklevél *narratiója* utal is a kolozsváriak hűségese helytállására és a király oldalán elszenvedett súlyos veszteségeikre.³⁷ Végül 1336-ban Károly újabb átíratot bocsátott ki a kolozsváriak privilégiumáról, ezúttal új és hiteles kettős pecsétjével megerősítve.³⁸ Mindezek révén Károly

36 UGDS I. 319–320.; Károly itineráriuma szerint 1316 augusztusától decemberéig Temesvárott és Lippán tartózkodott, vö. *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 145.

37 1316. augusztus 19.: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez I. Összegejtötte és szerkesztette Jakab Elek. Buda 1870. (a továbbiakban Kolozsvár) I. 31–33.; 1331. július 10.: Kolozsvár I. 41–42. A havasalföldi hadjáratról legutóbb: *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon I. rész. I. Károly és uralkodása (1301–1342). Budapest 2012. 139–142.

38 1336. április 3.: Kolozsvár I. 31–34. (Anjou-oklt. XX. 159. sz.).

uralmának végére Kolozsvár is a királyi, bár az említett ispán jelenlétére való tekintettel inkább a királyi magánföldesúri városok sorába emelkedett.

Kevesebb változás történt Erdély már csaknem egy évszázada írásos kiváltságokkal rendelkező népessége, a szászok körében. Mint ismeretes, a II. András által 1224-ben kibocsátott Andreanum területi jellegű kiváltság volt, amely egyaránt vonatkozott az ott létesült városokra és falvakra is. Ezen az elven Károly sem változtatott; mindössze annyit tett, hogy 1315 augusztusában, Kán nembeli László vajda halála után érvénytelenítette annak intézkedését a megyesi, selyki és berethalmi szász közösségek különválasztására a szebeni szász széktől.³⁹ Két évvel később, 1317 májusában átírta és megerősítette az Andreanumot,⁴⁰ továbbá 1318 januárjában módosította azt a megyeszéki és selykszéki szászok kötelezettségeit illetően. A terület településeire vonatkozó további kiváltságolások elmaradását magyarázhatja az erdélyi nemeseknek 1324 decemberében adott oklevél. Ebben az uralkodó azzal indokolja a számukra az országos nemesekéhez hasonló kiváltságok megadását, hogy fegyveresen felléptek a király hűségéről letért szászok ellen.⁴¹

Összességében tehát Károly mértéktartóan viszonyult az erdélyi kiváltságolásokhoz, figyelme Kolozsvár mellett néhány alább tárgyalandó bányatelepülésre korlátozódott. Beszterce városát Károly felesége, Erzsébet királyné részesítette 1330-ban igazságszolgáltatási kiváltságban, azaz mentesítette az erdélyi vajda, a területileg illetékes szolnoki ispán és minden más országos bíró joghatósága alól, de más vonatkozású intézkedést nem tett.⁴² Károly fia és utódja, Nagy Lajos lesz majd az, aki a 14. század elején még elsősorban mezőgazdasági orientáltságú szász területek városiasodását számottevő intézkedésekkel fogja segíteni.⁴³

Szlavónia

Az erdélyihez hasonló helyzetet tapasztalhatunk az Árpád-kori városkiváltságolások mintaterepének számító Szlavóniában is. Ez a tartomány az Árpád-házi hercegek sorozatos bánásagai és tudatos fejlesztései miatt már igen korán, a 13. század közepére elérte „eltartó képessége” határát a városiasodás útján elinduló településeket illetően, amelyek azután megszínylették az oligarchákkal folytatott harcokat, illetve még korábban a Dalmácia feletti magyar

39 1315. augusztus 12.: UGDS I. 315–316. (Anjou-oklt. IV. 143. sz.).

40 1317. május 25.: DF 244 568, Anjou-oklt. IV. 473. sz.

41 1324. december 21.: *Hóman Bálint*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest 1921. (Reprint: Budapest 2003.) 254–256.; Anjou-oklt. VIII. 553. sz.

42 1330. december 29.: UGDS I. 437–438. (Anjou-oklt. XIV. 617. sz.).

43 *Benkő Elek*: 'Szászok' címszó. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Budapest 1994. 618.; *Erdély története I.* Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest 1988. 295–341.

fennhatóság meggyengülését.⁴⁴ Az egyetlen település, amelynek az uralkodó kiemelt figyelmet szentelt, a tartomány központja, a zágrábi Gréchegy (Gradec) királyi városa volt. Az ottani polgárok képviselőinek kérelmére öt év alatt, 1319 márciusa és 1324 márciusa között három alkalommal erősítette meg IV. Béla 1266. november 23-i privilégiumát. A polgárok nyilván azért ezt, és nem az alapításkor, 1242-ben kiadott aranybullát íratják át, mert a későbbi privilégiumban szerepel a város időközben jelentősen kibővített határának leírása. Ráadásul a városfalak építésére fordított befektetések elismeréseként a polgárok mentesültek bizonyos kötelezettségek, például a király zászlaja alatt történő hadba vonulás vagy a megvendéglésére korábban előírt tetemes mennyiségű élelmiszer beszolgáltatása alól.⁴⁵ A három átírás közül a középső, az 1322. évi biztosan a helyszínen, Károly zágrábi tartózkodása idején kelt, a másik két alkalommal székhelyén, Temesváron, illetve Visegrádon keresték fel a városi követek a királyt.

Károly 1333-as nápolyi útján Zágrábon és Zenggen keresztül utazott Itáliába. Ez adott alkalmat június 17-én a szamobori *villicus*nak és *hospesek*nek kiváltságaik átíratására.⁴⁶ Ebben az időben Szlavóniát már nyolc éve Károly egyik legmegbízhatóbb híve, Mikcs bán igazgatta,⁴⁷ és a tartomány teljességgel az uralkodó oldalán állt, így a városka kérésének teljesítése az uralkodó szlavóniai átutazásától eltekintve nem köthető közvetlen politikai eseményhez. Az oklevél megerősítő záradékának érvelése azonban érdekes adalékkal szolgál Károly városokkal kapcsolatos intézkedéseire. A szamoboriak ugyanis a megerősítéshez IV. Béla 1242-es privilégiumának csak a zágrábi perjel pecsétjével megerősített tartalmi kivonatát (*tenor*) mutatták be, az eredeti nem állt rendelkezésükre. Károly ezt a hiányt azzal hidalta át, hogy emlékezetébe idézte (*recordatis et revocatis in memoriam nostri, ymo memoriter adhuc retinentes*) azt az alkalmat, amikor IV. Béla egy korábbi kiváltságlevelét erősítette meg, Károlynak ez az oklevele nem maradt fenn. A hivatkozott diploma szerint, amely maga is Béla öccse, Kálmán szlavón herceg privilégiumán ala-

44 *Zsoldos Attila: A Dráva-Száva köze az Árpád-korban.* In: *Építészeti a középkori Dél-Magyarországon.* Szerk. Kollár Tibor. Budapest 2010. 13–22.

45 1319. március 22.: DF 255 411, Anjou-oklt. V. 409. sz.; 1322. október 14.: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiensis. I. Edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagreb 1889. I. (a továbbiakban Tkalčić I.) 105. (Anjou-oklt. VI. 813. sz.); 1324. március 8.: Tkalčić I. 108–109. (Anjou-oklt. VIII. 93. sz.). Ugyanezekben az években, pontosabban 1321. és 1324. között zajlott a zágrábi káptalan és a gréchegyi polgárok hosszadalmas pere a hetipiac vámja, a sóvámok és egyéb járandóságok miatt, amely szintén többször szükségessé tette a király beavatkozását, ennek tárgyalására azonban itt nincs mód.

46 1333. június 17.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Collegit et digessit Tade Smičiklas. Zagrabiae 1904–1934. (a továbbiakban CDCr) X. 105–106. (Anjou-oklt. XVII. 315. sz.).

47 Tevékenységének értékeléséről újabban *Nekić, Antun: Oligarchs, Kings and Local Society. Medieval Slavonia, 1301–1343.* MA thesis, Central European University, Budapest 2015. <http://sierra.ceu.edu/search/X?searchtype=a&searcharg=Nekic+Antun&submit.x=0&submit.y=0> (letöltés: 2016. március 1.).

pult, Petrinya, Jasztrebarszka és Szamobor azonos kiváltságokkal bírt, így a bemutatott kivonatot Károly hitelesnek fogadta el.⁴⁸ A közbevetett, némiképp szokatlan megjegyzés olvasójában azt a benyomást igyekszik erősíteni, hogy Károly fejben tartotta országa kiváltságolt településeinek lajstromát, és döntéseit e tudás birtokában hozta meg.

Az imént említett Jasztrebarszka – amely esetében nem tudunk IV. Béla 1257-es privilégiumánál korábbi kiváltságlevélről – 1340-ben már nem Károlylyal, hanem a hivatali útnak megfelelően a Szlavóniát igazgató Mikcs bánnal erősítette meg előjogait.⁴⁹ Mikcs maga is adományozott saját hatáskörében *hospes*kiváltságot. Zelnavásárhely (*forum Zelna*) számára 1328-ban hetipiac-engedélyt is tartalmazó privilégiumot adott, amelyet tizenkét évvel később a marócsai plébános kérésére saját maga írt át.⁵⁰ Az Ozalj vára alatt fekvő királyi *libera villa* esetében a Mikcs adta *hospes*kiváltságok – gyakori német támadásokra hivatkozva – a település védettebb helyre költöztetésével, ehhez kapcsolódva háromévi adómentességgel, az ozalji várnagy joghatósága alóli kivétellel és vásárvámtarifa megállapításával is együtt jártak.⁵¹ A bán tehát jogköre széles spektrumát gyakorolta ennél az intézkedésénél.

Az északkeleti országrész

A harmadik terület, amelynek települései az Árpád-korban az uralkodói területfejlesztési politika jegyében számos előjogban részesültek, a keleti Felvidék volt. A legnagyobb (bár nem homogén) telepese csoportot a szepesi szászok alkották, akik Károly korában is a térség meghatározó tényezői voltak. Privilégiumuk 1317-es uralkodói megerősítésének⁵² friss elemzésekor Zsoldos Attila kiemelte annak változásait az 1271-es kollektív kiváltságolásukhoz képest: a négyszeresére növelt földbért és azt a bővítményt, amely az oklevél érvényességi körébe tartozó településeket sorolja fel.⁵³ A két elemet összekapcsolva feltételezhető, hogy a fizetség felemelését részben a telepések és településeik számának növekedése és jövedelmezőbbé válása is indokolhatta. Ezenfelül az új oklevél az addigi katonáskodási köteleiséget is lényegesen enyhítette, csak a Szepesség területén ellátandó védelmi feladatokra korlátozva azt. Az oklevél kibocsátása és a politikai helyzet között ezúttal is szoros összefügg-

48 Kálmán szlavón herceg okleveléről: Petrinja 1240. és 1242., vö. Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. Budapest 2008. (a továbbiakban RD) 20. sz.; Szamobor 1242. RD 21. sz.; Dubica kiváltságlevelét, amely valamikor 1226 és 1241 között keletkezett, a dubicai *hospes*ek 1244-ben kiadott oklevele említi, közli: CDCr IV. 264., vö. RD 26. sz.

49 1340. április 24.: CDCr X. 537. (Anjou-oklt. XXIV. 248. sz.).

50 1328. október 6.: CDCr IX. 418–419.; 1340. november 15.: CDCr X. 587. (Anjou-oklt. XXIV. 662. sz.).

51 1329. július 17.: CDCr IX. 478–480. (Anjou-oklt. XIII. 394. sz.).

52 1317. november 12.: VMMS 88–90. (Anjou-oklt. IV. 634. sz.).

53 Zsoldos A.: Károly és a városok i. m. (jelen kötetben).

gés figyelhető meg: a harmadik soproni megerősítéssel egy napon kelt, a Csák Máté elleni hadjárat sikeres előrehaladása után, de még az Amadé-fiak ellen aratott végső győzelem előtt. A feltételek a megemelt fizetési kötelezettség ellenére nem voltak kedvezőtlenek, hiszen a szászok 1328-ban ismét átírták Károllyal, majd szinte minden utódjával ezt az oklevelet.⁵⁴

A térség városai közül Eperjes, Sáros és Kisszeben 1299-ben közös kiváltságlevélben részesült III. Andrástól, és ezt erősítették meg 1314-ben és 1324-ben is. Az első alkalom egyszerű átírás volt, másodjára viszont a szepesi kerületben élő összes *hospes* kiváltságainak biztosítását ígerte nekik az uralkodó. A szabadalmak fejében fizetendő évi 150 márka ezüst továbbra is közös kötelezettség maradt; az egyes városok belső ügyeiről, bíró- és plébánosválasztásáról nem szólt az oklevél, úgy tűnik, ezen kérdések írásos szabályozásának hiánya nem akadályozta a *hospes*közösségek belső önkormányzatának működését. Az adó megosztásának kérdésében azonban gyakori volt a viszálykodás.⁵⁵

Szintén több *hospes*közösség kapott egy oklevél keretében kiváltságokat Visk, Huszt, Técső és Hosszúmező privilegizálásakor, amelynek mintájául – *mutatis mutandis* – az Ugocsa megyei Szöllős 1262-es oklevelének rendelkezései szolgáltak. Ezek a települések Szigettel együtt a máramarosi sóbányászat központjaiként tettek szert később országos hírnévre, Károly kori kiváltságolásuk viszont elsősorban a terület fejlesztését, „a terméketlen máramarosi rengeteg” benépesítését szolgálta.⁵⁶ Az intézkedés ebben az esetben valószínűleg nem kapcsolódott közvetlen politikai előzményekhez, hanem inkább olyan demográfiai és infrastrukturális feltételek kialakulásához, amelyek alapján az uralkodó érdemesnek találta a máramarosi térséget az előjogok biztosítására. A királyi kiváltságolási politika pragmatizmusát mutatja, hogy a négy máramarosi közösség oklevelének kibocsátása után bő három héttel Károly megújította a mintául szolgáló Szöllős privilégiumát is. Ebben már – a máramarosiaktól elvártakhoz igazítva – magasabb összegű földbért szabott meg (Szöllős 1262: 3 pondus, Máramaros 1329: 6 pondus, Szöllős 1329: 1 fertó = 12 pondus évente), és kikötötte, hogy a többi szabad királyi faluhoz vagy városhoz hasonlóan a *collecta* alól nem élvezhetnek mentességet.⁵⁷ Az uralkodó tehát a megbízhatóság szempontja mellett a terhelhetőséget is messzemenőkéig érvé-

54 1328. február 9.: Anjou-oklt. XII. 59. sz. (az átírások részletes felsorolásával). Az érintett mintegy negyven kiváltságolt településre: *Fekete Nagy Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása.* Budapest 1934. 62–244., passim.

55 1314. augusztus 3.: Eperjes szabad királyi város levéltára 1245–1526. Írta és összeállította Iványi Béla. Szeged 1931. 12–13. (VMMS 85., Anjou-oklt. III. 809. sz.); 1324. november 3.: VMMS 103–104. (Anjou-oklt. VIII. 483. sz.)

56 1329. április 26.: DL 2539, CD VIII/3. 353–356. A szöveg fennmaradásának részletes bemutatása és aprólékos tartalmi elemzése: *Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban.* Kolozsvár 2014. 29–39.

57 1329. május 19.: DL 70 614 (*Tringli István: A Perényi család levéltára 1222–1526.* Budapest 2008. 45. sz.).

nyesítette, és az előjogok mellett a kötelezettségeket sem mulasztotta el a helyzet adta lehetőségekhez igazítani.

A királyi udvar 1323-as Visegrádra költözése után a felvidéki helységek státuszát megerősítő oklevelek száma megnőtt. A korai kiváltságok közül Korpona 1244-es privilégiumának 1326-os megerősítése⁵⁸ azért érdemel figyelmet, mert a város kiváltságai a Felvidék konszolidálása után mintául és hivatkozási pontként szolgáltak más felvidéki helységek számára is. Korponára hivatkozva kapott kiváltságokat a magánföldesúri kézben, Ákos nembei Domonkos kezén levő gömöri Pelsőc és Csetnek települése is. Itt kétségkívül a földesúr, és nem a település lakóinak hűsége volt az adományozásnál a döntő. Az oklevél fő intézkedéseként a csütörtöki, illetve szombati hetivásárok látogatóinak királyi védelme mellett a főbenjáró ítélkezés szabadságát emeli ki.⁵⁹ A két helység fejlettsége ugyanakkor aligha lépte túl a falvak szintjét. Ez arra figyelmeztet, hogy nem szabad ezt az ítélkezési kiváltságot a szabad és *hospes*kiváltságokon túlmutató városi lét kétségtelen bizonyítékának tekinteni. Szintén Korpona kiváltságában részesült a bíróválasztást és ítélkezést tekintve Turócszentmárton és Zólyomlipcse 1340-ben. Ez utóbbi rendelkezés, amint erre Zsoldos Attila rámutatott, része volt a zólyomi ispánság megszüntetése és a belőle kialakuló három megye, Zólyom, Liptó és Turóc megfelelő központi helyekkel való ellátása folyamatának.⁶⁰

Legtöbbször – még a fent említett máramarosi települések esetében is – már legalább faluként létező helységek részesültek kiváltságban. Bártfa esetében viszont 1320-ban egy vadonatúj település születésének lehetünk tanúi a kiváltságlevélben.⁶¹ A privilégium kétségtelenül a korszakból tucatjával fennmaradt telepítő oklevelek (közkeletű, bár nem teljesen pontos megnevezéssel: soltészlevelek) mintájára készült. Az uralkodó ambíciói azonban itt komolyabbak voltak: már pusztá helyként is *civitas*nak titulálta a leendő várost (*ad locum civitatis nostre Bardfa vocatum [...] congregatis et congregandis*), komoly földterületekkel látta el, és a telepítést vezető első bíróját, Lőrincet széles jogkörrel ruházta fel. A kezdeményezés láthatóan sikeresnek bizonyult, mert Bártfa már 1324-ben, jóval az előbbi oklevélben biztosított tízévi adómentesség letelte előtt újabb (sajnos teljes szövegében nem ismert) szabadságjogokat kapott.⁶²

58 1326. december 2.: DL 50 550, regesztája: VMMS 108–109. (Anjou-oklt. X. 509. sz.).

59 1328. április 21.: VMMS 112–113.; Kollmann Örs László: Szempontok az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődésének vizsgálatához. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. H. n. [Budapest–Piliscsaba] 2004. 99–100., különösen 100–101., 112–113.

60 Turócszentmárton: 1340. október 3.: VMMS 130. (Anjou-oklt. XXIV. 571. sz.); Zólyomlipcse: 1340. november 11.: VMMS 130–131. (Anjou-oklt. XXIV. 652. sz.); Rózsahegy: 1340. november 14.: VMMS 132–133. (Anjou-oklt. XXIV. 660–661. sz.; vö. Zsoldos A.: Károly és a városok i. m. (jelen kötetben).

61 1320. november 28.: VMMS 94–95.

62 1324: DF 212 692, Anjou-oklt. VIII. 580. sz.

Bártfa esete – beleértve későbbi látványos fejlődését és a szabad királyi városi rang megszerzését – azt példázza, hogy a 13. század utolsó évtizedétől a 14. század közepéig fénykorát élő telepítések, a *melioratio terrae* a városfejlődés szempontjából sem elhanyagolható folyamat volt.⁶³ A művelésbe vont területeket a környezeti szempontból lehetséges végső határokig tolta ki, népességtartalékot jelentett a városba költözés számára, és a hierarchikus települési struktúra alsóbb szintű gócpontjait hozta létre azáltal, hogy a telepítőlevelekben bizonyos alapvető mesterségek űzését is kilátásba helyezte a soltész monopóliumaként.⁶⁴

A telepítőlevelekben a *cum omni iure Cypseni* kitétel gyakori előfordulása is arra utal, hogy a településfejlesztés falusi vagy városi jellege nem vált el élesen egymástól, ahogyan ez magából a szepesi százszok privilégiumából is kiviláglik. Fontos kiemelni azt is, hogy az uralkodó mellett egyházi, illetve magánföldesurak kezdeményezésére is sor került ilyen levelek kibocsátására. Az egyházi testületek sorában, érthető módon, a szepesi káptalan játszott a legfontosabb szerepet.⁶⁵

Esetenként bizonyos közeli, nevezetesebb városok is szerepelnek a „soltész módjára” végzett telepítések során hivatkozási pontként. A legtanulságosabb Csák Máté 1320. évi oklevele, amely a Sidelmanusként megnevezett soltésznek Hosszúmező (*Longus Campus*) nevű erdőben Zsolnáéval azonos jogon ad megbízást település létrehozására, amely magában foglalta a Zsolna anyavárosába, Teschenbe való fellebbezés lehetőségét is.⁶⁶ Öt évvel később Köcski Sándor a király parancsára és nevében szintén Zsolna város joga, azaz német jog szerint kívánta létrehozni Königsberg (*Congesberch*) nevű városát, amely utóbb a kevésbé hangzatos Kiszucaújhely néven vált ismertté.⁶⁷ A német jogra való hivatkozás egyébként anomália volt a magyar városi joggyakorlatban, Zsolna privilégiumában és az eszerint alapított településeken. 1369-ben Nagy Lajos királyi paranccsal meg is szüntette ezt, megparancsolva Zsolnának a Korpona jogára történő áttérést.⁶⁸

A magánföldesurak bekapcsolódása a városi kiváltságok adományozásába és megújításába (a Kőszegiek korábban említett példáját leszámítva) új fejlemény volt Károly korában. A két legfontosabb személy ebből a szempont-

63 Körmendy, Adrienne: *Melioratio terrae: Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13–14. Jahrhundert*. Poznań 1995.; Körmendy Adrienne: A soltész („more scultetorum”) telepítette falvak a Szepességben (XIII–XIV. század). *Agártörténeti Szemle* 16. (1974) 305–348.

64 1311. augusztus 1.: Anjou-oklt. III. 125. sz.; 1312. március 12.: Anjou-oklt. III. 248. sz.; 1320: Anjou-oklt. V. 989. sz.; 1325: VMMS 105–106; 1341: Anjou-oklt. XXV. 867. sz.

65 1320: CD VIII/2. 267–269. (Anjou-oklt. V. 376. sz.).

66 1320: *antedictus Sidelmanus suique haeredes et successores ius ehumotomanie in sua habebunt eo iure quo locata est civitas Silinensis* – DL 88 749. Figyelmet érdemel az ’autonomia’ szó sajtósági írásmódja és értelmezése – tudniillik a soltész intézkedési szabadsága – egyaránt.

67 1325: VMMS 105–106. Szintén Zsolna jogára történik hivatkozás Henrikfalva 1312. március 12-i telepítő oklevelében: Anjou-oklt. III. 248. sz.

68 Fügedi E.: Középkori magyar városprivilégiumok i. m. 294–295.

ból – természetesen a Károly által felemelt új arisztokrácia tagjai – Doncs mester zólyomi ispán és Szécsényi Tamás erdélyi vajda.⁶⁹ Doncs Hibe földesuraként kérvényezte a birtokán élő *hospes*közösség Árpád-kori kiváltságainak megerősítését az esztergomi érsektől,⁷⁰ majd másnap saját maga adott kiváltságot, szintén Tamás érsek előtt, a lipcsei polgárok és *hospes*ek előjogai mintájára saját rózsaságyi népeinek. (Ez utóbbiak Doncs halála után, 1340-ben hasonló értelmű, de határjárással és bányászati engedéllyel kibővített privilégiumot eszközöltek ki az uralkodótól anélkül, hogy Doncs huszonkét évvel korábbi oklevelére egy szóval is hivatkoztak volna.)⁷¹

Szécsényi még komolyabb ambíciókkal bírt. A család névadó birtoka, Szécsény mellé (amely a Kacsics-nem törzsbirtoka volt)⁷² Csák Máté bukása után, az 1320-as évektől sorra szerezte meg a korábbi oligarcha és hívei birtokait Gömör, Heves és Nógrád megyékben; többek között Gyöngyöst 1327-ben.⁷³ Rimaszombat és uradalma korábban a kalocsai érsek birtoka volt, aki német *hospes*eket is telepített erre a birtokára. Mivel azonban igen távol feküdt az érsekség székhelyétől és többi birtokától, mindkét fél számára kedvezőbb volt a csere, amelynek révén Rimaszombat a Szécsényiek Bács és Szerém megyei birtokai fejében Tamás vajda kezére került.⁷⁴ A csere évében, 1334-ben Szécsényi Tamás mindhárom közép-magyarországi birtokközpontjának: Szécsénynek, Rimaszombatnak és Gyöngyösnek is kiváltságlevelet eszközölt ki Károlytól, amelyben Buda város polgáraihoz hasonló szabadságokat, valamint a kőfallal való erődtítés előjogát biztosította számukra.⁷⁵ Árulkodó azonban, hogy míg a diplomák hosszan és részletesen ecsetelik Tamás vajda érdekeit, a települések önkormányzatáról, lakosságának jogairól és kötelezettségeiről egyetlen szót sem szólnak. Az említett városfalak a régészet tanúsága

69 Személyéről lásd Wertner Mór: Szécsényi Tamás erdélyi vajda (1299–1354). Erdélyi Múzeum 10. (1893) 119–134.

70 1318. november 25.: Anjou-oklt. V. 312. sz.; 1324. november 8. Anjou-oklt. VIII. 497. sz. (az átírt oklevél RA 4126 sz. alatt hamisítványként azonosítva).

71 1318. november 26.: VMMS I. 91–92. (Anjou-oklt. V. 315. sz.); 1340. november 14.: VMMS 132–133. (Anjou-oklt. XXIV. 660. sz.). Vö. Uličnj, Ferdinand: Listina prav mesta Ružomberka z roku 1318. Slovenska arhivistika 19. (1984: 2) 134–140.

72 Majcher Tamás: A középkori Szécsény. In: Város és társadalom a XVI–XIX. században. Szerk. Bessenyei József, Fazekas Csaba. Miskolc 1994. 19–25.

73 Draskóczy István: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. Havassy Péter, Kecskés Péter. Gyöngyös 1984. 91–128.

74 Kollmann Örs László: Rimaszombat középkori története. In: Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Budapest–Piliscsaba 2001. 113–154., különösen 120–122.

75 Szécsény: 1334. május 5.: Anjou-kori okmánytár I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban AO) III. 71–72.; Rimaszombat: 1334. május 5.: AO III. 73–74.; Gyöngyös: 1335. november 2. (1334. május megerősítése): Anjou-oklt. XIX. 660. sz.; vö. E. Kovács Péter: Gyöngyös város privilégiumlevele. In: Tanulmányok Gyöngyösről i. m. 11–19.

szerint egyik helyen sem épültek meg a 14. században.⁷⁶ Az elmondottak fényében a különböző indítékú fejlesztés példái mellett egy nevezetes hiány is említést érdemel: a keleti Felvidék legfontosabb városa, Kassa csak korlátozott mértékben szerepelt Károly várospolitikájának kedvezményezettjei között. A már említett és később részletesebben tárgyalandó 1319-es vámmenetség és az 1323-ban elnyert *collecta* alóli mentesség mellett átfogó, a városi élet minden területére kiterjedő privilégiumot csak 1347-ben I. Lajostól nyert el. Valamilyen kiváltsággal, legalább *hospes*privilégiummal azonban Kassának is rendelkeznie kellett, és erről az uralkodónak is tudomása volt, hiszen más településeket is részesített Kassa előjogaiban, így az Újvár megyei Zsidópatakát 1317-ben.⁷⁷

Bányavárosok

Utoljára hagytam a városok egy speciális csoportját, a bányavárosokat, amelyek létrejötte vagy fellendülése az ásványkincsek bányászatához és feldolgozásához kapcsolódik. Ezek feltűnése nem új jelenség Károly korában. Az ezüst- és rézércnek legfontosabb telepeit (Radna, Selmezbánya, Igló, Rozsnyóbánya, Rimabánya stb.) már a 13. század folyamán felfedezték, és az uralkodók igyekeztek kiváltságlevelek segítségével hozzáértő bányászokat toborozni oda.⁷⁸ Így történt ez Gölnicbányán is, amelynek 1287. évi privilégiumát 1318-ban erősítette meg az uralkodóval a település bírása,⁷⁹ továbbá Besztercebányán, amelynek okleveléről 1340-ben adott ki Károly átiratot.⁸⁰ Egy-két alkalommal új ezüstkitermelési helyek is részesültek kiváltságban, például a már említett Rózsahegy 1318-ban. Bányatelepek felfedezésével olyan helyeken is számoltak, ahol a kiváltságolás pillanatában ezek még nem voltak ismeretesek, királyi vagy magánbirtokon egyaránt.⁸¹ Károly uralmának végére a *civitas montana* már jogi, igazgatási és gazdasági szempontból is önálló, más

76 Mordovin Maxim: Szécsény városának kora újkori palánkerődítése. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György, Kovács Gyöngyi. Budapest 2011. 149–159.

77 1317. október 21.: VMMS 88.; Kassa megítélésére vö. Weisz B.: Megszerezni és megtartani i. m.

78 Weisz Boglárka: A nemesérbányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és az Anjou-korban. Történelmi Szemle 50. (2008:2) 141–161.; Paulinyi Oszkár: Tézisek Magyarország bányagazdálkodásáról. In: Paulinyi Oszkár: Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából. Szerk. Buza János és Draskóczy István. Budapest 2005. 335–350, fontosabb bányatelepek listája: 343–344.

79 1318. augusztus 29.: VMMS 91.

80 1340. november 11.: VMMS 130. Két és fél évvel korábban, 1338. május 26-án az esztergomi káptalan is átirta több uralkodó besztercebányai hospesekkel kapcsolatos privilégiumait (MES III. 314–315.), de a királyi megerősítés az eredeti alapján készült. Vö. Štefánik, Martin: Die Anfänge der Slowakischen Bergstädte. Das Beispiel Neusohl. In: Stadt und Bergbau. Hg. von Karl Heinrich Kaufhold, Wilfried Reininghaus. Köln–Wien–Weimar 2004. 295–312.

81 1308. július 24. Rikolf fia Kakas mester fenntartotta a bányanyitás lehetőségét újonnan betelepítendő birtokán. CD VIII/1. 259–260. (Anjou-oklt. II. 414. sz.); Rózsahegy királyi privilégiumában: 1340. november 14.: VMMS 132–133.; magánbirtokosoknak adott bányanyitási kivált-

városoktól megkülönböztetett kategóriává vált, amelynek jelentősége a bányászat és a királyi pénzügy- és gazdaságpolitika szorosabb összefonódása révén mindenképpen megnövekedett.⁸²

Károly pénzügypolitikájának egyik legfontosabb új eleme az aranypénzverés bevezetése volt, amelyet nem lehetett volna megoldani megfelelő mennyiségű és minőségű hazai kitermelésű alapanyag biztosítása nélkül. Ez a súlyponteltolódás az előjogok biztosítása terén is megmutatkozott: míg a korábbi évtizedekben elsősorban az ezüstbányatelepek nyertek különleges jogokat az uralkodóktól, a Károly korában újonnan kiváltságolt bányavárosok többnyire az arany kitermelésének és feldolgozásának gócpontjai (*aurifodina*) voltak. Nem véletlen, hogy a legfontosabb új aranykitermelő központok kiváltságolására az aranypénzverés 1325-ös bevezetésével egy időben vagy röviddel azután került sor, amikor a bányavidékek mind a Felvidéken, mind Erdélyben végre biztonságosan királyi kézbe kerültek.⁸³

A sort az erdélyi Aranyosbánya (*Ouumberg*) nyitja 1325-ben, amelynek kiváltságlevele tömören összegezte a legfontosabb jogokat: a bíraskodási immunitást (a választott bíró mellett a király vagy az országbíró fellebbviteli bíraskodásával), a település körüli föld- és erdőterület kizárólagos használatának jogát, és mindezek fejében a *census* vagy *urbura* (a kitermelt érc 1/8-a) befizetésének kötelezettségét.⁸⁴ Az 1327-ben Selmezbánya jogával felruházott Szomolnok is az Anjou-korban még inkább arany- és ezüstbányászatáról volt ismert, mint a későbbiekben fontosabbá váló rézércről.⁸⁵ Az 1330-ból fennmaradt kamarabérleti szerződés, amely kétféle ezüstpénz verését írta elő, már bejáratott bányaművelést feltételez, amit további erdőbirtokok királyi adománya segített. Ha elfogadjuk az alább tárgyalt kamaraelhelyezési alkudozás kapcsolatát Szomolnokbányával, feltételezhetjük, hogy a város kiváltságolására a pénzverő kamara odahelyezésének szándékával került sor.⁸⁶

ság, szükség esetén városok létrehozásával: Weisz B.: Nemesércbányászat i. m. 141–142. 7. jegyzet; 1337. március 12.: I. Károly király Bossányi Lukácsnak és unokatestvérének, valamint Kistapolcsányi Gergelynek, AO III. 327–328.

82 Weisz B.: Nemesércbányászat i. m. 141–142.; Weisz, *Boglárka*: Mining Town Privileges in Angevin Hungary. *Hungarian Historical Review* 2. (2013:2) 288–312.

83 A magyar aranyforint első okleveles említésére 1326-ból van adat, vö. *Gyöngyössy Márton*: *Florenus hungarialis*. Aranypénzverés a középkori Magyarországon. Budapest 2008. 10–13.

84 1325. június 14.: UGDS I. 395–396. (Anjou-oklt. IX. 251. sz.); vö. Weisz B.: Nemesércbányászat i. m. 142–143.

85 1327. május 21.: VMMS 110–111.; Szomolnok városnak az OSZK Kézirattárában őrzött 15–16. századi városkönyve már elsősorban réztermelésre vonatkozó adatokat tartalmaz. OSZK Kézirattára, Cod. Lat. 385. Vö. *Gárdonyi, Sándor*: *Das Stadtbuch von Schmöllnitz*. Beiträge zur Geschichte der deutschen Kanzleisprache in der Slowakei. Német Filológiai Tanulmányok 2. (1966) 109–138.

86 Kamarabérleti szerződés: 1330. március 21.: *Hóman B.*: A magyar királyság pénzügyei i. m. 258–259.; erdő- és birtokadományok: 1333. május 1.: Anjou-oklt. XVII. 219. sz., 1338. július 3. előtti: VMMS 127–128.

Az 1320-as évek második felében nyerhette el kiváltságait az aranyáról híres Nagybánya is, amelynek bíróját 1329-ben említi egy oklevél. *Comes Corradus iudex*, aki az uralkodótól újabb irtványok létesítésére és telepések behívására kapott engedélyt, ekkor még a később önállósult Felsőbánya bírója is volt. A bánya kiváltságait I. Lajos 1347-ben az eredeti oklevél tűzvészben történt megsemmisülésére hivatkozva újíttotta meg.⁸⁷ Szintén elsősorban aranybányaként működött ebben az időben Telkibánya, határának rögzítését 1341-ben rendelte el az uralkodó, és egyúttal további erdőterületet is adományozott a városnak.⁸⁸ Arany után történő kutatást említenek a források a magánföldesúri kézen levő, 1310-ben vásáradományban részesült Liptó megyei Bocabánya (utóbb Királyboca) esetében is.⁸⁹

A Károly által új előjogokkal felruházott bányavárosok közül a legfontosabb kétségtelenül az 1328-ban kiváltságolt Körmöcbánya volt, amely évszázadokon keresztül kulcsszerepet töltött be az ország pénzügyigazgatásában. A város kiváltságolásának közvetlen előzménye az említett pénzreformon túl Károly magyar és János cseh király 1327 februárjában létrejött nagyszombati találkozója volt.⁹⁰ Bár tételesen nem szerepel a megállapodás szövegében, a két uralkodó feltehetően tárgyalt bányászok és pénzverők kiküldéséről Kutná Horából Körmöcbányára, akik szakértelmük mellett magukkal hozták jogrendszerüket is. Az 1328-as körmöci privilégium ugyanis a bíró- és esküdttválasztás, valamint a két mérföldes körzeten belüli szabad erdőhasználat mellett minden egyéb kérdésben a csehországi bányaváros jogát tette mérvadóvá,⁹¹ amely viszont a *Ius regale montanorum* adaptációja volt.⁹² A magyar városprivilégiumok általános gyakorlatától eltérően, amely a hazai kiváltságokat tette meg mérvadónak, a bányászatban nem számított szokatlannak a külföldi jog átvétele. Korábban például Selmezbánya Iglau jogát kapta, és közvetítette tovább a Magyar Királyság számos bányavárosa felé. Körmöcben feltehetően az aranytermelés elsőlegessége és a munkák beindításában közreműködő szakemberek származási helye indokolja a korábbiaktól eltérő minta követését. A kutná horai aranypénzverés mintájára feltételezhető Körmöcben az itáliai

87 1329. május 29.: *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest 1880. 410. (Anjou-oklt. XV. 266. sz.); a megújítás: 1347: CD IX/1. 497–503.

88 1341. július 19.: *Wenzel G.*: Bányászat i. m. 346., Anjou-oklt. XXV. 493. sz.; 1341. augusztus 5.: *Wenzel G.*: Bányászat 348–349., Anjou-oklt. XXV. 545. sz.; 1341. augusztus 27.: *Wenzel G.*: Bányászat i. m. 348–349., Anjou-oklt. XXV. 591.

89 1310. június 23.: Anjou-oklt. II. 910. sz.; *Weisz Boglárka*: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Budapest 2013. 88.

90 Erre legutóbb Martin Štefánik hívta fel a figyelmet: *Štefánik, Martin*: Die Privilegierung der Kremnitzer Bevölkerung unter besonderer Berücksichtigung der Münzer-Privilegien und ihre sozioökonomischen Zusammenhänge (1328–1526). In: *Montanregion als Sozialregion*. Hg. von Angelika Westermann. Husum 2012. 437–456. A királytalálkozón kötött megállapodás: 1327. február 13.: CD VIII/3. 192–198. (Anjou-oklt. XI. 75. sz.).

91 1328. november 17.: VMMS 115–116. (Anjou-oklt. XII. 473. sz.).

92 *Štefánik, M.*: Die Privilegierung i. m. 438–439.

pénzverő mesterek közreműködése is.⁹³ Körmöcbánya mindenestől Károly kreatúrája volt. A király szerepére és szimbolikus jelenlétére mindennél jobban utal a város 1331-ből fennmaradt pecsétjének körirata: +S·CIVITATIS·REGIS·KAROLI·DE·CREMNICIA, amely csak 1407 után adta át helyét egy újabb, immár a polgárok autonómiáját hangsúlyozó pecsétnek (2. kép).⁹⁴



2. kép.
Körmöcbánya város pecsétje
a város 1331. július 17-én kelt
oklevelén, DF 250 152
(Kriško J.: Körmöcbánya i. m.
116. alapján rajzolta:
Grüll Anna)

Nem Körmöcbánya pecsétje az egyetlen jele annak, hogy a bányavárosok Károly kori kiváltságolása összességében elsősorban a királyi pénzügyigazgatás érdekeit szolgálta, és kevésbé az adott településeket. Erre utal erősen sarkított megfogalmazásban egy évszám és hely feltüntetése nélkül lejegyzett levélváltásminta is az uralkodó és egyik városa között, amely egy I. Lajos kori formuláskönyvben maradt fenn.⁹⁵ Az első levélben a király értesíti a bírót és az esküdteket, hogy a bárók és főpapok egyetértésével pénzverő kamarát szándékozik létesíteni városukban, és utasítja alattvalóit, hogy az e célból kiküldendő kamaraispánnak mindenben legyenek segítségére. A város válaszában elzárkózik a kérés teljesítésétől egy Károly kori balul sikerült kísérletre

93 Štefánik, Martin: Italian Involvement in Metal Mining in the central Slovakian Region, from the Thirteenth Century to the Reign of King Sigismund of Hungary. In: I Tatti Studies. The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies 14–15. (2011–2012) 11–46.

94 1331. július 7.: DF 250 152, Anjou-oklt. XV. 278. sz. A megerősítő formula: [...] nostro pendent sigillo civitatis fecimus roborari. Vö. Štefánik, M.: Die Privilegierung i. m. 441. A DF-gyűjteményben található fényképen a hatszögletű pecsét körirata nehezen olvasható, de átrajzolt képe megtalálható: Kriško János: Körmöcbánya. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest 1894. 116.

95 Közli Ars notarialis formularia sub Ludovico I rege Hungariae conscripta címmel Kovachich, Martinus Georgius: Formulae sollennes styli in cancellaria ... regni Hungariae olim usitati. Pest 1799. 50–52. A forrásról vö. Bónis György: Uzsai János Ars Notariája. Filológiai Közlöny 7. (1961) 229–260.

hivatkozva, amikor is a városban a kamara jelenléte miatt véres felkelés (*magnus tumultus et seditio non modica*) tört ki, és a kamaraispánt huszonötödmagával meggyilkolták. Emiatt – bár a város vezetői szerint a történetekért az akkori kamaraispánt terheli a felelősség – Károly 2000 márká bírság megfizetésére kötelezte őket, mindnyájuk nagy nyomorúságára. Hogy ez a végzetes eset meg ne ismétlődjön, a város a király újabb kérdésére válaszolva inkább hajlandónak mutatkozott évi 100 márkát fizetni *lucrum camerae* címén, mintsem a kamarát befogadni. A forrás jellegéből adódóan nem tudhatjuk biztosan, hogy a leírt eset megtörtént-e, és ha igen, akkor hol és mikor. Mivel azonban az *Ars notarialis* összeállítója tipikus és mások által is használhatónak vélt eseteket gyűjtött egybe, hasonló esetek megtörténtét mindenképpen elképzelhetőnek tartotta.⁹⁶

A jogok és kötelezettségek tehát – ha lehetséges – ezeknél a településeknél még szorosabban összekapcsolódtak és feltételezték egymást, mint más kiváltságolt városoknál. A kamara érdekeinek elsődlegességét mutatja az is, hogy a kincstári bányajövedelmek garantálására a király egy *comest* vagy *rector*-t nevezett ki a város élére. Erről a tisztségről a kiváltságlevelek nem tesznek említést, de viselőik a bíró mellett és a bírónál nagyobb tekintéllyel tevékenykedtek.⁹⁷ Az 1331-ben Körmöcbánya nevében kiadott és a fent említett pecséttel ellátott oklevélben például elsőként Lupoldus királyi bányamester és körmöci ispán neve szerepel, és csak utána a város bírása és esküdtjei. A *comes camerae* mellett a korona érdekét képviselte a bányavárosokban a polgárok által választott bányafelügyelő (*scansor* vagy *Steiger*), valamint a bányamester (*Bergmeister*), akit ugyan a város esküdtjei választottak, de bérét a királyi bányakamarától kapta és a királyi pénzügyigazgatásnak volt felelős. Ezeknek a tisztviselőknek a feladata a bányák ellenőrzése mellett az urbajövedelmek védelme volt.⁹⁸ A kamarák meghatározó szerepét erősítette az Anjou-korban az is, hogy a bányavárosok legtöbbje a hegyek belsejében, a kereskedelmi utaktól távol helyezkedett el. Létalapjukat alapításukkor kizárólag a bányászatnak és a hozzá kapcsolódó ipari és igazgatási tevékenységnek köszönheték. Az önkormányzat megerősödésére, a kereskedelem szerepének növekedésére a fontosabb bányavárosokban majd csak Zsigmond uralma alatt került sor.⁹⁹

A nemesérbányászat mellett kisebb hangsúlyt kapott a sóbányavárosok kérdése. Ennek egyik oka az lehet, hogy az erdélyi sóbányák művelése a 13.

96 Martin Štefánik az esetet (Fejér kiadása alapján) megtörténtnek feltételezi, és Körmöcbányára vonatkoztatja. Štefánik, M.: Die Privilegierung i. m. 443. Bónis György ugyanakkor, Hóman Bálintra (Hóman B.: A magyar királyság pénzügyei i. m. 197. 2. jegyzet) hivatkozva, Kassára próbálja lokalizálni az esetet, mondván, hogy e város helyett Károly alatt 1330-tól a fent említett Szomolnokbányára került a kamara.

97 Weisz, B.: Mining Town Privileges i. m. 296–297.

98 1347: diligenter lucrum urburae promoveant et procurent, ne proventus regius minui possit et fraudari – CD IX/1. 500. Vö. Weisz, B.: Mining Town Privileges i. m. 297–298.

99 Štefánik, M.: Die Privilegierung i. m. 445–454.

században kialakult rend szerint folytatódott. Említést érdemel mindazonáltal Dészvár privilégiumának megerősítése,¹⁰⁰ továbbá Tordaakna 1291-es kiváltságának kétszeri megújítása 1315-ben és 1335-ben. A dészváriak 1331-ben elnyerték az erdélyi vajdától a vámszedők akadályoztatásától mentes szabad közlekedés előjogát, amelyet egy nappal később a király is megerősített. Ez bizonyára a sóellátás stratégiai jelentőségének köszönhető.¹⁰¹ Feltehetően a sókereskedelemben való városi részvétel növelésének szándéka állt Dész 1322 táján hamisított két kiváltságlevele mögött is. A város azonban nem a királyi monopóliumot szigorúan érvényesítő Károlytól igyekezett erre előjogokat szerezni, hanem IV. Béla (1236) és István ifjabb király (1261) nevére hamisított magának a sószállítással kapcsolatos jogait biztosító okleveleket, amelyek már „régiségük” okán is hatékonyabbnak számíthattak az esetleges újonnan bevezetett rendelkezéseknél.¹⁰² Új fejleményként a 13–14. század fordulójára tehető a frissen betelepített máramarosi térségben kiváltságolt városok környékén a sóbányászat beindulása. A kitermelés oly mértékű fellendülése azonban, amely az okleveles anyagban is nyomot hagyott, csak Károly kora után következett be.¹⁰³

A kiváltságok intézkedéseinek betartása és az ezekből adódó problémák

A fentiekben végére értünk az I. Károly által újonnan kiváltságolt vagy előjogaik megerősítésében részesült települések számbavételének. Az áttekintés az eddiginél élesebb fényben tünteti fel a királyi intézkedések célját és mozgatórugóit. Arra a kérdésre azonban, hogy a kibocsátott privilégiumok száma soknak vagy kevésnek tekinthető-e, továbbra sem könnyű válaszolni. Ehhez azt is tudni kell, mi valósult meg a rendelkezésekből, vagy mennyi maradt azokból írott malaszt, kegyes óhaj vagy elhibázott számítás. Tanulmányom második felében ezért azokat a konfliktushelyzeteket vagy az ezek megelőzését, illetve megoldását szolgáló pótlólagos rendelkezéseket tekintem át, amelyek a privilégiumok betartásához, illetve betartatásához kapcsolódnak. Bizonyos esetekben kitérek egyes konkrét nézeteltérésekre vagy más példákra is. Ter-

100 1310. december 8.: UGDS I. 297–298. (a hiteles 1261. évi oklevél átiratása).

101 1315. július 3. és 1335. augusztus 28.: Anjou-oklt. XIX. 528. sz.; 1331. augusztus 27.: UGDS I. 446. (Anjou-oklt. XV. 343. sz.); 1331. augusztus 28.: UGDS I. 446–447. (Anjou-oklt. XV. 345. sz.). Vö. *Weisz B.*: A királyketteje i. m. 124–125.

102 *Jakó Zsigmond*: Újabb adatok Dész legrégibb kiváltságleveleinek kritikájához. In: *Jakó Zsigmond*: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest 1997. 9–27.

103 A máramarosi sóbányászatról a legkorábbi okleveles adat 1355-ből maradt fenn. *Gulyás L. Sz.*: Városfejlődés a középkori Máramarosban i. m. 60–61.; *Draskóczy István*: Só a középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. Kubinyi András, Laszlovsky József, Szabó Péter. Budapest 2008. 150.

mészeten a források hiányából vagy hallgatásából nehéz következtetéseket levonni, tehát a kép óhatatlanul is töredékes marad, de a kérdés feltevésétől ez nem kell, hogy visszatartson. Az is világos, hogy a Károly korában konfliktusokat okozó rendelkezések egy részét még az Árpád-házi uralkodók bocsátották ki, illetve hogy a Károly által kiadott kiváltságok életképessége majd utódai alatt dől el. Mégis, a fenti áttekintés mellé állítva az érem két oldalával szembesülhetünk, és egy koherens, az uralkodó személye által meghatározott korszak várospolitikájának komplexitásáról alkothatunk képet.

A rendelkezések be (nem) tartását tematikus csoportosításban tekintem át. Fügedi Erik klasszikus beosztását alapul véve, de annak sorrendjét megfordítva elsőként az egyházi, majd a jogi, végül a gazdasági kiváltságokkal foglalkozom.

Egyházi kiváltságok

Az egyházi kiváltságok sorában a városokat a plébános szabad választása, a plébános bíraskodási joghatóságának kiterjesztése a város határán belül egyházi bíróságot illető valamennyi ügyre, valamint a tizedszedés lakosság számára kedvező módozatának rögzítése illethette meg. Amint ezt már Kubinyi András több tanulmányában bemutatta, ez a három kiváltság nem feltétlenül és nem kizárólag a királyi városokhoz kapcsolódott. Bizonyos elemek megillették a magánföldesúri birtokon épült mezővárosokat, falvakat is, és voltak olyan fontos városok, amelyek e három kiváltság közül csak némelyikben, vagy esetleg egyikben sem részesültek.¹⁰⁴ Püspökvárosokban, ahol a plébánia alapítója a püspök vagy a káptalan volt, természetesen a kegyúri jogokat is ezek a klerikusok, és nem a városlakók gyakorolták.¹⁰⁵

A szabad papválasztást jóval könnyebb volt olyan településen engedélyezni és betartásáról gondoskodni, ahol előtte semmilyen egyházi intézmény nem működött. A város- és *hospes*kiváltságok közül korszakunkban Kolozsvár, Kőszeg, Nagymaros, Rózsahegy, Zólyomlipcse privilégiumaiban találunk erre vonatkozó kitételeket. Emellett a telepítő oklevelekben („soltészlevelekben”) is visszatérő formula a szabad templomépítés és plébánosválasztás. Az első szabadságból, azaz a közösség részvételéből az egyházalapításban (*aedificatio*) egyenesen következett a második, a kegyúri jog gyakorlása.¹⁰⁶ Egy ilyen

104 Kubinyi András: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon; Egyház és város a késő középkori Magyarországon. In: Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest 1999. 269–286.; illetve 287–300.

105 Erre jó példa az András váradi püspök által a váradi vicus de Venetiisen Szent Anna tiszteletére alapított plébánia és mellette a klarissza konvent, 1342. június 1.: CD VIII/4. 581–587. (Anjou-oklt. XXVI. 155. sz.).

106 Körmendy, A.: *Melioratio terrae* i. m. 168–174.; Körmendy A.: A soltész telepítette falvak i. m. 323., 328. Néhány példa a telepítőlevelek közül: Szépmező mellett, 1311. augusztus 1.: Anjou-oklt. III. 125. sz.; Gölnic folyónál: 1326. november 7.: Anjou-oklt. X. 455. sz. Az új telepí-

esetről tanúskodik Gostinai János közjegyző jegyzőkönyve, amikor is a soltész és a helyi lakosok Viszoka (*Wyzaka*) soltészfalu lemondott plébánosa helyett bemutatták a megválasztott papot a tárcai főesperesnek és a szépesi prépostnak. A feljegyzés azon túl, hogy rögzítette a hívek mint kegyurak (*patroni seu parochiani*) szerepét, a beiktatás rítusát, a kámzsa fejre helyezését is megörökítette.¹⁰⁷

Bonyolultabb volt a papválasztás akkor, ha már a polgárközösség kiváltságolása előtt előjogokkal rendelkező egyházi testület működött a város területén. Ez volt a helyzet többek között Pozsonyban, ahol a vizsgált korszakból legkorábban, 1302-ből maradt fenn feljegyzés a plébános választásáról. Itt miután a királyi alapítású várbeli Szent Salvator társaskáptalan 1221-ben leköltözött a Duna melletti váraljára, a Szent Márton-plébániatemplom már meglévő épületébe, a plébánia és a káptalan feladatai és jogköre szorosan összefonódtak.¹⁰⁸ Pozsony 1291-es kiváltságlevelében a város nem is kapta meg a szabad plébánosválasztás jogát. Egy tizenegy év múlva keletkezett megállapodás szerint azonban mégis beleszólást nyert ebbe a kérdésbe oly módon, hogy a polgárok választhatták meg a templom papját, de kizárólag a káptalan kanonokjai közül, akit ezt követően tisztségében a prépost (nem a területileg egyébként illetékes esztergomi érsek!) erősített meg. A plébános mellett működő helyettese (*vicarius*) választása viszont csakis a polgárok belátására (*consilio civium*) lett bízva.¹⁰⁹ A kompromisszumról szóló oklevelet a pozsonyi káptalan adta ki a város, a prépost és a káptalan pecsétje alatt; a két fél meg egyezésébe sem az uralkodó, sem valamely egyházi főhatóság nem avatkozott bele. A megállapodás azonban magában hordozta a konfliktus esélyét, ami 1337-ben be is következett: a polgárok Miklós fia Mártont, Márton dömösi prépost unokaöccsét választották meg plébánosnak, akit nagybátyja, történetesen egyúttal a pozsonyi prépostság adminisztrátora, a káptalan akaratára ellenére meg is erősített. A polgárok tehát ekkor a préposti szék üresedését kihasználva vitték keresztül akaratukat.¹¹⁰ A város és a káptalan újabb egyezsége 1348-ban a város jogainak megerősítését hozta.¹¹¹

Szintén egy pozsonyi kanonok, Péter, volt az egyik főszereplője a szomszédos Nagyszombatban 1318-ban lezajlott választásnak, akit a „jogtalanul megválasztott” magerdorfi (Vágmagyarád) plébános ellenében tett meg plébánosnak a helyi polgárok népes csoportja (*copiosa multitudo*). Nagyszombat

téseknél az egyházi jogi érvek mellett a nyelvi szempont, a közösség nyelvén végzett lelki gondozás biztosítása is szerepet játszott, vö. *Szende Katalin*: Nyelvében él a polgár? Többnyelvűség a késő-középkori Magyarország városaiban. Aetas 26. (2011) 5–26.

107 1323. szeptember 16.: DF 275 939, Anjou-oklt. VII. 461. sz.

108 Šedivý, *Juraj*: Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel. Bratislava 2007. 48–54., 82–86.

109 1302. március 9.: CD VIII/1. 615–618. (Anjou-oklt. I. 188. sz.).

110 *Ortway Tivadar*: Pozsony város története I–III. Pozsony 1892–1894. III. 235.; II/4. 469.

111 *Ortway T.*: Pozsony város története i. m. II/4. 469–471. Az esetet jogi szempontból elemzi *Kubinyi A.*: Plébánosválasztások i. m. 273.

már 1238-as privilégiumában elnyerte a szabad plébánosválasztás jogát. A nyolcvan évvel ezután támadt viszály emléke egy, feltehetően a szóban forgó Péter kanonok tulajdonában volt *missale* kötetstáblájához ragasztott feljegyzésen maradt fenn. A töredékes forrás a konfliktushelyzet megörökítése mellett a kiváltságban rögzített többségi elv érvényesülésére is utal.¹¹²

Rendelkezett szabad papválasztási joggal 1262. évi kiváltságlevele és annak 1329. évi (szigorított) megerősítése értelmében az Ugocsa megyei Szöllős is, ahol 1337-ben két klerikus vindikálta magának a plébánosi tisztséget. Ennek ellenére Telegdi Csanád esztergomi érseknek a kialakult helyzet megoldásával kapcsolatos oklevelében a helyi közösség szerepére nincsen utalás. A főpap a hanyagsággal vádolt Pétert és a helyébe a király által korábban az érseknek bemutatott Pált egyaránt az uralkodóhoz küldte, hogy ő mondja ki a végső szót az alkalmasabb jelölt kiválasztásában. Ebben a szituációban nyilvánvalóan az uralkodó főkegyúri joga volt a legfontosabb szempont.¹¹³

Élesebb ellentét robbant ki a szebeni plébános és az ottani polgárok, illetve a szebeni prépost között 1321-ben. A felperesek szerint a prépost semmibe vette a „szabadság kiváltságát” és a királyi oklevelekben számukra biztosított kegyúri jogot, ami alatt minden bizonnyal az 1224. évi Andreanumban a telepéseknek engedélyezett szabad papválasztást és a papjaik részére történő tizedfizetést értették. Ebben a vádlevélben, amelyet a Szentszékhez szándékoztak továbbítani, nem annyira a választásról, hanem elsősorban a jövedelmekről volt szó. A levélírók azonban összességében érezték fenyegetve kiváltságaikat, amelyek visszaszerzését a Károly alatti konszolidációra hivatkozva kívánták elérni.¹¹⁴ Tizenöt évvel később a másik fél, a szebeni dékán és több város plébánosa épp ellenkezőleg, a világiakat vádolta az egyház jogainak megsértésével. Az egyik kirívó vétségként a törvényes kort még el nem ért személyek plébánosi tisztségre történő megválasztását hozták fel. A leírásból úgy tűnik, hogy ezt a kihágást számos alkalommal elkövették már. Ezért is szabta feltételül az oklevelet kiadó esztergomi érsek, hogy az egyházak *rectorainak* csak olyanokat választhatnak meg, akik egy éven belül pappá tudják szenteltetni magukat.¹¹⁵ A papválasztás szabadságával való ilyen jellegű visszaélés nyilván gazdasági előnyökkel járt, hiszen a polgárok a fiatalkorú plébános helyett maguk rendelkezhetek az egyházközség vagyonával és bevételeivel.

A plébános személyének megválasztása azért is volt nagyon fontos a polgári közösségek számára, mert annak püspöktől delegált joghatósága kiterjedt a város területén az egyházi bíróságok elé tartozó minden ügyre. A korábban a pénzverő kamarákra vonatkozóan már idézett *Ars notarialis* ezt mint

112 A szöveg tartalmi kivonatát közli: Knauz Nándor: A pozsonyi káptalannak kéziratai. Magyar Sion 6. (1868) 459. (Anjou-oklt. V. 358. sz.).

113 1337. október 16.: AO III. 424–425.

114 1321. július 3. előtt: UGDS I. 350–352. (Anjou-oklt. VI. 189. sz.).

115 1336. november 30.: UGDS. I. 481–484. (Anjou-oklt. XX. 454. sz.).

köztudomású tényt fogalmazta meg, és több ezzel kapcsolatos, városi környezetre utaló formulát is közöl.¹¹⁶ Az egyházi bíráskodásra vonatkozó kiváltságok betartását még nehezebb következetesen nyomon követni, mint a papválasztását, hiszen itt a privilégiumok mellett az egyházi jogi előírásokra is figyelemmel kellett lenni. A napi joggyakorlat és a peres ügyek menetének ilyen szempontú áttekintése meghaladná a jelen tanulmány kereteit. Itt most csak egy olyan jogi aktusra térnek ki, amely gyakran önálló pontként szerepel a kiváltságlevelekben is, és a világi és egyházi hatóságok egyaránt ellenőrzésük alatt kívánták tartani: a végrendelkezésre.¹¹⁷ Ezzel kapcsolatban éppen a vizsgált korszakban kezd megindulni a városi hivatkozások sora. A fent említett 1302-es pozsonyi megállapodás például igen világosan kifejti, hogy a végakarat kinyilvánításakor két személynek kell hivatalból jelen lenni: egy polgárnak és egy kanonoknak, hogy tudni lehessen, mit hagyott az örökhagyó az egyházra vagy a plébánosra.¹¹⁸ A káptalani területen birtokolt szőlőkről való szabad végrendelkezés kérdése volt az egyik sarkalatos pont a zágrábi püspökség és a gréchegyi polgárok hosszan elhúzódó vitájának lezárásakor is.¹¹⁹ A városi klérus vonatkozásában a máramarosi négy mezőváros kiváltságlevele a plébános választásával együtt kiköti, hogy a megválasztott pap vagyona-ból bárki javára szabadon végrendelkezhetett.¹²⁰ Ezt a kérdést valóban fontos volt rendezni, hiszen a papoknak törvényes leszármazói nem lehettek. A szebeni klerikusok a fentebb tárgyalt panaszlevelükben szintén sérelmezték egyebek mellett, hogy a világiak a papokat nem hagyták szabadon végrendelkezni; Nagymaros kiváltságlevele viszont ki is kötötte, hogy a plébános vagyona-t csak az egyházra hagyhatja.¹²¹

Ugyanígy maradtak fenn adatok arról is, hogy plébánosok jelen voltak tanúként polgárok végrendelkezésénél, és más esetekben is szolgáltatott tanúbizonyságot. Erről alkalmanként oklevelet is adtak ki saját pecsétjük alatt. Például Nyitrai Lőrinc leánya, Lilius özvegy végakarata-nál, amelyben egy budai házról rendelkezett, két alkalommal két különböző plébános is közreműködött, Leyphylth apáca utolsó rendelkezését pedig a budai Boldogasszony-plébánia plébánosa előtt tette.¹²² Az ilyen dokumentumok nem számítottak olyan módon közhitelűnek, mint a hiteleshelyi vagy a városi oklevelek, de a plébános mint írás- és jogtudó nyilvánvalóan élvezte a jogügyletben részt

116 [...] in quibuslibet liberis civitatibus sunt plebani ... omnes tales ad forum ecclesiasticum pertinentes intra suarum dioecesium manentes sic habentur et possint judicare sicut episcopus dioecesis – *Kovachich, M. G.*: *Formulae* 22–23. Ily módon rendelkezik Nagymaros 1324. évi kiváltságlevele is, CD VIII/2. 514–517.

117 A végrendelkezési joggyakorlat fejlődéséről általánosságban lásd *Szende Katalin*: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* Budapest 2004. 58–80.

118 CD VIII/1. 617.

119 1339. április 28.: CDCr X. 456–457. (Anjou-oklt. XXIII. 212. sz.).

120 CD VIII/3. 354.; *Gulyás L. Sz.*: *Városfejlődés a középkori Máramarosban* i. m. 32.

121 Szeben: UGDS I. 483.; Nagymaros: CD VIII/2. 514–517.

122 1314. március 19.: MES II. 693–694.; 1312. szeptember 4.: Anjou-oklt. III. 366. sz.

vevők bizalmát. Eljárhattak a plébánosok a közösség más tagjaival együtt a városok képviseletében is, például Kolozsvár *hospes*kiváltságainak 1316-os, Sárvár privilégiumának 1328. évi vagy Szöllős kiváltságának 1329-es megerősítésekor.¹²³ Sőt, olykor saját ügyükben is adtak ki okiratot, mint például a besztercebányai plébános az ottani ispotály kegyurával kötött megállapodásról,¹²⁴ vagy arról az intézkedésről, amelyben a marosvásárhelyi *villicus* lelke üdvéért felszabadította egy szolgáját.¹²⁵ A pataki plébánosok több alkalommal is szőlőbirtok adományozásáról adtak ki saját pecsétjük alatt oklevelet; igaz, hogy a szóban forgó adományokat lélekváltsággént az újhelyi pálos kolostor kapta.¹²⁶

Az egyházi kiváltságok harmadik fő csoportja a tizedszedéssel kapcsolatos kedvezményeket tartalmazta, ez egyúttal átvezet majd a gazdasági kiváltságok területére is. A kiváltságlevél egyrészt rendelkezhetett a tized beszédésének a városlakók számára kedvező módozatairól. Nagymaros vagy a máramarosi négy város esetében például a mezőn hagyhatták a terményt, a szállítási költség és az ezzel járó veszteségek már az egyházat terheltek. A sárvári *hospesek* rögzített pénzbeli megváltással teljesíthették a tizedet.¹²⁷ Kőszeg megújított 1329. évi kiváltsága igen részletesen foglalkozik a tizedfizetés módjával, ebből feltételezhető, hogy már az alapjául szolgált, Kőszegi Henrik és Iván által adott kiváltság is rendelkezett erről.¹²⁸

Másrészt biztosíthatta a privilégium a tized vagy egy része helyben tartását. A szebeni plébániának a prépostsággal szembeni panaszleveléből az derül ki, hogy a prépost a plébánosnak járó tizedeket magához vonta.¹²⁹ Bártfa 1320-as alapítólevelében a tized egyik fele illette meg a helyi plébánost, másoltész telepítette falvakban a teljes dézsmát megkaphatta.¹³⁰ Máramaros esete azért érdekes, mert még a négy város 1329-es együttes privilégiuma előtt, 1326-ban tizedfizetési kiváltságot kaptak Boleszló esztergomi érsektől, aki megerősítette a helyi plébánosok (*rectorok*) tizedszedési jogát, márkánként 1 *pondus* fizetését írva elő. Az érseki oklevél királyi megerősítése név szerint is felsorolja az érintett öt város plébánosait: Hosszúmező, Técső, Huszt és Visk *rectorai* mellett Szigetét is, amelyre egyébként majd csak 1352-ben terjesztik ki

123 Kolozsvár: UGDS I. 319–320.; Sárvár: Érszegi G.: Sárvár története i. m. 205.; Szöllős: DL 70 614.

124 1303. augusztus 3.: CD VIII/1. 140–142.

125 1323. július 5.: DF 277 256, Anjou-oklt. VII. 146. sz.

126 1307. július 25.: AO I. 129–130.; 1310. november 5.: AO I. 213.; 1321. november 8.: Anjou-oklt. VI. 295. sz.; 1336. április 5.: AO III. 265. Vö. *Tringli István*: Sátoraljaújhely. Magyar várostörténeti atlasz 2. Budapest 2011. 14–16., 72–73.

127 Nagymaros: CD VIII/2. 514–517.; Máramaros: CD VIII/3. 353–356.; Érszegi G.: Sárvár története i. m. 205.

128 UB IV. 34–37.

129 UGDS I. 350–352.

130 Bártfa: VMMS 94–95.; a szepesi várnagy soltészlevele: CD VIII/3. 140–143.; 1326: Anjou-oklt. X. 578. sz.

a másik négy város előjogait.¹³¹ Az itt felsorolt helységek papjai valószínűleg a mostoha körülmények ellentételezéseként részesültek a kedvezményekben.

Más területeken viszont nem a városok, hanem a püspök tizedszedési jogának védelmében lépett fel a hatalom. Különösen a zágrábi püspökség területén volt szükség beavatkozásra. A gréchegyi polgárok és a püspöki székhely hosszú, elmérgesedett küzdelme mellett a kaproncai polgárok is akadályozták a püspöki tizedszedők működését, ahogyan ez Mikcs szlavón bán nekik címzett felszólításából kitetszik. A zágrábi püspökség érdekében kiadott igen kemény hangú királyi oklevél szerint ráadásul a tizedeket – ellentétben a fentebb részletezett, elsősorban az ország északkeleti részére vonatkozó kiváltságlevelekkel – nem a mezőn, illetve a szőlőskertekben, hanem gabonában a magtárakban, borbán a pincében (*in frugibus in orreis, in vino autem vestris in cellariis*) voltak kötelesek a lakosok megfizetni. Az ellenszegülők, akiket az oklevél fennkölt szavakkal *sathane alumpninak* titulál, báni karhatalommal kellett fizetésre kényszeríteni.¹³²

Jogi kiváltságok

A városoknak juttatott jogi kiváltságok bizonyos tekintetben rokon vonásokat mutatnak az egyháziakkal: itt is a fő tisztségviselő – jelen esetben a bíró – megválasztásáról, jogköréről és annak akadálymentes gyakorlásáról szólnak a források. A súlypont azonban egyértelműen az utóbbin, azaz a bírói immunitás kérdésén van.

A bíró (*villicus* vagy *iudex*) megválasztásának kiváltságlevélben rögzített jogát a legtöbb város esetében nem vonta kétségbe sem az uralkodó, sem más hatóság. A bíró ugyanis, bár az adott közösség tagja volt, nemcsak *hospes*- vagy polgártársai, hanem az uralkodó felé is felelősséggel tartozott, és adott esetben a király akaratát közvetítette a város felé. Ezt a hatalomközpontú álláspontot mindennél világosabban fogalmazza meg a szlavóniai Kapronca *villicus*ának megválasztását szabályozó 1338. évi báni oklevél. Mikcs bánnak azért kellett közbelépnie és tizenkét megbízható ember választását előírnia, akik a közösség nevében kijelölik majd a bírót (*pro creatione et constitutione villici*), mert a helyi polgárok és *hospesek* a *villicus* megválasztásakor minden évben „hihetetlenül összevesztek” (*inter se mirabiliter discordabant*). A bán oklevele önmagában is értékes és részletes leírás a választás megszokottól eltérő menetéről, és ezáltal a kiváltságok módosításáról. Még lényegesebb azonban az, ahogyan a bán a bíró feladatkörét definiálja: „*qui primo et pre[sen]ti domino regi, domino nostro naturali et per consequens bano tocius Sclauonie, deinde univer-*

131 1326. május 14.: Anjou-oklt. X. 195. sz.; 1326. május 17.: Anjou-oklt. X. 202. sz. (mindkettő átírva: DF 247 881); a rendelkezésekről: Gulyás L. Sz.: Városfejlődés a középkori Máramarosban i. m. 22–23.

132 Zágráb-Gréc: 1327. július 13.: Tkalčić I. 121–123. (Anjou-oklt. XI. 370. és 371. sz.); Kapronca: 1339. október 31.: CDCr X. 499–500. (Anjou-oklt. XXII. 660. sz.).

sitati predictorum civium et hospitum de Koproncha fidem et iusticiam debeat conseruare” – tehát a *villicus* mindenekelőtt az uralkodó, ennek révén a szlavón bán, és másodsorban a polgárok és *hospesek* felé volt köteles a hűséget és az igazságot fenntartani.¹³³

A másik város, ahol viszály és vetélkedés támadt a bíró és a tanács működése körül, Sopron volt. Az első egyetértésre, illetve a bíró és a tanács iránt tanúsítandó engedelmességre felszólító királyi oklevél bizonyára nem véletlenül kelt politikai szempontból kritikus időszakban, Kőszegi András lázadásának elfojtása idején, 1317. október 28-án. Erről az eseményről már a soproni privilégium megújításával kapcsolatban is megemlékeztünk. A király által engedetlennek bélyegzett polgárok nyilván az ellentábort támogatták; ezért is volt fontos a bíró és az esküdtek *pari voto et communi consilio* történő megválasztása és a nekik járó köteles tisztelet megadása. A helyzetet azonban egy parancs nem oldotta meg, egy szűk évre rá még keményebb hangú királyi fenytetés érkezett, kilátásba helyezve, hogy a király saját tekintélyével erősíti meg a városvezetés szavát, de ha a bíró nem járna el kellő eréllyel, akkor ő is a lázadókkal együtt bűnhődjék.¹³⁴

Érdekes módon alig három-négy évvel az említett viszályok után, 1321 elején egy új városvezető tisztség, a polgármester (*magister civium*) is megjelent Sopronban. Az első említést tartalmazó dokumentum a soproni johannita konvent perjelének oklevele saját ügyében egy szőlő átruházásáról, amelyben a polgármester a tanúk névsorának elején, a bírót is megelőzve szerepel.¹³⁵ Ugyanakkor ez a tisztség nem tűnik fel egyetlen más Károly kori soproni vagy Sopronra vonatkozó oklevélben, és megválasztásának módjára sincsen semmilyen utalás a város privilégiumainak megerősítésekor, 1317-ben vagy 1327-ben sem. Ennyiben hasonlít a fentebb a bányavárosokban tárgyalt *comesre*.¹³⁶ A polgármesteri tisztség egyébként is a középkori Magyarországon csak a nyugati országrészben, valamint egyes erdélyi városokban mutatható ki, álta-

133 1338. május 3.: CDCr X. 338–339. (Anjou-oklt. XXII. 220. sz.). Vö. B. Halász Éva: A szlavón hercegek és bánok 14. századi oklevéladó tevékenysége (1323–1381). PhD-disszertáció, ELTE, Budapest 2008. 69. sz.

134 1317. október 28.: Sopr. Tört. I/1. 29–30.; 1318. július 25.: Sopr. Tört. I/1. 33.

135 1321. január 22.: Sopr. Tört. I/1. 34–35. Semmi bizonyítékát nem látom annak a Mollay Károlyra visszavezethető és utóbb Goda Károly által is átvett vélekedésnek, hogy a polgármester a német etnikum képviselője lett volna a városban. Vö. Goda, Károly – Majorossy, Judit: Städtische Selbstverwaltung und Schriftproduktion im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn. Eine Quellenkunde für Ödenburg und Pressburg. Pro Civitate Austriae N.F. 13. (2008) 75.: „das Amt des Bürgermeisters (magister civium) [...] vermutlich der Vertreter der Deutschen war.” Az 1321-es oklevélben például a polgármester az Adrianus, a városbíró pedig a Ditricus nevet viselte, tehát a bíró neve inkább tűnik német hangzásúnak.

136 A soron következő említések: 1349. november 25.: Sopr. Tört. I/1. 94.; 1366. június 5.: Sopr. Tört. I/1. 137. Rendszeressé csak 1376 után válik a polgármester említése, Sopr. Tört. I/1. 171. skk. passim.

lában a 14. század végétől, és megválasztásának engedélyezéséről vagy annak módjáról egyetlen helyen sem intézkedik királyi privilégium.¹³⁷

A soproni polgárság körében a bíróval és a tanáccsal szembeni engedetlenség mellett még egy szokatlan és a király rosszallását kiváltó mozgalomról kell megemlékezni. Már 1283-ban, IV. László uralma alatt jelentkezett a probléma, hogy egyes polgárok belvárosi házaikat hátrahagyva a külvárosokba költöztek át, feltehetően a súlyos közterhek elől menekülve. Ezt a lépést a király határozottan megtiltotta. Ugyanezt tilalmazta III. András, majd 1328-ban és 1330-ban Károly, 1353-ban I. Lajos is. A helyrajzi fejlődés mellett ez a hetven éven keresztül húzódó küzdelem az uralkodói várospolitikai szempontjából is figyelmet érdemel. Azt mutatja, hogy mennyire fontosnak tartotta I. Károly és I. Lajos is személyes tekintélyének, valamint a város védelmi és adófizető képességének megőrzése szempontjából egyaránt, hogy akarattal keresztlüvekedve a renitens polgárokat visszaköltözésre kényszerítse.¹³⁸

A királynak tehát elemi érdeke volt, hogy jól működő rendszer alapján válasszák meg azt a személyt, illetve testületet, akire mint fennhatóságának közvetítőjére tekintett. Ezért avatkozott be kétszer is Bars és Csütörtökhely bíróválasztásának kérdésébe. Először 1331-ben, ahogyan fentebb láthattuk, összevonta a két települést (továbbá Szombathelyet), ami közös bíróválasztással is járt. Nyolc évre rá azonban kénytelen volt belátni, hogy a kényszerített együttélés csak viszályt és vetélkedést (*discordiae et contentiones*) szült, ezért elrendelte, hogy a továbbiakban Csütörtökhely külön bírót válasszon.¹³⁹

Szintén a városrészek egymáshoz kapcsolódásának bizonytalanságait mutatja Pozsony esete 1336-ból. A város lakói (érdekes módon nem a bíró!) azzal a panasszal fordultak Károlyhoz, hogy *in suburbio dicte civitatis villici crearentur et iudicati fierent*, azaz a váralján bírókat választanak, akik ítélezést gyakorolnak, és ebből a városnak komoly nehézségei származnak. A személytelen, passzív megfogalmazás ellenére az uralkodó helyt adott a panasznak, kijelentette, hogy városát meg akarja őrizni kiváltságaiban (*in suis libertatibus indempnitate conservare*), és elrendelte a bíraskodás tekintetében a korábbi állapotok visszaállítását. A kifogásolt külvárosi bíraskodás még az 1291-es kiváltságlevél előtti időszakra ment vissza, felszámolására Károly alatt sem került

137 Goda, K. – Majorossy, J.: Städtische Selbstverwaltung i. m. 73–79.; más városokra: Goda Károly: A soproni városvezető réteg a 15–16. században. A polgármesteri és városbírói tisztség összehasonlító igazgatás- és társadalomtörténete. PhD-disszertáció, ELTE, Budapest 2011. (kézirat) 58–131., passim.

138 1283. július 25.: UB II. 172.; Károly alatt: 1328. június 7.: Soproni Tört. I/1. 55.; 1330. április 16.: Soproni Tört. I/1. 56.; 1330. június 10.: Soproni Tört. I/1. 56–57.; I. Lajos alatt: 1353: Soproni Tört. I/1. 100–101. A költözések településtörténeti vetülete: Szende Katalin: Sopron településszerkezete és topográfiája a magyar honfoglalástól a 17. század végéig: In: Jankó Ferenc – Kücsán József – Szende Katalin: Sopron. Magyar várostörténeti atlasz I. Sopron 2010. 18–22., a korábbi irodalom kritikájával.

139 1339. május 13.: DL 3232, Anjou-oklt. XXIII. 278. sz.

sor, és a váralja még Zsigmond korában is megőrizte különálló joghatóságát.¹⁴⁰

Összességében a városok számához képest viszonylag kevés konfliktusnak vagy beavatkozásnak maradt nyoma a bíróválasztást illetően a forrásokban. Még kevesebbet lehet megtudni (a fenti soproni példát leszámítva) a bíró mellett működő esküdtek választásáról, akiknek hivatalviseléséről a 14. század első feléből nem maradt sok írásos nyom a kibocsátott oklevelek *intitulatio*jában szereplő névsorokon túl.

A szabad bíróválasztást illetően a szabályt erősítő kivétel viszont éppen az ország legfontosabb és stratégiai szempontból is legkritikusabb városa, Buda volt. Itt, amint azt Kubinyi András kutatásai feltárták, 1264 őszétől, IV. Béla és István ifjabb király viszályának elmérgesedésétől a király egyszerűen hatályon kívül helyezte a Pestről átvett kiváltságlevél szabad bíróválasztásra vonatkozó pontját, és a polgárok közössége által választott bíró helyett egy általa kinevezett főtisztviselőt, első alkalommal Heinrich Preussel osztrák lovagot nevezte ki a város élére.¹⁴¹ Ez a vezető a *rector* titulust viselte, ami élesen elvált a városi viszonylatban egyébként a bíróra használt megnevezésektől, és arra utalt, hogy viselője – Spekner Enikő megfogalmazásával élve – „egy személyben volt a királyi rezidenciát magába fogadó város katonai parancsnoka és bírója”.¹⁴² A koncepciót még szemléletesebben tükrözi a *iudex pro domino rege in Buda*, illetve a *rector capitaneusque* kifejezés. Budán tehát a bányavárosoktól eltérően a *rector* a bíró helyett, nem pedig mellette intézkedett a jogügyletekben.

A „szükségállapot” több mint nyolcvan évig, egészen 1347-ig érvényben volt, így magában foglalta Károly uralmának teljes tartamát. A fennmaradt adatok alapján Martyn Rady által összeállított archontológiai táblából kitűnik, hogy 1307 és 1347 között mindössze három személy, Ladislaus, Johannes és Nicolaus töltötte be a *rector* tisztségét, a király tehát megtalálta a maga bi-

140 1336. július 30.: VMMS 125–126.; vö. Fügedi E.: Középkori magyar városprivilegiumok i. m. 285–286. A korai önálló külvárosi joghatóságról: Majorossy Judit: Egy határ menti szabad királyi város középkori igazgatásának vázlatos története (Tanulmány egy készülő pozsonyi archontológiai kötet elé). Történelmi Szemle 57. (2015) 442. 5. jegyzet.

141 Az intézkedés körülményeire: Zsoldos Attila: Családi ügy. IV: Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Budapest 2007. 71–72.; a *rector* tisztségére: Kubinyi, András: Die Anfänge Ofens. Berlin 1972. 71–75. (magyarul: Kubinyi András: Buda kezdetei. In: Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II. Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba. Budapest 2009. 43–100.; Rady, M.: Medieval Buda i. m. 31–35. Kubinyi és Rady is megpróbálja a tisztség eredetét a 13. századi Európa különböző területein beazonosítani, vizsgálódásaik középpontjában azonban elsősorban a „*rector*” kifejezés, és csak másodsorban az általa betöltött feladatkör áll. Ha ez utóbbitól indulunk ki, érdemes figyelembe venni a IV. Béla idején magyar fennhatóság alatti dalmáciai városokat is, ahol „comes” megnevezéssel hasonló jellegű, hol választott, hol az uralkodó által kinevezett tisztségviselők álltak a város élén. Budán a „comes” szót ebben az értelemben nem lehetett volna alkalmazni, mert már tiszteleti címként amúgy is használatban volt, de a királyi kinevezés gyakorlatában elképzelhető, hogy a dalmáciai minta is közrejátszott.

142 Spekner E.: Hogyan lett Buda i. m. 68.

zalmi embereit.¹⁴³ Az Anjou-uralkodó nem kezdeményezte Buda szabadságainak megkurtítását, de nem is tett semmit annak érdekében, hogy helyreállítsa az eredeti (pesti) kiváltságlevélben rögzített jogokat. Ez különösen annak fényében említésre méltó, hogy – amint az már fentebb számos alkalommal előkerült – Buda kiváltságai mintául és viszonyítási pontul szolgáltak számos újonnan privilegizált település számára.

Az igazi kihívást azonban a legtöbb város esetében nem a bíró megválasztása, hanem a bírói immunitás megőrzése, a bíró és a tanács illetékességének a kiváltságlevelekben is megnevezett vagy a későbbiekben felbukkanó méltóságviselőkkel szembeni megvédelmezése jelentette. Hogy adott esetben a megnevezés mennyire fontos lehetett, azt a zágrábi gréchegyi polgárok és a káptalan 1321-ben zajlott vitája is mutatja. Az alapkérdés bizonyos vámokra vonatkozott, amit a káptalan a polgároktól be akart szedni, és ezt a szlavón bán (akkor Babonics János) bírósága előtt óhajtották tisztázni. A polgárok ezzel szemben azt hozták fel, hogy kiváltságaik szerint a királyon kívül más bíró elé nem állíthatók, ezért a bán nem illetékes az ügy eldöntésében. A bán és a jelen levő nemesek azonban a királyi okleveleknek nem a betűje, hanem a szelleme szerint jártak el, és úgy döntöttek, hogy még ha a szlavón bán nincs is megnevezve joghatóságként (*banus Sclauonie non exprimitur nominatim*), a király által delegált, valamint saját jogán bírt tekintélye alapján jogosult az ügy eldöntésére.¹⁴⁴

Az immunitást fenyegető „veszélyforrások” az országos nagybírók, továbbá a területileg illetékes megyés ispánok vagy valamely közeli vár várnagyi voltak. Nagymaros 1324-es kiváltságaiban a nádor és más országnagyok, Kolozsvár 1331-es privilégiumában a nádor és az erdélyi vajda, Szomolnokbánya 1339-es oklevelében a nádor, az országbíró, a tárnokmester és a megyés ispánok joghatósága alóli felmentés szerepel.¹⁴⁵ Sopron hasonló értelmű, 1331-ben kelt kiváltsága a beszállásolás (*descensus*) alóli mentességgel is összekapcsolja a bírói immunitás kérdését. Károly oklevele és Sopron vármegye ispánjához és nemeseihez intézett ugyanilyen értelmű parancslevele leszögezi, hogy a soproniak, miként az összes többi királyi város is, mentesek a nádori joghatóság alól, és emiatt nem kötelesek hozzájárulni a nádorok, valamint a megyés ispánok és a szolgabírák élelmezésének és elszállásolásának költségeihez.¹⁴⁶ Azt is kikötötték a kiváltságlevelek, hogy a hanyag bírót csak az uralkodó vagy személyes jelenlétének törvényszéke elé lehetett megidézni, és hogy fellebbezés esetén csak a bíró, és nem a városlakók kötelesek megjelenni. Ez olvasható például Körnöcbánya 1328-as privilégiumában vagy Kassa

¹⁴³ Rady, M.: Medieval Buda i. m. 169–170.

¹⁴⁴ CDCr IX. 27–28.

¹⁴⁵ CD VIII/2. 514–517.; UGDS I. 443–444.; VMMS 128–129.

¹⁴⁶ 1331. szeptember 2.: Sopron. Tört. I/1. 59–60.; az ispánhoz: 1331. szeptember 20.: CD VIII/3. 530. A descensusról vö. Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Budapest 1998. 55–73.

1342-ben elnyert bíraskodási privilégiumában is, Zágráb pedig 1325-ben külön erre a pontra vonatkozóan eszközölt ki királyi megerősítést.¹⁴⁷

Amint azt a korábbi zágrábi példa mutatja, a bírói joghatóságra vonatkozó megállapítások a privilégiumok normatív kijelentései mellett gyakran gyakorlati kérdésként merültek fel. Amikor egy-egy város – jellemzően gazdasági jellegű – konfliktusba keveredett egy nemessel vagy egy másik városi közösséggel, ennek megoldása során tisztázni kellett a bírói illetékességet is. Királyi oklevél mondta ki például, hogy a Szatmárba átköltözött jobbágyok felett korábbi földesuruk ne bíraskodjék,¹⁴⁸ Szatmárt és Németit viszont arra kellett figyelmeztetni, hogy a désvári *hospes*eket csak saját bírójuk, továbbá az erdélyi vajda és helyettese előtt lehet perbe hívni.¹⁴⁹ Az uralkodó mindkét esetben következetesen védelmezte az érvényben lévő privilégiumokat, amikor pedig nem volt tudomása a valós helyzetről, vizsgálatot rendelt el, mint az a Kolozsvár és Kolozsmonostor feletti joghatóság eldöntése céljából történt. Az erdélyi káptalan 1342-ben lefolytatott vizsgálata során a kolozsvári polgárok és *hospes*ek azt – a modern kutatás által régészetiileg is megerősített – vallomást tették, hogy Kolozsmonostor falu régebbi alapítású, mint Kolozsvár, és hogy a megye joghatósága alól mindkét település mentességet élvez.¹⁵⁰

Nehezebb volt a joghatóságot megállapítani, ha nem állt rendelkezésre megfelelő minta. Ez volt a helyzet a 14. század első felében egyre inkább teret nyerő *extraneus* szőlőbirtoklást és az ezzel kapcsolatos igazságszolgáltatást illetően. Az a tény, hogy egyes városok polgárai más birtokosok területén igyekeztek szőlőbirtokra szert tenni, ennek a művelési ágnek a magas jövedelmezőségét bizonyítja. A nyugati határszélen, így az itt tárgyalandó eset középpontjában álló Nagyszombatban ez a gyakorlat a borkiviteli lehetőségek gyarapodásával már a 14. században megindult, elsősorban a Szentgyörgyi családától szentgyörgyi és bazini birtokaikon bérelt szőlők formájában.¹⁵¹ Mindennek a gazdasági vonatkozásaira alább, a gazdasági kiváltságok tárgyalásakor térek vissza. Már itt is említendő azonban, hogy Nagyszombat és a Szentgyörgyiek „régóta tartó vita” után 1325-ben létrejött megállapodásaiban kikötötték Nagyszombat bírói illetékességét. Ez teljességgel összhangban volt a polgároknak azzal a kiváltságával, hogy csak saját bíróságuk előtt perelhették őket. Szokatlan viszont az a rendelkezés, hogy ha a város nem hoz ítéletet, a per a Szentgyörgyiek előtt folytatódjék: ez a városi fellebbviteli gya-

147 1342. január 28.: Anjou-oklt. XXVI. 49. sz.; 1325. február 6.: CDCr IX. 225–226. A király az eredetileg az országos nagybírának és megyés ispánoknak kiadott oklevelet négy évvel később a zágrábi és csázmái káptalanoknak címezve is kibocsátotta: 1329. augusztus 8.: CDCr IX. 482–483. (Anjou-oklt. IX. 39. és XIII. 450. sz.).

148 1332. október 6.: AO II. 625.

149 1331. augusztus 27.: UGDS I. 446.; 1331. augusztus 28.: UGDS I. 446–447.

150 1342. május 13.: Kolozsvár 43–44.; UGDS I. 525–526. (Anjou-oklt. XXVI. 218. sz.); vö. Lupescu, Radu: Kolozsvár korai történetének buktatói. Erdélyi Múzeum 67. (2005) 25–77.

151 A szőlőművelés különböző aspektusaira továbbra is alapvető: Belényesy Márta: Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből II. Budapest 2012. 244–245.

korlat kialakulatlanságára mutat.¹⁵² Egy hosszú pereskedést lezáró megállapodásban 1339-ben Nagyszombat városa végül abban állapodott meg a korábban még a város kiváltságainak megsértése miatt fej- és jószágvesztésre ítélt Szentgyörgyi Sebes mesterrel, hogy „aki a polgárok és népek közül sebesülést vagy halált okoz, illetve aki az *extraneus*ok közül ellenük pereskedik, az ilyen ügyet Sebes mester ítélje meg, az ügyet fellebbezésre pedig 2 fogott bíró – az egyiket Sebes mester állítsa, a másikat Nagyszombat város *communitas*a – Pozsony város bírása, esküdtjei és polgárai elé terjessze”.¹⁵³ Hogy ez a rendszer mennyiben valósult meg, azt Pozsony város gazdag levéltári anyagának áttekintésével lehetne eldönteni.

A fentebb ismertetett esetekhez hasonlóan a bírói joghatóság kérdése szerteágazó problémarendszer részeként jelentkezett a szepesi szászok gyakori konfliktusaiban is. Az ellentétek gyökere valószínűleg a megye sajátos megszervezésére, „különbéle ispánságok halmazának” kialakulására és a közöttük lévő jogviszony tisztázatlanságára vezethető vissza.¹⁵⁴ A szepesi szászok bírói immunitását több oldalról is fenyegette a beavatkozás veszélye. Zsoldos Attila a jelen kötetben közölt tanulmányában bemutatja, hogyan próbálta a nagy hatalmú Druget Vilmos nádor alvárnagya ítélőszéke elé kényszeríteni a kiváltságolt népeket, és Károly miként védte meg őket többszöri rendelkezéssel (1330, 1336) ettől.¹⁵⁵ A szentlászlói (utóbb: Csütörtökhely) *hospesek* újonnan megvásárolt földterületei kapcsán megerősített bíraskodási kiváltságának esete azonban azt mutatja, hogy a király támogatása nemcsak a jogelvek megőrzésére, hanem jövedelmeinek gyarapítására is szolgált. Azzal egy időben, hogy Károly utasította a nádort, az országbíró, a megyés ispánokat és a szepesi várnagyot, hogy semmilyen módon ne kényszerítsék a szentlászlóiakat ítélőszékük elé, azt is meghagyta a szentlászlóiaknak, hogy az újonnan szerzett birtokok után fizetendő járandóságot, fél márka és három *pondus* finom aranyat neki évente *iuxta antiquam libertatem et consuetudinem* fizessék meg.¹⁵⁶

A szepesi szászok a térség legfontosabb egyházi intézményével, a 12. század végén alapított káptalannal is összeütközésbe kerültek. Az egyik ilyen alkalomról, a hatalmaskodási ügynek induló, de lényegében a prépostság Szentpál birtoka fölötti fennhatóság megszerzésére irányuló perfolymáról ki-

152 1325. április 24.: DF 279 556, Anjou-oklt. IX. 152. sz., illetve AO II. 190–192. (Anjou-oklt. IX. 153. sz.).

153 1335. március 6.: AO III. 132–137. Az idézet Kristó Gyula és Makk Ferenc az Anjou-oklt. XIX. 95. sz. alatt közölt regesztájából származik.

154 Zsoldos Attila: Szepes megye kialakulása. Történelmi Szemle 43. (2001) 19–31.

155 Zsoldos A.: Károly és a városok i. m. (jelen kötet).

156 1336. március 27.: VMMS 123–125. (Anjou-oklt. XX. 153. sz.). A helységről és birtokairól: Fekete Nagy A.: A Szepesség i. m. 191–195.

vételes módon tizennégy oklevél maradt fenn eredetiben vagy átirásban.¹⁵⁷ Az 1338 júliusától 1339 augusztusáig húzódó eset a már eddig megjelent bemutatáson túl további jogtörténeti és mikrotörténeti elemzésre is alkalmas lenne, de ez túllépné a tanulmány kereteit. A jelen kérdésfelvetés szempontjából azt érdemes elsősorban kiemelni, hogy a felek milyen következtetlenséggel – vagy inkább a pillanatnyi helyzethez és erőviszonyokhoz alkalmazkodva – vették figyelembe, mellőzték el vagy használták ki a szepesi szászok autonómiára vonatkozó kiváltságait. Három tényező merült fel: az illetékes bírói fórum kérdése, a bírótársak személye és a per helyszíne. Az első kérdésben a kiváltságlevél szellemében az ügy már az első idézés után az országbírótól az előbb említett nádor és egyben szepesi ispán, Druget Vilmos elé került.¹⁵⁸ A nádor bírótársai között a kiváltságlevél értelmében szerepelnie kellett a szászok által választott közös bírónak, a szászipánnak (*comes Saxorum*) is. Amint azt az esetet ismertető Piti Ferenc is kiemeli, a szászipán, bizonyos Helbrandus fia Miklós egyetlen alkalommal kap szerepet az ügyben, mégpedig amikor Druget nádor – a kiváltságlevél kikötésével ellentétben – Szepesváron tárgyalta az ügyet. Ekkor viszont Miklós csatlakozott a nádorhoz, amikor az hatalmaskodásban elmarasztalta a bevádolt *hospeseket*, akik a per minden résztvevőjének egybehangzó tanúsága szerint a vétséget valóban el is követték.¹⁵⁹ A kompromisszumos megegyezésben közreműködő fogott bírák között a szászipán már nem szerepelt. A tárgyalás helyszínét illetően tartották be a legkevésbé a privilégium rendelkezéseit, mivel a szepesváraljaiakat Szepesvár mellett Budára és Visegrádra is megidézték. A nyilvánvalóan bűnös *hospesek* ki is használták ezt a körülményt, és két alkalommal is távol maradtak az idézés ellenére, aminek következtében viszont a nádor makacsságuk és távolmaradásuk miatt fő- és jószágvesztést helyezett kilátásba ellenük.¹⁶⁰

Említendő még, hogy az ügybe a lengyel származású, boroszlói kanonoki stallumot is élvező János prépost oldalán beavatkozott Łokietek Erzsébet királyné is, szabad kezét adva a nádornak, és ezzel hatályon kívül helyezve a privilégium érvényességét. (Gyűrűspecés oklevelét a káptalan képviselője mutatta be a szepesvári tárgyaláson.) Szintén fontos momentum és a közösségi öntudat és szolidaritás jele, hogy a bűnösnek nyilvánított *hospesek* elleni háromvásáros kikiáltást Szepesváralján maguk az érintettek akadályozták meg erőszakos fellépéssel, Lőcsén és Késmárkon pedig megbízásukból az ot-

157 Piti Ferenc: Megjegyzések a szepesi prépost és a szepesváraljai hospesek közötti perhez (1338–1339). Függelék: a perre vonatkozó oklevelek regesztái. Fons 5. (1998) 265–284. A regeszták megjelentek az Anjou-oklt. szintén Piti Ferenc által szerkesztett XXII. és XXIII. kötetiben is.

158 1338. szeptember 11.: DF 264 167, Piti F.: Megjegyzések i. m. 3. regeszta, Anjou-oklt. XXII. 443. sz.

159 1339. január 31.: DF 264 168, Piti F.: Megjegyzések i. m. 6. regeszta, Anjou-oklt. XXIII. 60. sz.

160 1339. május 21.: DF 264 171 (átírás), Piti F.: Megjegyzések i. m. 9. regeszta, Anjou-oklt. XXIII. 296. sz.

tani *villicus*, illetve *vicevillicus*.¹⁶¹ A fogott bírák előtt létrejött egyezség révén a per végül is a hatalmaskodók elítélése helyett a nekik tett engedményekkel zárult. Ebben a sikerben fontos szerepe volt annak a makacs ellenállásnak, amelyet a szepesváraljai *hospesek* a kiváltságlevél figyelmen kívül hagyásának ürügye alatt tanúsítottak.

Végezetül tekintsük át Sopron szerencsés módon viszonylag épen fennmaradt levéltárának iratai segítségével, hogyan érvényesült az immunitás kérdése a gyakorlatban a város Károly kori történetében. A legtöbb alkalommal, nem meglepő módon, Sopron vármegye ispánja tűnik fel az oklevelekben. Ez említések többsége egyetlen ügyszálhoz, Fülöp fia István mester, soproni polgár megvédelmezéséhez kapcsolódik Egered nevű birtokában. István mester jóval több volt egyszerű polgárnál: Károly bizalmasaként és diplomatajaként számos alkalommal járt az osztrák hercegnél és a cseh királynál, a forrásokban azonban már jóval korábban, 1270 és 1328 között szerepel. Egyike volt tehát azon keveseknek, akik a folyamatosságot képviselték a dinasztiaaváltás idején, olyannyira, hogy III. András özvegye, Ágnes királyné férje halála után az országnagyok kérésére szintén őrá bízta az óbudai királyi palota jó karban tartását. A szóban forgó Egered csak egyike volt azon Sopron környéki birtokoknak, zömmel korábbi soproni várföldeknek, amelyeket István és családja királyi adomány révén a 13. század végétől megszerezték; emellett Harka és Küllő határában is nagy területekkel rendelkeztek, gyakorlatilag övük volt a Sopront délkeletről övező teljes terület. Ez a hatalmas gazdagság, és különösen Egered birtoklása számtalan konfliktus forrása lehetett a többi soproni és Sopron megyei lakossal, így indokolt volt a soproni ispánok bevonása az ügybe, akik udvari szolgálatai révén feltehetően személyesen is ismerték István mestert.¹⁶²

Egered másik birtokosa volt az a korábban említett Konrád *comes*, aki 1317-ben városbíróként döntő szerepet játszott Sopronnak Károly hűségén történő megtartásában. Adománylevelében Károly, Konrád *comes* és apja érdemeit illő hálával részletezve, egyúttal kivette Egeredet a soproni *civitas* és a soproni ispán joghatósága alól.¹⁶³ A királyi parancslevelek és az ispánok által kiadott védlevelek egyúttal azt is tanúsítják, hogy habár az adománylevel *exemptiót* adott az új birtokosnak a területre nézve, a soproni ispán közremű-

161 Piti F.: Megjegyzések i. m. 10. sz. oklevél, rövidebben összefoglalva a 14. sz. oklevélben.

162 *Mollay Károly*: Sopron vármegye vázlatos története. In: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Csatkai Endre, Dercsényi Dezső. Budapest 1956², 51. Ágnes királyné rendelkezése: 1301. január 15.: CD VI/2. 326., BTOE I. 351., Anjou-oklt. I. 7. sz. Vö. *Házi Jenő*: A városi kancellária kialakulása Sopronban. Soproni Szemle 10. (1956) 205–206.; *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 80–81.; I. Károly 1311 és 1326 között összesen tíz alkalommal adott parancsot öt különböző soproni ispánnak arra, hogy Harkai Fülöp fia István mestert, illetve fiát, Istvánt Egered birtokában védjék meg, lásd *Sopr. Tört. I/1. 24–49.*, passim.

163 1317. október 23.: HO II. 27–30. A két birtokost egyszerre említi Amadé fia (Felsőlendvai) Miklós mester, soproni ispán védelmet ígérő oklevele: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156–1411. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889. 83.

ködésétől nem lehetett eltekinteni még akkor sem, ha a földek birtokosa és a vele szemben álló fél is soproni lakos volt.¹⁶⁴ Szintén a soproni ispán adta vissza királyi parancsra a soproni polgároknak a győri püspök által Fertőrákos térségében jogtalanul elfoglalt területeket is.¹⁶⁵ Ugyanakkor a soproni ispánok és más vármegyebeli nemesek is elfoglalva tartottak bizonyos, a soproni polgárokat öröklés vagy vétel jogcímén megillető területeket, amelyek elfoglalását a visszaadásukat elrendelő királyi parancslevél Kőszegi Henrik fia Iván lázadásának idejével kapcsolja össze. Némely területek vitatott hovatarozása azonban az azt megelőző évtizedekre, a korábbi királyi várispánság birtokviszonyainak átalakulására is visszavezethető.¹⁶⁶

Az ispáni működésre vonatkozóan különösen érdekes megvizsgálni a Hédervári Dezső (egyúttal királynéi lovászmester és udvarbíró) mintegy négyéves soproni ispánságára (1326–1330) vonatkozó forrásokat. A hivatalviselésére vonatkozó első irat rögtön a korszak egyik legkeményebb parancslevelével, amelyben Károly az elődei által kiadott privilégiumok elszánt védelmezőjeként megtiltja, hogy Dezső és szolgabírái a soproniakat szabadságaik ellenére (*ultra formam libertatum eorundem*) saját ítélőszékük elé kényszerítsék. Kiköti azt is, hogy csak saját költségén tartózkodhat a városban, a nemesek feletti ítélkezést pedig csak az ősidők óta arra kijelölt helyen (*in loco debito et ab antiquo ad hoc assignato*) végezheti.¹⁶⁷ Egy hónapra rá Dezső is megkapta a szokott parancsot István mester és fiainak Egered birtokában való megvédelmezésére, majd néhány hónappal később abban igényelte szolgálatait az uralkodó, hogy a várost a kevéssel előbb királyi adományként elnyert Balf fele része birtokában megvédje.¹⁶⁸ Ez a két intézkedés összhangban van az ispánok tevékenységéről korábban írottakkal, az 1328 júniusában kiadott királyi parancslevél azonban szöges ellentétben áll az első, beavatkozást tiltó mandátummal. Ekkor ugyanis Károly a korábban említett külvárosba költözés ügyében kifejezetten Dezső közbelépését írta elő a szóban forgó polgárok kényszerű visszatelepítésére. Az oklevélben használt igék – *reducatur, compellatur, transferre faciat* – nem hagynak kétséget a királyi felhatalmazás komolyságával és egyúttal a kiváltságlevél önrendelkezésre vonatkozó pontjainak hatályon kívül helyezésével kapcsolatban, hozzátéve, hogy a polgárok úgy engedelmeskedjenek Dezsőnek, mint magának a királynak.¹⁶⁹ (Az már a sors iróniája,

164 A vitatott területről: *Kapuy Vitál OSB*: Egered. Soproni Szemle 2. (1938) 124–132. Az Egeredre vonatkozó iratok azért maradtak fenn ilyen nagy számban Sopron levéltárában, mert a területet István leszármazottai utóbb Sopron városának adták el.

165 1335. március 12.: HO I. 168–169.

166 1332. január 7.: Sopr. Tört. I/1. 62–63. Vö. *Zsoldos Attila*: Sopron város és megye a 13. század utolsó harmadában. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk. Turbulay Éva. Sopron 2002. 9–28.

167 1326. július 22.: Sopr. Tört. I/1. 48–49.

168 1326. augusztus 26.: HO II. 41. Balfra vonatkozóan a királyi adomány: 1325. szeptember 12.: HO II. 39–40.; a megvédésre felszólító oklevél: 1327. január 23.: HO II. 49.; az adomány királyi megerősítése: 1328. január 28.: HO II. 56.

169 1328. június 7.: Sopr. Tört. I/1. 55.

hogy Dezsőnek két évre rá sokkal életbevágóbb módon adatott meg a királyt helyettesíteni: ahogyan azt a *Képes Krónika* leírja és egyik miniatúráján is megörökíti, a szerencsétlen kimenetelű havasalföldi hadjárat döntő csatájában, Posadánál: „A király pedig rajta levő címeres fegyverzetét megcserélte Dénes fia Dezsővel – ezt kegyetlenül megölték, mert azt gondolták, hogy ő a király.”¹⁷⁰) Dezső ispáni időszaka tehát jól példázza, hogy a joghatóságra támasztott igény és a királyi parancsra történt beavatkozás egyszerre jellemezte a soproni ispánok viszonyát a városhoz a tárgyaló évtizedekben.

Károly uralkodásának utolsó éveiben még egy bírói joghatósággal kapcsolatos ügy dokumentumai maradtak fenn, amelyben – némileg a fentebb tárgyalt szepesváraljai esethez hasonlóan – a polgárok próbálták a számukra várhatóan kedvezőtlen kimenetelű perben a kiváltságlevél adta lehetőségeket a végsőkig kihasználni. 1339-ben Cenki András *comes*, Sopron megyei nemes, Ajándok fia Szonuk várjobbágy dédunokája indított pert Dági Fülöp fia Lőrinc soproni polgárral szemben egy városi toronnyal és a hozzá tartozó telekkel és házakkal kapcsolatban. Ezt a tornyot még 1256-ban vesztette el hűtlensége miatt az alperes dédapja, Péter soproni várnagy, akinek utódai Károlynak tett szolgálataikkal visszaszerezték azt. Itt tehát ismét a várossá alakulás idejére visszamenő, négy generáció múltán felszínre kerülő, a városlakók és a megyei nemesség érdekellentétét mutató esettel állunk szemben. Mollay Károly részletes elemzéssel tisztázta, hogy a soproni tanács, amelynek tagjai közül a többség egymásnak, illetve az alperesnek is rokona volt, „összezárt”, és az ügy sorozatos elhalasztásával igyekezett kibújni az ítélethozatal alól. A király ezért a felperes kérésére a vasvári káptalant küldte ki a tárgyalás és az ítélet megfigyelésére, majd a halasztások miatt a bírót és a tizenkét esküdtet saját színe elé idézte. Mindez teljességgel megfelel a soproni privilégium előírásainak. Mégis, Mollay megfogalmazása szerint: „A halogatás és az előzmények azt bizonyítják, hogy az igazság a felperes oldalán volt, hogy a soproniak a tornyot és a hozzá tartozó telket mindenképpen meg akarták tartani. Bár az ügy befejezését nem ismerjük, a soproniak végül is elérték a céljukat, mert Cenki András Sopronnal kapcsolatban többé nem szerepel.”¹⁷¹

Gazdasági kiváltságok

A tanulmány címében feltett „Mennyit ér a kiváltság?” kérdésre a privilégiumok gazdasági jellegű rendelkezéseit áttekintve lehet a legközvetlenebbül, bár természetesen nem számszerűsítve válaszolni. Az itt tárgyalandó kiváltságokról az elmúlt években több teljességre törekvő, az egész középkori Ma-

170 [...] rex autem mutaverat armorum insignia quibus induerat Deseu filium Dyonisii, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt – Scriptores Rerum Hungaricarum. Ed. Emericus Szentpétery. Budapest 1937. (Reprint: Budapest 1999.) 500. (Geréb László fordítása).

171 1339. június 10.: HO II. 70.; 1339. szeptember 15.: HO III. 141.; Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416). II. Soproni Szemle 15. (1961) 194–195.

gyar Királyságra kiterjedő, alapvető fontosságú adattár látott napvilágot Weisz Boglárka tollából. Ezért nem elsősorban adatközlésre, hanem a városokkal kapcsolatos, illetve várostörténeti szempontból lényeges jelenségek kiemelésére és rendszerezésére, és a Károly uralkodására jellemző fejlemények magyarázatára szeretném fektetni a hangsúlyt.

Az oklevelekben tételesen részletezett gazdasági kiváltságok többsége az áruk és javak forgalmával függött össze. A kereskedelmi rendelkezések két nagyobb csoportra oszthatók: az első mentesítette a városokat bizonyos fizetési kötelezettségek alól, a második jövedelemforrásokat biztosított számukra. Az előbbi csoportban első helyen kell foglalkozni a vámmentesség kérdésével, amely nem eredendően és kizárólagosan városi kiváltság volt. Egyházi intézmények éppúgy elnyerhették, mint kiváltságolt etnikai csoportok, mint például a szászok vagy az örmények. Városokhoz (is) kötődő kiváltsággá az országos mintaként szolgáló fehérvári szabadságok, majd utóbb Buda privilégiuma tették. Ennek köszönhetően a 13. századi kiváltságlevelek szinte mindegyike említi a vámmentességet, amiről elmondható, hogy a század második felére az ország belső kereskedelme fellendítésének egyik legfőbb eszközévé vált.

Az Anjou-kor elejétől ez annyiban változott meg, hogy egyre ritkább lett a feltétel nélküli országos vámmentesség adományozása;¹⁷² inkább a területileg lehatárolt, az adott település polgárainak legfontosabb kereskedelmi körzetét lefedő mentesség biztosítása vált jellemzővé. Ez a gyakorlat nem volt teljesen új, már több Árpád-kori kiváltságlevélben (például Körmend 1244, Bábaszék és Dobronya 1254; Hibbe 1265; Vasvár 1279) szerepeltek ilyen megfogalmazások.¹⁷³ Ilyen esettel találkozunk a vizsgált korszakban Kassa 1319-es adományában, amely ékesszóló szavakkal (bár az 1312-es rozgonyi csatához képest némileg megkésve) ecseteli a kassai *hospesek* elkötelezettségét az uralkodó iránt, és ezt követően mentesíti őket a vámfizetéstől Újvár és Zemplén megyékben, a Tiszáig és a Sajóig, és egészen Bereg megyéig. Nem kizárt, hogy Kassa *hospeseinek* csak említésből ismert korábbi kiváltságlevele ennél szélesebb területre kiterjedő, esetleg országos vámmentességet is tartalmazott. Mindazonáltal a király mellett a kassaiak is igen fontosnak tartották ezt az adományt, mert 1392-től legalább féltucatnyi alkalommal változatlan formában átírták a középkor végéig. 1323 és 1392 között viszont úgy tűnik, hogy nem tudták elérni ennek a kiváltságnak az érvényben tartását és uralko-

172 Leginkább nagy múltú központok Árpád-kori eredetű országos vámmentességének megerősítésével találkozunk Károly korában, például Zágráb, 1329. november 8.: CDCr IX. 491–492. (Anjou-oklt. XIII. 580. sz.) és 1333. június 17.: CDCr X. 104. (Anjou-oklt. XVII. 314. sz.); Esztergom, 1330. április 24.: DF 236 357, Anjou-oklt. XIV. 215. sz.; ez utóbbi a harmincad megfizetése alól nem adott felmentést.

173 A késő Árpád-kor, különösen IV. Béla vámmentességgel kapcsolatos politikájára lásd *Szücs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Budapest 1993. 54.

dói megerősítését.¹⁷⁴ Sopron esetében biztosan tudjuk, hogy korábban rendelkezett országos vámmentességgel, Károlytól azonban 1323-ban (egy napon a magyar pénz elfogadása alóli mentesítéssel) a Sárvíz (Lajta) és a Rába folyók közti térségre, valamint a Rába folyóra korlátozott kiváltságot nyertek.¹⁷⁵ Az országos és területileg behatárolt mentesség azonban nem kizárta, hanem kiegészítette egymást. Weisz Boglárka Kassával és Sopronnal kapcsolatban is kimutatta, hogy a kétféle vámmentesség más-más terhek alól nyújtott felmentést. Az országos vámmentesség a város polgárainak áruai és más javai után fizetendő vámokat érintette, míg a területileg korlátozott kiváltság a kijelölt régió belüli minden vámhelyen bármilyen céllal történő áthaladást tehermentessé tett. Ezenkívül az országos kiváltság alapesetben csak a király által szedett vámokra vonatkozott, és nem feltétlenül a többi egyházi és világi földesúrára.¹⁷⁶

Úgy tűnik tehát, hogy Károly inkább a meghatározott területre vagy vámhelyekre vonatkozó mentesség adományozását preferálta. Zsolna 1321-ben kelt privilégiuma mindössze négy, viszonylag közeli vámhelyen (Budetin, a Vág menti úthoz kapcsolódva; Jotasin, utóbb Kiszucaújhely; Sztrecsény és Trecsén) mentesítette a lakosokat a vámfizetéstől.¹⁷⁷ Szintén négy vámhelyet, Tapolcát, Karakót, Kért és Cenket jelölt meg Sárvár 1328-as kiváltsága az ottaniak mentesítésére. A megnevezett négy helység viszont mindkét esetben a legkritikusabb négy volt, mert azokon az útvonalakon biztosított akadálytalan továbbhaladást, amelyeken keresztül a kiváltságolt település lakói a főbb vásárokat értékék.¹⁷⁸

Az említett uralkodói gyakorlatot erősítő kivételként Nagymarosnak a Duna vonalát követő korlátozott vámmentessége a folyón felfelé Győrig, a folyásirányban pedig Földvárig mindössze fél évig, 1323 szeptemberétől 1324 májusáig volt érvényben, az utóbbi időpontban kapott kiváltságlevelük már országos vámmentességet tartalmazott. Érdekes megfigyelni az uralkodó elgondolásának gyors változását: az első oklevélben még csak az „átkos emlékezetű” Csák Máté alatt elszenvedett károk enyhítését és a *hospesek* számának

174 1319. április 9.: VMMS 93–94. (Anjou-oklt. 425. sz., az átírások felsorolásával); Weisz B.: Megszerezni és megtartani i. m. 749–752. Némileg más hangsúlyokkal értelmezi ennek a kiváltságnak az elnyerését *Zsoldos, Attila: The path of Košice to the privileges of 1347*. In: Košice in the Coordinates of European History. Eds. Mária Hajduová, Martin Bartoš. Košice 2013. 34–49., különösen 37–38.

175 1323. április 10.: Sopr. Tört. I/1. 37–39. (Anjou-oklt. VII. 112. sz.); ugyanennek figyelembevételéről parancslevél az érintett nemeseknek, ispánoknak, vámszedőknek és officialisoknak: 1323. április 12.: Sopr. Tört. I/1. 39–40. (Anjou-oklt. VII. 119–120. sz.); megerősítése: 1331. március 1.: UB IV. 88. (Anjou-oklt. XV. 70. sz.).

176 Weisz B.: Megszerezni és megtartani i. m. 756.; Weisz B.: A királyketteje i. m. 344.

177 1321. július 12.: VMMS 97–98. Vö. Weisz B.: Vámok és lerakatok i. m. 37. (a mér földjoggal kapcsolatban).

178 Vö. *Szilággyi Magdolna: Városok, utak, kereskedelem. Az úthálózat szerepe Vas megye városi fejlődésében a 13–14. században*. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 36. (2013) 223–241., különösen 230–231.

gyarapítását hangsúlyozza, míg néhány hónap elteltével a marosi kereskedők számára az egész országban szabad mozgást engedélyez. A háttérben nyilvánvalóan a visegrádi királyi székhely kialakításának szándéka áll, amelynek során az uralkodó hamar belátta, hogy a felmerülő rendkívüli igények kielégítéséhez a bal parti települést megfelelő előjogokkal kell felruházni.¹⁷⁹ Hamisnak és indokolatlannak tekinthető viszont mind tartalma, mind egyes részleteinek megfogalmazása alapján a Trencsén számára 1324-re keltezett országos vámmentesség.¹⁸⁰

Az eddig említettek alapján úgy vélem, hogy a vámmentesség területi korlátozása közvetett módon a városok kereskedelmi szerepének erősödését tükrözi. Amíg ugyanis ez a szerep kevésbé volt jelentős, különösebb kockázat nélkül adományozhattak az uralkodók országos vámmentességet. Ráadásul az akadálytalan forgalom elősegítette az ország tatárjárás után átrendeződött kereskedelmi hálózatának megszilárdulását, az áruk forgalmának folyamatoságát.¹⁸¹ Amikor már az utak „bejáratódtak” és a kereskedelmi forgalom megerősödött, nagyobb tétje lett a vámszedésnek vagy a mentesítésnek. Mindehhez járult a vámhelyek számának, köztük a magánföldesurak által felállított vámhelyeknek a megszokasodása is, amihez új vámadományaival Károly is jelentősen hozzájárult.¹⁸²

A vámhelyek és vámszedésre jogosultak számának növekedésével a városok kiváltságainak érvényesítése egyre többször akadályba ütközött. Az uralkodó felségjoga alapján ilyenkor dönthetett valamelyik kiváltság érvényen kívül helyezéséről. Így történt ez Pozsony és Nagyszombat vitájában, amikor a pozsonyiak 1328 novemberében panasszal fordultak az uralkodóhoz a nagyszombatiak jogtalan vámszedése miatt a fehérvári káptalantól bérelt vámszedő helyen. Károly válaszul a Nagyszombat *hospes*közösségét képviselő Vörös Ábrahám fiait keményen megintette, hogy a pozsonyiakat országos vámmentességükre való tekintettel ne terhelje semmiféle vámmal, még akkor sem, ha egyébként maguk is rendelkeznek kiváltsággal arról, hogy bárkitől különbségtétel nélkül behajthatják a vámot.¹⁸³

179 1323. szeptember 24.: AO II. 86–87. (Anjou-oklt. VII. 481.); 1324. május 22.: CD VIII/2. 514–517.

180 +1324. augusztus 11. Az oklevél hamis voltát állítja VMMS 102–103. Vö. Juck, Lubomír: Najsťaršie výsady mesta Trenčína. Trenčín 1984. Az Anjou-oklt. VIII. 378. szerint: „Tartalma és a benne szereplő nevek mindenképpen gyanússá teszik.” Weisz B.: A királyketteje i. m. 404. nem utal az oklevél problémás voltára.

181 Szende, K.: Towns along the Way i. m. 196–220.

182 Károly új vámadományainak döntő többségét magánföldesurak kapták, vö. Weisz B.: A királyketteje i. m. Adattár, passim.

183 1328. november 8.: VMMS 114. (Anjou-oklt. XII. 462. sz.); 1328. november 13.: VMMS 113–144. (Anjou-oklt. XII. 466. sz., DF 238 682). Vö. Weisz B.: A királyketteje i. m. 40. és 384. Bizonyára ez utóbbi oklevelet mutatták be a pozsonyiak több más kiváltságlevelükkel egyetemben megerősítésre Mátyás királynak, aki ezeket 1464. május 24-én kelt aranybullájában foglalta közös oklevélbe (DF 240 491). Faksimile kiadása és átírása, szlovák fordítással: Horváth, Vladimír: Zlatá bula bratislavská. Bratislava 1991. A tartalmi átírás során azonban az írnok

A nagyszombatiaktól szedett vámokhoz és az egyre intenzívebb magánföldesúri vámszedéshez kapcsolódik Károly uralma utolsó évtizedének a fentebb tárgyalt szepesváraljai ügy melletti legjelentősebb városi vonatkozású pere, amelyet Nagyszombat polgárai Károly egyik befolyásos bárója, Szentgyörgyi (II.) Sebes mester ellen indítottak. Amint az már a joghatóságot érintő kiváltságok tárgyalásánál szóba került, a viszály kiváltó oka az *extraneus* szőlőbirtokosok sérelmére elkövetett, a város és a Szentgyörgyi család között kötött megállapodásokkal ellentétes vámszedés és egyéb terhek kirovása volt.¹⁸⁴ A konfliktus utóbb a polgárok durva tetteles bántalmazásával fajult. Mindezekért az országbíró ítélőszéke Sebes mestert fej- és jószágvesztésre ítélte. Ezt a verdiktet, a szepesváraljai polgárok elleni határozathoz hasonlóan, bizonyára a kompromisszum irányába vezérlő elrettentésnek szánta az országbíró: a kiegyezésre alig egy hónap múlva valóban sor is került.¹⁸⁵ Mégis figyelemre méltó, hogy a polgárok panaszukat a kiváltságaikra hivatkozva még a király kivételes bizalmát élvező főúrral szemben is érvényesíteni tudták. A polgárok panaszát méltányoló szigorú döntésre részben magyarázatot ad annak időpontja, 1335. Már harmadik éve tartott a per sorozatos halasztásokkal, amikor az országbíró, az akkori kormányzat minden fontos tagjának bevonásával és nyilván királyi egyetértéssel meghozta ítéletét. Ez szűk egy évvel előzi meg a nevezetes Anjou-Luxemburg kereskedelmi szabályozást, amelyre 1336 janu-

félreolvasva az 1328-as oklevél keltezésében szereplő Brici nevet, és helyette tévesen Ulrici-t írt (ez a DF 238 682 oklevél írásképe alapján teljességgel megengedhető), ami november 13-a helyett július 4-i dátumot jelentene (lásd a kiadás 18. oldala és fakszimile). Az eltérő dátum miatt a modern kutatás egy, a Mátyás-aranybullában tartalmilag átvitt 1328. július 4-i privilégium létét feltételezte, és 351. szám alatt felvette az Anjou-kori Oklevéltár XII. kötetébe mint a pozsonyiak országos vámmentességének megerősítését. Így kerülhetett be a „fantom-oklevél” mint újabb adat Pozsony vámmentességéről (*Weisz B.: A királyketteje i. m. 318.*), holott csak a Vörös Ábrahám fia Andrásnak és a nagyszombatiaknak adott, 1324. november 13-i királyi parancslevél általános részének tartalmi átírásáról van szó. Nehezíti a tisztánlátást Lubomír Juck tévedése is, aki az eredeti oklevelet helyes latin szöveggel (in festo beati Bricii confessoris – bár két c-vel az oklevél Bricii alakja helyett) közli, de a dátumot a regesztában július 4-ként oldja fel (ráadásul a kelethely Altum Castrum névalakját Visegrád helyett Magyaróvárnak fordítja). VMMS 113. A kérdést más irányból megközelítve hasonló eredményre jut, azaz az 1328. július 4-i országos vámmentességre vonatkozó adomány létét kétségbe vonja: *Kovács Viktória: A pozsonyiak vámmentessége az Anjou- és a Zsigmond-korban* (a jelen kötetben).

184 Az egyes birtokokra vonatkozóan külön megállapodásokat kötöttek. Szentgyörgyre: 1325. április 24.: DF 279 556, Anjou-oklt. IX. 152. sz.; Bazinra: 1325. április 24., AO II. 190–192. (Anjou-oklt. IX. 153. sz.).

185 Az ítélet: 1335. február 4.: DL 2877, Anjou-oklt. XIX. 64. sz.; a kompromisszum: 1335. március 6.: CD VIII/4. 77–80. (Anjou-oklt. XIX. 92. sz.) és DL 24 673, Anjou-oklt. XIX. 94. sz.; Sebes mester újabb kötelezvénye a nagyszombatiak felé: 1335. szeptember 12.: DL 5169, Anjou-oklt. XIX. 557. sz. A vámokra vö. *Weisz B.: A királyketteje i. m. 75–76.* (Bazin), 364–364. (Szentgyörgy); Sebes mesterre: *Körmendi Tamás: A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. Levéltári Közlemények 82.* (2011) 56. A Körmendi Tamás cikkének 77. oldalán közölt családfából is kitűnik, hogy Sebes 1353-ig szerepel a forrásokban, tehát a fej- és jószágvesztési ítéletet csaknem húsz évvel túlélte.

árjában, a visegrádi kongresszus sikeres lezárása után került sor. Joggal feltételezhetjük, hogy Károly már egy évvel korábban is kiemelt figyelmet fordított Nagyszombat problémáinak kezelésére, hiszen kulcsszerepet szánt a városnak az évek óta viszálykodással sújtott északnyugati kereskedelem rendezésére vonatkozó terveiben.¹⁸⁶

A vámmentesség megtartása és gyakorlati érvényesítése, amint Kassa példája is mutatja, jóval nehezebb volt, mint egyszeri kieszközlése. Ezt jelzik a sorozatos és egyre gyakoribbá váló uralkodói utasítások egyes megyék ispánjaihoz (királyi vámok esetén)¹⁸⁷ vagy közvetlenül a vámbirtokosokhoz egy-egy város vámmentességének betartatásáról. Az ilyen rendelkezésekkel és egyedi esetekkel a fentebb említett példákat leszámítva nincs mód ebben a tanulmányban egyenként foglalkozni. Megjegyzendő, hogy a vámrendszer átalakítása I. Lajos alatt újabb lendületet vesz. Ezzel párhuzamosan 1342 után ugrásszerűen megnő a vámjogok, illetve a mentességek érvényesítésével kapcsolatos, gyakran évtizedeken át húzódó perek száma, ami a Károly által adományozott kiváltságok igazi próbáját jelenti majd. Nemcsak Kassára lesz igaz, hogy „az idők folyamán az összes, e területen vámmal rendelkező birtokossal összetűzésbe keveredtek”.¹⁸⁸

A kereskedelem differenciálódására és speciális igények kielégítésére utalhatnak az egyes árucikkekre vonatkozó vámmentességet adó kiváltságok is, bár a szóban forgó javak nem egyformán voltak részei a kereskedelmi forgalomnak. A fa szállítására adott vámmentesség például általában nem mint árucikkre, hanem az adott település kiépítéséhez szükséges építőanyagra, illetve a lakosok saját használatára szolgáló fűtőanyagra vonatkozott. Ilyen értelemben nyertek mentességet a marosiak 1324-es privilégiumukban Károlytól a Pilisben (a király saját erdejében!) kivágott épület- és tűzifára, illetve az eperjesiek Druget Vilmos nádor, szepesi ispántól 1331-ben az épületfa, tűzifa és (fa)szén vámja alól. A barsi *hospesek* a város fa védműveinek építőanyagát szállíthatták a helyszínre vámmentesen.¹⁸⁹ A só mint árucikk szállítása és országos elosztása már az Árpád-korban szervezett és egyre inkább ellenőrzött formában zajlott. A kialakult rendszeren és mentességeken Károly érdemben nem változtatott; a sóbányászatba a 14. század közepétől intenzíven bekapcsolódó máramarosi városok fentebb tárgyalt kiváltságolása majd utódai alatt

186 *Skorka Renáta*: A bécsi lerakat Magyarországra vezető kiskapui. Történelmi Szemle 54. (2012) 1–16.

187 Az ispánok és honorbirtokosok szerepéről a vámszedésben lásd *Haraszti Szabó Péter*: A 14. század eleji megye kereskedelemirányító feladatai és a honor rendszer. Korall 53. (2013) 135–159.

188 *Weisz B.*: Megszerezni és megtartani i. m. 753. Egy megye vámhelyeinek és a hozzájuk kapcsolódó I. Lajos kori és későbbi konfliktusoknak részletes áttekintésére példa értékű: *Draskóczy István*: Sáros megye vámhelyei a 14. században. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest 1998. 45–61.

189 Nagymaros: 1324. május 22.: CD VIII/2. 514–517. (Anjou-oklt. VIII. 269. sz.); Eperjes: 1331. május 14.: VMMS 118–119. (Anjou-oklt. XV. 193. sz.); Bars: 1331. április 24.: AO II. 527–528. (Anjou-oklt. XV. 150. sz.).

hoz komolyabb változásokat. A sőtizedek vámmentes szállításának engedélyezésekor is csak áttételesen lehetett szó áruforgalomról.¹⁹⁰

A legnagyobb jövője feltétlenül a borszállításra vonatkozó kiváltságoknak volt. Itt nemcsak a vámmentességre, hanem a köteles vámok lefizetése utáni akadálytalan továbbhaladás biztosítására is komoly igény mutatkozott. A legtöbb erre vonatkozó forrás Károly idejéből a nyugat-magyarországi határvidékről maradt ránk. Mivel az itteni bor fő piacai (Cseh- és Morvaország, Szilézia, Lengyelország) a termőterületektől északra helyezkedtek el, minél délebbre feküdt egy település, annál inkább rászorult északi szomszédjai jóindulatára és az uralkodó támogatására. Ráadásul a délebbre termelt borok általában jobb minőségűek is voltak, tehát konkurenciát jelentettek a szállítás szempontjából kedvezőbb helyzetben levő termelőknek. Kőszeg és környéke Sopronnak, Sopron viszont Pozsonynak volt közlekedés-földrajzilag alárendelt helyzetben, végül mindezen városoknak szembe kellett nézniük az osztrák védővámokkal és tilalmakkal.¹⁹¹ A soproniak például a Pozsonynál és más határszéli átkelőknél szabad áthaladást engedélyező, a pozsonyi, soproni és vasi ispánoknak, valamint a pozsonyi városvezetésnek címzett első királyi védlevelet 1333-ban kapták; 1338-ban Károly megismételte levelét a soproni borokat szállító idegen kereskedők védelmében is. 1341-ben viszont a bort és más árukat szállító kőszegi polgárok és *hospesek* érdekében a soproni és pozsonyi bírának és esküdteknek küldött mandátumot az uralkodó.¹⁹²

A városok által megszerezhető kiváltságok sorában említendő még a kamarahaszna, illetve a kamarahaszna jogán szerzett *collecta* alóli mentesség. Ezt elsőként Kassa nyerte el 1321-ben és erősítette meg 1323-ban a király új pecsétjével.¹⁹³ Amint erről korábban szó volt, ugyanebben az évben nyert hasonló mentességet Pozsony és Sopron is, azaz az országba északkelet, illetve északnyugat felé vezető három fontos út egy-egy városa. A mentességek mindhárom esetben összekapcsolódtak a király által veretett pénz elfogadásának kötelezettsége alóli mentességgel is (illetve Kassán Károly hat hétre korlátozta a kötelező elfogadás időtartamát), ami nem véletlen, hiszen maga a kamarahaszna is a kincstárnak a pénzverésből szerzett bevételeit helyettesítő adófajtvá vált. Az említett földrajzi helyzetből adódóan ez a mentesség amellet, hogy a három érintett város hűségének megjutalmazására szolgált, a határ menti külkereskedelmi forgalom fellendítéséhez is hozzájárult.

A külkereskedelemre szintén vonatkoztak már az Árpád-korban is bizonyos rendelkezések, de következetes tendenciákat nem lehet megfigyelni.

190 Weisz B.: A királyketteje i. m. 45.; Draskóczy I.: Sókereskedelem i. m. 149–150.

191 A soproniak a középkor folyamán számtalanszor kértek üzletfeleik számára védelmet az úton Pozsony városától, lásd részletesebben: Szende K.: Sopron kapcsolatai i. m. 76–78.

192 1333. május 14.: Sopr. Tört. I/1. 63–64. (Anjou-oklt. XVII. 251. sz.); 1338. január 13.: Sopr. Tört. I/1. 70–71. (Anjou-oklt. XXII. 11. sz.); 1341. november 10.: UB IV. 327–328. (Anjou-oklt. XXV. 786. sz.).

193 1321. május 21.: VMMS 95–96. (Anjou-oklt. VI. 142. sz.); 1323. július 2.: DF 269 412 (Anjou-oklt. VII. 336. sz.). Bővebben: Weisz B.: A kamara haszna okán i. m. 555–556.

Külkereskedelmi vám fizetéséről rendelkezett például a varasdi (1242), a korponai (1244) és a vasvári (1279) kiváltságlevél. Amennyire a fennmaradt forrásokból megítélhető, Károly és tanácsadói sem rendelkeztek olyan átfogó külkereskedelem-szabályozó politikával, mint amilyen a nemesérbányászattal vagy a pénzügyigazgatással kapcsolatban éltek. Legutóbb Weisz Boglárka mutatott rá például arra a paradox rendelkezésre, hogy Károly a pozsonyiaknak az áruk behozatalát engedélyezte Bécsből és Ausztriából, kivitelüket azonban nem.¹⁹⁴ Nagyobb léptékben, de hasonló módon tekintett az uralkodó a harmincadokra is. A 14. század második feléig továbbra is nagyrészt az Árpád-korból ismeretes helyszíneken: Zágrábban (a Száva kikötőjénél épített vár alatt), Győrben és Esztergomban, továbbá Galgócra áthelyezve Nagyszombatban, valamint a Károly alatt újonnan kiváltságolt Sárváron szedték ezt a vámfajtát. Mindegyik helyszín az ország belsejében, a külföldről bejövő kereskedők által frekvenciált útvonalak mentén feküdt. Egyedül a Károly alatt friss erdőirtással létrehozott Bártfa volt az országhatár közelében.¹⁹⁵ Kassa *collecta* alóli említett mentességét és Lőcse alább említendő lerakati jogát is figyelembe véve talán az északkeleti országrészben került sor elsőként új szemléletű külkereskedelmi szabályozás alkalmazására. A külföldi kereskedők szabad mozgását engedélyező és támogató királyi rendeletek mindenestre az általuk frekvenciált utak menti városok fejlődését segítették elő.¹⁹⁶

Az adott település számára többletjövedelmet biztosító adományok közül a vásártartás érdemel leginkább figyelmet.¹⁹⁷ Károly kora ebből a szempontból is átmeneti időszaknak, illetve cezúrának tekinthető: a hetipiac tartása már olyannyira természetesnek számított, hogy jóformán nem is volt szükséges a privilégiumokban utalni rá. Az ilyen adományban részesült települések, a fejlődés kezdeti fokán álló, 1329-ben közösen kiváltságolt négy máramarosi város kivételével szinte kizárólag magánföldesúri birtokokon létesült falvak voltak, amelyek esetében inkább a földesúr, semmint a település közössége érdemelte ki az adományt az uralkodótól.¹⁹⁸ Említést érdemel továbbá, hogy a korszakban néhány olyan település is városprivilégiumban részesült, amely neve alapján korábban hetipiacos helyként tett szert központi szerepre,

194 1336. július 30.: VMMS 125. (Anjou-oklt. XX. 317. sz.); Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 59–60.

195 Weisz B.: A királyketteje i. m. 16.

196 Például Zágráb–Királyréve, 1316. szeptember 16.: MDE I. 207. (Anjou-oklt. IV. 320. sz.); Sopron vonatkozásában: Weisz B.: A királyketteje i. m. 343.

197 Kubinyi András: A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon. In: Gazdaság és gazdaságkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Budapest 2008. 234–239; Tringli István: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. Századok 144. (2010) 1291–1344.

198 Vö. Pelsőc és Csetnek példáját, 1328. április 21.: VMMS 112–113.; Kollmann Ö. L.: Szempontok az észak-gömöri központi helyek i. m.; (Szepes)Almás, Henrik szepesi prépost kérésére: 1318. november 26.: VMMS 92. (Anjou-oklt. V. 314. sz.); Kálló: 1325. október 16.: AO II. 219–220. (Anjou-oklt. IX. 473. sz.). Az adatok teljességét felvonultató Adattárat lásd Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 135–176.

mint például Rimaszombat és Csütörtökhely.¹⁹⁹ Kassa esetében az Árpád-kortól meglevő csütörtöki hetivásár mellett Károly 1340 előtt egy újabb hetivásárt engedélyezett vásárnaponként a megnövekedett forgalom miatt.²⁰⁰

Ugyanakkor az éves vásárok (sokadalmak) az Anjou-kor elején még nem váltak oly mértékben bevett intézménnyé, hogy a városok erre szolgáló privilégiumért folyamodjanak. A három legfontosabb sokadalomtartó hely, Buda, Fehérvár és Zágráb már az Árpád-korban elnyerte ezt a jogot, a többi, elsősorban határszéli város majd Nagy Lajostól kapja meg ugyanezt.²⁰¹ Az új királyi vásár- és kereskedelempolitika előjeleként értelmezhető az a Károly idején szinte egyedülállónak számító rendelkezés, amellyel Lőcsének lerakatjogot adományozott. Ez a rendelkezés a külföldi, elsősorban lengyel kereskedők tranzitforgalmát állította meg kétheti kötelező kirakodással a városban. Az intézkedés – amelynek kieszközlője, Kewebul fia Hannes, szepesi *comes terrestris* az uralkodónak tett szolgálatokra hivatkozott – bizonyára része volt a Felvidék Csák Máté halála utáni konszolidációjának, egyúttal a térség jövedelmezőségét és a szászok mindössze négy évvel korábban megemelt fizetési kötelezettségének teljesítését is elősegítette.²⁰² A lerakatjog adományozása szintén olyan felségjog volt, amellyel Nagy Lajos kezdett el jelentősebb mértékben élni.

A vásárbirtokos Batori Bereck fiainak támogatására alkalmazta Károly az útkényszer kivételesnek számító eszközét, amellyel a szatmári, szatmárnémeti kereskedőket kötelezte (Nyír)Bátor szerdai hetipiacának felkeresésére.²⁰³ Előfordult az is, hogy az uralkodó a külkereskedelem útvonalának szabályozására adott ki rendeletet, valamely határ menti vagy nagyobb szabású nemzetközi politikai konfliktushoz kapcsolódva. Ez földrajzi helyzetükből adódóan előnyös helyzetbe hozhatott bizonyos városokat, mint például az osztrák hercegekkel folytatott vita során 1324-ben Sopront, ahol a magyar kereskedők kötelesek voltak megállni és áruikat eladásra felkínálni. A határzár fenntartá-

199 Rimaszombat: *Vö. Kollmann Ö. L.: Rimaszombat középkori története i. m.; Bars-Csütörtökhely: 1331. április 24.: VMMS 118. (Anjou-oklt. XV. 150. sz.) és 1339. május 13.: DL 3232, Anjou-oklt. XXIII. 278. sz.; a Károly korában még Szentlászlóként említett bányatelepülés utóbb szintén (Szepes)Csütörtökhely néven vált ismertté, vö. Fekete Nagy A.: A Szepesség i. m. 191–195.*

200 *Weisz B.: A királyketteje i. m. 218–219.*

201 Budára: *Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 31–34.; Spekner E.: Hogyan lett Buda i. m. 75. Buda a meglevő sokadalom mellé szerzett 1331-ben Károlytól egy újabb sokadalom tartására engedélyt: CD VIII/7. 229. (Anjou-oklt. XV. 464. sz.); Zágrábban a káptalan birtokolta a vásárvámot, amiben Károly 1318-ban megerősítette: CDCr VIII. 503. (Anjou-oklt. V. 173. sz.).*

202 1321. június 21.: DF 269 253, Anjou-oklt. VI. 174. sz.; Károly kori megerősítése: 1323. december 26.: Anjou-oklt. VII. 686. sz.; további megerősítésekkel együtt II. Ulászló 1496. június 11-i oklevelében. *Vö. Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 58–59.*

203 1332. március 8.: *Draskóczy István: Nyírbátor és Sopron. Az árumegállító jog és a só a 14–15. századi Magyarországon. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 41. (2006) 251–265.; Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 50–51., 82–90.; Weisz B.: A királyketteje i. m. 73–74., 258–259.*

sában a városi vezetésnek a vármegye ispánjával és alispánjával kellett együttműködnie.²⁰⁴

Az idegenek városban lerakott áruai (általában só, bor és gabona) utáni adó szedésére is kiváltságot adhatott az uralkodó, ez azonban sokak érdekét sérthette. Nem meglepő, hogy a zágrábi Gréchegy lakóinak kísérlete a városukon át szállított só megvámolására, illetve a házaikban raktározott só megadóztatására a káptalan ellenállásába ütközött. Mivel az ügyben az 1321-ben a szlavón bánnak küldött királyi parancslevél a tengeri sót használókat (*qui marinis salibus uti solent*) külön említi, az Adria partján lepárlással előállított só kereskedelméről és raktározásáról lehetett szó. A király által elrendelt vizsgálat lefolytatása után a bán megtagadta a várostól a vám kivetését. Tizenkét évvel később, 1333-ban Károly mégis hozzájárult, hogy a polgárok a Gréchegyen lerakattal rendelkezőktől az ott tárolt árucikkekből, köztük a sóból is adót (*collecta*) szedjenek be, indoklásul a király hadinépe által okozott károk megtérítését említve. Mivel a rendelkezés Zágrábban kelt, joggal feltételezhetjük, hogy a király a helybeliek elégedetlenségét igyekezett ezzel a korábbi báni oklevéllel ellentétes döntéssel lecsillapítani. A város hat évre rá mégis jobbnak látta, hogy nagy hatalmú szomszédja, a zágrábi káptalan ellenében nem ragaszkodik ehhez a jogához. Cserébe viszont a káptalan hozzájárult ahhoz, hogy a város szedhesse a korábban vitatott *filarchinum* nevű vámot, amelynek szedésétől a szlavón bán az 1321-es vizsgálat lefolytatása után még eltiltotta a gréchegyieket.²⁰⁵

Adományozhatott az uralkodó valamely városnak vámbevételt korlátozott időre, egy meghatározott cél megvalósítására is. A legköltségesebb beruházás, amelyet saját erejéből egyetlen város sem tudott volna finanszírozni, kétségkívül a városfalak felépítése volt. Sopron kivételes módon a késő római védművek felhasználásával már az Árpád-korban kőfalakkal rendelkezett, amelyek karbantartására a 13. század második felének Árpád-házi uralkodóitól kiváltságot nyert a fertői vám felének beszédésére. Károly alatt háromszoros falgyűrű kiépítésére került sor, amelyet az addigi adomány mellett a fertői vám másik felének többször megismételt (1330, 1338, 1339) királyi átengedése segített. Az utolsó, négy évre szóló adomány 1340-ben a falrendszert körülvevő vizesárok létesítését szolgálta. A város ez irányú privilégiuma elsősorban a soproni ispán érdekeit sértette, akit Károly többször figyelmeztetett rendel-

204 1324. december 10.: Sopr. Tört. I/1. 41–42. (Anjou-oklt. VIII. 541. sz.). Hasonlóképpen adminisztratív kényszert alkalmazott az uralkodó 1336. január 6-án kelt mandátumában, melyben a Fehéregyházánál az országba érkezők útját határozta meg Budáig: Anjou-oklt. XX. 6. sz.; Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 114. Mindkét intézkedésre vö. Skorka R.: A bécsi lerakat i. m. 11.

205 A királyi parancslevél: 1321. február 2.: CDCr IX. 1. (Anjou-oklt. VI. 28. sz.); a vizsgálat: 1321. augusztus 21.: CDCr IX. 27–28. (Anjou-oklt. VI. 227. sz.); a kiváltság: 1333. június 13.: CDCr X. 102. (Anjou-oklt. XVII. 306. sz.); a gréchegyiek visszakozása: 1339. április 28.: CDCr X. 456–457. (Anjou-oklt. XXIII. 212. sz.). Vö. Weisz B.: A királyketteje i. m. 437–438.

kezésének betartására.²⁰⁶ A védműrendszer megépítésével Sopron az ország legjobban erősített városává vált, amelyet az uralkodó személyes döntése és adománya nélkül nem tudott volna megvalósítani. Károly ezek szerint még uralkodása utolsó éveiben is szükségesnek érezte országa minél erősebb biztosítását egy esetleges nyugati támadással szemben.²⁰⁷

Végezetül két témára kell még röviden kitérni: a kézművesség és a földtulajdon kérdésére. Ahogyan arra már Fügedi Erik is rámutatott, a kiváltságleveleknek a kézművességgel kapcsolatos rendelkezései igen ritkások. Ehhez hozzátehetjük, hogy ahol előfordulnak, ott a soltészok általi telepítéshez hasonló konstrukciókban fordulnak elő. A telepítőlevelek ugyanis gyakran megadják az alapvető mesterségek körét, amelyeket a soltész az engedély birtokában letelepíthetett: pék, mészáros, varga, kovács és sörfőző vagy kocsmáros tartozott általában ide; a település pedig monopóliumot nyert arra, hogy ezeket a mesterségeket egy meghatározott körzeten belül senki más ne gyakorolhassa.²⁰⁸ Az ilyen tartalmú oklevelek többnyire Zsolna kiváltságaira hivatkoznak, ahol Károly kivétel nélkül minden mesterségre, a halászatot is beleértve, alkalmazta ezt a kikötést.²⁰⁹

A másik téma a városoknak adományozott földterület kérdése. A kézművességgel ellentétben, amelynek szerepéről szinte kizárólag a régészeti forrásokból alkothatunk képet, mert jogi jelentősége szinte nem volt, a föld tulajdonlása és művelése a városok és lakosságuk számára a 14. század első felében alapvető fontosságú volt. Bár a városokat hagyományosan nem-agrár jellegű településeként határozza meg a történeti kutatás, a mezőgazdasági tevékenység jelenléte vitathatatlan, és a földhöz való jog biztosítása kulcsszerepet játszik az írásos forrásanyag tartalmi összetételében. Mindez komplex vizsgálatot igényelne, de itt csak arra van mód, hogy jelzésszerűen, egy-egy példával illusztrálva felsoroljam azokat a tipikus helyzeteket, amelyekben a kiváltságlevelek és a földbirtoklás, illetve a földhasználat kérdése összekapcsolódott.

Elsőként a kiváltságlevélbe foglalt határjárásokat kell említeni, amikor általában a privilégium záró részében többé-kevésbé részletes leírását találjuk annak a területnek, amelyre az oklevélben biztosított jogok érvényesek voltak. Erre az Árpád-kortól folyamatosan megtalálható gyakorlatra példa Ró-

206 1338. március 16.: UB IV. 245. (Anjou-oklt. XXII. 122. sz.); 1339. április 19.: Sopr. Tört. I/1. 73–74. (Anjou-oklt. XXIII. 190. sz.); 1340. január 16.: Sopr. Tört. I/1. 76–77. (Anjou-oklt. XXIV. 37. sz.). A fertői vámról: *Weisz B.*: A királyketteje i. m. 160–162.

207 A soproni városfalakra legutóbb: *Jankó F.* – *Kücsán J.* – *Szende K.*: Sopron i. m. Adattár: Erődítések 69–71., a korábbi irodalommal.

208 Köcski Sándor országbíró privilégiuma Königsberg (a későbbi Kiszucaújhely) részére tetszőleges számú mester telepítését engedélyezi a megadott mesterségekből. 1325: VMMS 105–106. (Anjou-oklt. IX. 571. sz.). Kisebb helyeken csak egy-egy mestert engedélyezett a soltészlevél, például 1312. március 12.: Reg. Slov. I. 417–418. (Anjou-oklt. III. 248. sz.); 1320: Reg. Slov. II. 272–273. (Anjou-oklt. V. 989. sz.) (Csák Máté oklevele).

209 1321. július 12.: VMMS 97–98. A kérdésre vö. *Körmendy, A.*: *Melioratio terrae* i. m. 151–152.

zsahegy 1340-es királyi privilégiuma, amelyben az ottani polgárok Zólyomlipcse kiváltságaiban részesültek. Az így körvonalazott területen belül már a kiváltságolás időpontjában vagy később önálló falvak is keletkezhettek.²¹⁰ A földadományozás speciális formája a telepítőlevél (soltészlevél), amelyben a település által használatba vehető terület még kiirtásra váró vadonként szerepel, amint azt Bártfa példáján láthattuk. Az Anjou-korban lendületet vett a városok körül elhelyezkedő falvak, gyakran korábbi várföldek hozzacsatolása a határhoz. Ez történhetett közvetlen királyi adományozással, vagy több lépésben úgy, hogy először a város egyik befolyásos családja szerezte meg a területet, és azután tőlük került adomány, zálog vagy vásárlás révén a közösség tulajdonába. Az előbbire példa, amikor Károly az örökös nélkül meghalt Marcellus fia János Págya nevű, Sopron határával közvetlenül szomszédos birtokát a város polgárai *communitas*ának adta, az utóbbira az a folyamat, amelynek révén Ulrich fia Jakab volt pozsonyi bíró családjától Blumenau és Vedricz birtokok a város tulajdonába kerültek.²¹¹ Figyelemre méltó, hogy ilyen királyi birtokadományokra gyakran a kiváltságlevelek megerősítésével közel azonos időben került sor, ami arra utal, hogy az uralkodó elé járuló városi küldöttségek tagjai igyekeztek egyszerre több ügyben is eljárni.

Szintén uralkodói jogkörbe tartozott, bár már kívül esett a privilégiumok hatókörén a királyi városok és szomszédjaik közti vitatott földterületek hovatartozásának megítélése. Így kapták vissza például a korábban Pós fia Mihály mesternek adott Bahta földet Károly „hű eperjesi *hospesei*” 1316-ban, illetve így sikerült elérni Bothtelke területének Kolozsvárhoz visszacsatolását 1326-ban. Arra is volt azonban példa, hogy a városra nézve kedvezőtlen ítélet született: Beszterce városát Károly sorozatosan tiltotta Ependorf birtokbavételétől Johannes Henel fiai ellenében.²¹² Végezetül a korszakra jellemző tendenciaként kell említeni a szőlőterületek jelentőségének és ezen keresztül a bortermelésnek a növekedését. A szőlőskertek általában egyének vagy egyházi intézmények birtokában voltak, a borkereskedelmet ugyanakkor a városi közösség felügyelte és szerzett erre vonatkozó kiváltságokat, általában kiegészítésképpen az eredeti kiváltságok mellé.

210 A település már 1318. november 26-án kapott kiváltságokat Doncs mestertől (VMMS 91–92.), de ebben területmegjelölésként még csak „totam terram Rosumbergh, prout est et adiacet” szerepel.

211 Págya: 1317. szeptember 30.: CD VIII/2. 46–47. (Anjou-oklt. IV. 580. sz.), Jakab bíróról: *Majorossy J.*: Egy határ menti i. m. 442–443.

212 Bahta: 1316. június 13.: VMMS 85–86. (Anjou-oklt. IV. 294. sz.); Bothtelke: 1326. szeptember 24.: UGDS I. 407. (Anjou-oklt. X. 391. sz.); Beszterce és Epindorf: 1332. október 6.: AO II. 625–626.; 1334. július 23.: AO III. 92.; 1341. január 15.: UGDS I. 512. (Anjou-oklt. XXV. 42. sz.).

Következtetések

Ha egyetlen mondatba szeretnénk sűríteni e hosszúra nyúlt áttekintés tanulságait, azt emelhetjük ki, hogy a Károly kori kiváltságok a királynak legalább annyit értek – ha nem többet –, mint a városoknak. Akár kronológiai, akár tartalmi szempontból közelítünk a kérdés felé, azt láthatjuk, hogy hosszú és egyre szilárdabbá váló uralma alatt Károly tudatosan fordult a városok felé. Bár egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy az uralkodónak nem volt tervszerűen felépített „várospolitikája”, intézkedései mégsem kényszer szülte rövid távú megoldások voltak, hanem az ország működőképességének helyreállítását és erősítését szolgálták.

Károly korszaka átmeneti időszak volt nemcsak politikai, hanem gazdaságirányítási és településfejlesztési értelemben is. Uralmának második felében sikerrel vitte végbe a nemesérbányászat fellendítését és ehhez kapcsolódva a pénzverés és a pénzügypolitika reformját. Ugyanakkor a bel- és külkereskedelem és az ezekből származó uralkodói jövedelmek rendszere továbbra is az Árpád-kor utolsó évtizedeinek mintáját követte. Az ország kereskedelmi forgalmának nagy része még mindig a hetipiacokon bonyolódott le, miközben megnövekedett a piacos helyeket összekötő utakon szedett vámhelyek gyakorisága. Az éves vásárok és a külkereskedelmi forgalomból a kincstár számára jelentékeny bevételeket biztosító harmincadok rendszere majd csak fia és utódja, Lajos uralma alatt fog kikristályosodni.

Mindez természetesen hatással volt a városok fejlődésére és működésére is. Csak igen kevés központ, Buda, Zágráb, Fehérvár, és bizonyos tekintetben Lőcse, illetve Kassa számított jelentős kereskedővárosnak, de még ezekben is, a többi kiváltságos településen pedig még inkább meghatározó szerepet játszott a földtulajdon és a mezőgazdaság. Ebbe a keretbe továbbra is belefértek a *melioratio terrae*, a művelt területek mennyiségi és minőségi kiterjesztése jegyében létrehozott és kiváltságokkal ellátott *hospes*közösségek. Más szóval továbbra is érvényesült az a szemlélet, amely szerint a települések kiváltságozása azzal érte el a célját, hogy magasabb és hatékonyabban megszerezhető jövedelmet biztosít földesurának, mintha ugyanazt a területet egyszerűen művelés alá vették volna.

Újabb városok kiváltságolása terén Károly tevékenysége valóban nem tűnik látványosnak, leginkább azért, mert a stratégiailag és közlekedés-földrajzilag lényeges településeket már az elődei is privilégiumokban részesítették. „Megörökölt” Károly a korábbi uralkodóktól olyan kollektív privilégiumokat is, mint az Andreanum vagy a szepesi szászok kiváltságlevele, amelyek egy terület, illetve az azt benépesítő közösség egészére vonatkozóan biztosítottak előjogokat, ez viszont kevesebb lehetőséget adott az uralkodónak egyes települések kiemelésére. Ez magyarázza többek között az Erdélyre vonatkozó adatok csekély számát. Újjonnan kiváltságolásra érdemes települések elsősorban a lakott területek kiterjesztése révén, periférikusnak számító területeken, az ország északi, északkeleti határvidékén, Zólyomban, Liptóban, Turóban

és Máramarosban keletkeztek, ahol kezdetben a településfejlesztés városi vagy falusi jellege nem vált el élesen egymástól. Itt még voltak – fáradságos munkával és jelentékeny kedvezmények fejében – megtelepedésre alkalmassá tehető területek, amelyekről majd a későbbi évtizedek során dől el, hogy elindulnak-e valóban a városiasodás útján. Ezek az új települések a Felvidéken keresztül Lengyelország, illetve Szilézia felé mindenképpen intenzívebb összeköttetést tettek lehetővé.

A legfontosabb újdonság Károly idején a bányászathoz, ezen belül is a pénzügypolitika szempontjából döntő jelentőségű aranybányászathoz kapcsolódó települések tudatos fejlesztése volt, élükön a *civitas Caroli regis* Körömbányával. Ezeknél a helységeknél azonban a természeti adottságokhoz, a bányakincsek előfordulási helyéhez kellett igazodni. Az így létrehozott „monokultúrára” alapuló közösségek számára inkább terhet, mint kitüntetést jelentett a királyi pénzügyigazgatás intézményeinek és tisztviselőinek eltartása. Az autonómia helyi intézményeinek és a kereskedelem hálózatának meggyökerezésére csak I. Lajos, majd pedig Zsigmond korában került sor.

Károly városokkal kapcsolatos intézkedéseinek másik vonulatát a már régebből kiváltsággal rendelkező települések előjogainak megerősítése, kibővítése vagy módosítása jelentette. Ebben az esetben az uralkodó már kialakult önkormányzattal, gazdálkodási gyakorlattal és regionális kapcsolati hálózattal rendelkező településekkel állt szemben. A megerősítések időrendjét a politikai eseményekkel, „az ország újraegyesítése” folyamatával összekapcsolva azt figyelhetjük meg, hogy Károly kitűnő érzékkel használta ki a privilegizálás adta lehetőségeket saját politikai tőkájének gyarapítására. Egy-egy terület pacifikálását azonnal követte az uralkodó hűségén kitartó városok megjutalmazása, területi igényeinek kielégítése – legyen elég itt Sopron, Kőszeg és Kolozsvár példájára visszautalni. Az uralkodó természetesen nem mulasztotta el az oklevelek szövegét is felhasználni az alattvalók és az ország egészének javát szolgáló királyi áldozatvállalás propagálására. Ezek a rendelkezések azonban mégsem csak pillanatnyi célokat szolgáltak, hanem hosszabb távon is eredményesnek tekinthetők, hiszen a városok esetében látványos hűtlenségre vagy elpártolásra nem találunk példát. Figyelmet érdemel mindezek mellett a szepesi szászok kiváltságai által nem érintett Kassa esete, ahol Károly bizonyos előjogok megadása ellenére ambivalens hozzáállást tanúsított, és nem támogatta azt, hogy a Krakkóval folytatott kereskedelem révén egyébként szépen gyarapodó város túllépjen a *hospes*-kiváltságok keretein.

Fontos jelenség Károly korában a magánföldesurak fokozódó bekapcsolódása a városok kiváltságolásának és tudatos fejlesztésének folyamatába. Ez a tendencia Károly uralmának első időszakában potenciális veszélyforrássá is válhatott volna, aminek azonban a Kőszegiek, az Amadéfiak és Csák Máté ilyen irányú törekvéseinek leszerelésével, korábbi központjaik saját kézbe vételével elejét tudta venni. A későbbiekben a Károly által felemelt, királyhű arisztokrácia egyes tagjai kaptak lehetőséget arra, hogy uralkodói hozzájáru-

lással fejlesszék várossá birtokközpontjaikat. A gyakorlatban persze itt is hosszabb időre volt szükség a helyes arányok és az alkalmas eszközök megtalálására. A leginkább kirívó példát a vizsgált korszakban Szécsényi Tamás erdélyi vajda szolgáltatta, aki 1334-ben egyazon napon eszközölte ki a királytól Buda szabadságait és kő városfalak megépítésének engedélyét Gyöngyös, Rimaszombat és Szécsény számára, a nagyralátó tervek azonban vajmi kevés eredményt hoztak. A magánföldsúri városok, mezővárosok látványos fejlődését is majd a Károly halálát követő évtizedek hozzák meg.

A privilégiumok tartalmi oldalának, a kiváltságokban foglalt rendelkezések mibenlétére és betartására vagy megszegésére vonatkozó adatok áttekintésével az uralkodói szándék mellett a városok érdekérvényesítő képességébe is némi betekintést nyerhetünk. Az egyházi kiváltságok (plébánosválasztás, egyházi bírászkodás, tizedfizetés) gyakorlását illetően elsősorban más, korábban alapított vagy a hierarchia magasabb fokán álló egyházi testületekkel állt fenn a konfliktus veszélye. Úgy tűnik – bár ezt a látszatot a rendelkezésre álló források jellege is erősítheti –, hogy a városlakók számára az anyagi szempontok legalább annyira fontosak voltak, mint a spirituálisak. Az egyházi vagyoni, a javadalmak kezelése mellett az egyházi bírászkodás és ezen belül a végakarat gyakran a privilégiumokban is rögzített kinyilvánítása, annak egyházi jóváhagyása és végrehajtása gyakran vezetett megoldandó helyzetekhez. A világi elem erőteljesebb beleszólásának a városi írásbeliség gyakorlatának kialakulatlansága szabott határt.

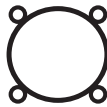
A jogi kiváltságokat illetően a városok belső öngazgatása a választott bíró és az esküdtek révén többnyire érvényesülhetett. A közösség vezető testületének működése azonban legalább annyira volt az uralkodó érdeke is, mint a városlakóké, hiszen ez közvetítette az uralkodó igényeit helyi szinten. Figyelemre méltó kivétel a városi autonómia királyi tiszteletben tartása alól Buda esete, amelyet Károly uralmának teljes időtartama alatt a választott bíró helyett a király által kinevezett *rector* vezetett. Ez a tény azonban nem vált konfliktusok forrásává, a polgárok ekkor még nem törekedtek arra, hogy nagyobb beleszólást nyerjenek a választásba. Száz év múlva egészen más lesz a helyzet.

A joghatóság és a fellebbvitel tekintetében erősebben képviselték a polgárok a saját érdekeiket. Sőt két olyan perrel is találkozhattunk a fentiekben (a szepesváraljai esetre, valamint Sopron és Cenki András perére gondolok), amikor a városok visszaéltek a kiváltságlevél adta lehetőségekkel, illetve a privilégium egyes pontjainak figyelmen kívül hagyását ürügyként használták fel a vesztes helyzetükből való kikeveredésre. A városok immunitására leginkább a megyés ispán, illetve egyes országos nagybírák beavatkozása volt sérelmes. Az ispánokhoz vagy olykor a nádorhoz vagy az erdélyi vajdához intézett, a privilégiumok tiszteletben tartására felszólító királyi parancslevelek gyakori megismétlése arra utal, hogy az igazgatási hierarchia magasabb szintjein a kiváltságlevél önmagában nem lett volna elegendő biztosíték. Volt ugyanakkor arra is példa, hogy a király maga adta parancsba a városi bel-

ügyekbe való beavatkozást, amint azt Hédervári Dezső és Sopron esete mutatta.

A gazdasági kiváltságok hatékonyságát a vizsgált időszak átmeneti jellegének ismeretében kell megítélni. A privilégiumokat kiegészítő rendelkezések és királyi adományok is tükrözik azt, hogy az uralkodó és tanácsadói markáns pénzügyigazgatási reformokat valósítottak meg; ezt azonban csak I. Lajos idején követte a bel- és külkereskedelem rendszerének és kincstári ellenőrzésének változása, azaz a sokadalomtartási engedélyek számának növekedése és a harmincadszedés rendjének átszervezése. Károly csak az első lépéseket tette meg a gazdasági átalakításban. Számára ebben a folyamatban a városok (modern kifejezéssel élve) teherbíró képességének optimalizálása volt a cél, azaz minden várostól olyan és annyi jövedelmet igyekezett behajtani, amennyit az a leghatékonyabban elő tudott állítani. Ezért törölte például a király a szepesi szászok katonaállítási kötelezettségét pénzbeli járandóságuk megemelésével párhuzamosan, és ezért nem engedte a nádornak sem, hogy várnagyainak tartózkodási költségeit rájuk hárítsa. Más esetekben azonban a kincstári jövedelmek beszedését alárendelte politikai vagy védelmi szempontoknak, ahogyan ez a gréchegyi polgárok kártalanításakor vagy a fertői vámbevétel mindkét felének a soproni városfalak építésére történő kiutalásakor történt. A városok számára viszont a legnagyobb értéke továbbra is a földadományoknak volt, a megművelt területeken belül pedig egyre nagyobb jelentőségre tett szert a szőlők művelése. A változások a vizsgált időszak utolsó évtizedeiben már a kiváltságokban, illetve a betartásuk körül felmerülő konfliktusokban is jelentkeznek. Sorozatos tiltakozások, hatalmaskodások és vámperek formájában azonban a következő évtizedektől fogják majd jelentősebb mértékben befolyásolni a városlakók mindennapi életét és a királyi várospolitikát egyaránt.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy Károly kellő figyelmet fordított a városokra – pontosabban szólva figyelmet fordított uralmának megszilárdítására, valamint az ország jövedelmezőségének és igazgatásának korszerűsítésére. Ehhez pedig nem kis mértékben a városnak tekintett települések ügyeinek felkarolásával, vagy legalábbis szabályozásával és az érintettek számára is elfogadható módon történő kihasználásával vezetett az út.



A pozsonyiak vámmentessége az Anjou- és a Zsigmond-korban

A nyugati határszélen fekvő Pozsonyt Fügedi Erik Buda, Fehérvár, Sopron és Kassa mellett a 14. század első felének legjelentősebb kereskedelmi központjai közé sorolta.¹ Ennek fényében – különös tekintettel Pozsony sokat emlegetett kivételes forrásadottságaira – nem elhanyagolható, hogy a város kereskedelmi életének háttérét meghatározó kiváltságok közül éppen az egyik legfontosabb, a pozsonyi polgárok vámmentessége körül még mindig sok a bizonytalanság. A részletesen utoljára a századfordulón vizsgált kérdésben a szakirodalom álláspontja azóta sem egyértelmű: vagy úgy értelmezik a város 1291. évi kiváltságlevelét, hogy az a polgároknak csak Pozsony megyében biztosított vámmentességet,² vagy úgy, hogy az egész országban;³ az első álláspontot elfogadók egy része pedig országos vámmentességgel csak 1328-tól számol.⁴ A városprivilegiumban leírt kiváltság helyes értelmezése ugyanakkor csak a kérdés egyik oldala. A másikkal, a kiváltság érvényességével, illetve érvényesítésével összefüggő problémákkal ez idáig jobbra csak Kovács Ferenc foglalkozott.

A pozsonyiak III. Andrástól kapott, 1291. december 2-án kelt városprivilegiumában rendelte el az uralkodó: az országban áruikkal vagy szekereikkel kereskedés céljából közlekedő pozsonyi *hospesek* sem áruik, sem az árukkal vagy anélkül közlekedő lovaik és embereik után nem tartoztak vámot fizetni.

* A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

1 Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából XIV. (1961) 35.

2 Vö. Kovács Ferenc: Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 8. (1901) 436–437.; Fügedi E.: Városprivilegiumok i. m. 39–40.; Skorka Renáta: Pozsony gazdasági szerepe a 15. század első felében a zálogszerződések tükrében. Századok 138. (2004) 433–434. Fügedi Erik, bár a kérdésben elfogadni látszik Kovács véleményét, megjegyzi, hogy „a kiváltságlevél homályos fogalmazásából országos vámmentesség is kiolvasható”. Utal arra is, hogy az 1496-os zsitvatői vámperberben is az 1291. évi oklevél alapján ismerték el a pozsonyiak mentességét a Komárom megyei zsitvatői vám fizetése alól. Fügedi E.: Városprivilegiumok i. m. 40.

3 Vö. Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest 2004. 35.; Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Budapest 2013. 318.

4 Vö. Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 437. Véleményét Fügedi is átveszi. Fügedi E.: Városprivilegiumok i. m. 40.

A rendelkezés eddig megfelel a más települések kereskedőinek adott országos vámmentességi kiváltságoknak, azonban tovább folytatódik, mivel az uralkodó a vámszedőhelyek közül külön kiemeli a pozsonyi (Duna-) révét Hainburg felé, a Csalló révét, Szőlóst, a Morva folyó átkelőjét és a Pozsony megyei vámokat. Többek között ez a kitétel adott okot arra, hogy ne országos, hanem területileg korlátozott vámmentességnek tekintsék a rendelkezést, amely így csak a felsorolt vámhelyeken lenne érvényesíthető, a szöveg ugyanakkor kétségtelenül jelzi, hogy a mentesség érvénye a bárhol máshol lévő vámszedőhelyekre is kiterjed.⁵ Ezt megerősíti az is, hogy a király néhány nappal később, december 6-án elrendelte az ország összes vámszedőjének, hogy a pozsonyi *hospesektől* – akik szent elődei (*a sanctis progenitoribus nostris*) és az ő jóvoltából annak a szabadságnak örvendenek, hogy a vámhelyeken nem tartoznak vámot fizetni –, akár az országon kívülre vagy máshová, akár visszafelé tartanak (*tam in eundo extra regnum nostrum, vel alias, quam in veniendo*), ne szedjenek vámot.⁶ A pozsonyi kereskedők tehát városi kiváltságlevelük révén országos vámmentességhez jutottak, noha a gyakorlatban kereskedelmi tevékenységük a 13. század végén az országos mérvűnél jóval korlátozottabb lehetett, erre utalnak legalábbis az 1291. decemberi oklevelek Pozsony megyével, a külföldre vezető utakkal és a határkapukban szedett vámokkal kapcsolatos kiemelései, amelyek leginkább a pozsonyiak külkereskedelemben való részvételét hangsúlyozzák.⁷ A kiváltságlevélben említett átkelőhelyek egy része elsősorban Alsó-Ausztria felé irányuló kereskedelmi forgalmat feltételez, mivel a pilisi apát víztornya mellett működő⁸ pozsonyi Duna-réven átkelve, a folyó jobb partján haladva Hainburg érintésével Bécsbe lehetett eljutni, és ugyanide tartott a Morva folyó dévényi átkelőjén keresztül a Duna bal partján, a Morvamezőn át vivő szárazföldi út is.⁹ A (pozsony)szőlősi úton

5 Statuimus insuper, ut cum iidem hospites no[stri cu]m suis mercibus vel cu[rri]b[us] ubicun[que] in regno nostro causa mercandi voluerint proficiasci, nec de mercibus nec de equis vel personis eorum] cum mercibus [et sine] mercibus euntibus et redeuntibus nullum tributum nullamque exactionem, videlicet in portu Posonien[si] versus Haimburgam,] in portu [Chal-low, in Zeuleus, in transitu fluvii Morawa et in aliis locis quibuscunque in comitatu Posoniensi] et alias, [ubi tributum exigi] consuevit, solvere teneantur – Vysady miest a mestečiek na Slovensku I. 1238–1350. Ed. Lubomir Juck. Bratislava 1984. (a továbbiakban VMMS) I. 75. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II. Ed. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Budapest 1923–1987. [a továbbiakban RA] 3837. sz.) Juck a hiányzó, az eredeti oklevélben olvashatatlan részeket I. Károly 1313. évi megerősítése alapján egészítette ki. VMMS 77.

6 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) VI/2. 299. (RA 3840. sz.).

7 Vö. Weisz B.: A királyketteje i. m. 43., 318.

8 Weisz B.: A királyketteje i. m. 317.

9 Skorka Renáta: Pozsony a bécsi közvetítő kereskedelem árnyékában. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Budapest 2012. 301–302. Kováts Ferenc szerint Pozsonyt a Morva folyó átkelője a Lamacs–Beszterce–Stomfa–Malacka útvonalon keresztül Morvaországgal kötötte össze. Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 435.

Cseklészen át Nagyszombat felé közlekedhettek a pozsonyiak, a Csalló révé pedig a Csallóközbe való átkelést tette lehetővé.¹⁰

A pozsonyi *hospesek* országos vámmentességüket is megalapozó városi kiváltságlevelüket először 1313-ban írták át I. Károly királlyal,¹¹ majd – miután az uralkodó 1323-ban új pecsétet kezdett használni¹² – ezt az átírást 1323. március 31-én is megerősítették vele.¹³ Mindez pedig azt jelentette, hogy az országos vámmentesség Károly korában is érvényben maradt. Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy I. Károly 1313-ban nem a pozsonyiak eredeti oklevele alapján erősítette meg kiváltságaikat, hanem Tamás esztergomi érsek (1305/1306–1321¹⁴) saját pecsétjével ellátott átírata alapján,¹⁵ egyébként érdekes módon a későbbiekben sem tudunk olyan esetről, amikor a pozsonyiak közvetlenül az 1291. évi oklevél átírását kérték volna, holott az eredeti kiváltságlevél máig megvan.¹⁶ Szövege viszont több helyen, például a vámmentességi kiváltságnál is erősen romlott, olvashatatlan, ami azt jelenti, hogy a teljes privilégium – I. Károly 1313. évi oklevelén keresztül – csak az érsek átírásából ismert.¹⁷

Kováts Ferenc szerint a pozsonyiak 1291-ben csak a Pozsony megyei vámok fizetése alól kaptak felmentést, országos vámmentességgel I. Károly jóvoltából, 1328 óta rendelkeztek.¹⁸ Érvelésének alátámasztására I. (Nagy) Lajos egyik 1357. évi oklevelére hivatkozott, „a melyben a király határozottan kimondja, hogy a pozsonyi polgárság általános, az egész ország területére kiterjedő vámmentességét Róbert Károlytól kapta”,¹⁹ továbbá I. Károly két, 1328-ban kelt parancslevelét hozta fel véleményének alátámasztására.²⁰

I. Károly 1328. november 8-án a nagyszombatiaknak, majd november 13-án rajtuk kívül Vörös Ábrahám fiainak is megtiltotta, hogy a pozsonyiaktól

10 Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 435.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 238 656, CD X/7. 762–763. (Anjou-kori oklevéltár. I–XL. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Pitti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó, Rábai Krisztina. Budapest–Szeged 1990–2015. [a továbbiakban Anjou-oklt.] III. 644. sz.).

12 Gárdonyi Albert: I. Károly király nagypecsétjei. Turul 25. (1907) 36.

13 Az 1323. évi átíráskor a kiváltságok sorát a király kiegészítette azzal, hogy a pozsonyiak nem kötelesek elfogadni az új királyi pénzt, ugyanakkor az ezzel kapcsolatos adó, a *ferto* (collectam fertonis) fizetése alól is mentességet kaptak. DF 238 664, CD X/7. 762–765. (Anjou-oklt. VII. 91. sz.). Az oklevelet átírta a pozsonyi káptalan 1347. április 9-én, DF 238 715 (Anjou-oklt. XXXI. 300. sz.).

14 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. I. 63.

15 Vö. DF 238 656, CD X/7. 762–763. (Anjou-oklt. III. 644. sz.).

16 Vö. DF 238 636.

17 Vö. DF 238 636, DF 238 656, CD X/7. 762–763. (Anjou-oklt. III. 644. sz.).

18 Kováts Ferenc érvelése során figyelmen kívül hagyta az 1291. december 2-i kiváltságlevél „et alias” kitételét, ugyanakkor, bár ismerte, az említett [1291.] december 6-i – a feltevéseinek szintén ellentmondó – oklevelet sem vette tekintetbe. Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 436–437.

19 Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 437.

20 Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 435–437.

akármilyen ürüggyel (*nulla penitus racione*) vámot szedjenek. Rendelkezését mindkét esetben azzal indokolta, hogy a pozsonyi polgárok és *hospesek* sehol az országban (*nusquam in regno nostro*) nem tartoznak vámot fizetni,²¹ amint erről az elődeitől elnyert és általa is megerősített szabadságukra vonatkozó privilegális oklevelekből értesült (*in [...] litteris privilegialibus vidimus*).²² A pozsonyiak vámmentességi kiváltságát a nagyszombatiak a (székes)fehérvári káptalantól bérelt nagyszombati vámhelyükön, Vörös Ábrahám fiai pedig Cseklészen sérthették meg.²³ Az eset kapcsán nem elhanyagolható körülmény, hogy I. Károly a november 13-án kelt oklevele tanúsága szerint azzal együtt is elismerte a pozsonyiak vámmentességét Vörös Ábrahám fia András és testvéreinek vámhelyén, hogy utóbbiak olyan privilegium birtokában voltak, amelynek köszönhetően különbség nélkül (*sine differentia aliquali*) mindenkitől vámot szedhettek.²⁴

Bár a királyi parancslevelekben leírtak, a korábbi királyoktól nyert országos vámmentességre vonatkozó utalások önmagukban cáfolnák azokat a véleményeket, amelyek 1291-től csak területileg korlátozott vámmentességgel számolnak, a király 1328. július 4-én Visegrádon kiadott oklevele, amelyben biztosította a pozsonyiakat az országos vámmentességről, első ránézésre már-már alátámasztani látszik, hogy az 1291. évi kiváltság területileg korlátozott volt.²⁵ Sőt, úgy tűnhet, ez lehetett az a privilegium, amelyet a pozsonyiak az év novemberében bemutatottak a királynak a cseklési és nagyszombati vámszedés körüli jogvitában.²⁶ A kérdésben a tisztánlátást nehezíti, hogy a privilegium csak tartalmi átírásban maradt ránk Mátyás király 1464. május 27-i oklevelében.²⁷ Mátyás a pozsonyiak kérésére számos gazdasági jellegű, nagyrészt mégis a polgárok vám- és harmincadmentességét érintő kiváltságait írta át és erősítette meg. Az átírás – a pozsonyiak kérésének megfelelően – nem érintette a bemutatott, formájukat tekintve vegyes oklevelek teljes szövegét, csak a szabadságokat és jogokat (*libertates et iura*) tartalmazó cikkelyeket (*articulos*), ezeknek azonban szó szerinti átírásával számolhatunk.²⁸ Mátyás oklevelének tartalmát 1493. február 10-én II. Ulászló király, elismerve egyúttal a pozsonyiak országos vámmentességét személyük, továbbá dolgaik és javaik

21 [...] libertas dictorum civium et hospitum nostrorum per priores reges data et per nos confirmata id requirat, quod iidem nusquam in regno nostro tributum solvere teneantur – VMMS 114. (Anjou-oklt. XII. 462. sz.); [...] quod quia fideles cives nostros de Posonio in nostris et predecessorum nostrorum quondam illustrium regum Hungarie litteris privilegialibus vidimus et pro certo cognovimus hanc libertatis prerogativam habere et pro meritis obtinuisse quod iidem aut aliquis ipsorum nusquam in regno nostro dare et solvere tributa teneantur – VMMS 113., július 4-i napi kelettel (Anjou-oklt. XII. 466. sz.).

22 VMMS 113. (Anjou-oklt. XII. 466. sz.).

23 Weisz B.: A királyketteje i. m. 384., 110.

24 Weisz B.: A királyketteje i. m. 110.

25 DF 240 491 (Anjou-oklt. XII. 351. sz.).

26 Anjou-oklt. XII. 462. sz., 466. sz.

27 DF 240 491.

28 DF 240 491.

tekintetében (*tam de personis propriis, quam de omnibus rebus et bonis suis*), megerősítette,²⁹ majd ugyanő 1498. július 15-i oklevelével a pozsonyiak egy sor másik, szintén kiváltságait tartalmazó oklevelével együtt átírta és újfent megerősítette.³⁰ Az 1464. évi és az 1493. évi okleveleket mutatták be a pozsonyiak az 1495–1496 folyamán zajló zsitvatői vámpertben, amelyben a város Budával, Pesttel, Fehérvárral, Esztergommal, Visegráddal, Komárommal és a budafelhévízi népekkel közösen lépett fel sikeresen a nyitrai egyház zsitvatői vámszedési joga ellen.³¹ Visszatérve az 1328. július 4-i visegrádi oklevélre, úgy véltük a tartalmi átírás által megőrzött *articulosa* alapján,³² hogy az inkább egy királyi ítélettel lehetett, mintsem egy kiváltságlevél megerősítése, a szövegrész ugyanis számunkra formailag sokkal inkább egy bírói ítélet, mint egy átírás/megerősítés indoklásának tűnt. A szövegben egyébként szó sincs megerősítésről.³³ Így arra jutottunk, hogy a július 4-i dokumentum a pozsonyiak által Vörös Ábrahám fiai és/vagy a nagyszombatiak ellen indított per ítéletlevele lehetett, amit az oklevél és a november eleji királyi parancslevelek kiadásának időbeli közelségén kívül az is valószínűsített, hogy az 1328. november 13-i mandátumban szóról szóra megtalálható a július 4-i iratból ismert *articulus*.³⁴ A jogvitában az uralkodó a pozsonyiak vámmentességét az általa is megerősített városi kiváltságlevél alapján ismerhette el, a novemberi mandátumokat pedig az ítélettel alapján a polgárok eszközölhették ki, feltehetően kiváltságuk gyakorlati érvényesítését elősegítendő. A pozsonyiak 1328. július 4-i privilégiumának „rejtélyére” ugyanakkor Szende Katalin más magyarázatot adott, amivel, úgy véljük, sikerült a problémát egyszer és mindenkorra megoldania: érvelése szerint a július 4-i privilégium soha nem létezett, az 1464. évi Mátyás-oklevélben átírt *articulus* valójában a november 13-i oklevél tartalmi átírása. A július 4-i »fantom-oklevél« létét az 1464. évi oklevél írója hibájának köszönhetné, aki a november 13-i irat napi keltezésében (*in festo beati Bricii confessoris*) szereplő Briccius nevet tévesen Ulricusnak olvasta és írta le: a keltezés feloldásával ebben az esetben a november 13-i napi dátum helyett július 4-it kapunk.³⁵

Nagy Lajos fent említett, 1357. január 25-én Visegrádon kelt oklevele, amelyet Kováts Ferenc ugyancsak annak alátámasztására hoz fel, hogy a pozsonyiak I. Károlytól kapták országos vámmentességüket, a pozsonyiak és az

29 Neumann Tibor: Források Székesfehérvár középkori kiváltságainak történetéhez. In: Zsoldos Attila – Neumann Tibor: Székesfehérvár középkori kiváltságai. Székesfehérvár 2010. 83–84.

30 DF 240 822.

31 1496. június 15.: Neumann T.: Székesfehérvár i. m. 55–90., különösen 81–84.

32 [...] continetur iste articulus quod quia fideles cives nostros de Posonio in nostris et predecessorum nostrorum condam illustrium regum Hungarie litteris privilegialibus vidimus et pro certo cognovimus hanc libertatis prerogativam habere et pro meritis obtinuisse quod iidem aut aliquis ipsorum nusquam in regno nostro dare et solvere tributa teneantur – DF 240 491.

33 DF 240 491; vö. Anjou-oklt. XII. 351. sz.

34 Vö. DF 240 491, VMMS 113. (július 4-i napi kelettel), illetve Anjou-oklt. XII. 351. sz., 466. sz.

35 Szende Katalin: Mennyit ér a kiváltság? Városprivilégiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt (jelen kötet).

esztergomi káptalan közt az esztergomi vám megfizetésének ügyében támadt jogvitáról tudósít.³⁶ Az 1357. január 19-én eszközölt, meglehetősen szűkszavúan ismertetett okleveles bizonyítás során a pozsonyi polgárok vámmentességük igazolására I. Károly király középső, a Havasalföldön elveszett pecsétjével megerősített privilégiumát mutatták be, amely tartalmazta korábbi és régebbi pecsétjével ellátott privilégiumát.³⁷ Ez alapján I. Lajos elismerte, hogy a pozsonyiak Károly király kegyéből mentesek a vámok fizetése alól (*dicti ciues de Posonio ex gracia [...] Karoli regis [...] ipsis facta a solutione tributorum exempti habeantur*).³⁸ A pozsonyiak által bemutatott, a vámmentességi kiváltság Árpád-kori adományozását egy szóval sem említő privilégiumról leírtakat olvasva óhatatlanul felmerül a kérdés, milyen oklevélről lehet szó. Habár nem zárható ki, sőt a magunk részéről hajlunk arra, hogy itt tulajdonképpen az 1291. évi városi kiváltságlevél I. Károly 1313. évi megerősítését is magában foglaló, 1323-ban kelt átíró okleveléről beszélhetünk – miután az utóbbi oklevelet I. Lajos Jakab pozsonyi bíró és három esküdt, Jakab fia János, Reyhard fia Jakab és „Bruno” István kérésére 1357. január 18-án, tehát éppen az okleveles bizonyítást megelőző napon írta át és erősítette meg³⁹ –, más eshetőséggel is számolnunk kell.

A Lajos kori adatok alapján ugyanis úgy tűnik, a pozsonyiak vámmentessége I. Károly idején nem kizárólag a városi kiváltságlevélen alapult. Erzsébet anyakirályné 1350. január 8-án az ország vámbirtokosait, valamint ezek száraz- és dunai vízivám-szedőit (*tributariis tam in terra quam super fluvio Danubii constitutis*) arra utasította, hogy a pozsonyiaktól, amikor borokat és élelmiszereket szállítanak Budára vagy másfelé az országban (*vel alias in regno nostro*), ne szedjenek vámot.⁴⁰ I. Lajos 1356. január 26-án kiadott parancslevele a pozsonyi polgárok és *hospesek* Visegrádig (*usque Vissegrad*) hajókon vagy szekereken vitt borok, gabona, zab és más élelmiszerek (*de vinis, frugibus, avenis, ac aliis victualibus ipsorum*) utáni vámmentességét említi,⁴¹ míg ugyancsak a király március 6-i oklevelei a Pozsony városából Visegrád felé (*versus Vyssegrad*) szállított borokét és gabonáét (*de vinis et frugibus eorum*).⁴² Mivel a dunai, illetve Duna menti, vámmentes bor- és élelmiszerszállítást említő kitétel nem szerepel a városi kiváltságlevél vonatkozó részében, annak forrását valahol máshol kell keresnünk. E tekintetben az imént említett, 1356. január 26-i királyi

36 CD IX/2. 568–570.; vö. Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 437.

37 [...] vbi etiam dicti ciues Posonien. priuilegium Domini Caroli regis [...] sub mediocri sigillo eiusdem, in partibus transalpinis casu deperdito, confectum, tenorem priuilegii sui, priori et antiquiori sigillo ipsis consignati, confirmatiue continens, nobis praesentarunt – CD IX/2. 569.

38 DF 237 234, CD IX/2. 569–570.

39 DF 238 757. A kérdéses Károly-privilégiumot I. Lajos néhány évvel korábban egyszer már megerősítette. Vö. 1352. január 30.: DF 238 737.

40 DF 238 727, CD IX/7. 100. (Anjou-oklt. XXXIV. 9. sz.).

41 CD IX/7. 146. (Anjou-oklt. XL. 57. sz.).

42 1356. március 6.: CD IX/7. 144–145., DF 238 753 (Anjou-oklt. XL. 111. sz.); 1356. március 6.: Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 445., DF 238 751 (Anjou-oklt. XL. 112. sz.).

parancslevél vezet nyomra, amely leírja, hogy a pozsonyiai szóban forgó kiváltságát I. Károly privilegiális oklevele biztosította (*exhibuit nobis quasdam litteras privilegiales [...] Karoli regis [...] in quibus inter cetera expresse vidimus contineri*).⁴³ Minden bizonnyal a január 26-án kelt oklevél alapján bocsátotta ki a király 1366. január 6-i mandátumát, szövegük ugyanis – a másolásnak betudható eltérésektől eltekintve – teljesen megegyezik.⁴⁴ Szintén Károly előbbi privilegiális oklevelére (*quarundam litterarum [...] Karoli regis*) – amelyet tehát nem tartunk azonosnak a városprivilegiumot 1313-ban, illetve 1323-ban átíró diplomákkal – hivatkozhattak a pozsonyiai 1357-ben Wolfurti Konrád óvári *comes* ellenében. Ugyanitt tudomást szerzünk arról, hogy apja oklevelét I. Lajos is megerősítette (*nostrarum confirmatoriarum*).⁴⁵ A megerősítés tényére, vagy legalábbis a kiváltság érvényesülésére utalnak az 1356. március 6-i királyi parancslevelek,⁴⁶ sőt már Erzsébet anyakirályné említett, 1350. január 8-án kiadott oklevele is.⁴⁷

I. Károly említett okleveléről Lajos kori említései alapján sajnálatos módon csupán annyi állítható viszonylagos bizonyossággal,⁴⁸ hogy létezett. Kibocsátásának közelebbi idejét nem ismerjük, ahogy az sem egyértelmű, miért volt szüksége a pozsonyiaknak egy újabb vámmenteseséget biztosító oklevelére, vagyis miben volt más ez a kiváltság, mint az 1291. évi városi kiváltságlevélben leírtak. A felmerülő kérdések megválaszolását alaposan megnehezíti, hogy az oklevél – és feltételezett Lajos kori megerősítése – eredetije nem ismert, teljes szövege nem maradt ránk, a tartalmáról szóló tudósítások információi pedig inkább ellentmondani látszanak, mintsem egymást kiegészíteni.

43 [...] quod iidem cives et hospites nostri de vinis frugibus et avenis ac aliis victualibus ipsorum tam in navibus quam in curribus usque Wyssegrad deferendis tributum vel aliquam tributariam exactionem nullas in regno nostro dare et persolvere teneantur sed a premissa exactione tributii absoluti et exempti habeantur – DF 238 749, DF 238 750, CD IX/7. 146. (Anjou-oklt. XL. 57. sz.).

44 Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 460., DF 238 831, DF 238 832.

45 [...] mandamus quatenus a modo et deinceps a prefatis civibus et hospitibus nostris necnon [rebus] et bonis [eorundem] prout in eorum instrumentis videbitis contineri nullum tributum nullamque tributariam exactionem petere recipere vel exigere vel exigere facere quovis modo presumptis – DF 238 762; Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 446. (ez utóbbiban szeptember 21-i napi kelettel).

46 [...] cum nos fideles cives et hospites nostros Posonienses iuxta formam libertatum eorundem per dominum Karolum regem patrem nostrum et eciam per nos nunc eisdem consensarum – DF 238 753 (CD IX/7. 144.); Cum nos fideles Ciues et hospites nostros Posonienses confinia regni nostri tuentes iuxta formam libertatum eorundem, per Illustrum principem quondam dominum Karolum oym Inclitum Regem Hungarum genitorem nostrum Karissimum, et eciam per nos efficacissimorum literalium Instrumentorum, ex vigore ipsis gracie concessarum – Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 445.

47 [...] cum primum dominus Karolus quondam illustris rex Hungarie dominus et consors noster pie memorie et tandem dominus rex filius noster et nos iudici iuratis civibus et universis hospitibus nostris de civitate nostra Posoniensi de gracia speciali annuerimus – DF 238 727, CD IX/7. 100.

48 A következőkben azokat az okleveles adatokat vonjuk ide, amelyekben a pozsonyiai dunai vámak alóli mentessége, illetve boraik, élelmiszereik vámmentes szállítása kerül elő.

A kiváltság alighanem a pozsonyiak borára és élelmiszereire volt érvényes, a polgárok szerint azonban az eladásra szánt és a más céllal szállított árukra is (*ad vendendum, vel pro alia causa deferendis*).⁴⁹ Habár néhányszor, amikor a szabadságról szintén a pozsonyiak tolmácsolásában értesülünk, arról hallunk, hogy a polgárok a Dunán, illetve Visegrádig a dolgaik és javaik után fizetendő vám alól (*a solutione tributi super Danobio persolvendi de rebus et bonis ipsorum*) mentesek.⁵⁰ A szabadság hangsúlyosan a dunai, valamint Duna menti, székéren és hajón történő szállításra vonatkozhatott,⁵¹ néhol azonban egyidejűleg valamilyen formában a „vagy máshol az országban” kitétel is szerepel,⁵² ami bizonytalanságokat okoz a vámmentesség területi hatókörének megállapítása körül; ráadásul, bár az oklevelek legnagyobb része a Pozsonyból Visegrádra irányuló élelmiszer- és borszállítás vámmentességét emlegeti, egy esetben a Budára, egy másikban pedig a királyi udvar felé történő szállítás kerül elő.⁵³

Az elszórt utalások véleményünk szerint arra mutatnak, hogy I. Károlytól a pozsonyiak olyan területileg korlátozottnak mondható, a dunai és Duna menti közlekedésre és áruszállításra érvényes vámmentességet nyújtó privilégiumot kaptak, amely a város és Visegrád, illetőleg Buda közti mindenmű forgalomra érvényes volt, lévén a kiváltság alanyai a pozsonyi polgárok és *hospesek*, és nem csak a pozsonyi kereskedők. A kiemelt útvonal végpontja, úgy tűnik, a királyi udvar volt, ami magyarázatot adhat arra, hogy 1350. évi oklevelével miért a Budára vagy máshová (*in Budam vel alias in regno nostro*) borokat és élelmiszereket szállító pozsonyiak vámolását tiltotta meg Erzsébet anyakirályné.⁵⁴ 1350-ben ugyanis a királyi székhely Budán volt,⁵⁵ így ebben az esetben a fennálló viszonyoknak megfelelő kiváltságértelmezésről lehetett szó. Ugyanakkor más példa alapján az is elképzelhető, hogy a „dunai vámmentesség” a Visegrádra és Budára történő szállításra volt érvényes.⁵⁶ A jelenség, hogy egy város polgárainak „többféle” vámmentessége is legyen, nem szokatlan vagy egyedülálló, amit jól mutat a másik nyugati határváros, Sopron példája. Sopron kereskedői a pozsonyiakhoz hasonlóan az Árpád-korban, feltehetően IV. Béla vagy V. István adományából jutottak országos vámmentességhez.⁵⁷ Ezt a kiváltságot III. András már 1291-ben garantálta, majd 1297.

49 1357. december 6.: Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 447.

50 1357. szeptember 23.: DF 238 762, Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 446. (ez utóbbiban szeptember 21-i napi kelettel); 1359. július 7.: de bonis et rebus eorum, in *Wissegrad deferendis, nullum Tributum dare tenerentur* – Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 451. (július 3-i napi kelettel).

51 1356. január 26.: CD IX/7. 146.

52 *Tributum vel aliquam Tributarium exactionem nullas in regno Nostro dare, et persolvere teneantur* – CD IX/7. 146.; in *Budam vel alias in regno nostro deferunt* – DF 238 727, CD IX/7. 100.

53 A teljesség igénye nélkül: in *Budam* – CD IX/7. 100.; in *Wissegrad* – Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 451.; *versus curiam nostram* – Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 447.

54 1350. január 8.: DF 238 727, CD IX/7. 100.

55 Iván László: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád 2004. 26.

56 Vö. 1374. július 4.: DF 238 909, CD IX/4. 570.

57 Weisz B.: A királyketteje i. m. 343.

évi privilégiumában újra kimondta⁵⁸ olyan formában, hogy a soproniak, a feherváriakhoz és a budaiakhoz hasonlóan, az ország egész területén „mind a Duna vizén és más, az országunkban lévő folyókon le- és felhajózáskor, mind szárazföldön” vámmentesek – a dunai vámok fizetése alóli mentesség ilyen formán a soproniaknál is feltűnik.⁵⁹ Az 1297. évi oklevelet 1317-ben I. Károly is megerősítette.⁶⁰ Utóbbi átírás legközelebb Zsigmond idején bukkant fel, 1397-ben, amikor a király erre hivatkozva tiltotta meg, hogy az országban a soproniak áruit megvásárolják.⁶¹ A soproniak ugyanakkor 1323-ban mentességet szereztek a királytól a vámfizetés alól a Lajtáig és a Rábáig, vagyis Vas és Sopron megye bizonyos részein is; „[...] a területileg korlátozott vámmentesség áruik mellett a gyalogosokra és az egyéb módon átkelőkre is vonatkozott. Azaz nemcsak a kereskedés céljából jövő-menő soproniakat, hanem az egyéb ügyeiket intéző városlakókat is érintette”.⁶²

A királyi, illetve királynéi udvarba igyekvők vámmentességének biztosítására is több példát hozhatunk. 1363-ban I. Lajos – mint nem illő dolgot (*sicut non decet*) – megtiltotta, hogy akárki vámot (és harmincadot) szedjen a soproniaktól, amikor ajándékaikat és adóikat szállítják a királyi udvarba.⁶³ Zsigmond 1389. évi hasonló rendelkezésével szintén biztosította a királyi udvarba ajándékokat – és kiemelten az újévi ajándékot – vivő soproniak vámmentességét.⁶⁴ I. Lajos 1378. évi rendelete szerint a szebeniek a király vagy a királyné elé küldött követeitől (*de [...] ambasiatoribus seu nunciis specialibus*) sem lehetett vámot követelni – abban az esetben legalábbis, ha a küldöttek áru nélkül indultak útnak.⁶⁵ 1391-ben pedig, amikor a szebeniek, a szászok hét székét is képviselve, beszámoltak Zsigmondnak a vámhelyeken őket ért különböző sérelmekről, az is előkerült, hogy a király vagy a királyné udvarába „ügyinté-

58 Weisz B.: A királyketteje i. m. 343–344.

59 [...] iidem hospites et quilibet ex ipsis ab omni solutione tributi, sicut cives Albenses et Budenses, per totius regni nostri climata tam super aquam Danubii et aliis fluviiis [!] in regno nostro existentibus in descendendo aut ascendendo, quam super terram liberi, immunes penitus sint et exempti – Elenchus fontium historiae urbanae III/2. Eds. Kubinyi András, Jánosi Mónika, E. Kovács Péter, Köblös József, Tringli István. Budapest 1997. 99.

60 Sopron szabad királyi város története I/1–II/6. Közli Házi Jenő. Sopron 1921–1943. (a továbbiakban Sopr. Tört.) I/1. 27–28.

61 Weisz B.: A királyketteje i. m. 344.

62 Weisz B.: A királyketteje i. m. 344.

63 Sopr. Tört. I/1. 130.

64 Sopr. Tört. I/1. 224. (Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. Budapest 1951–2013. [a továbbiakban ZsO] I. 875. sz.).

65 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Bearb. Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch. Hermannstadt–Köln–Wien–București 1892–1991. (a továbbiakban UGDS) II. 488–489.

ni” igyekvő polgárokat (illetve követeiket), valamint azokat is, akik az uralkodópárnak visznek ajándékot, vámokkal sújtják – jogtalanul.⁶⁶

Visszaulva a pozsonyiak és az esztergomi káptalan 1357. évi jogvitájára, annak során a város – az okleveles bizonyítás elnagyoltnak tűnő leírása alapján – elméletileg akár Károly dunai vámmentességet biztosító privilégiumával is előállhatott, mégis úgy véljük, a városi kiváltságlevél megelőző napi királyi megerősítése erősebb érv az utóbbi bemutatása mellett. Az előbbi esetből viszont, miután az 1357. évi oklevél a bemutatott, Károly középső pecsétjével ellátott privilégiumot egy, a király korábbi pecsétje alatt kiadott privilégium megerősítésének mondja, az következne, hogy a dunai vámmentességet biztosító kiváltsággal a pozsonyiaknak már 1323 előtt rendelkezniük kellett, ettől az évtől használta ugyanis Károly új pecsétjét.⁶⁷

A helyzetet tovább bonyolítja I. Lajos intézkedése, amellyel 1366. március 22-én, illetve június 24-én meghatározta a Bécsből vagy máshonnan az országba, valamint az ellenkező irányba, Bécs felé tartó dunai hajók vízivám-tarifáját. A rajkai, győri, komáromi, zsitvatői, esztergomi, szobi, visegrádi és óbudai vámszedőkhöz intézett királyi parancs értelmében a folyón lefelé úszó hajók áruakománya után, ha posztóból vagy más áruból áll, 1 forint volt fizetendő a hajófenék szélességének minden lába (1 királyi láb = 31,26 cm)⁶⁸ után. Külön kategóriába estek a fazekakat (*ollas*), valamint a gyümölcsöket, például almát és körtét szállító hajók: előbbieket után 3 forint, utóbbiak után 2 forint vámot kellett adni hajónként. A folyón felfelé tartó hajók fél vámmal tartoztak. A szabályozás a harmincadfizetést változatlanul hagyta (*tricesimis tamen salvis remanentibus a mercatoribus prenotatis*).⁶⁹ 1374-ben I. Lajos a bécsi kereskedőknek belevéselt címerpajzsával hitelesített lábmértéket küldött, miután a tudomására jutott, hogy a Bécs és Buda közti Duna-szakasz vámbirtokosai-

66 [...] cumque etiam praefati cives et hospites nostri aut nuncii seu ambasiatores eorum aliqui ad nostram vel reginalem maiestates in factis et necessitatibus ipsorum venire voluerint [...] ex tunc praefati tributarii super ipsos et a [...] clenodiis seu muneribus nostrae vel reginali maiestatibus per ipsos portandis et exhibendis [...] tributarium exactionem peterent, recipient et indefesse extorquerent – UGDS III. 9. Zsigmond az oklevelet a szebeniek kérésére még ebben az évben kiadta újra (UGDS III. 27–29.), majd 1397-ben (UGDS III. 187–190.), 1404-ben (UGDS III. 315–317.) és 1405-ben is (UGDS III. 334–337.), ezenkívül még ismert belőle egy 1393. évi, a szebeniek és a hét szász szék folyamodására Szécsényi Frank erdélyi vajda által kibocsátott példány (UGDS III. 65–67.). A felsorolt oklevelek szövege lényegében megegyezik, nagyobb eltérés csak a vajda által kiadott példány szövegében figyelhető meg, miután Szécsényi Frank rendelkezéseinek betartását értelemszerűen csak a vajdai joghatósága alatt álló területekre nézve garantálhatta. Az uralkodó az oklevelet 1391-ben (UGDS III. 13–16.) és 1395-ben (UGDS III. 120–123.) a brassóiak részére is kiadta.

67 Vö. Gárdonyi A.: I. Károly nagypecsétjei i. m. 36.

68 Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest 1978. 79.

69 1366. március 22.: DF 258 545: 092–090.; 1366. június 24.: Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. I–XII. Pest 1852–1863. X. 376–377. A két oklevél szövege megegyezik. Vö. 1370. február 22.: UGDS II. 337–339.; Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk. Gerevich László, Kosáry Domokos. Budapest 1975. 47.

nak és vámszedőinek újításai (*nouitates et calumpnias*) miatt a kereskedők félnek felkeresni az országot. A király egyúttal megtiltotta a kereskedők kényszerítését az újonnan átengedettnél rövidebb mérték használatára a hajófenék szélességének megmérésénél,⁷⁰ vagyis az újítás abban állhatott, hogy a vámosok a bevettnél rövidebb mértéket alkalmazva igyekeztek megkurtítani a kereskedőket. Nagy Lajos 1366. június 27-én átírta és megerősítette a március 22-i vámszabályozást, mégpedig Jakus pozsonyi bíró kérésére.⁷¹ Az ellentmondás, tudniillik hogy milyen megfontolásból írták át az egyébként vámmentes pozsonyiak a vámtarifát, feloldható akképpen, ha a pozsonyiak dunai forgalmának kettősségével számolunk, azaz hogy saját áruik mellett mások – vámköteles – áruit is szállították.

A pozsonyiakat 1297. november 1-jén III. András az áruátrakodás német területeken elterjedt, magyar viszonylatban azonban egyedülálló jogával (*Umschlagsrecht*) ruházta fel.⁷² A rendelkezés értelmében azok a kereskedők, akik áruikat Bécs vagy Magyarország felé hajón szállítják, azokkal a hajósokkal, akik hajóin azokat a német területekről Pozsonyig vitetik, a városnál tovább nem szállíthatják, csak a pozsonyi polgárok és lakosok hajósaival vitethetik tovább.⁷³ Habár elképzelhető, hogy az előbbi esetben éppen az átrakodási jog érvényesülésével állunk szemben, a jelenség egyébként sem mondható szokatlanak, mások áruit szállító pozsonyiakról a – későbbiekben részletezett – szárazföldi áruszállítás során a polgárok által elkövetett visszaélések révén szintén több alkalommal értesülünk.⁷⁴ Ha a fenti esetre – feltételezve, hogy a nem saját áruikat szállító pozsonyiaknak tisztában kellett lenniük az- zal, hol és mennyi vámot kell fizetni – az *Umschlagsrecht* megnyilvánulásaként tekintünk,⁷⁵ a dunai vámszabályzat átíratása mindenesetre ellentmondani látszik az áruátrakodási jog olyasfajta értelmezésének, hogy az a pozsonyiak

70 1374. június 15.: Magyar diplomacziái emlékek az Anjou-korból. I–III. Szerk. Wenzel Gusztáv. Budapest 1874–1876. III. 73–74.

71 DF 258 545: 092–088.

72 Skorka R.: Pozsony Bécs árnyékában i. m. 302.

73 [...] quod quicumque navigio versus Wyennam vel Hungariam cum rebus suis mercimoni- libus se transferre intenderent, per nautas, qui de Theotonia in Posonium cum navibus suis ad deferendum mercatores venerint, de cetero transferri non valeant ullomodo, nisi per nautas civium nostrorum predictorum, vel commorantium in eadem – VMMS 80–81.

74 Vö. Weisz B.: A királyketteje i. m. 317.

75 Az átrakodási jog érvényesülésével kapcsolatban kétséget támaszt, hogy III. András azt bizto- sító 1297. évi oklevelét ismereteink szerint elsőként 1453. szeptember 12-én V. László erősítet- te meg (DF 240 253). Utóbbi oklevél alapján a már említett, 1464. május 27-i oklevelével Má- tyás király is megerősítette az átrakodási jogot biztosító articulum (DF 240 491). Mátyás okle- velének tartalmát II. Ulászló 1493. február 10-én megerősítette (*Neumann T.*: Székesfehérvár i. m. 83–84.), majd 1498. július 15-i oklevelében átírta és megerősítette (DF 240 822). Az 1453. évi királyi megerősítést megelőző időszakban az eredeti oklevélről csak egy káptalani átírás ké- szült, ezt 1433. június 29-én bocsátotta ki a pozsonyi káptalan (DF 239 584), amely az 1297. évi oklevelet 1516. június 17-én is átírta (DF 241 147).

vámmentessége révén lehetővé tette volna a külföldi kereskedők áruinak vámmentes szállítását az országban.⁷⁶

A pozsonyiak vámmentességének érvényesítése a Dunán azonban a későbbiekben is nehézségekbe ütközhetett. I. Lajos 1371. július 12-i oklevelével kénytelen volt megparancsolni a vámokkal rendelkezőknek, különösen a rajkai, bodaki, királyszigeti, komáromi, nesz mélyi, esztergomi, szobi, visegrádi és óbudai vámbirtokosoknak, ezek *officialisainak* és vámszedőinek, továbbá a király harmincadosának és az ő helyetteseinek, hogy a pozsonyi polgároktól és *hospesektől* Pozsonytól Budáig a hajókon vagy *carrinák*on szállított élelmiszerek (például: búza, rozs, zab, bor, széna) után se vámot, se harmincadot ne szedjenek.⁷⁷ Az 1371. évi mandátummal tartalmilag lényegében azonos a király 1374. július 4-i oklevele, annyiban mégis eltér, hogy a kiemelt vámok listájában megjelenik Buda is, továbbá az irat kitér arra, hogy az uralkodó az oklevelét el nem fogadó dunai vámszedők és *officialisok* (*tributarios vero et officiales tributorum [...]* *super dicto fluvio constitutorum*) megbüntetését, ha azok alá tartoznak, kincstartójára, János váci püspökre, ha pedig a prelátusok és bárók alá tartoznak, Lackfi Imre nádorra bízza.⁷⁸ Az oklevelek alapján úgy tűnik, a pozsonyiak vámmentes dunai élelmiszer-szállítását lehetővé tevő Károly kori kiváltsága Nagy Lajos – közelebbről nem ismert privilegiális oklevele⁷⁹ (*in litteris eorum privilegialibus per nos eis graciosse concessis lucidius continetur et exprimitur*) – révén valamikor 1371 júliusa előtt a harmincadvám fizetése alóli felmentéssel is kiegészült.⁸⁰ A király a polgároknak adott szabadságot – leginkább városuk leégése miatti – szegénységükre és szükségükre való hivatkozással meg is újította.⁸¹

A pozsonyiak dunai vámok fizetése alóli mentességét említő Lajos kori oklevelek alapján Kovács Ferenc arra a következtetésre jutott, hogy a pozsonyiak országos vámmentessége Nagy Lajos idején „mindjobban összezsugorodik az élelmiszerek és bor szállítására a budai (visegrádi) víziúton”.⁸² A jelenséget Kovács a pozsonyi kereskedelem irányának és szerkezetének Árpád-kori viszonyokhoz képest történő megváltozásával magyarázta: a pozsonyiak kiváltsága mintegy átértelmeződik, leszűkül, „más körülhatárolást

76 Skorka R.: Pozsony Bécs árnyékában i. m. 302.; vö. Weisz Boglárka: Vásártartás az Árpád-korban. Századok 141. (2007) 899.

77 Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 460–461.

78 DF 238 909, CD IX/4. 569–571.

79 Amikor Mátyás király 1464. május 27-i oklevelében átírta és megerősítette a pozsonyiak több kiváltságát, pontosabban okleveleik szabadságokat és jogokat tartalmazó articulusait, a dunai vám- és harmincadmentességről szóló cikkely forrása nem a kiváltságot biztosító privilegium, hanem Nagy Lajos 1374. július 4-i oklevele volt, DF 240 491.

80 Vö. 1371. február 24.: DF 240 822, CD IX/4. 131–132. A pozsonyiak harmincadmentességére lásd Skorka R.: Pozsony Bécs árnyékában i. m. 304–305.

81 [...] ideo nos paupertatibus et inopiis eorundem civium et hospitum presertim propter combustionem ipsius civitatis que perpersi sunt pie et misericorditer compatiens ipsam et eandem graciám eis duximus innovandam atque approbandam – DF 238 875, Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 461.

82 Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 439.

nyer [...], most, a 14. század derekán, a vámmentesség a mezőgazdasági nyerstermékeknek Buda felé való szállítására vonatkozott”.⁸³ A Visegrád és Buda felé irányuló dunai kereskedelem nagyságrendjének vitathatatlan növekedése azonban nem jelentett egyet a másfelé, akár kül- vagy belföldre irányuló áruforgalom jelentéktelenségével – áru alatt főként a pozsonyi kereskedelem legfontosabb árucikkét, a bort értjük.⁸⁴ 1343-ban Károly morva őrgróf értesítette Olmütz, Brünn, Znaim és más morvaországi települések bíróit, esküdteit, polgárait és lakóit a pozsonyi polgároknak tett engedményéről, amellyel számukra őrgrófsága területén mindenféle áruik, különösen boraik szabad kereskedelmét és lerakását tette lehetővé a morvaországi polgárok szokása szerint (*iuxta morem*).⁸⁵ Az intézkedés nyomán ebben az időszakban morvaországi borkivitellel is számolhatunk. 1382 áprilisában a pozsonyi várnagy, Kasztellánfi László *familiarisai* pedig a *Roreynfurth* nevű átkelőnél (*in quodam vado seu transitu*) olyan pozsonyi polgárokat rohantak le és fosztottak ki, akik egy szeker állatbőrrrel az alsó-ausztriai Stillfried sokadalmára tartottak.⁸⁶

Több dolog ellentmond annak a feltevésnek is, hogy a pozsonyiak országos vámmentessége a Lajos-korban ne érvényesült volna. Aligha lehet például elvonatkoztatni attól, hogy a pozsonyiak városprivilegiumát, pontosabban annak 1323. évi átírását, amelyen, ahogy arra többször utaltunk, országos vámmentességük is alapult, I. Lajos változtatások nélkül erősítette meg először 1352. január 30-án,⁸⁷ majd, ahogy az már fentebb előkerült, 1357-ben is.⁸⁸ Utóbbi privilegiumra 1365. január 22-én a király megerősítő záradéka és új függőpecsétje is rákerült.⁸⁹ Másrészt a Lajos-kor végéről több, a városi kiváltságlevélből kizárólag a kereskedelem céljával közlekedő polgároknak és *hospeseknek* vámmentességet biztosító részt⁹⁰ átíró királyi parancslevelet ismerünk, amelyekben az uralkodó megtiltotta a vámszedést a pozsonyi kereskedőktől. Ezek közül Lajos 1378. június 9-i, három eredeti példányban ránk maradt mandátumát általánosságban az ország összes vámbirtokosához (*tributa [...] tam in terris quam in aquis habentibus*) és ezek vámszedőihöz intézi,⁹¹ ahogy két korábbi,

83 Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 438.

84 Szende Katalin: Sopron és Pozsony kapcsolatai a késői középkorban. Soproni Szemle 46. (1992) 173.; Skorka R.: Pozsony Bécs árnyékában i. m. 302.

85 1343. január 3.: CD IX/7. 36. (Anjou-oklt. XXVII. 5. sz.).

86 A támadás színhelyeként megjelölt Roreynfurth (Koorfurd, Rorefud) nevű átkelőhely ismeretlen. A pozsonyiak panasza nyomán lefolytatott vizsgálat alkalmával a zabori konvent által tanúságul kiküldött László pap Vereknyei András királyi emberrel Pozsony megyében tudakozódott a történet felől, vagyis az átkelőhely alighanem a megye területén keresendő. 1382. május 3.: DF 239 008; 1382. július 12.: DF 239 021.

87 DF 238 737.

88 1357. január 18.: DF 238 757.

89 DF 238 757; Átírta a pozsonyi káptalan 1382. augusztus 20-án, DF 239 024.

90 Vö. 1291. december 2.: VMMS 75. (RA 3837. sz.).

91 [...] mandamus quatenus [...] cives nostros cum suis mercibus vel curribus ac equis ubicumque in regno nostro causa mer[candi] profici[ss]centes [...] nullomodo audeatis molestare vel quovismodo impedire nec de mercibus nec de equis [vel per]sonis eorum cum mercibus et

1375. május 3-án⁹² és május 22-én⁹³ kelt oklevelét is, utóbbiakban azonban a címzettek közül külön kiemeli a pozsonyi és a vereckyei vámszedőket (*tributariis de eodem Posonio et de Berkenye*). Ráadásul, ha nem is tömegesen, de történetesen adatolhatóak olyan konkrét esetek, amikor a pozsonyiak vámmentessége nem dunai, illetve Duna menti vámhelyek kapcsán merült fel. 1371. december 6-án Erzsébet ifjabb királyné manigai *officialis*át tiltotta el a pozsonyi polgároktól és *hospesektől* való, szabadságuk ellenére történő vámszedéstől.⁹⁴ 1376-ban a pozsonyiak Mikcsfi Istvánnal – majd 1377-től István fiaival, Istvánnal és Ákossal, akikre az ügy apjuk halálával szállt – pereskedtek Szepesi Jakab országbíró és a királyi városok bírása előtt a tőlük Cifer birtokon szabadságaik ellenére kikényszerített vám miatt. A vádakra a nemesek azt felelték, hogy a ciferi vám vöröskői várukhoz tartozik (*predictum tributum in dicta Chyfer exigi consuetum ad castrum Weresk dictum [!] ipsorum magistrorum Stephani et Akus pertinere*), a várról, következésképpen a vámról pedig okleveleik vannak;⁹⁵ ezekről azonban már nincs tudomásunk, a per kimenetele sem ismert. Az azonban bizonyos, hogy Cifer a Nagyszombatról Cifer és Paty (Pát) birtokok között Szencre tartó és a Bazinból Csanakon és Báhonyon át vezető út vámhelye volt.⁹⁶ Végül Mária uralkodásának idején, 1384-ben a pozsonyi káptalan előtt Bazini Sebes fia János mester özvegye, Margit és János mester testvére, Miklós mester özvegye, Barbara⁹⁷ elismerte a polgárok mentességét a bazini vám fizetése alól, amivel pont került a felek Szécsi Miklós országbíró előtt hosszú ideje folytatott pereskedésének a végére.⁹⁸

A vámmentességi kiváltságo(ka)t a „helyszínen” már nem mindig sikerült zökkenőmentesen érvényesíteni. Az Anjou-kor második felében a pozsonyiaknak legtöbbször a dunai és a Duna menti vámhelyek (1. térkép) birtokosaival gyűlt meg a bajuk, ami közvetetten a visegrádi, illetve budai kereske-

sine mercibus euntibus et redeuntibus [...] nullum tributum nullamque tributariam [exactionem] videlicet in portu Posonyensi versus Haymburgam in portu Challow [in] Zeuleus in transitu fluvii Marwa et in aliis locis quibuscumque in comitatu Posonyensi et alias ubique ubi tributum exigi consuevit petere vel exigere presumptis – DF 238 962, DF 238 963, DF 238 964.

92 CD IX/7. 372–374. A király nyílt, titkos pecsétjével ellátott oklevelét István bíró és a pozsonyi esküdtek 1375. május 11-én átírták a pozsonyi káptalannal, DF 238 914.

93 1375. május 22.: DF 238 915, DF 238 916.

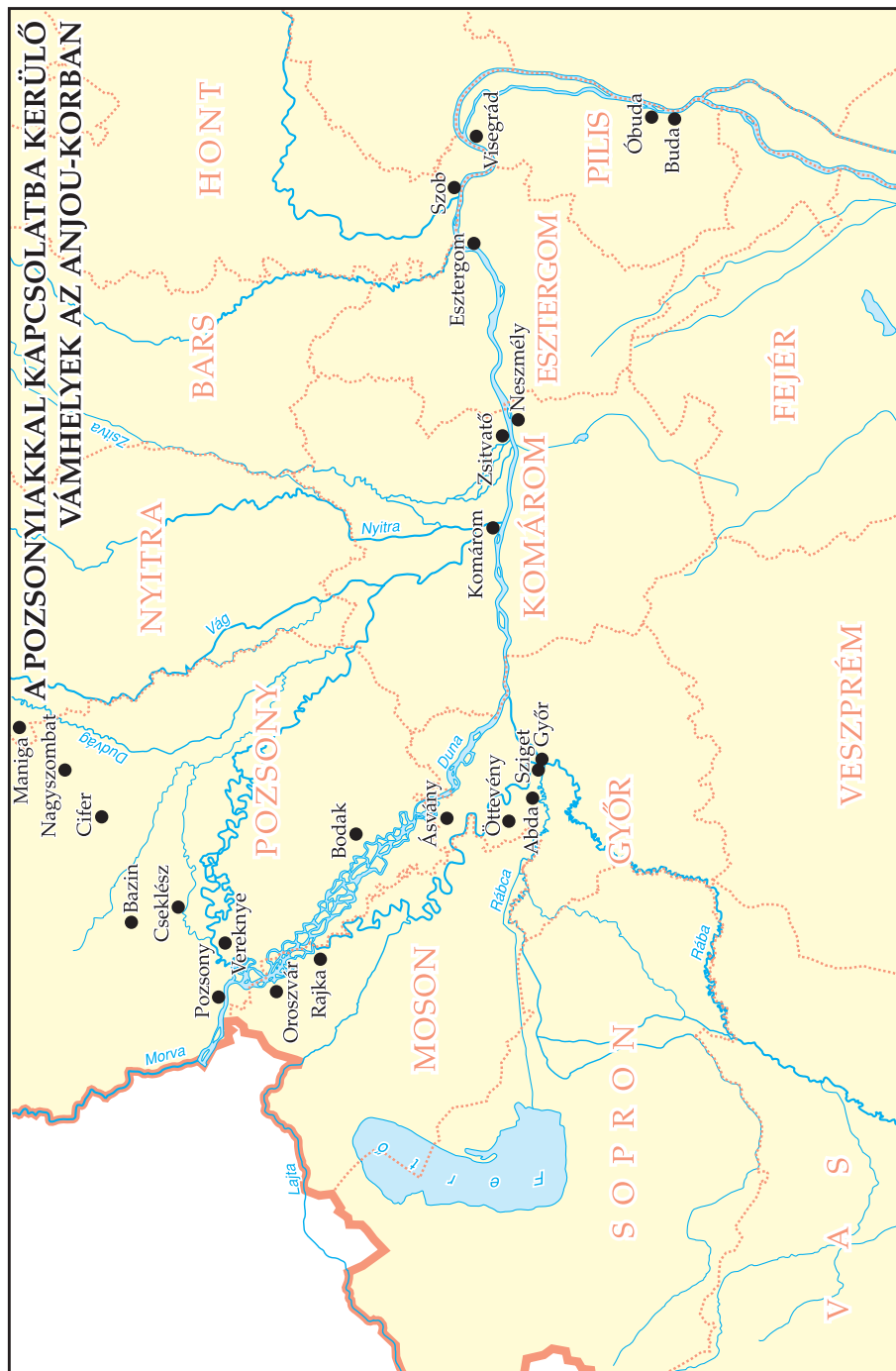
94 Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 462.

95 1377. március 14.: DF 238 948.

96 1412. január 15.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 9865. (ZsO III. 1580. sz.); 1412. január 15.: DL 9869, DF 283 504, CD X/5. 353–354. (ZsO III. 1584. sz.).

97 Vö. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest [2004]. Hontpázmány nem 9. Szentgyörgyi-ág 2. tábla: Szentgyörgyi és Bazini.

98 1384. május 1.: DF 239 039, DL 7078. A város és a bazini nemesek a bazini vám jogtalan kivetése miatt már korábban is pereskedtek. Vö. 1376. március 24.: DF 238 936; 1376. június 9.: DF 238 938; 1378. augusztus 27.: DF 241 363; 1378. október 15.: DF 238 968.



delmi irány jelentőségét is mutatja: Wolfurti Konrád óvári *comesszel*,⁹⁹ Köpcsenyi Mihály óvári várnaggyal,¹⁰⁰ a tőlük az oroszvári éves vásáron vámot szedető Szegi Mihállyal,¹⁰¹ „Kis” Lászlóval, Erzsébet ifjabb királyné manigai *officialisával*,¹⁰² Komáromi Miklóssal és István fia Istvánnal a komáromi vámon,¹⁰³ a Héderváriakkal bodaki, ásványi és öttevényi vámhelyeiken,¹⁰⁴ Gönyüi Tamás fia János bakonyi, komáromi, győri és fejéri *comesszel*¹⁰⁵ a győri vámon,¹⁰⁶ Mikcsfi István fiaival, Istvánnal és Ákossal ciferi vámhelyükön,¹⁰⁷ Mikcsfi István fia Ákos fejéri *comes* győri és királyszigeti vámszedőjével,¹⁰⁸ a győri káptalannal annak abdai vámján,¹⁰⁹ a bazini nemesekkel a bazini,¹¹⁰ az esztergomi káptalannal pedig az esztergomi vámon.¹¹¹

A pozsonyiak a vizsgált, ismert kimenetelű esetekben előbb-utóbb érvényt szereztek vámmentességi joguknak az azt megkérdőjelező vámbirtokosokkal szemben, egyedül az esztergomi káptalan tudott sikerrel fellépni kiváltságuk ellen. A város és a káptalan többször említett, 1357. évi jogvitájában ugyanis a pozsonyiak maradtak alul. Döntésének indoklása során a király kiemelte, hogy a vámot az esztergomi egyház annak idején kegyes adományként, alamizsna gyanánt kapta (*ex elemosynaria prouisione [...] datum fuisse*), másrészt arra hivatkozott, hogy a későbbi adomány nem lehet a korábbi kárára (*priori donationi posterior preiudicare minime videatur*), a káptalan vámszedési joga pedig a pozsonyiak vámmentességénél régebbi, amint ezt IV. László Imre, II. András és IV. Béla okleveleit tartalmazó, a káptalan által bemutatott privilegiuma igazolta.¹¹²

99 1357. szeptember 23.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 446. (szeptember 21-i napi kelettel).

100 1375. június 8.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 462–463.; 1375. június 27.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 466.

101 DF 239 215; Szegi Mihály 1381-ben óvári várnagy (és vélhetően mosoni ispán) volt. Engel P.: Archontológia i. m. I. 385., 386.

102 1371. december 6.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 462.

103 1359. július 5.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 448–449. (június 28-i napi kelettel); 1359. július 7.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 450–453. (július 3-i napi kelettel).

104 1356. március 6.: CD IX/7. 144–145., DF 238 753 (Anjou-oklt. XL. 111. sz.); 1357. december 24.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 446–447. (december 23-i napi kelettel); 1359. július 20.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 453–454.; 1360. augusztus 20.: DF 238 785; 1360. október 20.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 454–459.; 1375. június 15.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 463–464.; 1375. június 27.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 464–465.; 1376. március 6.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 467–468.

105 Vö. Engel P.: Archontológia i. m. I. 102., 141., 133., 127.

106 1375. június 27.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 465–466.; 1376. március 6.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 467–468.

107 1377. március 14.: DF 238 948; 1377. november 25.: DF 238 953.

108 1384. május 13.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 468–469. (május 11-i napi kelettel).

109 DF 239 200; 1376. március 6.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 467–468. Vö. 1385. október 13.: DF 239 056.

110 1376. március 24.: DF 238 936; 1376. június 9.: DF 238 938; 1378. augusztus 27.: DF 241 363; 1378. október 15.: DF 238 968; 1384. május 1.: DF 239 039, DL 7078.

111 1357. január 25.: CD IX/2. 568–570.

112 1357. január 25.: CD IX/2. 568–570.

Végül vannak arra utaló jelek, hogy a Lajos-kor végén átmeneti jelleggel számolhatunk a pozsonyiaktól a király rendeletére történő vámszedéssel, bár ennek pontosabb idejéről és körülményeiről kevés tudható. Az esetről Szentgyörgyi Tamás tárnokmester Pozsony városához intézett, keltezetlen leveléből értesülünk.¹¹³ A tárnokmester – válaszul a pozsonyiak hozzá intézett levelére – megerősítette, hogy a király tőlük valóban vám szedését rendelte el (*der Chünig fürnams geschäft hat von ew maut zenemen*), neki küldött levelében is előírta, hogy tőlük a szokásos vámot (*gwön dleichew maiüt*) kell szedni. Kitért arra is, hogy amikor a bíboros Budán tartózkodott, az övéikkel onnan elrendelte nekik, hogy járuljanak a király elé szabadságuk ügyében (*umb ewer freyhait*), az ő részükről azonban akkor senki nem jelent meg.¹¹⁴ A levél – a tárnokmester hivatali idejének figyelembevételén túli – pontosabb keltezéséhez jó fogódzót nyújthatna a Budán tartózkodó bíboros említése. Ebben az időszakban azonban két bíboros is tartózkodott az országban. Mivel a kérdés, hogy az utalás Pileus de Prato pápai bíboros-legátusra,¹¹⁵ vagy a szintén VI. Orbán pápa által bíborossá tett és az engedélyével a továbbiakban is érseki tartományát kormányzó Demeter esztergomi érsekre¹¹⁶ vonatkozhat-e, úgy véljük, nem dönthető el megnyugtatóan, a levél kelte jobb híján 1379–1382 közé tehető.¹¹⁷ Miután a vámszedésről a levélben leírtakon kívül mást nem tudunk, nehéz eldönteni, hogy a történeteket a pozsonyiak vámmenteségi jogának felfüggesztéseként kellene-e értelmeznünk, vagy esetleg arról lehetett szó, hogy egy vagy több vámbirtokos megtámadta a kiváltságot, és az uralkodó parancsával az ügy bírói úton történő eldöntéséig a fennálló helyzetet rendezte, a pozsonyiakra nézve hátrányosan. 1428-ból ismerjük Zsigmond király egy hasonló köztes időszakra vonatkozó parancsát, amellyel a köpcsényi vámon a pozsonyiak szabadságát betartani rendelte addig, amíg – személyesen kívánva a polgárok szabadságairól meggyőződni – Pozsonyba nem érkezik (*interim quousque nos [...] in dictam civitatem nostram Posoniensem prout intendimus personaliter accedemus*).¹¹⁸

Nagy Lajos halálát követően Mária királynő a pozsonyiak panaszára, régi (*ab antiquo observatis*), apja által is megerősített szabadságaikra hivatkoz-

113 DF 239 222.

114 DF 239 222.

115 Vö. *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal I. 1000–1417. Budapest 1901. 284.; *Áldásy Antal*: A nyugoti nagy egyházszakadás története VI. Orbán haláláig 1378–1389. Esztergom 1896. 120., 131–132.; *Eubel, Konrad*: Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series I. (1198–1431). Münster 1913–1914. 23.

116 Vö. *Fraknói V.*: Magyarország és a Szent-szék i. m. 284., *Eubel, K.*: Hierarchia catholica i. m. 24.

117 Szentgyörgyi Tamás 1378. december 26. – 1382. március 26. között szerepel tárnokmesterként. *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 38.

118 [...] quod in ipsorum civium nostrorum et aliorum forensium hominum preiudicium et consuetudinis ac libertatis derogamen cedit satis grande undecum nos de libertatibus et consuetudinibus ipsorum civium et hospitum nostrorum Posoniensium et eciam aliorum mercatorum forensium in hac parte hactenus observatis per nos personaliter dum illac uti intendimus in brevi veniemus velimus experiri – DF 239 498.

va két ízben is – 1383. január 16-án és 1384. április 4-én – megtiltotta a vámbirtokosoknak a pozsonyiaktól (*cives et hospites nostros et singulos singulariter in ipsa civitate nostra commorantes*) történő vámszedést. A királynő egyúttal arra utasította Garai Miklós nádort, hogy védje meg a pozsonyiakat a tőlük vámot követelőktől, ugyanakkor sérelmük esetén kártalanításukról (*cum plenitudine satisfaccionis*) is gondoskodni tartozott.¹¹⁹

Városi kiváltságlevelük 1357. évi átírását, rajta Nagy Lajos 1365. évi megerősítő záradékával a pozsonyiak először 1389. június 24-én,¹²⁰ majd 1412. augusztus 25-én is átírták és megerősítették Zsigmonddal,¹²¹ aki utóbbi oklevelet 1436. július 9-én szintén átírta és megerősítette.¹²² A király jóvoltából 1430-tól fogva a pozsonyi váraljai Szent Miklós utca lakói is a pozsonyi polgárok vámmmentességével élhettek.¹²³

A vámmmentesség jogának kiemelt jelentőségét mutatja, hogy alig egy hónappal a városprivilegium első, 1389. június 24-i megerősítését követően, július 20-án Zsigmond parancsot intézett az ország száraz- és vízvám-birtokosaihoz (*tributa ubique per universa regni nostri climata tam in terris quam in aquis habentibus*), valamint a királyi és földesúri vámszedőkhöz, amelyben megtiltotta a pozsonyiaktól a kiváltságuk ellenében történő vámszedést. Az oklevél szerint a pozsonyiak bemutatták a királynak Nagy Lajos privilegiumát a szabadságaikról, amit ő is megerősített, továbbá szerepel benne a városi kiváltságlevelével vonatkozó, a kereskedés céljával közlekedő pozsonyi polgároknak és hospeseknek (*cives et hospites nostri*) a pozsonyi révén Hainburg felé, a Csalló révén, Szőlősen, a Morva folyó átkelőjén, a Pozsony megyei vámokon és más-hol vámmmentességet biztosító része is.¹²⁴ 1414-ben a pozsonyiak panaszát követően Borbála királyné is megtiltotta az ország vámbirtokosainak a tőlük való, privilegizált szabadságuk ellenére történő vámszedést.¹²⁵

Az általánosságban az összes vámbirtokost a pozsonyiak kiváltságának betartására utasító királyi vagy királynéi parancsokon kívül¹²⁶ fennmaradt

119 A két oklevél szövege – néhány, feltehetően a másolásnak betudható eltéréstől eltekintve – megegyezik. DF 239 028, DF 239 038, CD X/8. 135–137.

120 DF 239 079.

121 DF 239 328 (ZsO III. 2572. sz.).

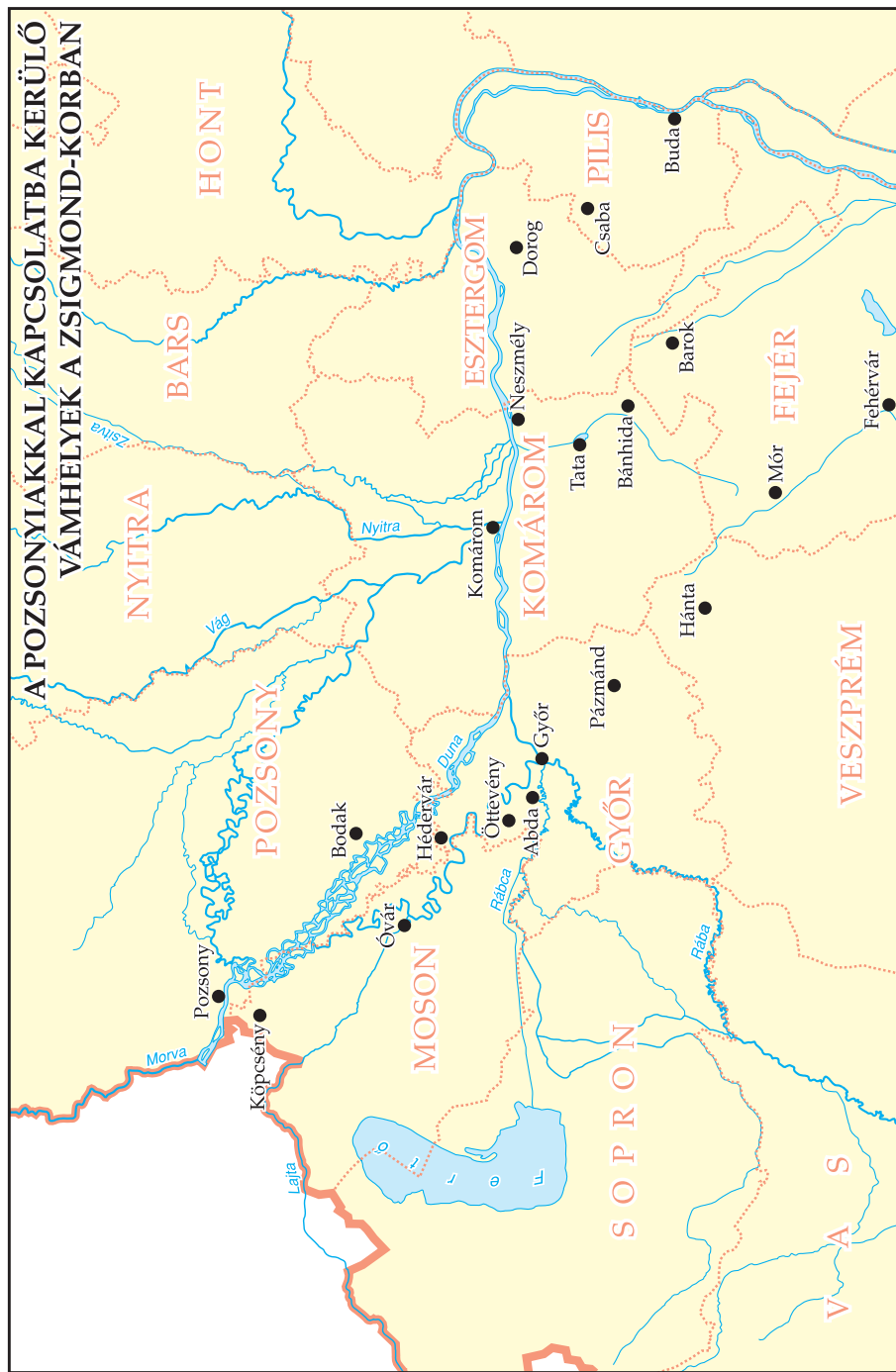
122 DF 239 633, CD X/7. 757–773. Átírta a pozsonyi káptalan 1438. július 22-én, DF 239 706.

123 [...] insuper volumus quod sicuti cives ipsius civitatis nostre Posoniensis requirente eorum libertate tributum solvere non tenentur ita et ipsi cives et populi nostri de [d]icto vico Sancti Nicolai eandem habeant in non solvendo tributum libertatis prerogativam – DF 239 508.

124 DF 239 084, CD X/8. 283–286.

125 1414. január 31.: DF 239 349, CD X/5. 522–523.

126 Ezek közt „névre szóló” oklevelekkel is találkozunk: 1418. február 20-án Zsigmond a pozsonyiak vámmmentességére hivatkozva (ab omni tributaria solucione et exactione de personis et rebus ac familiaribus et hominibus eorum quibuscumque exigenda a dudum exempti sint) kimondotta a Trelesch András pozsonyi polgártól és kereskedőtől (cive et mercatore), 1429. május 1-jén pedig a Langwisernek mondott Lénárt pozsonyi polgártól és kereskedőtől (rebusque et bonis eiusdem quibuscumque necnon et hominibus ipsius cum huiusmodi rebus et mercibus suis procedentibus) való vámszedést tiltotta meg. DF 239 386 (ZsO VI. 1526. sz.); DF 239 500.



néhány konkrét címzetteket, illetve vámhelyeket megnevező oklevél is: ezek értékes információkkal szolgálnak a pozsonyiak kereskedelmi tevékenységével, különösen annak irányával kapcsolatban (2. térkép). A problémás vámhelyek közt rendre megtaláljuk a dunaiakat, illetve a Duna mentieket: így az óvárit,¹²⁷ a győrit,¹²⁸ a nesz mélyit,¹²⁹ a Héderváriak hédervári,¹³⁰ bodaki¹³¹ és öttevényi¹³² vámhelyeit, a szintén a Duna menti úthoz köthető abdai vámot,¹³³ valamint a legtöbbször emlegetett komáromit. A komáromi vámosnak a király a győrrrel és a hédervárral együtt 1389-ben megtiltotta a pozsonyiak vámolását.¹³⁴ Lackfi István komáromi *comes* várnagya, István mester¹³⁵ 1393. május 10-én kelt, a városhoz írt levelével ugyan biztonságos utazást és továbbhaladást ígért az oda vízen vagy szárazföldi úton áruikkal vagy más javaikkal tartó pozsonyiaknak, viszont csak abban az esetben, ha megfizetik a vámot, amit – miként korábban is szokás volt szedni – ő is szedett.¹³⁶ Bár a vár 1397-ben királyi kézre került,¹³⁷ várnagya 1401–1403 között három, a pozsonyiak és fuvarosaik áruit utáni (*de [...] rebus mercimonialibus [...] civium nostrorum et earum conductoribus*) vámszedést tiltó, azonos szövegű királyi parancs címzettjei közt szerepelt. 1401. és 1402. évi oklevelét Zsigmond a várnagyon kívül a tatai és a budai vámszedőkhöz, továbbá a (székes)fehérvári káptalanhoz, az 1403. december 16-át csak az utóbbihoz intézte.¹³⁸ Habár a pozsonyi kereskedelem jellemző útirányába eső vámok közül az Árpád-kor óta a mosoni harmada¹³⁹ és legkésőbb a 14. század első harmadától a nagyszombati is a fehérvári káptalané volt,¹⁴⁰ itt akár a Fehérváron szedett vámra is gondolha-

127 1403. december 13.: DF 240 491.

128 1389. szeptember 11.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 469.; 1403. december 13.: DF 240 491.

129 1403. december 13.: DF 240 491.

130 1389. szeptember 11.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 469., 1430. március 3.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 470.

131 1430. március 3.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 470.

132 1403. december 13.: DF 240 491; 1430. március 3.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 470. Az oklevélben szereplő Nagyút (Nagwth) Kováts Ferenc szerint Öttevény német nevének (Hochstraß) magyarra fordítása lehet, tehát itt feltehetően az öttevényi vámról van szó. Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 442. 5. jegyzet.

133 1388. október 13.: DF 239 074; 1403. december 13.: DF 240 491.

134 1389. szeptember 11.: Kováts F.: Dunai hajózás i. m. 469.

135 Vö. Engel P.: Archontológia i. m. I. 141., 344.

136 [...] ut quicumque vestrum cum suis bonis mercimonialibus vel quibuscumque aliis intentionem ad istas partes veniendi haberent in aquis vel in terris secure veniant benigne assumptionem honorifice abire permittemus nullam in hoc suspicionem habere debeatis fide nostra mediante hoc autem non pretermisso ut sicut prius consuetudo fuit tributum recipere ita et nunc recipiemus et non aliter certificantes harum nostrarum testimonio litterarum – DF 239 120 (ZsO I. 2929. sz.).

137 Engel P.: Archontológia i. m. I. 344.

138 1401. február 1.: DF 239 226 (ZsO II. 851. sz.); 1402. szeptember 19.: DF 239 249 (ZsO II. 1907. sz.); 1403. december 16.: DF 239 262 (ZsO II. 2849. sz.).

139 Weisz B.: A királyketteje i. m. 272–273. Vö. 1421. július 20.: CD X/6. 377. (ZsO VIII. 785. sz.).

140 Weisz B.: A királyketteje i. m. 384.

tunk.¹⁴¹ Erre utal, hogy Óvár, Öttevény, Abda(hida), Győr, Neszmély, Csaba, Dorog, Pázmánd, Mór, Bánhida, Tata, Hánta és Miskolc mellett Fehérvár is szerepel azok közt a vámhelyek közt, ahol a király néhány nappal korábban, 1403. december 13-án megtiltotta a pozsonyi kereskedőktől (*causa mercandi proficiscentes*) való vámszedést (2. térkép).¹⁴² A dorogi és a csabai vám említése az Esztergomból Budára vivő út használatát feltételezi,¹⁴³ Mórón és vélhetően Hántán keresztül Győrből Fehérvárra lehetett eljutni,¹⁴⁴ Pázmánd (*Pasuan*) pedig a Zsigmond király 1415. évi, az erdélyi szászok királyi vámhelyeken történő vámolását tiltó oklevelében felbukkanó *Pazon* vámhellyel¹⁴⁵ lehet azonos, amely a Győr megyei, Pannonhalma melletti Pázmánddal azonosítható, ekképpen szintén a Győr–Fehérvár út állomása volt.¹⁴⁶

A király 1414. évi, csak Fejér György kiadásából ismert oklevelében – „szokás szerint” a pozsonyiak jogtalan vámolásával kapcsolatban – feltűnő *villa Barka* vámhelye¹⁴⁷ ugyanakkor minden valószínűség szerint a Győr–Buda úthoz köthető. Az I. Lajos által alapított¹⁴⁸ budai Szent György mártír kápolna rektorságához tartozó¹⁴⁹ falut Csánki Dezső történeti földrajzában azonosítás nélkül, Komárom megye alatt, 'Bárk (Bárkány)' néven szerepelteti.¹⁵⁰ A címszó alatt hoz egy, a birtokot és vámhelyét egyaránt említő, 1466. évi oklevelet is, amely az esztergomi érseknek a budai Szent György-egyház plébánosával folytatott pereskedéséről tudósít: a jogvitát az érsekség örsi népeinek a Komárom megyei *Bark* possessión történő jogtalan megvámolása váltotta ki.¹⁵¹ A vámszedőhely (*Barkan*) megjelenik a között a harminchét vámhely között is, amelyek birtokosait Garai László nádor 1455-ben az udvarba idéztette a magyar és az osztrák kereskedőkre egyaránt sérelmes vámszedési gyakorlatuk miatt.¹⁵² Azonosításához az utóbbi információ – az osztrák kereskedőkre vonatkozó adat – nem várt fogódzót nyújt: kétségtelenné teszi ugyanis,

141 Vö. Weisz B.: A királyketteje i. m. 155–157.

142 [...] nullum tributum nullamque tributariam exactionem in predictis locis tributorum videlicet Owar, Ettewin, Abodahyda, Jaurino, Nesmyl, Chabyan, Dorog, Pasuan, Mor, Banhyda, Tatha, Hantha, Myskolcz et in Alba Regali ac alias ubique ubi tributum exigere consuevit petere et exigere presumatis – DF 240 491.

143 Vö. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Budapest 1963–1998. IV. 591., illetve a kötet Pest és Pilis megye a Csepeli-nagyszigettel a XIV. század elejéig című térképmellékletével.

144 Vö. Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. Századok 58–59. (1929–1930) 150.

145 1415. január 13.: UGDS III. 639–640.

146 Weisz Boglárka: Győrből Fehérvárra vezető út (kézirat).

147 CD X/5. 513. (ZsO IV. 1908. sz.).

148 Végh András: Buda város középkori helyrajza I–II. Budapest 2006–2008. I. 63.

149 CD X/5. 513. (ZsO IV. 1908. sz.).

150 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Budapest 1890–1913. III. 495.

151 DL 16 414.

152 Wiener Stadt- und Landesarchiv Hauptarchiv – Urkunden (1177–1526) [a továbbiakban AT WStLA HAUrl] 3615. monasterium.net, URL <<http://monasterium.net/mom/AT-WStLA/HAUrl/3615/charter>> (letöltés: 2015. november 29.).

hogy *Barkan* valamelyik jelentősebb, az ausztriai kereskedők által is használ(ha)t(ó) útvonalon keresendő. Véleményünk szerint a Fejér megyei, Bicske melletti – az esztergomi érsek Örs falujától kb. 10 kilométerre lévő – Barokról¹⁵³ lehet szó, amely a Győrből Budára tartó út Bánhida és Bicske közti állomása lehetett.¹⁵⁴ Utóbbi két vámhely egyébként szintén szerepel az említett, 1455. évi nádori oklevélben.¹⁵⁵

Az előbbieken kívül a „régí” útvonalak közül a Zsigmond-korban a Hainburg felé tartó lehetett jelentős: az Alsó-Ausztriába irányuló kereskedelmi forgalom folytonosságára enged következtetni a város meg-megújuló viszálya a köpcsényi vám birtokosaival, amelyről először 1416 márciusában halunk. Ekkor a pozsonyiak arról panaszkodtak a királynak, hogy amikor ők vagy más külföldiek (*alii forenses*) áruikkal a helyes úton Hainburg felé vagy – a másik irányba – Oroszvárra utaznak, Slandersperger Henrik köpcsényi kapitány a várhoz vezető útra kényszeríti őket, hogy megfizettesse velük a Köpcsény *oppidumban* szedett vámot.¹⁵⁶ Habár a király a vámszedést helytelenítette (*percepimus displicenter*), és mint régi szokással ellenkező gyakorlatot megtiltotta a mindenkori köpcsényi várnagynak, a pozsonyiak 1418 decemberében ugyanezt sérelmezték, Slandersperger Henriknek ezúttal Hainburgba tartó pozsonyi kereskedők áruinak elvételét felrőva.¹⁵⁷ Zsigmond ezúttal a polgárok országos vámmentességére hivatkozva (*a solucione cuiuslibet tributisive thelonei quorumcunque predicti regni nostri Hungarie tributa habentium exempti sint penitus et supportati*) tiltotta meg a várnagynak, hogy kényszerítse a pozsonyiat Köpcsényen keresztülhaladni, egyúttal kijelölte Kapler Péter pozsonyi *comest*, aki nevében őket a várnagytól és másoktól megvédeni tartozott.¹⁵⁸ Egy évtizeddel később, 1428-ban a pozsonyiak újfent a köpcsényi vámszedés miatt panaszkodtak,¹⁵⁹ de az üggyel az uralkodó 1430-ban,¹⁶⁰ majd 1437-ben is kénytelen volt foglalkozni:¹⁶¹ utóbbi esetben Kapler Péter köpcsényi várnagy (az iménti pozsonyi *comes* azonos nevű fia) a Hainburgból

153 Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. II. 349.

154 Vö. Glaser L.: Dunántúl úthálózata i. m. 149.

155 Vö. AT WStLA HAUrk 3615. *monasterium.net*, URL <<http://monasterium.net/mom/AT-WStLA/HAUrk/3615/charter>> (letöltés: 2015. november 29.).

156 [...] dum [...] cives et incole nostre civitatis Posoniensis et alii forenses cum eorum rebus et mercibus versus Haynburgam vel in Kerchenburg in via recta proficiscerentur eosdem per aliam viam ad castrum nostrum Kotztze appellatum ducentem causa solucionis thelonei in opido Kotztze solvendi per tuam potenciam contra ipsorum antiquam laudabilem et approbatam consuetudinem transire et proficisci compelleres et coartares in ipsorum preiudicium et dampnum multum grave – DF 239 369 (ZsO V. 1681. sz.).

157 1418. december 11.: DF 239 402 (ZsO VI. 2616. sz.).

158 1418. december 11.: DF 239 403 (ZsO VI. 2617. sz.).

159 1428. március 26.: DF 239 490; vö. 1428. augusztus 17.: DF 239 492; 1428. december 28.: DF 239 498.

160 1430. március 6.: DF 239 512, DF 239 513.

161 1437. április 8.: DF 239 698; 1437. június 7.: DF 239 668; 1437. július 17.: DF 239 671; 1437. november 14.: DF 239 667 (az MNL OL DL-DF adatbázisban június 9-i napi kelettel).

Pozsony felé tartó – és vélhetően a köpcsényi vámost felkeresni elmulasztó – Palner Mihály és Berlicheler Miklós pozsonyi polgárokat fosztotta meg szállított áruiktól, élelmiszereiktől és lovaiktól.¹⁶²

A vitás esetekről tudósító oklevelekben a pozsonyiak mellett mások, külföldiek és kereskedők (*alios homines forenses et mercatores*) említése¹⁶³ és különösen a helyes (*via recta*), egyenes és szokásos útról (*via directa et eis consueta*) történő eltérítés hangsúlyozása¹⁶⁴ – tehát tulajdonképpen az azzal való érvelés, hogy a köpcsényi nem a Hainburg–Pozsony–Oroszvár út vámhelye – arra utal, hogy itt még annak ellenére sem elsősorban a pozsonyiak vámmentességének el nem ismerése jelentette a problémák forrását, hogy egyrészt a király, másrészt, úgy tűnik, a polgárok is (legalábbis részben) erre hivatkoztak.¹⁶⁵ Az uralkodó 1430. március 6-i, a város és a köpcsényi várral akkor zálogjogon rendelkező Pöckl Fülöp,¹⁶⁶ továbbá felesége, Kapler Péter özvegye, Walpurga asszony és utóbbiak fiai közti vitát rendező oklevele alapján a sorozatos konfliktusok mögött a köpcsényi várnagyoknak a pozsonyiak vámmentességi joggal való visszaélése elleni fellépései állhattak. Zsigmond ugyanis ekkor egyfelől megengedte a pozsonyiaknak, hogy a Hainburg és Oroszvár felé vezető, a Pozsony és Köpcsény alatt folyó Duna-ág mentén lévő utakon áruikkal, élelmiszereikkel vagy más dolgaikkal a köpcsényi vámos felkeresése (*irrequisito tributario in dicta Kwczcze constituto seu constituendo*) és vámfizetés nélkül közlekedhessenek, másfelől azonban megtiltotta nekik, hogy nem Pozsonyban lakó személyekkel utazzanak, vagy ezek áruit szekereiken elrejtve szállítsák.¹⁶⁷ Vagyis ha a pozsonyiaknak – feltehetően vámmentességük miatt – nem is kellett Hainburg vagy Oroszvár felé menet a köpcsényi vámhelyet felkeresniük, ez másokra nem vonatkozott: tehát ebben az esetben a köpcsényi várnagy feltehetően a forgalom ellenőrzésére és jogos vámjövedelmének biztosítására törekedett, és azért kényszerítette kerülőre és zaklatta a pozsonyiakat, mert – valószínűleg nem alaptalanul – arra gyanakodott, hogy közreműködésükkel a vámhelyét a fizetésre kötelezettek egy része elkerüli. Előbbire utal, hogy Zsigmond 1430. évi rendelkezése is csak a városiak ellátását szolgáló (*pro usu et necessitate dictorum civium civitatis nostre Posoniensis*) ökrök, más élőállatok és élelmiszerek Pozsonyba szállítását tette lehetővé az említett úton a pozsonyiakon kívül másoknak (*eciam alii quicumque homines forenses*) a köpcsényi vámos felkeresése nélkül.¹⁶⁸ Az 1430. évi királyi intézkedés egy év

162 1437. november 14.: DF 239 667 (az MNL OL DL-DF adatbázisban június 9-i napi kelettel).

163 1428. december 28.: DF 239 498.

164 1416. március 22.: DF 239 369 (ZsO V. 1681. sz.); 1428. december 28.: DF 239 498.

165 Vö. 1418. december 11.: DF 239 402 (ZsO VI. 2616. sz.); 1428. augusztus 17.: DF 239 492.

166 Vö. Engel P.: Archontológia i. m. I. 348.

167 [...] extraneos tamen seu forenses homines et mercatores qui videlicet in dicta civitate nostra Posoniensi residenciam non facerent seu eorundem res et mercimonia iidem cives et hospites nostri secum seu in eorum curribus clam et occulte conducere et portare nullatenus presumant nec quivis eorum sit ausus modo aliquali – DF 239 512.

168 1430. március 6.: DF 239 512, DF 239 513.

türelmi időt hagyott a pozsonyiaknak a várnagyra sérelmes gyakorlat felszámolására; ennek elteltével a csempészen kapott pozsonyiakat és azokat, akiket magukkal vittek, javaik elvesztésével kellett sújtani, az elkobzott árukat pedig Pöckl Fülöpnek, Walpurga asszonynak és gyerekeiknek kellett adni. Az uralkodó ugyanakkor előírta az elkövető pozsonyiak elfogását és a városi bíróság elé állítását, a vétkes idegeneket vagy külföldieket pedig, miután javaiktól megfosztották őket, szélnek kellett eresztetni.¹⁶⁹

Más esetekben, úgy tűnik, a pozsonyiak nem a vámhelyek elkerülésében nyújtottak hathatós segítséget, hanem magán a vámon juttattak át pozsonyinak mondott, valójában azonban nem pozsonyi kereskedőket, vagy csempészték át ezek áruit. 1430. március 3-án Hédervári Lőrinc összes vámszedőjét, főleg a bodakit, a hédervárit és az öttevényit figyelmeztette: ügyeljenek arra (*cauentes tamen et perspicaciter revidentes*), nehogy a pozsonyiak – vámmentességük örve alatt – „csendben” (*tacite ac sub silencio*) árukkal utazó külföldieket (*extraneos*) vigyenek magukkal.¹⁷⁰ A pozsonyiak és a bazini nemesek közti vámpert lezáró, a pozsonyi káptalan által írásba foglalt 1384. évi megállapodásban a polgárok vámmentességük elismeréséért cserébe garantálták, hogy a városi bíróság büntetését vonja magára közülük az, aki a város szabadságaival nem élő idegent visz a bazini vámhoz, vagy azt a személyt ráadásul átjuttatja rajta, amennyiben ezt törvényesen rá tudják bizonyítani.¹⁷¹ A héderváriak vámszedőihez intézett parancs a kihágást elkövetők javainak elvételét és városi bíróság elé állítását helyezte kilátásba.¹⁷²

A fentiek alapján úgy véljük, a pozsonyiak vámmentességének kérdésköre összetettebb annál, mint ahogy az korábban a szakirodalomban megjelent.¹⁷³ Pozsony 1291. évi városprivilegiumában az ottani *hospeseknek* III. András király az ország egész területére vámmentességet biztosított, az így

169 [...] si qui vero forsitan ex eisdem civibus et hospitibus nostris Posoniensibus huiusmodi extraneos et forenses homines eorundemque res et mercimonia in eorum societate aut in curribus secrete occulte et celative conducere et portare conarentur et presumerent extunc omnes tales tam videlicet conductores quam etiam conducti qui ultra unius anni spacium reperti fuerint perditionem et amissionem omnium rerum et bonorum apud eos tunc rependiendorum prefatisque Philippo Pokkl et domine Walpurga prolihusque eorundem prenotatis dandarum et assignandarum incurrant eo facto – DF 239 513, DF 239 512.

170 1430. március 3.: Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 470.

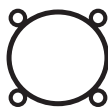
171 [...] e converso vero assumptentes predicti cives Posonienses quod si aliquis ex ipsis aliquam alienam personam non utentem libertate dicte civitatis Posoniensis secum duceret ad locum tributi in dicta Bozen nomine libertate ipsius civitatis et asserens ipsam personam alienam frui libertate eiusdem civitatis seu etiam ipsam personam alienam ultra ipsum locum tributi in Bozen fraudulenter deduceret et ubi id contra ipsum civem Posoniensem alienam personam deducendum legitime possent approbare extunc iidem iudex et iurati cives in Posonio et in futurum constituendi eundem concivem ipsorum modo premissis repertum punire teneantur iusticia predictae civitatis Posoniensis mediante – DF 239 039, DL 7078.

172 1430. március 3.: Kovács F.: Dunai hajózás i. m. 470.

173 Korábban nem merült fel kérdésként, de nem egyértelmű, ezért további vizsgálatokat igényelne, fizettek-e vámot a pozsonyiak az osztrák területekről behozott só után azokban az időszakokban, amikor uralkodói engedéllyel lehetőség volt az egyébként tiltott ausztriai

nyert kiváltságot azonban csak a kereskedés céljával közlekedők tudták érvényesíteni. Az országos vámmentesség az uralkodói megerősítések révén az Anjou- és a Zsigmond-korban végig érvényben volt. Lajos kori említései alapján ugyanakkor egy olyan elveszett, tartalmilag részben rekonstruálható Károly-privilegium létével is számolnunk kell, amellyel a király a pozsonyiaknak területileg korlátozott vámmentességet adományozott. Meglátásunk szerint utóbbi kiváltságlevelél a Pozsony és Visegrád, illetve Buda – tulajdonképpen a királyi udvar – között a dunai és Duna melletti bármilyen forgalom, vagyis a közlekedés és az áruszállítás vámmentességét is biztosította, alanyai pedig a pozsonyi polgárok és *hospesek* voltak. Károly „dunai vámmentességét” biztosító oklevelét feltehetően Lajos is megerősítette, a peres anyag legalábbis mindenképpen arra utal, hogy a kiváltság érvényben volt.

A vámmentességi kiváltság(ok) érvényesítésekor a vámhelyeken már nem minden esetben sikerült dűlőre jutni a vámszedőkkel, ebből a vámbirtokosok és a polgárok közt rendre jogviták támadtak. Az ismert kimenetelű esetek a pozsonyiak vámmentességi jogának elismerésével végződtek, egyedül az esztergomi káptalan járt sikerrel velük szemben, amely 1357-ben vámszedési jogának régiségére és kegyes adomány voltára hivatkozva megtörte a kiváltságukat. A peres anyag vizsgálata reményeink szerint arra is rámutatott, hogy a pozsonyiak jogtalan vámszedést emlegető panaszai hátterében nem feltétlenül vámmentességi joguk el nem ismerése állt. A vámviták egy részéért, úgy tűnik, éppen a polgárok voltak a felelősek, akik kiváltságukkal visszaélve a város szabadságaival nem rendelkező személyeket, illetve azok áruit próbálták a vámhelyeken átcsempészni.



sóimportra az ellátási hiányosságok kiküszöbölésére. Vö. 1355. január 9.: DF 238 744; 1362. június 30.: CD IX/7. 208–209.; 1379. június 29.: DF 238 978; 1381. december 14.: CD IX/7. 433–434.

A budai jogkönyv lerakatra vonatkozó artikulusainak keletkezési története

A középkori Magyar Királyság területéről fennmaradt városjogok, a pozsonyi, a budai, a zsolnai, a bányavárosok jogai, illetve a Szepesség joga a Német-római Birodalom városainak jogi rendszerét és forrásait mintaként követve jöttek létre.¹ A városjogok jelentős mértékben támaszkodtak az uralkodók, avagy tartományurak által a város számára privilegiális oklevélben (*Handfeste*) biztosított és időről időre megerősített szabadságokra (*Freiheiten*), hatósági jogkörökre (*Gerechtigkeiten*), illetve jogokra (*Rechte*). A szabadságok, másként mentességek olyan kötelezettségek alól adtak felmentést a város lakói számára, amelyek egyébként – a kiváltság nélkül – a városi polgárookra is érvényesek lettek volna, ezek közé tartoztak például a különböző kereskedelmi és közlekedési vámok alóli mentességek, illetve kedvezmények. A szabadságokkal szorosan összefüggtek az önálló gazdálkodás, avagy a törvénykezés és nemkülönben a törvényhozás jogkörei, amelyek többek között olyan jogokkal társultak, mint az egy összegben történő adófizetés, a vásártartás, a vám- és adószedés, az erődítés, valamint a bíró- és esküdtválasztás joga.

* A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

1 Buda város jogkönyve. I–II. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. Szeged 2001. I. 5–6. A pozsonyi jogra lásd *Király János*: Pozsony város joga a középkorban. Budapest 1894. Buda jogára lásd *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*. Hrsg. von Karl Mollay. Budapest 1959. (a továbbiakban *Ofner Stadtrecht*). A budai jogkönyv magyar nyelvű kiadására lásd Buda város jogkönyve II. kötet. Zsolna város jogkönyvének kiadását benne a radnai jogkönyvvel elsőként a szlovák kutatás végezte el: *Kniha žilinská. Vydal Václav Chaloupecký. O právu magdeburském německým jazykem v knize žilinské z roku 1378 pojednává Rudolf Rauscher*. Bratislava 1934. (a továbbiakban *Zsolna jogkönyve*). A zsolnai jogkönyv második kiadását lásd *Das Stadtrechtbuch von Sillein. Einleitung, Edition und Glossar von Ilpo Tapani*. Berlin – New York 1972. Legutóbbi kiadását lásd *Papsonová, Mária*: Sasko – magdeburgské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe. Bratislava 2014. Selmečbánya város- és bányajogának kiadását lásd *Piirainen, Ilpo Tapani*: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Oulu 1986. Magyar nyelven lásd Selmečbánya város középkori jogkönyve. Selmečbánya városi és bányajogi kódexe. Fordította Fuchs Péter. Budapest 2009. A Körmöcbányára vonatkozó jogkönyvi kiadást lásd *Piirainen, Ilpo Tapani*: Das Stadt- und Bergrecht von Kremnica/Kremnitz. Heidelberg 1983. A szepesi jogra lásd *Piirainen, Ilpo Tapani*: Nachträge zum Zipser Recht – Die Handschrift 14 und 15 der Zipser Willkür. Levoča 2001. *Piirainen, Ilpo Tapani*: Das Rechtsbuch der XI Zipser Städte. Rechtliches, Medizinisches und Sprachliches aus einer frühneuhochochdeutschen Handschrift aus der Slowakei. Levoča 2003.

A középkori városjogok másik alapkövének tekinthetők azok a szabályozások (*Satzungen*), amelyeket a városi közösség autonómiájából fakadóan, rendszerint a polgárok választotta testület, a városi tanács foganatosított. Ezek a városi statútumok a városjog azon részét alkotják, amely szükség esetén visszanyúlik a szokásjoghoz is. A tanács által hozott szabályrendeletek a város és a lakosság biztonságán kívül a közösség belső békéjének fenntartását, a lakosság különböző szükségleti cikkeivel történő ellátását is elősegítették. Szem előtt tartották a jogsérelmek esetére érvényes peres és peren kívüli eljárások menetét, a családi kapcsolatok személyi és vagyoni rendezését, a tulajdoni, illetve az örökösödési viszonyok, valamint a gazdasági tevékenységek szabályozását. A városi alapszabályzat olyan normák együttese, amelyeken az idő előrehaladtával, a fennálló körülmények és igények változásával a tanács bölcs megfontolás után változtathatott, bővítette, esetleg szűkítette, javította, avagy teljesen eltörölte az addig érvényben lévő rendelkezéseket, de az is előfordulhatott, hogy magyarázó jelleggel kifejtette azokat. A városjogok e két támpillére, nevezetesen az uralkodói kiváltság, illetve a tanácsi szabályozás soha sem álltak egymástól függetlenül, hiszen a városi élet több szinten történő, polgárok általi rendezésének lehetőségét éppen az uralkodói privilégiumok teremtették meg. Az alapszabályzaton rövid időn belül bekövetkezett változtatás azonban – miként a korabeli törvényhozók tartották – komoly tekintélyvesztést vonhatott maga után.²

A városjogkönyvek tartalmazzák azt az artikulusokba szerkesztett városjogot, amely indokolt mértékben ötvözi a település kiváltságait és a tanács szabályrendeleteit. A magyarországi városjogkönyvekben – utalva a német előképre – gyakran bukkannak fel részben vagy egészben a középkor legjelentősebb, német területekről származó joggyűjteményei. A zsolnai jogkönyv bevezetőjében például közli a teljes magdeburgi jogot eredeti német nyelven, illetve a helyi szláv lakosság nyelvén egyaránt.³ A magdeburgi jog szintén alapvető forrása volt annak a budai jogkönyvnek, melynek egyes rendelkezései egybeesnek a Szász, avagy a Sváb tükkör különböző passzusaival is. Ez a jelenség azonban annál inkább indokolható, mivel a középkori közfelfogás szerint ezek a joggyűjtemények is uralkodói kiváltságok voltak. A Szász tükkörre úgy tekintettek, mint I. (Nagy) Károly frank császár (800–814) privilégiumára, a magdeburgi jogot I. (Nagy) Ottó német-római császár (962–973) kiváltságlevelére vezették vissza. A Sváb tükkört a középkori szóhasználatban Császárjogként (*Kaiserrecht*) emlegették, amely kibocsátóként nem csupán a német-római császárokra, de akár az antik római császárok egyikére is utalhat.⁴

² Isenmann, Eberhard: Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Wien–Köln–Weimar 2014. 172–183.

³ Zsolna jogkönyve 13–79.

⁴ Magin, Christine: „Wie es umb der iuden recht stet”. Der Status der Juden in spätmittelalterlichen, deutschen Rechtsbüchern. Göttingen 1999. 44. A Sváb tükkörrel, a Szász tükkörrel, illetve a magdeburgi jogról lásd Buda város jogkönyve I. 8–10. A Sváb tükkör magyar nyelvű kiadását

A városjogkönyvek szerkesztését és összeállítását, bár jellegéből természetesen következne, nem minden esetben bízták jogi stúdiumot végzett személyre, néha elegendőnek bizonyult az összeállító törvényismerete, törekvése a helyes terminológia használatára, valamint a rendszerszerű teljességre.⁵ A 15. században keletkezett frankenbergeri jogkönyvet az idősebb Johannes Emerich állította össze, akiről tudjuk, hogy babérkoszorús fokozattal (*wol gelarter baccalarius, genant Johannes Emerich der alde*) rendelkezett, vagyis jogi tanulmányokat nem végzett.⁶ A freisingi jogkönyvet ugyanakkor 1328-ban többévnnyi hivatalviselést követően az a Ruprecht szerkesztette össze, akiről a jogkönyv rímekbe foglalt utószavából kiderül, hogy ügyvédként (*Rueprecht der vorsprech*) szolgált városát,⁷ vagyis jogi végzettséggel bírt. Az ügyvédeknek, mint a város talán egyetlen jogi tanulmányokban jártas tisztségviselőinek a szerepe a városjogkönyvek megalkotásában máshol is elvitathatatlan. Egyes feltevések szerint az 1360 előtt keletkezett bécsi jogkönyv is a város ügyvédjének tollából fakadt.⁸ A zsolnai jogkönyvben szereplő, korábban emlegetett szlovákizált cseh nyelvű⁹ jogi artikulussal kapcsolatban ismert, hogy azok hangsúlyozottan Pankrác Vencel ügyvédségének idején – majd száz évvel a zsolnai jogkönyv összeállítását követően, 1473-ban – készültek az ügyvéd kérésére és a közösség hasznára Kroměříži Vencel keze nyomán.¹⁰ A jogkönyv készítésének feladatából azonban rendszerint a városi jegyzők is kivették részüket. A zwickauai jogkönyvet¹¹ a városi jegyző és a tanácsstagok egyike jegyezte.¹² A budai jogkönyv szerzőjéről csak annyit állíthatunk bizonyosan, hogy magát *Johannes*-nek nevezi, és több artikulus alapján erősen feltételezhető, hogy ez esetben is a városi jegyzőről van szó.¹³ A jogkönyv szerkesztőjének azonosítása a kutatást erősen megosztotta. Mollay Károly, a jogkönyv kiadója, Johannes Siebenlinderrel, a későbbi budai bíróval azonosította a személyt,¹⁴ míg a város középkori történetét összefoglaló Kubinyi András a városkönyv szerkesztőjeként az 1403–1410 között hivatalt viselő János nevű jegyzőt jelölte

lásd A Sváb tükör. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. Szeged 2011. A Szász tükör magyar nyelvű kiadását lásd A Szász tükör. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. Szeged 2005.

5 *Magin, Ch.*: „Wie es umb der iuden recht steht” i. m. 45., 108.

6 http://www.hrgdigital.de/id/frankenberger_stadtrechtsbuch/stichwort.html (letöltés: 2016. február 15.).

7 http://www.hrgdigital.de/id/freisinger_rechtsbuch/stichwort.html (letöltés: 2016. február 15.).

8 *Magin, Ch.*: „Wie es umb der iuden recht steht” i. m. 102.

9 *Bada, Michal*: A Zsolnai városkönyv. Források a késő középkori és kora újkori város mindennapi életének kutatásához. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. Budapest 2005. 188.

10 [...] tunc tempore existente advocato magnifico domino domino Wenceslao Pangraz in urbe Zylina, ad cuius instantiam et rei publice utilitatem presens opus est translatum per manus Wenceslai de Kromierzys – Zsolna jogkönyve 79.

11 A zwickauai jogkönyvről lásd Buda város jogkönyve I. 10.

12 *Magin, Ch.*: „Wie es umb der iuden recht stet” i. m. 111.

13 Buda város jogkönyve II. 303. 5. jegyzet.

14 Ofner Stadtrecht 22.

meg.¹⁵ Ezek alapján könnyedén megállapítható az is, hogy a kutatás jelenlegi állása szerint a budai jogkönyv első, eredetileg is regiszterbe szedett 403 cikkelyének szerkesztési munkálatai a 14. század utolsó évtizede, illetve a 15. század első negyede között mehettek végbe. A városjog létrejöttében szerepet játszó tényezőket segítségül hívva választ kaphatunk a budai jogkönyv szerkesztési elvének néhány kérdésére és feltárhatjuk a jelen dolgozat szempontjából érdekes, árulerakatra (*Niederlag*) vonatkozó passzusok keletkezésének történetét.

*

Buda város egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb gazdasági kiváltságát a lerakatjog jelentette. Árulerakatanak köszönhetően ugyanis a város monopolizálhatta a közvetítő kereskedelmet, igen komoly piaci előnyt teremtve ezzel saját kereskedői számára. A lerakat jelenléte garanciát nyújtott arra, hogy az idegen kereskedők Budán, budai polgároknak nagy tételben bocsássák áruba portékáikat, amelyeket onnan tovább szállítaniuk nem lehetett, legfeljebb csak visszafelé. A nagy tételben felvásárolt árut ugyanakkor a budai kereskedők kis tételben adhatták tovább bárkinek, s a különbözetből származó igen magas haszon a budai polgárok vagyonát gyarapította. A budai lerakatjog azonban nem csupán a budaiak szemében számított különleges kiváltságnak, hanem a kutatás számára is sajátos jelentőséggel bír, hiszen a Magyar Királyság területén ez volt az első, uralkodói kiváltságlevélben lefektetett lerakatjog.¹⁶ A kérdéses kiváltság abban a privilégiumlevélben szerepel, melyet IV. Béla király (1235–1270) 1244. november 24-én adományozott a pestieknek, akik azonban az újabb tatár támadás hírére védelmet keresve, a Pesttel szembeni Várhegyre települtek, nem feledkezve meg a kiváltságlevelükről sem, melyet gondosan magukkal vittek. Így történhetett, hogy a pestiek privilégiumai, köztük a lerakatjog is Budára szállt, melynek lakói a középkor egészén át ragaszkodtak is az így szerzett kiváltságokhoz.¹⁷ Ez a magyarországi viszonylatban igen korainak tekinthető gazdasági kiváltság annyira szűkszavúan fogalmaz a lerakat működésének gyakorlatát illetően, hogy szövegében maga a lerakat kifejezés sem szerepel. A rendelkezés alapján, amely megemlíti, hogy a Dunán le- és felfelé közlekedő hajók és révhajók áruikkal és szekereikkel térjenek be a városba, és, miként korábban is, mindennap tartsanak vásárt,¹⁸ pusztán feltételezzük, hogy a lerakat intézményének kezdeteiről lehet szó. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy Magyarországon a lerakatjog valódi

15 Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története. II. Szerk. Gerevich László, Kosáry Domokos. Budapest 1973. 80–81.

16 Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Budapest 2012. 57.

17 Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 57.

18 Item naves et carine descendentes et ascendentes cum mercibus et curribus apud eos descendant et forum sicut pius habeant cottidianum – Elenchus fontium historiae urbanae hungarum usque ad annum 1301. Ed. Kubinyi András, Jánosi Mónika, Kovács Péter, Köblös József, Tringli István. Budapest 1997. 40.

tartalmának meghatározására még egy évszázaddal később sem találunk példát. 1347-ben, midőn I. (Nagy) Lajos király Kassa városi kiváltságait adományozta, az 1244. évi, pesti oklevelet vette alapul, s az abban szereplő tömör lerakatjogi engedélyt a helyi viszonyokhoz igazítva szinte szó szerint megismételte.¹⁹

A lerakatjog a budai jogkönyv újabb szövegrészeiben

A fentiekből egyenesen következik, hogy a lerakatra vonatkozó rendelkezések és jogok természetesen központi helyen szerepelnek a budai városjogban. A lerakat említésével a budai jogkönyv három különböző időszakban keletkezett részében is találkozhatunk. Előfordul az első szerkesztés alkalmával, a 14–15. század fordulóján keletkezett legkorábbi egységben, a 67. cikkelyben, amely a „Valamennyi kereskedelmi áru lerakásáról” (*Von der niderlagung aller kaufmannschaft*) címet viseli.²⁰ A lerakat a fő témája a jogkönyv negyedik szerkezeti egységének, amely 1421. november 23-án, majdnem napra pontosan százhetvenhét évvel IV. Béla privilégiumának kiadását követően keletkezett, s melynek első két pontja, vagyis a 405–406. artikulusok érintik közvetlenül a lerakatjogot.²¹ A jogkönyv 16. század első éveiben keletkezett bejegyzése, mely a 444. artikulusszámot viseli, ugyancsak említést tesz a lerakatról egy 1502-ben történt eset kapcsán. Eszerint a boroszlói kereskedők, akik nyilván már Budáról tartottak visszafelé, Esztergomnál átkelve a Dunán megrakott szekereikkel Pestnek fordultak, szembehelyezkedve a budai lerakatjoggal, amely szerint lerakodásra kizárólag Budán kerülhet sor. Itt jegyeznénk meg újra azt a rendelkezést, amelyre fentebb már utaltunk, hogy az idegen kereskedők a Budán el nem adott árujukkal tovább nem mehettek, azokat, illetve a Budán vásárolt portékáikat az ország határain belül áruba újra nem bocsáthatták.²² A pestiek panasszal éltek a budaiakkal szemben, hivatkozva a kiváltságra, mely Pestre ugyanúgy érvényes. A két város között perlekedés vette kezdetét, melynek során mindkét fél arra törekedett, hogy minél több és hitelt érdemlőbb oklevéllel tanúsítsa a lerakatra vonatkozó jogát.²³ Úgy tűnik, az eljárás alkalmával a budaiak legnagyobb reményeiket az 1244.

19 *Currus descendentes et ascendentes cum mercimoniis apud eos descendant et forum, sicut prius habeant quotidianum. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) IX/1. 468. Vö. Weisz Boglárka: Kassa kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. In: Kassa az európai történelem kontextusában. Eds. Hajdu Mária, Bartoš Martin. Kassa 2014. 98.*

20 Ofner Stadtrecht 86.

21 Ezek címei sorrendben a következők: Az árukról és helybeni lerakatról Budán (*Von der kaufmannschacz vnnd nyderlag Alhye czw Ofenn*), Hogy egyetlen idegen kereskedő se kereskedhessen Budától Erdély felé (*Daß keyn Fremder kauff man von Ofen hin nider ken Sibenburg sol kauf slagenn*). Ofner Stadtrecht 190.

22 Buda város jogkönyve II. 536. 426–427. cikk.

23 Ofner Stadtrecht 203–204.

november 24-én kelt, IV. Béla királyhoz köthető privilégiumhoz fűzték, amelyet azonban a bíróság nem fogadott el egészen addig hiteles bizonyíték gyanánt, amíg elő nem került I. Károly király azon oklevele, melyben az 1244. évi kiváltságokat, amelyek ténylegesen a pesti *hospesek*nek szóltak, Buda számára meg nem erősítette.²⁴

A jogkönyv 16. században keletkezett 444. artikulusából az is kiderül, hogy I. Károly alkalmasint az 1244. évi privilégium egészével együtt megerősítette Buda lerakatra vonatkozó valamennyi szabadságát (*pestettiget uns alle fraihait der Niderlag*). A megerősítésről a budaiak két pecséttel (*mit den zbain sidell*) ellátott oklevelet őriztek. A kérdéses cikkely beszámol arról is, hogy ezen okirat alsó részén, az előző pecsét mellett szereplő megjegyzés szerint a királyi felségpecsétet ellopták, s amelyik oklevelet e másik pecséttel is ellátják, azt valamennyi jog tekintetében érvényesnek kell tartani.²⁵ Mivel az eredeti, I. Károly által kiadott okirat az utókor számára nem maradt fenn, annak keletkezési időpontja is csak hozzávetőleg határozható meg. Ismert tény, hogy I. Károly 1301–1330 között kiadott privilegiális okleveleit – legalábbis azokat, melyeknek újbóli privilegiális kiadására 1331 után nem került sor – 1364–1368 között I. Lajos rendelkezése szerint megerősítették. Az eljárás során azonban a megerősítés nem az addigi kancelláriai gyakorlatnak megfelelően, vagyis új okirat kiállításával s a régi átírásával történt, hanem úgy, hogy a megerősítendő levélre, méghozzá a régi pecsét mellé, Lajos új kettőspecsétjét függesztették, és az oklevél alján üresen álló részre felvezették a megerősítő sorokat.²⁶ Mindebből egyenesen következik, hogy a kérdéses Károly-kori oklevél bizonyosan 1301–1330 között keletkezett, vagyis eredetileg I. Károly 1301–1322 között használatban lévő első, avagy az 1323-tól ismert második nagypecsétjével hitelesítették. Az előbbiről I. Lajos oklevél-megerősítő záradékából tudjuk, hogy a folytonos visszaélések miatt megsemmisítették.²⁷ A második kettőspecsét tipariuma az 1330. évi havasalföldi hadjárat során tűnt el, mikor őrzőjét, András alkancellárt és fehérvári prépostot a királyi kísérettel egyetemben Besarab vajda seregei alattomban megtámadták.²⁸ Nyilván ez utóbbi, elveszett pecséttel kapcsolatban fogalmazhat úgy a budai jogkönyv, hogy „elopták” (*verstollen*).

Ha mindezen állításokat elfogadjuk, kijelenthetjük, hogy I. Károly 1323–1330 között erősítette meg a budaiak lerakatra vonatkozó jogát. Buda kiváltságlevelének 1323 után történő megerősítése azonban, ismerve Károly és a

24 Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 81–82.

25 [...] vntten pey dem varigen sidell etlech zeill klaine geschrift, wie var der kwniglichen Majestät In sidell verstollen seind warden vnd welche prieff mit dem Anderen sidell gesidelt wer warden, der solt Im allen Rechten kraft haben – Ofner Stadtrecht 204.

26 Gárdonyi (Grünn) Albert: I. Lajos király megerősítő záradéka. Turul 19. (1901) 30.; Gárdonyi (Grünn) Albert: I. Károly király nagypecsétjei. Turul 25. (1907) 34.

27 Hegedűs András: Uralkodói pecsétek. In: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk. Hegedűs András. Esztergom 2000. 38.

28 Gárdonyi (Grünn) A.: I. Károly király i. m. 44.; Hegedűs A.: Uralkodói pecsétek i. m. 42.

város kapcsolatának alakulását, igen későinek tűnik. Sokkal valószínűbb, hogy erre a jogi aktusra jóval korábban került sor. Lehetőség kínálkozott rá például akkor, amikor Buda az 1301-től 1310-ig tartó interregnum utolsó éveiben behódolt Károlynak, s 1309-ben otthont adott az uralkodó második koronázásának. Ez esetben természetesen azzal kell számolnunk, hogy az első fel ségpecséttel hitelesített dokumentumot a budaiak 1323 után megerősítették az uralkodóval, amely okiratra később rákerült Lajos kettőspecsétje, így jöhetett létre a budaiak kétpecsétes (*mit den zbain sidell*) kiváltságlevele. Arra a kérdésre azonban, hogy mit tartalmazhatott a megerősítés, újfent csak következtetni tudunk. Mivel azt valószínűsítettük, hogy Károly oklevele IV. Béla kiváltságlevelét confirmálta a budaiak számára, így a lerakati jog tekintetében az 1244. évi szűkszávu rendelkezést ismételhette meg. Fontos feltennünk azt a kérdést is, hogy ez az eset, amely szorosan nem képezheti részét a városjogkönyvnek, miért került feljegyzésre mégis a jogkönyv artikulusi között. Valószínűleg azért, mert az 1502–1503. évi fentebb vázolt események nem csupán a város egyik legfontosabb gazdasági kiváltságának elvitátását célzó jogi eljárás folyamatáról és végkimenetéről tanúskodnak, de lényegében a város jog egyik alapkövének tekinthető 1244. évi kiváltságlevelével Buda számára történő elismerésének tényét is rögzítik.

Mindezek után fontos figyelmet szentelnünk a többi, korábban emlegetett, lerakati jogot taglaló városkönyvi artikulusra, nevezetesen a 67., illetve a 405–406. cikkelyekre is. Amint az már a fentiekből is kiderült, a két artikulus jogkönyvbe történő feljegyzése között eltelt idő még a legnagyobb számítások szerint is alig lehetett több két évtizednél, amely egy szerkesztett, tehát előzetes megfontolások és mérlegelések alapján összeállított jogkönyv esetében nem tekinthető számottevő időnek. Mi magyarázhatja tehát a jogkönyvben e tudatos ismétlést? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához mindenképp szükséges a két szövegrész keletkezési körülményeinek és tartalmának összevetése. A 405–406. artikulusok, ahogy már utaltunk rá, azon regiszterben nem szereplő, kiegészítő szabályok részét képezik, melyek a könyv negyedik tematikai egységében szerepelnek. Az itt előforduló cikkelyek kivétel nélkül a Buda városát felkereső külföldi kereskedők üzleti tevékenységét szabályozzák. Keletkezésükkel kapcsolatban elmondható, hogy 1421. november 23-án készültek, midőn Caspar Bernhart budai bíró vezetésével a város német tanácsa a városi kereskedőkkel, kalmárokkal és posztónyírókkal, más-ként metőkkel (*dye kaufleut, cramer vnnd gewant schneider*) közös ülést tartott. Az összejövetel alkalmával átnézték a város régtől fogva fennálló kiváltságait és szabadságait, s azok tartalma szerint megfontolt és körültekintő módon közös egyetértéssel meghozták a kiegészítő rendszabályokat.²⁹ Ha jól megfi-

29 [...] außden altenn irenn rechten Hantfesten vnnd freitumb eigentlich gesehen vnnd funden, vnnd seyn nach der ausweisung der selbin iren hantfesten vnnd freitumb gancz vnnd gar mit Wol pedachten vor vnnd nach sichtigen mut vnnd eyniclicher eyn trechtikait dyß vber eyn worden, alß hernach geschriben stet – Ofner Stadtrecht 189.

gyeljük, bár ezen rendszabályok alapjául bizonyosan az uralkodói kiváltságok szolgáltak, a rendeletek egyike sem hivatkozik külön valamely privilégiumra. Ezek a szövegrészek tehát a közösség választotta képviselők által hozott szabályrendeletek kategóriájába tartoznak.

A lerakatot érintő 1421. évi rendszabályok értelmében „egyetlen külföldi, legyen bár német, cseh, itáliai, jöjjön fenti irányból, avagy lentről, Itálián keresztül, Zágrábból, Pettauból, illetve bárhonnan érkezzen az országba akár szárazföldön, akár vízen kereskedelemi árujával, a portékáját sehol máshol nem bocsáthatja áruba, csak itt, Buda városában, a lerakatban”.³⁰ Ha pedig valamelyik külföldi kereskedőt rajtakapnák – szól tovább a 405. cikkely –, hogy a fenti rendelkezés ellen tesz, kereskedelmi áruját elkobozzák tőle. Ehhez a rendelkezéshez szinte folytatólagosan kapcsolódik a következő artikulusz, amely megtiltja a kereskedőknek, hogy Budáról Erdély irányába, Váradra vagy Fehérvárra, avagy az ország területén máshova menjenek, kilátásba helyezve, hogy a szabályszegőkkel a jogot betartatják.³¹

A lerakatjog a budai jogkönyv legkorábbi szövegrészeiben

Az előbbiekkal ellentétben a városjogkönyv 67. artikulusa nem csak a városi tanács szabályrendelete alapján fekteti írásba a lerakatra vonatkozó jogokat, a szerző ez esetben a városjog szerkesztésének bevett módszerét választja. Egy rövid, alapszabályszerű bevezető mondatot követően, melyben az árulerakodás Budán történő tényét rögzíti, a város kiváltságleveleit alapul véve előbb a IV. Béla privilégiumában (*in der gulden Bul kunig Bele*) szereplő lerakatra vonatkozó részt idézi, majd pedig egy ma már nem ismert, Luxemburgi Zsigmond uralkodásához kötött megerősítő oklevélből (*aus dem piivilegio vnd pestätigung [...] küinig Sigmund*) emel át bekezdéseket a városjogkönyvbe.³² Az artikulusz bevezető mondata szerint a város határába és területére érkező, kereskedelmi áruval megrakott minden hajó, avagy szekér álljon meg a lerakatban, és ott bocsásson áruba minden portékát, azokat ugyanis nem viheti tovább, aki azonban ezen rendelkezés ellen tenne, az a nála lévő javaival és vagyontárgyaival felel tetteért.³³ A rendelkezést követi a jogi alapot nyújtó kiváltság

30 [...] keyn auß lender von wan er sey Tewcz, Behem, Walach, er chum von oben ap ader nyden, durch dy walachen, für Agram, vor Petaw ader von wan er In das lanth mit kaufmannschacz auff wasser ader auf lanth gefaren chum. So schol er mit der selben kaufmannschacz nyndert anderswo hyn czihen zu vorkauffen, wenn hy yn dy stat zu Ofen, In dy nyder lag – Ofner Stadtrecht 190.

31 [...] keyner wider von hin kegen Sibenpurgen, Wradeyn, nach Weisenpurg, nach nyndert yn das Lanth, für dy Stat czu Ofen, nach auß der stadt farenn nach reiten – Ofner Stadtrecht 190.

32 Ofner Stadtrecht 86.

33 All schef vnd all wegen mit kaufmanschaft, dy in der Stat Ofen Granitz vnd gepiet komen, sullen daselbs niderlag haben vnd ir kaufmanschatz alle do verkaufen vnd nicht ferner füern. – Ofner Stadtrecht 86.

az 1244. november 24-én kiadott kiváltságlevélből, melynek vonatkozó mondatát a jogkönyv szerkesztője német fordításban közli. A latin mondat szolgai követése helyett azonban inkább olyan fordítás mellett döntött, amely a 15. század elején élő jogalkalmazók értelmezését tükrözheti. Ugyanis a le- és felfelé közlekedő kereskedők városba történő betérési (*apud eos descendant*) és mindennapi vásártartási kötelezettsége helyébe egyértelmű megfogalmazást állít: a fentről és lentől érkező hajók és szekerek, ha kereskedelmi áruval érkeznek, azokat Budán kell lerakniuk és eladniuk (*süllen zu Ofen nider gelegt werden und sullen da hingeben*). Így válik a 13. századi szűkszavú, a lerakatról valójában említést sem tevő szabályozás a 14–15. század fordulóján a jogkönyvet szerkesztő kéz munkája nyomán mindenki számára egyértelmű, elfogadott, megkérdőjelezhetetlen lerakatjoggá. Csupán ebből a szempontból sem lenne érdektelen tudnunk, hogy vajon a szerző rendelkezett-e jogi végzettséggel.

A jogkönyv alkotója azonban nem nyugodott meg ezen a ponton, s német nyelvű fordítást közölt Zsigmond király egy ismeretlen okleveléből is, sőt, úgy tűnik, hogy annak majd teljes egészét idézi. Eszerint semmilyen vízen vagy szárazföldön szállított kereskedelmi árut, ha azt Erdélyből vagy Magyarország valamely más területéről a német területek, avagy Itália felé viszik, és a szükség úgy kívánja, hogy keresztül kell vele haladni Budán, ne vigyenek tovább a városon túl, hanem ott rakják le és árusítsák, illetve cseréljék el, esetleg ott helyben köttessen bármely más jellegű szerződés valamenyny áruval kapcsolatban.³⁴ A Zsigmond-féle kiváltság első része tehát – ha hihetünk a jogkönyv szerkesztőjének – az exportról rendelkezett. Ezt követően, úgy tűnik, az uralkodó az import tekintetében is határozatot hozott, hiszen az előbbieket úgy folytatja a jogkönyv szövege: ha egy kereskedő (*kauffer vnd verkaufferr*) a Bécsből vagy más városból, a német területekről, Lengyelországból, Csehországból, Oroszországból, Poroszországból, Itáliából, nevezetesen Velencéből származó bármilyen árujával jön Budára (*welicherr lay güeter sy pringen gen Ofen, es sey von Wien aus anderen steten, aud deütschen landten, item aus Poland, aus Pehaim, aus reissen, aus Preissen, item aus Welischen landten, nemlich Venedig*), portékáját a városon kívül ne vigye máshová, hanem eladásra, vételre, cserére rakja le ott mindet.³⁵ Ezen túl az uralkodó biztosítja a budaiakat, hogy azoktól a kereskedőktől, akik a fenti előírásokat figyelmen kívül hagyják, a budaiak elkobozhatják árukészletüket. Miben különbözik az itt részletezett lerakati jog a korábban megismert 1421. évi rendelkezéstől? A jogkönyv 67. artikulusában ismertetett, Zsigmond királynak tulajdonított kivált-

34 Das alle kaufmanschaft, welcher lay des sein, sy sein geführt oder getragen auf wasser oder auf landt, aus sibenburgen oder aus anderen landten oder in unserem reich, von wan es sey, in dy deütschen landt oder gen walhen, welichen notturst ist zu führen durch dy selbig Stat Ofen, sy süllen nicht für geführt oder getragen werden, sunderr al kaufman schaftdy dar geführt werden, süllen do nider gelegt werden vnd dy verkauffen, wechsel gemacht, oder ander aintrechtigkait aller kaufmanschaft sol do geschehen. – Ofner Stadtrecht 87.

35 Ofner Stadtrecht 87.

ság legfőbb jellegzetessége az, hogy nem a kereskedőket különbözteti meg származási helyük szerint, és osztja őket belföldi, avagy külföldi csoportba, hanem a kereskedők által szállított áru származási helye alapján különíti el. Vajon mennyire illeszthető bele a kor gyakorlatába az effajta megközelítés, esetleg kimutatható, hogy a budai jegyző fordítása pontatlanságon alapszik?

Buda város IV. Béla egymondatos intézkedésénél részletesebben kifejtett lerakatjogát minden kétséget kizáróan I. Lajos uralkodása idején nyerte el. Az első utalás a konkrétabb megfogalmazást nyert lerakatjogra abban az 1369. decemberi oklevélben olvasható, melyben a Brassó városában szövetet szállító kereskedőknek a király megtiltja, hogy árujukat a városon túl vigyék (*ultra iam dictam civitatem Brasso quoquam deferre non praesumant*), s kötelezi őket, hogy minden odavitt posztót Brassóban adjanak el a Buda városában meghonosodott szokásjog és szabadság szerint (*sicut eadem consuetudo et libertas in civitate nostra Budensi fieri inolevit*).³⁶ Az oklevél, amely Buda példáját alapul véve ad kiváltságot, a kereskedőket külföldiekre (*extranei*), illetve belföldiekre (*regni nostri*) osztja árujuk eredetétől függetlenül. 1370 februárjában ennél is tényszerűbb megállapítással találkozunk a budai lerakatjogot illetően. Midőn az uralkodó meghatározza a nagyszebeni kereskedők vámfizetési kötelezettségeit és mentességeit, részletezi Buda általa engedélyezett (*per nostram maiestatem gratiose ipsis concessa*) szabadságát, mely szerint a Magyar Királyság, valamint más területek kereskedői portékájukat Budán túl nem szállíthatják, nem vihetik, hanem azokat Buda városában kell eladniuk, elcserélniük, de legalábbis lerakniuk.³⁷ Egyértelmű, hogy az uralkodó a külföldi és a belföldi kereskedők, és nem a külföldi, illetve belföldi portékák mozgását szabályozza.

Fennmaradt adataink szerint Buda lerakatjoga Zsigmond uralkodása alatt első ízben egy 1398. december 3-án kelt okiratban³⁸ bukkan fel. A dokumentumból megtudjuk, hogy a város azzal a panasszal fordult a királyhoz, hogy a külföldről és különösen az ország egyes területeiről Budán át jövő kereskedők kerülő utakon szállítanak (*mercatores et alii quilibet cum eorum mercimomialibus de regnis extraneis et specialiter de partibus regni nostri per ipsam civitatem nostram Budensem transseuntes per alias vias se transferent*), s kiváltságukat figyelmen kívül hagyva nem mennek be Budára (*in ipsam civitatem nostram venire non curantes*). Zsigmond maga is elismerte a város privilégiumán esett súlyos sérelmet, mondván, Buda az általa kiadott egyéb kiváltságlevelek erejénél fogva (*vigore aliarum literarumstrarum privilegialium*) azt az előjogot és szabadságot élvezzi, hogy egyetlen kereskedő vagy más személy bármilyen eredetű, illetve fajtájú, a határon túlról és különösen az ország területeiről el-

³⁶ CD IX/ 4. 169.

³⁷ [...] nullus mercatorum regni nostri preadicti vel aliarum partium res suas mercimoniales ultra ipsam civitatem Budensem transportare vel deferre nequeant, sed in ipsa civitate Budensi vendere vel commutare aut ibidem reponere teneantur – CD IX/7. 297.

³⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 92 087.

adás vagy csere céljából szállítandó áruját Budán túl nem szállíthatja, nem viheti, és eladásra, vételre, avagy cserére ki nem rakhatja azt máshol, csakis a városban.³⁹ Jól érzékelhető, hogy midőn a polgárok éltek panaszukkal az uralkodó előtt, az eredethatározó a Budára érkező, illetve a várost elkerülni próbáló kereskedőkre vonatkozik, a kevéssé szabatos megfogalmazású, mondhatni pontatlan uralkodói válaszban pedig a Budára szállítandó árura. A jogkönyvben olvasható rendelkezés tehát visszaköszön az 1398. december 3-án kelt oklevélben, s nem kizárt, hogy egy ismeretlen, Zsigmond nevéhez kötődő, Buda lerakatjogát megerősítő privilégiumban is előfordulhatott, amely révén a szokatlan, az áruk eredete alapján történő megkülönböztetési mód a városjogba is bekerült. Ennek ellenére szükséges leszögeznünk, hogy ez az elv a Zsigmond-kor joggyakorlatába sem illeszkedik, bizonyítják ezt az 1402. évi lerakatjogi közjáték alkalmával kelt adománylevelek is, amelyek a német, osztrák, cseh és morva területekről érkező külföldi és az oda tartó magyarországi kereskedőket különböztetik meg.⁴⁰ A korabeli forrásokon túl a kutatás sem támogatja annak lehetőségét, hogy a középkori lerakatjoggal kapcsolatos kiváltságok esetlegesen a különböző származású árucsoportokra vonatkozzanak, jelen ismereteink szerint ugyanis egyetlen olyan lerakatjoggal rendelkező várost sem tudunk megemlíteni, ahol a jogi megkülönböztetés alapjául ne a kereskedők külföldi, avagy belföldi, illetve egy bizonyos régióból való származása szolgált volna.⁴¹

A kérdés már csak azért is különös figyelmet érdemel, mert külföldi eredetű árut nem csak külföldi kereskedő hozott be a Magyar Királyság területére, ahogy a magyarországi kereskedők szerepe sem mondható kizárólagosnak a magyarországi áruk kivitelében.⁴² A budai jogkönyvben idézett kiváltság elvi intézkedése a gyakorlatban mindaddig nem okozhatott fejtörést a jogalkalmazók számára, amíg a város lerakatjoga valamennyi kereskedőre vonatkozott. Amennyiben azonban az uralkodó bármikor a kiváltság szűkíté-

39 [...] ut nullus mercator et alii quilibet homines cum eorum rebus mercimonialibus cuiuscunque generis vel speciei existant causa venditionis vel commutationis de Regnis extraneis et specialiter de partibus regni nostri per ipsam civitatem nostram deportandis ultra eandem nostram civitatem deportare et deducere vel venditioni et emptioni aut commutationi exponere non valeat neque possint nisi civitate nostra in eadem – DL 92 087.

40 Zsigmond 1402. évi, a határ menti városok részére történő „árumegállító jog” adományozásáról és annak visszavonásáról lásd *Teke Zsuzsa*: Adalékok Zsigmond várospolitikájához (1387–1405). In: *Változatok a történelemre – Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. Erdei Györgyi, Nagy Balázs. Budapest 2004. 227–228., továbbá *Weisz B.*: Vásárok és lerakatok i. m. 63–67.

41 *Weisz B.*: Vásárok és lerakatok i. m. 107.

42 Kubinyi András szerint csak a középkor végén állt elő egy rövid időre az a helyzet, hogy a magyarországi kereskedők elsősorban exporttal, a külföldi kereskedők importtal foglalkoztak, korábban ugyanaz a kereskedő, aki a beszállításban részt vett, érdekelt volt a kivitelben is. Vö. *Kubinyi András*: A későközépkori magyar–nyugati kereskedelmi kapcsolatok kérdése. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter. Budapest 1998. 116., lásd még *Kubinyi András*: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36. (1994) 10., 40–41.

se mellett döntene, méghozzá úgy, hogy nem a magyarországi árukat szállító kereskedőket mentesíti a város lerakatjoga alól, hanem a belföldi kereskedőket, szállítsanak azok akár külföldi, akár magyarországi árut, a városnak nem akad erre az esetre vonatkozó használható szabályzata, vagyis át kell fogalmazni a jogkönyvében szereplő lerakatjogi artikulusát.

A bel- és külföldi kereskedőkre vonatkozó érvényesség tekintetében szinte egyedülálló jelentőségű budai lerakatjog súlyát először Zsigmond 1402. év eleji döntése csökkentette. Az esztendő januárjában ugyanis az uralkodó a budaihoz hasonló jellegű lerakat létrehozását engedélyezte Pozsonyban, Sopronban, Nagyszombatban, Bártfán, illetve Lőcsén. A lerakatok létrejötte sok tekintetben sértette Buda monopolhelyzetét, nem is maradt sokáig érvényben a határ menti városok lerakatjoga, hiszen Zsigmond még ugyanazon év októberében visszavonta év elején adományozott kiváltságait.⁴³ Nem nyugodhattak azonban sokáig a kedélyek Budán, hiszen az 1405 áprilisában napvilágot látott városi dekrétum 11. cikkelye a külföldi kereskedők kivételével minden magyarországi kereskedőt felmentett Buda lerakatjoga alól, melyet az addigi szokás szerint az országlakos és az idegen kereskedőkre nézve egyaránt kötelezőnek tekintettek.⁴⁴ Ezt követően a városjog 67. cikkelyének egyes részei aligha állhatták sokáig az idő próbáját és aligha maradhattak hosszabb ideig érvényben. Viszonylag rövid időn belül vállalkozni kellett a városjogkönyv 67. pontjának megváltoztatására, még akkor is, ha ez – miként arra a bevezetőnkben utaltunk – esetleges tekintélyvesztéshez vezetett. A korrekció szükségességét amúgy az uralkodó által elrendelt, a lerakatjogra vonatkozó szűkítéssel is lehetett indokolni. Így 1421. november 23-án Caspar Bernhart bíró vezetésével a tanács és a lerakatjogban leginkább érintett városi kereskedők, kalmárok, posztómetők összeültek, hogy áttekintsék a város régtől fogva keletkezett kiváltságait és szabadságait, s ezeknek fényében, alkalmazkodva az új feltételekhez, módosítottak a lerakatjog szövegén.⁴⁵ Ez magyarázza azt, hogy a városkönyv fentebb említett 67. cikkelye után a 405–406. artikulusokban újra felbukkan a lerakatjog kérdése. Az 1421-ben megszületett új rendelkezés, miként azt fentebb láttuk, már csak a külföldi (*aufß lender*), vagyis német területekről, Csehországból, az olasz területekről vagy bárhonnan máshonnan érkező kereskedőkre nézve tartja kötelezőnek, hogy nem bocsáthatják portékájukat áruba máshol, mint Budán, a lerakatban. A fenti állítások alapján azonban megengedhető még egy következtetés, nevezetesen hogy a jogkönyv 67. cikkelye 1405. előtt keletkezett, amely megállapítás esetlegesen figyelembe vehető és mérlegelhető a jogkönyv első három fejezetének esetében is.

43 Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 63., 67.

44 Decreta regni Hungariae, Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Ed. Franciscus Dóry, Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest 1976. 199. – Az 1405. évi városi dekrétumok és a budai árumegállító jog kapcsolatáról lásd Teke Zs.: Adalékok i. m. 229.

45 Ofner Stadtrecht 189.

A lerakatjogon túl

Nem lennénk azonban hűek a történelmi tényekhez, ha elhallgatnánk, hogy a budai jogkönyv 1421. november 23-án keletkezett részei nem csupán a 405–406. artikulusokat tartalmazzák, hanem ezeken kívül még bizonyosan tizenöt cikkelyt, bár egyes feltételezések szerint a jogkönyv ötödik része, a maga húsz bejegyzésével szintén a Caspar Bernhart vezette ülés határozatai közé sorolható. Sőt, Blazovich László a jogkönyv teljes negyedik és ötödik részét, vagyis a 404–441. artikulusokat az 1421-ben keletkezett, lerakatjogot részletező szabályrendszernek tekinti.⁴⁶ Azt már tudjuk, hogy a 405–406. cikkelyek valóban a lerakatjoghoz kötődnek, de vajon ugyanez elmondható-e a többi bejegyzésről is? A 407. artikulus szövegét megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy abban azt szabályozzák, hogy a külföldi (*aufß lender*) kereskedő, valamint a belföldi (*nyderlenger diß Landes*), akár erdélyi (*aus Sibenpurgen*), akár Dunán, Dráván, Száván túli (*en halb der Tanaw, der Tra, der Saw*), kinek adhatja el portékáját.⁴⁷ Mivel a budai lerakatjog 1405 után, mint azt fentebb láttuk, nem érintette a belföldi kereskedőket, a 407. artikulus viszont igen, ez a cikkely nem képezheti részét a lerakatjogi szabályrendszernek. Sokkal inkább tekinthető a 74. cikkely korrekciójának, amennyiben megengedi, hogy az említett kereskedők a budaikon kívül például a pozsonyiakkal is kereskedhessenek.

Ugyancsak nem képezi a lerakatjogi rendelkezések részét a 408–413. cikkelyek egyike sem, hiszen ezek is külföldi és belföldi kereskedőkre egyaránt vonatkoznak, s a korábban keletkezett 73., 92. és 93. cikkelyeket pontosítják, illetve magyarázzák. Gondolunk itt arra, hogy míg az első szabályozáskor a városi mérleg használatával kapcsolatban egyetlen artikulus (73.) született, addig 1421-ben öt bejegyzés is ehhez kapcsolódik. Figyelemre méltónak mondhatók a 414–421. artikulusokban olvasható bejegyzések, ezek a vendégkereskedők által behozott áruk egy részét sorolják fel, kiemelve azt a mennyiséget, mely alatt Budán nem árusíthatnak az adott termékből. Ha figyelmesen olvassuk a jogkönyvet, rájöhethünk, hogy az itt felsorolt árucikkek (sáfrány, borsáru, fűszerek, görögselyem, pártáövnek való selyem, cendel, taft, festőfűfonál, barhent, gyoics, nadrág és főköttő) vonatkozó szabályozás a jogkönyv 104., kalmárokról szóló cikkelyében egyszer már szerepelt. Ezeknek a portékáknak az árusítására vonatkozó tételeknek kétségkívül nincs helye a kalmárok kötelezettségeit felsorakoztató passzusban – hacsak nem az ő feladatuk e rendelkezések betartatása –, ezért az 1421. évi rendezés alkalmával mindegyiket külön bejegyzésbe szedték. A jogkönyv negyedik részéről tehát egyértelműen megállapítható, hogy két pont kivételével nem kapcsolódik a lerakatjoghoz, s határozottan állítható az is, hogy valamennyi artikulusa a jogkönyv valamely korábban keletkezett cikkelyének korrekciója okán született meg. A kutatásban felmerült annak a lehetősége is, hogy a kérdéses artikulusokat

46 Buda város jogkönyve I. 63.

47 Ofner Stadtrecht 191.

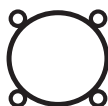
esetlegesen a lerakat házsabályából másolták volna be a jogkönyvbe.⁴⁸ A fentiek alapján azonban ezt a lehetőséget sem tekinthetjük valószínűnek.

Szinte lehetetlennek tűnő feladat válaszolni arra a kérdésre, hogy vajon a jogkönyv ötödik része egy időben keletkezett-e az azt megelőző negyedikkel, vagyis pontjai az 1421. november 23-án született döntések közé sorolhatók-e. Azon túl, hogy ennek a szerkezeti egységnek önálló címe van, amely ugyan-csak elkülöníti az előzőtől, jellemzője, hogy a negyedik rész korrekció céljából született határozataival ellentétben ez a fejezet tartalmaz olyan új artikulusokat is, amelyek témájával korábban nem találkozhattunk a jogkönyvben. Ezek közé tartoznak a 423–424. artikulusok azon listái, amelyek felsorolnak 46 különböző árucikket, illetve 32 fajta posztót, s azt a mennyiséget, amely alatt ezek nem bocsáthatók áruba Buda területén. Nem szerepelt eddig a jogkönyvben a zsidók és a vendégkereskedők közötti üzletkötés tilalma sem, amely ezúttal a 425. artikulusban megjelenik. A 427. cikkelyben első ízben rendelkeznek arról, hogy a vendégkereskedők mely budai vásárokon s milyen feltételek mellett árusíthatnak. Az ötödik rész artikulusai nagy hangsúlyt fektetnek az felesküdt közvetítők munkájának taglalására, a 428–431. cikkelyeknek, illetve a 439–441. pontoknak is ők a főszereplői. Jelen szabályozások feladatukörüket jóval árnyaltabban világítják meg, mint a korábbi 92. artikulus, hiszen kitérnek arra, hogy a szállásadó és a vendégkereskedő közötti üzletkötéshez, a bőrökkel megrakodott kocsi lekötéséhez, illetve megrendeléséhez, a bőr és viasz eladásához és vételéhez, a kocsik megrakodásához is szükséges a felesküdt közvetítő jelenléte. A 441. artikulus tartalmazza a közvetítők egyes üzletkötések utáni bérszabását, amely módosítja a 95. számú cikkely korábbi bértábláját. A két bérezés között átlagosan egyébként kétszeres szorzó mutatható ki, ami – miután a közvetítő az eladott áru értéke (*nach iren wirdenn*) alapján kapta juttatását⁴⁹ – nagyjából kétszeres áremelkedést feltételez Budán. Figyelemre méltó, hogy a közvetítőkre vonatkozó artikulusok nem közvetlenül követik egymást, hanem hét cikkellyel később térnek vissza újra a témára, ez nem arra vall, hogy a jogkönyv ötödik részét különös tudatossággal szerkesztették volna, esetleg arra, hogy nem egy időben keletkeztek a benne szereplő cikkelyek. Az ötödik és a negyedik rész jogi rendelkezései között néhány ponton átfedés mutatható ki. A korábban elemzett negyedik rész is tartalmaz egy olyan artikulust (408.), amely a közvetítők szerepéről értekezik, a 436. artikulusban pedig – hasonlóan a negyedik rész több cikkelyéhez (409–413.) – újra előkerül a hamis mérlegek és súlyok használatának kérdése, amellyel kapcsolatban a 85. artikulus szó szerinti megismétlését tapasztaljuk. Feltevésünk szerint, amennyiben az ötödik rész rendelkezései egyszerre keletkeztek volna a negyedik résszel, az azonos tartalmú rendszabályok egy-

48 A város középkori lerakatának épületét nagy valószínűséggel azonosító Benda Judit feltevéséről van szó. Vö. *Benda Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. Mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza, árucsarnok. Tanulmányok Budapest Múltjából* 37. (2012) 26.

49 Ofner Stadtrecht 202.

mást követően kerültek volna lejegyzésre, ez alapján tehát még abban sem lehetünk bizonyosak, hogy az ötödik rész artikulusai egy időben születtek. Amit azonban minden kétséget kizáróan állíthatunk, az az, hogy a budai jogkönyv 1421. után bejegyzett 45 artikulusa közül egy kivételével⁵⁰ valamennyi a kereskedelmi tevékenységre vonatkozó szabályozás, amely arra enged következtetni, hogy a gazdasági élet ezen területe számított Budán a legfontosabbnak, a pörgő kereskedelmi élet pedig a jogi szabályozás szintjén is változtatásokra, módosításokra, újraértelmezésekre sarkallta a város vezetőit és elitjét.



50 A 442. artikulus a tárnokszéki városok 1500. évi ülésrendjét rögzíti.

NYÁRÁDI ZSOLT*

Régészeti nyomok Székelyudvarhely piacteréről

Előzmények

A Küküllő-dombvidék keleti szegélyén, az Udvarhelyi-medence központi részén, a Nagy-Küküllő bal partján kialakuló településről a legelső írásos forrásunk 1317-ből származik, amikor templomának Konrád nevű papját említik.¹ Az 1333–1334-es pápai tizedjegyzékekben *Vduorhel* névalakban jelenik meg, amikor István nevű papja hét báni dénárt fizetett.² Ez a forrásokban említett templom a mai Szent Miklós-hegyi katolikus templom környezetében kerekendő.³

A település korai történetéről csak szórványosan rendelkezünk régészeti adatokkal. Az ismert leletanyag különböző csatornázások, építkezések alkalmával került elő, nélkülözve a rétegtani megfigyeléseket, így nincs módunk pontosabb kronológiai észrevételekre. A város területéről előkerült leletanyag ismeretében a település létrejötté a 12–13. századra tehető. A várostól délnyugatra emelkedő platón, a mai Budváron egy töltelékes kőfallal erősített menedékvár is épült, amelynek a belső részéből az 1969–1970-es feltárások során egy Árpád-kori veremház maradványai kerültek felszínre.⁴ A Budváron feltárt lakóház kerámiai, a lassúkorongon előállított edények töredékei, a lapos – kiegészíthető – edényaljak fenékbélyegek nyomaival, valamint a bronzfűtlő alja mind a 12–13. századra keltezhetőek.⁵

A város belterületéről előkerült legkorábbi leletek a Kossuth, Attila, Tompa László, Vár utcákból, valamint a Városháza térről, a református temetőből, a városi kórház területéről ismeretesek. Ezek lassúkorongon készített szürkésbarna, vörös, fekete, durva homokkal soványított, bekarcolt körbefutó vonaldíszes, hullámvonalköteges, bekarcolt hullámvonalas, rádli díszes, tölcse-

* A szerző a Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely) régésze.

1 Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Transilvaniensis. Albae Carolinae 1882. 191.

2 Monumenta Vaticana historiam regni hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár I/1. Budapestini 2000. (a továbbiakban Mon. Vat. I/1.) 115., 133.

3 Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest 1981. 316–317.

4 Ferenczi Géza: Lapok Erdély múltjából. Székelyudvarhely 2002. 48–49.

5 Sófalvi András: A székelység határvédelme és önvédelme a középkortól a fejedelemség koráig. Várak és más védelmi objektumok Udvarhelyszék településtörténetében. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest 2012. 118–119.

resen megvastagodó, egyszerűen tagolt kihajló edényperemek és oldaltöredékek.⁶ A település középkori kiterjedéséről ugyanakkor annyi megállapítható, hogy az Árpád-kor során elérte a hajdani római település legszélső határait, de nem terjedt túl rajta.⁷

A település kialakulásának kezdetei kapcsolatban lehetnek magával a település elnevezésével is. Az Udvarhely névalak utalhat arra, hogy a telegdi székelyek betelepítése előtt királyi udvarház állhatott itt, valószínűleg annak a római határerődnek a romjai fölött, ahova utóbb a kolostor és a vár is épült.⁸

A középkori szék két mezővárosa, Udvarhely és Keresztúr közül az előbbi bizonyult életerősebbnek, de az Árpád-korban ez még fordított volt. Minden bizonnyal Keresztúron volt a korábbi alesperesi központ,⁹ erre utalnak a pápai tized összegei is:¹⁰ a 23 dénár egyben Udvarhelyszék legnagyobb összegét is jelenti. Az, hogy Udvarhelyszék legjelentősebb települése az Árpád-korban Keresztúr volt, a régészeti leletek is alátámasztják. Míg Keresztúrról értékes importtárgyak, jelentős épületek maradványai kerültek felszínre,¹¹ addig Udvarhely csupán egy szórt jellegű település képét kelti.¹² A két város rivalizálásából végül Székelyudvarhely került előnyösebb pozícióba. A váltás valamikor a 14. században következhetett be, hiszen Keresztúron ekkortájt elkezdtek építeni egy háromhajós, kéttornyos bazilikális térrendezésű templomot, amelyet azonban sosem fejeztek be az elképzelt formában.¹³ A 15. századra már Udvarhely volt a jelentősebb település, hiszen ekkortól kezdve a szék névadó központjává válik, és így a világi beosztásban a Telegdiszék megnevezés ezt követően eltűnt, helyét az Udvarhelyszék névalak vette át.

Székelyudvarhely ovális középkori piactere (az alsó része ma Városháza tér) a régészeti leletek tükrében a mai ferences templom, illetve a Márton Áron tér felső része közötti területen feküdt (1. kép). A ferences templom 2006-os felújítása során a templombelsőben késő Árpád-kori településnyomok kerültek felszínre, amelyek egyben jelzik a tér kiterjedésének nyugati határát.¹⁴

A főter területén 1955-ben nagyfokú csatornázási munkálatok zajlottak, amikor településnyomokat, egész edényeket, illetve egy kovácsműhely gazdag leletanyagát tárták fel, amelyet az ásatók ismereteik hiányában a 13–14.

6 Nyárádi Zsolt: Adatok Székelyudvarhely településtörténetéhez: egy régészeti gyűjtemény tanulmányai. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. 2007–2008. (2008) 85–96.

7 Nyárádi Zs.: Adatok Székelyudvarhely településtörténetéhez i. m. 83.

8 Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos Füzetek 223. (1997) 15.

9 Sófalvi A.: A székelység határvédelme és önvédelme i. m. 150–151.

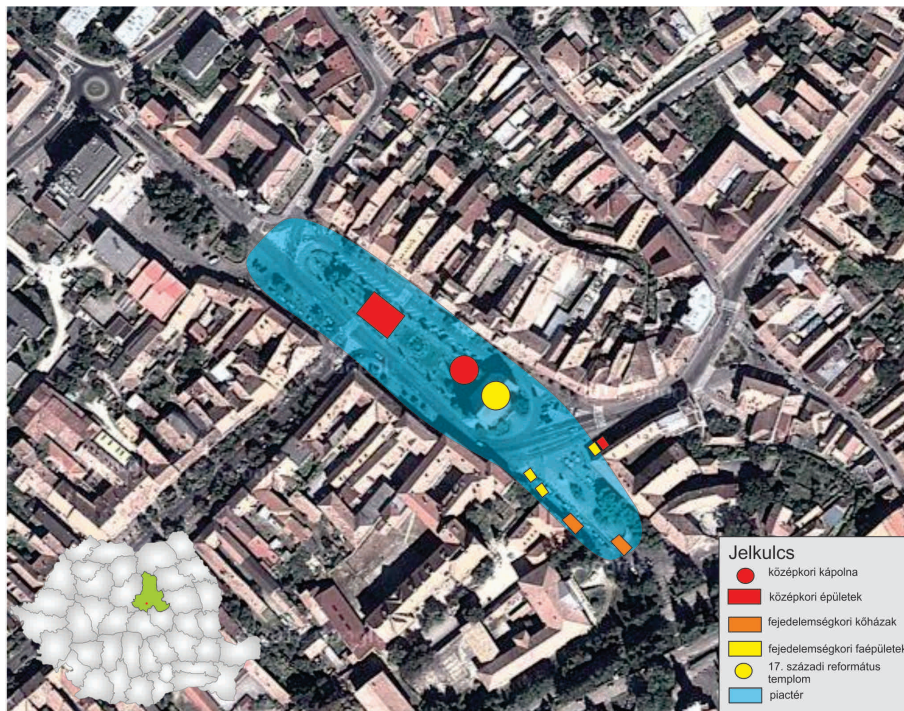
10 Mon. Vat. I/1. 115.

11 Benkő Elek: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. Budapest 1992. 159–186.

12 Nyárádi Zs.: Adatok Székelyudvarhely településtörténetéhez i. m. 83–84.

13 Benkő E.: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája i. m. 154.

14 A Sófalvi András által vezetett leletmentő ásatás anyagai még közöletlenek.



1. kép. Székelyudvarhely piactere a régészetileg azonosított középkori és fejedelemségkori épületekkel

századra kelteztek.¹⁵ Az ásatási beszámolóra hivatkozva a későbbiekben a szakirodalomba is bekerültek a 11–12. századi leletek, illetve a középkori fazekasműhely nyomai.¹⁶ A régészeti leletanyag alaposabb tanulmányozása során azonban kiderült, hogy ezek a leletek nem középkoriak, hanem a korábbi római katonaváros tárgyi maradványait jelentik.¹⁷

2003 júliusában a Városháza tér 4. szám alatt levő udvar belső felében egy körülbelül 3 méter széles, 0,5 méter mély árkot ástak, mely a faltól indult a csatornaaknáig. A kiásott földből egy rendkívül töredékes, bolygatott, másodlagos helyzetben levő anyag került elő, amelyben a középkorra voltak keltezhetőek a barna, barnászvörös (felületén fekete, kormos égésnyomokkal), durva homokkal soványított, vállán bordázott fazekak oldal- és aljtöredékei.¹⁸ A 2000-es évek során több alkalommal került sor a Városháza tér különféle részein közművesítés során történő árokásásokra, amikor is 0,40–0,50 méter

15 Ferenczi István – Ferenczi Géza: Régészeti-helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő Völgyének felső részében 1955–1956-ban. *Studia Universitatum Babeş et Bolyai, Series Historia* 3. (1958) 28.

16 Dávid L.: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei i. m. 321.

17 Nyárádi, Zsolt – Zăgreanu, Radu: New data upon the roman settlement from Odorheiu Secuiesc. *Marisia, Arheologie* 31. (2011) 231–232.

18 Nyárádi Zs.: Adatok Székelyudvarhely településtörténetéhez i. m. 95–96.

széles, 1,20–1,50 méter mély árkokból a különféle korok kevert anyagai mellett középkori vörös, homokkal soványított, gyorskorongolt, levágott fazék alj- és oldaltöredékei kerültek elő.¹⁹

2000-ben a piactér felső részét, a Márton Áron teret egy 1,50–2 méter mély, 0,50–0,60 méter széles délnyugat irányú árokkal vágták át. A leletanyag zömmel a tér közepe tájáról került elő. Ezek eléggé töredékesek voltak, melyek őskori atipikus darabokat tartalmaztak, továbbá római szürke, finoman iszapolt tál peremtöredékeit, késő középkori vörös, homokkal soványított, gyorskorongolt szalagfüleket, perem- és aljtöredékeket.²⁰

Sajnálatos módon ezen munkálatok során nem történt régészeti felügyelet, az árok metszeteiről nem készült dokumentáció, a mindennemű információt nélkülöző kiásott leletanyag egy amatőr régészeti gyűjteménybe került.²¹ A téren az első szakszerű régészeti felügyeletre 2008-ban került sor, amikor az új millenniumi emlékoszlop alapozását ásták. Ekkor egy késő középkori méretes kőépület került felszínre, ugyanakkor a piactér köves járószintjei is ismertté váltak. A kis felületek, valamint a szűkös határidő azonban nem tettek lehetővé alaposabb megfigyeléseket.

Ennélfogva rendkívüli lehetőséget jelentett a Márton Áron tér 2013-as felújítása, amely alkalmával sajnos csak kisebb kutatásokat végezhattünk a régi piactér felső felében és annak környezetében. A feltárások során azonban nemcsak leletanyagunk bővült jelentősen, hanem a város történetét illetően is újabb információkkal gazdagodtunk.

A tanulmány a város piacterének történetét mutatja be, amely nagyobb kiterjedésű régészeti ásatások hiányában csak szószavú betekintést enged a korabeli pezsgő piaci életbe. A 2013-ban zajló térfelújítások alkalmával ennek ellenére sikerült egy keresztmetszetet kapnunk a tér felső részének használatáról, illetve annak fejedelemségkori átalakulásáról.

Városkép a középkori piactérrel

A piactér kialakulásáról, illetve korai kiterjedéséről nem rendelkezünk pontos adatokkal. Udvarhely a forrásokban először 1485-ben tűnik fel oppidumként (*in opido Wdwarhel*),²² de feltehetően már korábban, Zsigmond alatt kaphatta kiemelt státusát, ugyanis a 15. század első évtizedeiben a kiváltságos települések a király városalapító, illetve várostámogató tevékenységeinek az eredményeként jöhettek létre.²³ Udvarhely első kiváltságlevele 1557-ből maradt

19 Nyárádi Zs.: Adatok Székelyudvarhely településtörténetéhez i. m. 96.

20 Nyárádi Zs.: Adatok Székelyudvarhely településtörténetéhez i. m. 91.

21 Nyárádi Zs.: Adatok Székelyudvarhely településtörténetéhez i. m. 76–77.

22 Székely Oklevéltár. I–VIII. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Kardos Lajos, Barabás Samu. Budapest–Köszvény, 1872–1934. (a továbbiakban SzOkl.) III. 108.

23 Balogh Judit: Székely város a XVI–XVII. században. In: Város és társadalom. Studia Miskolcensis. I. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc 1994. 27.

fenn, amelyben Izabella királyné a várost felmentette a török szultánnak fizetendő adó kivételével mindenféle adó alól.²⁴

A település előnyös fekvése, valamint kiváltságai lehetővé tették, hogy egyre fontosabb szerepet töltsön be a térség irányításában. A székelyek ispánjának, akinek a 14. századtól kezdve a görgényi vár volt a központja,²⁵ 1492 körül próbáltak új központot kialakítani Udvarhelyen. Báthori István vajda megkísérelte a székelység központjában kiépíteni a tisztségéhez tartozó várbirtokokat. Ez azonban a székelyek és a város nem várt ellenvetését váltotta ki, amely végül a vajda menesztésével zárult.²⁶

Udvarhely a 15. század második felétől kezdve a szék névadó településévé vált,²⁷ és ez a város lett a székely peres ügyek felső továbbviteli fóruma 1507 után.²⁸ Udvarhely régi kiváltságait Izabella királyné erősítette meg 1558-ban,²⁹ többek között a királybírák joghatósága alól is felmentve lakóit.³⁰ Ugyanebben az esztendőben a hagyomány szerint a város pecsétet is kapott a királynétól, a pecsétkép egyben a város címere is volt.³¹ Mihály János legújabb kutatásai a város pecséthasználatával kapcsolatosan azonban rámutattak, hogy még a 16. században sem volt saját pecsétje a városnak, az csupán valamikor a 17. század második felében jöhetett létre.³²

A város fejlődésére igen kedvező hatással volt a vásártartás joga. Udvarhelyen a Szent Ferenc-napi (október 4.) sokadalom első említése 1592-ből származik,³³ de nem tudjuk, hogy a helység kitől és mikor kapta a vásártartási engedélyt. A fejedelemség korában három éves³⁴ és egy keddi hetivásárt említenek, az ezekre vonatkozó engedélyeket a város Balogh Judit feltevése szerint Zsigmond királytól kaphatta.³⁵

24 [...] a solutione quarumcumque taxarum et contributionum nostrarum nobis et camere nostre provenire debencium, excepta taxa et contributione potentissimum imperatorem et excelsam portam spectante, in perpetuum clemeter eximendos et supportandos duximus – SzOkl. II. 138.

25 Kordé Zoltán: A székelyispáni méltóság a Zsigmond-korban. *Történelmi Szemle* 46. (2004) 224–226.

26 SzOkl. I. 271.

27 Az oklevelek 1448-tól kezdve utalnak arra, hogy itt volt a szék kapitányának központja. Vö. *Connert János: A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig.* Kolozsvár 1901. 16.

28 SzOkl. VIII. 225.

29 SzOkl. II. 146–147., 148–149.; SzOkl. III. 316–317.

30 SzOkl. II. 149. Vö. *Benkő E. – Demeter I. – Székely A.: Középkori mezőváros a Székelyföldön i. m. 18–19.*

31 *Balogh J.: Székely város a XVI–XVII. században i. m. 30.*

32 *Mihály János: Székelyudvarhely pecséthasználatáról. Lustra* 2. (2015:1) 27–30.

33 *Pál Judit: Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914. Csíkszereda* 2003. 61.

34 Az éves vásárokat Krisztus testének ünnepén, Szent Ferenc napján, illetve a nagyböjt közepén tartották. Vö. *Benkő József: Transsilvania specialis. Erdély földje és népe. I–II. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. Bukarest–Kolozsvár* 1999. 38.

35 *Balogh J.: Székely város a XVI–XVII. században i. m. 31.*

A városfejlődésre és a városiasodásra azonban negatívan hatott a központi hatalom állandó jelenléte. 1562 után a felállított vártartomány és az azt igazgató főkapitány, valamint a város között folyamatosak voltak a konfliktusok. A kapitány beszállásolási joggal bírt a városban, a lakókat pedig mindenféle más új terhekkel is sújtották. Mindezek mellett a vár a későbbiekben a kocsmáltatás jogát is el akarta venni.³⁶

A piactér központi részére valamikor a középkor folyamán egy kápolnát építettek, amelyet Szent Anna tiszteletére szenteltek fel.³⁷ A kis kápolna a korábbi egységes teret két részre tagolta, amely megosztás később még inkább megerősödött. Így alakult ki a mezőváros korábbi piacterének keleti feléből a forrásokban a későbbiekben szereplő Felső-, míg a nyugati részéből az Alsó-piactér elnevezés. Az alsó részt a 19. század végén Batthyány térnek, a Felső-piacteret az újkorban Deák térnek hívták, amely később Gabonapiac, Szabadság tér, Patkó, illetve 1990 óta Márton Áron térre módosult.

A középkori piactérre felépített kis kápolnáról szintén kevés adattal rendelkezünk. Középkori voltát is csupán az bizonyítja, hogy a reformációt követő felekezeti viták idejében már romos épületként jelenik meg. A 17. század eleji templomviták során a templomukat elvesztő katolikusok a korábbi kápolnájuk helyére, annak alapjaira szerettek volna új épületet emelni, de ezt egy fejedelmi rendelet határozottan megtiltotta.³⁸

1630-ban, miután a fejedelmi bizottság a felekezeti viták lezárására tett törekvései során bezáratta a középkori templomot, újranyitásának feltételéül szabta meg, hogy a két felekezet közösen új templomot is építsen.³⁹ A reformátusok új templomát a piactéren, a korábbi kápolna szomszédságában építették fel. Azt, hogy nem a középkori épület romjaira húzták fel az új templomot, a 18. századi források erősítik meg, amelyekben pontosan megemlékeztek a korábbi romokról: „a 16-ik s következő seculumokban elmúlt időknek mostohasága miatt elpusztult kápolnácskának fundamentuma ezen nemes Székely Udvarhely szabad mezővárosának közönséges piacán a reformata eklézsiának cintermének nyári napnyugatot néző felin kívül még egészen megélén.”⁴⁰ A középkori kápolna alapfalai minden bizonnyal a mai parkosított területen, avagy az útburkolat alatt keresendőek, pontos lokalizálása mind ez idáig nem történt meg.⁴¹

36 Benkő Elek: A középkori Székelyföld. I. Budapest 2012. 380–381.

37 Dávid L.: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei i. m. 321.

38 A Székelyudvarhelyi Plébánia iratai 696/b, 1. doboz. A székelyudvarhelyi katolikusokra vonatkozó oklevelek másolatai, 1614-es oklevél.

39 SzOkl. VI. 109–112.

40 Zayzon Ferenc: A Székelyudvarhelyi Evang. Reform. Egyházközség története megalakulásától 1780-ig. Székelyudvarhely 1893. 30.

41 Dávid L.: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei i. m. 321–322.

A régi városháza

A középkori piactéren, a mai református templom nyugati szomszédságában a 19. század közepén még fennálló, akkor városházaként használt méretes épületre vonatkozó pontos írott forrásokkal nem rendelkezünk, így nem tudjuk megállapítani, mikor is épülhetett.⁴² Az épület nyomai 2008-ban bukkantak elő a millenniumi emlékmű újraállításának alapozási munkálatai során (2. kép). A rövid időtartamú régészeti munka során egy 7×7 méteres felületet nyi-



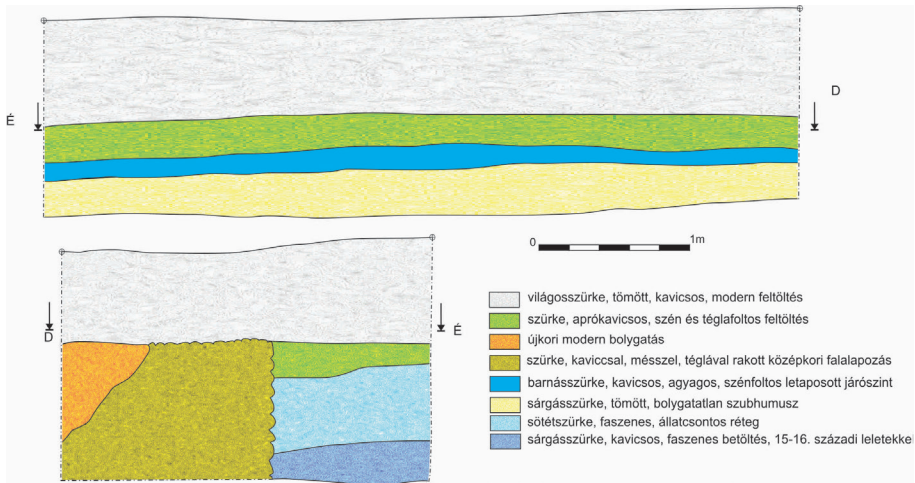
2. kép.
A 2008-as leletmentő
ásatás során előkerült
épületmaradványok
(fotó: Nyárádi Zsolt)

tottunk,⁴³ amelynek nagyobb részét a korábbi emlékmű alapozása, illetve a későbbi bolygatások fedték el. A szelvény északi felében egy épület sarka bontakozott ki, amelynek vaskos falait szürke, sok meszet tartalmazó jó minőségű kavicsos habarccsal görgetegkövekből rakták fel, helyenként téglát is felhasználva. A kiásott felületben egy elpusztult épület délkeleti sarkát azonosítottuk, amely alapozásának alját 1,6 méter mélységben még nem értük el.

Sajnos értékelhető falsík egyik oldalon sem volt, így nem ismerjük azok pontos szélességét, de hozzávetőlegesen egy méter vastagok bizonyosan vol-

42 Az épületet nem sokkal elbontása előtt Orbán Balázs fényképfelvételen rögzítette, lásd *Vofkori György: Székelyudvarhely. Várostörténet képekben. I. Békéscsaba 2009. 49.*

43 A munkálatok Nyárádi Zsolt és Botha Zoltán régészek felügyeletével zajlottak.

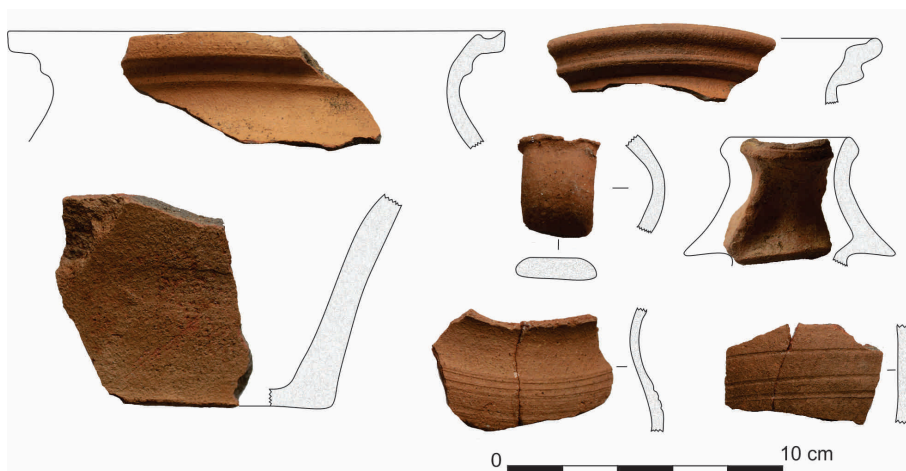


3. kép. A kiásott szelvény metszetrajzai a középkori fallal és a korabeli rétegekkel

tak. Az épületbelsőben az újkori bontási rétegek alatt egy 15–20 centiméter vastag, szürke, aprókavicsos, téglafoltos, faszenes feltöltést észleltünk, amely alatt egy sötétszürke, laza, állatcsontos réteg jelentkezett 50–60 centiméter vastagságban (3. kép). Ez alatt a mai felszíntől számítva 1,4 méter mélységben egy sárgásszürke, kavicsos, faszenes réteg jelentkezett, amelyből késő középkori edénytöredékek kerültek elő. A 20–25 centiméter vastagságú réteget elbontva elértük a sárga agyagos altalajt. A rétegből több darab 15–16. századra keltezhető barna, rétegesen égett, gyorskorongolt, homokkal soványított fazék perem-, oldal- és aljtöredékei kerültek felszínre. A peremek erőteljesen kihajlóak, többszörösen tagoltak, fedőhornyosak voltak. Egyes edényekhez kis méretű szalagfülek is csatlakoztak. Több edény vállainak felületét besimított sekély, párhuzamos hornyolatok díszítették. A fazekak mellett előkerült egy sötétbarna, rétegesre égett palack peremének töredéke is, amelynek négyszögletes válla függőlegesen bordázott volt (4. kép). A régészeti réteg és a fal kronológiája a kis felület miatt nem volt tisztázható, ellenben az biztosan kijelenthető, hogy az épületbelsőhöz tartozott, hiszen alatta nem volt korábbi szint, illetve az R-8 elnevezést kapó réteg az épület külső részén már nem jelentkezett. A feltárt maradványok így kétséget kizáróan egy késő középkori épülethez tartoztak, amely a Szent Anna-kápolna szomszédságában állott.

Az épülettől kissé távolabb, a korábbi piactérre utaló rétegződést is észleltük a felszíntől számítva 1,10–1,15 méter mélységben, a bolygatatlan szubhumusz fölött. A réteg igen tömött, barnásszürke, erőteljesen kavicsos, agyagfoltos, letaposott volt. Fölötte egy szürke, aprókavicsos, szén- és téglafoltos feltöltés húzódtott.

Régészeti megfigyelések nélkül, egy magángyűjteményből ismerjük azt a 14–15. századi zablát és sarkantyút, amelyek 2001-ben a Városháza tér 3. szám



4. kép. Az épületbelsőből előkerült 15–16. századi leletek

pincéjének mélyítésekor kerültek felszínre (5. kép). Sajnálatos módon hasonló leletekkel régészeti környezetből a város területéről nem szolgálhatunk.

Ezek a szórványanyagok ugyanakkor betekintést engednek abba a gazdag leletanyag-horizontba, amely a középkori piacteret övezte, és amelynek nagy része a régészeti munkálatok hiányában mára elpusztult vagy nyomtalanul eltűnt.



5. kép.
Középkori kovácsolt
sarkantyú és vaszabla

Régészeti kutatások a Felső-piactéren

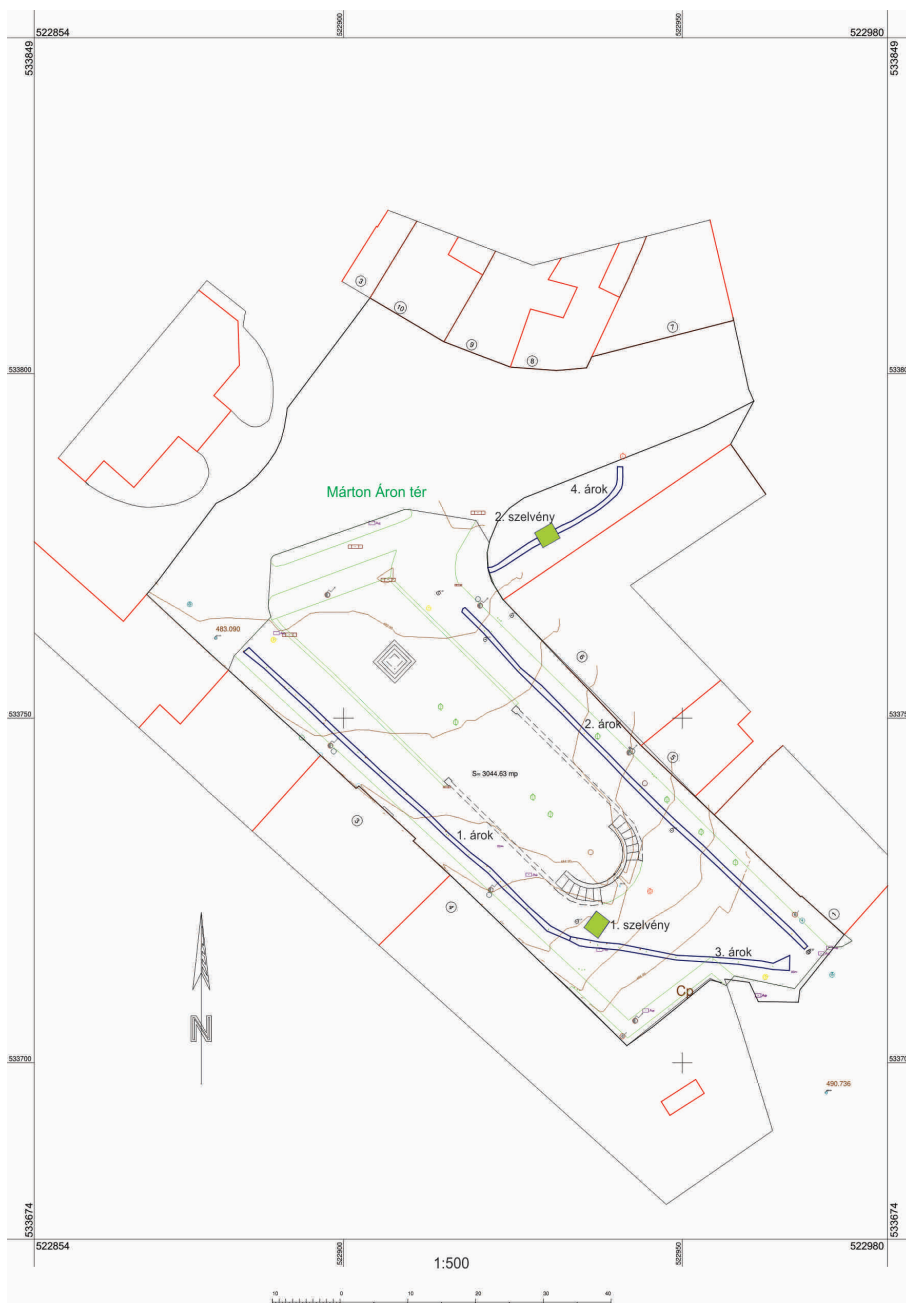
Annak ellenére, hogy az Alsó-piactérről nem rendelkezünk olyan régészeti leletekkel, illetve rétegekkel, amelyek segítséget nyújtanának a piactér kialakulási idejének meghatározásához, a Felső-piactéren zajlott 2013-as munkálatok jó lehetőséget biztosítottak, hogy ez irányú ismerethiányainkat pótolhassuk.

Az ekkor elvégzett régészeti munkák elsősorban leletmentésszerűek voltak. Szisztematikus régészeti kutatás nem volt előre tervezve, annak ellenére, hogy a hasonló munkálatok egyedi lehetőséget nyújtanak a város történetének megismerésében. A régészeti kutatómunka a vízvezeték cseréi során került előtérbe, amely egy déli, egy északi és egy keleti keresztmetszetet adott a város régi felső piacteréről és annak történeti rétegeiről. A keskeny árkot nagyrészt a korábbi nyomvonalon vezették, így régészeti leletek csak sokadlagos állapotban kerültek elő. Az árkok metszetének tanulmányozása és dokumentálása ennek ellenére számos tanulsággal szolgált. Összesen három árok került kiásásra, amelyek közül középkori rétegek csupán a déliben voltak észlelhetőek. Ezek alapján végül lehetőségünk nyílt két kis régészeti felület (összesen 15 négyzetméter) feltárására, amelyek az őskortól kezdve az újkorig szolgáltattak értékes adatokat (6. kép).⁴⁴ A 2. szelvényben már középkori és fejedelemségkori települési objektumokat tártunk fel. Ezen a részen már köves járószint sem mutatkozott, amely jelzésértékű, elértük a tér szélét. A középkor 14–15. századaira keltezhető egy félig földbe mélyített, sárgásbarna, tömött, enyhén kevert betöltésű kis méretű, cölöpszerkezetű épület déli sarka (9. objektum). Ettől délkeletre egy ovális, hamus, faszenes betöltésű átégett külső tűzhely nyomait tártuk fel (10. objektum). Mind az épület, mind a tűzhely betöltéséből 14–15. századi szemcsés homokkal soványított fazekak töredékei kerültek felszínre, felületükön besimított sekély párhuzamos hornyolásokkal, ezek mellett előkerült egy jól iszapolt, barna, felületkezelt asztali edény töredéke is. A tűzhely alatt egy korábbi tűzhely nyomait is azonosítottuk (12. objektum), amely szintén az épülethez tartozott.

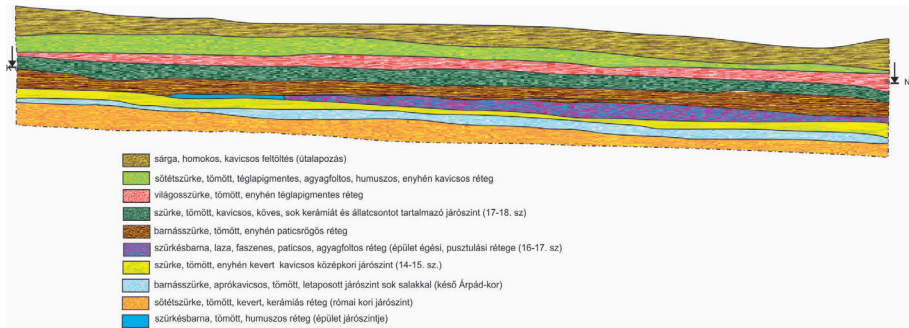
A tér nyugati felében a régészeti rétegek megemelkedtek, amely arra utal, hogy itt egy domb lankája kezdődött. Ezen a részen a rétegződések már csak a római korszakból maradtak meg, a későbbi korok emlékei elpusztultak az újkori tereprendezések során.

A felszíntől 1,3–1,4 méter mélységig ásott 50–70 centiméter széles déli, 1. árok metszeteit megtisztítva sok helyen eredeti rétegsorokat találtunk, amelyek az időben visszafelé haladva a római korszakig mélyültek (7. kép). A tér délkeleti felében két kőépület nyomait is azonosítottuk. A rétegtan pontosabb tisztázása érdekében a tér felső részén, az úttest alatt egy 2,5×3 méter felületű szelvényt nyitottunk meg. A választás azért esett erre a területre, mert ennek

⁴⁴ Nyárádi Zsolt: Régészeti adatok Székelyudvarhely Felső Piacteréről 1. Lustra 1. (2014) 16.



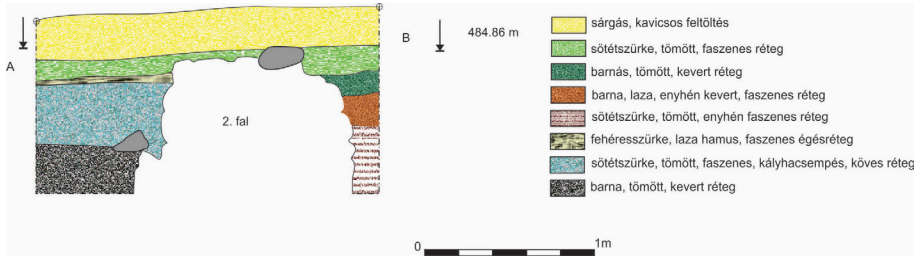
6. kép. A 2013-as Felső-piactéri régészeti munkálatok felmérése



7. kép. Az 1. árok metszete a középkori járószinttel és az elpusztult 17. századi épülettel

közelében egy kőépület maradványait figyeltük meg, ahonnan kályhacsempetöredékek is felszínre kerültek (8. kép).⁴⁵

Ebben az 1. szelvényben a rézkori és római rétegek fölött egy vastag leletmentes humusz alakult ki, amely arra utalt, hogy ez a rész hosszú ideig lakatlan volt. A város területének más pontjairól ismert népvándorlás korának települései nem húzódtak fel eddig.⁴⁶ A tér felső részén talált szórványos Árpád-kori leletanyag szintén azt jelzi számunkra, hogy ezen a területen komolyabb tevékenységek nem zajlottak ebben az időszakban. Több helyen nagyobb vassalakok kerültek felszínre, amelyek a település szélére helyezett műhelytevékenységekről árulkodhatnak.



8. kép. A 3. árokban előkerült kőépület és környezetének metszetrajza

A középkori település piacterének nyomai a 13. század végétől kezdődően adatolhatóak régészetiileg. Ekkor a területet kavicssal szórták le, amelyet abba a fekete humuszba tapostak bele, amely a római kortól folyamatosan keletkezett (9. kép). A kavicsos járószintből az apró kerámiatöredékek mellett jelentős mennyiségű állatcsont került elő. Ebből a rétegből még lassúkorongolt edények töredékeit gyűjtöttük össze annak elbontása során. Ezeket a ka-

45 Nyárádi Zs.: Régészeti adatok Székelyudvarhely Felső Piacteréről i. m. 16.

46 A rómaiak után vizigótok, az 5–6. században gepidák, ezt követően pedig avar-szláv népeség telepedett meg a medencében (Nyárádi Zs.: Adatok Székelyudvarhely településtörténetéhez i. m. 82–83).



9. kép. 1. szelvény, 7. réteg: lekavicsozott késő Árpád-kori járósínt
(fotó: Nyárádi Zsolt)



10. kép.
14–15. századi érem,
fém, csont és üvegleletek
a kavicsozott járósíntból
és a feltöltési rétegekből

vicsos járósínteket a tér déli felében nyitott 1. árokban is észleltük a felszíntől 1–1,2 méter mélységben.

Az 1. szelvényben észlelt kavicsos járósíntet a 14–15. században többször megújították, egy 5–8 centiméter vastag barnásszürke, szürkésbarna, tömött, homokos, faszenes feltöltési réteget hordtak rá, hogy az egyenetlenségeket szintbe hozzák (5–6. réteg). Ezeket a feltöltési rétegeket újabb durva kavicsal fedték le.

A feltöltési rétegből, illetve a kavicsos járósíntből számos apró lelet került felszínre: üvegpoharak töredékei, egy csontból faragott dugó, kerámiatöredékek, kályhaszemek apró darabjai, fémtárgyak és erőteljesen kopott, töredékes pénzérmék. Az öt érme közül kettő Zsigmond korára volt keltezhető, a másik három a beazonosíthatatlanságig kopott (10. kép). A Zsigmond kori pénzérmék és a tér járófelületeinek kijavításai jelezhetik számunkra, hogy a város piaca a vásártartás jogával megélnélt, a kiváltságok elnyerésével pedig a település egy új fejlődési szakaszba léphetett.

Változások a fejedelemség korában: céhek, nemesi lakóházak, kalmárszékek a piactér körül

A település fejlődése során a szomszédos falvak határaiba ütközött, így Gyárosfalva és Szentimre a 16. század utolsó harmadában beolvadtak Udvarhelybe, fejedelmi rendelet mondta ki a lakosok városba települését. A falvak területei így tehát beolvadtak a városéba, lakosait pedig betelepítették, kedvezményeket biztosítva számukra. A növekvő település területigénye és beolvasztó hatása a későbbiekben kiterjedt Cibrefalvára, Bethlenfalvára, Kadicsfalvára, Szombatfalvára és Siménfalvára is.⁴⁷

A lakosságban és területében is megnövekedett település piactere felértékelődött. A piac körül a 16. század végén a módosabb polgárok házaihoz árusítóhelyek, úgynevezett kalmárszékek is tartoztak.⁴⁸ A Márton Áron téren zajló régészeti munkálatok során több helyen is észleltük, hogy a tér szélén a korábbi kavicsos járósíntre lakóépületeket emeltek. A tér északkeleti sarkában két kőépület nyomait is azonosítottuk az 1., illetve a 3. árokban. Az első fal, az 1. árok 47–48 méteres szakaszánál került elő, habarcsa sötét-szürke, kevés meszet tartalmazó, homokkal és aprókavicsal, téglatöredékekkel összerakott volt. A fal síkját a keleti oldalon sikerült megfigyelni, ez alapján az iránya kelet–nyugat volt. Sajnos mindkét oldalon a vezetékek gödrei vágta át, így sem építési rétegeit, sem járósíntjét nem sikerült tisztáznunk.

47 Nyárádi Zsolt: Középkori falvak Székelyudvarhely árnyékában. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve (2009) 86.

48 Vö. Székely Oklevéltár. Új sorozat. I–VII. Szerk. Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga. Bukarest–Budapest–Kolozsvár 1983–2004. (a továbbiakban SzOkI. Ú. S.) III. 39–40.

A 3. árokban észlelt második fal közelében, kályhacsempe- és kerámiatöredékek közül egy 1611-ben vert ezüst pénzérme került elő. A kőfal kelet-nyugat irányú volt, a régi vízvezeték árka teljesen átvágta. Falazata szürke, aprókavicsos, sok meszet tartalmazó habarcsból, folyami gömbkövekből készült. A kőépület délen nem folytatódott, így az 1. szelvényben már csak az épület körüli objektumok nyomait észleltük (3–5. objektum). Ezeknek a betöltéséből fejedelemségi leletanyag került elő (11. kép). Az 1. árokban, a tér



11. kép. Fenőkövek, pénzérme, hajtű, tűk, vaskés, réztárgyak a fejedelemség korából a kőépületek környezetéből

déli részében két helyen is egy leégett, elegyengetett paticsos törmelékét figyeltünk meg, amely barnásszürke, tömött, faszenes, paticsfoltos, agyagrogós réteg volt.⁴⁹

Az észlelt régészeti jelenségek akár kapcsolatban lehettek a céhek megjelenésével is, hiszen azok épületei a piactér körül helyezkedtek el. Udvarhelyen a céhek megjelenésére a 16. század második feléből vannak írásos adataink: 1556-ban a tímárok, 1572-ben a fazekasok kaptak Izabella királynétól kiváltságot, hogy a város egy mérföldes körzetében a céh tagjain kívül senki nem gyakorolhatja ezeket a mesterségeket. 1579-ben létrejött a szűcscéh is, 1613-ban a szabók egyesültek a szűcsökkel – 1629-ben aztán ismét különváltak –, és privilégiumuk értelmében a kontárokat akkor is büntethették, ha ezek a nemesek házaiban laktak. Szintén 1613-ban alakult a lakatos- és pajzskészítő céh, 1630-ban a mészároscéh, 1635-ben pedig a csizmadiák különváltak a tímároktól és önálló céhet hoztak létre.⁵⁰

A megélénkült céhes élet mindenképp jótékony hatással lehetett a piac működésére, így annak jövedelmét a 17. században a fejedelmek többször is szabályozták. Bethlen Gábor például megparancsolta, hogy akik a piacból él-

49 Nyárádi Zs.: Régészeti adatok Székelyudvarhely Felső Piacteréről i. m. 19.

50 Fodor László: Adatok a székelyudvarhelyi céhek bomlásának kérdéséhez. A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve. Csíkszereda 1974. 183–184.

nek, adózzanak a várossal együtt.⁵¹ I. Rákóczi György pedig 1637-ben megtiltotta az idegeneknek, hogy 10 óra előtt gabonát vásároljanak; 1645-ben pedig meghagyta, hogy a vásárvám csak a városiakat illesse meg.⁵²

A nemesi réteg a fejedelemség korában előszeretettel tartott fenn épületeket a városban, közel a központi irányításhoz, még akkor is, ha nem laktak ott.⁵³ Példaként említhetjük Bögözi Andrást, aki erőteljes karrierépítésbe kezdett. 1598-tól folyamatosan viselt tisztségeket, ebben az évben fejedelmi biztосként említik, Tiboldi Györggyel együtt *comissarius*ként jelenik meg a forrásokban.⁵⁴ Egy évvel később az *arbiterek*, majd az *executorok* között tűnik fel a neve. Feltehetően Bocskai István fejedelemtől jutalmul egy házat kapott Udvarhely városában.⁵⁵

Szinte mindenki, akinek a piactéren háza volt, foglalkozott kocsmáltatással. Ez igen jó üzlet volt, hiszen a 16. század második felétől kezdve nagyszámú katonaság tartózkodott a városban. A kocsmatartás mellett a piactérhez közeli házzal rendelkezők sok esetben foglalkoztak kereskedelemmel vagy ipari cikkek készítésével.⁵⁶ Nem véletlen tehát, hogy akinek a nemesek közül lehetősége volt, házat tartott a városban. Ezeket kezdetben bérbe adták a haszon reményében, de a 17. század első felében sokuk elkezdett beköltözni a városba, ezzel jelentősen átalakítva a település korábbi elitjének összetételét. Egy 1627-es összeírásban a városban tizenhét nemes család lakott.⁵⁷ Az 1635-ös összeírásból kiderül, hogy Székely Mózesnek két háza volt a városban, az egyik a Botos, a másik a Piac utcán. Borbély Istvánnak kőháza volt, Kénosi Gál Ferenc pedig egy városbeli házat és örökséget 205 forintért vásárolt meg.⁵⁸

A fejedelemség korában, annak ellenére, hogy léteztek kőépületek is a piactér körül, többségében inkább faépületek állhattak.⁵⁹ Hasonló maradványok kerültek felszínre a 4. árokban, a tér északnyugati szélén. Itt a villanyvezeték árkának ásása során jelentős mennyiségű kályhacsempe és kerámiaanyag került elő, amelyek egy lakóépület közelségét sejtették. Az árok szélessége 35–40 centiméter volt, mélysége 60–70 centiméter között váltakozott. A leletek megmentése, illetve a helyzet tisztázása érdekében ezen a részen egy 3×2,5 méteres alapterületű 2. szelvényt nyitottunk, amely gyakorlatilag a 4. árok középső részének kibővítése volt. Mivel ez a zöldövezet parkosított részébe esett, nem volt lehetőségünk nagyobb területet megkutatni. Dél felől

51 SzOkl. IV. 226–227.

52 Pál J.: Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914 i. m. 57–58.

53 A 17. századi forrásokban szereplő udvarhelyi lakóépületeket Mihály János gyűjtötte össze. Mihály János: Házak, utcák, szomszédságok, örökségek a 17. századi Székelyudvarhelyen és határában. Lustra 1. (2014) 30–34.

54 SzOkl. Ú. S. III. 36.

55 SzOkl. VI. 142–143.

56 Balogh Judit: Székelyudvarhely városi elitjének kialakulása a 16–17. század fordulóján. Urbs, Magyar Várostartörténeti Évkönyv 3. (2008) 313–316.

57 Balogh J.: Székelyudvarhely városi elitjének kialakulása i. m. 313–316.

58 SzOkl. Ú. S. V. 344–346.

59 Benkő E.: A középkori Székelyföld i. m. 318–319.

lakóépületek, keleti irányban a járda, észak felé pedig szintén a járófelületek határolták be a kutatható területet. A szelvény déli felét egy téglával kibélelt vezeték bolygatta, a keleti felében pedig egy újkori gödör beásása pusztította el az eredeti rétegeket.

A szelvény többi részén kb. 40 centiméter mélységben a felszíntől számítva egy felszíni lakóépület nyomait sikerült azonosítanunk (7. objektum). Ennek minden bizonnyal a nyugati sarkát tártuk fel. Betöltése sárgásbarna, paticsfoltos, tömött volt, tele szénmaradványokkal. Ennek bejárata délen lehetett, ugyanis itt egy erőteljesen kavicsozott, letaposott járószintet bontottunk ki. Az épülethez tartozóan csupán egy sekély cölöpgödört sikerült feltárunk, így annak méreteiről nem rendelkezünk információkkal. Betöltéséből csillámos barna és zöld mázas kályhacsempe-töredékek, barna, finom homokkal soványított fazekak töredékei mellett belül zöld és barna mázas, kívül fehér vonaldíszes edények töredékei kerültek elő. Ugyancsak ennek az épületnek az elplanírozott pusztulási rétegéből egy nagyon rossz állapotú ezüstérme is felszínre került, amelyet sajnos nem sikerült pontosabban meghatározunk. A nagyon gyenge megtartású, korróziós termékekkel vastagon borított, lemezesen széthulló, töredezett, többszörösen deformálódott pénzérme át volt lyukasztva földbe kerülése előtt. Ékszerként vagy díszként viselhették.

A leletanyag a tűzben elpusztult épület korát a 17. század végére, a 18. század elejére helyezi.

Közvetlenül a 7. objektum alatt egy korábbi lakóház maradványai kerültek felszínre. Az északkeleti oldalon sikerült megfogni az épület szélét, ahol egy barnásszürke humusz határolta. A délnyugati oldalon a habarcsos, téglás laza betöltésű újkori beásás pusztította el, déli oldalát a téglával kibélelt villanyvezeték miatt nem kutathattuk. Középső részén húzódott a már korábban feltárt 4. árok.

A leletanyag alapján a 17. század közepi épület minden bizonnyal többszortatú lehetett, felszínre épített boronavázás szerkezettel, déli felében egy pincével. A feltárt épület nem teszi lehetővé belső térszerkezetének, alaprajzának, méreteinek a rekonstruálását, ellenben ha szemügyre vesszük a 17. századi környékbeli háztípusokat, akkor azt láthatjuk, hogy ezek zömmel háromszortatúak, középen egy pitvarral, amely esetenként már ajtóval is zárult, előtte tornáccal.⁶⁰ Ebből a központi helyiségből történhetett a feltárt kályha üzemeltetése is. A ház pincéjét egy igen kis sávban kaptuk el, déli részét egy újkori gödör tette tönkre, a többi része a szelvényen kívül esett. (12. kép). A pincét a ház falától 60–80 centiméterre ásták az agyagos altalajba, oldalát vélhetően deszkával borították, de ennek semmi nyomát nem találtuk. A ház járószintjétől 1,5–1,6 méter mélységig mélyítették, padlója a letaposott agyag volt. Ezen egy szenes, égett foltban hét ezüst pénzérme került elő (13. kép), melyek felületét vastagon borította a rácementálódott ötvözőanyag (réz) korróziós terméke, illetve a fémből a felületre kicsapódott (olvadt?) vörösréz. Az

60 Benkő E. – Demeter I. – Székely A.: Középkori mezőváros a Székelyföldön i. m. 50.



12. kép. A lakóház és pincéje délnyugati nézetből (fotó: Nyárádi Zsolt)



13. kép. 1–3. Bethlen Gábor 1626-ban veretett ezüstérmei, 4–7. III. Zsigmond lengyel király 1614-es brombergi dreipölkerei, 8. Johann Christian és Georg Rudolf sziléziai hercegek 1621-es verete

érmeket a korróziós termékek összecementálták, egy kivételével állapotuk jó. A kevés kopást mutató erdélyi veretek tanúfoltjai alapján az érmek rövid forgalom vagy kevés használat után, majdnem verdefényesen kerültek a földbe. Ezek közül három Bethlen Gábor 1626-os verete,⁶¹ négy darab III. Zsigmond

61 Unger Emil: Magyar éremhatározó. I–II. Budapest 1980. 187. 260. típus.

lengyel király 1614-es brombergi *dreipöhlchere* volt.⁶² Mivel a pénzermék és a csempék évszámai között jelentősebb időeltérés van (kb. 35–40 év), feltételezzük, hogy az érméket a pincében rejthették el, és a ház leégésekor kerültek felszínre.

A pince betöltéséből egy másik pénzérme is előkerült, amely egy 1621-ben veretett krajcár volt Brieg–Liegnitz–Wohlau hercegségéből, Johann Christian és Georg Rudolf hercegek közös uralkodásának idejéből.

A ház betöltésében és pincéjében elpusztult csempekályhájának darabjait találtuk meg. A csempét öt típusból állíthatták össze. Az első típus olaszkor-sós volt, amelyből két sorba rendeződő tulipánok nőnek ki, rézsús mezőbe mind a jobb, mind a bal oldalon felirat olvasható, vízszintesen jobbról balra ugorva: *A(nno) D(omini) 1661 D(ei) G(ratia)*. A második típus szintén olaszkor-



14. kép.
A fejedelemségkori
lakóház kályhájának öt
csempetípusa

62 Felirata: Av. REX PMD SIGIS. DG Rev. MONE NO REG POLO.

sós. A középső mezőt egy szív mintából kinövő stilizált tulipán tagolja, két oldalán egy-egy olasz korsóval, amelyekből szintén egy szív szerű dísz emelkedik ki, köztük az 1667-es évszám olvasható. A harmadik típus négyzetes, a középső képmezőt a korona stilizált ábrázolása tölti ki, amely keresztben végződik. A negyedik csempetípus is négyzetes, a rézsús mezőt egymással szembe fordított tulipán minta díszíti. A csempesorokat egy enyhén csillámos felületű párkány dísz zárta le (5. típus). A mező központi részét egy hatszirmú virág ékesíti, amelynek felső részén egy kis kereszt található. A virág többi szirmai között gömbdíszek nőnek ki. A jobb és bal oldalon egy-egy háromszög alakú geometriai motívum található, amely szintén egy-egy keresztben végződik, a középső harmadát pedig felcsavart, íves motívumok díszítik (14. kép). A felsorolt csempetípusokon kívül még töredékek és egy kiegészíthető darab került elő abból a mázatlan szemcsés, világosbarna anyagú típusból, amelynek nincsen rájája, előlapját egyszerű rács minta díszíti. Szintén egyetlen példány került elő a keret nélküli, egymásba futó negyed- és félköríves növényi ornamentikával díszített darabból.

A felsorolt öt típus csempéi alapján rekonstruálni is módunkban állt azt a cserépkályhát, amelyet kívülről fűthettek. Érdekes módon nem kerültek elő sarokcsempék a feltárás során, így a sarkokat agyaggal dolgozhatták össze. A leletek alapján egy olyan kályha képzelhető el, amelynek két látható oldala volt. Az ásatáson is észlelt téglalap alapterülete körülbelül 1,1×1,6 méteresre tehető. Az alját kövekből és agyagból képezték ki, amelyre az 1. típus csempéi kerültek egy sorban, erre helyezhették az 2. típust, majd ismét a 1. típust. Ez a talapzattal együtt hozzávetőlegesen 75–80 centiméter magas lehetett. Ennek a



15. kép. A kályha elméleti rekonstrukciója (Veres Péter grafikája)

téglatestnek a közepére került fel hatszögben a csempe felső része, amelyet a 3. típus csempéivel indítottak. Erre jött rá a 4. típus, amelyet végül a párkány zárt le. A kályha teljes magassága így 150–160 centiméter lehetett (15. kép).

A lakóépület betöltéséből igen szegényes fémanyag került elő. Ezek közül kiemelnénk több ellapított fejű, négyzetes keresztmetszetűre kovácsolt hosszabb-rövidebb szeget, valamint egy vasalat töredékét. Előkerült továbbá egy üveg pohár aljának töredéke, ezenkívül egy hengeres, csavart díszű, felső részén gömbben végződő, teljes hosszában átfúrt díszes tárgynak a csontnyele (16. kép).



16. kép. Kisleletek a lakóház betöltéséből: 1. kovácsolt vasszegek, 2. üveg pohár töredéke, 3. csontból faragott kis eszköz nyele

Az épület és a pince betöltéséből a kályhacsempéken kívül legnagyobb mennyiségben fazekak, tálak, fedők és más főző-, asztali edények töredékei kerültek felszínre. Összesen 125 különböző edény töredékeit sikerült azonosítanunk, amelyek nagy része (65 százalék) még mázatlan volt. 6 százalékukon a perem alatt fehérrel festett vonaldíszek voltak, 26 százalékuk rendelkezett

belső mázzal, illetve festett dísszel, és csupán az edények 3 százaléka volt külső mázzal ellátva. Ha edénytípusokra elosztva vizsgáljuk a töredékeket, akkor azt láthatjuk, hogy nagy részük (47 százalék) fazék, amelyekhez fedők is jártak, ez a töredékek 19 százalékát teszi ki. Az edények 27 százalékát tálak jelentik, míg 5 százalék a bögre és 2 százalék a palack (17. kép).

A piactér szélére épített lakóház (8. objektum) az ásatási megfigyeléseink szerint tűzben pusztult el a századvégen, elplanírozott maradványaira egy újabb lakóépületet építettek (7. objektum).



17. kép. Különféle festett és zománcozott 17. századi tálak, valamint fedők, bögre, palack, kályhaszem töredékek a lakóház betöltéséből

A piactér az újkorban

Udvarhely városáról 1702-ből maradt fenn az első leírás Lakatos István tollából.⁶³ Ebben szó esik a piactérről is, ahol a település egyetlen magasabb háza helyezkedett el, amely egy nemesember tulajdonában állt. Az épület egyemeletes volt, és „annyira dűledező, hogy csak hébe-hóba akad lakója” – írja Lakatos István.⁶⁴ A leírásból továbbá kiderül, hogy a település épületei többségében fából épültek, igen kevés volt a kőépület a városban, azok is alacsonyak, zsindellyel fedettek. A történetíró beszámolójából az is látható, hogy a piacon mindennap kapható volt élelmiszer, hús, hal, gyümölcs és pékáru is.⁶⁵

1733-ban építették az Alsó-piactér szélébe gróf Gyulaffy László főkirálybíró idejében a szék adminisztrációs központját, a székházat. Ez egy nagy, kőoszlopos, boltíves, földszintes épület volt. A nagy gyűléstermen kívül egy külön terem volt a levéltárnak, de az épületben kialakítottak szállásokat is az ülésekre járó urak és cselédjeik számára, az alsó részen pedig tömlöcök is voltak.⁶⁶

A város 19. századi szabályrendeleteiben több részletre bukkanhatunk a piactér és annak működésére vonatkozóan. Ekkor a két piactér összesen 9389 négyzetméter területet foglalt magában az utakon kívül, amelyet a rendelet szerint kavicsal kellett feltölteni, területét pedig homokkal megszórni.⁶⁷ A piacteret ekkor alsó és felső részre tagolták. A központi részt, ahol a református templom is volt, Templom-térnek, alsóbb részét Városház-térnek nevezték ebben az időben. Ezek közül, mivel a legtagasabb volt, a Felső-piacteret tekintették fontosabb helyszínnek.

Szabályrendeletek rögzítették a piacon való kereskedés feltételeit, ártarifa rögzítette az árusoktól beszedendő napi illetéket, amelyet külön kategóriákban szabtak ki a gyalogos, külön a szekeres, a kézi szekeres vagy szános iparosokra. Külön árszabás illette a kereskedőket és az iparosokat is.⁶⁸ A szabálykönyv ugyanakkor rendelkezett arról is, hogy az iparossátrak felállításánál az udvarhelyiek előnyt élveznek, az idegenek pedig olyan sorrendben kaptak helyet, amint a rendőrkapitányhoz bejelentkeztek. A piacon tíz óra előtt tilos volt a kereskedés. Tiltották a várossorompónál való kereskedést, az üzérkedést és az árak mesterséges megemelését is. Az árusoknak nem volt

63 A latinul írt mű eredeti címe: *Siculia delineata et descripta accuratius quam hactenus: nunc ad lucem data dedicataque* A: C: 1702. ARP Andreae Lenczovicz e Soc. Jesu Residentiae Udvarhelyiensis Superion Patri multum venerandd ab A.R. P. Stephano Lakatos de oppido Udvarhely Parocho Kozmasiensi die 30 Octobr.

64 *Lakatos István: Székelyudvarhely legrégibb leírása.* Latinból fordította Jaklovsky Dénes. Erdélyi ritkaságok. 6. Kolozsvár 1942. 9.

65 *Lakatos I.: Székelyudvarhely legrégibb leírása* i. m. 10.

66 *Vofkori Gy.: Székelyudvarhely. Várostitörténet képekben* i. m. 48–49.

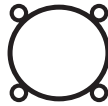
67 Székely-Udvarhely rendezett tanácsú város szabályrendeletei 1875–1896. Székely-Udvarhely 1897. 8. cikkely 129.

68 Székely-Udvarhely rendezett tanácsú város szabályrendeletei i. m. 237.

szabad elhagyniuk a kapitány által kijelölt helyüket, amennyiben vétettek a rendelet ellen, egy forinttól tíz forintig voltak büntethetőek. Ha az összeg nem volt behajtható, akkor elzárással fenyegettek. A kihágás megismétlődése esetén a büntetések duplázódtak. Ugyanezen büntetésben részesültek azok is, akik a szabályrendelet többi pontját nem tartották be.⁶⁹

A rendezett piactér köszön vissza Orbán Balázs leírásából is, amelyben elismerően nyilatkozik a vásártéréről, ellenben sajnálja, hogy az annyira szabdalt a csizmadia és tímárszínek által.⁷⁰ A piacteret fényképfelvételen is rögzítette, amelyen a régi városháza előtere látható, körben vásárosoktól zsúfolva, középen egy zsindeyes tetőzetű kúttal. Az archív felvétel egyben egy kis ablak abba a világba, amely mára már nyomtalanul eltűnt.

A későbbiekben a piac elköltözött a főtérről, de nem tudjuk, pontosan mikor. Annyi bizonyos, hogy egy 1933-ban kiadott várostörténeti útmutatóban még a régi piactéren zajlott a kereskedés.⁷¹ 1874-ben a város északi szélén (ma Villanytelep utca) létrejött a marhapiac, amelyet az 1930-as években a Küküllő túlsópartjára költöztettek, a Felső Rétre. Helyébe a Felső-piactérről felköltöztették a fapiacot. A régi marhapiac, majd fapiac helyére az 1950-es években felköltöztették a zöldségpiacot, azonban nem sokkal később lakónegyedet építettek ide, a piacot pedig a Küküllőn túlra, a mai helyére költöztették.⁷²



69 Székely-Udvarhely rendezett tanácsú város szabályrendeletei i. m. 191–192.

70 Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. Pest 1868. 52.

71 Székelyföldi Útmutató. Szerk. Bányai János. Székelyudvarhely 1933., térképmelléklet.

72 Vofkori Gy.: Székelyudvarhely. Várostitörténet képekben i. m. 161–163.

BENDA JUDIT*

Marhakereskedelem és mészárszékek a késő középkori Budán, Pesten, Óbudán

„Wer Glück hat, dem macht der Ochse ein Kalb“

Az idézett német szólásnak magyarul leginkább „a szerencse borjadzik” vagy „fial a szerencse” szólások feleltethetőek meg. Ez mind a késő középkori marhakereskedőkre, mind a mészárosokra igaz volt, hiszen az ország gazdaságának – nem csekély hasznót hozó – „húzóágazatában” dolgoztak. Mai ismereteink szerint a hentes disznóhúst, a mészáros marhahúst mér ki. A modern „hentes és mészáros” cégtáblájú boltok alapján úgy tűnik, mintha a két szakmát egy közös bolthelyiségben végeznék. A középkori városokban a haszonállatok (marha, disznó, kecske, juh, nagyobb halak) vágása és árulása egy mesterséget jelentett: a mészáros munkáját. A szó marhahúshoz kapcsolódó jelentése valószínűleg azért alakult ki, mivel a középkorban a legkedveltebb és leggyakrabban fogyasztott hús a szarvasmarháé volt.

A lovak és a marhák nagy becsben tartására tudunk következtetni a budai jogkönyv egyik cikkelyéből. Az elveszett állat gazdájának a következő meghatározó ceremónia szerint kellett eljárnia, ha megtalálta, és meg akarta tartani: „Aki egy talált jószágot birtokba akar venni, az nyúljon a bal kezével az állat bal füléhez, és a jobb kezével és karjával ölelje át a nyakát és esküdjön meg, hogy az állatot sem ingyen, sem rokonság miatt, sem pénzért nem adta másnak, hanem elveszítette, Isten és a Szent Kereszt őt úgy segítse.”¹

Az alábbiakban megkíséreljük röviden bemutatni a szarvasmarha „útját” a mészárszélig a három városban (Buda, Pest, Óbuda), a húskereskedelemre és az eladás helyszínére helyezve a hangsúlyt.²

* A szerző a Budapesti Történeti Múzeum főmuzeológusa, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

1 *Mollay, Karl*: Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Budapest 1959. 172–173.; Buda város jogkönyve II. Ford. Schmidt József. Szeged 2001. 494–495. (340–341. cikkelyek).

2 Ezúton szeretném megköszönni Spekner Enikő és Végh András kollégáimnak a történeti adatok értelmezésében és az oklevelek fordításában, Zádor Juditnak a technikai problémákban, valamint Csippán Péternek és Daróczi Szabó Lászlónak az állatokkal és állatsontokkal kapcsolatban nyújtott kedves segítségét.

A marhakereskedelem

Az állatokról

A marhák külsejére az írott forrásokban csak elvétve történik utalás, mint például „barna Ewker”.³ Hitelesnek mondható marhaábrázolásokat láthatunk azonban a Krisztus születése jelenet festett vagy faragott oltárképein, Szent Lukács apostol attribútumaként, szántásról szóló kódexillusztrációkon, címerképeken (1. kép) vagy a mészárosmesterséget bemutató rajzokon. Mindezek



1. kép.
Szarvasmarha ábrázolása
címeres kályhacsempén
(Budapesti Történeti Múzeum;
fotó: Tihanyi Bence)

alapján kijelenthetjük, hogy a középkori szarvasmarhák kis testű, rövid szarvú, rőt (vörösesbarna), barna vagy fekete színűek voltak.⁴ Kismértékű növekedés ugyan megfigyelhető volt a 13. századi és a 16. századi állatok méretében, azonban ez még semmiképpen nem köthető a 17–18. században felbukkanó szürkemarha-állomány hatalmas termetű, hosszú szarvú állataihoz.⁵

A középkori kereskedelemben nagy többségében hizlalni való szarvasmarhák cseréltek gazdát. A továbbiakban tehát „marhán” hízómarhát (középkori nevén göboly, *gebewl*) értünk.⁶ Nem volt elhanyagolható a munkaeszköz-

3 Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I–III. Budapest 1896. II. 3.

4 Bár a nagy testű állatokra utaló „magni bous” kifejezés néhányszor felbukkan az írott forrásokban, az ásatásokon feltárt csontok vizsgálata alapján csak ritkán fordulhattak elő. Jankovich Miklós: Adalékok a magyar szarvasmarha eredetének és hasznosításának kérdéséhez. Agrártörténeti Szemle 9. (1967) 422–427.

5 A magyar szürke marha a 16. században, a tejelő piros-tarka marha pedig a 19. században terjedt el Magyarország területén. Jankovich M.: Adalékok a magyar szarvasmarha eredetéhez i. m. 420.; Csipán Péter: XVIII. századi szarvcsapletek a budai Vízivárosból. In: Csontvázak a szekrényben. Válogatott tanulmányok a Magyar Archaeozoológusok Visegrádi Találkozóinak anyagából 2002–2009. Szerk. Bartosiewicz László, Gál Erika, Kovács István. Budapest 2009. 195–199.

6 Az idézett forrásokban használt ökör (herélt, betanított igavonó marha) szó helyett valójában göbolyt kellene használni. A középkori marhatenyésztésről lásd bővebben Paládi-Kovács Attila: A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest 1993. 86–95.

ként használt állatok száma sem, hiszen a nagy súlyokat elhúzó igásmarha (*arator, boves arabiles, thwlijok*) földművelésre és szállításra is kiválóan használható volt. A tulok vagy tinó békés természetét és nagy munkabírást a heréltség okozta, a harmadik vagy negyedik tavaszra („harmadfűvű, negyedfűvű”) betanított heréltet pedig ökörnek nevezték.⁷

Budán a középkori királyi palota régészeti feltárásán a legnagyobb mennyiségben kis testű marhák (2. kép) csontjai kerültek elő.⁸ A városi szemétdödrökben talált marhacsontok nagy többségükben egy- és hároméves koruk között levágtak egyedeiből származnak.⁹ Találtak köztük kasztráció miatti



2. kép. A tatárok bejövetele. Részlet a Thuróczy-krónikából, 1488
(Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Budapest, Inc. 1143)

7 Freckay János: Mesterségek szótára. Budapest 2001. (Reprint.) 266–267.

8 Bökönyi Sándor: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga, XIII–XVII. század. Budapest Régiségei 18. (1958) 456–464.; Bökönyi Sándor: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga II. Budapest Régiségei 20. (1963) 396–409. Megjegyzendő azonban, hogy a publikációkban nincsenek leölhelyenként elkülönítve a leletek. (Köszönöm Daróczi-Szabó Lászlónak, hogy erre a tényre felhívta a figyelmet.) Tehát a csontok egy része nem köthető egyértelműen az udvar húsfogyasztásához, mivel a királyi palota több „ütemben” történt felépülése előtt a terület nagy része a polgárvároshoz tartozott.

9 Bökönyi Sándor: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga III. Budapest Régiségei 21. (1964) 369–370.; Csippán Péter: 13–14. századi állatcsontleletek a budai Szent György tér délnyugati részéről. Budapest Régiségei 38. (2004) 201–202.; Matolcsi János: A budai királyi palota északi előudvarában feltárt XIV–XV. századi állatcsontok. Budapest Régiségei 24. (1977) 181–182.; Vörös István: Egy 15. századi budavári ház állatcsontleletei. A budavári középkori piacok húsellátása a csontleletek alapján. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1992. 230–231.

növekedési eltéréseket is, ezért valószínűsíthető, hogy a megsántult vagy másképp sérült igavonó ökrök húsát is fogyaszthatták a városban. Buda város árszabásában is felbukkan a vágóállatok között a négy- és ötéves tulok, azaz igavonó marha említése.¹⁰

Tenyésztterületekről

A Pestre felhajtott marhák többsége Heves, Debrecen, Nagykörös, Kecskemét, Jászberény és Cegléd környékéről származott.¹¹ A késő középkori Magyarországon egyik fontos ló- és marhatenyésztési területévé a kunok és jászok lakta vidékek váltak.¹² A főként a Duna–Tisza közén letelepített kunok elsősorban állattenyésztésből éltek, mivel sem magukkal hozott agrokultúrájuk, sem a terület szikes-homokos, illetve vizenyős-lápos jellege nem kedvezett a földművelésnek.¹³ A királyi kiváltságokkal rendelkező kunok és jászok végső letelepedési helye nagyjából egybeesik azzal a területtel,¹⁴ amelyről ismereteink szerint a marhákat és a lovakat nagy tömegben a pesti állatvásárookra hozták. A 15. századra, a nagyállattartó kunok és a fellendülő marha- és lókereskedelem között tehát szoros összefüggés feltételezhető. Oláh Miklós így ír életükről: „Ezen a Duna és Tisza között elterülő vidéken észak felé van a kunok mezeje, melyben a kunok székhelyek, vagy amint ők maguk nevezik, szállások szerint oszlanak meg. Többek között itt van Szentkalász, Halas és sok más falu, melyek a királyi kincstárhoz tartoznak. Csordákat és méneseiket tartanak, ebből nem kis jövedelemre tesznek szert; vizük és fájuk szűkösen van, attól eltekintve, hogy az állatok itatására élvezhetetlen vizű kutakat ásnak. Földjük egyetlen veteményt sem terem szívesebben a töknél. Tüzelőként nádat, állati trágyát és kevés, messziről hordott fát használnak”.¹⁵ A kunok által tenyésztett állatokon kívül igen jelentős volt az Erdélyből származó állatok számaránya is Budán.

10 Buda város árszabása II. Lajos korában (1522). Közli Kemény Lajos Történelmi Tár 1889. 374.

11 *Lyublyanovics Kyra*: Városi állattartás a középkorban. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Budapest 2008. 91.; *Szabó István*: A hajdúk 1514-ben. Századok 84. (1950) 190–193.

12 *Zimányi Vera*: Gazdaság és társadalmi fejlődés Moháctól a 16. század végéig. Századok 114. (1980) 542.

13 *Györffy György*: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században (A kunok feudalizálódása). In: *Györffy György*: A magyarság keleti elemei. Budapest 1990. 276–290.; *Jankovich M.*: Adalékok a magyar szarvasmarha eredetéhez i. m. 427–428.; *Lyublyanovics Kyra*: A kunok állattartása. In: *Kovács Szilvia – Zimonyi István – Hatházi Gábor – Pálóczi Horváth András – Lyublyanovics Kyra – Marcsik Antónia*: Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban. Szeged 2016. 137–143.

14 *Györffy Gy.*: A magyarországi kun társadalom i. m. 300–301. (térkép); *Lyublyanovics K.*: A kunok állattartása i. m. 138–142.

15 *Oláh Miklós*: Hungária. Szerk. Szigethy Gábor. Ford. Németh Béla. Budapest 1985. 51.

A középkori adatok alapján a jászok és a kunok a királynak fizetett pénzbeli adón túl lovakat adtak az uralkodónak ajándék (*munera*) gyanánt,¹⁶ míg a székelyek a koronázáskor,¹⁷ valamint a király első házasságakor és elsőszülött fia keresztelésekor telkenként¹⁸ egy-egy ökröt voltak kötelesek beszolgáltatni. 1506-ban, II. Ulászló gyermekének, a későbbi II. Lajosnak világrajöveletekor tanácsadói kérésére a király nemcsak a székelyektől, de a jászoktól és a kunoktól is követelte az ököradót: „A Tisza és a Duna közti széles síkságon lakó kunok – vagy amiképpen őket latinul nevezik: *cumani* – és a jászok, akiknek régi neve – *jazyges* – a mai napig is fennmaradt, továbbá az Erdélyben, az Ojtozi-szoros környékén lakó székelyek – ez a hegy választja el Erdélyt Moldvától –, akikről azt tartják, hogy a régi szittyák leszármazottai, mivel állattenyésztéssel foglalkozva nagy számban tenyésztenek ökröket, bevett szokás szerint, a régi törvények alapján minden ház után, melyben családfő van, tartoznak egy ökröt adni, valahányszor a királyné fiúgyermeket szül. [...] A kunok és a jászok, mint akik Budához közel laknak, a parancsot teljesítették, s nagy számban hajtották össze az ökröket.”¹⁹ A székelyek azonban ellenálltak, így Tomori Pál szó szerint a kényszerbehajtáshoz folyamodott, ami Marosvásárhely mellett összecsapáshoz vezetett. A marhákat és lovakat a kunok, a jászok és a székelyek természetesen nem az adózás, hanem az egyre növekvő kereslet miatt tenyésztették. A 16. század első felére a kunok által a budai udvarhoz felhajtott állatsereglet száma megnövekedett. Az 1538-as évnél így ír róla Szerémi György: „átment a Tiszán a kunok közé, akik azelőtt minden évben beszolgáltattak a királyi felség konyhájára ezer ökröt, továbbá tízezer mérő búzát, hatvan pint borsót, vajból, sajtból kétezret [...] s készpénzben kétezer forintot”.²⁰

A hajtókról

A 16. század eleji források általában megjelölik a vámhelyeknél megforduló szállítók eredeti foglalkozását (például kalmár, szabó, deák). A vámnaplókban kimagasló számban jelennek meg a mészárosok és a marhacsordát kísérők, akik természetesen nem a vágott állatok húsát fuvarozták nyugatra, hanem lábon hajtották a lovakat, marhákat, juhokat a külföldi piacokra. A

16 Bak, János M.: Monarchie im Wellental. Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert. In: Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich. Hrsg. Schneider, Reinhard. Sigmaringen 1987. 384. Vö. Weisz Boglárka: A jászok adózása a középkorban. (Megjelenés alatt.)

17 1453 k.: Bak, J.: Monarchie im Wellental i. m. 384.

18 1499: Székely Oklevéltár III. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár 1890. 141.

19 Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Szerk. Székely György. Ford. Juhász László. Budapest 1962. 43. Vö. Olahus, Nicolaus: Hungaria et Atila. Vindobonae 1763. 196–197.

20 Szerémi György: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Szerk. Székely György. Budapest 1979. 308.

vargák, az irhakészítők és a szűcsök a kikészített állatbőröket és prémeket szállíthatták elsősorban.²¹

Erre az időszakra tehető a marhapásztor és a hajdú szavak szinonimaként való megjelenése.²² A hajtók (*bubuculus*, *heitok*, *ochsentreiber*), vagyis korabeli magyar nevükön 'hajdok',²³ akik a gulyákat néha több száz kilométer hosszan a vásárokra kísérték, olyan edzett legények voltak, akiknek nemcsak a jószágokat kellett tudniuk megfékezni, hanem az esetleg rájuk támadó ökörtolvajokat vagy farkasokat is. A botos legényeknek is nevezett 'hajdok' gyakran nem bírtak a vérükkel. A bécsi vásáron gyakran verekedésekbe keveredtek, ezért a 16. század közepén kitiltották őket a városból, és csak a „magyarok útja” (ma Ungarngasse) végén elhelyezkedő két csárdáig jöhettek. A harmincadállomásoknál is támadtak bizonyos nehézségek: „És mivel gyakran megtörténik, hogy a kereskedők a marhákat és marhanyájukat akkora kísérettel szokták hajtani, hogy a harmincadosok nekik ellent nem állhatván [...] harmincad fizetése nélkül erőszakosan vagy alattomban viszik ki...”²⁴

A 15–16. század fordulóján a marhakiviteli korlátozások, tilalmak miatt munka nélkül maradt hajcsárok beálltak az alakuló keresztes seregbe, majd a Dózsa György nevéhez köthető parasztlázadásban is tevékeny részt vettek. II. Ulászló X. Leó pápának írt levelében olvashatjuk, hogy „a marhapásztoroknak, kecskepásztoroknak és az ilyfajta pásztoroknak nagyon erőszakos csapata, akiknek hatalmas sokasága lakik ebben az országban, ennek termékeny és gazdag földjén” – csatlakozott a sereghez.²⁵ Érdekes fejlemény volt azonban, hogy a budai német mészároscéh tagjai viszont hősies küzdelmet folytattak a város védelméért, amely harcokban a saját szakmájukhoz tartozó

21 A szállítmányozók sok esetben nem adták meg foglalkozásukat a vámolgatás során, ám a bemondott adatok alapján a mészárosok (55), a kalmárok (30) és a vargák (20) vannak a legnagyobb számban. *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Budapest 1988. 84–85., 501–530.

22 *Takáts Sándor*: Hajdú, haramia és martalócz. Akadémiai Értesítő 1908. 320–330.; *Szabó I.*: A hajdúk 1514-ben i. m. 181–187. A 16. század elején a marhahajtással foglalkozó hajdúk nem tévesztendőek össze a későbbiekben felbukkanó, katonáskodással foglalkozó hajdúkkal. Kétségtelen azonban, hogy erre az időszakra tehető a szó jelentésváltozása.

23 A hajdú szó türk-oguz-kipcsak eredetéről lásd bővebben *Ivanics, Mária*: Anmerkungen zur Etimologie hajdú „Hieduck”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 48. (1995) 391–402. Hangalakjának és jelentésének egyezősége miatt felmerül a lehetősége annak, hogy mind a magyarok, mind a kunok 'állathajtó' értelemben használták. Köszönöm B. Szabó Jánosnak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

24 *Decreta regni mediaevalis Hungariae*. IV. 1490–1526. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 4. 1490–1526. Eds. Banyó Péter, Martin Rady, Bak János M. Budapest 2010. (a továbbiakban DRMH 1490–1526.) 108.; magyar fordítása: *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvényzikkék. Budapest 1899. (a továbbiakban CJH) 611.

25 *Szabó I.*: A hajdúk 1514-ben i. m. 181.; *Barta Gábor – Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben. Budapest 1973. 142.

marhahajtók ellen fogtak fegyvert.²⁶ Szerémi Györgynél olvashatjuk, hogy Pest 1542. évi visszafoglalási kísérlete alkalmával a hadinépek között „ott voltak a gyalogosok, a hajdúk, vagyis a gulyások, akik szám szerint százan voltak”.²⁷ Az agresszív marhahajtókat mind a magyar és osztrák, mind a török seregekbe igyekeztek besorozni, mivel igen vitézül harcoltak, és a fizetségül felajánlott fosztogatás lehetőségét is szívfájdalom nélkül kihasználták.²⁸

A középkorból még csak marhahajtókról és marhakereskedőkről van tudomásunk, a 18–19. században azonban differenciálódott az üzletmenet. A szenzál a gazdától vásárolta fel a jószágokat, és igyekezett lenyomni a felvásárlási árat,²⁹ míg a kupec a vásárlóval alkudott a nagyobb haszon reményében. Az állatoknak a fogát, a szarvát és a lábát szemlélték meg, hogy koráról és egészségi állapotáról megbizonyosodjanak. Az állatokat vagy a szenzál, vagy a hajtó hajtotta el a vásárba, illetve az új tulajdonoshoz. A megkötött vásár után régi szokás szerint kezet fogtak és áldomást ittak, ami a vásárlás tényét szentesítette.³⁰

Az állatkivitelről

A 15. században fellendülő marhakivitel volumene a következő két évszázadban még jobban megemelkedett.³¹ Az erdélyi és az alföldi mezővárosok környékén felvásárolt gulyákat részben az országos állatvásárokon (Pesten, Fehérváron, Debrecenben, Szegeden), vagy a határ menti vásárokon (Szered, Sempte, Galgóc) adták tovább. A korabeli források nagyon jelentős áruforgalomról szólnak: „Debrecen mezőváros polgárainak gazdagsága, évenként hat vására, marhakereskedelme miatt és egyéb tekintetben is figyelemre méltó. [...] Volt köztük egy bizonyos polgár ismerősöm, a neve Bíró Gáspár, aki gyakorta mintegy tízezer ökröt tartott eladásra.”³² A Bécs vagy Auspitz (Morvaország) felé továbbhajtott állatok sok esetben Regensburgig, Nürnbergig vagy

26 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 286 057; *Kis Péter – Petrik Iván*: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei (1235/1270–1519). In: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei. Szerk. Kenyeres István. Budapest 2008. 384–387. (17. sz.); *Bevilaqua Borsody Béla*: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai. Budapest 1931. 107. Vö. *Barta G. – Fekete Nagy A.*: Parasztháború 1514-ben i. m. 161.; *Kubinyi András*: A középkori budai mészároscéh. In: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei. Szerk. Kenyeres István. Budapest 2008. 25., 53.

27 Szerémi Gy.: Magyarország romlásáról i. m. 332.

28 Takáts S.: Hajdú, haramia és martalócz i. m. 323–327.

29 Béres András: A hortobágyi hídi vásár néprajza. In: Vásártörténet – hídivásár. Szerk. Szöllősi Gyula. Debrecen 1976. 245–259.

30 Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest 1897. 419. III. rész, 34. czim. 3. §.

31 *Pach Zsigmond Pál*: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVI. századi áthelyeződésének kérdéséhez. Századok 102. (1968) 882–883., 886–887.; *Zimányi V.*: Gazdaság és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig i. m. 542–544.

32 Oláh M.: Hungária i. m. 66–67.

Augsburgig is eljutottak. A 16. század közepi feljegyzések horribilis mennyiségű eladott magyar marháról számolnak be (28 ezer, 55 ezer, 180 ezer), amely folyamatnak az ország három részre szakadása sem vetett véget. Oláh Miklós így ír róla: „Nemkülönben annyi a marhacsorda, kecske- és juhnyáj, akkora a bőség mindenféle vadban, hogy nemcsak Magyarország érzi ennek előnyét, de a vele szomszédos tartományok is részesülnek belőle. A marhák egyrészt Itáliának Velence környékére eső teljes területét, másrészt Ausztriát, Morvaországot, Bajorországot, a Sváb hercegséget és Németország népeit egész szelvében ellátják élelemmel. Többször hallottam az adószedőktől, kiket a köznép harmincadosoknak nevez, hogy egy-egy marhavásár alkalmával, melyet Ausztriában Bécs városának környékén szoktak évente kétszer vagy többször tartani, harminc-, sőt több ezer marha adóját vagy harmincadját hajtották be a király számára. Nem szólok itt arról a mennyiségről, melyet más, Stájerországon és Karintián át vezető úton hajtának évente Itáliába, s amely nyilvánvalóan az előbbinél nem kevesebb, hiszen Itália nagy része, amint azt fentebb elmondottuk, fogyasztja húsukat. Arról a marhamennyiségről sem beszélek, melyet évente Morvaországba hajtának.”³³

Az 1542. évi harmincadnaplók szerint az állatkivitel, ezen belül a marha-export kimagasló mennyiséget képviselt.³⁴ Az állatexport főként Nagyszombat felé (a teljes helyi harmincadforgalom 80%-a), részben Bécs irányába (50%) útba eső vámhelyeken keresztül folyt. A bécsi útvonalon fekvő Pozsony és Sopron áruforgalma kiegyensúlyozottabb volt a vászon- és posztóimport miatt. Bécsben a Stubentor előtt, az Ochsenriesen (később Heumarkt, ma Stadtpark) tartották a marhavásárokat. A Bécsen keresztül bonyolódó marhakereskedelem egyik célállomása Augsburg volt.³⁵ Itt nemcsak a Bécsben felvásárolt élőállatok, hanem az állatbőrök is hamar elkelték. Nagyszombatról egyenesen Auspitzbe vezetett a hajtók és az állatok útja a *via bovarián*,³⁶ amit a német birodalmi városok kereskedői is nagy számban felkerestek beszerzés céljából. A Nagyszombat–Auspitz útvonal elsődlegessé válásának a Duna menti városok, elsősorban az osztrák városok látták kárát.³⁷ Eleinte csak csökkent az ide hajtott állatok száma és ezzel párhuzamosan nőtt az árak. A 16. század második felére már annyira lecsökkent a mennyiség, hogy a passai tanács hiába adott pénzt a mészárosainak a magyar vásárok felkeresésére és a város szükségleteihez mért mennyiség felvásárlására, mégis üres kézzel jöt-

33 Oláh M.: Hungária i. m. 74–75.

34 Ember Gy.: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 82–85. (4. és 6. ábrák), 131–139., 574–575. (21. és 24. ábrák), 585–587.

35 Tózsá-Rigó Attila: A „dunai útvonal” kereskedelmében részt vevő augsburgiak társadalmi háttere és keleti irányú kapcsolatrendszere. FONS Forráskutatás és Történeti Segédtudományok 16. (2009) 195.

36 Takáts Sándor: Az auspitzi (pusztapécsi) magyar marhavásárok régi kiváltságlevelei. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1905. 228.

37 Takáts Sándor: Passau városa és a magyar marha-árak. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1905. 172–175.

tek haza, mert az itáliai állatkereskedők megelőzték őket: „Most Szent Lőrinc napján, mikor a legjobb magyar marha kapható, a mieinket [passauiakat] ismét Magyarországra küldtük.” Pedig a Passaut sújtó húshiány közepette a városi tanács is elismerte, hogy „bőven van magyar marha”. Máskor pedig a schärdingi városi tanács panaszkodott, hogy a passauiak nem engedik őket magyar marhát vásárolni. Más okok is közrejátszottak olykor az árak emelkedésében. Amikor Magyarországon takarmányhiány (aszály?) miatt elhullottak a marhák, Nürnbergben emelkedett a hús ára. Nürnberg város tanácsa ezzel magyarázta a rosenbergi tanácsnak a drágaságot 1518-ban.³⁸

A késő középkori királyok, köztük II. Ulászló és II. Lajos is több intézkedést hozott a marha, a ló és a juh kivitelére vonatkozóan.³⁹ Olykor az országban jelentkező „áruhiány” miatt tiltották ezen állatok vagy egyes állatfajták (ló) kivitelét az országból, máskor a harmincadvám nem fizetése vagy a magyar pénz kiáramlása miatt csak a külföldieknek engedélyezték, akik meghatározott helyeken juthattak hozzá ezekhez az árucikkekhez, illetve a harmincadot is nekik, és nem az ország lakosainak kellett kifizetni. Az állatok húsának fogyasztási értéke, munkaereje (igavonás, közlekedés), valamint a katonai-stratégiai jelentősége egyaránt fontos volt. A korlátozások ellenére folyamatosan növekvő export a harmincadbevételeket növelte. Ez a 15. században még a királyi kincstárba folyt be, a 16. századi harmincadkönyvekben feljegyzett horribilis bevételek azonban már a királyi udvarnak hitelező főurakat illette.⁴⁰

II. Ulászló 1504. évi, az állatkivitel is korlátozó törvénye miatt a budai tanács körlevelet írt az érintett városoknak – Pozsonynak, Sopronnak, Kassának, Bártfának és Eperjesnek – azzal a kéréssel, hogy két-két megbízottjukat küldjék Budára Kisasszonynapra, hogy együttes erővel elérhessék a rendelkezés eltörlését.⁴¹ A tárgyalások eredményét nem ismerjük, de bizonyosak lehetünk benne, hogy eredménytelenül zárultak, hiszen a korlátozások és tilalmak a későbbiekben is sorra felbukkannak.

38 *Thallóczy Lajos*: Középkori gazdaságtörténeti adatok Nürnberg levéltáraiból. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1900. 79. Vö. *Kubinyi András*: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. Budapest Régiségei 19. (1959) 105.; *Szabó I.*: A hajdúk 1514-ben i. m. 189.

39 DRMH 1490–1526. 70. (II. Ulászló 1495. 27–28. §); DRMH 1490–1526. 108. (II. Ulászló 1498. 29., 31. §); DRMH 1490–1526. 152. (II. Ulászló 1500. 25. §); DRMH 1490–1526. 172. (II. Ulászló 1504. 28. §); CJH 701. (II. Ulászló 1507. 10. §); DRMH 1490–1526. 206–208. (II. Ulászló 1514. 66. §); CJH 787. (II. Lajos 1519. 34. §); DRMH 1490–1526. 262. (II. Lajos 1523. 53.); CJH 831. (II. Lajos 1525. 8. §); *Szabó I.*: A hajdúk 1514-ben i. m. 194–197. Az Árpád-kori kiviteli tilalmakhoz lásd *Weisz Boglárka*: A vásár és a vám Árpád-kori törvényeinkben. In: Tanulmányok a középkorról. A II. Medievistikai PhD-konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai. Szerk. Weisz Boglárka, Balogh László, Szarka József. Szeged 2001. 172–173.

40 *Ember Gy.*: Magyarország nyugati külkereskedelme i. m. 18–28.

41 *Kubinyi A.*: Budai kereskedők udvari szállításai i. m. 105.; *Kubinyi András*: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. Tanulmányok Budapest Múltjából 15. (1963) 209. 150–151. jegyzet; DF 216 692; DRMH 1490–1526. 172. (II. Ulászló 1504. 28. §).

A pesti és a budai marhakereskedőről

A budai marhakereskedelemre vonatkozó legkorábbi adat az 1255. évi budai vásárvámszabályzatban maradt fent, mely szerint a fizetendő vám: ló eladójától és vevőjétől 2-2 dénár, marha eladójától és vevőjétől 1-1 dénár volt.⁴² A következő ismert évszám 1360, amikor egy nürnbergi polgár Budán marhákat vásároltatott magának.⁴³

A 15. században felívelő marhakereskedelem mozgatói többek között maga a király és megbízottjai voltak. Zsigmond császár 1436-ban kiegyezett a cseh főurakkal Fehérváron, és „mérhetetlen tömegű szarvasmarhát”, valamint 60 ezer aranyat ajándékozott nekik cseh királlyá történő koronázása előtt.⁴⁴ Mátyás király a pesti polároktól 1461-ben – Podjebrád Katalinnal tartott esküvőjére – 1500 marhát kapott, melyeket apósának, a cseh királynak ajándékozott.⁴⁵ Harber Mátyás budai bíró Mátyás király megbízására 1488-ban a király marháit hajtatta Velencébe, hogy ott a marhák eladásából származó bevételből Corvin János tervezett esküvőjére bizonyos javakat szerezzen be. Az uralkodó úgy rendelkezett, hogy amíg az ő marhái el nem kelnek, más állatokat nem lehet kihajtani a déli határon.⁴⁶ Hans Seybold Mátyás király esküvőjéről szóló leírásában megjegyezte, hogy az uralkodókat, ha házasságot kötnek, vagy fiuk születik, 32 ezer marha és egy Budához közel fekvő alma- és körtefaerdő illette meg.⁴⁷ II. Ulászló 1493-ban marhában törlesztette adósságát Miksa császárnak.⁴⁸ A kortársak által „Ökör” gúnynévvel is illetett⁴⁹ II. Ulászló király egyébként is „különös érzékenységet” mutatott a marhaüzlet iránt. A székelyek „ökörsütésnek” nevezett adójának 1506. évi botrányos beszédéről – ahogy azt fentebb kifejtettük – Istvánffy Miklós is megemlékezett.⁵⁰ A néphagyomány Ulászlóhoz köti a népkonyha (*Garküche*) magyar elnevezését: a lacikonyhát, és az ott kapható sült húst, a lacipecsenyét is. Ezt némileg alátámasztja Heltai Gáspár feljegyzése, miszerint a király konyhájára a mészárszékekből hitelbe hozták a húst: „És olyan szükségbe vala azért,

42 Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Budapest 2013. 449.

43 Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. Történelmi Szemle 36. (1994) 8. 66. jegyzet.

44 Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest 1995. 558.

45 Kubinyi A.: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei i. m. 209. 145. jegyzet; DF 242 716.

46 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 19 436. Vö. Kubinyi A.: Budai kereskedők udvari szállításai i. m. 104.; Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. Levéltári Közlemények 37. (1967) 248.

47 Borsa Béla: Reneszánszkorú ünnepek Budán. Tanulmányok Budapest Múltjából 10. (1943) 53.

48 Kropf Lajos: Magyar ökrök Ausztriában 1493. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7. (1900) 90.

49 Szerémi Gy.: Magyarország romlásáról i. m. 55.

50 Istvánffy M.: A magyarok történetéből i. m. 43–44. A székelyek „ökörsütés” nevű marhaadójáról lásd bővebben Szádeczky Kardoss Lajos: A Székely Nemzet története és alkotmánya. Budapest 1927. 36–40.

hogy a budai mészárosoktól rovásra hordattanak húst minden nap az ő konyhájára.”⁵¹

A marhaüzlet jövedelmezősége természetesen követőket vonzott, így a 15. század végére több egyházi és világi méltóság, valamint városi bíró is megpróbálkozott az állatkereskedelemmel. Ernuszt Zsigmond pécsi püspök is kereskedett marhakkal, és a nagyobb haszon reményében harmincadmentességet kért és kapott üzlete lebonyolításához.⁵² Mikolai Angyal István budai bíró az 1440-es években marhákat hajtatott Pozsonyba, amelyeknek áráért aacheni és kölni posztót kért cserébe.⁵³ Sárkány Ambrus harmincadispán, később országbíró szintén jelentősen érdekelt volt a „marhaüzletben”. Az 1525-ös országgyűlésen elmondott beszéde után így támadták őt a rendek: „jól tudjuk, hogy bőrökkel és marhakkal kereskedtél, és bort mértél ki, mint bármely kocsmáros [...] és a harmincad dal nehezítetted és nyúztad a szegénységet, vágjátok le az áruló kutyát!”⁵⁴ Sárkánynak – többek közt – Budától dél-nyugatra voltak birtokai, birtokrészei: Érden,⁵⁵ Berkiben, Diódon, Ébenben, Jenőn, Tárnokon, Tétényben és Keszin,⁵⁶ ahol vélhetően állatokat is tartott tenyésztés céljából, illetve átmenetileg, a további értékesítésig. Mivel örökölt budai háza, melyben később ő maga is lakott, közvetlenül a magyar mészáros-céh mészárszékeinek háza mellett állt a Szombat piacon,⁵⁷ joggal feltételezhető, hogy a jószomszédság egyben gyümölcsöző üzleti partnerséget is jelentett. Egy hatalmaskodási perből ismeretes, hogy Hidasi Rácz Fülöp egykori óbudai várnagy 1494-ben nagy mennyiségben hajtott ki állatokat (707 ökröt és 5150 juhot) Morvaországba.⁵⁸ 1497-ben vám- és harmincadmentességet kért és kapott Vingárti Geréb Péter országbíró, és így 600 marhát hajtott ki az országból.⁵⁹

Az állatkereskedelemben részt vettek feltörekvő jobbágyok és módos kereskedők is, akik más árukkal kombinálták üzletmenetüket. Például Paur János budai polgár nagy értékű kereskedelmet bonyolított le 1542-ben, amely-

51 *Heltai Gáspár*: Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit. Budapest 1981. 447–448.

52 *Kubinyi András*: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. Budapest Régiségei 19. (1959) 104.

53 *Kubinyi A.*: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei i. m. 209., 76. és 145. jegyzet; *Kubinyi A.*: Buda és Pest szerepe i. m. 10.

54 *Kubinyi András*: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Pamer Nóra. Budapest 1994. 283.

55 *Buzás Gergely*: Sárkány Ambrus érdi udvarháza. *Archaeologia – Altum Castrum online folyóirat*. 2013. <http://archeologia.hu/content/archeologia/153/buzas-gergely-erdi-kastely.pdf> (letöltés: 2015. december 14.).

56 *Kubinyi A.*: Egy üzletelő és diplomata várúr: Ákosházi Sárkány Ambrus i. m. 276.

57 *Kubinyi A.*: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései i. m. 260–261.; *Végh András*: Buda város középkori helyrajza I. Monumenta Historica Budapestinensia XV–XVI. Budapest 2006. 276–277. Köszönöm Végh Andrásnak, hogy erre az összefüggésre felhívta a figyelmemet.

58 DL 22 515; vö. *Kubinyi A.*: Buda és Pest szerepe i. m. 42.

59 DL 25 383; vö. *Szabó I.*: A hajdúk 1514-ben i. m. 195.

ben a posztóbehozatal és a marhakivitel kapta a vezető szerepet.⁶⁰ Gubacsi Ferenci Gergely pesti bíró a város határában – Gubacson és Kerekegyházán – birtokokat szerzett, és ezeken juhokat tenyésztett, pozsonyi kereskedőknek posztóért cserébe ezer juhot hajtatott ellenértékül.⁶¹ Bodó Mihály pesti polgár, borkereskedő bánkházai birtokán tartott nagy mennyiségű marhát, valamint Pesten házat és mészárszéket vásárolt.⁶² Halála után testvére, Bodó Péter örökölte a mészárszék és a Bánkházán tartott lovak és marhák tulajdonjogát.⁶³ Sygel Tamás budai esküdt valószínűleg kereskedelemmel is foglalkozott, Nyársapátin bérelt legelőt.⁶⁴ Fitos Ferenc cinkotai jobbágy marhákat és négyszáz egyedből álló juhnyáját birtokolt.⁶⁵ A parasztfelkelésben később megölt Ravaszdi Péter emberei két jobbágytól, akik marhakkal Bánhegyesről Pestre igyekeztek „eladás céljából”, 300 forint értékű állatot raboltak el.⁶⁶

A mészárosok egy része is részt vett a marhakivitelben. II. Ulászló állatexportot korlátozó törvénye előírta, hogy „az országlakosok ezekből az állatokból saját szükségletükre, csakis a maguk hasznára vagy a mészárosok a mészárszékek számára vásárolnak [...] a vásárlók se merjék ezeket az állatokat valami módon az országból kihajtani”.⁶⁷ Több hajtásra vonatkozó kifizetést ismerünk a mészárosok céhkönyvéből is, ahol az úti célok közül Zágrábot nevezték meg.⁶⁸

A híres pesti állatvásárokról

Pesten két alkalommal, Szent Miklós (december 6.) és Vasas Szent Péter napján (augusztus 1.) tartottak éves vásárt, kedden és szombaton pedig hetipiacot. A Miklós-napi a Szent Miklós ispotály kápolnájának, a Péter-napi pedig a ferences szerzetesek templomának ünnepéhez köthető.⁶⁹ A városba érkező külföldi kereskedők a pesti vásárokat jóval nagyobb forgalmúnak tartották a

60 Kubinyi András: Budai kereskedők udvari szállításai i. m. 115. 117. jegyzet; Kubinyi A.: Buda és Pest szerepe i. m. 50.

61 Kubinyi A.: Buda és Pest szerepe i. m. 9.

62 Kubinyi A.: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései i. m. 266.; Kubinyi A.: Buda és Pest szerepe i. m. 42.

63 DL 61 985; vö. Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 48. 177. jegyzet.

64 DL 16 907; DL 16 937; DL 16 940; vö. Kubinyi A.: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei i. m. 209. 146. jegyzet.

65 Kubinyi A.: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései i. m. 264.

66 Szabó I.: A hajdúk 1514-ben i. m. 191. 57. jegyzet; DL 37 986.

67 DRMH 1490–1526. 70. (II. Ulászló 1495. 28. §).

68 A budai német mészárosok középkori céhkönyve (1496) 1500–1529 (1538, 1695). In: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevellei. Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1. Szerk. Kenyeres István. Budapest 2008. 232. (fol. 63v).

69 Petrik Iván: A Nyulak-szigeti apácamonostor vámkonfliktusai Budával és Pesttel. URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv III. (2008) 230–232.; DL 7716; Müller, Karl Otto: Welthandelsbräuche. Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit. V. Stuttgart 1934. (Wiesbaden 1969.) 93.; Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Budapest 2012. 154.; DL 40 389; DL 64 747; DL 18 560; Kubinyi A.: Buda és Pest szerepe i. m. 43.

budaiaknál. A Miklós- és a Péter-napi vásár az ünnep előtt nyolc nappal kezdődött és nyolc nappal utána ért véget.⁷⁰ Ez tehát összesen tizenhat napot vett igénybe, amely az előtte való felkészüléssel (árusbódék felállítása) és az utána való rendrakással, takarítással együtt valószínűleg az egész hónapot igénybe vette. Az 1433-ban Budán tartózkodó francia utazó, Bertrandon de la Brocquiere 1433-ban jegyezte fel, hogy „Pesten igen sok lókereskedő van, ha valaki kétezer lovat kívánna venni, itt bizonyára kaphatna. Tíz lóból álló istállóként adják el, minden istálló ára 200 frt. [...] Legnagyobb részök a Magyarország határait borító erdélyi hegyekből való”.⁷¹ Nem egyértelmű, hogy az állatvásárok az éves vásárokkal egy időben folytak, vagy attól függetlenül is. Oláh Miklós megjegyzése szerint Bécsben évente kétszer vagy többször tartottak állatvásárokat,⁷² feltehetően ez volt a helyzet nálunk is. A Pestre hajtott marhák felvásárlásakor a pesti és budai mészároscéhek között kitört vita során, bár sem vásárt, sem piacot nem említene, a szövegből mégis helyi kereskedelem képe bontakozik ki.⁷³ Az 1481-es budai mészároscéh privilégiumában több cikkelyben említik a mészárosok marhavásárlási szabályait. A környéki falusiak által Budára felhajtott juhokat és hízómarhákat csak akkor vásárolhatták meg, ha a városlakók azt nem akarták. Azokon az ünnepnapokon, amikor a pesti mészárosmesterek bárányokat hozhattak Budára, a budai mészárosok kockával döntötték el, ki vásárolhatott először közülük. A marhavásárlás fényes nappal történhetett, a lopott ökrök vásárlását tilalmazta okleveleik. Az ökröket hitelre vagy társulásban is megvehették a mészárosok.⁷⁴ A mesterek ezek szerint az év bármely szakában vehettek állatokat vágás céljából. Úgy tűnik tehát, hogy mind a heti-, mind az éves vásárok napjain lehetett állatot vásárolni, persze eltérő mennyiségben.⁷⁵

Az éves vásárok során a város tereit és széles utcáit vették igénybe. A feltételezhetően ezzel egyidejűleg tartott állatvásárokat (marha, ló, juh) azonban – a nagy területigénye, balesetvesélyessége és a nagy mennyiségben

70 Hans Paumgarten így ír róluk 1506-ban: Und ainer auf Sant Niclaus tag zu Pest facht an 8 tag vor und wert 8 tag nach. [...] und zu Pest auf sant Petters kirchwichin 8 tag vor und nach.[...] Und die merkt zu Pest send gewonlich besser dan die zu Offen, also das man auf denselben alle ding pfenwart mer verkouft dan zu Offen – Müller, K.: Welthandelsbräuche. Deutsche Handelsakten i. m. 199. Vö. Kubinyi A.: Budai kereskedők udvari szállításai i. m. 106.

71 Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Budapest 1891. 94.; Szabó I.: A hajdúk 1514-ben i. m. 189.

72 Oláh M.: Hungária i. m. 75.

73 Bevilaqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 42–44.; Kis P. – Petrik I.: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei i. m. 345–347.; DF 286 053.

74 Bevilaqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 58–64.; Kis P. – Petrik I.: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei i. m. 352–361.; DF 286 050 (3., 5., 9. pontok).

75 A budai és a pesti céh céhmesterei kérik az ispánt, hogy a szerdára tett marhavásárt helyezték vissza csütörtökre, mert a délvidékről felhajtott marhák csak csütörtök reggelre érkeznek meg egészségesen a városba, ellenkező esetben nagyon lesóványodnak. Bevilaqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 624. (666. sz.), 698. (766. sz.).

képződő trágya miatt – eleinte a város szélén, a városfal Mátyás kori felépülte után pedig azon kívül tarthatták. Mivel királyi adományok alapján a Nyulak szigeti apácák mindkét vásár vámját szedték,⁷⁶ ami viszont a pesti polgárok ellenérdekeltségébe ütközött, többször tettelegességgig fajult a vita. Az évszázadokon keresztül húzóódó feszült helyzetet a város tanácsa végül úgy próbálta meg feloldani, hogy a vásár helyét a Hatvani kapu mellől a Rákos mezejére⁷⁷ akarta kihelyezni, ami persze az apácák részéről újabb ellenállásba ütközött.⁷⁸

Állatvásárok a török uralom alatt is folytak, ám a muzulmánok városon kívüli temetkezési szokása miatt egyre növekvő méretű temetők a kapuktól távolabb szorították a helyét. A szigeti apácák középkori birtokainak tisztázása céljából a 18. század elején indított perben megemlézték a tanúkihallgatások során, hogy a Bécsi kapu előtt tartották a marhavásárokat a régi időkben.⁷⁹ Egy 1735-ös adat szerint a Rákos mezején voltak a marhavásárok.⁸⁰ A ló- és marhavásár helye a 18. században lényegében közvetlenül a Rákos árkon túli területre került, ami már a középkori Rákos mező egy részét is magában foglalta.⁸¹ Az eredetileg igen széles terület fokozatosan csökkent, majd végül városi térré vált.⁸²

Az óbudai mészárosok is Pestre jártak marhát vásárolni. 1426-ban bepanaszolták a budai és a pesti mestereket a király előtt, mert felvásárolják előttük a Pestre felhajtott állatokat, így nekik már nem jut marha: „az óbudai Húsmíveseknek az ilyen barmokból vásárlásnak céljára csak a hitványabbját hagyják vissza, de sőt néha semmi sem marad meg”. Figyelemre méltó Zsigmond király ítélete, amelyben megerősítette a pesti és budai mesterek elővásárlási jogát, és nem engedte, hogy az óbudaiak többé szót emeljenek céhük és üzletmenetük érdekében.⁸³

Állatvásár ugyan nem, kismértékű kereskedelem azonban volt Budán is, bár helyigényessége miatt sokkal korlátozottabb arányban. A budai jogkönyv és a budai árszabás tételei között szerepel a marha, a ló és a juh eladása után

76 Vö. Weisz B.: A királyketteje i. m. 97–102., 310–311.

77 A füves pusztá, amelyen évszázadokig az országgyűléseket tartották, a középkori várostól északra kezdődött és hosszan elnyúlt délkelet felé. A mai Budapest VI., VII., VIII., XIII. és XIV. kerületeinek egy részére lokalizálható.

78 DL 106 083: 241.

79 Römer Flóris: A régi Pest. Budapest 1873. (Reprint: 1988.) 48.

80 Jankovich M.: Adalékok a magyar szarvasmarha eredetéhez i. m. 428. Az újkori vásárprivilegiumok a Budapest Fővárosi Levéltárban találhatóak a BFL IV. 1227. fond 1–11. jelzet alatt.

81 Keskeny Duna-ág keretozte Pestet a mai Nagykörút vonalában, melyet egyrészt védelmi vonalul, másrészt gazdasági okokból (zöldségeskertek locsolása miatt) fenntartottak a 19. századig.

82 Holló Szilvia: Budapest régi térképeken 1686–1896. Budapest 1994. 17., 18–19., 25–26., 29–30., 34–35., 40–41., 42–43. Az újkori térképek még sokáig jelölik a marha- és lóvásártereket, míg a 19. században helyükön létrejött az Újvásártér (ma Köztársaság tér) és a Szegényház tér (ma Rózsák tere). Holló Sz.: Budapest régi térképeken i. m. 81–82.

83 DF 286 053; Bevilacqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 42–44.; Kis P. – Petrik I.: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei i. m. 345–347. (7. sz.). Vö. Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 24.

a közvetítő kereskedőknek járó jutalék, illetve a város számára fizetendő pénzösszegek.⁸⁴ A nagypénteki és nagyszombati budai báránylvásár⁸⁵ kedves szokását sajnos nem újították fel a 18. században, az ásatásokon előkerült fiatal egyedekből származó juhcsontok viszont egyértelmű bizonyítékokkal szolgálnak róla.⁸⁶

A céhek munkája és munkahelyei

A középkori mészárosmesterségről

A mészárosok (*carnifex*, *fleischhacker*, *metzger*, *mezarws*) elsősorban marhát vág-
tak (3. kép), amit az ásatásokon előkerülő marhacsontok kimagaslóan nagy
száma is bizonyít. A céhlevélből azonban megtudjuk, hogy a marhán kívül
juhott, kecskét és sertést is leöltek a mesterek.⁸⁷ A jószágot a hídálló legény



3. kép.
Mészárszék a 14. századi
Theatrum Sanitatis
miniaturáján
(Biblioteca Casanatense,
Róma, Ms. 4182)

84 Buda város árszabása II. Lajos korában i. m. 374–375.; Mollay, K.: Das Ofner Stadtrecht i. m. 97., 202.; Buda város jogkönyve i. m. 365., 542. (95–96.; 441. cikkely).

85 Bevilaqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 61.; Kis P. – Petrik I.: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei i. m. 353. (5. pont); DF 286 050.

86 Matolcsi J.: A budai királyi palota északi előudvarában feltárt állatcsontok i. m. 183.; Bökönyi S.: A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga II. i. m. 397–398.

87 Bevilaqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 60.; Kis P. – Petrik I.: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei i. m. 352. (3. pont).

(*Bruckknecht*) vagy mester mészárolta le a vágóhídon, és a székálló legény (*Bankknecht*) vagy mester árulta a friss húst a mészárszékekben.⁸⁸ A marhákat a fejre mért ütéssel ölték le, az ásatásokon azonban sajnos betört homlokú marhakoponya (4. kép) nagyon ritkán kerül elő, mivel az ütés során megrepedt vékony homlokcsont a földben tovább roncsolódott, szétesett. A feltárt csontleletek vágás- és hasításnyomaiból rekonstruálni lehet a mészárszéken eladásra került húsok darabolási technikáját is.⁸⁹ Nem meglepő, hogy a nagy tápértékű, jó színhúst adó testrészekből maradtak fenn a csontok (lapocka, gerinc, bordák, comb- és lábszár), hiszen ezeket árulták és fogyasztották elsősorban. Ellenpéldaként sikerült egy újkori mészárszék leletanyagát azonosítani egy debreceni ásatás során, ugyanis ott a szemétdödrökbe dobott csontok többsége alacsony húsértéket képviselő testrészekből származtak.⁹⁰ A hal-



4. kép. Szarvasmarha koponyája homloka közepén a fokoscsákány nyomával (Budapesti Történeti Múzeum; fotó: Tihanyi Bence)



5. kép. Fokoscsákány és húsolóbárd (Budapesti Történeti Múzeum; fotó: Tihanyi Bence)

⁸⁸ Frecskay J.: Mesterségek szótára i. m. 266.

⁸⁹ Vörös I.: Egy 15. századi budavári ház állatcsontleletei i. m. 232–236.; Vörös István: Egy archaeozoológiai rekonstrukciós módszer: állatcsont maradványok Kretzoi-féle felosztása. *Archeometriai Műhely* 2007/1. 34–35.; Daróczy Szabó, László: Animal bones as indicators of kosher food refuse from 14th century AD Buda, Hungary. In: *Behaviour Behind Bones. The Zooarchaeology of Ritual, Religion, Status and Identity*. Eds. Sharyn Jones O'Day, Wim Van Neer, Anton Ervynck. Oxford 254–259.

⁹⁰ Daróczy Szabó László – Csippán Péter: Újkori mészárszék nyomai Debrecen belvárosából. A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai 79. (2007) 48–52.

csontokon látható vágásnyomok szintén a mészárosmesterek munkájára utalnak, hiszen a nagyhalak árusítási joga őket is megillette, nemcsak a halászsokat és halárusokat.⁹¹

Időnként a mészárosok által használt szerszámok is napvilágra kerülnek: a tagló vagy fokosfejsze,⁹² ütőcsákány, tarjázó bárd és olykor a székekben használt húsakasztó kampó, amelyek egy része a magánháztartásokban is használatban volt, hiszen a székekben vásárolt csontos húsokat tovább kellett darabolni, hogy konyhakész állapotba kerüljenek. A budai királyi palota ásatásán előkerült szerszámok között is találtunk néhány jó minőségben megmaradt darabot (5. kép). A „Hwswago Bárd”, mészárosfejsze és halvágó bárd említése később (a 16–17. században) földesúri háztartásokban, várak, kúriák leltáraiban is előfordult.⁹³

A legtöbb adat a budai német mészárosok munkájáról maradt fenn, mert a céh iratait a céhkönyvvel együtt 1529-ben a Budáról kiűzött mesterek magukkal vitték. 1695-ben, a Budán újjáalakuló céh Érsekújvárról kérte vissza az okleveleket, hogy azt aládájában helyezze el. A láda és teljes tartalma szerencsés módon fennmaradt a mai napig.⁹⁴ A budai német céh I. Lajos király korában alakulhatott meg, és feltételezések szerint ekkor született meg az első céhlevél is, amely sajnos nem maradt ránk.⁹⁵ Kifejezetten céhként való említésüket az oklevelekből (*czehe seu confraternitatis*),⁹⁶ a budai jogkönyvből (*fleischhagkerr tzeheenn*),⁹⁷ a budai árszabásból (*cehas macellatorum*)⁹⁸ és a céhkönyvből ismerjük. A második céhlevelet az előző állítólagos elpusztulása miatt 1481-ben a város tanácsa foglalta írásba, melyben a mészárosok jogai és kötelességei aprólékosan rögzítve vannak.⁹⁹

A budai német céh mészárszékeiről biztosan tudjuk, hogy a céh tulajdonát képezték. A székek után a céhnek fizették be az évi 2 forint bérleti díjat (*pennkch czinss*).¹⁰⁰ Pesten, Óbudán és Felhévízen adásvételről szóló oklevelek maradtak fenn, tehát a székek magánkézben voltak. A pestiek a városnak fizették az évi 2 forintos adót. Óbudán a székek eleinte a királynéi kúria, később a klarissza apácák fennhatósága alatt álltak. Szabadon lehetett eladni, vagy végrendelkezni a székekről, ám évi 4 mázsa faggyút voltak kötelesek a mészá-

91 Mollay, K.: Das Ofner Stadtrecht i. m. 102.; Buda város jogkönyve i. m. 372. (107. cikkely); DF 286 056.

92 Budapest Történeti Múzeum Középkori Osztály Ltsz. 241; 51.2631; 51.5037.

93 Radvánszky B.: Magyar családélet és háztartás i. m. II. 62., 116., III. 59.

94 Bevilaqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 198–200.

95 Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 18–21.

96 DF 286 056; DF 286 057.

97 Mollay, K.: Das Ofner Stadtrecht i. m. 101. (106. cikkely); Buda város jogkönyve i. m. 371.

98 Buda város árszabása II. Lajos korában i. m. 375.

99 Kis P. – Petrik I.: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei i. m. 352–362.; DF 286 050. Vö. Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 21–24.

100 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 186–306. (fol. 15r – fol. 142v).

rosok a város földesúri jogait gyakorló királynénak, majd a klarisszáknak „leadózni”.¹⁰¹

A céh munkáját – az 1481-es privilégium szerint – a Szent György napján megválasztott mester irányította. A 16. század elején már két céhmesterből (*czechmaister*) és nyolc tekintélyesebb mesterből álló testület alkotta a vezetőséget. Az *alter maister ambt* kifejezéssel illetett tisztviselő valószínűleg a céh oltárának fenntartása körüli teendőket intézte.¹⁰² A budai német mészároscéhnek a Váralján, az Irgalmasság Anyjáról elnevezett karmelita kolostor templomában volt a Mária Magdolna-oltárhoz kötődő misealapítvány.¹⁰³ A budai német céhben a legényeket és a székeket évente újraosztották: *do man dy knecht und penkcht hat aüstaillt*.¹⁰⁴ A többi céh esetében nincs adatunk ilyesmiről, ami nem is csoda, hiszen magántulajdonban voltak a székek, így használojukat nem is lehetett évente újrásorsolni.¹⁰⁵

A mészárszék fenntartása bizonyos költségekkel járt. A céhkönyvben az évente befizetett 2 forintos székbéren kívül a *palrossra* átvett pénzek és a legények bére is a mestereket terhelte.¹⁰⁶ A mesterek részben a pesti állatvásárokon, piacokon szerezték be a marhákat, amint azt a már említett óbudai mészárosok panaszából ismerjük. A céhkönyvben felbukkanó, marhahajtásra szánt kiadások: *auf das fjech treibenn*, ez a tenyészhelyről történő felhajtás díját vagy a már felvásárolt és helyi legelőn, majorságban tartott, vágásra váró állatok pásztorának fizetését jelentette.¹⁰⁷ A hajtásra a mesterektől pénzt kapó Jörrig Eyschjyel valószínűleg a céh megbízottjaként intézte dolgát. 1526-ban András, a céh egyik legénye vett át a mesterektől hajtásért járó fizetséget, két évvel később pedig név nélkül említenek egy *hertert*, vagyis gulyást, aki 3 forintot kapott munkájáért.¹⁰⁸ A Zágrábba (*Agram*) való hajtás útiköltségeiről szóló megjegyzés a céhkönyvben egyértelművé teszi, hogy a társaság részt vett a marhakereskedelemben is. A hajtásért kapott bevétel fele a céhet illette.¹⁰⁹

A mészárosok által felvásárolt vágómarhákat valószínűleg majorságokban tartották a vágás időpontjáig, bár sajnos erről nem maradt fenn közvetlen adat. Az újkorban a városhoz legközelebb eső mezőn, a Németvölgyben (*De-*

101 DL 5812; DL 5813; Fügedi Erik: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. Tanulmányok Budapest Múltjából 13. (1959) 13., 44. 29. jegyzet.

102 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 227. (fol. 57v); vö. Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 28., 42–43., 47.

103 Kubinyi András: Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. Tanulmányok Budapest Múltjából 16. (1964) 158. 441. jegyzet; DL 46 582. A kolostor egy részét 2002-ben sikerült feltárni. Az ásatásról lásd bővebben Benda Judit: Előzetes jelentés a budai középkori karmelita kolostor feltárájáról. Budapest Régiségei 37. (2003).

104 Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 26., 47.

105 Lásd alább a felhévízi, az óbudai és a pesti céhekről szóló fejezetekben.

106 Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 30.

107 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 221–222. (fol. 51v).

108 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 302–303. (fol. 138r; 139v).

109 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 232. (fol. 63v); Bevilacqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 176–177.

utschental) volt a céh legelője, illetve marhaállása.¹¹⁰ A mai Alkotás út (azelőtt *Fleischhacker Strasse*) is a Fehérvár felé vezető marhahajtó útról kapta a nevét. Legelőjük a módosabb budai polgároknak és háztulajdonosoknak is volt, mint például Nádasdy Tamásnak, akinek számadáskönyvében a munkabérek között találunk az „ökrök őrének” és a „birkák őrének” kifizetett tételeket.¹¹¹ Az „ökrök vágásáért” kifejezés talán arra utal, hogy az uraság a saját majorságán tartott marhákat a helyi mészárosokkal vágatta le.

Jóval későbbi adat az az 1831-ből fennmaradt számadás, amelyben egy pesti szék éves kiadásait jegyezték fel. Ebben szerepel többek közt három szakalkalmazott (vágólegény, székálló legény, pénzszedő legény) és három „beszállító” (göbolyös [=gulyás], juhász, kocsis) éves bére és természetbeni járadéka (bunda, csizma, koszt pénz). A helytartótanács ezenkívül bizonyos mennyiségű „készlettartást” is előírt, ami ebben az esetben negyvennyolc előre felvásárolt marhát jelentett, amelyből nyolcat a Rákos mezőn szabadon legeltettek.¹¹² A 19. században a módosabb vízivárosi mészárosoknak lakóházukon kívül szőlő és rét is volt a birtokában, melyet nyilván legeltetésre és kaszálónak használtak.¹¹³

A mészárosok nyers (*heit*) és kikészített bőrökkel (*päl*) vagy prémekkel való kereskedése IV. Béla uralkodása óta jelen volt.¹¹⁴ A jogkönyvben a mészárszékeknél való eladást tették kötelezővé.¹¹⁵ Ez valószínűleg csak a kis tételekre volt igaz, ugyanis a nagyobb mennyiségekkel történő üzleteket biztosan nem lehetett a székek mellett lebonyolítani. Leonita, Beatrix királyné udvarhölgye Polyán László pesti polgártól vásárolt 1223 darab marhabőrt, melyeket hitelbe adott át.¹¹⁶ A céhkönyv feljegyzései szerint Hans Baptista firenzei kereskedő 1502 és 1515 között évi rendszerességgel vásárolt bőröket a céhtől.¹¹⁷ A bőrök kikészítése a tímárok mestersége volt, ezek alapján úgy tűnik, alvállalkozóként dolgoztak a mestereknek. A céh birtokában volt egy *palhaws*, vagyis bőrszáritó ház a *suburbium* területén. A *palross* kifejezést a fordító Németh János bőrszállító lóként, Bevilaqua Béla viszont hideg vérű igasló-

110 *Bevilaqua Borsody B.*: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 203.

111 *Baracka István*: A budai Nádasdy-ház számadása (1530. IX. 30 – 1531. I. 13.). Tanulmányok Budapest Múltjából 17. (1966) 267.

112 *Bevilaqua Borsody B.*: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 545–546. (518. sz.).

113 *Holló Szilvia Andrea*: Mészárosok és pékek a budai Vízivárosban. *Acta Papensia* 8. (2008) 115–133.

114 *Kis P. – Petrik I.*: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei i. m. 353. Vö. *Kubinyi A.*: A középkori budai mészároscéh i. m. 16–17.

115 *Mollay, K.*: Das Ofner Stadtrecht i. m. 101.; Buda város jogkönyve i. m. 371. (105. cikkely).

116 *Kovachich, Martinus Georgius*: *Formulae solennes styli*. Pest 1799. 304–305. Köszönöm Végh Andrásnak, hogy az adatra felhívta a figyelmemet.

117 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 220., 223., 232., 252. Vö. *Kubinyi A.*: Buda és Pest szerepe i. m. 24.; *Kubinyi A.*: A középkori budai mészároscéh i. m. 28.

ként értelmezi.¹¹⁸ Lehetséges, hogy mindkettőjüknek igazuk van, és mind a városon belüli szállításokhoz, mind a távolsági szállítmányozás alkalmával használták őket. A lovak általában egy mester felügyelete alatt álltak egy éven keresztül, amiért lótartási díjat kapott. A céhes marhakiviteli üzlet lebonyolításában, vagyis a hajtások során is használhatták őket a gulyát kísérők.

A középkori közkonyha (*Garküche*, köznyelvben elterjedt nevén laci-konyha), a mai gyorsbűfékhez hasonlóan, a polgárok ellátását szolgálta. A mészárosok üzemeltette konyha célja részben a húsfogyasztás növelése, részben a húsok romlandósága miatt a gyorsabb eladhatóság kedvéért is bevezetett áruválaszték volt. A húsok feldolgozásával kolbászok, hurkák és gömböcök készültek, melyeket a sült és főtt húsokkal együtt árultak a piacon.¹¹⁹ A városban több konyha is működött,¹²⁰ ezek közül kettőt biztosan a budai német céh építtetett. Mindkettőről a céhkönyvből szerzünk tudomást: 1510-ben az egyik konyha éves bérleti díja 18 forint volt, 1528-ban pedig ezüstneműeket bocsájtanak áruba egy másik konyha építése céljából.¹²¹ A „minőségbiztosítás” egyébként is fontos követelmény volt mind a városi tanács, mind a céh részéről. A bűdös, kukacos, borsókás húst áruló mészárosot elkobzással, pénzbírsággal és árusítási tilalommal sújtották.¹²²

Fontos megemlítenünk az állatok egyéb részeinek feldolgozására alapuló iparágakat. Ezek voltak a csonttal (fésűkészítő, rózsafüzér-készítő) és bőrrel, prémmel (varga, erszénygyártó, tímár, szűcs, irhagyártó, szíjgyártó) dolgozó, valamint a belsőségeket és faggyút hasznosító kézművesek (gyertyakészítő, szappankészítő, inakat felhasználó íjgyártó).

A budai német céh 16. század eleji 38–42 fős, a budai magyar céh feltételezett 24–30 fős, a pesti német céh 24 fős, a pesti magyar céh feltételezett 24 fős és az óbudai magyar céh feltételezett 8–10 fős létszáma hatalmas mészáros-mester-tömeget jelentett a három város polgárságában.¹²³ A széket nem birtokló mesterekkel és legényekkel együtt tekintélyes létszámú feldolgozóiparra avatták a szakmát.

A budai német mészároscéh

A budai német mészároscéhkönyv teljes szövegének kiadása során készült kötetben az ismert mesterekről és lakóhelyükről Kubinyi András és Végh

118 Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 30., 326. (Németh János fordítása); *Bevilaqua Borsody B.*: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 155–156.

119 A konyhákról lásd bővebben Benda Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. Mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza, áruccsarnok. Tanulmányok Budapest Múltjából 37. (2012) 34–35.

120 Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m. 72.

121 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 224. (fol. 55r), 305. (fol. 141r).

122 Mollay, K.: Das Ofner Stadtrecht i. m. 101–102.; Buda város jogkönyve i. m. 371. (106. cikkely).

123 A mészárosok számára részben okleveles adatokból és a fennmaradt céhkönyvből, részben az épületekben található kamrák számából tudunk következtetni. Kifejtését lásd lentebb.

András részletes tanulmányt írt.¹²⁴ A budai magyar és a német mészárszékek a céh tulajdonában voltak, ezért olyan jellegű székeladási ügy, mint amilyenekkel Pesten, Felhévízen és Óbudán találkozunk, nem maradt fenn. Helyük azonban ismert, mivel ingatlan-adásvételek alkalmával, helymegjelölésként kerültek említésre.¹²⁵ 1462-ben Kamarás Mátyás budai polgárnak ítélték egy épületet, amely a patikák sorában, Lippai Dákó László és a mészároscéh házáinak szomszédságában állt (*una domus lapidea in serie apothecariorum in vicinitatibus domorum confraternitate carnificium*).¹²⁶ 1475-ben Simon patikárius özvegyét, férje gyilkosának, Miklós borbély fiának, Lászlónak háztulajdonába iktatták be. A borbély háza a patikáriussoron, a zsemlyeszék mellett, a mészárszékekkel szemben helyezkedett el (*in platea Apothecarium in vicinitatibus [...] et sedem semellarum a meridionali [...] ac macellorum carniū ab occidentali partibus*).¹²⁷ Másik forrásunk a jogkönyv piaci rendtartásról szóló fejezete, amely részletezi, hogy a kofáknak hol kell letelepedniük az árusításkor. A tyúkárus kofák helye „a kőből épült üzleteknél, a mészárszékekkel szembeni sarokházánál”, a vadhúsárusoké „hátnál a hússzékeknel, szorosan a fal mellett”, a zölde-séges kofáké pedig „hátnál legyen kijelölve a hússzékeknel, szorosan a fal mellett, kezdve a vadhúsárusoktól egészen fel az öreg konyháig”.¹²⁸

A városban való elhelyezkedésük ismert, az a tény azonban, hogy még ma is áll az épület, meglepetésként ért bennünket. A mai Tárnok utca 18–20. számú házakon végzett falkutatások és régészeti feltárások olyan építészeti részleteket hoztak napvilágra, amelyek alapján igen nagy valószínűséggel állítható, hogy ez a céh háza volt (6. kép).¹²⁹ A földszinti homlokzatokon félköríves „kapunyílások”, valójában árukiadó ablakok, az emeleten keskeny résablakok kerültek elő, belsejében a kamrák osztófalaait tárta fel a kutatás. Analógiák alapján rekonstruálni lehetett az épület kereskedelmi használatára utaló jellegzetességeit, és magát a középkori kinézetét is. Felmerül a lehetőség annak, hogy a céh a 15–16. század fordulóján egy másik épületet is emelt a felívelő marhaexport és a megnövekedett városi kereslet miatt. Ez megmagyarázná, hogy a céhkönyvben miért negyven szék szétoztását jegyzi fel évente,¹³⁰ hiszen ez duplája a céhekben megszokott számnak. Az 1686-ban

124 Kubinyi A.: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései i. m. 255–256.; Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 31–36.; Végh András: A budai német mészárosok céhkönyvének helyrajzi vonatkozásai. In: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevellei. Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez I. Szerk. Kenyeres István. Budapest 2008. 62–71.

125 Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m. 79., 181–185.

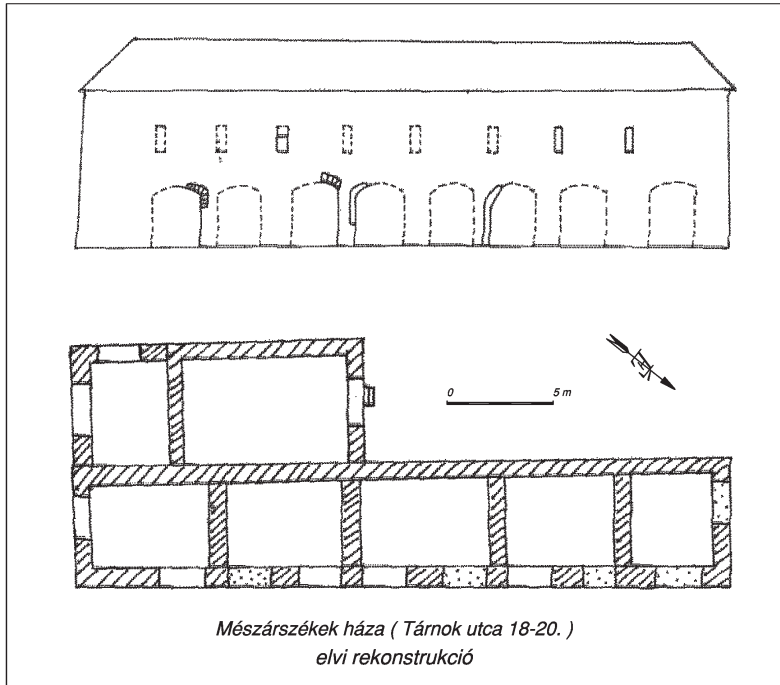
126 DL 15 766.

127 DL 17 675. Vö. Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m. 79., 181–185.

128 Buda város jogkönyve i. m. 391–392.; Mollay, K.: Das Ofner Stadtrecht i. m. 113–115. (154. cikkely).

129 Az épületekről lásd bővebben Benda Judit: A piactól az árucarnokig. Kereskedelmi célra készült épületek a középkori Budán. Történelmi Szemle 53. (2001) 266–267.; Benda J.: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. i. m. 24–30.

130 Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 51–53. (2. táblázat).



6. kép. A budai mészárszékek háza (rajz: Benda Judit)

készült felméréseken (Haüy, de La Vigne) látható egy, a fentebb említett házzal megegyező hosszúságú, keskeny épület, melyet röviddel ezután lebontottak.¹³¹ Úgy véljük, hogy a 15. században épült mészárszékek házát a 16. században kibővítették és egy új épület emelésével befogadóképességét megkétszerezték.

Váraljai mészárszékek, közös vágóhíd, német mészárosok utcája

Az alsóvárosban is működhetett mészárszék, mivel a felsővárossal nagyjából megegyező lakosságszám és a két város közti magasságkülönbség miatt elképzelhetetlen, hogy a *suburbium* lakóinak akár naponta meg kellett mászniuk a várhegyet, hogy friss húshoz juthassanak.¹³² Sajnos csak egy adat került elő az alsóvárosi mészárszékekről: az 1510. évi budai bordézsmajegyzékben Dragulya Balázs lakhelyét a Szent Péter városrészben, a *macellum* mellett em-

131 Haüy, Joseph de: Plan de la ville et chateau de Bude. 1687. BTM Kiscelli Múzeum, Térkép, kézirat és nyomtatvány gyűjtemény, L 328. (másolat), Budapest Főváros Levéltára XV. 16a. 203/41. (fotómásolat); de La Vigne, Nicolao Marcel: Budae ac Pesti ichnographica descriptio. 1686. BTM Metszettár. Vö. Rózsa György: Budapest régi látképei (1493–1800). Budapest 1999. (Második, átdolgozott kiadás.) 68–70. 27. sz.

132 Végh A.: A budai német mészárosok céhkönyvének helyrajza i. m. 59.

lítik.¹³³ A mészárszék nyilvánvalóan nem állt egyedül, hanem több más szék mellett működhetett. Nem tudjuk, hogy kő- vagy faépület volt-e, de analógiák alapján az biztosan állítható, hogy a piactéren, azaz korabeli nevén a *Kyswasaron*¹³⁴ állhatott.

A budai bortizedjegyzékek és a céhkönyvben szereplő mesterek neveinek összevetése alapján megállapították, hogy a német mészárosok többsége a váraljai Mészáros utcában lakott.¹³⁵ Helyét a mai Fő utca egy részével azonosították, és pontosabb lokalizálására több megoldás is született: az utca északi végén,¹³⁶ közepe táján¹³⁷ vagy déli szakaszán¹³⁸ lehetett.

A budai jogkönyv rendelkezése értelmében: „A mészáros mesterek a jószágot csakis a Duna melletti közös vágóhídon vágthatják le, és ez mindig már fényes nappal történjen.”¹³⁹ A vágóhíd (*wagohyd*, *slachprucken*) a mészárosok lakóházainak szomszédságában (tehát a Mészáros utcával párhuzamosan), a Duna partján, a kikötő mellett helyezkedett el.¹⁴⁰ A vágóhídról sok említés maradt fenn a dunai halászokkal folytatott évszázados per kapcsán. A mészárosok a jelek szerint a vágóhídjuk mellett vásárolták a halászsoktól azokat a nagyhalakat, melyeket jogukban állt a piacon árusítani.¹⁴¹ Az oklevelek egyértelműen hídról szólnak, tehát egy a víz fölé nyúló, fából ácsolt emelvény lehetett. Lehetséges, hogy a 16. században kőépületre cserélték, mint ahogy a korokban szokás volt. A „közös vágóhíd” kifejezés egyrészt községi-közösségi hidat jelenthetett, másrészt a két budai céh közösen használt munkahelyét érthették rajta.

Budai magyar mészároscéh

A magyar mészárosok céhéről, amely sem létszámban, sem az elvégzett munka mennyiségében nem sokkal maradhatott el a németek céhétől, nagyon keveset tudunk. A székek közelében lakó András, Lénárt és Máté mészárosok

133 Blasius Dragulya ad Sanctum P[etrum] penes mactellum [!] – Szakály Ferenc – Szűcs Jenő: Budai bortizedjegyzék a 16. század első harmadából. Budapest 2005. 77. (II/302.).

134 Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m. 113.

135 Végh A.: A budai német mészárosok céhkönyvének helyrajza i. m. 62–71.

136 Kubinyi András: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: Szakály F. – Szűcs J.: Budai bortizedjegyzék i. m. 24. 92. jegyzet; Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 38. 121. jegyzet; Kubinyi András a mai Vitéz utca középkori elődjét is elképzelhetőnek tartotta.

137 Benda J.: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. i. m. 26.

138 Végh A.: A budai német mészárosok céhkönyvének helyrajza i. m. 69–70.

139 Buda város jogkönyve i. m. 370–371. (105. cikkely); Mollay, K.: Das Ofner Stadtrecht i. m. 101.

140 DF 286 050; DF 286 056; DF 286 057; vö. Végh A.: A budai német mészárosok céhkönyvének helyrajza i. m. 58. A vágóhídról lásd bővebben Benda J.: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. i. m. 26.

141 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 185. (fol. 3v); Bevilacqua Borsody B.: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai i. m. 138.

nevét oklevelekből,¹⁴² Benedeket a bortizedjegyzékből ismerjük.¹⁴³ A német mészárosok céhkönyve pedig Benedek és Bertalan Szombat piaci mesterek nyers bőrökkel való üzletelését említi.¹⁴⁴

A magyar mészárosok céhe mészárszékeinek háza a budai Szombat piac (ma a Kapisztrán teret, Úri utcát és Országház utcát felölelő terület) szélén, a Szent Mária Magdolna-templomtól délre állt.¹⁴⁵ 1457-ben Kopachi Bálint özvegye adta el házát Keszi Benedek ítélőmesternek, amely a Szombat piacon állt a Szent Mária Magdolna-egyház mellett a mészárszékeknél (*in foro Sabbati [...] ad latus maccellorum foris ecclesiam beate Marie Magdalene*).¹⁴⁶ Ugyanez a ház cserélt gazdát később, amikor Sárkány Ambrus – a bírósági ítélet szerint – eladta Berki Imrének a néhai Keszi Benedek házát, amely a mészárszékek szomszédságában állt (*in loco Zombathel [...] sedes carnificium contigue dicuntur vicinitatis*).¹⁴⁷ Szintén ugyanez a ház és a mellette álló mészárszékek említése bukkan fel Hans Dernschwam Budáról szóló útleírásában: „Egy bég elkönfiskálta a Magdolna templom melletti házakat, ahol a mészárszékek álltak és tanodát, valamint mecsetet s ez utóbbi mellé kerek tornyot építtetett [...] S minthogy az említett célra számos házakat elkobzott – mészárszékeket, Sárkány Ambrus házát stb. – az általa emelt házat ispotálynak építette”.¹⁴⁸ Evlia Cselebitől¹⁴⁹ megtudjuk, hogy az iskolát a Mária Magdolna-templom török kori neve után (*Fehitija dzsámi*) Fehitija mektebjének, azaz Győzelmi iskolának hívták.

Az épület a budai Zaigerben az 58. számot,¹⁵⁰ a Haiüy 1687-ben készült térképén a 144. és 145. számokat viseli.¹⁵¹ Nem tudjuk egyértelműen megmondani, hogy a kiugró háztömbben a templomhoz közelebb eső (144. szám) vagy a távolabbi épület (145. szám) körvonala volt-e a középkorban a mészárszékek háza. Talán a távolabbi, mivel a török kori forrás újabb építkezéseket

142 Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m. 279.

143 Szakály F. – Szűcs J.: Budai bortizedjegyzék i. m. 41. (I/69.).

144 A budai német mészárosok középkori céhkönyve i. m. 208. (fol. 37v). Vö. Kubinyi A.: A középkori budai mészároscéh i. m. 36–37.

145 Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m. 58., 279.

146 DL 15 196; vö. Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m. 79.

147 DL 73 618; vö. Végh A.: Buda város középkori helyrajza I. i. m. 79.

148 Dernschwam, Hans: Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos. Budapest 1984. 499.

149 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította Karácson Imre. Budapest 1985. 278.

150 Zaiger über die Vöstung Anno 1696. Weidinger György – Horler Ferenc: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai. Tanulmányok Budapest Múltjából 11. (1956) 3. melléklet; Nagy Lajos: A budai vár topográfiája a XVII. század végén. Tanulmányok Budapest Múltjából 18. (1971) 94. (57. sz.).

151 Weidinger Gy. – Horler F.: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai i. m. 1–2. melléklet; Haiüy, Joseph de: Plan de la ville et chateau de Bude. 1687. BTM Kiscelli Múzeum, Térkép, kézirat és nyomtatvány gyűjtemény, L 328. (másolat), Budapest Főváros Levéltára XV. 16a. 203/41. (fotómásolat).

említ. Sajnos az épületet a 18. században lebontották, hogy a helyére ferences kolostort emeljenek.

Felhévízi mészárszékek, vágóhíd

Felhévről értékes topográfiai adatokkal szolgál egy 16. század eleji perirat, amely a pesti hajósok felhévi rév- és kikötőhasználatának szokásairól vett fel tanúvallomásokot. A vallomások megemlítik a mészárosok hídjánál (vágóhíd?) kikötött hajókat, ettől délre volt a nagy *Gané*, vagyis egy nagyobb területű trágadomb, még délebbre pedig az alsóvárosi városfal. Korábban erről a hídról rakodták a hajókba a Dunán átszállítandó árukat, de a per során meggyezés született arról, hogy ezentúl ez a városfal mellett történjen.¹⁵² Ezek szerint a felhévi vágóhíd és mellette a trágadomb helyét a Margit híd budai hídfőjének környékén kell keresnünk.¹⁵³

Természetesen Felhéven is álltak mészárszékek, feltételezhetően több helyen is. Egy már korábban elzalogosított szék 1329-ben 18 cseh garasért kelt el.¹⁵⁴ 1332-ben egy per során említik az itteni keresztes konvent Szentháromság-templomának temetőfala mellé épített *macellumot*.¹⁵⁵ Mivel a templom falait 1906-ban egy bérház építéskor megtalálták, így az itteni mészárszék(ek) helyét megközelítőleg be lehet azonosítani.¹⁵⁶ Az idézett esetekben sosem fordul elő az ilyenkor szokásos székszomszédok megjelölése, ezért lehetséges, hogy egyedül álló fabódében lévő mészárszékről van szó.

Felhéven azonban valahol a vásártér szélén állt egy mészárszéksor is.¹⁵⁷ A székek – feltételezésünk szerint – vagy egységesen felépített hosszú faépületben álltak, vagy fokozatosan egymás mellé épített fabódékban (*budenekben*). Koppányi János budafelhévi bíró 1521-ben mészárszéket adományoz-

152 DL 22 618; DL 26 166; DL 32 685; vö. *Kubinyi A.*: Budafelhévi topográfiája i. m. 108–109.

153 Mással is lehettek trágadombok a városon kívül, melyeket valószínűleg higiéniai okokból létesítették. A jogkönyvben két cikkelyt is találunk – sajnos szövegezés nélkül – a szemétfelügyelőről és a szemétről. *Mollay, K.*: Das Ofner Stadtrecht i. m. 175.; Buda város jogkönyve i. m. 500. (349., 350 cikkelyek). A Logodi kapun kívüli szemétdombot említ Szerémi György is az 1536. évi Roggendorf-féle visszafoglalási ostrom leírásánál. *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 261. Ezek a dombok úgy keletkezhetek, hogy a dunai révátkelés során a hajókban felhalmozódott és a városi utak tisztítása során keletkezett állati trágyát egybe-hordták az istállóban tartott állatok trágyájával.

154 *Kubinyi A.*: Budafelhévi topográfiája i. m. 120.; DL 24 670.

155 DL 2725.

156 *Supka Géza*: A Budafelhévi Szentháromság-templom. *Archaeologiai Értesítő* 27. (1907) 97–99.

157 DL 24 667; DL 2931; DL 24 667; *Szakály F.* – *Szűcs J.*: Budai bortizedjegyzék i. m. 51. (I/367), 55. (I/492), 71. (II/118), 79. (II/342). Vö. *Kubinyi A.*: Budafelhévi topográfiája i. m. 120., 159., 444. jegyzet, 161. Bár nagyon sok Mészáros vezetéknévű polgár fordul elő a forrásokban, a korszakban az előnév már nem kötődött egyértelműen a mesterséghez. Ez okból csak a bizonyítottan mészárosként regisztrált lakosokat számítjuk ide. Kisebbségi anomáliák így is előfordulhatnak, hiszen például Farkas Péter felhévi lakos 1505 és 1510 között beköltözött a váraljai Mészáros utcába.

zott Simon presbiternek, melynek jövedelmét a Szentháromság-egyház Szent Kereszt-oltáránál megtartandó misékre kellett fordítani. A szék a mészárszékek sorában állt (*in ordine aliorum macellorum extractum*).¹⁵⁸

Óbudai magyar mészároscéh

Az eddigiektől eltérően az óbudai mészárszékekről meglepően sok oklevél maradt ránk. Óbudán a jelek szerint céh is működött, de ezenkívül magánszemélyeknek és egyházi intézményeknek is volt tulajdonában mészárszék. Kifejezetten a céh létezésére nincs adatunk, de a perekben egységesen fellépő mészárosok csoportja mindenképpen feltételezi létét. Ilyen például a már ismertetett vita, melyben az óbudai mészárosok pórul jártak, mert a budai és a pesti mesterek felvásárolták előlük a marhákat.¹⁵⁹

Az óbudai mészárosok 1369-ben Erzsébet királynétől privilégiumot kaptak, melynek értelmében a piacon a mészárszékekből a hét bármely napján árulhatnak húst. A hetipiac napján, csütörtökön¹⁶⁰ a székeken kívül is lehetőségük nyílt árusításra, mint bárki másnak a piacon. A mestereknek székenként, a mészárszék használati jogáért cserébe évente 4 mázsa faggyút kellett beszolgáltatniuk, amiből 3 mázsa a királynéi kúriát, 1 mázsa pedig a mindenkori várnagyot illette.¹⁶¹ A székek fölött földesúri jogokat gyakorló királyné időközben a faggyút a klarissza apácáknak ajándékozta. 1493-ban a klarisszák és a mészárosok között folyó perből ugyanis megtudjuk, hogy a székek után az évi 3 mázsa faggyút már az apácáknak kellett adni.¹⁶² A mesterek továbbra is természetben rótták le a bérletet, ami alól csak a kolostor tulajdonában álló szék kapott mentességet. Úgy tűnik, a „bérleti díj” a közben eltelt 123 év alatt nem változott. 1472-ben Szilágyi Erzsébet elrendelte, hogy az apácák lerombolt székét állítsák vissza, valamint a mészárosokat felszólította, hogy az apácák kiesett jövedelmét fizessék meg. A széket azért bontották el, mert a város elhatározta, hogy a mészárszékeket alkalmasabb helyre helyeztetni át, illetve építteti fel.¹⁶³

158 DL 106 083: 824.

159 Kis P. – Petrik I.: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei i. m. 345–347. (7. sz.); DF 286 053.

160 Vö. Weisz B.: Vásárok és lerakatok i. m. 155.

161 DL 5812; DL 5813; Fügedi E.: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán i. m. 13., 44. 29. jegyzet.

162 DF 283 535. Vö. Fügedi E.: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán i. m. 44. 29. jegyzet; Bártfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest 1935. 113. (160. sz.).

163 [...] aliis macellis in teatro dicte civitatis nostre Veterisbudensis situatis pro certis causis eo tunc nobis declaratis dirupi et destructi ac in alium locum ipsi civitati nostre ut dicebatur utiliore locari et edificari annuerimus – DF 283 525. Vö. Bártfai Szabó L.: Óbuda egyházi intézményei a középkorban i. m. 108. (145. sz.); Fügedi E.: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán i. m. 44. 29. jegyzet.

Nemcsak a klarisszák, hanem más egyházak és egyházi méltóságok is birtokoltak székeket. 1507-ben Ceglédi András kanonok más javakkal együtt elajándékozta óbudai mészárszékét minden tartozékával együtt. A szék Laskó Miklós olvasókanonoki kommandátor és a Szent Margit-egyház plébánosa székei között volt.¹⁶⁴ 1511-ben Raguzai István óbudai várnagy több más ingatlannal együtt óbudai mészárszékét a Szent Jakab-egyház plébánosának adta, hogy lelki üdvéért minden szombaton misét mondjanak.¹⁶⁵ Egy szék bonyolult birtoklástörténetéről szerzünk tudomást, amely a piactéren, a mészárszékek sorának végén állt (*cuiusdam macelli in dicta Veteri buda, in loco fori [...] in fine aliorum macellorum*). Eredeti tulajdonosa Bíró György özvegye, Margit asszony volt. A széket az asszony az apácákra hagyta, de az öröklési jog miatt ők sosem kerültek annak birtokába. Valójában az asszony utódain keresztül Kerepes Miklós örökölte, aki azt feleségére, Katalin asszonyra és fiára hagyta. Az időközben megözvegyült Katalin férjhez ment György budai szabóhoz. Az apácákkal folytatott pert az asszony nyerte meg, így a szék végül Katalin és fia, Kerepes Ulrik tulajdonában maradt. Székszomszédja mindvégig Plosár Miklós, majd fia, János voltak.¹⁶⁶

1500-ban Porkoláb András és Óbudai Ferenc deák más ingatlanok mellett két mészárszéknek is birtokába jutottak, melyek az óbudai piactéren álltak. A két szék a háznak a piactéren lévő kút felőli oldalához volt csatolva (*duobus macellis ad latus dicte domus annexis*). Mellette délről a káptalan Szent András apostol oltárigazgatóságának sarokmészárszéke állt.¹⁶⁷ 1505-ben a mészáros-mesterek elűzték a káptalan mészárosait, és megfenyegették őket. A mesterek végül kiegyeztek Ferencel és a káptalannal, a székeket visszaadták, és meg kellett engedniük, hogy azok a mesterek dolgozzanak bennük, akiket ők akarnak.¹⁶⁸

A források egyértelműen a piactéren álló mészárszékekről szólnak. A város terét már korábban azonosította a kutatás: a középkorban két hosszanti és egy keresztutca által közrefogott nyújtott háromszög alakú tér volt (a mai Lajos utca északi végén). A 15. század első feléig a piactéren a lakóházak előtt állhattak a fából ácsolt mészárszékek. A 16. század eleji utalás a mészárszékek sorára azonban a már ismert típusról szól: fából vagy kőből épült egységes épület, amelyben kamrákban helyezkednek el a székek. Az egykori téren (ma Lajos utca 158.) most is áll egy, az utcával párhuzamosan futó hosszú, emeletes ház, amely mind szerkezetében, mind kinézetében megfelel a „követel-

164 DL 106 031; vö. *Bártfai Szabó L.*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban i. m. 116–117. (169. sz.).

165 DL 106 083: 58.

166 DL 6442, DL 9882; Budapest történetének okleveles emlékei III. Budapest 1988. (a továbbiakban BTOE III.) 306. (592. sz.); DL 9721; BTOE III. 281. (540. sz.); DL 9721; BTOE III. 303–304. (589. sz.). Vö. *Bártfai Szabó L.*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban i. m. 90. (87. sz.).

167 *Sümeghy Dezső*: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. I. Középkori oklevelek. Sopron 1928. 165–173. (104–107. sz.).

168 *Sümeghy D.*: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye i. m. 180–182. (114. sz.).



7. kép. Az óbudai mészárszékek háza (fotó: Benda Judit)

ménynek”.¹⁶⁹ A többszörösen átépített ház homlokzatát a 15. század második felében egységesítették (7. kép). Földszintjének belső tere egyforma méretű apró helyiségekre van osztva. A kamrák csak az utca felől megközelíthetőek, a homlokzatot áttörő félköríves, kapuszerű nyílásokon keresztül. Emelete az épület hátulján lévő lépcsőről volt elérhető, az utcai homlokzat felé keskeny résablakok adtak világosságot belső terének. Az épület szerencsésen átvészelte az elmúlt ötszáz évet és az 1970-es évek szanálási hullámát is. A falkutató-sok során feltárt középkori nyíláskeretek felhasználásával műemlékileg helyreállították a házat.

Bár egyelőre nem ismeretes adat róla, de feltételezzük, hogy Óbudán is működhetett vágóhíd. Analógiák alapján elhelyezkedését a középkori rév mellé, az Árpád híd hídfője tájára lokalizáljuk.

Pesti német mészároscéh

A pesti német mészároscéh létezéséről csak egy 15. századi peres irat tudósít bennünket. A per tárgya a német mészárosok céhének székei után szedett összeg, ami hozzájárulás volt a város által a királynak lerovandó éves adóhoz. A mészárosok a város közepén lévő mészárszékeik után, a faházak tarifája szerint, Szent György napján 2 aranyforintot voltak kötelesek fizetni.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Az épületről lásd bővebben Benda J.: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. i. m. 32–33. A ház legvégső középkori átépítési periódusát kutatója, Bertalan Vilmosné 1500 körülre tette, valamint az oklevelekben említett domus apotecariummal hozta kapcsolatba. Véleményével nem értünk egyet. Bertalan Vilmosné: Budapest, III. ker. Lajos u. 158. számú ház feltárása. Budapest Régiségei 31. (1977) 323–325.

¹⁷⁰ Magistros carnifices theutonico nostrae civitatis [...] macellum carnificum in medio civitatis situatum ad instar aliarum domorum lignearum, annis singulis ad collectam seu taxam civitatis, beati Georgii martyris, domino regi solvendum florenos auri duos irremissibiliter dare

Nem tudjuk, hogy a magyar vagy a német céh székeiről van-e szó abban az oklevélben, amely szerint megegyezés született a pesti polgárok és a pesti mészárosok között huszonnégy mészárszék ügyében.¹⁷¹ Sajnos az eredeti irat nem maradt fenn, így nem ismerjük sem a vita tárgyát, sem a megegyezés lényegét, ezért csak gyanítható, hogy a fent említett adóvitáról volt szó.

A székek elhelyezkedésére pusztán a „város közepén” kifejezés utal. A középkori város közepének a mai Pesti Barnabás utca – Ferenciek tere – Nyáry Pál utca közötti terület számított. Ezen belül található az a budai mészárszékházakkal megegyező méretű és elrendezésű két épület, amely a későbbi Hal tér – feltételezhetően a középkori Búzapiac tér¹⁷² – helyén állt (8. kép). A házak tömbjei túléltek a visszafoglalási ostromot 1686-ban, majd a város tulajdonába kerültek. A 18. század folyamán, egészen az 1830-as évek elejére tehető lebontásáig a keleti tömbben mészárszékek, az úgynevezett „nyolc székek” működtek, a házak padlását pedig gabonátárolásra használták.¹⁷³ Budai és óbudai analógiáikhoz hasonlóan feltételezzük, hogy a 15. században még fából épült mészárszékeket a 16. század első harmadáig kőépületre cserélték, és ezeknek tömbjét őrizték meg a visszafoglalási ostrom után a város tulajdonába került épületek.

Pesti magyar mészároscéh, szenterzsébetfalvi mészárszék

A pesti magyar céhről, illetve mészárszékeiről szintén elenyésző mennyiségű adat maradt fenn. Lényegében egy szék tulajdonosváltásairól szólnak a következő oklevelek. 1483-ban István *litteratus*, volt pesti bíró eladta mészárszékét 150 forintért, amely a magyar székek sorában állt (*in dicta civitate Pesthiensi*

et solveere debeat et teneatur – Kovachich, M. G.: *Formulae solennes styli* i. m. 383–385.; DF 283 678. Vö. Kelényi B. Ottó: *Iparosok és kereskedők Budán és Pesten a középkorban*. Budapest Régiségei 13. (1943) 327–328.; Kubinyi A.: *A középkori budai mészároscéh* i. m. 48–49.

171 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Kancellária Levéltára A 57 Libri regii I. kötet 94. (164. sz.); Kelényi B. O.: *Iparosok és kereskedők Budán és Pesten* i. m. 327–328.; Kubinyi A.: *A középkori budai mészároscéh* i. m. 48–49. Mind Kelényi Béla, mind Kubinyi András a német céh vitájaként értelmezi az oklevelet, bár az eredeti szövegben ez nincsen megemlítve. Véleményüket elfogadjuk.

172 A középkori Búzapiac térre lásd bővebben Kubinyi András: *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. In: *Budapest története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Szerk. Gerevich László, Kosáry Domokos. Budapest 1975. 14.

173 Az épületeket Bevilacqua Borsody Béla azonosította a középkori mészárszékekkel, bár ő a magyar céh házainak tartja az épületet. Véleményével részben egyetértünk. *Bevilacqua Borsody B.*: *A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai* i. m. 376., 428–429. A háztömb szerepel az 1686-ban készült Nicolaus Marcus de La Vigne-féle felmérésen, valamint több 18. századi térképen, olykor „Fleischbänke” felirattal: Holló Sz.: *Budapest régi térképeken* i. m. 25–26., 29–30.; *Fabó Beáta – Holló Szilvia Andrea*: *Budapest térképeinek katalógusa*. I/1. 1660–1873, I/2. 1660–1873. Budapest 2003. I/1. 4. kép, I/2. 24. 836. sz. Újkori használatára és bontására lásd *Források Budapest Múltjából 1. Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873*. Szerk. Bácskai Vera. Budapest 1971. 40., 45.



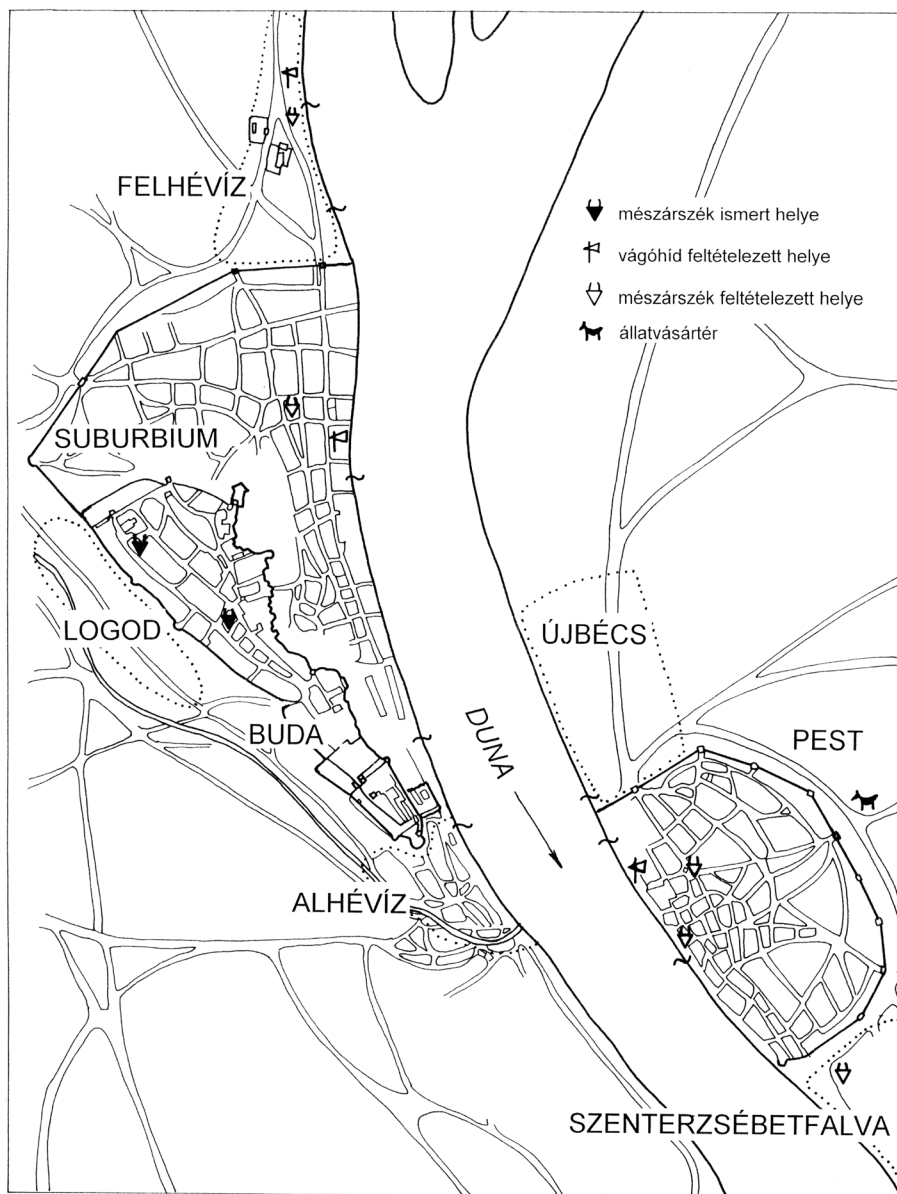
8. kép. Faszervezetes falusi mészárszék a 19. század végén
Brassó-Bolgárszegen (Forster Központ, Budapest, ltsz. 80.370)

inter macella Hungaricalia), és a Szent Miklós ispotály, valamint a Fejér Benedek birtokában lévő székek között volt.¹⁷⁴ Véltetően ugyanezt a széket vásárolta meg Bodó Mihály 1503-ban egy, a Búzapiac téren álló kőházzal együtt.¹⁷⁵ A szék és a ház birtokjoga 1511-ben testvérére, Bodó Péterre szállt.¹⁷⁶ A mészárszékek városon belüli elhelyezkedéséről vall a következő oklevél. Néhai Hassy János a Nagy utcában *in platea magna* fekvő házának öröklése kapcsán említik a szomszédokat, köztük a magyar mészárszékeket is, amely a ház

174 DL 18 799; Rómer F.: A régi Pest i. m. 220–221.

175 Rómer F.: A régi Pest i. m. 231–232.

176 DL 61 985; Rómer F.: A régi Pest i. m. 233–234.



9. kép. Mészárszékek és vágóhidak a középkori Budán és Pesten
(tervezte: Benda Judit, rajz: Kuczogi Zsuzsanna)

nyugati (Duna felőli) szomszédja: *macellorum Hungarorum vulgo Magyarze-ek*.¹⁷⁷ Lehetséges, hogy a mai Kígyó utca középső szakasza helyén húzódott a középkori Nagy utca. A 4. számú házat a 18. század elején *Markthaus*ként határozták meg,¹⁷⁸ amely mindenképpen kereskedelmi jellegű épületre utal. A piactér közvetlen közelsége megerősíti a feltételezést, hogy a magyar székek háza ezen a helyen állhatott.

Egy valószínűleg szintén faszerkezetű mészárszékről kapunk hírt egy Pest déli külvárosának számító szentfalvai *macellum* kapcsán. Egy házat ad el tulajdonosa a hozzá kapcsolódó székkel együtt, amely *in Zenthfalwa cum macello extra civitatem Pesthiensem* áll.¹⁷⁹

Szintén nincs adatunk róla, de szinte biztosra vehető, hogy Pesten is állt vágóhíd. Helye – a budai és a felhévízi analógiákat figyelembe véve – a Duna partján, talán a kikötő és rév környékén lehetett.¹⁸⁰ Az ismert adatok alapján megkíséreltük térképre vetíteni a települések vágóhídjainak és mészárszékeinek elhelyezkedését (9. kép).

Egy nagyszabású tervről

Végezetül meg kell említenünk még egy mészárszéképítési tervet is, amely Mátyás király halála és valószínűleg pénzügyi nehézségek miatt nem valósult meg. Heltai Gáspárnál olvashatunk ugyanis a király nagyszabású tervéről egy budai egyetem építését illetően, amelyben a tanításra alkalmas épületek mellett lakó- és gazdasági helyiségeket is emeltetett volna a tanulók kenyelmére: „Erre kedig a Duna mellé mészáros céhet akar vala szörzeni egy kenyérsütő utcával egyetembe, és abban egy nagy vásárt, melyet meg akar ajándékozni nagy szabadságokkal, hogy minden nap elég volna negyvenezer deáknak.”¹⁸¹ Az egyetem épületeit – bár nem teljesen a korabeli leírás szerint – elkezdték építeni, ám a 15. században csak az alapfalak készültek el. A 16. században befejezett két monumentális épületet istállónak és tárháznak használták 19. századi lebontásáig.¹⁸²

177 DL 106 083: 849.

178 Rómer F.: A régi Pest i. m. 132.

179 1490. július 30.: DL 19 665 (Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest 1938. 1150. sz.).

180 A kikötő a mai Vigadó tér és Petőfi tér közötti Duna-parton húzódott.

181 Heltai G.: Krónika az magyaroknak dolgairól i. m. 490.; *Feuerné Tóth Rózsa: A budai „Schola”: Mátyás és Chimenti Camicia reneszánsz ideálváros-negyed terve. Építés- építészettudomány 5. (1973) 375–379.*

182 Balogh Jolán: A művészet Mátyás király korában. I–II. Budapest 1966. I. 150–151.

Sziléziai posztó Magyarországon a régészeti leletek tükrében

A sziléziai posztóipar a középkor végére érte el azt a szintet, hogy minőségével és áraival nemcsak jelen tudott maradni a magyarországi piacon, hanem többféle nyugati textiltermék helyét át is vette.¹ A 13. századi német kolonizációban gyökerező és a 15. századra kivirágzó iparnak számos kiemelkedő központja alakult ki a régióban. A legnagyobb közülük Boroszló lett, de mellette megemlíthető még Teschen és Troppau is.² A politikailag erősen széttagolt és változó fennhatóságú terület³ gazdasági kapcsolatairól viszonylag jó forrásokkal rendelkezünk. Ezek textilkereskedelmi vonatkozásait eddig legteljesebben Székely György gyűjtötte össze 1975-ben.⁴ Ezenkívül a vámjegyzékeket és a felvidéki szabad királyi városok történetét feldolgozó munkákban találkozhatunk még adatokkal a Magyar Királyságba irányuló sziléziai textilexportra vonatkozóan.⁵

* A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja. A munka az OTKA-PD 115912 pályázat támogatásával készült.

1 A sziléziai textiliparra vonatkozóan: *Aubin, Hermann*: Die Anfänge der großen schlesischen Leinweberei und -handlung. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 35. (1942) 105–178.; *Heck, Roman*: Die gewerbliche Produktion der mittelalterlichen Stadt Wrocław. In: *Gewerbliche Produktion und Stadt-Land-Beziehungen*. Hrsg. Konrad Fritze, Eckhard Müller-Mertens, Johannes Schildhauer. Weimar 1979. 43–53.

2 A továbbiakban az egykori sziléziai települések német nevét fogom használni.

3 A kiválasztott terület lehatárolásához a következő tanulmányt vettem alapul: *Myśliwski, Grzegorz*: Did Silesia constitute an economic region between the 13th and the 15th centuries? A survey of region-integrating and region-disintegrating economic factors. In: *Cuius Regio? Ideological and Territorial Cohesion of the Historical Region of Silesia (c. 1000–2000) vol. 1. The Long Formation of the Region Silesia (c. 1000–1526)*. Ed. Przemysław Wyszewski. Wrocław 2013. 93–128. Ezt egészítettem ki a lausitzi régióval.

4 *Székely György*: Posztófajták a német és nyugati szláv területekről a középkori Magyarországon. *Századok* 109. (1975) 765–795.

5 Kisebb válogatás a főbb munkákból: *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Budapest 1988; *Deák, Ladislav*: Bardejovský obchod a bardejovská obchodná cesta v prvej polovici 15. storočia. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Historica* 14. (1963) 107–134.; *Jeršová, Mária*: Z dejín plátennictva na východnom Slovensku v 15. storočí. In: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Red. Libuša Bahurinská, Oľga Fabianová. Bratislava 1964. 143–156.; *Gácsová, Alžbeta*: Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia. *Historické štúdie* 15. (1970) 121–137.; *Rozložníkovi, Virginia*: Tridsiatkový register mesta Kežmarku z rokov 1480–1498. *Slovenská archivistika* 12. (1977) 67–94.; *Stoń, Marek*: Sukiennictwo w Europie Środkowej i wrocławskie Nowe Miasto.

Jelen munkában az írott forrásokból ismert képet szeretném kiegészíteni az elmúlt évtizedben egyre inkább előtérbe kerülő ólomplombák által szolgáltatott adatokkal. A textilplombák használatáról és szerepéről már több tanulmány is beszámolt Magyarországon, kezdve Huszár Lajossal, s legutóbb Benda Juditig.⁶ Emiatt itt csak igen röviden térnék ki erre.

A textilipar fejlődésével a gazdaságilag tőle „függővé” váló városok komoly energiát fordítottak importtermékeik minőségbiztosítására. Ez azt jelenti, hogy méret- és minőségegységesítést értek el a külső piacra szánt árujuk esetében. Ehhez megfelelő hivatalokat hoztak létre, Angliában például közvetlenül az uralkodó alá rendelték azokat. Az ellenőrzés tényét – vagyis a megfelelő minőséget – pedig külső szemlélő számára is jól azonosítható módon próbálták jelezni.

Maga az ellenőrzés több szakaszból állt. Mindenképpen meg kellett vizsgálni a szálsűrűséget, a textiltég méretét, bizonyos esetekben pedig a nyírást és a festést is. A megfelelő minőséget ólomplomba felhelyezésével jelezték. A plombák jellege és használata városonként és korszakonként változott. Annyi bizonyos, hogy a nagyobb méretű plomba, illetve több darab felhelyezése egy vég szélére jobb minőséget jelentett.

A plombázás szokása a 13. század végén alakult ki Hollandia és Flandria területén,⁷ a 14. századra Angliában, Itáliában és bizonyos németországi városokban is meghonosodott. A 15. századra már az egész Német-római Birodalomra jellemző lett, és a középkor végétől a lengyel, cseh és magyar területeken is jelen volt.⁸ Az említett regionális kronológiai különbségek miatt a feldolgozásra kerülő plombák eleve különböző korszakokat képviselhetnek.

Meg kell említeni azt is, hogy a plombázás módja változott az idők folyamán. Ez nemcsak az új termékek megjelenésével függött össze, hanem a minőség-ellenőrző hivatal, illetve a szabályozás fejlődésével is. Az egyik legjobb-

Sobótka 61. (2006) 211–223.; Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest 2004. 159–165.; Sroka, Stanisław A.: Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską. Kraków 2010.

6 Huszár, Lajos: Merchants' seals of the 16th and 17th centuries. *Folia Archaeologica* 13. (1961) 187–194.; Egan, Geoff – Endrei, Walter: The Sealing of Cloth in Europe, with Special Reference to the English Evidence. *Textile* 13. (1982) 47–75.; Endrei Walter: Patyolat és posztó. Budapest 1989. 54–59.; V. Székely György: A Solt–Tételhegyen előkerült numizmatikai anyag értékelése. In: Településtörténeti kutatások. Solt–Tételhegy, Kiskunfélegyháza–Amler-bánya. Szerk. Somogyvári Ágnes, Szentpéteri József, V. Székely György. Kecskemét 2014. 245–261.; Benda Judit: Posztókereskedelem és posztóboltok a későközépkori Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 40. (2015) 79–106.; Mordovin Maxim: A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán. In: *Fiatalközépkor és Régészet IV. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Szerk. Varga Máté. Kaposvár 2013. 267–282.; Mordovin, Maxim: Late medieval and early modern cloth seals in the collection of the Hungarian National Museum. *Archaeologiai Értesítő* 139. (2014) 193–237.

7 Rodenburg, Nora Maria: 'Seal and Deal'. Cloth Production and Trade between the Netherlands and Scania during the Late Middle Ages and Early Modern Times. Master Thesis, Lund University. Lund 2011. 31.; Endrei W.: Patyolat és posztó i. m. 57.

8 Mordovin, M.: Late medieval and early modern cloth seals i. m. 198–203.

ban ismert – és talán a legbonyolultabb – példa erre Leiden városa, ahol a 17. században hét ellenőrzőcsarnok működött, s mindegyikben más-más típusú szövet minőségét ellenőrizték (1. kép). Mivel a folyamat során már annyiféle szempontot vettek figyelembe, s bizonyos áruk már olyan finomságúak voltak, hogy túl sok ólompecsétet nem bírtak volna el, elkezdtek egyazon közepes méretű plombára több jelzést ütni.⁹ Ezek olyan többletadatok, amelyek a töredékes leletek esetében segítséget nyújthatnak a keltezésükben.

A sziléziai posztógyártás technikai és minőségsszabályozási háttéréről sajnos szinte semmilyen feldolgozás nem áll rendelkezésre. A Német-római Birodalom részeként, igen szoros bajorországi kapcsolatok révén a textiltplombák alkalmazása legkésőbb a 15. század végén megjelenhetett ebben a régióban. Szerencsére néhány újabb lengyelországi feldolgozás jelentősen segít a sziléziai eredetű magyarországi leletek feldolgozásában.¹⁰

A konkrét példákat a következőkben a Székely György tanulmányában olvasható sorrendnek megfelelően részletezem. Elsőként így inkább a kisebb helyszínek kerülnek sorra: Striegau, Teschen, Troppau és Pless. Az első közülük – Striegau – már a 13. század végétől kiváltságolt posztókészítő központ



1. kép. Plomba felhelyezése és plombált textil Isaac Claesz. Svanenburg festményének részletein (1594–1596; eredetije: Museum de Lakenhal, Leiden)

9 Lásd például: *Hittinger, Dieter: Tuchplomben. Warenzeichen des späten Mittelalters und der Neuzeit aus dem norddeutschen Küstengebiet. Aachen 2008. Tafel 17/1. (Leiden), 9. (Züllichau/Sulechów).*

10 *Bobowski, Bogdan: Plomby tekstylne z wykopalisk na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku. Łódź 2009; Kocińska, Maria Karolina – Maik, Jerzy: Średniowieczne i nowożytnie plomby tekstylne z wykopalisk w Gdańsku. Łódź 2004; Konczewska, Magdalena – Konczewski, Paweł: Zabytki metalowe z fosy miejskiej we Wrocławiu. Wrocławia Antiqua 6. (2004) 89–205. etc.*

volt, melynek áruja a 14. századtól Nagy-Lengyelországban,¹¹ a 15. században pedig Boroszló piacán is felbukkant. Magyarországon a város termékei egyelőre csak a 15. század első felében mutathatók ki.¹² A budai jogkönyv szerint az egyik legolcsóbbnak tekinthető posztó¹³ plombája egyelőre sem Magyarországról, sem Lengyelország területéről nem ismert.

A tescheni áru szintén a 15. század első felében mutatható ki Magyarországon, azonban a striegauival ellentétben ez már inkább közepes értékűnek számított. A város posztója két 15. századi forrásban – a budai jogkönyvben és a Siebenlinder-féle harmincadlajstromban is – bizonyosan felbukkan.¹⁴ A későbbi importjára vonatkozóan publikált adatról nem tudok, azonban Teschenből származó textilplombákat már ismerünk. Mivel a város címerének az alapelemei nem kifejezetten egyediek: folyóparton lévő két torony között kapu, felette sziléziai sassal,¹⁵ az azonosítás nem minden esetben biztos. További, épebb darabok előkerülése segíthet ezen. Jelenleg két különböző típusú plombát ismerünk, melyek ábrázolása Teschenhez kapcsolható (2. kép). A pápai piactéren egy kisméretű fél plomba került elő, ráadásul éppen a lyu-



2. kép.
Tescheni plombák
(ismeretlen lelőhely
és Pápa)

kas része, így az ábrázolás hiányos. Annyi mindenesetre kivehető rajta, hogy egy kéttornyos kaput ábrázol, a kapu felett sasszerű jelzéssel, a tornyok előtt pedig folyóra utaló hullámok láthatók. Ez utóbbi erősítheti a lelet tescheni-ként való azonosítását. A plomba 16. század első felére történő régészeti keltezése sem mond ellent a meghatározásnak. A második darab egy internetes

11 *Mączak, Antoni*: Sukiennictwo wielkopolskie XIV–XVII wiek. Warszawa 1955. 237.

12 *Mączak, A.*: Sukiennictwo wielkopolskie XIV–XVII wiek i. m. 224.; *Székely Gy.*: Posztófajták a német és nyugati szláv területekről i. m. 788.

13 *Vö. Buda város jogkönyve II. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. Szeged 2001. 535.*

14 *Buda város jogkönyve i. m. 364., 542.; Budapest történetének okleveles emlékei III. Közreadja Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1987–1988. 272. (1139. sz.). Vö. Székely Gy.: Posztófajták a német és nyugati szláv területekről i. m. 788.*

15 *Saurma-Jeltsch, Hugo von*: Wappenbuch der Schlesischen Städte und Städtel. Berlin 1870. 338–340.

fórumon bukkant fel, lelőhelye emiatt nem ismert.¹⁶ Ugyanakkor ezen darab azonosításához nem fér kétség a rajta olvasható „TESCHEN” köriratnak köszönhetően. Érdekessége a leletnek, hogy nem a város teljes címerét ábrázolja, csak a sast. A megjelenése és a betűk típusa alapján a 17. századra, azon belül is inkább a második felére keltezhetjük a leletet. A Magyarországon előkerült egyik tescheni plombának sem ismertek külföldi analógiái, ahogyan más Teschenhez kapcsolható posztóbárcáról sem tudunk másutt.

A magyarországi forrásokban alig fordul elő troppai posztó: Székely György szerint mindössze a 16. század végi kolozsvári összeírások és a szintén kolozsvári, 1599. évi harmincadlajstrom említi.¹⁷ Ezt a hiányt két egyértelműen azonosítható plombával pótolhatjuk ki. Mindkét darabot a rajtuk lévő, nagyon jellegzetes címer alapján lehetett azonosítani: a hasított pajzs jobb mezéjében egy fél ezüst sas, míg a bal mezéjében szarufázott cölöp szerepel¹⁸ (3. kép). Az első egy lelőhely nélküli szórványlelet (valahol az Észak-Dunántú-



3. kép.
Troppai plombák
(Csábrág és Magyar Nemzeti
Múzeum, Budapest)

lon került elő), így keltezése bizonytalan.¹⁹ A plomba hátlapján lévő – feloldhatatlan – felirat gótikus minusculás betűi alapján mindenesetre a 15. század végére, esetleg a 16. század elejére lehetne datálni. Ezzel szemben a Csábrágon előkerült példány a 16. század második feléből származhat.²⁰ A két plom-

16 <http://femkeresok.europeefreeforum.com/ezt-talaltam-t2-16560.html>. (A lelet közzététele a fórumon: 2012. december 27.)

17 Székely Gy.: Posztófajták a német és nyugati szláv területekről i. m. 788.

18 Saurma-Jeltsch, H.: Wappenbuch i. m. 348–350.

19 Mordovin, M.: Late medieval and early modern cloth seals i. m. 215. 36. sz.

20 Mordovin, Maxim: New results of the excavations at the Saint James' Pauline friary and at the Castle Čabrad. *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae* Ser. 3. 3 (2015) 272., 280. Fig. 13.

ba közötti különbség leginkább az eltérő korukból adódhat. Különböző posztominőségre jelen ismereteink alapján még nem következtethetünk.

A plessi posztó, mely a legolcsóbbak közé tartozott, a budai²¹ és a bártfai kereskedelmi forgalomban is felbukkant.²² Egy feliratrészlet (PL[...]) alapján a pápai ásatásokon előkerült plombatöredék vélhetően ehhez a városhoz köthető (4. kép). Egyelőre ezen kívül más nem utal a településre. A város címeré-



4. kép.
Plessi plomba (Pápa)

ben amúgy a sziléziai sas szerepel.²³ A 16. század közepére keltezhető leletnek nincs ismert analógiája, sőt más plessi plombáról sem tudunk sem Magyarországon, sem másutt.

Szilézia legnagyobb és legfontosabb városaként Boroszló rendelkezett a legjelentősebb textiliparral is. Posztógyártását a 13. század első felétől kezdve folyamatosan nyomon követhetjük.²⁴ A magyarországi írott források ennek ellenére csak a 16. századtól említik, innentől – az 1540-es évektől biztosan – azonban rendszeresen visszatérő típus Magyarország hódolt és nem hódolt területein, ugyanúgy, ahogyan Erdélyben is. A többnyire Krakkón keresztül érkező árut Brassóból továbbszállították Havasalföldre.²⁵ Érdemes megemlíteni, hogy Nagy-Lengyelország területén hasonlóképpen az figyelhető meg, hogy tényleges boroszlói termékek csak a 16. századtól mutathatók ki. A korábbi források „boroszlói posztója” általában olyan különböző sziléziai termékeket takar, amelyekkel Boroszló érintésével kereskedtek.²⁶

21 Buda város jogkönyve i. m. 535.; Székely Gy.: Posztófajták a német és nyugati szláv területekről i. m. 788.

22 Sroka, S.: Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską i. m. 110. 156. jegyzet, 122.

23 Saurma-Jeltsch, H.: Wappenbuch i. m. 246–248.

24 Słoiń, M.: Sukiennictwo w Europie Środkowej i wrocławskie Nowe Miasto i. m. 211–223.; Holbach, Rudolf: Frühformen von Verlag und Großbetrieb in der gewerblichen Produktion (13–16. Jahrhundert). Stuttgart 1994. 117–118.; Schmidt, Michał – Starzyński, Michał: Nowe miasto tkackie? Szkic do dziejów społeczno-gospodarczych podkrakowskiego Kazimierza. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 63. (2015) 16.

25 Székely Gy.: Posztófajták a német és nyugati szláv területekről i. m. 788–789.

26 Mączak, A.: Sukiennictwo wielkopolskie XIV–XVII wiek i. m. 238.

Boroszló város középkori címere jellegzetes volt: a négyelt pajzson két-farkú cseh oroszlán és Keresztelő Szent János feje szerepelt. Egy 1530. évi címermegújítás során Keresztelő Szent János feje középre került, a cseh oroszlán is egy mezőre szorult vissza, s a három új helyre Szent János evangélista, a sziléziai sas és a város latin nevére – *Wratislawia* – utaló „W” került.²⁷ Az új címer adományozásának dátuma komoly jelentőséggel bír, ugyanis jelenleg Magyarországról nem ismerünk egyértelműen boroszlóiként azonosítható plombát. A korábban éppen az antikva típusú W alapján ilyenként meghatározott típus²⁸ gótikus előzményei és a W feletti korona miatt ez a plombacsoport inkább a csehországi Neuhaushoz köthető, a W pedig a címet adományozó uralkodóra, Jagelló Ulászlóra utal.²⁹ Érdekeség, hogy Lengyelország területéről sem publikáltak eddig boroszlói plombát, még Boroszló városárkának anyagában sem találunk ilyet. Ugyanakkor a város plombahasználatára az ugyanott előkerült nyers, vagyis fel nem használt darabok egyértelműen utalnak.³⁰

A magyarországi forrásokban az egyik leggyakrabban szereplő, de már inkább Lausitzhoz tartozó Görlitz posztópecsétje egyelőre sem az egykori Magyar Királyság, sem a szomszédos országok területéről nem ismert. A közelmúltban Simándon került elő olyan posztóbárca, melynek egyik oldalán olyasmi korona látható, mint a neuhausiként azonosított darabokon, alatta gótikus minuscula stílusú „g”-vel. Az előlapján azonban egy ugyanilyen stílusú szöveg olvasható: *forde[...] gorl[...]/[...]*. Nem zárható ki, hogy ez éppen egy görlitzi darab.³¹ Görlitz áruja már 1266-tól felbukkan Boroszlóban, az árucseres rendszeres szereplője a délnémet piacokon,³² 1438-tól pedig folyamatosan jelen van Magyarországon is (Bártfán, Budán, Kassán, Eperjesen, a pozsonyi harmincadvámon stb.). A 16. század végén a krakkói kereskedők Kolozsvárra szállított textiltermékeinek több mint 50%-a szintén görlitzi eredetű.³³ Az ugyancsak lausitzi Zittau a budai jogkönyv mellett, 1426-ban az egyik bártfai forrásban is felbukkan.³⁴ A különböző változataiban lévő cseh kétfarkú oroszlán vagy sziléziai sas mellett szereplő Z betűnek köszönhetően köny-

27 Saurma-Jeltsch, H.: *Wappenbuch* i. m. 26–30.

28 Mordovin M.: A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán i. m. 277. 5. kép: 9.

29 Mordovin, M.: Late medieval and early modern cloth seals i. m. 216. (42. számtól).

30 Konczewska, M. – Konczewski, P.: *Zabytki metalowe z fosi miejskiej we Wrocławiu* i. m. 196. Ryc. 48/i, p, t.

31 Florin Mărginean szíves információja, amit ezúton hálásan köszönök.

32 Holbach, R.: *Frühformen von Verlag und Großbetrieb* i. m. 116–117.

33 Székely Gy.: *Posztófajták a német és nyugati szláv területekről* i. m. 789–790.

34 Székely Gy.: *Posztófajták a német és nyugati szláv területekről* i. m. 791.; Buda város jogkönyve i. m. 535.

nyen felismerhető címert³⁵ ábrázoló plomba mindeddig sehol sem bukkant fel.

A bártfai levéltári adatok további helyszínekkel egészítik ki a Magyarországra érkező sziléziai és lausitzi textilárak Székely György-féle listáját. A Stanisław A. Sroka könyvében idézett forrásokban egyrészt megtaláljuk a már ismert Görlitz, Pless és Striegau városok termékeit. Mellettük azonban még legalább két további olyan település is feltűnik, melyek termékei eljutottak Bártfára: a mára teljesen eljelentéktelenedett sziléziai Schollwitz és a lausitzi Löbau (vagy Lüben).³⁶

Sziléziában a késő középkor, kora újkor folyamán számos olyan textilközpont is kialakult, amely a magyarországi írott forrásokban nem szerepel. Közülük több hely biztosan használt ólomplombát textilárúja megjelölésére, s ezek a régészeti leletként előkerülő darabok rendkívül fontos hiányzó részleteket szolgáltatnak Székely György munkájának kiegészítéséhez.

Az egyik legfontosabb ilyen helyszínnek – az előkerült plombamennyiség alapján – Haynau tűnik. Jelenleg tizennyolc darab bárcát ismerünk, melyek majdnem mindegyike minden kétséget kizáróan haynauai plombaként azonosítható. Mivel gyakorlatilag az összes lelet töredékes, ezért pontos típusszámot nehéz meghatározni. Úgy tűnik, hogy az előlapon általában a város címere szerepelt: háromtornyos kapu, míg a hátlapon a város német neve, a posztótípus megnevezése (?) és egy évszám. Néhány esetben a hátoldali



5. kép.
Haynaui évszámos plombák
(ismeretlen lelőhelyek)

35 Carpov, Johann Benedict: *Analecta fastorum Zittaviensium, oder historischer Schauplatz der löblichen alten Sechs-Stadt des Marggraffthums Ober-Lausitz Zittau*. Zittau 1716. 16–17. http://reader.digital-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11055289_00238.html (letöltés: 2016. február 29.).

36 Sroka, S.: *Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską i. m. 121. (Scholwitz, schallowicensis); 110., 122. (lebnisch).*

jelzés mindössze a város nevére utaló nagy H betűre redukálódott. Az először tévesen hamburgiként azonosított címet³⁷ a város teljesen kiírt neve nélkül nem lehetne feloldani, éppen szoros hasonlóságuk miatt. Az eddigi darabokon ez a címer három formában fordul elő. Az első két változat egyszerűsített, csak tornyokat ábrázol, a pecsétkép rendszeresen lelóg a plombakorongról. Ábrázolásaik apróbb részletekben térnek el: kőelemekre utaló recés árkádív a kapu felett, pártázat jelölése a tornyok sisakja alatt stb. Ezek a darabok hasonló anyagból készültek, és majdnem azonos méretűek. Az ismeretlen lelőhelyűek (Magyar Nemzeti Múzeum és magángyűjtemények) adják egyelőre a csoport majdnem felét, viszont éppen ezek között szerepel a két évszámos darab is: 1568 és 1563 (5. kép). A többi haynauai lelet elterjedése két helyen mutat sűrűsödést: Pápa belvárosában (4 db) és Orosháza tágabb környezetében (6 db: Csorvás, Gerendás, Kaszaper, Szentetornya és Kunágota).³⁸ Pápáról három címeres darab ismert, közülük az egyiken megmaradt a hátoldali H-jelzés, illetve az egyiken felirat is: „HA[IN]AW/[.]N[...].HIE/[...]IFN” (6. kép). A felirat nagyobb része egyelőre nem értelmezhető. Az Orosháza környékén talált haynauai plombák közül az egyiknél mindkét oldal megmaradt: itt a címer és a felirat – „[...]LES[...]” – részlete látható (Orosháza-Csorvás). Két további leletnél csak a címer maradt meg (Kaszaper), a többinél pedig a felirat árulkodik a plomba eredetéről. Két esetben láthatunk kiegészíthető évszám-részleteket is: a kunágotai darabnál 1560 (a szám alsó harmada hiányzik), míg a szentetornyainál 1568 (a közepe sérült, de az olvasata biztos). A felsoroltakon kívül egyértelműen azonosítható haynauai plomba került elő Drégelypalánk belterületéről és Győr-Dunakapu-térről.³⁹ Még egy erősen sérült darabot közöl V. Székely György a tételhegyi ásatásokról.⁴⁰ A harmadik típus jelentősen eltér az előzőektől. A kisebb méretű, sajnos ismeretlen lelőhelyű plombában⁴¹ egy háromtornyos kaput ábrázoló címer alsó része látható, amelyen a kapu belsejében sziléziai sas szerepel.⁴² A különbség háttérben elsősorban

37 Mordovin M.: A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán i. m. 273. 3. kép 1–2.

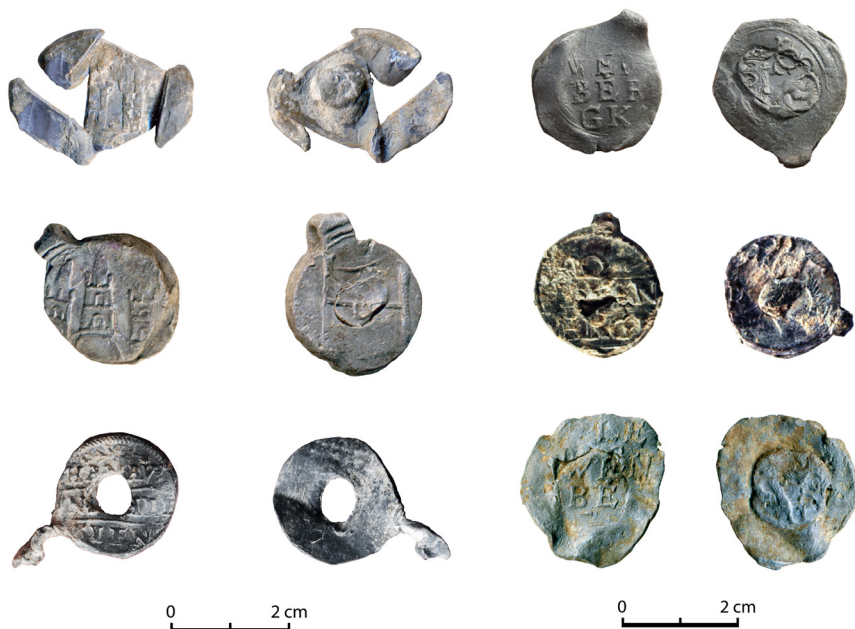
38 Itt külön szeretnék köszönetet mondani Sándor Lajosnak a pápai leletek „begyűjtésében” nyújtott hatalmas segítségéért, illetve az orosházi múzeum igazgatójának, Rózsa Zoltánnak és munkatársának, Bíró Gyöngyvérnek az ottani leletek feldolgozási lehetőségéért. Nem utolsósorban köszönetem illeti a múzeummal szerződésben álló fémkeresős munkatársakat: Bene Andrást, Kvak Róbertet, Zsikai Pétert és Náfrádi Krisztinát, illetve a kunágotai Művelődési Ház igazgatóját, Gábor Lászlót. Emellett köszönetem illeti Balga Richárdot, aki a csábrági és a drégelypalánki plombákat találta.

39 Az információért köszönetet szeretnék mondani Deák Andreának, a győri Rómer Flóris Múzeum munkatársának.

40 V. Székely Gy.: A Solt–Tételhegyen előkerült numizmatikai anyag értékelése i. m. 250.; V. Székely György: Kereskedők, kalmárok, kufárok. A távolsági kereskedelem néhány tárgyi emléke a Duna–Tisza közén. In: Saulusból Paulus. Fémkeresővel a régészek oldalán. Szerk. Szentpéteri József. Budapest–Hajdúböszörmény. (Megjelenés alatt.)

41 <http://femkeresok.europereforum.com/post60398.html>. (A lelet közzététele a fórumon: 2012. július 5. Jelenlegi helye nem ismert.)

42 Saurma-Jeltsch, H.: Wappenbuch i. m. 108–110.



6. kép.
Haynau-i plombák
(Pápa)

7. kép. Löwenbergi plombák
(Gdańsk környéke – ismeretlen
lelőhely; Orosháza-Csorvás és Pápa)

kronológiai okokat feltételezünk, ugyanis nehezen képzelhető el, hogy egy időben párhuzamosan többféle címert lett volna használatban. A darab kisebb mérete és a vésés jellege inkább a késő középkori németországi darabokra emlékeztet. Érdemes elgondolkodni a leggyakoribb haynau-i plombák keltezésén. Rétegtanilag a pápai darabokat a 16. század közepére, harmadik negyedére tudjuk keltezni. A többi lelet mind felszíni szórvány, s legfeljebb a pápai analógiák segíthetnek datálásukban. Vajon mennyire használható esetükben keltezési alapként az egyes plombákon lévő évszám? Ugyanis ha ezt elfogadjuk, a kapott kép szerint az évszámoltompecsétekkel jelzett haynau-i posztó kizárólag az 1560-as években érkezett volna Magyarországra. Erre egy olyan magyarázat kínálkozik egyelőre, hogy ezek a plombák a haynau-i posztó magyarországi jelenlétének utolsó évtizedét jelzik, ami történetesen egybeeshetett a város posztóellenőrzésénél az évszámhasználat bevezetésével.⁴³ Ez

43 Mindez csak feltételezés, ugyanis nem tudunk ilyen jellegű szabályozásról Haynau esetében. Mindazonáltal nincsenek korábbi évszámú haynau-i plombák. Az eddigi legkorábbi plombán lévő évszámok az 1550-es és 1560-as évektől ismertek, elsősorban Angliából: 1553 (Egan, Geoff: Provenanced Leaden Cloth Seals. Submitted for the degree of Doctor of Philosophy. London 1987. 27.), 1553 (Hittinger, D.: Tuchplomben i. m. 202. 37.1.); ezenkívül Hamburgból: 1560 (Hittinger, D.: Tuchplomben i. m. 202. 37.2.); 1565 (Rodenburg, N. M.: 'Seal and Deal' i. m. II. 6. Nr.

egybevágna azzal, hogy az alföldi datált darabok a török megszállás első évéig tartanak.

A második leggyakoribb sziléziai plombatípus Löwenberg városából érkezett. A város posztóipara a késő középkorban lendült fel és a 16. században érte el virágkorát. Löwenberg több más posztókészítő központtal együtt kapott kiváltságokat 1554-ben. Termékeit a boroszlói piacon is árusították, és onnan kereskedtek velük távolabbi helyekre.⁴⁴ Löwenberg hanyatlását a harmincéves háború okozta, amit utána már nem tudott kiheverni.⁴⁵ Ez egyben egy jó *ante quem* adat az onnan származó plombák keltezésére. A magyarországi írott forrásokban a város nevével nem találkozunk, bár nem zárható ki, hogy a 16. század végén Krakkón át Erdélybe szállított *lemberger*-áru erre a Löwenbergre vonatkozik, amint ez már Samuel Goldenbergnél is felmerült, de amit Székely György még nem fogadott el.⁴⁶ A hat löwenbergi plomba a haynauai darabokhoz hasonlóan oszlik meg. A legintenzívebben kutatott területen – Orosháza környékén – három ilyen lelet ismert (Kunágota, Orosháza-Nagyszénás és Orosháza-Csorvás), további kettő került elő Pápán, és még egyet találtak Nyevice várában.⁴⁷ A város címerében a nevéből automatikusan adódó oroszlán mellett egy sas is szerepel,⁴⁸ ennek ellenére ez önmagában meghatározásra alkalmatlan. Nem véletlen, hogy az összes darabot a rajtuk lévő ép vagy töredékes felirat alapján sikerült azonosítani. A felirat minden rekonstruálható esetben azonos: „LEWENBERGK” (7. kép). Azonban az elválasztása alapján kétféle típus elkülönítésére van lehetőség: LE/WEN/BER/GK vagy LEWEN/BERGK. Az előbbi kétszer, míg az utóbbi négy alkalommal fordult elő eddig. A plombák azonos méretűek, az anyaguk hasonló, a felirat típusa megegyezik, így sem kronológiai, sem posztóminőségbeli különbségekre nem tudunk következtetni. A keltezhető darabok kronológiája a löwenbergi plombák esetében ugyanúgy alakul, mint a haynauai leleteknél. A pápaiak mind a 16. század közepéről származnak, a nyeviceket pedig a 16. század első felére keltezi az ásató.⁴⁹ Az Orosháza környéki felszíni leletekről csak annyit tudunk, hogy a vidék 1598-ban elnéptelenedett, így nagy eséllyel még azt megelőzően kerültek a falvakba.

13.). A Bogdan Bobowski által 1447-es évszámmal közölt plomba képén az évszám nem kivehető, de a feloldása erősen kétségesnek tűnik, ugyanis ebben a korszakban még a pénzekben sem találkozunk évszámokkal (Bobowski, B.: *Plomby tekstylne z wykopalisk na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku* i. m. 55. Nr. 26.).

44 Mączak, A.: *Sukiennictwo wielkopolskie XIV–XVII wiek* i. m. 219., 238., 266.

45 *Kwiatk, Jerzy – Lijewski, Teofil*: *Leksykon miast polskich*. Warszawa 1998. 439–440.

46 Székely Gy.: *Posztófajták a német és nyugati szláv területekről* i. m. 781.; Goldenberg, Samuel: *Comerțul, producția și consumul de postavuri de lână în Țările Române (sec. XIV. – jumăt. sec. XVII.)*. Studii. Revista de Istorie 24. (1971) 877–897.

47 Pápa: Mordovin M.: *A 15–17. századi távolsági textilereskedelem régészeti emlékei Pápán* i. m. 277. 5. kép 10.; Nyevice: Dzembasz, Oleksandr: *Előzetes jelentés a nevicei vár feltárásáról*. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 41. (1999) 268. 3. kép 2., 271.

48 Saurma-Jeltsch, H.: *Wappenbuch* i. m. 184–187.

49 Dzembasz, O.: *Előzetes jelentés a nevicei vár feltárásáról* i. m. 268. 3. kép 2., 271.

A löwenbergi plombák az első olyan sziléziai darabok, melyeknek ismerünk Kárpát-medencén kívüli analógiáit. Az egyik Fehéroroszországban került elő, közelebről nem ismert helyről, a megtaláló alapján talán Breszt környékén. A jó megtartású darabon egyaránt jól kivehető az oroszlanos címer részlete és a hátoldali „LEWE[N]/[B]ERG[K]” felirat is.⁵⁰ Két további plombát ismerünk Danzigból, illetve a környékéről. Sajnos a kettő közül éppen a jobb megtartású lelet esetében nem ismerjük a darab pontos előkerülési helyét. A jól látható oroszlanos címer mellett egyértelműen kivehető a „[LE]/WEN/BER/GK” felirat is.⁵¹ A másik darabot már közölték is, ez eddig az egyetlen ilyen. Töredékessége miatt a publikáló még nem tudta azonosítani, Németországhoz kötve azt, ám ettől függetlenül a 16. századra keltezte. Itt csak a feliratos oldal maradt meg: „[L]EWE[N]/BERG[K]”.⁵² Litvánia területén is találtak két löwenbergi plombát. Az egyik Vilkiya városkából került elő, s ebből csak a feliratos rész maradt meg: „[L]EWE[N]/[B]ERG[K]”.⁵³ A plomba származási helyét a szerző helyesen azonosította a sziléziai várossal, azonban a keltezését a 17–18. századra tette. A második darab Stanislavában került elő, itt a feliratból csak a „LEW[EN]/BERG[K]” maradt meg. A 17. századra való keltezése a betű típusa alapján történt.⁵⁴

A harmadik, viszonylag rendszeresen felbukkanó típusnak Fraustadt plombái tekinthetők. A Szilézia és Nagy-Lengyelország határán fekvő város⁵⁵ termékeinél az azonosítás már több nehézségbe ütközhet. A város címere kettős kereszt, melynek két keresztzára azonos hosszúságú, s a keresztzárak között, a hosszanti szár két oldalán egy-egy gyűrű látható.⁵⁶ Mivel a magyarországi darabok meghatározásában a lengyelországi leletek szolgáltak alapul, itt elsőként az utóbbiakra térnek ki. Jelenleg a legnagyobb plombamennyiséget Danzigból közölték, ott is több különböző feltárási helyszínről, s mindegyikben előfordult néhány jó megtartású, Fraustadthoz köthető posztópecsét. Egy esetben a kereszt felett egy korona szerepel, míg kétoldalt számok. A plomba hátoldalán pedig „növényi és állati motívumok”. Az adott darabot a kutató a 17. századra keltezte.⁵⁷ A két további, Danzigban előkerült fraustadti

50 <http://ay.by/lot/vislavya-pechat-plomba-5013524879.html> (letöltés: 2016. március 2.).

51 www.ebay.co.uk (letöltés: 2014. május 25.).

52 Bobowski, B.: Plomby tekstylne z wykopalisk na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku i. m. 98. Nr. 69.

53 *Koizikevičius, Linas*: Švininiai audeklų antspaudai. Lietuvos archeologija 15. (1998) 439. 19 pav.

54 *Koizikevičius, L.*: Švininiai audeklų antspaudai i. m. 440., 441. 32 pav.

55 A 14. századig még a cseh koronához tartozó és inkább Szilézia részének tekinthető település Nagy Kázmér idején, 1343-ban került a lengyel koronához, s azóta Nagy-Lengyelország városaként tartják nyilván. *Kocińska, M. – Maik, J.*: Średniowieczne i nowożytnie plomby tekstylne z wykopalisk w Gdańsku i. m. 22. A település földrajzi közelsége és a Sziléziával való közvetlen gazdasági kapcsolatai miatt indokolt Sziléziával együtt tárgyalni.

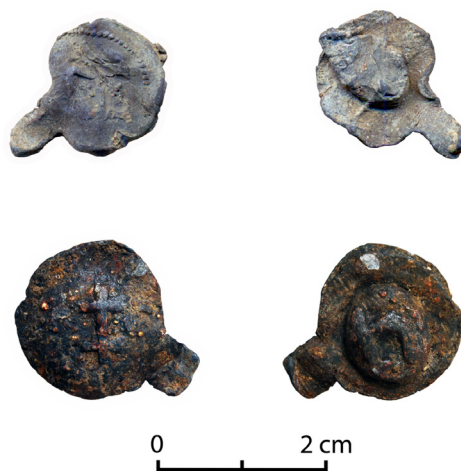
56 *Saurma-Jeltsch, H.*: Wappenbuch i. m. 52–53.

57 Bobowski, B.: Plomby tekstylne z wykopalisk na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku i. m. 40. Nr. 11.

plomba a 16. század végi, 17. századi rétegekből származik.⁵⁸ Ezeken a gyűrűs kettős kereszthez körirat is tartozott, amely csak részlegesen maradt meg. Ezekből azonban kiegészíthető a „[FR]AV[STA]DT” városnév. Külön érdekesség az egyik plombán látható felülbélyegzett mesterjegy.⁵⁹ Mivel ez csak a 17. századtól válik jellemzővé, így ez a darab sem lehet korábbi. Sajnos a legjobb megtartású további darabok mind szórványleletek, és az internetes fémkeresős fórumokról ismertek. Ezek közül legalább egy plomba textildarabokat is tartalmazott (8. kép). Feltehetően ezek is Danzig környékéről származnak. Két típus fordul elő közöttük. Az első előlapján – amely a rajta lévő gótikus maiusculás betűk alapján a 15. századra keltezhető – még egy egyszerű kettős kereszt látható, oldalsó gyűrűk nélkül; míg a hátoldalán a Fraustadt védőszentje, Szent Szaniszló feje szerepel.⁶⁰ A második típus esetében a keresztnél már megjelennek a gyűrűk, míg a hátoldalán a lengyel sas látható.⁶¹ Ez utóbbi darabok – az egyiken lévő kibetűzhetetlen feliratrészlet alapján – legkorábban a 16. századtól keltezhetők, annak is inkább a második felére. Még legalább két fraustadti plombáról tudunk a litvániai Vilnóból, és egyről



8. kép. Fraustadti plomba
Lengyelországból (ismeretlen lelőhely)



9. kép. Fraustadti plombák Magyarországról
(Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

58 Kocińska, M. – Maik, J.: Średniowieczne i nowożytnie plomby tekstylne z wykopalisk w Gdańsku i. m. 9.

59 Kocińska, M. – Maik, J.: Średniowieczne i nowożytnie plomby tekstylne z wykopalisk w Gdańsku i. m. 45. Nr. 40–41.

60 www.ebay.co.uk. (letöltés: 2014. december 27.).

61 www.ebay.co.uk. (letöltés: 2014. május 26.).

Novgorodból. Az előbbieken csak kettős kereszt szerepel, míg az utóbbin Szent Szaniszló feje is megjelenik. A vilniusi vár stratigráfiai viszonyai alapján a két plombát a 14–15. századra keltezik.⁶²

Magyarországon eddig hat olyan plomba bukkant fel, melyen kettős kereszt látható. Ebből négy a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében,⁶³ és egy-egy Szombathelyről, illetve Visegrádról. A felsoroltak közül a Magyar Nemzeti Múzeumból közölt egyik plomba esetében – jelenlegi ismereteink fényében – kizárható a fraustadti azonosítás a rajta lévő kereszt úgynevezett lotharingiai vagy pátriárkai jellege miatt (vagyis a kereszt szárai nem egyforma hosszúságúak). Ráadásul a szárok liliomokban végződnek. Mindez inkább valamely flandriai (vagy artois-i) azonosítást sejtet (például Ypres vagy Saint-Omer). A másik kettő meghatározása egyelőre nem kérdőjeleződik meg, sőt, a lengyelországi analógiák meg is erősítik. Ezek mellé került egy újabb darab az ún. „Diófás-gyűjteményből”, a Kaposváron lefoglalt leletanyagból. A plomba egyik oldala töredékes, de a fraustadti címer kettős keresztje így is jól felismerhető. A másik oldala annyira kopott, hogy a rajta lévő ábrázolás nem határozható meg pontosan, bár egy sas részletei felsejlenek. Szórványként, a lelet keltezéséhez nem rendelkezünk támponttal. A két ismert lelőhelyű, fraustadtinak tűnő plomba Visegrádról, a Zách Klára utcai ásatásból, illetve a szombathelyi Iseum feltárásából került elő (9. kép).⁶⁴ A felsoroltak mindegyikén megtaláljuk a jellegzetes egyforma szárú kettős keresztet. A visegrádi és a szombathelyi darab hátoldalán nincs felismerhető ábra. Keltezésüket illetően csak a visegrádiról tudjuk, hogy egy 15. század végi planírozási rétegből származik, bár nem zárható ki a 16. század eleje sem. Az iseumi darab a legrosszabb megtartású, a kép elkenődött, életlen, keltezése teljesen bizonytalan.

A végén két olyan plombatípust kell még megemlíteni, melyek meghatározása egyelőre bizonytalan, mivel jelenleg teljesen analógia nélküliek. Három leletről van szó, mindegyik a pápai piactéren került elő, sajnos bolygatott vagy kevert rétegekből, de így is nagyjából a 16. századra keltezhetők. Az egyik darabon gyökeres fatönk látható (10. kép). Ha ezt az ábrázolást címerként értelmezzük, akkor az egyetlen szóba jöhető azonosítás a sziléziai Neurode.⁶⁵ Mivel a városnak – a környékbeli ércbányák kimerülése után – a 16. századtól komoly textilipara lett,⁶⁶ a meghatározás reálisnak tűnik. A másik két plomba nagyobb méretű, egyik oldalukon „LOBEN” felirattal, míg a másikon egy sas, egyértelműen Sziléziára utaló sassal, melynek mellén félhold látható

62 *Koizikevičius, L.*: Švininiai audeklų antspaudai i. m. 436. 5–7 pav.

63 Ezekből három darab publikált: *Mordovin, M.*: Late medieval and early modern cloth seals i. m. 215. 37–39. sz.

64 Itt szeretném megköszönni Gróf Péternek a visegrádi adatokat, Sosztarics Ottónak a szombathelyi információkat és Fülöp Zsoltnak a sámsonházi darab megszerzését a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum számára.

65 *Saurma-Jeltsch, H.*: Wappenbuch i. m. 219–220.

66 *Kwiatk, J. – Lijewski, T.*: Leksykon miast polskich i. m. 537.



10. kép. Neurode-i plomba (Pápa)



11. kép. Lobeni plomba (Pápa)

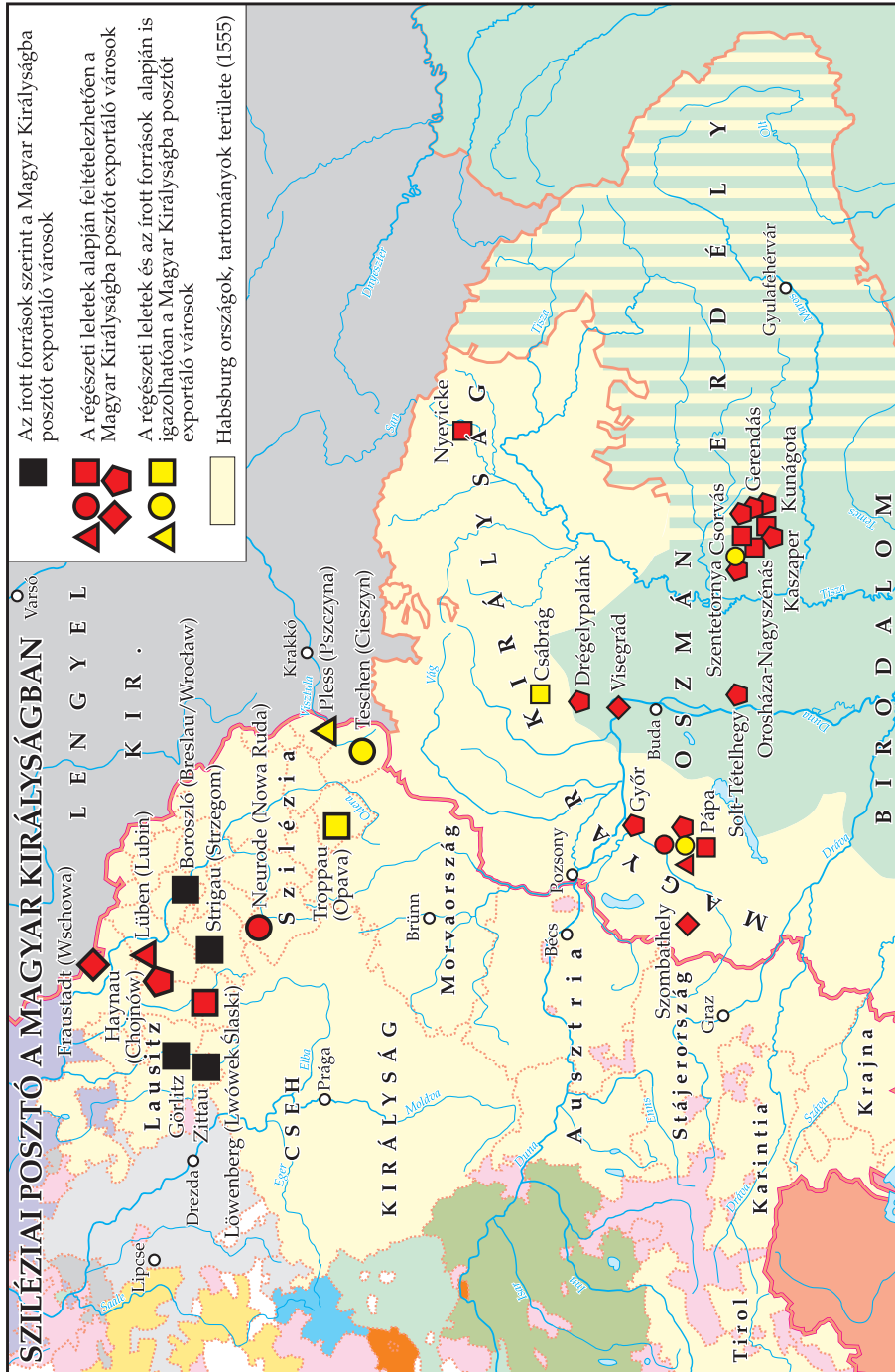
(11. kép). Az egyik esetben úgy tűnik, hogy a sas felső része, pontosabban a feje, hiányzik. Helyén két glória sejthető. Ha ezek a megfigyelések jók, csak egy ilyen címer ismert Sziléziában: Lüben.⁶⁷ Feltehetően itt a feliratról a város német nevének egyik variációjára – Löbenre – kell gondolnunk, bár egyelőre nem ismert olyan írott forrás, amely ezt a változatot alátámasztaná. Esetleg a bártfai forrásokban szereplő *lebnisch* posztót⁶⁸ lehetne kapcsolatba hozni a Löben névvel, de itt is hozzá kell tenni, hogy a lausitzi Löbau posztógyártó városa is szóba jöhet azonosításként.

Az eddigieket összefoglalva kiemelhetjük, hogy a régészeti leletek számottevően kiegészítik a Magyarországra eljutó sziléziai textiltermékekre vonatkozó ismereteinket, nemcsak kiterjesztve az írott forrásokból kirajzolódó kronológiai keretet, hanem több új helyszínt is beemelve a kutatásba (Haynau, Fraustadt, Lüben, Löwenberg, Neurode) (lásd a térképet). Talán még ennél is fontosabb adalék, hogy a plombaleletek megjelölik a textilárak végső felhasználási helyét, azokat a pontokat, ahol a posztóvégeket felbontották. Ugyanis eddig – a vagyonosabb családok és a nagyobb városok kivételével – csak viszonylag ritkán értesültünk arról, hogy hol ért véget a közép- és a kis értékű posztó útja. Mivel a régészeti leletek esetében nagy eséllyel számolhatunk további darabok előkerülésére, remélhetően a következőkben újabb lehetőség nyílik az itt vázolt következtetések és értelmezések esetleges pontosítására vagy módosítására, és természetesen bővítésére.

Mindenképpen ezekre a további lehetőségekre utal az, hogy a lengyelországi és ukrainai lelőhelyeken több további sziléziai posztógyártó város plombája is előkerült, változó mennyiségben. A gyakoribbak között meg kell említeni Reichenbachot és Grünberget. Ezek elsősorban a 16–17. században for-

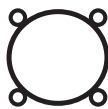
67 Saurma-Jeltsch, H.: Wappenbuch i. m. 188–190; Kwiatek, J. – Lijewski, T.: Leksykon miast polski-
ch i. m. 425.

68 Sroka, S.: Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską i. m. 110. 156. jegyzet, 122.



dulnak elő.⁶⁹ A Danzigban előkerült leletek mellett az internetes fórumokon számos szórvánnyal is találkozunk. Ezek között már felbukkantak Strelen, Tschirnau és Schweidnitz városok plombái. Mindegyikük a rajtuk szereplő településnév alapján azonosítható, keltezésük pedig a felleltekhez hasonlóan a 16–17. századon belül mozog.

Összegezve a sziléziai plombák kronológiáját, azt emelhetjük ki, hogy a 15. század vége előttről egyelőre egy darabot sem ismerünk, nemcsak a Kárpát-medencéből, de a szomszédos országokból sem. Ennek magyarázata szinte bizonyosan a plombahasználat viszonylag kései kezdetében rejlik. Más okok állhatnak azonban a mögött, hogy a legkésőbbi sziléziai eredetű plombák az egykori Magyar Királyság területén sem keltezhetők a 17. század közepe utánra. Ebben minden bizonnyal legnagyobb szerepe a harmincéves háborúnak lehetett, amely egyrészt elpusztított számos addig virágzó sziléziai textilgyártó központot, másrészt jelentősen átrajzolhatott több kereskedelmi útvonalat is,⁷⁰ előnyösebb helyzetbe hozva a Habsburg Birodalmon belüli településeket. Mindez azonban további finomításra szorul, melyhez szükséges közelebbről is megvizsgálni a cseh és morva mellett az osztrák importot is.



69 Kocińska, M. – Maik, J.: Średniowieczne i nowożytnie plomby tekstylne z wykopalisk w Gdańsku i. m. 48–50. (Nr. 57–64); Bobowski, B.: Plomby tekstylne z wykopalisk na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku i. m. 24., 39. (Nr. 10).

70 Mączak, A.: Sukiennictwo wielkopolskie XIV–XVII wiek i. m. 9.

Egy hajdani „locus communior” és ami belőle megmaradt

Grafitos kerámia az Árpád-kori Óbudán¹

Rogierius Óbudát² *locus communiorként* (szó szerint: „jobban megközelíthető hely”) jellemezte, a jelek szerint nem alaptalanul. Kumorovitz Lajos Bernát szerint a várost e szóösszetétellel a *Síralmas ének* szerzője művében tulajdonképpen „az ország adminisztratív központjának, fővárosának tekintette”.³ Az óbudai prépostsági templom,⁴ illetve a királyi (későbbi királynéi) palota⁵ esetében olyan, igen jelentős emlékekről volt szó, amelyek nemcsak az írott forrásokból ismertek, hanem régészeti és művészettörténeti szempontból is értékelhetők.

Nyilván nemcsak Esztergom, hanem több más, Duna mentén fekvő város, így Óbuda kapcsán is joggal meg lehetne ismételni a II. keresztes hadjárat (1147–1149) egyik franciaországi résztvevője, Odo de Deogilo bencés apátnak a megállapítását, miszerint a „Duna sok vidék gazdagságát viszi hajón *Esrigun* nemes városába”.⁶ A kortárs kereskedők alkalmasint nemcsak Eszter-

* A szerző az MTA BTK fiatal kutatója és az ugyanott működő Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja.

1 Jelen tanulmány az ELTE BTK-n 2013 júniusában megvédett, régészet szakos szakdolgozatom (*Péterfi Bence: Árpád-kori grafitos kerámia a Kárpát-medencében. Az óbudai Lajos utca 163–165. sz. telkek korai kerámiaanyaga. Budapest 2013*) összefoglalása. Köszönöm témavezetőmnek, Feld Istvánnak a készítés során adott tanácsait, valamint a Budapesti Történeti Múzeum dolgozóinak, különösképpen Kovács Eszternek a sok-sok segítséget.

2 Az egyszerűség és az egyértelműség kedvéért az alábbiakban következetesen az Óbuda alakot fogom használni, még ha esetleg olyan időszakról, azaz a tatárjárást megelőző korszakról lesz is szó, amikor még egyetlen Buda, a mai Óbuda létezett.

3 *Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. Tanulmányok Budapest Múltjából* 18. (1971) 43.; Óbuda tatárjárás előtti kormányzati szerepére: *Spekner Enikő: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. Budapest 2015.* 17–41.

4 Legújabbban: *Altmann Júlia – Bertalan Vilmosné – Kárpáti Zoltán: A budai (óbudai) társaskáptalan Péter temploma. Budapest Régiségei* 37. (2003) 39–62.

5 *Havasi Krisztina: A király új palotája. Megjegyzések a kora 13. századi óbudai rezidencia művészettörténeti helyéhez.* In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”.* Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Budapest 2015. 405–469. (a korábbi irodalommal).

6 [...] multarum regionum civitas nobili civitati Estrigun navigio convehit... – Ex rerum Franco-gallicarum scriptoribus. Ex historiis auctorum Flandrensium Francogallica lingua scriptis. Hrsg. G[eorg] Waitz. Hannoverae 1882. 62. Jóllehet e munka legalább két magyar nyelvű fordításban elérhető, e helyen a saját változatomat közlöm.

gomban időzhetek előszeretettel, hanem mindenhol máshol, ahol jó üzletet szimatoltak. A szicíliai arab földrajztudós, al-Idrīsīnek a 12. század derekáról származó, elsősorban keleti utazók beszámolóján alapuló térképe a Magyar Királyság települései közül a kereskedelmi szempontból jelentősebbeket ábrázolja, külön megemlítve ezek egymástól való távolságát is. Munkájában Esztergomon kívül, melyet az ország „kormányzati helyének”, vagyis tulajdonképpeni fővárosának nevez, szerepel – többek között – egy bizonyos *B.d-wār.h* vagy *B.zwār.h* helységnév is.⁷ Ez utóbbi a magyar kutatás egyöntetű álláspontja szerint Budavár vagy Budavára alakban oldható fel, ami idővel Budára rövidült.⁸ Ez azonban nem a mai, a Várhegyen fekvő városnak, hanem a jelenlegi Óbudának felel meg. A városnak a 12. század második felére, illetve a 13. század első harmadára tehető, példátlan virágzása nemcsak az országba betörő mongol csapatok prédálásai nyomán torpant meg, de fejlődését komolyan visszavetette a királyi kezdeményezésre, a Pesttel szembeni hegyen éppen ekkor alapított új Buda feltűnése.

Jelen munkám legfőbb célja az, hogy Óbudának a történeti kutatás által leginkább „arany korként” láttatott, tatárjárás előtti időszakának gazdaságtörténeti jelentőségét jobban megvilágítsam.⁹ Ennek legfeljebb csak igen halovány körvonalai rajzolódhatnak ki az írott forrásokból. Ha éppenséggel mégis erre lennénk kíváncsiak, egy rokon tudomány, a középkori régészet módszereit és eredményeit kell segítségül hívnunk, csak az tud több fogódzót adni e kérdéskörben. Már-már évszázados hagyománya van annak, hogy a középkori és kora újkori gazdaságtörténet számos esetben olyan, a kereskedelem szempontjából indikátornak tartott tárgyakat használt fel érvelésében, amelyeknek legnagyobb része – kevés kivételtől, a magán- vagy közgyűjteményekben fennmaradt, mivesebb daraboktól eltekintve – ásatásokon került elő. Gondoljunk csak a kincs- vagy pénzleletekre, amelyeket egy másik rokon tudomány, a numizmatika is vizsgál, illetve a föld mélyéből előkerült, egyéb importárakra.¹⁰ Azt azonban már itt fontos leszögezünk, hogy a régészet nem történészi logika szerinti adatokkal szolgál, így a két tudomány összehangolása – módszertani korlátaik megsértése nélkül – csak bizonyos fokig lehetséges, még ha ugyanarról a kutatási tárgyról szól is.¹¹

7 *Elter István*: Magyarország Idrīsī földrajzi művében (1154). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica* 82. (1985) 54., 56–57.

8 Erre legutóbb: *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 21–22., 30–31.

9 A vizsgálatom alapját képező Lajos utca 163. és 165. számok alatt végzett ásatások témám szempontjából legjelentősebb objektumainak és azok leletanyagának részletes ismertetését nem itt, hanem egy másik, kifejezetten régészeti szempontból írt dolgozatomban kívánom publikálni.

10 *Vö. Feld István*: Importtárgyak mint a középkori Magyarország gazdaságtörténeti forrásai. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Budapest 2008. 297–316.

11 *Vö. például Scholkmann, Barbara*: Die Tyrannei der Schriftquellen? Überlegungen zum Verhältnis materieller und schriftlicher Überlieferung in der Mittelalterarchäologie. In: *Zwischen Erklären und Verstehen? Beiträge zu den erkenntnistheoretischen Grundlagen archäolo-*

A kereskedelem nyilvánvaló emlékei: mérlegek és pénzek

Kereskedelemre, áruforgalomra lehet következtetni az úgynevezett csuklós mérlegek jelenlétéből. Heiko Steuer vizsgálatai alapján egy Budapest környéki csoport képe bontakozik ki, melynek bizonyos darabjai a mai Óbudán (Lajos utca, Fényes Adolf utca, Szentlélek tér, Kórház utca), további két esetben a korai Buda határában fekvő római romok közül (Szentendrei út 131–139., aquincumi polgárváros), illetve a korai Felhévízről kerültek elő. Érdekesség, hogy egyes esztergomi darab(ok) és egy Mende-leányvári példány is ugyanekhez a csoporthoz tartozik. A típus a 11. század közepén jelent meg, a 12–13. században általánosnak mondható használatuk. A leletek közös ismertetőjegye a 8–30 cm hosszú mérlegkarok végén kialakított kocka alakú tag. A lezáró félköríves díszítés általános bevett forma, nem tartható specifikus jegynek. A karokhoz képest jóval sérülékenyebb mérlegserpenyőkről vázlatosabb képünk van. A legteljesebb serpenyővel bíró, egyik óbudai darabról (1. kép) létezik egy olyan (vitatott) feltételezés, hogy esetleg hitelesítő bélyeggel jelölték volna meg. Feltehetően ez esetben pénzváltó mérlegről lehet szó.¹² Általánosságban azonban inkább kereskedelmi tevékenységhez (fűszerek stb.), mint nemesfém-méréshez szokás kötni ezeket a tárgyakat.¹³ A mérlegek elterjedése a Kárpát-medencében igen különös képet mutat, ugyanis a legtöbb ilyen tárgy a kétségkívül fontos Esztergomban és Óbudán került elő. Érdekes, hogy a minden bizonnyal szintén igen jelentős Pozsonyból – legalábbis Steuer gyűjtése és tudomásom szerint egyelőre – ilyen tárgyat nem publikáltak.¹⁴

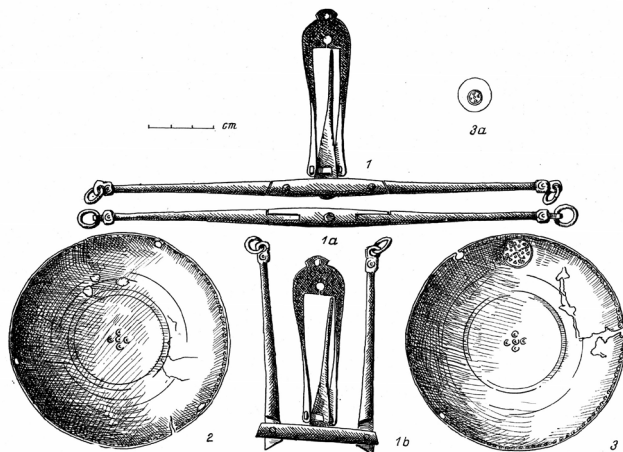
Sokkal hipotetikusabb egy másik fontos lelet: egy 12. század végéről származó, a II. világháború során elveszett és így jóformán elfeledett kincslelet (475 egész és 20 töredékes bizánci bronzpénz) is, amely *állítólag* Óbudán

gischer Interpretation. Hrsg. Marlies Heinz, Manfred K. H. Eggert, Ulrich Veit. Münster – New York – Berlin – München 2003. 239–257.

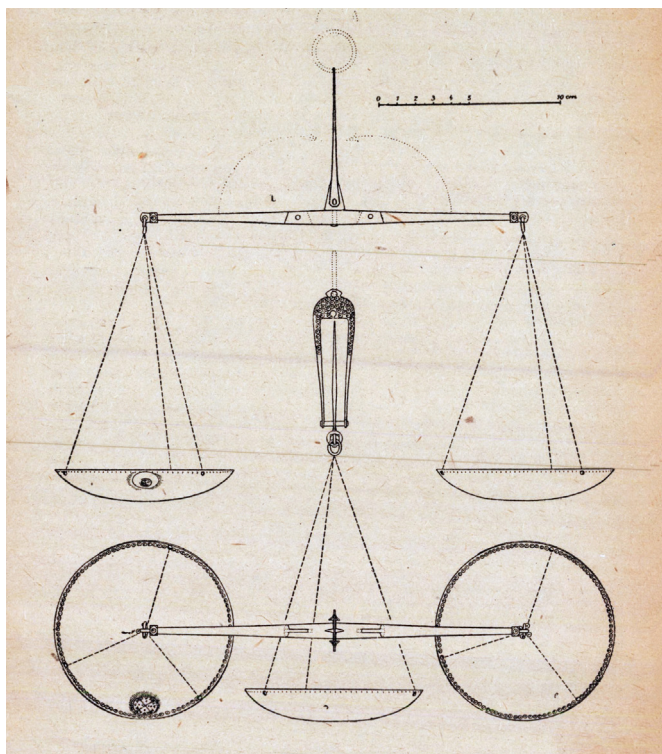
12 *Méri István*: Árpád-kori pénzváltó mérleg. *Folia Archaeologica* 6. (1954) 110–112.; „Ilyen egyszerű mérleget ugyanis nem kellett hitelesíteni. Minden mérésnél bárki hamar meggyőződhetett róla, hogy a mérleg jó. Hitelesíteni a súlyokat kellett. A szóbanforgó bevert jegy ellenben azt tanúsította, hogy tulajdonosának joga volt pénzt váltani.” – *Fettich Nándor*: Ötvösmester hagyatéka Esztergomban a tatárjárás korából. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 1. (1968) 160. 5. jegyzet.

13 *Bertalan Vilmosné*: XIII. századi csuklós bronzmérlegek Óbudán. *Budapest Régiségei* 32. (1998) 171–172.

14 *Steuer, Heiko*: „Objektwanderung” als Quelle der Kommunikation. Die Möglichkeiten der Archäologie. In: *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Internationaler Kongress, Krems an der Donau, 9. bis 12. Oktober 1990*. Red. Hundsichler, Helmut. Wien 1992. 418. Abb. 6. A Bertalan Vilmosné által is használt másik – az általam idézett később megjelent, így nyilván teljesebb gyűjtést felvonultató – *Steuer, Heiko*: Waagen und Gewichte aus den mittellalterlichen Schleswig. *Funde des 11. bis 13. Jahrhundert aus Europa als Quellen zur Handels- und Währungsgeschichte*. Köln–Bonn 1997) nem tudtam hozzáférni.



1. kép. Pénzváltó mérleg az óbudai Kórház utca 20-ból (Fettich N.: Ötvösmester hagyatéka Esztergomban a tatárjárás korából i. m. 185. 3. kép) és Méri-féle rekonstrukciója (Méri I.: Árpád-kori pénzváltó mérleg i. m. 108. 14. ábra)



került napvilágra.¹⁵ Rendkívül keveset tudunk róla; meghatározójuk és így tudományos értékük továbbmentője, Kerényi András véleménye szerint a közel 500 darabot az 1143–1195 között uralkodó I. Manuél (1143–1180), II. Andronikos (1183–1185) és II. Isaakios (Izsák, 1185–1195, 1203–1204) által kibocsátott pénzek teszik ki, vagyis a szoros magyar–bizánci együttműködés korszakából származnak. Mivel II. Isaakiosnak mindössze hat pénze került elő, elképzelhető, hogy uralkodásának elejéről (talán a 1180-as évekből) való az éremlelet. Nem nemesfémről, hanem bronzból készült pénzekről lévén szó, számomra teljesen elfogadható Kerényi érvelése: „ezeknél a [ti. bronz – P. B.] pénzeknél mindig nagyobb volt a névérték a bennük lévő anyagi, vagyis fémmértéknél, éppen ezért ilyen, nem nemes fémről készült pénzek idegen országban csak akkor szerepelnek nagyobb tömegben, ha a kérdéses két állam között erős a politikai és a kereskedelmi kapcsolat”.¹⁶ Ez a megállapítás a pénzek kibocsátási éveit lefedett korszakra teljes mértékben helytállóak. A provenienciával kapcsolatos, egyébként eléggé súlyos kételyek azonban óvatosságra intenek.¹⁷ Kétségtelen azonban, hogy a leletegyüttes meglelte Óbudának a történeti forrásokból kirajzolódó, a 12. század második felére tehető felvirágzását jól alátámasztaná.

15 A gyűjtemény régészeti anyaga a II. világháborúban vagy a közvetlenül azután következő vészterhes időkben megsemmisült. A pénzlelet sorsa némileg másként alakult: 1944 júniusában az Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában gyakornokként dolgozó Kerényinek adták ki feldolgozásra, aki ezt még a háború befejezése előtt meg is tette. Tanulmánya, amelynek végén jelzésértékű, hogy „Budapest, 1945” dátum és kelet hely áll, a vizsgálat befejezése után évekkel később, 1950-ben jelent meg: *Kerényi András*: Egy XII. századi óbudai bizánci pénzlelet. Budapest Régiségei 15. (1950) 546. A pénzlelet világháború utáni sorsáról nincs már semmi információ. A pénze együttes sorsára lásd még: *Rostás Péter*: Schmidt Miksa hagyatéka. In: *Egy közép-európai vállalkozó Budapesten*. Schmidt Miksa bútorgyáros magyarországi tevékenysége és hagyatéka. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban (2001. július–október). Szerk. Horányi Éva, Kiss Éva. Budapest 2001. 39., 77. 221–222. jegyzet. Köszönöm a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában (a továbbiakban BTM RA) dolgozó Bordás Attilának és Éder Katalinnak a kérdés megoldására irányuló kutatásban nyújtott segítségüket.

16 *Kerényi A.*: Egy XII. századi óbudai bizánci pénzlelet i. m. 541–542., 546. A bizánci kereskedelem történeti-régészeti oldalára lásd *Mesterházy Károly*: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. Századok 127. (1993) 453–456., 464–465. 1–2. kép; *Kubinyi András*: „A magyar várostörténet első fejezete”. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. Fazekas Csaba. Miskolc 1996. 38–39.; *Kubinyi András*: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged 2000. 171–173.

17 A pénzlelet a rendkívül vegyes eredetű és feltehetően igen változó értékű régészeti, művészettörténeti és egyéb anyagot magába foglaló Schmidt-gyűjtemény része volt. A tehető bútorgyáros által összevásárolt régészeti anyag leltározására csak 1943 szeptembere és 1944 júliusa között került sor. Mivel a leírólajstrom ismeretlen helyen lappang, kicsi az esély rá, hogy kiderüljön, honnan és mikor kerültek elő a pénzérmék. Köszönöm Rostás Péternek a tájékoztatást. Feltehetően hasonló kételyei voltak Gedai Istvánnak is: „Als Fundort der einen von diesen [Münzen – kiegészítés tőlem, P. B.] galt eine Zeitlang Budapest, später hat sich diese Ansicht als irrthümlich erwiesen, der Fundort ist nicht bekannt.” – *Gedai, István*: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11.–13. Jahrhunderten. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 21. (1969) 110.

A grafit(os kerámia) mint a kereskedelmi tevékenység indikátora

Óbuda gazdasági kapcsolatait illetően rendelkezünk azonban még egy tényezővel, amely sem nem olyan ritka, mint egy csuklós mérleg, sem nem olyan megfoghatatlan, mint egy valaha volt kincslelet: ez a főként az egykori, középkori óbudai piactér környékén nagy mennyiségben előkerült grafitos kerámiák csoportja.¹⁸

De mit is értünk grafitos kerámia kifejezésen? Nem az edény felszínének grafitral való bevonásáról van egyszerűen szó. A fazekas grafitot kevert az anyagba, *soványította*. Joggal merül fel a kérdés, ennek az adalékanyagnak mégis mi a tényleges jelentősége? „Csupán” annyi, hogy az így létrejövő keverékből készített edény víztartó képessége megnő, hővezetése javul, hőtágulása csökken, tűzállósága is előnyösen változik. A jótékony hatások persze idővel mérséklődnek, mivel a grafittartalom a rendszeres használat, a grafit kiegészése következtében csökken.¹⁹ Egyes vélemények szerint elsősorban az agyag jobb alakíthatóságában rejlik az adalékanyag jelentősége, miután Sziléziából származó, lengyel földön talált, tekintélyes méretű tárolóedények vizsgálata során arra az eredményre jutottak, hogy abban jóval nagyobb arányban vannak nagy grafit szemcsék, mint a kisebb edények esetében.²⁰ Ez utóbbi megállapítás ellen szól némileg, hogy grafit hozzáadása nélkül is fel lehetett építeni jókora edényeket, ahogy arról az őskortól kezdve számos más korszak nagy méretű tárolóedénye tanúskodik. A grafit azonban nem volt elérhető mindenhol: a Kárpát-medencében ugyan előfordul, de ezek igen szerény hozamú lelőhelyek, és legtöbbször valószínűleg csak a modern időkben fedezték fel őket. Ahol nem zárható ki, hogy már a történeti időkben is fejtették, felmerül a kérdés, hogy vajon kifejezetten grafitot bányászták-e, vagy éppen séggel más nyersanyagot.²¹

18 Kimondatlanul erre utalhatott Bertalan Vilmosné is, amikor két térképen is feltüntette, hogy a díszedények, a későbbi grafitos csoportot képviselő töredékek, illetve a mérlegek pontosan hol helyezkedtek el: legnagyobb sűrűségben a középkori óbudai piacteret övező házakban vagy a közvetlen szomszédságban. *Bertalan V.*: XIII. századi csuklós bronzmérlegek Óbudán i. m. 174–175. 1–2. térkép.

19 *Duma, György – Ravasz, Csaba*: Graphithaltige Gefäße aus Österreichs Mittelalter. *Archaeologia Austriaca* 59–60. (1976) 225–242.; *Duma György*: Cserépedények grafit tartalmának gyakorlati jelentősége. *Múzeumi Műtárgyvédelem* 7. (1980) 13–26.; *Duma György*: Középkori grafitos kerámiák Magyarországon. *Építőanyag* 39. (1987) 177–182.

20 *Rzeźnik, Paweł – Stoksik, Henryk*: Silesian Graphittonkeramik of the 12th–13th Centuries in the Light of Specialist Analyses of Vessels from Racibórz. *Archeologické rozhledy* 56. (2004) 325–335. Ugyanez kevesebb bizonyító anyaggal: *Rzeźnik, Paweł – Stoksik, Henryk*: Weakening and Structural Temper. A New Approach to the Interpretation of Results of Physico-Chemical Tests on Medieval Pottery Pastes. *Archaeologia Polona* 46. (2008) 255., 257., 264–267.

21 A ma Románia területén fekvő Szászabánya (Sasca Montană) vagy Petrozsény (Petroșeni) közelében fordul elő metamorf származású grafit. A mai Magyarország területéről a Velem-Borka-völgyből, illetve Velem-Szent Vid-hegyről van tudomásunk jelképes mennyiségű grafit-előfordulásról. Az utóbbi esetében valószínűleg nem is grafitról, legfeljebb grafitserű, arra hasonlító anyagról lehet szó, mivel az valószínűleg antracit, félantacit. A Velemszentviden foly-

Ha a jelentéktelen Kárpát-medencei grafit-előfordulásoktól eltekintünk, nyilvánvalónak tűnik, hogy – részben vagy teljes egészében – máshonnet ide szállított tárgyról van szó. Honnet származott mégis e nélkülözhetetlen nyersanyag? Elsősorban ausztriai, bajor és morva–cseh lelőhelyekre gondolhatunk. Fontos bányák találhatók részben a Cseh-masszívum területén – azaz a dél-cseh, délmorva területeken, az alsó-ausztriai Waldviertelben, a Dunától délre eső Dunkelsteinerwaldban, a felső-ausztriai Mühlviertelben –, részben pedig a mai Bajorországban (Bajor-erdő). De Stájerországban, Karintiában és Tirolban is fejthető grafit. A pontos lelőhely természettudományos módszerekkel határozható meg, azonban mind ez ideig alig néhány vizsgálatot végeztek középkori darabokon. Nem úgy, mint a kelta grafitos kerámiák esetében: jelentős különbségek mutatkoztak a bajor (Passau, Kropfmühl), illetve a dél-cseh grafitlelőhelyeken bányászott nyersanyag között.²² Bizonyos magyarországi kelta lelőhelyek kerámiaanyaga esetében igazolták, hogy csupán a nyersgrafit vagy a grafitos agyag származott a délmorva térségből, a többi „hozzávalót” helyben szerezték be.²³ Ugyanezt sugallja egy németországi, kora vaskori (kora La Tène) lelőhelyről előkerült rendkívüli lelet is, egy 5,4 kg súlyú, grafitosagyag-tömb, amely átégett formában maradt ránk, ami szintén valamiféle nyersanyagszállítás vagy -kereskedelem mellett szólna. Mivel az agyag tisztítatlan volt és számos durva követ tartalmazott, olyan vélemény is napvilágot látott, miszerint e „korai időszakban” a fazekasok inkább a természetesen összeállt grafitos agyagot/földet használták, mint hogy komolyabban grafitot fejtettek volna.²⁴

Jiří Waldhauser az ugyanilyen korú grafitos kerámián elvégzett megfigyelései alapján a grafitos kerámiának háromféle használati körzetét különítette el. Az első közvetlenül a grafittermelés helyszíne, illetve attól mintegy 50

tatott bronzkori „grafit” bányászata nem bizonyítható egyértelműen, legfeljebb feltételezhető. Vö. Duma Gy.: Középkori grafitos kerámiák Magyarországon i. m. 177.; Zentai Zoltán: Tények és remények. Nyersanyagkutatás és a bányáskodás története a Kőszegi-hegységben. Vasi Szemle 52. (2000) 317., 320., 322. A mai Aggtelek, Szendrő és Edelény környékén is vannak grafitos kibúvásk. Ezek őskori bányászatára (érveinek részletezése nélkül) lásd B. Hellebrandt Magdolna: A nyersanyagok hatása a vaskor és a császárkor településeire a Sajó és a Bódva vidékén. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 43. (2004) 115., 119–121.

22 Összefoglalóan (a korábbi irodalommal): Carnap-Bornheim, C[arl] von: Graphit und Graphit-tonkeramik. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. XII. Hrsg. Heinrich Beck, Heiko Steuer, Dieter Timpe. Berlin – New York 1998². (völlig neu bearb., stark erweitert.) 596–597.; Scharrer-Liška, Gabriele: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa und ihr Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte. Forschungsstand – Hypothesen – offene Fragen. Mainz 2007. 15–16.

23 Havancsák Izabella – Bajnóczi Bernadett – Tóth Mária – Kreiter Attila – Szöllősi Szilvia: Kelta grafitos kerámia: elmélet és gyakorlat. Dunaszentgyörgyi kerámiák ásványtani, petrográfiai és geokémiai vizsgálatának tükrében. Archeometriai Műhely 6. (2009:1) 49–50.; Havancsák Izabella – Bajnóczi Bernadett – Szakmány György – Kreiter Attila – Szöllősi Szilvia – Gáti Csilla: A petrográfiai vizsgálatok jelentősége a kelta kerámiák grafitos soványítóanyagának provenienciáinak meghatározásában. Archeometriai Műhely 6. (2009:4) 164–170.

24 Kappel, Irene: Zum Handel mit Graphiterde in der Frühlatènezeit. Germania 14. (1963) 17–18.

km-es körben figyelhető meg. Itt a lelőhelyeken előkerült kerámiaanyagnak mintegy 20–57%-át alkotta a grafitos kerámia. (Természetesen néhány lelőhely kiugróan magas értékekkel „büszkélkedhet”, akár 70–80%-ot is elérhetett a kerámatípus aránya.) Majd ezt övezi a bányától kb. 50–100 kilométeres sávban egy második zóna, amelyben 3–12%-ra rúg az arányuk. Waldhauser vélekedése szerint itt is folytatódtak a grafitos edények készítése, az alapanyaghoz nyilván kereskedés révén jutottak hozzá. Nem lehet azonban eltekinteni attól a lehetőségtől sem, hogy a grafit készáru formájában – mintegy „csomagolóanyagként” – érkezett a lelőhelyre. A harmadik régióban (100–170 km) még szórványosabb az előfordulás (0,6–3%),²⁵ a helyi gyártás meglehetősen bizonytalan. A grafitos portéka valószínűleg kereskedelem útján jutott el odáig.²⁶ Bármelyik korról legyen szó, a Kárpát-medence csak a harmadik zónához tartozhatott.²⁷

Nemcsak az írott forrásokat nélkülöző kelta évszázadok, hanem az abban elvileg bővelkedő középkor esetében is sötétben tapogatózunk, ha a régészeti adatokat kiegészítő adatokra vágynánk. Mondhatni egyedülálló a szakirodalom által is sokat hivatkozott, a 13. század első feléből származó steini vámjegyzék.²⁸ Az ebben előforduló *havendach*, *prevhaven* tételek valószínűleg arról tanúskodnak, hogy valaha grafittal vagy grafitos agyaggal kereskedtek.²⁹ Ilyen rendkívüli források híján teljes egészében láthatatlan az edények importja-exportja.

A Magyar Királyságban a középkorban két nagy grafitos csoport, egy „korai” és egy „késői” különíthető el, amelyek választatára – talán némi átfé-

25 Véleményem szerint nem érdemes alsó határt szabni, mert akár egyetlen, nem tiszta kontextusból előkerülő, formája alapján viszonylag jobban datálható darab is jelzésértékű lehet.

26 Waldhauser, Jiri: Keltische Distributionssysteme von Graphittonkeramik und die Ausbeutung der Graphitlagerstätten während der fortgeschrittenen Latènezeit. Archäologisches Korrespondenzblatt 22. (1992) 379–383. Vö. még Carnap-Bornheim, C.: Graphit und Graphittonkeramik i. m. 596–597.

27 Takács Miklós 1%-ra becsüli a grafitos kerámiának a nyugat-dunántúli falvak leletanyagában meglévő arányát. Takács, Miklós: Österreichische Importgefäße in der Árpádenzeit. In: Der pannonische Raum um die Jahrtausendwende (vom 9. bis 12. Jahrhundert). Hrsg. Wagner, Margarete – Knopf, Rudolf. Tagungsband der 16. Schlaininger Gespräche 1996 (23–26. September 1996). Eisenstadt 2010. 136. További konkrét számadatokra lásd Merva Szabina: „Rejtélyes bélyegű cserépedények”. Adatok a kiscalföldi kora középkori grafitos kerámia régészeti és archaeometriai kutatásához (megjelenés alatt). Köszönöm Merva Szabinának, hogy megosztotta velem legfrissebb ismereteit és elküldte még publikálatlan tanulmányát.

28 Knittler, Herbert: Zum ältesten Steiner Zolltarif. Eine handelsgeschichtliche Untersuchung. Mitteilungen des Kremser Stadtarchivs 17–18. (1977–1978) 27–75. különösen 74. 92–93. sorok.

29 A bizonyosság foka tekintetében eltérő véleménnyel Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa i. m. 14.; Mittelstraß, Tilman: Graphitkeramik des Mittelalters und der frühen Neuzeit in Altbayern. Ein Beitrag zum Beginn und zur Frühzeit der Obernzeller Produktion. Bayerische Vorgeschichtsblätter 72. (2007) 260. Az elnevezésekre lásd még a Passau környékén bányászott grafit kapcsán (legkorábbi adat 1453-ból): Rudolph, W.: Geschichtliches über den bayerischen Graphit. Verhandlungen des historischen Vereins für Niederbayern 72. (1939) 46–47.

dést is megengedve³⁰ – a 13. század derekára tehető. A „kései” csoport az ismertebb, aminek oka a tömeges előfordulás. Ez az, ami miatt a szakirodalom is jóval hamarabb felfigyelt rá. Egyrészt a szakirodalmat alapvetően befolyásoló Holl Imre nyomán,³¹ másrészt a klasszikus, analógiákkal dolgozó régészeti metódusok alkalmazása révén, harmadrészt pedig természettudományos vizsgálatok híján szinte egységesen az a vélemény alakult ki, hogy a Duna miatt leginkább Alsó- és/vagy Felső-Ausztriából kell származnia a grafitos áruknak, azaz azokat csak és kizárólag importportékeként lehet értelmezni. Az álláspont tökéletesen érthető, ha rászánjuk magunkat analógiák gyűjtésére: meglepően sok közeli párhuzamot találunk. Ugyanakkor annak az ellenvéleménynek is helyt kell adni, ami szerint korántsem lehetett ennyire egyértelmű az összkép: az import mellett bizonyos területeken délnémet–ausztriai gyökerű hagyományokra visszanyúló fazekasművesség is létezhetett.³² Ez a már említett tömeges jellegből logikusan következne, ahogy abból is, hogy szürkére égetett, a grafitossal teljesen megegyező formavilágú, ám grafitot egyáltalán nem tartalmazó edények is nagy számban ismeretesek.

Az elmondottakkal szöges ellentétben áll a „korai” grafitos csoport, amely a legtöbb lelőhelyről igen szerény számban,³³ leggyakrabban csak néhány töredék formájában jelentkezik. Helyi gyártásuk éppen ezért valószínűt-

30 Már a tatárjárás előtt megjelennek a későbbi grafitos csoport előfutárai, ahogy azt például bizonyos budaújlaki leletek is bizonyítják. *Kárpáti Zoltán*: Árpád-kori majorság Budaújlak területén. Budapest Régiségei 35. (2001) 589., 601. 8. kép (BTM Középkori Osztály [a továbbiakban KO] ltsz. 99.70.10.), 604. 11. kép (BTM KO ltsz. 99.70.6.), 19. kép (BTM KO ltsz. 99.71.4., 99.71.5., 99.71.8., 99.71.43., 99.71.17., 99.71.6.); Irásné Melis Katalin 12–13. század fordulójára datál több, redukált égetésű fazekat, és a redukált égetésük okán a „későbbi, XIII. századi grafitos, bécsi fazekak előfutárainak” tekinti őket. *Irásné Melis Katalin*: Kerekegyháza középkori falu Budapest határában. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. II. Szerk. Havassy Péter – Selmeczi László. Budapest 1992. 111. A datálást – az edényformák alapján – véleményem szerint lehetséges inkább a 13. század közepéhez közelíteni. Erre lásd *Kárpát Z.*: Árpád-kori majorság Budaújlak területén i. m. 604. 11. kép, 610. 19. kép.

31 *Holl Imre*: Külföldi kerámia Magyarországon (XIII–XVI. század). Budapest Régiségei 16. (1955) 163–176.; *Holl Imre*: Középkori cserépedények a budai várpalotából. Budapest Régiségei 20. (1963) 340–343.; *Holl, Imre*: Angaben zur mittelalterlichen Schwarzhafnerkeramik mit Werkstattmarken. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Akademie der Wissenschaften 5. (1974–1975) 135–150.

32 *Vö. Feld I.*: Importtárgyak mint a középkori Magyarország gazdaságtörténeti forrásai i. m. 310–311. Bizonyos alsó-ausztriai pusztafalvak terepbejárásakor többek között nyers grafitömöket (Rohgratit) is találtak. (Arról nem beszél a közlemény, hogy a legközelebbi, akár a középkorban is ismeretes grafitlelőhely milyen messze volt a településektől.) *Bors, Kurt*: Einzelwüstungen in Niederösterreich. Ein Bericht zu 81 verstreut liegenden Fundstellen. Unsere Heimat 74. (2003) 192. 30. sz., 194. 31. sz.

33 Az egész Kárpát-medencére való kitekintéssel *Takács, M.*: Österreichische Importgefäße in der Árpádenzeit i. m. A mai Szlovákia területére vonatkozó gyűjtést közöl: *Fusek, Gabriel – Spišiak, Ján*: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky. Archeológia a minearológia. Slovenská archeológia 53. (2005) 265–336. A lelőhelyek listáját kiegészíti: *Péterfi B.*: Árpád-kori grafitos kerámia a Kárpát-medencében i. m. 57–63., illetve *Merva Sz.*: „Rejtélyes bélyegű cserépedények” i. m.

lennek tűnik.³⁴ Igaz, éppen természettudományos vizsgálatok alapján állítható, hogy bizonyos esetekben mégiscsak helyben készülhettek edények (Bácsa).³⁵ Vagy valóban kereskedelmi portékáról volt szó, vagy esetleg valami másfajta okot (például személyes tárgy,³⁶ hadi esemény³⁷) kell feltűnésük mögött látni. Ahogy arra elsősorban a 9–10. századból származó analógiák, illetve a mintegy tíz évvel korábban, bizonyos nyitrai darabokon³⁸ elvégzett vizsgálatok után újabb, publikálatlan, északnyugat-dunántúli (Bácsa, Győr, Moson, Sopron) grafitos edénydarabok petrográfiai elemzése figyelmeztet,³⁹ a „morva irány” óhatatlanul is alábecsült a magyar kutatásban, ami minden bizonnyal a későbbi grafitos csoporttal kapcsolatban általánosan uralkodó régészeti interpretációnak tulajdonítható.⁴⁰ Sőt, nemcsak északnyugati-felvidéki, hanem nyugat-dunántúli töredékek alapján is egyre valószínűbbnek látszik, hogy e kerámia elterjedése, „megkedvelése”, a regionális kereskedelmi és egyéb kapcsolatok megléte a 9. és 10. századra nyúlik vissza. Igen beszédes, hogy a Frank Birodalom keleti peremterületéről, Pozsony környékéről, a Vág völgyéből,⁴¹ Mosonszentmiklósról⁴² vagy az emblematis Zalatárnáról⁴³ is ismertek töredékek. Az utóbbi kettő esetében ráadásul 9. századi keltezés tűnik valószínűnek.

34 Ugyanerre a véleményre jutott a szlovákiai kerámiaanyag alapján Gabriel Fusek is: *Fusek, G. – Spišiak, J.: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky* i. m. 334.

35 *Merva Sz.: „Rejtélyes bélyegű cserépedények”* i. m.

36 *Merva Sz.: „Rejtélyes bélyegű cserépedények”* i. m.

37 Gabriel Fusek megkockáztat egy olyan, teljességgel bizonyíthatatlan felvetést is, miszerint a grafitos tárolóedények és fazekak valamilyen hadművelet során jutottak volna lelőhelyükre („aufgrund von Kriegsoperationen in unser Gebiet gelangt sein”). *Fusek, G. – Spišiak, J.: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky* i. m. 334.

38 „[...] eine Rohstoffherkunft im Moravikum angenommen; die moldanubischen Graphitlagerstätten sind auszuschließen[...]” – *Fusek, G. – Spišiak, J.: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky* i. m. 333.

39 *Merva Sz.: „Rejtélyes bélyegű cserépedények”* i. m. A petrográfiai vizsgálatokat Szakmány György és Bendő Zsolt készítették (ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet, Közet-tan-Geokémiai Tanszék).

40 Ugyanígy az osztrák kutatókat is valószínűleg hasonló, talán világosan ki sem mondott előfeltevések vitték arra, hogy az ausztriai grafitos edények grafitját magától értetődően Ausztriában keressék. *Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa* i. m. 94–95.

41 A Szlovákia területére eső, 9–10. századi lelőhelyek listája *Fusek, G. – Spišiak, J.: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky* i. m. 306–307., illetve 14. ábra.

42 *Martinschich Balázs: A VIII–IX. századi települések kronológiája a Kisalföldön. Telepkerámia. Budapest 2011. (Kézirat.)* 76–79., 87–88. Köszönöm Martinschich Balázsnak, hogy kérésemre elküldte szakdolgozatát.

43 Gergely Katalin (Magyar Nemzeti Múzeum) szíves közlése.

A középkori óbudai piactér jelentősége

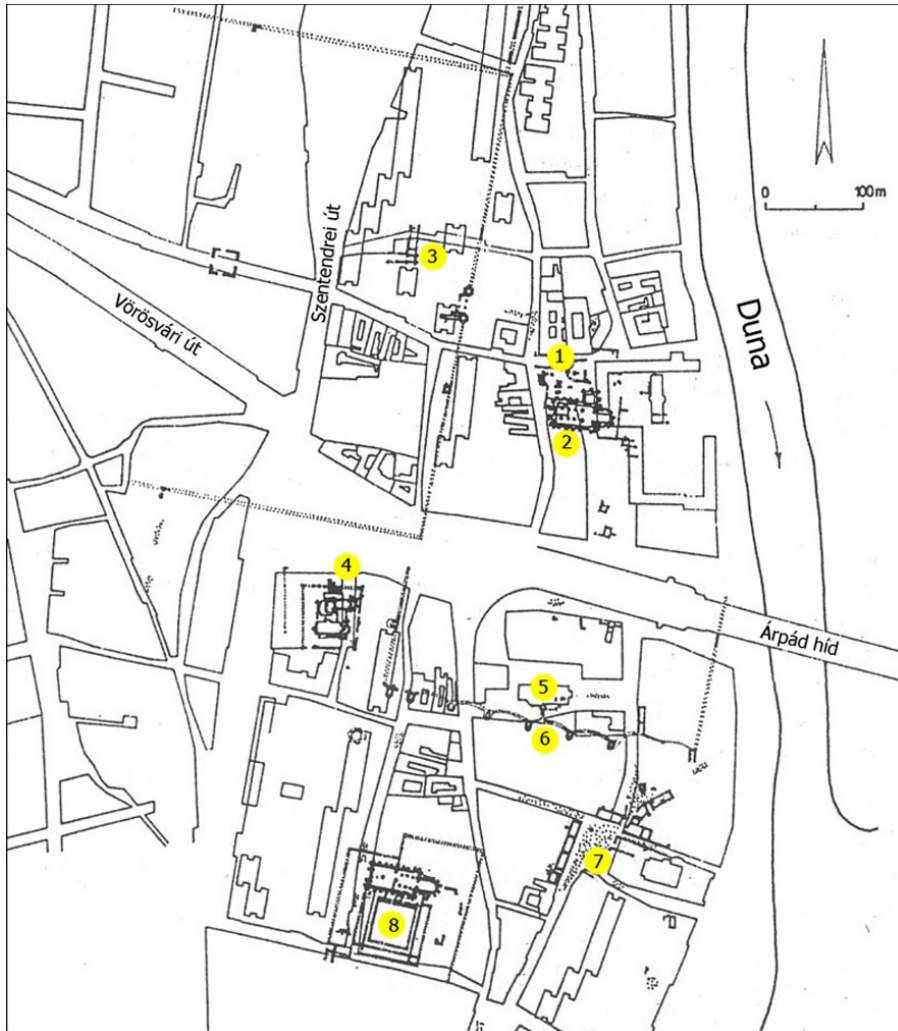
Mennyiben különleges, különleges-e egyáltalán az Óbudán előkerült grafitos kerámiák csoportja? „Csupán” annyiban, hogy valóban egyedi lelőhelyről van szó. A Kárpát-medence területéről nagyobb számban Pozsony és Nyitra területéről⁴⁴ ismerünk ilyesfajta, publikált töredékeket. Ezenkívül a korai grafitos kerámiáknak különösen fontos lelőhelye az egykori középkori óbudai piactér (2. kép), azaz a klasszicista zsinagóga (Lajos utca 163.), a jelenlegi földhivatal kockaépülete (Lajos utca 160–162.) és az egyetlen álló, középkori eredetű épület (Lajos utca 158.), illetve ez utóbbihoz dél felől hozzáépült, újkori épületsor (Lajos utca 154–156.) által határolt, háromszög formájú terület (3. kép). A várostörténeti szakirodalomban elfogadott az a feltételezés, hogy e terület északkeleti sarkából kiinduló íves utca, amelynek nyomait a Lajos utca 165. számú telken találták meg, valószínűleg a középkori kikötőhöz vezetett.

Szerencsés véletleneknek köszönhető, hogy a tér a középkori formájával többé-kevésbé megegyezően maradt korunkra. Kizárólag formai kontinuitásról lehet persze szó, ugyanis az említett, Lajos utca 158. alatti ház kivételével a tér épületállománya, funkciója, annak emléke a középkori várossal és annak lakosaival együtt elenyészett. A Lajos utca 163–167. telkeken folytatott ásatásoknak, az ott feltárt építészeti emlékek és leletanyag jelentőségének a feltárója, Bertalan Vilmosné is tudatában volt. Ennek tulajdonítható, hogy valamikor az 1990-es évek elején az ottani munkálatokról összefoglaló jelentést készített.⁴⁵ Az ismeretanyag feldolgozása azonban 2008. évi halála miatt elakadt, pedig minden bizonnyal hosszú ideje tervezte e tanulmányokat is: korábbi ásatásait és azok leletanyagát szisztematikusan elemezte és publikálta. Halála azonban – hiába a valóban példásan alapos dokumentálás – jócskán megnehezíti az általa teljes mértékben átlátott, rendkívül bonyolult rétegvizonyokkal rendelkező, számos helyszínre szétaprózódó városi ásatások vizsgálatát, rendszerbe foglalását. Ekképp lehetséges az, hogy Vörös Istvánnak egy rövid, a Lajos utca 165–167. telkek területén előkerült csontokat feldolgozó írása tartalmazza legteljesebben a Lajos utca 165. lelőhely objektumainak a listáját.⁴⁶ Bertalan Vilmosné megjelent írásaiban hiába keresünk erre vonatkozó információkat. Csak bizonyos témák kifejtésére került sor még a feltáró életében,

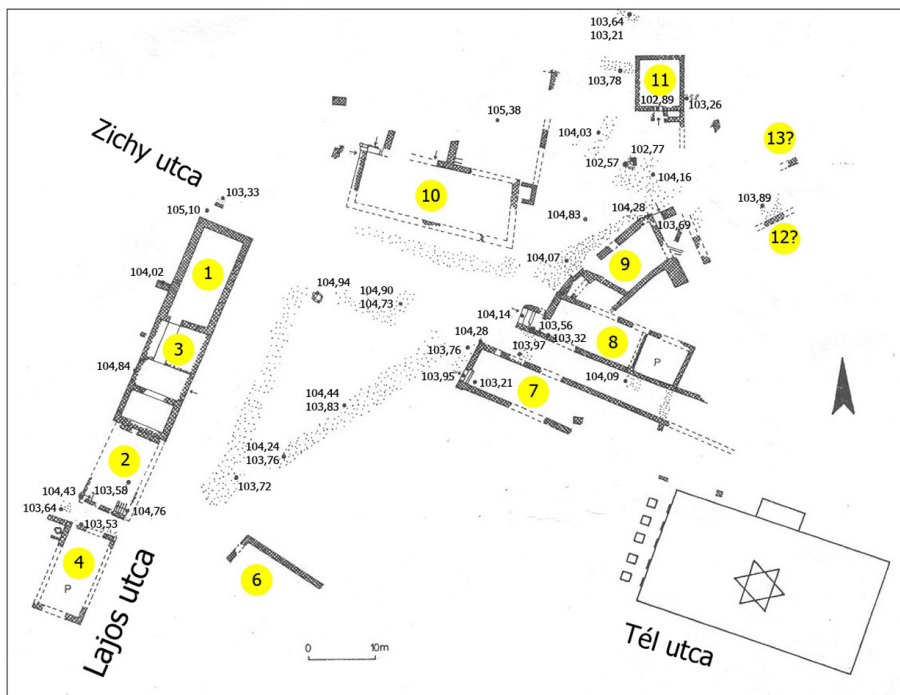
44 Fusek, G. – Spišiak, J.: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky i. m. 307–308., illetve 15. ábra.

45 BTM RA ltsz. 1678–92. Ennek a mellékletei között 21, kizárólag kerámiát tartalmazó tábla található (nem azonos az előző lábjegyzetben említett táblákkal), amely kerámiatípusonként veszi végig az előkerült leletanyag legjellemzőbb darabjait. Nagy hangsúlyt fektetett az összeállítás a legkorábbi, a 11–12. századok leletanyagára, de kora újkori darabokat is találunk a válogatásban.

46 Vörös István: Előzetes jelentés Budapest III. ker. Lajos u. 165–167. sz. alatti 11–13. sz.-i állatcsontleletekről. Budapest Régiségei 25. (1984) 439.



2. kép. A középkori Óbuda topográfiája (a legfontosabb római és középkori építészeti emlékek):
 1. Szent Péter-templom 2. Szűz Mária-templom 3. ferences kolostor 4. a királyi, majd királynéi palota 5. Szent Margit-kápolna 6. késő római erőd falai 7. a középkori piactér a körülötte lévő házakkal 8. klarissza kolostor (Altmann Júlia: Újabb középkori várostörténeti kutatások Óbudán. In: Régészet és várostörténet tudományos konferencia [Pécs, 1989. március 16–18.]. Szerk. Uherkovich Ákos. Pécs, 1991. 72. 1. ábra nyomán)



3. kép. A középkori óbudai piactéren feltárt házak és útmaradványok Bertalan Vilmosné nyilvántartása szerint (Bertalan Vilmosné: Óbuda középkori topográfiája. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk. Fodor István, Selmeczi László. Budapest, 1985. 264. nyomán)

így például a „későivel” szemben⁴⁷ a „korai” grafitos anyag is félig-meddig feledésbe merült.

Sok töredék persze – lévén szó városi, éppen ezért sokszor bolygatott területéről – későbbi leletanyag kíséretében került elő, ami ez esetben a pontos kronológiai besorolást nem teszi lehetővé. Igen sajnálhatjuk, hogy a piacteret északról határoló Lajos utca 160. számú telek feltárásáról – a lappangó ásatási napló miatt – milyen keveset tudunk.⁴⁸ A Lajos utca páratlan oldalán, szinte szemben e telekkel a Lajos utca 163. szolgáltatja azonban az örömteli példát. 1963-ban és 1970-ben végzett ásatásokon némileg nagyobb felületen lehetett

47 Bertalan Vilmosné: Bélyeges ausztriai edények Óbudáról. Budapest Régiségei 32. (1998) 181–209.

48 „A leletanyagban egy grafitos anyagú edény töredéke került elő, melynek nagyon erős peremrészlete van. (343. kép) Ebből az edénytípusból ezen a környéken már több darab került elő.” – *Kaba Melinda*: A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1971–1975 között. Budapest Régiségei 24 (1976) 437. 158. sz. Az említett grafitos edény (valójában tárolóedény) töredékéről fényképet is közölték: Budapest Régiségei 24. (1976) 211. 343. kép, 227. (képalírás: „XIII. századi grafitos edény perem részletei”). A Lajos utca 160. sz. telken végzett kutatásokról lásd még: *Magyar Régészeti Műhely* 1976. évi 1. szám 10. oldal.

megfigyelni kedvező, késő középkori vagy későbbi korszakok bolygatásaitól mentes rétegvizonyokat, objektumokat. 1970-ben egy 3,8×4 m felületű objektumrészlethez tartozó cölöplyukak kerültek elő. A „korai” grafitos kerámiát tartalmazó réteg(ek), amely(ek) talán egy planírozás során keletkeztek, közvetlenül a római rétegeken, maradványokon húzódtak. Több, római rétegbe mélyített cölöplyukat, illetve egy helyen egy igen nehezen meghatározható vonalú objektumot is ugyanezzel a grafitos kerámiában gazdag törmelékkal töltöttek be.⁴⁹

Árpád-kori grafitos kerámia a legnagyobb számban és a legjobb kontextusban a középkori piactér északkeleti sarkánál lévő telken (Lajos utca 165.)⁵⁰ került elő. Itt szintén sikerült olyan réteget, objektumot feltárni, amelyet vélhetően már a 13. század második felének bolygatásai sem érintettek. Ráadásul e telken az ásatónak módja volt egy kicsit nagyobb felületen kutatni. Sorsdöntőnek – korábbi előzmények nyomán⁵¹ – az 1982-ben és 1984-ben folytatott ásatások bizonyultak.⁵² Az ásatóra, Bertalan Vilmosnéra a telken már korábban megfigyelt és csak részleteiben feltárt, az első formájában a kapuja kialakítása alapján a 13. század derekán⁵³ felépített ház („9. ház”) és az azelőtt keletkezett rétegek tisztázása várt. A témánk szempontjából fontos grafitos leletanyag ezen a telken is – a Lajos utca 163. telekhez hasonlóan – részben réteg-

tásokra, ahol már 1951 és 1953 között Szilágyi János folytatott ásatásokat, részben e rövid kis kutatási közlemény, részben a leletanyag beletárolt részét szolgál információkkal. Bertalan Vilmosné ásatási dokumentációja nincs meg a BTM Régészeti Adattárában.

49 A régészeti dokumentáció: 1962: BTM RA ltsz. 423–77; 1970: BTM RA ltsz. 446–77.

50 Az 1960-as évekre, amikor az első ásatást elvégezték, a Lajos utcának a zsinagógától (163. sz.) északra eső páratlan oldalát teljes egészében, a páros oldalt pedig nagyjából szanálták. Az 1930-as években egy új utat is nyitottak a területen (Névtelen utca), amelyet végül az 1980-as évek második felében, a terület végleges rendezésekor megszüntettek. Éppen ezért sok esetlegességet találunk az ásatási területek megnevezéseiben. Míg az 1982-ben és 1984-ben a Lajos utca területén folyt ásatások 1970-es évekből előzményei Lajos utca, addig az 1980–1981. évi munkálatok Névtelen utca alatt találhatók a BTM Régészeti Adattárában és a leltárkönyvekben. Emellett fontos utalnom még arra is, hogy e szanált területen, ahol a telekhatárok, mivel olykor nem is látszóttak, nem jelentettek akadályt, igen gyakori volt a több telken átnyúló kutatóárok. A jelenséget nem feltétlenül jelezték mindig. Így például a Lajos utca 165. sz. alatt folyt ásatás is érintette valószínűleg a 167. sz. telket, ugyanis olykor maga Bertalan Vilmosné is ekképp nevezi az ásatási területet.

51 Szilágyi János, illetve Bertalan Vilmosné ásatásai: BTM RA ltsz. 416–77, 417–77; 1975: BTM RA ltsz. 198–77; 1978: BTM RA ltsz. 1134–79; 1980: BTM RA ltsz. 1279–81; 1981: BTM RA ltsz. 1347–82, 1348–82.

52 1982: BTM RA ltsz. 1389–83, 1393–83, 1984: BTM RA ltsz. 1470–85.

53 A kaput tudomásom szerint stíluskritikai alapon közeli párhuzama nyomán (budai domonkos kolostor 1254. körüli kapuzata) a 13. század közepére szokás keltezni. Erre lásd *Altmann, Júlia – Bertalan, Herta*: Óbuda vom 11. bis 13. Jahrhundert. In: Budapest im Mittelalter. Hg. Gerd Biegel. Braunschweig 1991. 19. Az összefoglaló dokumentációban is ez olvasható: BTM ltsz. 1678–92, „Lajos utca 165. 9. ház” köteg: 4. Az ásatási dokumentációban helyenként megjelenik korábbi (például 1200 vagy 1230 körüli) datálás is. Például BTM RA ltsz. 1393–83, ásatási napló: 22. vagy BTM RA ltsz. 1470–85, ásatási napló: 8., vagy az ugyanott lévő képjegyzék: 1. (5. kép).

ből, részben pedig egy földbe mélyített objektum betöltéséből került elő. A régészeti jelenségeket röviden összefoglalva elmondható,⁵⁴ hogy a Lajos utca 165. számú telek kutatása során három földbe mélyített házat (1., 3., 7. objektumok), illetve egy gödröt tártak fel. Közvetlenül római rétegeken, olykor falmaradvány mellett alakították ki őket. Miután a földbe mélyített épületeket ismeretlen okból felhagyták, betömték őket a grafitos kerámiában és állatcsontban gazdag 4. réteggel. Az ezt követő időszakra kell datálnunk az első, rendezettebb út kialakítását, illetve ekkor emelhették a „9. ház” helyén az első épületet, amelyre ma már csak egy töredékes falszakasz utal. Majd valószínűleg a 13. század közepén az épületet kibővítették. Ekkor épült a díszes, északnyugati részen lévő kapuzat, amely egyébként az első utat is metszi.

E jelenségek és az előkerült leletanyag nem példa nélküli Óbudán. A leginkább kínálkozó összehasonlítási alapnak a közvetlen környék tűnne, amely azonban mindmáig feldolgozatlan. Így legfeljebb csak igen felszínes sejtésünk lehet az előkerült és beletárolt tárgyak, valamint a rövid kutatási jelentések, ásatási dokumentációk alapján. Gondolok itt elsősorban a „9. ház” szomszédságában Altmann Júliának az Árpád híd budai hídfőjétől délre felépített szálloda területén 1985 és 1987 között – Szilágyi János és Bertalan Vilmosné nyomdokaiban – végzett feltárásaira. Ahogy Altmann megállapította: „Az ásatások igen jelentős eredménye, hogy a terület korai periódusából több objektum részlete került elő. A házak alaprajza nehezen követhető, inkább csak lesározott padlószintek és kemencék maradtak meg. A sűrű bolygatások miatt nem volt megfigyelhető, hogy az épületek földbe mélyítettek voltak-e, vagy olyan föld fölötti házak, amelyek oldalai fából, agyagból készültek. Az Árpád-kori házak között több szabadon álló kemencét is feltártunk.”⁵⁵ Ugyancsak a közelben, a zsinagógától délre tárta fel 1990-ben Bertalan Vilmosné 11–12. századi kerámia társaságában egy földbe mélyített ház részletét.⁵⁶

A grafit(os kerámia) ötven árnyalata⁵⁷

Valószínűleg a grafitos tárolóedényekkel foglalkozott legtöbbet a szakirodalom. Teljes edény tudomásom szerint nemcsak Óbudán, hanem – a típus 15. századnak tartott, Sankt Pölten-i példányának kivételével – másutt sem ke-

54 A régészeti jelenségek részletes ismertetésére egy másik tanulmányomban fogok sort keríteni.

55 Altmann Júlia: *Piactér a középkori Óbudán*. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. [Budapest] 2004. 60.

56 BTM RA ltsz. 1635–91; vö. A Középkori Osztály munkatársainak ásatásai és leletmentései 1981–1991 között. Budapest Régiségei 29. (1992) 248. (Bertalan Vilmosné jelentése). A Tél utcában nem ez volt az első alkalom, hogy Árpád-kori településmaradványok kerültek elő, hiszen korábban, az 1970-es években Altmann Júlia is belefutott ugyanilyen korú objektumokba, de nem volt lehetősége ezeket kibontani. Erre lásd *Kaba M.: A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1971–1975 között* i. m. 438. 162. sz.

57 A leletanyag részletes bemutatását egy másik tanulmányomban fogom elvégezni.

rült elő. Ezzel szemben a némileg más, „négyzetes” profilú, elsősorban a morva–cseh területeken elterjedt tárolóedény-típusból jóval több teljes példányt ismerünk. Óbudán igen ritka a nagyobb, 20–30 cm-es magasságot meghaladó vagy éppen az edényszájából nagyobb ívet megőrző darab (24. tábla: 1–2. képek). A leggyakrabban 10–15 cm-es peremtöredékek vagy annál is kisebb oldalfalak kerültek elő. Rengeteg bizonytalanság van tehát a rekonstrukció körül, a többféle díszítésű, kiképzésű perem-, oldal- és fenéktöredékeket egyelőre nem lehetséges összekapcsolni.⁵⁸

Gabriele Scharrer-Liška két főtípust különített el peremek alapján. Az első típus megvastagodó, általában négyszög keresztmetszetű („cseh–morva”). Óbuda (de az egész mai Magyarország) területéről nincs tudomásom, hogy e típus darabja valaha is előkerült volna. (A mai Délnyugat-Szlovákiában viszont több lelőhelyről, elsősorban Nyitráról ismert.)⁵⁹ A második típus erősen megvastagodó, „buzogányszerű” (*keulenförmig*), és Óbudáról is ismert. Ennek az osztrák területeken a 13. századtól az egész késő középkor folyamán kimutatható 2/b altípusa (ovális metszet, gömbölyded kiképzésű, lekerekített éllel rendelkező perem, amelynek robusztusságához képest igen vékonynak hat az oldalfal) Óbudán igen ritka. A korai rétegekből nem is került elő ilyen. A legtöbb tárolóedény – a Lajos utca 163. és 165. számú telek bármely rétegből jöttek is elő – tehát mind a Gabriele Scharrer-Liška-féle 2/a típusba sorolható, amelyre tehát a „buzogányszerűen” megvastagodó, tagolt perem jellemző. Az ásatási körülmények nem tették lehetővé, hogy ezen altípuson belül bármiféle további csoportosítást vagy éppen időrendet fel lehessen állítani. Az alapformák megegyeznek, a perem kialakításában és az edényvállon futó díszítés részleteiben lehet eltéréseket megfigyelni. Kivétel nélkül grafitall soványítottak, igaz, sem óbudai, sem más lelőhely esetében nem tudok megegyező formakincsű, de grafit nélkül soványított tárolóedényről. Valójában a fizikai paraméterek alapján (az anyagösszetételt nem tudtam vizsgálni) sem látható értelme a csoportosításnak. Jóllehet igen nagy az eltérés az átmérők tekintetében (33–63 cm), a profil jellege alapvetően megegyezett.

A szakirodalom alapján a 11. századtól kezdett elterjedni az *ummäntelte Graphittonkeramik*, vagyis a vegyes égetésű grafitos kerámia.⁶⁰ Ez az edényége-

58 A 9–13. századi magyarországi és ausztriai példányok között nincs tudomásom ilyen egész példányról. A késő középkorból Sankt Pöltenből ismert egy kisebb mértékben rongálódott példány. Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa i. m. 39. (Abb. 7). Itt jegyzem meg, hogy számomra nem meggyőző az az érvelés, hogy az a bizonyos edény csak és kizárólag a 15. századra lenne keltezhető. A „morva” tárolóedényekre vö. például Rzeźnik, P. – Stoksik, H.: Weakening and Structural Temper i. m. 265. Fig. 13.

59 Fusek, G. – Spišňák, J.: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky i. m. 288–293., 304., 333., 335.

60 Például Huber, Elfriede Hannelore – Kühtreiber, Karin – Scharrer, Gabriele: Die Keramikformen des Hoch- und Spätmittelalters im Gebiet der heutigen Stadt Wien sowie der Bundesländer Niederösterreichs und Burgenland. In: Beiträge vom 34. Internationalen Hafner-Symposium auf Schloß Mauters in Bozen/Südtirol, 2001. Hrsg. Werner Endres, Konrad Spindler. Innsbruck 2003. 45.

tési eljárás úgy zajlott, hogy előbb oxigénhiányos közeget hoztak létre a fazekaskemencében, aminek következtében az anyag szürkére színeződött, majd egy idő után a tűztérbe egyenletesen levegőt engedtek, aminek hatására a kerámiafelszín vörösre égett. Az Óbudán, azon belül a két telken tapasztaltak alapján kijelenthető, hogy az előkerült tárolóedények többsége ebbe a sajátos égetéssel létrehozott csoportba tartozik. Barnásszürkés, olykor rózsaszínes az edény felülete, az oxidáció alig néhány tizedmilliméter mélyre hatolt. Ritkának mondható az olyan töredék, amely egyöntetűen középszürke. Igaz, meg kell jegyezni, hogy az oxidált felület korántsem kapott minden esetben egységes színt, sokszor foltosra sikeredett az égetés (jó eséllyel kizárható, hogy a kiegészítés után másodlagosan vörösödött volna ki az edény felülete).

Gyakran tapasztalni, hogy a tárolóedényeket a nyak tájékán (ritkán még égetés előtt) átfúrták. E furatokban sokszor elrozsdásodott drót töredékei fedezhetők fel. Nem igazán látható szabályosság a lyukak elrendezésében, nem egy példa van arra, hogy az edények oldalán találjuk ezeket (1. tábla: 4. kép, 4. tábla: 1. kép). Mindezek alapján csak arra gondolhatunk, hogy a nehéz edényszeremhez képest vékony falakat drótozással igyekeztek szilárdítani, vagy éppen olyan célból, hogy az edények mozgatását megkönnyíthessék. Az edényfal megfúrása igencsak kérdésessé teszi, hogy miféle terméket szállítottak benne, hiszen folyadékról ilyenformán aligha lehetett szó. Néhány fazék esetében is hasonló abróncsolásról (?) tanúskodnak az edény nyakán vagy oldalán fellelhető lyukak.

Nemcsak a tárolóedények esetében rendelkezünk Alsó- és Felső-Ausztria területéről meglehetősen azonos analógiákkal, hanem ugyanez igaz a fazekakra is.⁶¹ Az előbbi típusnál bizonyosan egy hosszán élő formáról van szó,⁶² keltezésük – elsősorban párhuzamok révén – leginkább a 11–12. századra⁶³ tehető.⁶⁴ Ami a fazekakat illeti, Óbudáról, a Lajos utca 163–165. területétől északra, a késő római erőd bástyáinak környékéről (már csak a lelőhely is el-

61 Scharrer-Liška munkáján (*Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa i. m.)* túl lásd például *Felgenhauer-Schmiedt, Sabine: Die hochmittelalterliche Burg Möllersdorf. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 2. (1986) 16., 33–34. Taf. 6–7., 43. Taf. 16.; Kaltenberger, Alice: Das Fundmaterial des Burgstalles Ober-Blasenstein in St. Thomas am Blasenstein, Bez. Perg, OÖ. Jahrbuch des O[ber]ö[sterreichischen] Musealvereines Gesellschaft für Landeskunde I/142. (1997) 57., 80–93. Taf. 1–7.*

62 „[...] ist anhand ethnographischer Parallelen als gesichert anzusehen, dass diese Art von Vorratskeramik sehr langlebig war [...]” – *Takács, M.: Österreichische Importgefäße in der Árpádenzeit i. m. 135.*

63 *Merva Szabina: A 10–11. századi kerámia keltezésének problematikája egy kislétföldi esettanulmány tükrében.* In: *Hadak útján XX. Népvándorlaskor fiatal kutatóinak XX. összejevetelének konferenciakötete.* Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30. Szerk. Petkes Zsolt. Budapest 2012. 277. alapján – stratigráfiai megfontolásokból – akár már egy 10. századdal kezdődő határ is szóba jöhetne. A grafitos tárolóedények 9–10. századi keltezése sem „örödtől való”: *Merva Szabina: A korai Árpád-kori sáncvárok keltezési lehetőségeiről.* *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 9. (2012:1–2) 12. és 1. tábla.*

64 Vö. *Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa i. m. 40.*

gondolkodtató!) rendelkezünk néhány olyan „korai” darabbal, amelyek – formai alapon elemezve őket – zavarba ejtően korainak (10–11. század?) tűnnek.⁶⁵ Általában azonban „jobb híján” és párhuzam révén talán kevésbé 11–12., mint inkább 12. századi datálás támogatható. Gabriele Scharrer-Liška 2007-ben megjelent monográfiájában közöl egy olyan összeállítást, amely ugyan nélkülözi a pontos hivatkozásokat, de megkönnyítheti az Óbudán előkerült leletanyag rendszerezését.⁶⁶ Sabine Felgenhauer-Schmidt munkája is hasonló kelteztést javasol. Ez alapján – legalábbis egyelőre nem igazolható munkahipotézisként – az óbudai anyagot is tulajdonképpen két, egy 11. (ívesebb, lekerekítettebb peremek: 6. tábla: 6. kép) és egy 12. századi (ívesen vagy szögben kihajló, egyenesre vágott perem: 6. tábla: 3. kép, 6. tábla: 5. kép) csoportba lehet osztani.⁶⁷

Darabszám alapján haladva, a sorban kétségkívül táltöredékből van a legtöbb, az orsókorongok található a második helyen, ezenkívül pedig egy-egy unikálisnak tűnő töredékünk van más edénytípusokból. A tárolóedényekhez és fazekakhoz képest a serpenyők és a tálak kialakulásuk idejét tekintve (jóval) későbbi termékek. Ugyan már a 10. századtól vannak szórványosan (Bajorország területéről) serpenyőtöredékek, de azok még egyáltalán nem grafitos soványításúak. Az ilyenek bizonyítottan csak a 13. század első felétől terjedtek el. A grafitos soványítású tálak pedig vélelmezhetően már a 11. században léteztek, legkorábbi, biztos darabok viszont csak a 12. századra (második felére?) keltezhetők. A tálak kapcsán Gabriele Scharrer-Liška háromféle csoportot különített el: az enyhén megvastagodó és lekerekített, a megvastagodó, belülről-kívülről egyaránt bordázott, illetve a megvastagodó, belülről bordázott típusokat.⁶⁸ Az általam feldolgozott anyagban elsősorban az 1. típus képviselteti magát, de van példa a 2.-ra is (6. tábla: 2. kép). Rendelkezünk olyan darabbal is, amely éppenséggel a Scharrer-Liška által felvázolt sémába nem illik bele.⁶⁹ Egyetlen serpenyőtöredékünk (6. tábla: 4. kép) meg-

65 Mivel a leletkörülményekről igen keveset lehet kideríteni, ezért nem is foglalkozom e töredékekkel (BTM KO ltsz. 93.85.1.1., 93.85.2.1.) behatóbban. Scharrer-Liška közöl egy olyan, grafitos fazekakról készített tipológiai összeállítást, amely alapján az egyik töredék (BTM KO ltsz. 93.85.1.1.) a maga egyszerű, kihúzott egyenes peremével a 11. század első felére lenne keltezhető. Vö. Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa i. m. 37. Abb. 6.

66 Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa i. m. 45.; Scharrer-Liška az ívesen kihúzott, felül lekerekített peremű fazekakat 1100 körülől indítja, az egyenesre levágott peremtípust 1200-tól. A fejlődési sor feltehetően úgy készült, hogy néhány jobban datálható és egészen megmaradt fazekat egy sorba rendezett, ezzel pedig kimondatlanul is azt állítva, hogy egy és ugyanazon fejlődési sorba tartoznak. Ez viszont számomra korántsem egyértelmű.

67 Korábbi (Keramische Bodenfunde aus Wien. Mittelalter – Neuzeit. S. I. [Wien] s. d. [1982] 46. Taf. 5: „11. század” – ívesebb perem) például a BTM KO ltsz. 86.672.8.1., 86.678.11.1. töredék, későbbiek lehetnek (Keramische Bodenfunde i. m. 52. Taf. 6: „12. század”): BTM KO ltsz. 86.669.3.1., 86.669.4.1., 86.669.8.1., 86.678.6.1., 86.678.10.1.

68 Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa i. m. 52–55.

69 Belülről eldolgozott fal, kívül bordázott: BTM KO ltsz. 97.31.87.1.

lehetősen jelentéktelen kinézetű, egyedüli árulkodó vonása az, hogy a fal egy részen erősen megvastagodik, vagyis jó eséllyel a serpenyő falának és nyelének illeszkedéséről van szó.⁷⁰

Szintén csak egy töredékünk van (6. tábla: 7. kép) a kétfülű kannák (*Doppelhenkelkanne*) Scharrer-Liška-féle 1. típusából (lekerekített perem, perem alól induló két fül, gömbölyű edényttest, edényvállon kiöntőcső). A különbség e darab és a grafitos fazekak között annyi, hogy az említett kannánál (típustól függetlenül) az edény szájának átmérője „meglehetősen kicsi” ahhoz viszonyítva, amilyen mértékben hasasodik az oldalfal. Ennél, igaz, felbecsülhetetlenül több segítséget jelent az, hogy egy 12. századra keltezhető, Möllersdorfból származó, teljes egészében megmaradt példánnyal is jó párhuzam vonható. Maga az edénytípus egyébként egy régóta bevált forma: néhány kutató szerint akár már a Karoling-korba, vagyis a 7–8. századba vissza lehetne követni. Az említett 1. kannatípus kialakulása a 11. századra tehető, és egészen a 12–13. század fordulójáig kedvelt darab volt, amíg éppen a füleskannák (*Bügelkanne*) ki nem szorították.⁷¹

Végül, de nem utolsósorban szót kell ejteni az orsókorongokról. A sor végén való említésüket leginkább az indokolja, hogy a legtöbb esetben ezeket a tárgyakat más edények, leginkább a tárolóedények vastag falából fúrták ki.⁷² Mindössze egy olyan darabot ismerek, amely kifejezetten orsókorongnak készült, nem másodlagos termékről van szó. E kónikus tárgyat egyébként bevágásokkal díszítették (6. tábla: 1. kép). Az említett újrafelhasználás, de már csak a legmesszebbmenőkig funkcionális forma miatt is ennél a tárgytípusnál szinte lehetetlen a pontosabb datálás.

*

Mint olyan sok esetben, „használható” pénzlelettel sem a Lajos utca 163., sem pedig a 165. esetében nem rendelkezünk. A középkori piactér közeléből tudomásom szerint összesen négy Árpád-kori pénz került elő, amelyből három teljességgel használhatatlan pontosabb korhatározáshoz, a negyedik pedig a 11–12. századi Árpád-kori kerámia kérdésében nem segít bennünket.⁷³ Éppen ezért a

70 Óbudáról egy egyedülálló serpenyőnyéldarab is ismert (BTM KO ltsz. 96.96.24.1.).

71 Scharrer-Liška, G.: Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa i. m. 57–60. Ugyanennek a töredéknek nem maradt meg a kiöntő nyílása, de ilyen, egyébként rendkívül ritka edényrész mégsem teljesen ismeretlen Óbudán: BTM KO ltsz. 96.8.16.1. (Zichy utca 7.). Az ásatásra: BTM RA ltsz. 653–78. Grafitos anyagú, kengyelfüles kannához tartozó darabok: BTM KO ltsz. 88.48.1.1. és 88.49.1.1. (Árpád fejedelem útja és Lajos utca 179.).

72 A korai rétegekből ilyen jellegű orsókorong nem került elő (vö. még: BTM KO ltsz. 86.685.5.1., 86.685.6.1., 91.392.1.1.).

73 1. BTM KO ltsz. 92.148.7.1. (Könyves Kálmán [1095–1116] obulusa): Névtelen utca (1980), az 1. és 2. újkori ház között, a középkori ház keleti [oldalán], kevert, agyagos barna föld (–100–150 cm), kora újkori kerámiával. 2. BTM KO ltsz. 92.149.21.1. (II. Eberhard salzburgi érsek [1200–1246] dénárja, friesachi pénzverde): Névtelen utca (1980), 80/1 szelvény, a két újkori ház területén a középkori háztól keletre, faszenes feletti laza agyagos réteg, több töredék könnyűszerrel keltezhető lenne a 11–12. századra is, de a BTM KO ltsz. 92.149.2.1. töredék inkább a 13.

stratigráfia lehetne segítségünkre. A betöltésben található leletanyag azonban a 11–12. század között szór. Nagy kérdés, hogy e korai csoport meddig volt használatban: esetleg a tatárjárásig (a korai Óbuda fénykorának végéig) is használták-e őket, vagy csak a 12–13. század fordulójáig, amikor az osztrák területeken bekövetkezett a grafitos kerámia „korlátlan egyeduralmának” és képviselőinek, a fentebb tárgyalt óbudai daraboknak a visszaszorulása? Annyi biztos, hogy már a tatárjárás előtt megjelennek a későbbi grafitos csoport előfutárai, ahogy például azt bizonyos budaújlaki leletek is bizonyítják.⁷⁴

A régészeti módszerek segítségével kialakított képet a legjobb lenne/lett volna más tudományágak vizsgálataival is megerősíteni vagy megcáfolni, de legalábbis új szempontokat adni. Az anyagvizsgálat magától értetődőnek tűnne. Ez a lehetőség már a feltáróban, Bertalan Vilmosnéban is – szemmel láthatólag – felmerült, ugyanis néhány darabon szabályos vágásnyomokat látni,⁷⁵ és más is Bécsben elvégzett anyagvizsgálatról tanúskodik. Nemcsak kerámiából vettek mintát, hanem salakdarabokból is. Ennek végeredménye azonban nem ismert.

Zavarba ejtő ugyanakkor, hogy jelentőségében a korai Óbudához fogható Pest területéről egyetlen, a 11–12. századra datálható grafitos töredéket sem sikerült fellelni, szemben más, Óbuda és Pest közeli településekkel: Kána,⁷⁶ Soroksár,⁷⁷ a későbbi Víziváros területe.⁷⁸ Miként kell azokat a bizonyos földbe mélyített óbudai objektumokat értelmezni, amelyeket éppen nagy mennyiségű grafitos kerámiával töltöttek be? Lehetnek-e ezek „preurbánus” település, esetleg a legkorábbi Óbuda nyomai? Vagy pusztán csak – gondolva a Lajos utca 165. sz. telken előkerült fémsalakra, illetve az 1980-as évek második felében Altmann Júlia által feltárt nagy méretű, ismeretlen funkciójú kemen-cére⁷⁹ – a dunai kikötőhöz közel fekvő „műhelyekről”, „gazdasági épületekről” (értsd: nem lakóházakról) lett volna szó? Ha e kérdésekre egyelőre – a Bertalan Vilmosné, illetve Altmann Júlia vezette ásatások feldolgozatlansága miatt – nem is tudunk biztos választ adni, ahhoz azonban kétség sem férhet, hogy e „korai” grafitos csoport jelenléte Óbuda távolsági kereskedelmi kapcsolatairól tanúskodik, amelynek ütőere a Duna, szíve pedig a középkori piactér lehetett.

század első felét valószínűsíti. 3. BTM KO ltsz. 92.183.1.1. (IV. István [1162–1163] arab pénzt utánzó rézpénze): Névtelen utca (1980), 80/1 szelvény, szórvány. 4. BTM KO ltsz. 93.77.21.1. (IV. István [1162–1163]): Árpád fejedelem útja, Névtelen utca (1981), a szálloda területe, 81/1 szelvény, déli rész, 2. köves út átvágása (200–230 cm), ugyaninnen még 13. századi, 13. század végiként leltározott kerámia is előkerült.

74 Kárpáti Z.: Árpád-kori majorság Budaújlak területén i. m.

75 BTM KO ltsz. 97.31.60.1., 97.31.87.1.

76 Terei György – Vargha Mária: Madár alakú bronzcsat az Árpád-kori Kána faluból. Budapest Régiségei 46. (2013) 157.

77 BTM KO ltsz. 88.54.1. Vö. Irásné Melis K.: Kerekegyháza középkori falu Budapest határában i. m. 74.

78 Benda Judit (BTM) szíves közlése.

79 Altmann J.: Piac tér a középkori Óbudán i. m. 60., 62–63. 2–3. kép.

Függelék

Rövidítések

M = magasság / mélység

OV = oldalvastagság

Sz = szélesség

1. 91.231.1.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1970. júl. 31. *Lelőhely:* Lajos utca 163., „A” szelvény, északi rész, 2. pincefenék, 4. réteg (M: -340 cm) – 119. zacskó
- b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia; samottal, kavicsörleménynyel, grafitral soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, megvastagodó, ferdén kihúzott, síkozott; egyenetlen vastagságú perem. *Felületkiképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (perem alatt, oldalfal belülről másodlagosan megvastagítva), edényváltótól a fenék felé aszimmetrikusan elhúzott, három hullámvonal.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül vörösesbarna szürkés foltokkal, belül közepsszürke, barnásszürke. – *Egyéb:* kívül max. 4 mm világosszürke, falmag közepsszürke; másodlagosan két helyen átfúrva (edénynyak, edényhas).
- e. M: 12,9 cm, Sz: 14,05 cm, OV: 0,9–2,0 cm, d (perem): 33,8 cm. – *Állaga:* 3 darabból összeragasztva.

Rajz: 1. tábla, 4. kép.

2. 91.232.1.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1970. *Lelőhely:* Lajos utca 163., „A” szelvény, északi rész, 2. pincefenék (M: -250–340 cm), 4. réteg (fekete, pernyés réteg) – 227. zacskó
- b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia; samottal, kavicssal, grafitral soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, közepes mértékben hasasodó oldalfal, nincs határozott talpkorong, egyenetlen, hullámos felszínű fenék. *Felületkiképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (hurkanyomok nincsenek jól eldolgozva) (oldalfal); kívül egyenetlen (sablon, kés nyomai), belül eldolgozott (fenék), edény megmaradt alsó felén két széles, mély horony.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* redukált. *Szín:* kívül vörösesbarna, szürkésbarna, belül szürkésbarna. *Törésfelület:* kívül-belül 1–2 tizedmm vastagságig helyenként szürkésbarna, vörösesbarna. – *Egyéb:* fenék kissé kormos.
- e. M: 8,7 cm, Sz: 17,7 cm, OV: 1,5–2,7; 1,1–1,45 cm (fenék), d (perem): 29,5 cm.

Rajz: 1. tábla, 1. kép.

3. 91.232.2.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1970. *Lelőhely:* Lajos utca 163., „A” szelvény, északi rész, 2. pincfenék (M: -250–340 cm), 4. réteg (fekete, pernyés) – 227. zacskó
- b. *Típus:* fazék. *Anyag, előkészítés:* kerámia; kavicsórleménnyel, grafittal soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, ívesen kihúzott, egyenesen levágott perem. *Felületkiképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* redukált. *Szín:* kívül-belül közepszürke. *Törésfelület:* homogén: közepszürke. – *Egyéb:* kívül és a perem belső részén kormos.
- e. M: 3,4 cm, Sz: 2,4 cm, OV: 1,15–1,45 cm.

Rajz: 1. tábla, 3. kép.

4. 91.232.3.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1970. *Lelőhely:* Lajos utca 163., „A” szelvény, északi rész, 2. pincfenék (M: -250–340 cm), 4. réteg (fekete, pernyés) – 227. zacskó
- b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia; kevés samottal, kavicsórleménnyel, grafittal soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, megvastagodó, ferdén kihúzott, síkozott perem. *Felületkiképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (belül sablonozás nyoma, oldalfal belülről másodlagosan megvastagítva), edényváltótól a fenék felé aszimmetrikusan elhúzott, három hullámvonal.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* redukált. *Szín:* kívül közepszürke, belül világosszürke, közepszürke vörösesbarna foltokkal. *Törésfelület:* homogén: közepszürke. – *Egyéb:* kívül és a perem belső részén, továbbá az edényhason kormos; a perem néhol max. 1,5 cm vastagon feketésszürkére égve.
- e. M: 11,3 cm, Sz: 13,9 cm, OV: 0,9–2,0 cm, d (perem): 35,8 cm.

Rajz: 1. tábla, 2. kép.

5. 91.240.1.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1970. aug. *Lelőhely:* Lajos utca 163., 5. árok (zsinagóga északnyugati sarka), barnás réteg (M: -250 cm) – 158. zacskó
- b. *Típus:* fazék. *Anyag, előkészítés:* kerámia; homokkal, kavicsórleménnyel, grafittal soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, szinte vízszintesre kihúzott, ferdén, kissé ívesen levágott perem, kissé hasasodó oldalfal. *Felületkiképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (korongolási bordák [?]), edényvállon hullámvonal.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül-belül világosszürke, világosbarna, vörösesbarna. *Törésfelület:* kívül-belül 1–2 tizedmm vörösesbarna.
- e. M: 5,4 cm, Sz: 5,7 cm, OV: 0,6–1,1 cm.

Rajz: 1. tábla, 5. kép.

6. 91.240.2.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1970. aug. *Lelőhely:* Lajos utca 163., 5. árok (zsinagóga szaknyugati sarka), barnás réteg (M: -250 cm) – 158. zacskó
- b. *Típus:* fazék. *Anyag, előkészítés:* kerámia; homokkal, kavicsórleménnyel, grafittal soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, ívesen kihúzott, ferdén levágott perem, közepes mértékben hasasodó oldalfal. *Felületképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (perem és oldalfal találkozási vonala), edényvállon hullámvonal.
- d. *Égetés minősége:* jó (?). *Égetés fajtája:* vegyes (?). *Szín:* kívül-belül világosbarna, vörösesbarna szürke folttal. *Törésfelület:* kívül-belül 1–2 tizedmm vörösesbarna. – *Egyéb:* másodlagosan égett csak vörösesbarnára (?).
- e. M: 5,3 cm, Sz: 6,6 cm, OV: 0,45–0,85 cm.
- Rajz:** 1. tábla, 6. kép.

7. 91.249.6.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1970. júl. 22. *Lelőhely:* Lajos utca 163., „A” szelvény, északi rész, a 2. újkori pince, pernyés fekete feletti kevert réteg (M: -200–245 cm) – 123. zacskó
- b. *Típus:* orsókarika. *Anyag, előkészítés:* kerámia; homokkal, kevés samottal, grafittal soványított.
- c. *Tárgy alakja:* aszimmetrikusan bikónikus. *Formálás:* lassúkorongolt, ívesen hajló oldalfal. *Felületképzés, díszítés:* külső oldal eldolgozott, alul-felül-belül egyenetlen, külső oldalon két sorban bevágások (4, ill. 5).
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül és „felül” vörösesbarna, belül és „alul” szürkésbarna, középszürke. *Törésfelület:* külső max. 1 mm vörösesbarna, falmag középszürke.
- e. M: 2,3–2,35 cm, Sz: 3,75 (húr) cm, OV: 2,0–2,2 cm, d (perem): 8 (külső); 4 (belső) cm.
- Rajz:** 6. tábla, 1. kép.

8. 86.669.8.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1982. júl. 28. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része, 3. réteg (250 cm) – 302. zacskó
- b. *Típus:* fazék. *Anyag, előkészítés:* kerámia, kevés kavicsal, samottal, grafittal soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, ferdén kihúzott, egyenesen levágott, kissé alávágott perem, enyhén hasasodó oldalfal. *Felületképzés, díszítés:* kívül-belül eldolgozott, edényvállon sekély, lapos hullámvonal.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* redukált vagy vegyes. *Szín:* kívül vöröses-szürke, barnásszürke, belül vörösesbarna (perem), világosszürke (edényfal). *Törésfelület:* belül max. 1–2 tizedmm-en vörösesbarna, többi középszürke. – *Egyéb:* kívül és a perem belső részén kormos.
- e. M: 10,1 cm, Sz: 29,6 cm, OV: 0,85–1,5 cm, d (perem): 32–33 cm – *Állaga:* 3 darabból összeragasztva.
- Rajz:** 6. tábla, 3. kép.

9. 86.682.1.1.

- a. *Előkerülés ideje*: 1982. okt. 7. *Lelőhely*: Lajos utca 165., 82/4 szelvény, köves felület alatt, 4. réteg (15–25 cm) – 86. zacskó
- b. *Típus*: fazék. *Anyag, előkészítés*: kerámia, kevés kavicsal, grafitallal soványított.
- c. *Tárgy alakja*: nem szabályos forgástest. *Formálás*: lassúkorongolt, ferdén kihúzott, ferdén levágott; kissé ovális edényszáj, súlypont felső harmadánál, onnan erőteljesen összeszűkülő edényttest. *Felületképzés, díszítés*: kívül eldolgozott, belül egyenetlen (hullámos oldalfal), edénynyakat és edényváltat lefedő díszítés (lapos hullámvonal – ferdén futó, sekély horony – hullámvonal – ferdén futó sekély horony – lapos hullámvonal); fenéken kb. szabályos körben kereszt (a metszéspont a kör középpontjától némileg távolabb).
- d. *Égetés minősége*: közepes. *Égetés fajtája*: redukált. *Szín*: kívül középszürke barnás foltokkal, belül világosszürke, középszürke. *Törésfelület*: n. a. – *Egyéb*: kívül kissé kormos.
- e. *M*: 19,8–20,2 cm, *Sz*: n. a., *OV*: n. a., *d (perem)*: 18,7 (kissé szabálytalan), 14–15 cm (fenék) – *Állaga*: egész edénnyé kiegészített.

Rajz: 2. tábla, 4. kép.

10. 86.686.1.

- a. *Előkerülés ideje*: 1984. szept. 20. *Lelőhely*: Lajos utca 165., a 82/2 és a 82/4 szelvény közötti tanúfal bontása, 4. réteg – 337. zacskó
- b. *Típus*: tárolóedény. *Anyag, előkészítés*: kerámia, kevés samottal, kevés kavicsórleménnyel, grafitallal soványított.
- c. *Formálás*: lassúkorongolt, megvastagodó, ferdére kihúzott, ferdén levágott perem, enyhén hasasodó oldalfal. *Felületképzés, díszítés*: kívül kissé egyenetlen (perem), belül eldolgozott (korongolási bordák); belülről (és kívülről is?) másodlagos falvastagítás (apró egyenetlenségek a peremen kívül-belül), edényvállon sekély, ferdén futó horony, alatta két, lapos, sekély hullámvonal, alatta baldachinszerű, kissé jobbra nyújtott horony, edényhason széles, kiemelkedő sáv.
- d. *Égetés minősége*: átlagos. *Égetés fajtája*: vegyes. *Szín*: kívül világosbarna, vörösesbarna, belül középszürke világosbarna foltokkal. *Törésfelület*: kívül (és helyenként belül) max. 1 mm-ig világosbarna, többi középszürke. – *Egyéb*: kívül és néhol belül is kormos.
- e. *M*: 19,8 cm, *Sz*: 36,7 cm, *OV*: 1,4–2,3 cm, *d (perem)*: 41, 46 (ovális száj) cm – *Állaga*: 6 darabból összeragasztva.

Rajz: 3. tábla, 1. kép.

11. 86.687.1.1.

- a. *Előkerülés ideje*: 1984. júl. 20. *Lelőhely*: Lajos utca 165., a 82/2 és a 82/4 szelvény közötti tanúfal bontása, köves felületen, a 3. objektum betöltésének tetején; leletkarton szerint: köves bontásból (235 cm), 4. réteg – 338. zacskó

- b. *Típus*: tárolóedény. *Anyag, előkészítés*: kerámia, kevés samottal, kavicsórleménnyel, grafittal soványított.
 - c. *Formálás*: lassúkorongolt, megvastagodó, ferdére kihúzott, síkozott perem, enyhén hasasodó oldalfal. *Felületképzés, díszítés*: kívül eldolgozott, belül egyenetlen (a perem alatt, oldalfal belülről másodlagosan megvastagítva), sekély, baldachinszerű (3 ív).
 - d. *Égetés minősége*: jó. *Égetés fajtája*: vegyes. *Szín*: kívül vörösesbarna, középszürke, belül világosszürke, barnásszürke. *Törésfelület*: kívül-belül 1–2 tizedmm vastagságban vörösesbarna. – *Egyéb*: kívül kormos, másodlagosan égett (sötétbarnás), kívül-belül rozsdás foltok.
 - e. *M*: 12 cm, *Sz*: 24,4 cm, *OV*: 1,35–3,7 cm, *d* (perem): 54 cm.
- Rajz**: 2. tábla, 2. kép.

12. 86.688.1.1.

- a. *Előkerülés ideje*: 1984. júl. 20. *Lelőhely*: Lajos utca 165., 82/2 és 82/4 szelvény közötti tanúfal bontása, 4. réteg (köves réteg) – 339. zacskó
 - b. *Típus*: tárolóedény. *Anyag, előkészítés*: kerámia, samottal, kavicsórleménnyel, grafittal soványított.
 - c. *Formálás*: lassúkorongolt, közepes mértékben hasasodó. *Felületképzés, díszítés*: kívül eldolgozott, belül egyenetlen (az oldalfal és a fenék találkozásánál belül vastagítás), edényhas alatt mély, vastag horony.
 - d. *Égetés minősége*: jó. *Égetés fajtája*: redukált (?). *Szín*: kívül középszürke, belül vörösszürke. *Törésfelület*: a belső egy-két tizedmm-en vörösszürke. – *Egyéb*: kívül kevésbé kormos, belül koromfolt.
 - e. *M*: 7,25 cm, *Sz*: 8,85 cm, *OV*: 1,2–1,85 cm, *d* (fenék): 32 cm.
- Rajz**: 2. tábla, 1. kép.

13. 91.229.1.1.

- a. *Előkerülés ideje*: 1982. júl. 29. *Lelőhely*: Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része (*M*: -250–270 cm) – 194. zacskó
 - b. *Típus*: fazék. *Anyag, előkészítés*: kerámia, kevés samottal, grafittal soványított.
 - c. *Formálás*: lassúkorongolt, ferdén kihúzott, síkozott, levágott perem, közepes mértékben hasasodó oldalfal. *Felületképzés, díszítés*: kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (nyaktájék), edényváltól lefelé sűrűn három, lapos hullámvonal.
 - d. *Égetés minősége*: jó. *Égetés fajtája*: redukált. *Szín*: kívül középszürke, belül világosszürke, helyenként barnásszürke. *Törésfelület*: homogén: középszürke.
 - e. *M*: 9,15 cm, *Sz*: 15,4 cm, *OV*: 0,8–1,25 cm, *d* (perem): 33 cm.
- Rajz**: 5. tábla, 5. kép.

14. 91.397.1.1.

- a. *Előkerülés ideje*: 1984. szept. 10. *Lelőhely*: Lajos utca 165., a 82/2 és a 82/4 szelvény közötti tanúfal bontása, 3. objektum délkeleti sarka, 4. réteg – 372. zacskó

- b. *Típus:* fazék. *Anyag, előkészítés:* kerámia, csillámmal/csillámos homokkal, kavicsörleménnyel, grafittal soványított.
 - c. *Formálás:* lassúkorongolt, enyhén hasasodó oldalfal, oldalfal és fenék találkozása kicsivel több mint 90°-ban, igen enyhe borda az oldalfal alján, közel egyenletes talpgyűrű fenék. *Felületkiképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül egyenetlenségek, edényhason vékony horony.
 - d. *Égetés minősége:* átlagos. *Égetés fajtája:* neutrális. *Szín:* kívül szürkésfekete, belül barnásszürke. *Törésfelület:* homogén: szürkésbarna. – *Egyéb:* kívül-belül vízköves, fenéken edénylepedék/korom.
 - e. *M:* 10,3 cm, *Sz:* 8,45 cm, *OV:* 0,6–1,2 cm, *d (perem):* 12 cm – *Állaga:* 3 darabból összeragasztva.
- Rajz:** 2. tábla, 3. kép.

15. 94.4.1.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1982. szept. 17. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/2 szelvény déli része, a középkori beásás [...] keleti oldalán, barna, törmelékeny réteg a köves, sávozott, agyagos réteg felett [...] – 136., 144., 162., 163. zacskó
 - b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, samottal, kavicsörleménnyel, grafittal soványított.
 - c. *Formálás:* lassúkorongolt, alig hajló oldalfal. *Felületkiképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen, edénytesten egymástól távol három, mély, széles horony.
 - d. *Égetés minősége:* jó (?). *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül-belül barnásszürke, világosbarna. *Törésfelület:* kívül-belül max. 1 mm vastagon vörösesbarna, falmag közepészürke. – *Egyéb:* másodlagosan 2 helyen lyukat fúrtak bele.
 - e. *M:* 19,5 cm, *Sz:* 20,1 cm, *OV:* 1,2–1,65 cm – *Állaga:* 6 darabból összeragasztva, gipsszel kiegészítve.
- Rajz:** 4. tábla, 1. kép.

16. 96.45.26.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1982. nov. 10. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/2 szelvény déli része, köves szinttől (*M:* -73–90 cm) – 126. zacskó
 - b. *Típus:* kiöntőcsöves edény (?). *Anyag, előkészítés:* kerámia, durva kavicsal, samottal, olykor nagyobb szemcséjű grafittal soványított.
 - c. *Tárgy alakja:* gömbölyded. *Formálás:* lassúkorongolt, kissé felálló, egyenesen levágott perem, igen erősen hasasodó oldalfal. *Felületkiképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül eldolgozott (de lyukacsos felületű, mert a durva soványítóanyag kihullott).
 - d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül-belül világos vörösesbarna, szürkésbarna. *Törésfelület:* kívül 1–2 tizedmm vörösesbarna, a falmag szürke. – *Egyéb:* perem kívül kormos.
 - e. *M:* 4,6 cm, *Sz:* 8,4 cm, *OV:* 0,8–1,1 cm, *d (perem):* 13 cm.
- Rajz:** 6. tábla, 7. kép.

17. 97.31.72.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1982. júl. 23 (1982. júl. 29.?). *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része, az újkori épülettől délre (M: -200–225 cm) – 181. zacskó
- b. *Típus:* tál. *Anyag, előkészítés:* kerámia, kavicsörleménnyel, grafitral soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, vízszintesen levágott perem, közepes mértékben („öblösödve”) összeszűkülő oldalfal. *Felületképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül egyenetlen.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* redukált. *Szín:* kívül-belül közepszürke. *Törésfelület:* homogén: közepszürke, a töredék alján vékony (1 mm-es) barnásszürke bevonat. – *Egyéb:* kívül és a perem kormos.
- e. M: 6,4 cm, Sz: 5,95 cm, OV: 0,7–1,3 cm, d (perem): 25,8 cm.
- Rajz:** 6. tábla, 2. kép.

18. 97.31.76.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1982. júl. 29. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része, az újkori épületről délre, vörösesbarna pernyés réteg (M: -250–270 cm) – 304. zacskó
- b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, kevés samottal, grafitral soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, megvastagodó, rövid, profilált, íves tetejű perem. *Felületképzés, díszítés:* kívül-belül eldolgozott (sablonnal?).
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül-belül vörös. *Törésfelület:* kívül-belül a külső max. 1 mm vörös, a belső világosszürke. – *Egyéb:* kívül kissé kormos.
- e. M: 7,5 cm, Sz: 13,5 cm, OV: 1,85–1,95 cm (oldal), d (perem): 40,6–41 cm.
- Rajz:** 5. tábla, 1. kép.

19. 97.31.77.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1982.07.29. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része, újk. ép.-től délre, vörösesbarna pernyés réteg (M: -250–270 cm) – 304. zacskó
- b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, kevés samottal, nagyobb szemcséjű grafitral soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, megvastagodó, ferdén levágott, íves tetejű perem, alig hajló oldalfal. *Felületképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (belülről másodlagosan megvastagított: eredeti oldalfal felálló perem), edénnyakon lévő horony mély, függőleges, hét, Y alakú bevágással, edénvállon egy nagyobb és egy kisebb mértékben „lejtő”, íves, vastag, sekély horony.
- d. *Égetés minősége:* jó (?). *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül világosszürke, vörösszürke, belül közepszürke. *Törésfelület:* a külső oldalfal max. 1 mm mélységig vörösszürke. – *Egyéb:* kívül kissé kormos, belül kissé vízköves.
- e. M: 15,7 cm, Sz: 25 cm, OV: 1,2–3,1 cm, d (perem): 57 cm.
- Rajz:** 5. tábla, 2. kép.

20. 97.31.78.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1982. júl. 29. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része, az újkori épülettől délre, vörösesbarna, pernyés réteg (M: -250–270 cm) – 304. zacskó
- b. *Típus:* fazék vagy tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, kevés samottal, grafittal soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, ferdén kihúzott, egyenesen (kissé ívesen) levágott perem. *Felületképzés, díszítés:* kívül-belül eldolgozott.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* redukált. *Szín:* kívül középszürke, belül barnásszürke. *Törésfelület:* n. a. – *Egyéb:* kívül kormos, vízköves.
- e. M: 4,85 cm, Sz: 8,15 cm (húr), OV: 1,1 cm, d (perem): 33 cm.
- Rajz:** 6. tábla, 5. kép.

21. 97.66.1.1.

- a. *Előkerülés ideje:* 1984. júl. 17 (347.[?] zacskó), 1984. júl. 24 (346. zacskó), 1984. júl. 23 (352. zacskó). *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/2 és a 82/4 szelvény közötti tanúfal bontása (M: -176–240 cm) – 346., 347., 352. zacskó
- b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, kavicsal, grafittal soványított.
- c. *Tárgy alakja:* nyúlánk. *Formálás:* lassúkorongolt, megvastagodó, ferdén kihúzott, ferdén levágott perem, rövid nyak, alig hasasodó oldalfal. *Felületképzés, díszítés:* kívül eldolgozott (sablonnal), belül egyenetlen, edénynyakon futó hornyon három beszúrás, edényvállon három hullámvonalköteg, edényhas alatt girlandszerű díszítés, az edényhason és a töredék alján finoman kiemelkedő, vastag sávok.
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* vegyes (?). *Szín:* kívül középszürke, belül vörösszürke. *Törésfelület:* a belső egy-két tizedmm vöröses, a többi rész világosszürke. – *Egyéb:* kívül a töredék alján a felület egy része lemaródott.
- e. M: 33,3 cm, Sz: 16,7 cm, OV: 0,85–2,4 cm, d (perem): n. a. – *Állaga:* 4 darabból összeragasztva, kiegészítve.
- Rajz:** 3. tábla, 2. kép.

22. n. a.

- a. *Előkerülés ideje:* 1982. szept. 29. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/2 szelvény déli része, a 8. és a 9. ház közötti köves felület bontása – 144. zacskó
- b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, homokkal, kavicsörleménnyel, kevés samottal, grafittal soványított.
- c. *Formálás:* lassúkorongolt, megvastagodó, síkozott perem, enyhén hasasodó oldalfal. *Felületképzés, díszítés:* kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (törésfelületen látszik, hogy belül megvastagítva, eredeti perem felálló, galélszerű).
- d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül-belül vörösesbarna. *Törésfelület:* kívül-belül max. 1–2 tizedmm vastagon vörösesbarna, falmag középszürke. – *Egyéb:* perem belső részén koromcsík.

e. M: 7,9 cm, Sz: 8,1 cm, OV: 1,65–2,65 cm, *d* (perem): 35 cm.

Rajz: 4. tábla, 5. kép.

23. n. a.

a. *Előkerülés ideje:* 1982. szept. 29. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/2 szelvény déli része, a 8. és a 9. ház közötti köves felület bontása – 144. zacskó

b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, homokkal, kavicsörleménnyel, samottal, grafittal soványított.

c. *Formálás:* lassúkorongolt, megvastagodó, síkozott perem, enyhén hasasodó oldalfal. *Felületképzés, díszítés:* kívül-belül kissé egyenetlen (törésfelületen látszik, hogy felül megvastagítva?), edényvállon széles, sekély hullámvonal.

d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* vegyes. *Szín:* kívül világosbarna, edénynyakon világosszürke, belül vörösesbarna. *Törésfelület:* kívül-belül max. 1–2 tizedmm vastagon vörösesbarna, falmag középszürke. – *Egyéb:* perem belső részén koromcsík, belső oldalon koromfolt.

e. M: 8,4 cm, Sz: 9,75 cm, OV: 0,8–2,3 cm, *d* (perem): 45 cm – *Állaga:* 3 darabból összeragasztva.

Rajz: 4. tábla, 4. kép.

24. n. a.

a. *Előkerülés ideje:* 1982. szept. 15. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/2 szelvény déli része, középkori beásás [...] keleti oldalán, barna, törmelékeny réteg a köves, sávozott, agyagos réteg felett [...] – 136. zacskó

b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, kavicsörleménnyel, grafittal soványított.

c. *Formálás:* lassúkorongolt, közepes mértékben hasasodó oldalfal, egyenletes, enyhén hullámos fenék. *Felületképzés, díszítés:* kívül-belül kissé egyenetlen (kívül kissé hullámos).

d. *Égetés minősége:* jó. *Égetés fajtája:* redukált. *Szín:* kívül vörösesbarna, világosbarna egy szürke foltal, belül világosszürke. *Törésfelület:* homogén: középszürke.

e. M: 6,25 cm, Sz: 16,5 cm, OV: 1,35–2,1 cm, *d* (fenék): 29 cm.

Rajz: 4. tábla, 3. kép.

25. n. a.

a. *Előkerülés ideje:* 1982. júl. 29. *Lelőhely:* Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része, szelvény északkeleti betöltése, barnászvörös réteg (M: -250–270 cm) – 194. zacskó

b. *Típus:* tárolóedény. *Anyag, előkészítés:* kerámia, samottal, kavicsörleménnyel, grafittal soványított.

c. *Formálás:* lassúkorongolt, enyhén hasasodó oldalfal, enyhén hullámos (talpgyűrű) fenék. *Felületképzés, díszítés:* kívül kissé egyenetlen, alul és belül eldolgolt (törésfelületen látszik, hogy két részre válik a fenék és az oldalfal, talán belülről vastagítás).

d. *Égetés minősége*: jó. *Égetés fajtája*: redukált. *Szín*: kívül világosszürke barnás-szürke árnyalattal, alul és belül középszürke. *Törésfelület*: n. a.

e. *M*: 3,55 cm, *Sz*: 7,4 cm, *OV*: 1,2–1,5 cm (oldalfal); 1,5–1,65 cm (fenék), *d* (fenék): 21,4 cm.

Rajz: 5. tábla, 3. kép.

26. n. a.

a. *Előkerülés ideje*: 1982. júl. 29. *Lelőhely*: Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része, az újkori épülettől délre, vörösesbarna pernyés réteg (*M*: -250–270 cm) – 304. zacskó

b. *Típus*: tárolóedény. *Anyag, előkészítés*: kerámia, samottal, kavicsörleménnyel, grafittal soványított.

c. *Formálás*: lassúkorongolt, megvastagodó, síkozott perem, alig hasasodó oldalfal. *Felületkiképzés, díszítés*: kívül eldolgozott, belül (a perem alatt) kissé egyenetlen.

d. *Égetés minősége*: átlagos. *Égetés fajtája*: vegyes. *Szín*: kívül vörösesbarna, belül középszürke. *Törésfelület*: kívül 1–2 tizedmm vastagon vörösesbarna, a többi középszürke. – *Egyéb*: kívül lecsurgás nyoma.

e. *M*: 8,25 cm, *Sz*: 8,05 cm, *OV*: 1,3–3,05 cm, *d* (perem): 37 cm.

Rajz: 5. tábla, 4. kép.

27. n. a. (Lajos utca 165., tanulmányi anyag, 7. doboz)

a. *Előkerülés ideje*: 1982. szept. 17. *Lelőhely*: Lajos utca 165., a 82/2 szelvény déli része („0–2 m”), a sárga agyagos réteg tetején barna, törmelékes, pernyés réteg (= 3. réteg) – 162. zacskó

b. *Típus*: tárolóedény. *Anyag, előkészítés*: kerámia, homokkal, kevés samottal, grafittal soványított.

c. *Formálás*: lassúkorongolt, íves oldalfal. *Felületkiképzés, díszítés*: kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (hullámos felület, fésűszerű eszköznyomok), sekély, három széles horony, három kisebb, még sekélyebb horony.

d. *Égetés minősége*: jó. *Égetés fajtája*: vegyes. *Szín*: kívül-belül világos szürkésbarna, világosbarna. *Törésfelület*: kívül 1–2 tizedmm vastagon világosbarna, többi középszürke.

e. *M*: 8,1 cm, *Sz*: 6,8 cm, *OV*: 0,65–0,95 cm.

Rajz: 4. tábla, 2. kép.

28. n. a. (Lajos utca 165., tanulmányi anyag, 7. doboz)

a. *Előkerülés ideje*: 1982. okt. 15. *Lelőhely*: Lajos utca 165., a 82/2 szelvény déli része („K–NY: 16–19 m”), a római faltól keletre lévő betöltésből, tégladarabos, kavicsos, sötétszürke, agyagos réteg (*M*: -260–280 cm) – 174. zacskó

b. *Típus*: fazék. *Anyag, előkészítés*: kerámia, homokkal, kavicsörleménnyel, samottal, grafittal soványított.

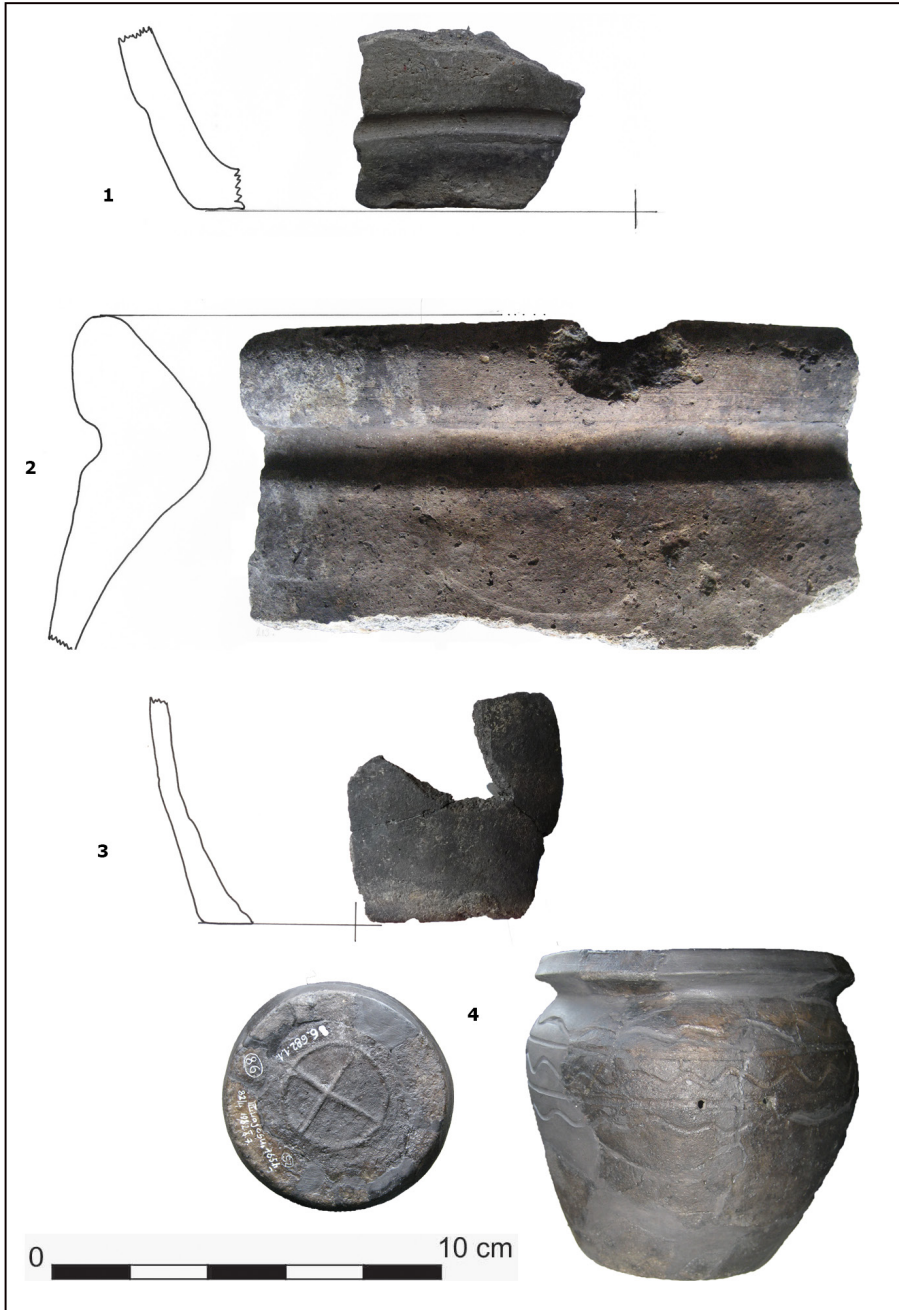
c. *Formálás*: lassúkorongolt, ívesen kihúzott, egyenesen levágott perem, erősen hasasodó oldalfal. *Felületkiképzés, díszítés*: kívül eldolgozott, belül kissé egyenetlen (a perem alatt), edányvállon hullámvonal.

- d. *Égetés minősége*: jó. *Égetés fajtája*: vegyes. *Szín*: kívül feketésbarna (a kormosság miatt, eredetileg barnásvörös lehetett), belül barnásvörös. *Törésfelület*: kívül-belül max. 1 mm vastagon barnásvörös, néhol erősen átégett (feketevé vált az oldalfal), falmag középszürke. – *Egyéb*: kívül és a perem belső oldalán kormos.
- e. *M*: 4,2 cm, *Sz*: 7,55 cm, *OV*: 0,7–0,95 cm, *d (perem)*: 12,2 cm.
- Rajz**: 6. tábla, 6. kép.

29. n. a. (Lajos utca 165., tanulmányi anyag, 7. doboz)

- a. *Előkerülés ideje*: 1982. júl. 28. *Lelőhely*: Lajos utca 165., a 82/3 szelvény déli része, 3. réteg (*M*: -250 cm) – 302. zacskó
- b. *Típus*: serpenyő. *Anyag, előkészítés*: kerámia, homokkal, kavicsórleménnyel, grafittal soványított.
- c. *Formálás*: lassúkorongolt, közepes mértékben hasasodó oldalfal, sík fenék. *Felületképzés, díszítés*: kívül-belül eldolgozott (fenék kissé egyenetlen).
- d. *Égetés minősége*: jó. *Égetés fajtája*: redukált. *Szín*: kívül világosszürke, középszürke, belül feketésszürke (kormos). *Törésfelület*: homogén: középszürke. – *Egyéb*: belül kormos (?).
- e. *M*: 2,7 cm, *Sz*: 6,05 cm, *OV*: 0,8–1,05 cm (fenék); 1,05–1,1 cm (oldalfal).
- Rajz**: 6. tábla, 4. kép.

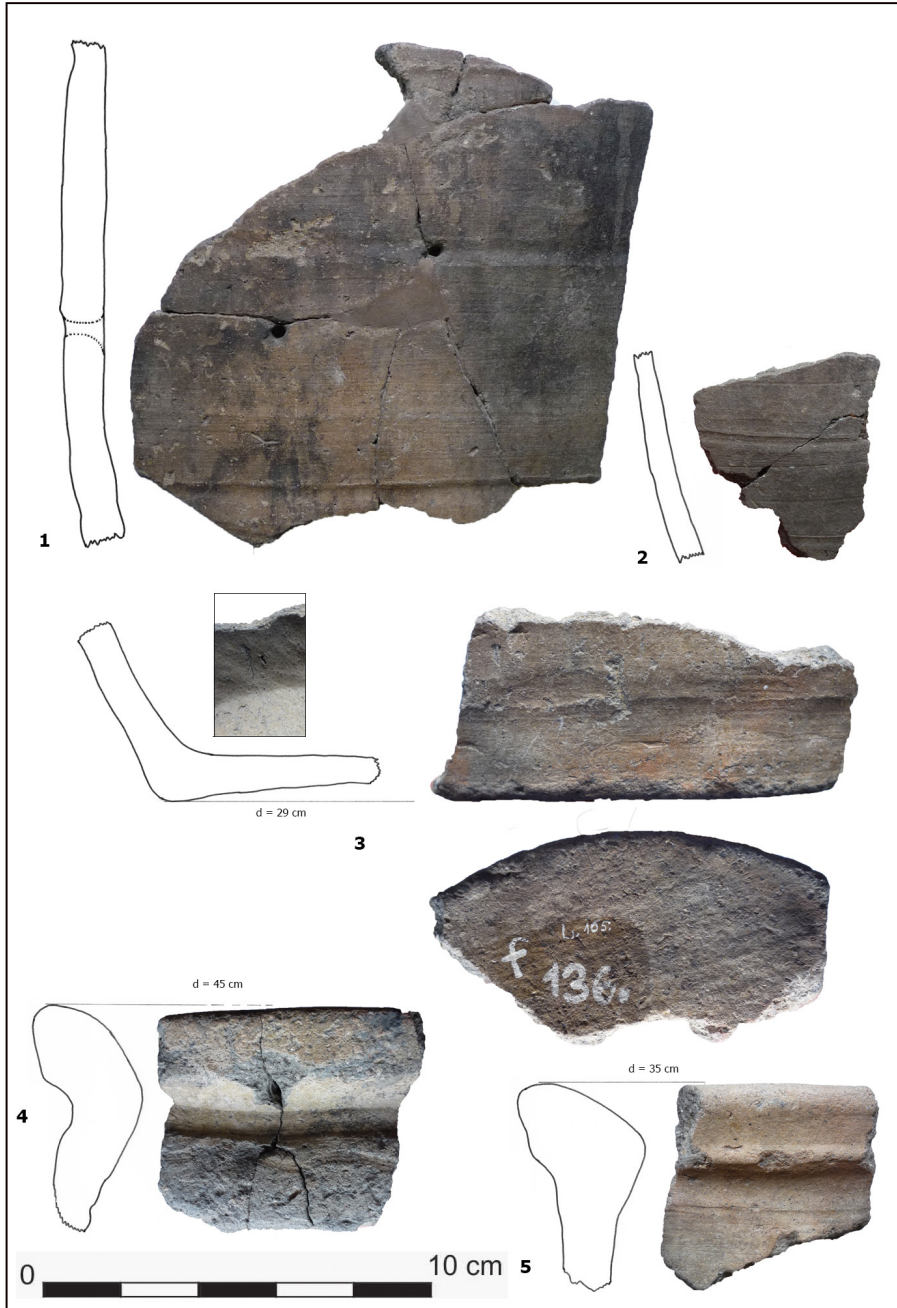




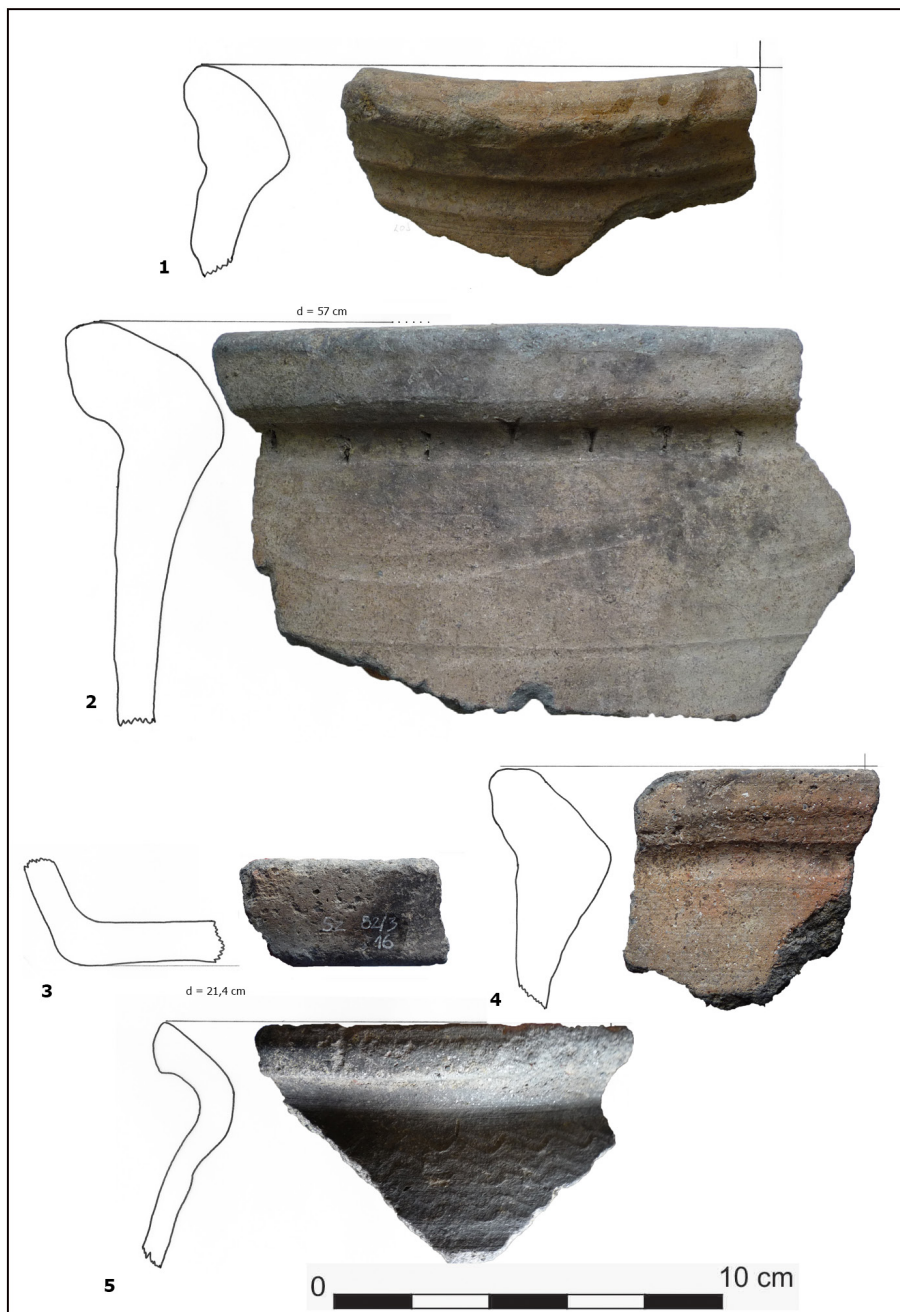
2. tábla: 1. 86.688.1.1. (12. sz.); 2. leltározatlan (11. sz.); 3. 91.397.1.1. (14. sz.) 4. 86.682.1.1. (9. sz.).



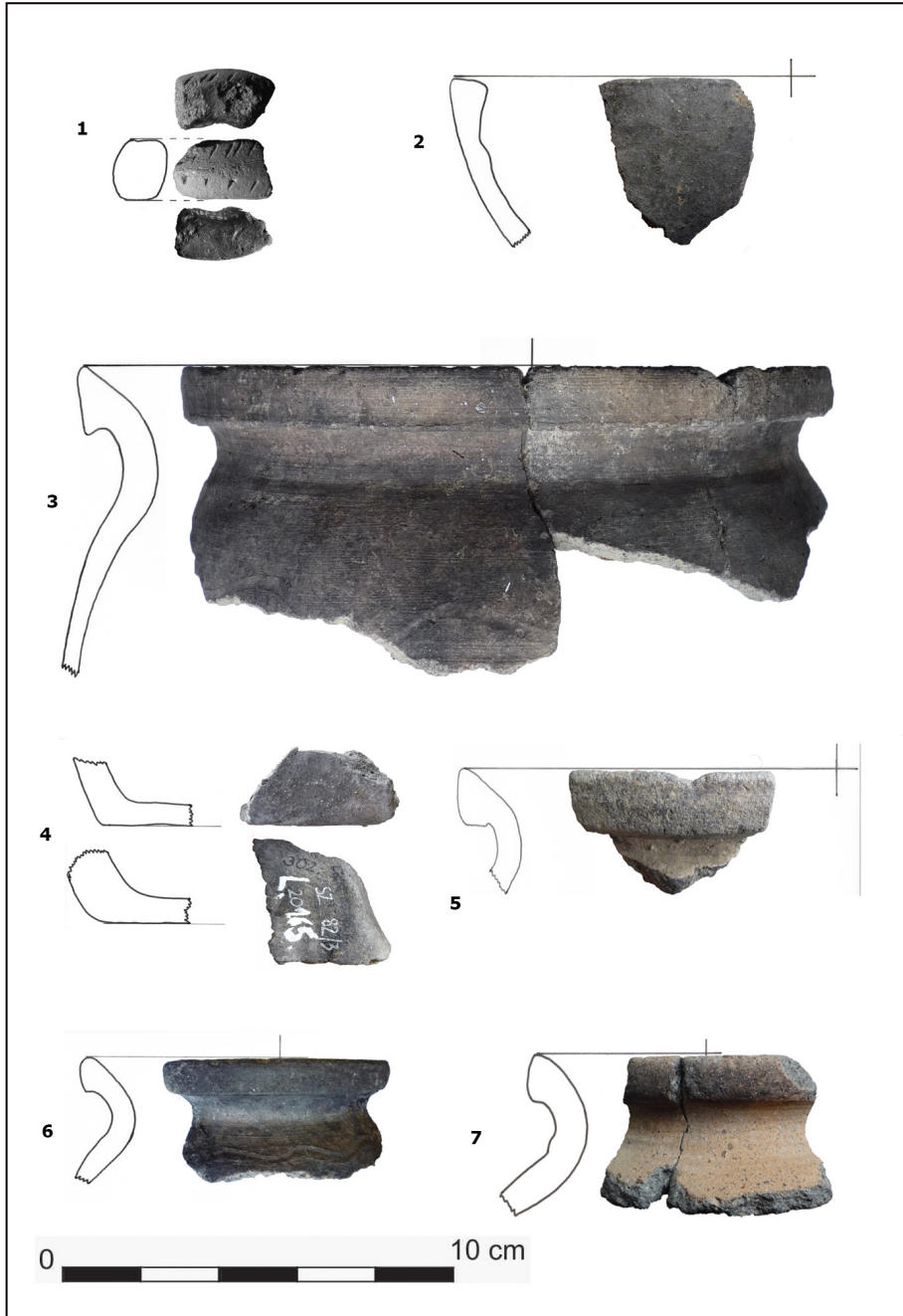
3. tábla: 1. 86.686.1. (10. sz.) – Uo., 3c réteg, (176–240 cm): 2. 97.66.1.1. (21. sz.).



4. tábla: 1. 94.4.1.1. (15. sz.); 2. leltározatlan (27. sz.); 3. leltározatlan (24. sz.); 4. leltározatlan (23. sz.); 5. leltározatlan (22. sz.).



5. tábla: 1. 97.31.76.1, (18. sz.); 2. 97.31.77.1. (19. sz.); 3. leltározatlan (25. sz.); 4. leltározatlan (26. sz.) 5. 91.229.1.1. (13. sz.)



6. tábla: 1. 91.249.6.1. (7. sz.); 2. 97.31.72.1. (17. sz.); 3. 86.669.8.1. (8. sz.); 4. leltározatlan (29. sz.); 5. 97.31.78.1. (20. sz.); 6. leltározatlan (29. sz.); 7. 95.45.26.1. (16. sz.)

A cipész, a céhszolga és a szövőmester

Magyar származású családfők Firenzében az 1427. évi firenzei catasto anyagaiban

A firenzei–magyar gazdaság- és társadalomtörténeti kapcsolatok keretein belül általában a firenzei kereskedők és családjuk magyarországi tevékenységének kutatása áll a figyelem középpontjában. Ahogyan azonban a közlemény címéből is kiderül, ebben a rövid ismertetésben az ellentétes földrajzi irányú mobilitás néhány forrásának bemutatására vállalkozom. Olyan lehetőség ez, amely ritkán adódik a magyar középkort kutató szakember számára, hiszen a középkor kapcsán elsősorban a magyarországiak huzamosabb tartózkodást jelentő külföldi egyetemjárásaira, valamint diplomáciai küldetésekre, zárándoklatokra vonatkozóan maradtak fenn adatok.¹ Ezek a peregrinációk, diplomáciai és tanulmányutak jellemzően ideiglenes tartózkodást jelentettek, illetve egy szűk társadalmi réteg nem átlagosnak tekinthető mobilitásáról nyújtanak információt. Ugyanez vonatkozik a magyar származású fizetett zsoldosok jelenlétére Európában, elsősorban Itáliában.²

Esetünkben azonban az 1427-es firenzei városi adójegyzék, a *Catasto* adóbevallásainak elemzése néhány letelepülő, a fogadó városi társadalomba integrálódó, elsősorban kézműves társadalmi rétegből származó magyar életre, tevékenységére, valamint a köztük felmerülő esetleges szolidaritás formái-

* A szerző a Magyar Nemzeti Levéltár levéltáros munkatársa.

1 A terjedelmes szakirodalomból csupán néhány publikáció: *Fraknói Vilmos*: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Budapest 1874; *Schrauf Károly*: Magyarországi tanulók külföldön. II–IV. Budapest 1892–1902.; *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221–1864. Budapest 1941.; *Kubinyi András*: Kincstári személyzet a XV. század második felében. Tanulmányok Budapest Múltjából 12. (1957) 25–49.; *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971.; *Matijevics Lajos*: Deákmuveltségünk a külföldi egyetemek névsorai tükrében a XIV–XV. században. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei. 1972. 47–54.; *Tonk Sándor*: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979.; *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zárándokok. Budapest 2004.

2 *Bárány Attila*: Angol-magyar zsoldoskompaniák a XIV. századi Itáliában. In: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Bárány Attila, Laszlovszky József, Papp Zsuzsanna. Gödöllő-Máriabesnyő 2008. 227–243. Az általam vizsgált 1427. évi firenzei Catastóban is fel-feltűnnek magyarországi származású zsoldosokra vonatkozó bejegyzések, általában egy-egy kisebb tartozás kapcsán, de a név- és a pénzösszegadatokon túl sem a kölcsön körülményeire, sem a személyekre vonatkozóan nem tartalmaznak egyéb információt, így értékelésük az itt felvetett kérdések kapcsán nem lehetséges.

ra nyújtanak rálátást.³ Az adóbevallásokat benyújtó magyar származású családfelek szinte kivétel nélkül a *miserabili*, azaz adóköteles vagyonnal nem rendelkező szegények amúgy széles rétegébe tartoztak, ezt az adóbevallásban tükröződő, igen korlátozott gazdasági tevékenységük elemzése is igazolja. A rájuk vonatkozó gazdaság- és társadalomtörténeti információk jelentőségét ezért nem elsősorban tevékenységük gazdasági volumene, hanem az adatok ritkasága adja.

Idegenek Firenzében az 1427-es Catasto anyagai alapján

A „kibocsátó városként” emlegetett Firenze kevésbé vonzotta a távolsági kereskedelembe és bankügyletekbe érdekelt üzletembereket a városba, szemben sok korabeli itáliai és nyugat-európai empóriummal.⁴ Az egyik legfrissebb gazdaságtörténeti összefoglalás is hangsúlyozza az idegen közvetítő kereskedők hiányát Firenzében.⁵ A szakismeretet leginkább igénylő kézművesfoglalkozások – közülük is elsősorban a szövetszövők – iránt azonban Firenzében igény mutatkozott, és a korabeli viszonyok közt erősen iparosodott város a 14. század közepétől kezdve nagy számban vonzotta a kézműves bevándorlókat.⁶ Ezeknek a nagyobb szakértelmet kívánó, jellemzően a szövet szövással kapcsolatos mesterségeknek a művelőit az itáliai városok sok esetben privilégiumokkal és mentességgel ösztönözték a beköltözésre.⁷ A jár-

3 Jelen tanulmány a Közép-európai Egyetemen folytatott doktori tanulmányaim keretében, a Firenzei Állami Levéltár őrzésében lévő, 1427-es Catasto anyagaiban végzett kutatás „mellékterméke”, az itt szereplő személyekre nem végeztem külön, részletes kutatást. A közleménnyel szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a téma szisztematikus, a Catasto mellett egyéb jelentősebb firenzei levéltári egységekre is kiterjedő kutatása az itt ismertetésre kerülő újabb szakirodalom tanúsága szerint valószínűleg számos további adattal gazdagítaná és árnyalná a régióinkból kiinduló középkori kézműves-mobilitásra vonatkozó ismereteinket.

4 Peter Spufford egy előadásában Firenzét mint kibocsátó várost jellemezte. Peter Spufford „From Venice to London. The Decline of Financial Centers in Europe”. Előadás a Közép-európai Egyetemen. 2007. november 8.

5 Goldthwaite, Richard: *The Economy of Renaissance Florence*. Baltimore 2009.

6 A Firenzébe irányuló migráció társadalom- és gazdaságtörténeti vetületeire lásd Goldthwaite, R.: *The Economy of Renaissance Florence* i. m. 576.; Mazzaoui, Maureen Fennel: *Artisan Migration and Technology in the Italian Textile Industry in the Late Middle Ages*. In: *Strutture familiari, epidemie, migrazioni nell'Italia medievale*. Atti del Convegno internazionale Problemi di storia demografica nell'Italia medievale. Siena, 28–30 gennaio 1983. Collana Nuove Ricerche di Storia 2. Ed. Rinaldo Comba, Gabriella Piccinni, Giuliano Pinto. Napoli 1984. 519–534.; Franceschi, Franco: *I forestieri e l'industria della seta fiorentina fra Medioevo e Rinascimento*. In: *La seta in Italia dal Medioevo al Seicento. Dal baco al drappo*. Ed. Luca Molà, Reinhold C. Mueller, Claudio Zanier. Velence 2000. 401–422.

7 A firenzei és általában az itáliai városok bevándorlókkal kapcsolatos politikájára lásd Pinto, Giuliano: *La politica demografica delle città*. In: *Strutture familiari epidemie migrazioni nell'Italia medievale* i. m. 34. A fenti tanulmánykötet tanulmányain kívül a hatalmas nemzetközi szakirodalomból lásd még *Le migrazioni in Europa, secc. XIII–XVIII*. Atti della ventecunesima Settimana di studi, Prato, 3–8 maggio 1993. Ed. Cavacciocchi, Simona. Grassina 1994.; Foresti-

ványok és a Firenzéből Itália más régióiba áttelepülő képzett munkaerő miatt kialakuló szakemberhiány időszakosan gyakoribb betelepedési hullámokat okoztak a közvetlen régióból is. Krízishelyzetben még a városállam területének részét alkotó, a város közvetlen környékén lévő *contadóból* is fogadta a város a munkaerőt, de ez valójában átmeneti jelenség volt, az itáliai városok demográfiai politikája a vidéki lakosság helyben tartását célozta, elsősorban adókönnyítések segítségével.⁸

Firenze egyik legjelentősebb bevándorló csoportját alkotó németek is elsősorban textilkészítő szakemberek voltak, bár a német származású cipészek száma sem elhanyagolható. A városban élő német kézművesekről néhány évvel ezelőtt Lorenz Böninger publikált egy monográfiát, amely hosszú évek kutatómunkája után látott napvilágot, és amely a jelen dolgozat megírásához is nagy segítséget nyújtott.⁹ Böninger részletesen bemutatja a firenzei kézműves közösségek életét, az általuk létrehozott úgynevezett *fratellanzák* (konfraternitás) működését, társadalmi, érdekképviselési szerepének jelentőségét.¹⁰ A 15. század első felére a német területekről érkezők a városban dolgozó szövetszövő kézművesek jelentős hányadát alkották. Jellemző városi jelenlétükre, hogy a firenzei San Matteo ispotály elhalálozott idegen származású (*stranieri*) betegeinek mintegy 50%-a német volt.¹¹ A német származású szövetszövők várostopográfiai is jól körülhatárolható körzetekben, elsősorban az Arno déli partján a Camaldoli- és San Frediano-, az északi parton a San Lorenzo- és San Marco-templomok környékén lévő városrészekben telepedtek le, itt is adóztak.¹²

A Klapisch–Herlihy féle online adatbázisban, melyben a Firenze város lakosai által benyújtott bevallásoknak az adóhivatalnokok által készített kivo-

eri e stranieri nelle città basso-medievali. Atti del Seminario internazionale di studio, Bagno a Ripoli, 4–8 giugno 1984. Firenze 1988.; Pizzorusso, Giovanni: Le radici d'ancien régime delle migrazioni contemporanee: un quadro regionale. In: Emigrazione e storia d'Italia. Ed. San Filippo, Matteo. Cosenza 2003. 267–292., különösen 269. 5. jegyzet, amelyben részletes szakirodalmi ismertetés található.

8 Pinto, G.: La politica demografica delle città i. m. 39–40.

9 Böninger, Lorenz: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz im Spätmittelalter. The Medieval Mediterranean. Leiden 2006.; korábban ebben a témában jelentős publikáció még Doren, Alfred: Deutsche Handwerker und Handwerkerbruderschaften im mittelalterlichen Italien. Berlin 1903.

10 A Velencében élő jelentős számú német kézműves már a XIII. század első negyedében közösségként jelenik meg a forrásokban, lásd Mueller, Reinhold C.: Stranieri e culture straniere a Venezia. Aspetti economici e sociali. In: Componenti storico-artistiche e culturali a Venezia nei secoli XIII. E XIV. Ed. Muraro, Michelangelo. Velence 1981. 75–77.; Braunstein, Philippe: Appunti per la storia di una minoranza: la popolazione tedesca di Venezia nel Medioevo. In: Strutture Familiari epidemie migrazioni nell'Italia medievale i. m. 511–517.

11 Sandri, Lucia: Stranieri e forestieri nella Firenze del Quattrocento attraverso i libri di ricordi di entrata e uscita degli ospedali cittadini. In: Forestieri e stranieri nelle città basso-medievali i. m. 150.

12 Mazzaoui, M. F.: Artisan Migration i. m. 525.; Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 203.

natait, az úgynevezett *campionikat* dolgozták fel, származás szerint három fő bevándorló csoport különböztethető meg: 1. a német területekről érkezők (*dalle parti della Magna*), 2. az Itália többi államából bevándorlók és 3. az első két csoportba nem tartozó személyek.¹³ Az egyéb itáliai területekről érkezők nem relevánsak a jelen elemzés szempontjából. A fennmaradó két csoport közül nyolcvankilenc családfő származtatta magát német földről betelepülőnek, míg a harmadik, egyéb csoportba tartozó (azaz nem a német területekről és nem Itália más vidékeiről érkező), idegen származású betelepülő családfők száma huszonhat volt.¹⁴ Ez utóbbi „egyéb” csoport részletes ismertetésére a későbbiekben visszatérek.

A fenti statisztika számait igen óvatosan kell kezelni. Felmerül a kérdés, hogyan jelenik meg a középkori adóbevallások lapjain az idegen származás? A származás megjelölése, a bevalló személyi adatainak lehető legpontosabb meghatározása, kézművesek esetén a családi név hiányában a legszembevetőbb tulajdonság, adott esetben az idegen anyanyelvűséggel együtt járó idegen származás megnevezése összességében az azonosíthatóság célját szolgálta. Természetesen a névhasználat részben öndefiníciónak tekinthető. Egyéb források és a szakirodalom igazolják, hogy az adóbevallások viszonylag alacsony számához képest a ténylegesen a városban élő idegenek száma jóval nagyobb volt.¹⁵ Minek köszönhető ez a *Catasto*-beli feltételezhető alulreprezentáltság az idegenek, köztük a német területekről bevándoroltak esetében? Ennek több oka is lehet. Egyrészt a városban átmenetileg élő, még állandó lakhatással sem rendelkező idegenek igen kevésbé dokumentáltak a városi iratokban, még kevésbé jelennek meg az adókötelezettek névlistáin. Ügyeikben a városi hatóságok is nehezebben tudtak eljárni, vitás ügyek esetén az idegenek által látogatott köztereken történő kihirdetés útján próbálták a helyi hatóságok elé rendelni őket változó sikerrel.¹⁶ Másrészt a bevallók között sze-

13 Online Catasto of 1427. Version 1.3. Edited by David Herlihy, Christiane Klapisch, Zuber R. Burr Litchfield and Anthony Molho. Florentine Renaissance Resources/STG: Brown University, Providence, R.I.; 2002. (a továbbiakban Online Catasto). Alapvető szakirodalom az 1427. évi firenzei Catastóval kapcsolatban: Herlihy, David – Klapisch-Zuber, Christiane: I toscani e le loro famiglie. Uno studio sul catasto fiorentino del 1427. Bologna 1988.; Teke Zsuzsa: Az 1427. évi firenzei catasto. Adalékok a firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok történetéhez. Történelmi Szemle 27. (1984) 42–49.

14 Lásd Online Catasto.

15 Böninger kutatásai szerint az 1427 előtti adólistákra a Firenzében élő német származású kézműveseknek csupán töredéke került fel. 1431-ben tovább csökkent közöttük az adókötelesek száma, lemondva a „miserabili” csoportba tartozókról, a listára már csupán a korábban feltüntetett személyek mintegy harmada került fel újra. Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 82–83.

16 [...] alla piazza et porta del palagio di decta università et luoghi publici dove stano i forestieri et chi non á propria o conducta casa in quello di Firenze – Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 245. [a téren és a városkormányzat palotája ajtajánál és a nyilvános helyeken, ahol az idegenek vannak és azok, akiknek nincsen saját vagy bérelt háza Firenze városában – ford. A. K.]; Firenzében az első idegeneket ellenőrző állandó városi hivatalt csupán a 16. században állították fel.

rencsés esetekben, egyéb fennmaradt források segítségével azonosíthatóak olyan idegen származású személyek, akiket a *Catastó*ban csupán a keresztnévükkel és apanévvel (*patronymikum*) neveztek meg. Ennek a hosszabb-rövidebb időre sikeresen megtelepedő idegen származású kézművesrétegnek ugyanis a beilleszkedés, az esetleges beházasodás, helyi pártfogók, esetleg partnerek szerzése létfontosságú volt már jogbiztonságuk szempontjából is.¹⁷ Ezért az is feltételezhető, hogy – ha egyéb megnevezéssel is ismertek, tehát azonosíthatóak voltak – nem minden esetben tartották fontosnak származásuk megjelölését a bevalláson.¹⁸

Fontos megjegyezni, hogy az adóbevallás benyújtása (és különösen az adó fizetése) kétségtelenül egyik fontos feltétele volt a firenzei polgárjog megszerzésének és megtartásának, de önmagában nem volt elégséges.¹⁹ Az 1427 előtt készült adólisták lapjaira ugyanakkor esetenként – a városi hatóságok rendelete alapján, talán gazdasági megfontolásból – olyan, a városban élő idegenek nevei is felkerültek, akik a polgárjogra vonatkozó városi statútumok előírásainak nagy valószínűséggel nem feleltek meg.²⁰ Feltehetőleg ilyenek

17 Így volt ezzel mind a hungarus (de német származású) Michele di Benedetto pék, aki a San Matteo ispotályt látta el kenyérrel, mind a kassai származású Benedetto di Guasparre cipész is. Mindketten megváltak idővel az üzlettárostól. Egyébként a forrásanyag gazdagságát mutatja, hogy Michele pékségének inventárium is fennmaradt 1463-ból. Lásd *Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 130. 93. jegyzet.*

18 A németek beilleszkedésére lásd *Henderson, John: Piety and Charity in Late Medieval Florence.* Chicago 1997. 429. Szemlátomást a gyors firenzei karriert befutó ciprusi orvos sem tartotta fontosnak Cipruson ismert és köztisztelőnek örvendő családnéve, valamint származása továbbvitelét a firenzei iratokban, csupán személynevét és patronymikumát használta. *Contessa, Maria Pia: La costruzione di un'identità familiare e sociale. Un immigrato cipriota nella Firenze del secondo Quattrocento.* Annali di Storia di Firenze 4. (2009) 174.

19 A városi statútumok nagyon szigorúan értelmezték a polgárjog fogalmát, teljes jogú polgárnak csupán a harminc év feletti, hosszabb ideje a városban élő, aktív adófizető firenzei férfiak számítottak, akik ilyen módon részt vehettek a város politikai életében, választójoggal rendelkeztek és választhatóak voltak. Ebbe a helyi gyökerekkel nem rendelkező idegenek számára különösen fontos jogbiztonságot is garantáló, igen szűk körbe a jó esetben is csupán szerény életkörülmények között élő idegen származású kézművesek természetesen nem nagyon kerültek bele. A firenzei Signoria által idegeneknek megadott polgárjogra vonatkozó döntéssel összességében is ritkán lehet a Provvisioni (városi határozatok) könyveiben találkozni. A firenzei polgárjogról lásd *Trexler, Richard C.: Public Life In Renaissance Florence.* New York 1980. 11–12.; *Ascheri, Mario: Lo straniero: aspetti della problematica giuridica.* In: *Dentro la città: Stranieri e realtà urbane nell'Europa dei secoli XII–XVI.* Ed. Gabriella Rosetti. Pisa–Napoli 1989. 33–46. A Firenzében élő idegenek (stranieri és forestieri) jogállására és lehetőségeire vonatkozóan érdekes, bár átlagosnak nem tekinthető karrier képét rajzolja meg a ciprusi származású Giorgio di Baliano Flatro (1440 körül–1497) orvos firenzei életét és megtelepedését elemző esettanulmány. Lásd *Contessa, M. P.: La costruzione di un'identità familiare e sociale i. m.* Természetesen a firenzei vezető körökkel is kapcsolatokat ápoló, támogatásukat élvező ciprusi származású orvos sokkal könnyebb helyzetben volt, mint a bevándorló egyszerű kézművesek. Polgárjogra vonatkozó igénye egyike azon ritka kérelmeknek, amelyeket a városi hatóságok is támogattak, beilleszkedését segítette az egykor hatalmas Bardi családba történő beházasodása is. *Contessa, M. P.: La costruzione di un'identità familiare e sociale i. m.* 155–156.

20 *Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m.* 66.

lehetnek a tanulmányban bemutatandó magyarországi származású kézművesek is.

Mivel írásom a magyar származásukat meghatározó firenzeiekre korlátozódik, további kérdésként merülhet fel, hogy vajon az itt ismertetett bevallásokban szereplő *unghero/ungaro* megjelölés földrajzi és/vagy anyanyelvi hovatartozást, nemzetiségi származást jelöl-e. A kérdés igazán érdekessé válik egy, a 15. század közepén Firenzében dolgozó kassai származásúnak megjelölt cipész, Benedetto di Guasparre esetének fényében. Benedetto di Guasparre firenzei tartózkodása viszonylag jól dokumentált és ismert Lorenz Böninger firenzei német kolóniára vonatkozó kutatásainak és monográfiájának köszönhetően.²¹ A kassai cipésszel kapcsolatban feltárt firenzei dokumentumok számos, általunk vizsgálendő kérdéshez is fontos és jól használható információkat nyújtanak annak ellenére, hogy működése a toszkán városban vizsgált korszakunknál mintegy harminc évvel későbbre datálható, első említése 1457-ből származik. Benedetto di Guasparre a különböző firenzei forrásokban változó megnevezéssel szerepel: a közjegyzői anyag egyik kötetében *Benedetto di Guasparre di Ungheria*, a firenzei német cipészek konfraternitása irataiban *Benedetto von Cassaw* bejegyzés utal rá, míg az 1458-as *Catasto* csődöt jelentett suszterei között *tedeschóként*, valamint *Benedetto di Ghuasparre della Magnia*, azaz német területről érkezőként kerül említésre.²² Tudjuk, hogy a középkori Kassa polgárságának jelentős része német származású és német ajkú volt. Ezért, bár földrajzi értelemben Benedetto di Guasparre *hungarusnak* tekinthető, Firenzében a német közösséghez csatlakozott, annak jelentős előjogait élvezte, önmagát pedig hol németként, hol magyarként határozta meg.²³

Egy másik, ólublói származású cipész, Giovanni di Michele kapcsán a különböző forrásokban fellelhető eltérő névalakok szintén érdekes példával szolgálnak. A világi testvérség névsorában *Hans Zipzer von Luoblaw*, az 1458-

21 A kassai származású Benedetto néhány év firenzei tartózkodás után 1458-ban a *Catasto* anyagai szerint – feltehetőleg jobb munkalehetőséget keresve és az adósságai elől futva – Rómába vándorolt tovább. Böninger, L.: *Die Deutsche Einwanderung nach Florenz* i. m. 244–245.

22 A Böninger által feltárt Benedetto di Guasparrera vonatkozó forrásokat lásd Böninger, L.: *Die Deutsche Einwanderung nach Florenz* i. m. 244–245.; Archivio di Stato di Firenze, Notarile Antecosimiano (a továbbiakban ASF NA) 14196: fol. 154v, 195r; Archivio di Stato di Firenze, *Catasto* (a továbbiakban ASF *Catasto*) 795: fol. 635r; ASF *Catasto* 822: fol. 640r. Benedetto 1460–1463 között újra Firenzében volt, a San Lorenzóban élt (ASF NA 16778: fol. 97r, 526r), ahol egy Udineből származó, Biagio di Niccoló nevű cipésszel társult, akit 1464-ben feljelentett a hatóságoknál annak 60 lírára rügő adóssága miatt. ASF NA 13140: fol. 119v. A *Catasto*-beli bevalláson és a közjegyzői anyagon kívül, éppen adósságai miatt a Mercanzia 1464–1465-ös anyagaiban szerepel több esetben is. Archivio di Stato di Firenze, Mercanzia (a továbbiakban ASF Mercanzia) 295: fol. 247v; ASF Mercanzia 1434: fol. 116r; ASF Mercanzia 1434: fol. 460v–461r; ASF Mercanzia 1435: fol. 140r./v; ASF Mercanzia 1436: fol. 570r; ASF Mercanzia 1440: fol. 129v.

23 Az ő példája is igazolja, hogy a Magyar Királyság területéről Firenzébe érkező bevándorlók azonosítása során a Notarile Antecosimiano és a Mercanzia terjedelmes levéltári anyagainak, valamint a firenzei német konfraternitás dokumentumainak szisztematikus kutatása jó eséllyel további információkat tárhat fel a régióból Firenzébe irányuló migráció kapcsán.

as *Catastó*ban pedig *Giovanni di Michele Ischiavo chalzolaio dirinpetto al veschovado* néven szerepel.²⁴ Böninger a kétféle megnevezést Giovanni di Michele esetében a német és szláv származás megkülönböztetésének bizonytalan voltával magyarázza, de talán inkább arra utal, hogy valóban szláv volt, tekintettel arra, hogy Ólubló környékén jelentős szláv ajkú lakosság élt, a város maga pedig 1412-től az elzálogosított szepességi városok egyikeként a lengyel királysághoz tartozott.

A Böninger által közölt, a firenzei német cipészek *Liebfrauen* konfraternitása névsorában 1448–1482 között a származásukat jelölő tagok között egyébként összesen hat szepességi, három erdélyi (köztük egy kolozsvári) és egy pozsonyi származású cipész szerepel.²⁵ Ezenfelül a monográfiájában említésre kerül két magyarországi származású pék és egy magyarországi származású nő is, akinek ragadványneve, *la Graziosa*, Böninger szerint feltehetőleg ősi foglalkozására utal.²⁶ Az 1460-as években Firenzében élő Michele di Benedetto péket Benedetto di Guasparre példájához hasonlóan hol németként, hol magyarként nevezik meg a Böninger által idézett források.

A fentiek fényében elmondható, hogy a *Catasto*-forrásokban feltárt, itt elemzésre kerülő magyarországi személyek esetében az *unghero* meghatározás értelmezése bizonytalan, feltehetőleg földrajzi, geopolitikai értelemben vett hovatarozásra utal, de – ahogy azt a fenti példák is mutatják – esetlegesen az illető személy magyar ajkúságára is utalhat.

Magyar adóköteles családfők a *Catastó*ban

A *Catasto* anyagaiban fellelhető adózó magyarországi származású családfőket a Klapisch–Herlihy-féle online adatbázisban a korábban már röviden bemutatott harmadik, „egyéb” csoportba sorolták, ezért érdemes részletesebben elemezni e csoport jellemzőit. Az ebbe a csoportba tartozó két nő és huszonegy férfi túlnyomórészt kézművesként és szolgaként dolgozott, életkoruk változó.²⁷ A nők esetén a származás sok esetben kérdéses. Az egyikük, *Maddalena del fu Piero Unghero* (az adóhivatalnokok által készített kivonatolt beval-

24 Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 237–238. A megnevezés a következő: „a Szláv Mihály fia János cipész a püspöki palotával szemközt” (ford. A. K.). A püspöki palota részben a mai érseki palota helyén emelkedett a Piazza San Giovannin. A cipész feltehetőleg a Borgo San Lorenzo sarkán élhetett, szemközt a palotával. A San Giovanni negyedhez tartozó Borgo San Lorenzo és környéke jellemzően az idegenek által lakott zónák közé tartozott, számos bolttal és több cipésműhellyel. Lásd Mazzaoui, M. F.: Artisan Migration i. m. 525. A már említett kassai származású cipész, Benedetto di Guasparre szintén ebben az utcában élt egy ideig. Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 244.

25 Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 384–398. A harmincnégy éven át vezetett matrikulában összesen ötszázkilenc név szerepel, néhány kivételtől eltekintve német származásúak.

26 Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 130–131., 139.

27 Lásd Online Catasto.

lások alapján összeállított online adatbázisban már *Maddalena del Piero Dalena* néven szerepel) elhunyt férje a bevallás szerint magyar származású volt, a *Catasto* statisztikai feldolgozásában az özvegyet is annak tekintették és ebbe a csoportba sorolták. A nő eredeti bevallásában erre nem találtam egyértelmű utalást, ezért mint családtagot emeltem be a csoportba, tekintettel arra, hogy adóbevallása az elhunyt férj társadalmi és anyagi helyzetét is tükrözi. Ezzel együtt érdemes megjegyezni, hogy a szakirodalom eredményei alapján Firenzében sok idegen származású, részben szolgaként vásárolt, majd később megváltott, vagy szabaddá nyilvánított és kiházásított, vagy családjával Firenzébe költözött nő élt.²⁸ A csoportba tartozó mindkét nő egyébként szolgáló volt firenzei családoknál,²⁹ életkorukat tekintve 1427-ben már időseknek számítottak. A férfiak közt szövetségéssel kapcsolatos foglalkozások (gyapjúmosó: egy fő, selyemszövő: öt fő) és néhány hagyományos kézművesmesterség, mint a szabó és cipőjavító szerepelnek. Ezenkívül a magáncsaládok, a céh-, illetve a városkormányzat szolgálai szerepelnek közöttük. E csoport tagjainak adóalapja: 0 és 650 között mozgott, de tizenegyen – köztük az összes magyarországi származású személy – a *miserabili*, szó szerinti fordításban a „nyomorultak”, adózási szempontból vagyontalanok számát gyarapították. Nyolc fő 1–100 forint, négyen pedig 100–200 forint közti adózó jövedelmet vallottak be, tehát összességében a város széles, ámde szegény rétegébe tartoztak.

Az 1427-es firenzei *Catasto* valóban nagyon részletesen dokumentálja a bevalló családfők helyzetét. A bevallások tartalmazzák az adózó lakhelyére vonatkozó információkat, lakhatási körülményeit, bérlet esetén általában a bérbeadó is megnevezésre kerül. A bevallások adós–hitelező listái szintén megemlékeznek magyar származású, Firenzében tartózkodó vagy firenzeiekkel kapcsolatban lévő személyekről, de velük kapcsolatban nagyon töredékes információval rendelkezünk. A bejegyzések alapján mindenesetre elmondható, hogy túlnyomórészt állandó lakhellyel nem rendelkező katonák, szolgák és bizonytalan helyzetű kézművesek voltak közöttük, akik a források tanúsága szerint még az adólistákon sem szerepeltek. Ezek az adatok is azt támasztják alá, hogy a magyar származású személyek száma, a németek példájához hasonlóan, feltételezhetően jóval magasabb volt annál, mint amit a *Catasto* számai mutatnak.

Legalább tizenegy olyan személyt lehet kimutatni a *Catasto*-ban, akik magyarországi származásúak voltak.³⁰

28 Bönninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 140–142.

29 Az 1348-as nagy pestisjárvány utáni anyagokban kimutatható az özvegyek szolgálóként történő alkalmazásának egyre gyakoribbá válása, mint a társadalmi szolidaritás egy formája. Henderson, J.: Piety and Charity in Late Medieval Florence i. m. 343.

30 A felsorolt személyekre vonatkozó részletes *Catasto*-adatok a tanulmány függelékében olvashatóak.

Bevallást nyújtottak be:	
Maddalena del fu Piero Unghero	szolgáló
Niccoló di Piero d'Ungheria	pénzváltó
Niccoló di Giovanni d'Ungheria	selyemszövő
Giorgio di Tommaso Unghero	az orvosok és patikusok céhének szolgálja
Giovanni di Niccoló d'Ungheria	cipőjavító

Mások bevallásában szerepeltek:	
Filippo d'Ungheria	szabó
Piero di Giorgio d'Ungheria	szolgáló
Pagolo di Giovanni Unghero	ismeretlen foglalkozású
Antonio Unghero	ismeretlen foglalkozású, Giovanni di Niccoló d'Ungheria cipőjavító bevallásában szerepel
Niccoló di Giorgio Unghero	ismeretlen foglalkozású, Giovanni di Niccoló d'Ungheria cipőjavító bevallásában szerepel
Pagolo d'Andrea Unghero	ismeretlen foglalkozású, Giovanni di Niccoló d'Ungheria cipőjavító bevallásában szerepel

Az adós–hitelező listákban bukkan fel Filippo d'Ungheria (magyarországi Fülöp) szabó, akiről foglalkozásán kívül csupán csekély összegű, 19 soldira rúgó régi adósságának ténye maradt fenn.³¹ Piero di Giorgio d'Ungheria (magyarországi György fia Péter) gazdája, Simone di Francesco di messer Gino hitelezőjeként, 10 forintos hitellel szerepel, talán elmaradt járandósága fejében.³² Az adós–hitelező listákban szereplő Pagolo di Giovanni Unghero esetében pedig a bejegyzés rögzíti, hogy ismeretlen idejű firenzei tartózkodás után hazatért Magyarországra.³³ Szintén hitelezőként szerepel három, egyébként ismeretlen magyar az általunk vizsgálandó magyar származású cipész, Giovanni di Niccoló d'Ungheria adós–hitelező listáján.

A Firenzébe érkezésre és letelepedésre vonatkozóan alig rendelkezünk információval, mindössze egyetlen férfi esetében lehet közvetett bizonyítékok alapján feltételezni, hogy Magyarországon dolgozó firenzei üzletembereknek szerepe lehetett Firenzébe költözésében. Niccoló di Giovanni d'Ungheria se-

31 A bevallók, Giovanni e Francesco fratelli e figlioli furono d'Albizzo del Toso da Fortuna kiskorú árvák, akiknek vagyonkezelője, az Ufficiali dei Popilli nyújtotta be a bevallást, melyben nagy valószínűséggel még az apa idejéből származó ügyletek kerültek felsorolásra. ASF Catasto 49: 1122r–1133v.

32 Simone di Francesco di messer Gino bevallása. ASF Catasto 51: 1063v.

33 Andrea di Nicholo Giugni e di Iachopo di Giovanni Giugni e di Giovanni di Piero Guidi társaságának adós–hitelező listájában 5 forintos tartozás szerepel neve mellett. A hazatérésével indokolták az adóbevallásban a tartozás veszteségként történő elkönyvelését. ASF Catasto 36: 494v.

lyemszöví bevallása szerint bedolgozott a Magyarországon üzletelő és gyakran ott is tartózkodó Tommaso di Lapo Corsinak és Firenzében élő fivérének.³⁴ Ennek fényében Niccoló tekintélyes firenzei támogatókkal rendelkezett, ami növelte esélyeit a sikeres letelepedésre: ez biztosíthatta a rendszeres munkamegbízást, a szükséges nyilvántartások, könyvek vezetésében is támogatást kaphatott, és nyilván a firenzei hatóságokkal felmerülő egyéb kapcsolattartásban is támaszkodhatott a Corsikra. Niccoló egyébként nem sokkal az 1427-es *Catasto* bevallása előtt érkezhetett a városba, mert bevallása szerint még nem fizetett semmilyen adót, feltehetőleg nem szerepelt még semmilyen adónévsorban.

Nehezen megállapítható, mennyire tudtak olaszul az általunk vizsgált bevallások magyar származású szerzői. Más, elsősorban német bevallások kapcsán tudjuk, hogy esetenként a szomszédságban lakók, esetenként közjegyző készítette a bevallást azzal az indoklással, hogy német származású firenzei adóalany nem tudott olaszul.³⁵ Hasonló történhetett a selyembrokátszöví Niccoló di Giovanni esetében is, akinek kézírása túlságosan kiírtnak tűnik és olaszága is folyékony, tehát nem valószínű, hogy bevallása autográf. Az íráskép nem közjegyzői írást mutat, inkább kiírt kurzív kereskedői írásnak tűnik. Mivel ismert Giovanni szoros munkakapcsolata a Magyarországon is dolgozó Corsi fivérekkel, talán tőlük vagy egy, az alkalmazásukban álló személytől kaphatott segítséget bevallása elkészítéséhez. A feltételezést alátámasztja az a bevallásba beszúrt megjegyzése is, mely szerint egyeztetett a bevallás elkészítése előtt a Corsi fivérekkel a tartozásaikat illetően, a Corsik üzleti könyveiben szereplő tételek ellenőrzésével. Ugyanez érvényes Giorgio di Tommaso céhszolgára is. A bevallások közül az egyedül autográfnek tűnő írás első pillantásra meglepő módon Giovanni di Niccoló d'Ungheria cipőjavítóé lehet. Az ő esetében egyértelműen a toszkán kurzív *mercantesca*-kézírás-

34 Niccoló di Giovanni d'Ungheria – ASF Catasto 31: 853r. Vö. *Arany Krisztina*: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon 1370–1450. Protopográfiai adattár. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) 14. (2007) 499–501.

35 A firenzei adóbevallások jelentős része autográf. A hátoldali bejegyzések esetenként utalnak a bevallás elkészítésének és benyújtásának körülményeire, mivel megemlítik a megíró, illetve beadó személy nevét, amennyiben az nem egyezett meg a bevallásra kötelezett családfővel. Esetenként maga a bevalló is leszögezi, hogy saját kezével készítette a bevallást. Nagyon gyakran olvasható a kézműves és a szegényebb társadalmi rétegek bevallásai végén a megbízott, illetve szívességből segítő „írnok” neve és a magyarázat, miszerint az adóbevallás benyújtására kötelezett családfő nem tudott olvasni és/vagy írni. A Catasto bejegyzéseinek vizsgálata alapján Robert Black megállapította, hogy a férfi családfők minimum 69,3%-a írástudó lehetett. Lásd *Black, Robert*: Education and Society in Florentine Tuscany. Teachers, Pupils and Schools, c. 1250–1500. Series Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, vol. 29. Leiden 2007. 35.; valamint *Black, Robert*: Literacy in Florence, 1427. In: Florence and Beyond: Culture, Society and Politics in Renaissance Italy. Essays in Honor of John M. Najemy. Ed. Peterson, David S. – Bornstein, Daniel E. Toronto 2008. 195–213.; *Brucker, Gene*: Florentine Voices from the „Catasto”, 1427–1480. I Tatti Studies: Essays in the Renaissance vol. 5. (1995) 11–32., különösen 17–19.

hoz képest eltérő, úgynevezett „északi” kézírás állapítható meg.³⁶ Több firenzei kézművescéh, köztük a cipészeké is kötelezően előírta a számadások vezetését a céh tagjai számára.³⁷ Ezeknek a rendelkezéseknek köszönhetően az idegen származású kézművesek, ha más megoldás nem kínálkozott, esetenként itáliai, elsősorban firenzei üzlettársak bevonására kényszerültek.³⁸ Ezért meglepő és ritka a nem itáliai kézre jellemző íráskép. Az autográf megállapítás ebben az esetben természetesen csupán annyit jelent, hogy vagy a cipész saját, vagy egy másik idegen származású személy kézírásáról van szó, mivel nem szerepel a beválláson semmilyen, az írnok személyét egyértelműsítő megjegyzés.

A *Catasto* anyagaiban fellelt magyar származású személyek életkora változó. Niccoló di Giovanni d’Ungheria selyemszövő huszonnégyszáz évével a legfiatalabb, Giovanni di Niccoló d’Ungheria cipész és Niccoló di Piero d’Ungheria pénzváltó negyvenéves életkort jelöltek meg a bevállásban, míg Giorgio di Tommaso Unghero céhszolga harminchat éves volt. A szolgálóként dolgozó Maddalena nagyon idős, hatvannyolc éves volt a bevállása szerint. A saját bevállást nem készítő öt személy életkora ismeretlen, a Magyarországra vizsztatért Pagolo di Giovanni esetében az sem biztos, hogy a *Catasto* évében egyáltalán még életben volt. Az életkoroknak megfelelően a család létszáma szintén változó az öt bevállás esetében, az egyedülálló özvegytől és fiatal selyemszövőtől a pénzváltó öt főt számláló háztartásáig, amelynek nemcsak felesége és fia, de az anyósa és annak fia is tagja volt. A cipész és a céhszolga feleségével élt egy háztartásban. Az úgynevezett „egyéb” csoportba tartozó idegen származású családfők háztartására általában véve nem volt jellemző a népes család a benyújtott bevállások alapján.

Az egyes személyek ingó és ingatlan vagyona nagyban függött foglalkozásuktól. A családoknál szolgáló személyek általában ellátást és valamilyen rendszeres, esetenként részben pénzbeli járandóságot kaptak.³⁹ A vagyono-

36 Robert Black professzornak ezúton köszönöm a bevállások és azok írásképeinek vizsgálata során megfogalmazott véleményét és értékes tanácsait, amelynek alapján a fenti megállapítást tettem.

37 Természetesen az írni-olvasni vagy egyiket sem tudó firenzeiek túlnyomó része a kézművesek és a szakképzetlen családfők közül kerültek ki. Mindezzel együtt a szakirodalom is hangsúlyozza az írni-olvasni tudók más régiókhoz képest szokatlanul nagy arányát a kézművesek között a 15. századi Firenzében. Lásd *Goldthwaite, Richard A.*: La cultura economica dell’artigiano. In: *La grande storia dell’artigianato. Arti fiorentine*. Vol. 1. Il Medioevo. Ed. Fossi, Gloria – Cardini, Franco – Galluzzi, Paolo. Firenze 1998. 57–75. Vannak egyértelmű példák idegen származású kézművesek bevállásait elkészítő firenzei szomszédokra is, lásd *Black, R.*: Literacy in Florence, 1427 i. m. 200.

38 Jó példa erre a már említett, kassai származású Benedetto di Guasparre cipész esete, akinek udinei származású üzlettársával való kezdeti együttműködése azonban nem volt éppen gyümölcsöző. Feltehetőleg az idegen környezetben a cipész ki is volt bizonyos mértékig szolgáltatva itáliai származású partnerének, akit később adósaként fel is jelentett a firenzei hatóságok előtt. *Böninger, L.*: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 244–245.

39 *Guarducci, Piero – Ottanelli, Valeria*: I servitori domestici della casa borghese toscana nel basso Medioevo. Firenze 1982. 47.

sabb családoknál élő szolgálok helyzete viszonylag biztonságos volt, az alapvető ellátást biztosították számukra, és általában időskorukban is gondoskodtak róluk.⁴⁰ Az idős özvegy, Maddalena tehát feltehetőleg szerencsés volt, hiszen gazdája, Donato di Bartolomeo Barbadoro nagy, 6824 forint adózó vagyonnal rendelkező hetvenkilenc éves üzletember volt, aki bevallása szerint egyedül élt.⁴¹ Ugyanez érvényes a csupán gazdája bevallásában a hitelezők között említésre kerülő Piero di Giorgio d'Ungheria szolgálóra is.⁴² Újabb csoportot alkotnak a céhnél szolgáló személyek, jóllehet az orvosok és patikusok céhének szolgálja, Giorgio di Tommaso Unghero állása semmivel sem biztosított jobb helyzetet neki és feleségének, a járandósága nem ismert ugyan, de a bevallása szerint semmilyen bevétele nem volt.⁴³ A kézművesek, ezen belül is a szaktudást leginkább igénylő selyemszövő, vagyoni helyzete a szolgáléktól merőben eltért, ugyanakkor közöttük is jelentős különbségek fedezhetők fel. Giovanni di Niccoló d'Ungheria kézműves cipőjavító, valamint a Strozikkal is dolgozó bankár, Albizzo del Toso da Fortuna árváinak bevallásában szereplő Filippo d'Ungheria szabó munkájához nem voltak szükségesek különleges munkaeszközök. A cipész háztartásának vagyontárgyai között nem is sorolnak fel semmit, munkájukból a bevallások alapján nagyon nehezen élhettek meg. Ezzel szemben a fiatal selyemszövő, Niccoló di Giovanni d'Ungheria vagyontárgyai között egyedülként nevesíti az úgynevezett *zetani*, a firenzei kézművesipar által előállított egyik legértékesebb selyembárony szövet szövésére alkalmas szövőszékét és a hozzátartozó eszközöket, értékét is megadja 18 aranyforintban.⁴⁴ Niccoló di Giovanni tehát egy szövőszéken dolgozott.⁴⁵ A szövőszéknek a bevallásban meghatározott értéke is reális, egy korabeli forrás öt ilyen típusú eszköz értékét 100 forintban határozza meg.⁴⁶ Mind az eszköz értéke, mind a szövet típusa arra utal, hogy a jól képzett és keresett kézművesek közé sorolhatjuk Niccoló di Giovannit. A Corsik felé kinnlevősége 50 forint volt, ez jelentős összeg. Általában a *zetani* szövetet készítő kézműve-

40 Az idős és nincstelen özvegyek a városi szegények jelentős részét tették ki. Élelmezésükről a városi ispotályok és világi testvériségek igyekeztek gondoskodni. *Henderson, J.*: Piety and Charity in Late Medieval Florence i. m. 343.

41 Maddalena del fu Piero Unghero – ASF Catasto 21: 446r; Donato di Bartolomeo Barbadoro, az Arte della Lana cég egyik jelentős tagja, a céhes iratanyag szerint 1431-ben egy cikluson át az Opera del Duomo „operaio”-ja. (ASF, Arte della Lana, 163: 38 r–v; Archivio dell’Opera di Santa Maria del Fiore di Firenze Bastardelli di stanziamenti II. 48. c. 25. stanziamenti 1418. 07.19.).

42 Simone di Francesco di messer Gino bevallása – ASF Catasto 51: 1063v.

43 *Tognetti, Sergio*: Prezzi e salari nella Firenze tardomedievale: un profilo. *Archivio Storico Italiano* 153. (1995) 263–333.

44 A „zetani” szövettel kapcsolatban lásd *Molá, Luca*: The Silk Industry of Renaissance Venice. Baltimore 2000. 408. glosszárium.

45 Sikeres kézművesek több, akár öt szövőszéken is dolgoztak családtagjaik és esetleg inasaiik segítségével. Lásd *Ullivi, Elisabetta*: Benedetto da Firenze (1429–1479) un maestro d’abaco del XV. secolo. Con documenti inediti e con un’Appendice su abacisti e scuole d’abaco a Firenze nei secoli XIII–XVI. *Bollettino di storia delle scienze matematiche* XXII. 1. (2002) 16.

46 *Ullivi, E.*: Benedetto da Firenze (1429–1479) i. m. 62.

sek bére rőfönként 30–40 soldi volt, magasabb, mint az egyéb szövetszövőké.⁴⁷ Munkája és életkora alapján tehát ugyanabba a foglalkozási és korcsoportba tartozik, melyre a legjellemzőbb az idegen bevándorlók, elsősorban németek jelenléte Firenzében. A pénzváltó Niccoló di Piero valódi tevékenysége nem ismert, elképzelhető, hogy nem tényleges foglalkozását jelöli a meghatározás, hanem esetleg csupán a pénzváltók céhében betöltött tagságát, mert a bevallás alapján keveske vagyona kizárólag ingatlanból állt: a firenzei fél házon és a háztartás eszközein kívül 80 firenzei forintban határozta meg értékét. Ez lehetett Firenze város határán kívüli, kisebb földbirtok is, mert a bevallásban nem szerepel házbérletből származó bevétel. Magánbefektetés vagy államkölcson sem szerepel az iratban, ami pedig egy működő pénzváltó esetében joggal feltételezhető lenne.

A bevallások alapján vagyoni szempontból látszólag az idős szolgálónő (95 forint adózó vagyon) és a pénzváltó (80 forint adózó vagyon) állnak az élen, de ők sem váltak tényleges adófizetők. A *Catasto* statútuma értelmében ugyanis az adóalapot csökkentő, a háztartás tagjai utáni 200 forint levonását követően semmilyen adóztatható jövedelmük nem maradt. A Maddalena esetében feltüntetett 95 forint feltehetőleg éppúgy a járandóságának évek óta elmaradt kifizetésére utal, mint a Simone di Francesco di messer Gino szolgálatában álló Piero di Giorgio esetében. A fiatal selyemszövő profitját jelentősen csökkentették a költségei, amelyeket bevallásában részletez: inasa utáni költségeit sorolva leírja, hogy az évi 16 forintból 4 forint értékben ruhaneműket ad a fiúnak, tehát a fennmaradó évi 12 forint lehetett a fizetése. Ezzel számolva Maddalena mintegy nyolcévi bérét követelte gazdájától.⁴⁸ A cipőjavító anyagi helyzete nagyon rossz volt, tartozásai forintra átszámolva 105 aranyforintra rúgtak, amit mindössze 3 forint ellentételezett a magánbefektetés rovatban. Az adóssága hitelbe kapott árukból és pénzkölcsönökből jött össze. Bevallása éppen ennek a kérdésnek a kapcsán válik érdekessé, mivel egyébként csekély számú hitelezői között két magyar is szerepel, akikről ezen az említésen kívül semmit sem tudunk: egy bizonyos Niccoló di Giorgio Unghero 9 forintot, míg Pagolo di Andrea Unghero 4 forintot adott neki kölcsön, ami arra utal, hogy volt egyfajta együttműködés, hitelezőtevékenység a városban élő magyar származású lakosok között. A 9, illetve 4 forintos kölcsön egyébként önmagában a kézművesrétegen belül már nem elhanyagolható összeget jelent, és nyilván nem sok remény lehetett behajtására a teljesen eladósodott cipész esetében.

47 Roover, Florence Edler de: *L'arte della seta a Firenze nei secoli XIV e XV*. Ed. Tognetti, Sergio. Firenze 1999. 60. A zetani szöveteket szövő kézművesek jobban fizetettek voltak, általában 30–40 soldit kaptak az elkészített szövet rőfjéért, míg a bársony rőfje általában 23–24 soldit hozott a tapasztaltabb szövők konyhájára. Évente 180 rőf megszövése nagyon jó eredményként értékelhető. Roover, F.: *L'arte della seta a Firenze* i. m. 57.

48 A női és férfi szolgáltatók képezték valószínűleg azt a társadalmi réteget Firenzében, amelyben a fizetség nem differenciálódott érdemben nemek szerint. Henderson, J.: *Piety and Charity in Late Medieval Florence* i. m. 343.

A lakóingatlanok kapcsán elmondható, hogy a pénzváltó, Niccolò di Piero d'Ungheria az egyetlen ingatlantulajdonnal rendelkező a bevallók között, az általa lakott ház fele az övé volt. Hárman éltek bérelt háztartásban, a selyemszövő Niccolò di Giovanni, a céhszolga Giorgio di Tommaso és a használt cipőket javító Giovanni di Niccolò. A fiatal selyemszövő a San Pier Maggiore priorjától bérelte házát, a cipész a San Lorenzo papjainak tartozott a bérlet összegével.⁴⁹ Mindketten évi 5 forintot fizettek, ami viszonylag alacsony bérleti díjat jelentett a városban. A Santa Croce negyedben lakó pénzváltó szintén fizetett bérletet a nem általa birtokolt fél házért a társtulajdonosnak, évi 2 forintot, tehát arányaiban hasonló értékű és jellegű lakhelyekről lehetett szó.

Végezetül az adóbevallások várostopográfiai szempontból történő vizsgálata szintén érdekesnek ígérkezik. A szakirodalom ugyanis számos esetben, elsősorban a házassági minták és az üzleti kapcsolati háló kapcsán kimutatta, hogy főleg az alacsonyabb rétegek, a kézművesek körében a közvetlen szomszédság, a közös plébániához tartozás jelentősége nagy volt. A firenzei polgárok várostopográfiai hovatartozásának meghatározása kettős a bevallásokban.⁵⁰ Egyrészt jelöli és mérvadónak tekinti a városban mintegy száz évvel korábban (1343) véglegesített tizenhat világi, elsősorban katonai és adózási körzetet (*gonfalone*), ugyanakkor megadja a város korábban kialakult, eredetileg vallási alapon, egy-egy templom köré szerveződött körzeteit is (az adóforrásban *popolo*, korábbi forrásokban *capella* és *parrocchia* néven is szerepelnek).⁵¹ A város kétféle közigazgatási tagolódása párhuzamosan létezett a 15. században, de a *gonfalonék* és *popolók* nem fedték egymást, ezért a kutatás számára ez a lakhelyre vonatkozó kettős várostopográfiai meghatározás lehetőséget nyújt egy-egy családfő lakhelyének egy nagyobb *gonfalonén* belüli további pontosítására.

A várostopográfiai elemzéshez segítséget nyújthat a Stefano Buonsignori Benedek-rendi szerzetes által 1584-ben készített madártávlati várostérkép. Mivel azonban az első *Catasto* és a térkép készítése között eltelt másfél évszázad, az adatok fenntartásokkal kezelendők: mind a plébániák, mind a negyedek határai módosultak az idők során, és egyes utcák neve is több formában volt használatos. Ezért egyéb források és a szakirodalom segítségével szükséges az adatokat lehetőség szerint pontosítani. A Buonsignori-féle várostérkép alapján készült, online elérhető, a 16. századi Firenze város helynévtára adat-

49 A kassai Benedetto di Guasparre szintén bérelt házban élt, a Borgo San Lorenzón bérelt cipőjavító műhelyt, amelyet néhány hónap múlva ugyanabban az utcában egy másikra cserélt. Lásd Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 244.

50 Herlihy, D. – Klapisch-Zuber, C.: I toscani e le loro famiglie i. m. 168–169.

51 Firenzében ugyan liturgikus feladatokat csupán a San Giovanni és keresztelőkápolnája láttak el (ez volt az úgynevezett „pieve”), mégis mintegy ötvenhét templomot jelöltek ki a városban egy-egy szomszédság, kisebb közösség mindennapi életének, kereteinek szervezésére. Ilyen értelemben a lakhely szerinti templom közössége alkotott egy-egy „popolo”-t; lásd Davidsohn, Robert: Storia di Firenze. Firenze 1956–1968. 276–281.

bázis mindenesetre lehetőséget ad több korabeli forrás és a szakirodalom bevonásával a bevallásokat benyújtó magyar származású családíók lakhelyének közelebbi meghatározására.⁵²

Egyedül a hatvannyolc éves szolgálónő, Maddalena del fu Piero Unghero lakott az Arno folyó túlsó partján, a hatalmas Santo Spirito negyed Ferza *gonfalonéban*. Helyzete azonban nem elemezhető érdemben, hiszen nem önálló háztartásban, hanem ekkor már tizenegy éve gazdája házában élt, annak *famiglia*-jához tartozott.⁵³ Hárman éltek a Santa Croce negyedhez tartozó Ruota *gonfalonéban*. Niccoló di Piero d'Ungheria pénzváltó nem nevezi meg az utcát, ahol lakott. Giorgio di Tommaso Unghero céhszolga és Niccoló di Giovanni d'Ungheria selyemszövő bevallásukban megnevezik az utcájukat is. A szolga a város egyik jelentős útvonalán, a Via San Procolón lakott, míg a selyemszövő a Via della Fognát jelölte meg lakhelyéül.⁵⁴ Ugyanakkor a pénzváltó és a céhszolga ugyanahhoz a templomhoz tartoztak, a San Piero Maggiorehoz, tehát nagy valószínűséggel ismerték egymást. Mivel a Via della Fogna részben szintén ehhez a templomhoz tartozott (részben pedig a szomszédos San Simonéhoz), a fiatal selyembrokátszövő is ismerhette a másik kettőt. A fiatal selyemszövő esetében valószínűleg nagy jelentősége volt annak, hogy munkaadói és talán patrónusai, a Corsi fivérek szintén a Santa Croce negyedben, bár a szomszédos Bue *gonfalonéban* laktak. Feltehetőleg az ő szomszédságukban keresett magának lakhatási lehetőséget, ami nemcsak a munkavégzést és kapcsolattartást könnyíthette meg, de nyilván a helyi hatóságok irányában is támaszkodhatott befolyásukra.

Az öt magyar származású bevalló közül egyedül a pénzváltó Niccoló di Piero d'Ungheria esetében utal a bevallás egyértelműen arra, hogy az adózási hely és a tényleges lakóhely nem ugyanabban a városnegyedben volt.⁵⁵ Ezt általában a kedvezőbb adózási feltételek indokolták, esetleg az is, hogy az adózásra kiválasztott *gonfalonéban* jobb kapcsolatokkal rendelkezett. Ő mindenesetre a lakhelyéhez képest szomszédos *gonfalonéban* (San Giovanni negyed, Chiave *gonfalone*) adta le bevallását. Érdekes átfedésként érdemes megemlíteni, hogy a plébániája, a San Pier Maggiore területileg erre a *gonfalonéra* is átnyúlt.

Giovanni di Niccoló d'Ungheria cipész ellenben a San Giovanni negyed Lion d'Oro *gonfalonéban* lakott, feltehetőleg a Borgo San Lorenzón vagy környékén, és a San Lorenzo-templomtól bérelte lakását. Ezen a környéken sok

52 R. Burr Litchfield, *Online Gazetteer of Sixteenth Century Florence*; Florentine Renaissance Resources/STG: Brown University, Providence, R.I.; 2006. További jelentős forrás Firenze várostopográfiájára: Libro della Segna, ASF Estimo reg. 306. 1352.

53 ASF Catasto 21: 446r.

54 A Via del San Procolo (ma Via de' Pandolfini és Via dell'Agnolo) kialakításának várospolitikai és társadalomtörténeti háttéréről lásd *Najemy, John*: Florentine Politics and Urban Spaces. In: Renaissance Florence. A Social History. Ed. Roger J. Crum, John T. Paoletti. Cambridge 2006. 30.

55 ASF Catasto 296. registri diversi: 134v–135r.

idegen, elsősorban német származású szövetszövő és cipész élt, sőt, mint láthattuk, több magyar származású cipész és pék is lakott itt később, ezért feltehetőleg nem véletlenül esett a választása a város ezen részére.⁵⁶

A töredékes adatokból, a Firenzében élő németek fejlettebb szervezeti formákon át, szabályozásokban is tetten érhető szolidaritási formái analógiájára fellelhetőek a magyarországiak együttműködésére utaló klasszikus jelek. Ilyenek a város szövetén belül egy szűkebb szomszédságba, helyi közösségbe tartozás igénye, a szolidaritásnak kisebb kölcsönökben megnyilvánuló jelenléte, a törekvés az együttműködésre pénzügyi téren is. Mint azt a cikkben ismertetett szakirodalomból láthattuk, a német származású *hungarus* bevándorlók számára a firenzei német közösséghez történő csatlakozás – a közös nyelvnek, valamint a közösség szervezettségének és nagy létszámának köszönhetően – fontos lehetőséget kínált. Ezért érthető módon, amennyiben erre lehetőség kínálkozott, igyekeztek oda beilleszkedni. Mindezt az idegen, gazdaságilag jóval fejlettebb, ugyanakkor számukra jogilag bizonytalan környezet elengedhetetlenné tette. Ezzel együtt a szűkszavú forrásokból kivehető, hogy csupán néhányuknak sikerült hosszabb távra gyökeret verni a toszkán városban, mások idővel tovább vándoroltak, esetleg visszatértek Magyarországra.

⁵⁶ Ilyen Michele di Benedetto, akinek az 1460-as években péksége volt a Borgo San Lorenzón, és egy 1468-ból származó adat szerint „Macteus ungarus” pék is a San Giovanni negyedbeli közei Canto alla Macinén lakott (a mai Via Ginori és Via Guelfa sarkán). Ez az utcasarok ugyancsak a San Lorenzo plébániához tartozott. Böninger, L.: Die Deutsche Einwanderung nach Florenz i. m. 131. 95. jegyzet.

Függelék

Magyarországi származású személyek az 1427. évi firenzei *Catasto* anyagaiban

Magyar származású személy (adózó, aki- illetve adós-hitelező listában felsorolt személy)	A firenzei adózó, aki- nek a beval- lásában szerepel	Forrás: ASF, Catasto of 1427	Lakhely/ Adózási lakhely	Foglal- kozás	Élet- kor (év)	A háztar- tásban élők száma	Ingóságok	Adósok	Hitelezők	Megjegyzés
Pagolo di Giovanni Unghero	Andrea di Niccolo Giugni e di Iacopo di Giovanni Giugni e di Giovanni di Piero Guidi	filza 36. c.494v.						5 forint		A társaság rossz adósai között, eltávozott Ma- gyarországra
Maddalena del fu Piero Unghero		filza 21. fol. 446r, reg. 66. c. 429.	Santo Spiri- to, gonf. Ferza	11 éve szolgáló	68	más ház- tartásban él		Donato di Bartolomeo Barbadoro 95 forint <i>per mio salario di piu anni passati</i> – „többévnyi fizetésemet”		Nincs rajta korábbi adóössz- szeírásokon a bevallása sze- rint.

Magyar származású személy (adózó, aki- illetve adós–hitelező listában felsorolt személy)	A firenzei adózó, aki- nek a beval- lásában szerepel	Forrás: ASF, Catasto of 1427	Lakhely/ Adózási lakhely	Foglal- kozás	Élet- kor (év)	A háztar- tásban élők száma	Ingóságok	Adósok	Hitelezők	Megjegyzés
Niccoló di Piero d'Ungheria		filza 296. cc.134v– 135r. reg. 296. c. 135.	Popolo di San Pier Maggiore, Santa Croce, gonf. Ruo- gonf. Ruo- ta a lakhe- lye, San Giovanni, gonf. Chia- vén adózik 2 soldit a gonfalone döntése alapján	pénzváltó	40	felesége (monna Fiore), fia (Cristofa- no), anyó- sa (monna Francesca) és az anyós fia (Iacopo)	egy fél ház közös osztatlan tulajdon- ban Anto- nio di Giovanni da Vinci- vel, aki Luccában él (50 forintot ér a fél ház) háztartási eszközök- kel; van egy lova, amely 30 forintot ér		évi 2 forint házbért fizet Antonio di Giovanni da Vincinek a háztárszéért	

Magyar származású személy (adózó, aki- illetve adós-hitelező listában felsorolt személy)	A firenzei adózó, aki- nek a beval- lásában szerepel	Forrás: ASF, Catasto of 1427	Lakhely/ Adózási lakhely	Foglal- kozás	Élet- kor (év)	A háztar- tásban élők száma	Ingóságok	Adósok	Hitelezők	Megjegyzés
Niccoló di Giovanni d'Ungheria		filza 31. cc. 853r. reg. 69. c. 389.	bérelt ház a Via della Fognán, Santa Croce negyed	selyem- szövő	24	egyedül	egy bérelt ház, ame- lyet a San Piero Maggiore priorjától bérel; <i>zetani</i> szövet szövőésére szolgáló szövőszék tartozé- kokkal 18 forint értékben	Tommaso di Lapo Corsi társasága 50 forinttal tartozik neki a leszállított munkáért a Corsi üzleti könyvei alapján <i>per</i> <i>lavoro recato e</i> <i>rendito loro a</i> <i>botteggha</i> <i>chome dichono</i> <i>aparire per I</i> <i>loro libri fl 50</i>	Simone di Bartolo nak fizet ruhában és pénzben évi 16 forintot; éves lakbére 5 forint.	A háztartásá- ban él Simone di Bartolo, 12 éves inas, mert egyedül nem lehet ezt a munkát végez- ni (<i>che mi aiuta</i> <i>tesere perché</i> <i>solo non si può</i> <i>fare tale eserci- zio</i>) ruháztatása évi 4 forint, plusz bére, összesen 16 forint egy év- ben.
Giorgio di Tommaso Unghero		filza 37.c. 648r, reg. 73. c. 266.	A Via San Brocolo, populóban él, San Piero Maggiore, Santa Croce, gonf. Ruo- ta	Az orvo- sok és patikusok céhének szolgája	36	felesége (monna Caterina)				

Magyar származású személy (adózó, aki- illetve adós–hitelező listában felsorolt személy)	A firenzei adózó, aki- nek a beval- lásában szerepel	Forrás: ASF, Catasto of 1427	Lakhely/ Adózási lakhely	Foglal- kozás	Élet- kor (év)	A háztar- tásban élők száma	Ingóságok	Adósok	Hitelezők	Megjegyzés
Filippo d'Ungheria	Giovanni e Francesco fivérek, az elhunyt Albizo del Toso da Fortuna fiai	filza 49, cc. 1122r– 1133v.		szabó				rossz adós, 19 soldo tartozása van		
Giovanni di Niccoló d'Ungheria		filza 49, c. 1414r, reg. 78. c. 583.	San Gio- vanni, gonf. Lion d'Oro	régi cipő- ket varr/ javít	40	felesége	házat bérel, keves háztartási eszköze van	10 személy, összesen 3 forint	„Adnom kell Antonio Ungheronak a hitelért, amit kaptam tőle 8 új forin- tot (34 libra); adnom kell Niccoló di Giorgio Ung- herónak 9 forintot (38 libra). Ad- nom kell Pagolo d'Andrea Ungheronak 4 forintot (18 új libra).”	
Piero di Giorgio d'Ungheria	Simone di Francesco di messer Gino	filza 51, 1063v,		Simone di Francesco di messer Gino szolgája				a gazdája, messer Simo- ne tartozik neki 10 fo- rinttal		